

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku

Author: Jolanta Gwioździk

Citation style: Gwioździk Jolanta. (2015). Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

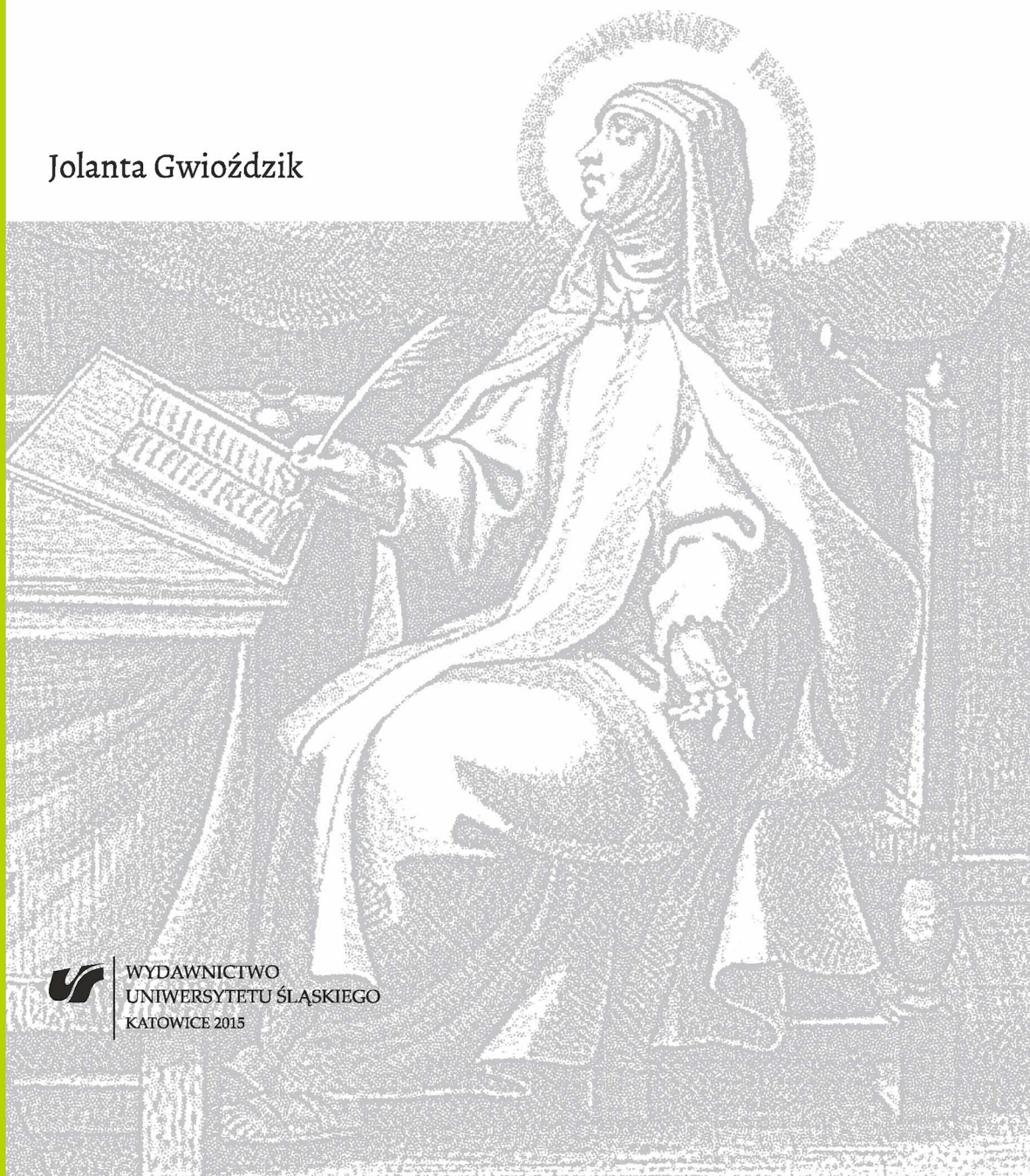

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

KULTURA PISMA I KSIĄŻKI

w żeńskich klasztorach
dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku

Jolanta Gwioździk

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2015

KULTURA PISMA I KSIĄŻKI

w żeńskich klasztorach
dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku

Pamięci mojego Dziadka, Franciszka

NR 3383

KULTURA PISMA I KSIĄŻKI

w żeńskich klasztorach
dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku

Jolanta Gwioździk

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Śląskiego
KATOWICE 2015

Redaktor serii: Nauka o Książce i Bibliotece
TERESA WILKOŃ

Recenzent
DARIUSZ KUŹMINA

Wykaz skrótów 7

Przedmowa 11

- I. ***Miej serce w Bogu a w księgach oczy***
Pismo i książka w kulturze zakonnej 23
 1. Klasztor jako instytucja kultury piśmienniczej 25
 2. Klasztor jako instytucja kultury pisma i książki na przykładzie bernardynek u św. Michała w Wilnie 39
 - Druki urzędowe: prawne i ekonomiczne 40
 - Ustawodawstwo zakonne 42
 - Teksty służące formacji zakonnej, edytorstwo i liturgia 46
 - Inskrypcje, dokumenty związane z kultem obrazu i ceremonie kościelne 48
 - Kazania okolicznościowe, teksty funeralne 56
 - Wszystko to nam stoi za pamięć*. Historiografia zakonna 59

- II. ***O panińskim czytaniu***
Modele i normy lektury w środowisku zakonnym 91
 1. Lektura w ustawodawstwie i zaleceniach zakonnych 93
 2. Sztuka duchowego czytania 116
 3. *Lectio* w klasztorze – cele i strategię czytania 120
 4. Pareneza lektury 128

- III. ***Co mogłyśmy słyszeć albo pamiętać i same doświadczyć, tośmy opisały...***
Rękopisy w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych XVII i XVIII w. 161
 1. Świadczenia zewnętrznych kontaktów klasztoru 163
 - Relacje ze strukturami państwa 163
 - Relacje ze strukturami Kościoła 168
 2. Świadczenia wewnętrznej organizacji klasztoru 177
 - Rękopisy związane z ustawodawstwem i liturgią 177
 - Archiwalia ekonomiczne, personalne i prawne 184
 - Dokumentacja dziejów konwentu 191
 - Świadczenia życia wewnętrznego 194

- IV. ***Kosztu aby była drukowana nie żałowała***
Działalność edytorska zakonów żeńskich w XVII i XVIII w. 231

V. *Uchwalony obyczaj tych co księgi wydają*

Książki dedykowane zakonnicom 293

1. Dedykacje duchowieństwa zakonnego 301
2. Dedykacje duchowieństwa diecezjalnego 315
3. Dedykacje osób świeckich 319

VI. *Aby uczyniony profit z dźwiękiem głosu nie ginął*

Literatura okolicznościowa w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych XVII i XVIII w. 333

Posłowie 369

Wykaz druków w środowisku klasztorów żeńskich XVII–XVIII w. 373

Bibliografia 477

Indeks osobowy 515

Sommario 541

Summary 543

WYKAZ SKRÓTÓW

AAB

Archiwum Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka w Krakowie

AAG

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

AAK

Archiwum augustianek w Krakowie

AAP

Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu

AAPz

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

ABK

Archiwum bernardynek w Krakowie

ABL

Archiwum benedyktynek lwowskich w Krzeszowie

ABS

Archiwum benedyktynek w Sierpcu

ABSł

Archiwum benedyktynek w Słonimiu

ABSt

Archiwum benedyktynek w Staniątkach

ABW

Archiwum benedyktynek wileńskich w Żarnowcu

ADG

Archiwum dominikanek na Gródku

ADP

Archiwum dominikanek w Przyrowie

AGAD AR

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
Archiwum Radziwiłłowskie

AKS

Archiwum klarysek w Starym Sączu

ANK

Archiwum Narodowe w Krakowie

ANZ

Archiwum norbertanek na Zwierzyńcu

APB

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

APB

Archiwum Prowincji Bernardynów w Krakowie

APKB

Archiwum Prowincji Karmelitów Bosych w Czernej

APL

Archiwum Państwowe w Lublinie

APMSI

Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie

APPz

Archiwum Państwowe w Poznaniu

APW

Archiwum Państwowe we Wrocławiu

AWK

Archiwum wizytek w Krakowie

AWPG

Archiwum wizytek w Partridge Green

AZSM

Archiwum Zgromadzenia Sióstr
Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo
w Chełmnie

BCZ

Biblioteka XX Czarotoryskich
w Krakowie

BDP

Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana
Bernarda Szłagi w Pelplinie

BDS

Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu

BJ

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

BKB

Biblioteka karmelitanek bosych
w Krakowie

BMSD

Biblioteka Metropolitalnego Seminarium
Duchownego w Lublinie

BN

Biblioteka Narodowa w Warszawie

BONR

Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej
Radziwiłłów w Sankt Petersburgu

BPAB

Biblioteka Publiczna Archiginnasio
w Bolonii

BPAN

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii
Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk
w Krakowie

BPTPN

Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa
Przyjaciół Nauk

BUAM

Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

BUL

Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie

BUW

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

BUWil

Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie

BUWr

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

BZNO

Biblioteka Zakładu Narodowego
im. Ossolińskich we Wrocławiu

E.

K. Estreicher: Bibliografia polska. Cz. III
(XV–XVIII w.), t. 12–36. Kraków 1891–2013

EBBE

Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera

EWJ

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach
Polski i Litwy 1564–1995. Oprac. L. Grzebień
i in. Kraków 1996

LBNM

Litewska Biblioteka Narodowa
im. Martynasa Mažvydasa w Wilnie

LNNBU

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka
Ukrainy im. Wasyla Stefanyka

LPAH

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne
w Wilnie

LZP 1

M. Borkowska: Leksykon zakonnic polskich
epoki przedrozbiorowej. T. 1: Polska Zachodnia
i Północna. Warszawa 2004

LZP 2

M. Borkowska: Leksykon zakonnic polskich
epoki przedrozbiorowej. T. 2: Polska Centralna
i Południowa. Warszawa 2005

LZP3

M. Borkowska: Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej. T. 3: Wielkie Księstwo Litewskie Ziemie Ruskie Korony Polskiej. Warszawa 2008

PSB

Polski Słownik Biograficzny. T. 1–50. Kraków 1935–2014

rkps

rękopis

RPAH

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu

s.l.

sine loco

SMBP

M. Borkowska: Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce. Tyniec 1989

s.n.

sine nomine

SPK

M. Borkowska: Słownik polskich księży benedyktyńskich. Niepokalanów 1996

SPKB

C. Gil: Słownik polskich karmelitanek bosych 1612–1914. Kraków 1999

SPTK

Słownik polskich teologów katolickich. Red. H. Wyczawski. Warszawa 1983

WPŁ BŁ

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie

PRZEDMOWA

Uchwały soboru trydenckiego (1545–1563) – stanowiące reakcję na reformację i poglądy Marcina Lutra na monastycyzm¹ – wpłynęły na odnowę życia religijnego i zakonnego w całej ówczesnej katolickiej Europie. Rozwój duchowej żarliwości, zwłaszcza w pierwszej połowie XVII w., powodował reformowanie dawnych zakonów i zakładanie nowych fundacji, a jednocześnie organizowanie żeńskich wspólnot, nastawionych na pełnienie praktycznych funkcji w społeczeństwie². W XVI–XVIII wieku w Rzeczypospolitej Obojga Narodów działały klasztory kontemplacyjne różnej tradycji zakonnej: franciszkańskiej (bernardynki, klaryski), augustiańskiej (dominikanki, norbertanki, brygidki) oraz zakony mnisze (benedyktynki, cysterki). Do Polski sprowadzono także zakony funkcjonujące już od średniowiecza (augustianki, karmelitanki dawnej obserwacji) oraz nowo powstałe bądź reformowane (karmelitanki bose, sakramentki, wizytki). W 1772 r. w Koronie były 83 żeńskie klasztory klauzurowe (z czego w Małopolsce – 29, w Wielkopolsce – 18, na Mazowszu z Podlasiem – 15, na Pomorzu – 7). Na terenach litewsko-ruskich w okresie staropolskim działało 69 wspólnot zakonnych³.

Współcześnie zainteresowanie żeńską kulturą zakonną przejawiają przede wszystkim mediewiści, badający zarówno różne przejawy funkcjonowania poszczególnych klasztorów i wybrane aspekty życia zakonnicek, jak również opracowujący syntezы najważniejszych problemów, np. duchowości (Jacques Le Goff, Clifford Lawrence, Regine Pernoud)⁴. W odniesieniu do okresu potrydenckiego analizuje się m.in. sytuację zakonnic w określonym momencie historycznym⁵, w danym miejscu⁶ lub w konkretnym klasztorze⁷. Powstają też prace odnoszące się do kultury i historiografii zakonnej oraz piśmiennictwa⁸ i książki w tym środowisku; często badania te wpisują się w nurt „feministyczny” lub mają charakter komparatystyczny⁹.

Opracowania syntetyzujące, dotyczące dziejów zakonów żeńskich, zaczęły się w ostatnich latach ukazywać także w Polsce¹⁰. Publikuje się również rezultaty kwerend bibliograficznych, odnoszących się zwłaszcza do inwentarzy bibliotecznych i rękopisów poszczególnych klasztorów¹¹ oraz leksykony i słowniki biograficzne będące wynikiem analiz prozopograficznych (zwłaszcza Małgorzaty Borkowskiej)¹². Interdyscyplinarne badania podjął Zespół do Badań nad Historią i Kulturą Cystersów w Polsce przy Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu¹³, a później kontynuowała Pracownia Badań nad Zakonami i Kongregacjami Kościelnymi (LARHCOR) przy Uniwersytecie Wrocławskim oraz Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Rośnie zainteresowanie kulturą umysłową

zakonów. Powstają szczegółowe studia¹⁴, w tym analizy literackie, rzadziej próby charakterystyki bibliotekarstwa zakonnego i losów księgozbiorów klasztornych¹⁵, głównie konwentów męskich. Publikowane są też źródła i opracowania historiograficzne¹⁶, a także teksty odnoszące się do życia codziennego¹⁷, szkolnictwa¹⁸, muzyki komponowanej przez zakonnice i powstającej na ich potrzeby¹⁹ oraz biografii sióstr²⁰.

Skomplikowany obraz klasztoru żeńskiego umożliwia wiele różnych interpretacji świata klauzурowego, wywodzącego się z chrześcijańskich ideałów ascetycznych i monastycznych. Z jednej strony fizyczne zamknięcie i ograniczenia obowiązujące zakonnice powodowały, że postrzegano je jako kobiety uwięzione i kontrolowane, podległe sankcjom ze strony patriarchalnie nastawionego Kościoła i społeczeństwa²¹. Z drugiej strony, sfera religijna, mistyka, sztuka, architektura i muzyka, a wreszcie twórczość powstająca w kręgu zakonnym pokazują, że klasztor tworzył duchową przestrzeń wolności i pokoju dla osób dążących do doskonałości, służących Bogu i ludziom, wzorem kobiet Biblii i Matek pustyni²².

Celem niniejszej pracy jest prześledzenie obecności i funkcjonowania w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych tekstów piśmienniczych, przy czym chodzi bardziej o rekonstrukcję najważniejszych mechanizmów i prawdziwości niż o wyczerpujący opis o charakterze materiałowym. Dążono do pokazania, jak i za pomocą jakich tekstów (rękopiśmiennych i drukowanych, przede wszystkim książek) wspólnota zakonna się wypowiadała i komunikowała, które z nich polecało ustawodawstwo zakonne, jaki był postulowany stosunek do owych przekazów, jak wyglądała tradycja i praktyka ich użytkowania²³. W analizie uwzględniono wszelkie typy tekstów, zarówno religijne (w tym sakralne), jak też literackie, okolicznościowe i typowo użytkowe. Podjęto też próbę pokazania ich związków z innymi kanałami komunikowania się i komplementarnymi formami posługiwania się słowem w kulturze zakonnej. Marginalnie natomiast potraktowano ważny problem księgozbiorów zakonnych. Choć ich zawartość odzwierciedla niewątpliwie preferowany w danym środowisku typ literatury, to nie stanowi jednak świadectwa jej lektury. Wskazują na nią raczej ślady korzystania z tekstów²⁴ i adnotacje czytelnicze (proweniencyjne, glosy i marginalia)²⁵.

Podstawą prowadzonych analiz było założenie, że klasztory żeńskie stanowiły formę wspólnoty połączonej tożsamym systemem aksjologicznym (wyznanymi wartościami religijnymi²⁶ i ideałami zakonnymi – wyznaczonymi przez śluby – zbliżonym statusem społecznym sióstr (głównie pochodzeniem ze stanu szlacheckiego)²⁷, niewielkimi rozmiarami i względną hermetycznością (ograniczenia klauzury), a także podobnymi kompetencjami (wykształcenie, tożsame podstawy formacji zakonnej) i wspólnym repertuarem praktyk komunikacyjnych (determinowanych sytuacją życia w klasztorze)²⁸. W ogólniejszym ujęciu klasztory należały do wspólnoty znakowej, obejmującej zarówno osoby, jak i środki, służące rozwijaniu komunikacji²⁹, takie jak systemy znakowe (język naturalny, literatura, systemy ikoniczne, obrzędy itp.) oraz instytucje wytwarzania, gromadzenia, obiegu i przechowywania tekstów (np. drukarnie, biblioteki), funkcjonujące w strukturach administracyjnych (najczęściej miasta) i religijnych (diecezji, prowincji). Z perspektywy komunikacyjnej można zatem pytać o funkcje książki w kulturze zakonnej, z historycznej – o kulturę książki zakonnej daw-

nych epok, z przestrzennej – nie tylko o kulturę książki konkretnego klasztoru, miasta, regionu, państwa, lecz także poszczególnych jednostek i zbiorowości (autorów, tłumaczy, wydawców, czytelników). Pojęcie kultura pisma i książki w zakonach mieści w sobie zatem różnorodne aspekty funkcjonowania piśmienności, umożliwiając objaśnianie zarówno obecności, jak też okoliczności przekazu i recepcji „słowa” w tym środowisku.

Wskazanie tekstowych reprezentacji kulturowej i społecznej rzeczywistości żeńskiej wspólnoty klauzurowej oraz form jej ujmowania, tak literackich, jak i paratekstowych³⁰, wymagało wykorzystania różnych metod badawczych, zwłaszcza zaś funkcjonalnej, bibliograficznej, statystycznej i archiwalnej. W ujęciu funkcjonalnym książka to historyczny i społeczny fakt oraz jednocześnie wyraz procesu komunikacji międzyludzkiej i społecznej (w skali Kościoła, państwa, regionu, miasta) jako rzeczywistej i potencjalnej realizacji ról książki³¹. Przyjęcie antropologicznej perspektywy badawczej pozwala na dostrzeganie kulturowego tła omawianych zjawisk, poznawanych przez medium, jakim jest tekst³². Perspektywa taka odwołuje się także do procedur badawczych ruchu „Annales”, ujmujących rolę książki jako przekaznika idei w kontekście życia umysłowego zbiorowości oraz prądów kulturowych i intelektualnych epoki. Metoda statystyczna posłużyła do analiz ilościowych wskaźników³³ procesów omawianych w pracy, a bibliograficzna umożliwiła wydzielenie i opracowanie źródeł.

Podstawą przeprowadzanych analiz były zachowane rękopisy i archiwalia zakonne³⁴, przechowywane w różnych instytucjach w kraju i zagranicą³⁵, a także wykaz druków funkcjonujących w analizowanym środowisku, opracowany na podstawie bibliografii, katalogów i wieloletnich kwerend. Choć najpewniej nie jest to spis kompletny (np. wiele druków może znajdować się w bibliotekach klauzurowych, do których dostęp jest utrudniony, a nieraz niemożliwy), różnorodność zarejestrowanych tekstów pozwala jednak założyć, że stanowi on wiarygodną i wystarczającą podstawę do odtworzenia kultury książki zakonnej w badanym okresie. Jego granice – od końca XVI w. do końca XVIII w. – wyznaczają: z jednej strony, odnowa życia religijnego w dobie potrydenckiej, z drugiej zaś – okres kasat i rozbiorów.

W rozdziale pierwszym wskazano na zróżnicowanie form i kanałów komunikowania się w zakonie oraz na wielość praktyk lekturowych wynikających z pełnionych przez nie funkcji. Podjęto także próbę zindywidualizowanego opisu zasad powstawania i obiegu książki oraz innych form tekstów piśmienniczych w klasztorze bernardynek wileńskich. Ponieważ badacze dziejów czytelnictwa, a zwłaszcza czytania³⁶, szczególnie ci o orientacji antropologicznej, akcentują znaczenia miejsce lektury w świadomości czytelnika, rozdział drugi poświęcono takim czynnikom kształtującym odbiór tekstów w klasztorach, jak – będące źródłem norm – ustawodawstwo zakonne, a także narzucone zakonnicom lokalne wzory (modele) czytania. Przebieg aktów lektury można bowiem rozpatrywać w różnych kontekstach, m.in.: idei oddziałujących na odbiorcę (np. czytanie kontrreformacyjne³⁷, przyjmowanej tradycji (np. scholastycznej, patrystycznej, biblijnej, monastycznej), formacji intelektualnej (humanista jako czytelnik)³⁸, zakładanej funkcji lektury (formacja intelektualna, moralna), kategorii *gender* (czytelnictwo kobiet)³⁹ lub typów wybieranych tekstów (Biblia, piśmiennictwo religijne i świeckie)⁴⁰. Sytuacja żeńskiego klasztoru kontemplacyjnego okresu potrydenckiego wyzna-

czała nie tylko zewnętrzne uwarunkowania praktyk czytelniczych, które obejmują zarówno społeczno-demograficzne cechy czytelników (płeć, pochodzenie, wykształcenie), jak i kontekst lektury (zwłaszcza geograficzny i chronologiczny), lecz także uwarunkowania wewnętrzne, czyli motywacje oraz sposoby lektury⁴¹, precyzowane w ustawodawstwie zakonnym i parenezie czytelniczej, a obrazowane w piśmiennictwie o charakterze biograficznym i autobiograficznym. Książka miała być podstawowym narzędziem formacji religijnej i intelektualnej, zorientowanej na osiągnięcie celu życia konsekrowanego. W zakonie „Nacisk na treści duchowe i nabożeństwo sprawia, że lektura jest definiowana przez stosunek do Boga. Znajduje ona swój cel nie sama w sobie, lecz ma być pokarmem dla życia chrześcijanina, który przez książkę, a jeszcze bardziej dzięki wielokrotnie odczytywanym i komentowanym tekstom ma w sposób szczególny i bezpośredni doświadczyć świętości”⁴².

Następnym etapem analiz (w rozdziale trzecim) jest literatura rozumiana jako piśmiennictwo, czyli w tym przypadku „wszelkie wyrażające się w piśmie formy” wypowiedzi zakonnej⁴³. Przede wszystkim dokonano typologii rękopisów funkcjonujących zarówno w sferze sakralnej, jak też związanych z podejmowanymi w klasztorach działaniami o charakterze pragmatycznym. Zakonna kultura rękopisu wynikała z jednej strony z socjalnej pozycji kobiety w społeczeństwie i Kościele, z drugiej zaś – ze specyfiki życia klauzurowego w konkretnym klasztorze, z jego ograniczeniami i możliwościami. Konwent był miejscem, w którym zakonnice dorastały między innymi kobietami, tam kształtowała się ich osobowość, a wzajemne relacje wyznaczały zarówno zasady życia wspólnotowego, jak i indywidualna interpretacja powołania.

Rękopisy sporządzane przez zakonnice, tworzone na ich potrzeby i na ich zlecenie, przez nie dyktowane i kopiowane, tłumaczone i następnie wydawane, miały bardzo różny charakter. Dowodzą one dbałości o liturgię i o przestrzeganie norm życia konsekrowanego, ale świadczą także o umiejętności zarządzania niemającą klasztorową rodziną. Jednocześnie też pokazują sylwetki siostr, które pisały, odzwierciedlając ich indywidualność w sferze obrazowania własnej wyobraźni i uczuć, a także specyficzny język (zarówno narodowy, jak i związany ze środowiskiem religijnym). Do rękopisów dokumentujących życie duchowe zaliczyć można m.in.: autobiografie, biografie, sprawozdania duchowe, wskazówki, korespondencję, a także nauki, rozmyślenia i medytacje. Choć zakonnice opisywały i interpretowały osobiste doświadczenia z przeżywania życia kontemplacyjnego, to trzeba pamiętać, że teksty te pozostawały pod kontrolą spowiedników, decydujących nie tylko o ich rozpowszechnianiu, ale nawet zachowaniu. Większość tej twórczości miała być czytana głównie przez kobiety: najpierw jako środek oceny postępów duchowych, później jako zapis doświadczeń i źródło parenetycznych wskazań dotyczących sposobu realizacji powołania.

Inny typ rękopisów związany był z funkcjonowaniem klasztoru w lokalnym środowisku świeckim (pisma urzędowe, korespondencja) i kościelnym (głównie akta wizytacyjne, zalecenia przełożonych, korespondencja). Kategorię tę tworzyły teksty wymagane przez prawodawstwo zakonne; była to więc różnego rodzaju dokumentacja osobowa, prawna, majątkowa, ekonomiczna, związana z zarządzaniem własnością ziemską, a także spisy i odpisy dokumentów. Ten typ piśmiennictwa dotyczył także wewnętrznego życia klasztoru: tworzone bowiem rejestry zakonnice, menologia, kro-

niki, spisywano teksty z zakresu ustawodawstwa i liturgii, uprawiano literaturę okolicznościową i parenetyczną.

W rozdziale czwartym scharakteryzowano działalność edytorską zakonów żeńskich. Jej granice nie są jednoznaczne, gdyż w okresie staropolskim niełatwo rozdzielić kompetencje wydawcy, nakładcy i drukarza, a nawet autora i tłumacza⁴⁴. Obecnie bardzo trudno jest ustalić nie tylko zakres, ale nawet sam fakt podejmowania pracy wydawniczej przez poszczególne konwenty. Z najprostszą sytuacją mamy do czynienia wtedy, gdy na karcie tytułowej, w przedmowie czy dedykacji bądź w zapisach marginalnych wymienia się zakon, klasztor bądź konkretną osobę, z użyciem formuł w rodzaju: „nakładem”, „kosztem” („sumptem”), „staraniem”, „do druku podane”, „zleceniem przedrukowane”, „przetłumaczone”, „wydane przez” lub „na wiązanie” (jako prezent). Na identyfikację inicjatyw podejmowanych lub opłacanych przez konkretny klasztor (na potrzeby własne lub innych konwentów) pozwala też zachowana dokumentacja, zwłaszcza kroniki, korespondencja, rejestry wydatków lub inne notatki⁴⁵. Często jednak można tylko domniemywać, że publikacja powstała z inicjatywy zakonnic i dzięki ich wsparciu finansowemu, tym bardziej że mecenasowskie funkcje zakonów w dziedzinie piśmiennictwa religijnego są przebadane niewystarczająco⁴⁶. Wskazówkę (lecz nie argument decydujący) stanowi np. funkcja pełniona w klasztorze przez autora lub tłumacza (spowiednik lub kaznodzieja), dedykowanie pracy konkretnej osobie czy wspólnocie, umieszczenie na druku formuł typu: „ku używaniu”, „dla wygody” i wymienienie potem konkretnej wspólnoty. W tych ostatnich przypadkach rola zakonu ograniczała się zwykle do dania impulsu do pracy autorskiej, translatorskiej lub wydawniczej.

Rozdział piąty poświęcono dedykacjom. Ukazują one ważny problem badawczy, gdyż listy dedykacyjne stanowią świadectwo nie tylko związków poszczególnych wspólnot lub zakonnic z określonymi kręgami autorów, tłumaczy, wydawców i nakładców, ale także jedno ze świadectw kontaktów z szerszym otoczeniem społecznym. Dedykacji, stanowiącej odrębną (choć nie samodzielnią) formę wypowiedzi literackiej, były podporządkowane inne elementy zalecające dzieło, jak wiersze na herb⁴⁷. Wzmiankę o ofiarowaniu pracy często zamieszczano już na karcie tytułowej, a listy dedykacyjne i przedmowy stawały się pretekstem do przekazania informacji biograficznych, obyczajowych, a nawet osobistych, mniej lub bardziej uwarunkowanych obyczajem. Charakter wzajemnych relacji nadawców i adresatów tych przypisań wpływał na konwencję danego listu dedykacyjnego. Stałymi jego elementami, ukształtowanymi i skodyfikowanymi pod wpływem sztuki epistolograficznej i oratorskiej, były: akt dedykacji, jego umotywowanie, pochwała adresata oraz wypowiedź o sobie i dziele⁴⁸. Graficznie wyróżnione formuły nagłówkowe zawierały zwykle informacje niezbędne do identyfikacji adresatek lub adresatki (nieraz z podkreśleniem jej godności świeckiej, a zawsze zakonnej), uzupełniane o życzenia lub dopowiedzenia (np. „Łaski y Błogosławieństwa w Panu Bogu” czy „Z[drowia] D[obrego] Z[yczy]”). Określały one lub postulowały stosunek autora tekstu do zakonnicy lub zakonnic, widoczny także w elementach subskrypcyjnych (częste określenia w rodzaju bogomolca, sługa itp.). Autorami dedykacji były zarówno osoby świeckie, jak i duchowne, a w przypadku dedykacji zakonnych – także kolegia. Zasadniczą część dedykacji mia-

ła zwykle charakter przedmowy lub kazania, z wyszczególnieniem intencji nadawcy, genezy utworu, a także z uzasadnieniem wyboru adresatki lub adresatek oraz podkreśleniem wartości dzieła i sposobu jego wykorzystania. Choć elementy te indywidualizowano, to jednak antycypowanym odbiorcą przypisania była nie tylko osoba wskazana w adresie, ale każdy czytelnik⁴⁹.

Konsekwencją dotąd prowadzonych analiz jest wyodrębnienie tekstów użytkowych (omówionych w rozdziale szóstym), zwłaszcza zaś twórczości okolicznościowej uprawianej przez zakony i na ich potrzeby. Dowodzi ona wspomnianych relacji komunikacyjnych⁵⁰, polegających na rozpoznawaniu i potwierdzaniu tożsamości świata nadawców i odbiorców, głównie w sferze wyznaniowej. Nawiązywano je, z reguły wykorzystując więzy rodzinne lub instytucjonalne. Druki (oraz rękopisy) okolicznościowe stanowiły powszechną i popularną formę utrwalenia wystąpienia krasomówczego, do którego dawała okazję każda okoliczność rodzinna, religijna lub polityczna. Oracje jako element oralno-audytywny kultury szlacheckiej⁵¹, zwyczajowo najpierw wygłaszano⁵², przez liczne zwroty, przywołania, różne odniesienia, „wprowadzając” do nich ówczesne audytorium.

Ważną częścią twórczości okolicznościowej były utwory dokumentujące wydarzenia zakonne. Autorzy kreowali w nich świat, którego celem było przedstawienie konkretnej uroczystości lub osoby. Komponowano np. obraz wzorowej zakonnicy na różnych etapach klasztornej formacji (obłóczyny, profesja, konsekracja), odwołując się często do antyku chrześcijańskiego. Wykorzystywano m.in. temat *vanitas*, czyli obrazu „zdradliwego” świata, któremu przeciwstawiano klasztor jako ziemski raj i przedsiónek nieba, zamieszany przez „anioły”. Na tym tle ukazywano wagę wyboru życia konsekrowanego, a klasztor jako miejsce „duchowego bojowania”, w którym zakonnica powinna modlić się w intencji rodziny i ojczyzny.

W XVII w. obecność w klasztorach książki rękopiśmiennej stanowiła wyraz ogólniejszej tendencji, polegającej na tym, że „istniejący i wcześniej obieg rękopiśmienny, węższy i mniej znaczący, wysunął się na równorzędne, a potem pierwszoplanowe miejsce w stosunku do obiegu dzieł drukowanych”⁵³. W praktyce komunikowanie się za pośrednictwem słowa pisanego i druku miało charakter komplementarny. Niektóre rękopisy publikowano, a jednocześnie wydane książki wracały do obiegu rękopiśmiennego w postaci kopii, kompilacji lub wypisu. Ponieważ książki wydawane przez zakony – podobnie jak literaturę okolicznościową – często komuś ofiarowywano, a listy dedykacyjne zawierały informacje o planach edytorskich lub wzmianki o wydarzeniach zakonnych, które zamieszczano także w książkach rękopiśmiennych, zaproponowany w pracy podział na rękopisy, utwory wydawane, dedykowane zakonnikom i literaturę okolicznościową nie jest ściśle rozłączny, lecz służy jedynie bardziej przejrzystemu zobrazowaniu pewnych prawidłowości funkcjonowania książki i pisma w żeńskich klasztorach kontemplacyjnych.

PRZYPISY

- 1 Por. A. LEONARD: *Nails in the Wall. Catholic Nuns in Reformation Germany*. Chicago 2005.
- 2 Niektóre z żeńskich wspólnot zakonnych, jak wizytki, choć zostały skłonione do przyjęcia ścisłej klauzury i uroczystych ślubów, nadal jednak wyróżniały się lepszym przystosowaniem do nowych warunków życia i do podejmowania innych działań, np. edukacyjnych. Ta bardziej aktywna rola zakonów żeńskich w społeczeństwie stała się podstawą koncepcji „pożytku publicznego”, która w efekcie doprowadziła do ruchów kasacyjnych w XVII i XIX w.
- 3 M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim*. W: *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX wiek*. Red. H. GĄPSKI, J. KŁOCZOWSKI. Lublin 1999, s. 206, 218; S. LITAK: *Atlas Kościoła tacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*. Lublin 2006, s. 106–107.
- 4 K. BODARWÉ: *Sanctimoniales litteratae. Schriftlichkeit und Bildung in den ottonischen Frauenkommunitäten Gandersheim, Essen und Quedlinburg*. Münster 2004; J.F. HAMBURGER: *Nuns as Artists. The Visual Culture of a Medieval Convent*. Berkeley 1997; A. WINSTON-ALLEN: *Convent Chronicles. Women Writing about Women and Reform in the Late Middle Ages*. Pennsylvania 2004; *Voices in Dialogue. Reading Women in the Middle Ages*. Ed. L. OLSON. Paris 2005; S. KHOLI: *Lektüre in Frauenkonventen des ostfränkisch-deutschen Reiches vom 8. Jahrhundert bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*. Würzburg 1997.
- 5 M.M. KEALY: *From Channel Row to Cabria. Dominican Nuns and Their Times 1717–1820*. Columbia 2010; J.L. SÁNCHEZ LORA: *Mujeres, conventos y formas de la religiosidad barroca*. Madrid 1988; *Il monachesimo femminile in Italia dall'alto medioevo al secolo XVII a confronto con l'oggi*. Ed. G. ZARRI. Verona 1997; S. EVANGELISTI: *Nuns. A History of Convent Life, 1450–1700*. Oxford 2007; J.A. McNAMARA: *Sisters in Arms. Catholic Nuns through Two Millennia*. Cambridge 1996; C. VAN WYHE: *Female Monasticism in Early Modern Europe*. Hampshire 2008.
- 6 G. REYNES: *Couvents de femmes. La vie des religieuses contemplatives dans la France des XVII et XVIII siècles*. Paris 1987; H. HILLS: *Cities and Virgins. Female Aristocratic Convents in Early Modern Naples and Palermo*. „Oxford Art Journal” 1999, vol. 22, pp. 29–54; G. ZARRI: *Monasteri femminili e città (secoli XV–XVIII)*. In: *Storia d'Italia*. A cura di G. CHITTOLINI, G. MICCOLI. Turin 1986, pp. 357–429; C. READON: *Holy Concord within Sacred Walls. Nuns and Music in Siena, 1575–1700*. Oxford 2002.
- 7 M. DUVIGNACQ-GLESSGEN: *L'Ordre de la Visitation à Paris aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris 1994; M.L. SANCHEZ HERNANDEZ: *El monasterio de la Encarnación de Madrid. Un modelo de vida religiosa en el siglo XVII*. Salamanca 1986; M. LAVEN: *Dziewice weneckie*. Warszawa 2006; B. CHEDOZEAU: *Port-Royal et la Bible. Un siècle d'or de la Bible en France 1650–1708*. Préf. de P. SELIER. Nolin 2007. Publikacje dotyczące klasztoru brygidek zob. *The Syon Abbey Society* [online]. <https://syonabbeyssociety.wordpress.com/researchguide/> [dostęp 20.12.2014].
- 8 C. WOODFORD: *Nuns as Historians in Early Modern Germany*. Oxford 2002; S. EVANGELISTI: *Wives, Widows, and Brides of Christ: Marriage and the Convent in the Historiography of Early Modern Italy*. „The Historical Journal” 2000, vol. 43, no. 1, pp. 233–247; K. LOWE: *Nuns' Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter-Reformation Italy*. Cambridge 2003; *El Arca de tres llaves. Crónica del Monasterio de Carmelitas Descalzas de San José, 1690–1990*. Santiago de Chile 1989; *Women and Faith. Catho-*

lic Religious Life in Italy from Late Antiquity to the Present. Ed. L. SCARAFFIA, G. ZARRI. Cambridge 1999; E. WEAVER: *The Convent Muses. The Secular Writing of Italian nuns, 1450–1650*. In: *Women and Faith...*, pp. 129–143. Wydawano także biografie i autobiografie zakonnic, por. M. VELA: *Autobiografía y Libro de las mercedes*. Ed. O. HERNÁNDEZ. Barcelona 1961 oraz ich opracowania, m.in. E.A. MORIONES: *Historia de dos monjas místicas del siglo XVII. Sor Isabel de Jesús (1586–1684), sor Isabel de la Madre de Dios (1614–1687)*. Madrid 1989. Najważniejsza praca odnosząca się do pisarstwa zakonnic hiszpańskich to *Untold Sisters. Hispanic Nuns in their Own Works*. Ed. E. ARENAL, S. SCHLAU. Albuquerque 1989; E.B. WEAVER: *Convent Theatre in Early Modern Italy. Spiritual Fun and Learning for Women*. Cambridge 2002; N. CUSHING-DANIELS: *Breaking Boundaries, Forging Friendship. The Convent and Women's Writing in Seventeenth-Century Spain*. New Orleans 2002; E. ARENAL: *Leyendo yo y escribiendo ella. The Convent as Intellectual Community*. „Journal of Hispanic Philology” 1989, vol. 13, pp. 214–229.

9 *A Book of Her Own. An Exhibition of Manuscripts and Printed Books in the Yale University Library that Were Owned by Women Before 1700*. Ed. R.G. BABCOCK et al. New Haven 2005; D. ZARDIN: *Donna e religiosa di rara eccellenza. Prospera Corona Bascapé i libri e la cultura nei monasteri milanesi del Cinque e Seicento*. Firenze 1992. Por. D. BELL: *What Nuns Read. Books and Libraries in Medieval English Nunneries*. Kalamazoo 1995; R.A. SIMON: *Reading Like a Nun: The Composition of Convent Libraries in Renaissance Europe*. „Journal of Religious et Theological Information” 2011, vol. 10, pp. 82–103; *Człowiek baroku*. Red. R. VILLARI. Warszawa 2001 (rozdz. Mniszka).

10 S. LITAK: *Atlas Kościoła tacińskiego w Rzeczypospolitej...*; M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin 2010; *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przelotu XVIII i XIX wieku)*. Red. A. RADZIWIŃSKI, D. KARCZEWSKI, Z. ZYGLEWSKI. Bydgoszcz–Toruń 2010; *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*. Red. A.M. WYRWA, A. KIEŁBASA, J. SWASTEK. Poznań 2004.

11 Zob. np. W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek w Staniątkach*. Kraków 2003.

12 M. BORKOWSKA: *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*. T. 1–3. Warszawa 2004–2008; EADEM: *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*. Tyniec 1989; EADEM: *Słownik księń benedyktyńskich*. Niepokalanów 1996; C. GIL: *Słownik polskich karmelitanek bosych 1612–1914*. Kraków 1999.

13 Patrz opracowania powstałe w wyniku badań tego zespołu, m.in.: *Monasticon Cisterciense Poloniae*. Red. A.M. WYRWA, J. STRZELCZYK, K. KACZMAREK. T. 1–2. Poznań 1999; *Cysterki w dziejach i kulturze...*; M. WYRWA: *W kuchni i przy stole „szarych mnichów”, czyli o wyżywieniu cystersów w świetle źródeł normatywnych zakonu oraz wybranych źródeł pisanych, archeologicznych i przyrodniczych*. „Archeologia Historica Polona” 2004, t. 14, s. 51–113.

14 Por. *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej...*; ostatnio H. POPŁAWSKA: *Sztuka czytania w klasztorze karmelitanek bosych*. W: *Od liryki do retoryki. W kręgu słowa, literatury i kultury*. Red. I. KADULSKA, R. GRZEŚKOWIAK. Gdańsk 2004, s. 175–188; EADEM: *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce (XVII–XVIII w.)*. Gdańsk 2006; J. PARTYKA: „Zona wyćwiczona”. *Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*. Warszawa 2004. Por. K. STASIEWICZ: *Polskie pisarki epok dawnych*. Olsztyn 1998; M. HANUSIEWICZ: „Święta zuchwałość” *bezimiennej karmelitanki*. W: *Muzy i Hestia*. Red. M. CIEŃSKI, J. SOKOLSKI. Wrocław 1999, s. 97–112; EADEM: *Święte i zmysłowe w poezji religijnej polskiego baroku*. Lublin 1998, s. 226–352; M. NAWROCKA-BERG: *Dziwne światy karmelitanek. Próba czytania zakonnych kantyczek*. W: *Koncept w kulturze staropolskiej*. Red. L. ŚLĘK, A. KARPIŃSKI, W. PAWLAK. Lublin 2005, s. 273–285; J. PARTYKA: „Orzech,

sztokfisz, niewiasta jednym kształtem żyją...". *Kobieta w koncepcie staropolskim*. W: *Koncept w kulturze staropolskiej...*, s. 247–271; A. KARPIŃSKI: *Lubomirski, Karmel i rybki*. W: *Muzy i Hestia...*, s. 83–96; M. NAWROCKA-BERC: *W teatrze klasztornym córek św. Teresy*. „Barok” 2004, t. 2, nr 22, s. 207–219; M. TRĘBSKA: *Odważna Judyt i mężna w Bogu Amazonka, czyli o walce duchowej w staropolskich oracjach obłóczynowych*. W: *Wojny, bitwy i potyczki*. Red. M. PIŚKAŁA, W. PAWŁAK. Warszawa 2011, s. 373–386; EADEM: *Świeckie mowy obłóczynowe a ceremoniały zakonne w XVII wieku*. „Napis” 2010, t. 1(16), s. 123–137.

15 P.P. GACH: *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*. Lublin 1984; IDEM: *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*. Rzym 1979; IDEM: *Geografia strat zakonów polskich w końcu XVIII i w XIX wieku*. Rzym 1980; A. PACEVIČIUS: *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais*. Vilnius 2005. Z prac dawniejszych zob. np. H. SZWEJKOWSKA: *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*. Wrocław 1955.

16 *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi. Ich początek, rozwój i tułactwo w czasie ruchów wojennych w XVII wieku. Rzecz osnuta na kronikach klasztornych*. Oprac. R. KALINOWSKI. Kraków 1900; K. TARGOŚZ: *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*. Kraków 2002; *Dzieje kapitularne zakonnicy świętej matki Brygitty konwentu grodzieńskiego*. Oprac. M. BORKOWSKA, K. OBREMSKI. Toruń 2001; M. BAUM: *Klasztor w mieście w świetle kronik benedyktynek poznańskich 1607–1780*. Lublin 2009; Z. GROTHÓWNA: *Kronika klasztoru sióstr norbertanek w Imbramowicach 1703–1741*. Oprac. W. BIELAK, W. ŻUREK. Kielce 2011; *Kronika benedyktynek sandomierskich czyli dzieje klasztoru sandomierskiego od roku 1615. 30 października*. T. 1. Oprac. A. SZYLAR. Sandomierz 2005; *Kronika fundacyjna klasztoru mniszek Zakonu Kaznodziejskiego na Cródku w Krakowie (1620–1639)*. Oprac. A. MARKIEWICZ. Kraków 2007. Por. K. GÓRSKI, M. BORKOWSKA: *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.* Warszawa 1975; *Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII wieku. Teksty i komentarze*. Oprac. K. GÓRSKI. Warszawa 1980. Ich analiz literackich podjął się Antoni Czyż (zob. m.in. *Ja i Bóg. Poezja metafizyczna późnego baroku*. Wrocław 1988).

17 Zwałaszcza B.J. WANAT: *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*. Kraków 1979; C. GIL: *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*. Kraków 1997; M. BORKOWSKA: *Panny siostry w świecie sarmackim*. Warszawa 2002; EADEM: *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII w.* Warszawa 1996; P. GĄSIOROWSKA: *Życie codzienne w klasztorze klarysek krakowskich od XIII do końca XVIII wieku*. Kraków 2003. Por. A. SZYLAR: *Konwent bernardynki lubelskich w świetle kroniki klasztornej*. „Nasza Przeszłość” 2008, t. 110, s. 35–106.

18 M. BORKOWSKA: *Szkoła benedyktynek wileńskich*. „Nasza Przeszłość” 1994, t. 81, s. 85–113; A. SZYLAR: *Działalność oświatowa benedyktynek sandomierskich w latach 1616–1863*. Lublin 2002; B. FABIANI: *Warszawska pensja panien wizytek w latach 1655–1680*. W: *Warszawa XVI–XVII wieku*. Red. A. WAWRZYŃCZYK, A. SOŁTAN. Warszawa 1977, s. 171–198; R. PELCZAR: *Klasztorne szkoły żeńskie w Polsce w XVI–XVIII w. Problematyka i perspektywy badawcze*. „Nasza Przeszłość” 1998, t. 89, s. 95–109.

19 Ostatnio *Sanctimonialis autem femina. Magnificat, motety i pieśni na dwa chóry żeńskie z rękopisu L 1643 Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu*. Oprac. M. WALTER-MAZUR. Sandomierz 2012; EADEM: *Music by Nuns in the 17th Century, or About a Not Quite Successful Attempt at Disembodiment*. W: *Body Music Event*. Ed. B. MUSZKALSKA, R. ALLGAYER-KAUFMANN. Wrocław 2010, pp. 125–135; EADEM: *Muzyka jako element klasztornych uroczystości w świetle XVIII-wiecznych archiwaliów benedyktynek kongregacji chełmińskiej*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, nr 2, s. 57–80; EADEM: *Figurą i fraktem*. *Kultura*

muzyczna polskich benedyktynek w XVII i XVIII wieku. Poznań 2014; H. CEMPURA, S. GARNCZARSKI: *Kultura muzyczna PP. Klarysek w Starym Sączu w latach 1700–1782*. Tarnów 2009; J. GWIOŹDZIK: *Old Polish Christmas Carols by Contemplative Nuns (seventeenth and eighteenth centuries)*. „Interdisciplinary Studies in Musicology” 2012, no. 11. Ed. A. MAŁY, M. WALTER-MAZUR, pp. 169–186; L. STERCZEWSKA: *Głośny rezon... Edycja kolęd z osiemnastowiecznych rękopisów biblioteki karmelitanek bosych w Krakowie na Wesolej*. „Terminus” 2010, z. 1, s. 151–177.

20 Ostatnio *Żywot Matki Barbary od Najśw. Sakramentu (Zadzikowej) Karmelitanek bosej (1609–1670)*. Oprac. C. GIL. Kraków 2013; *Drogi duchowe starsządeckich klarysek w XVI wieku*. Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2010; TERESA OD JEZUSA (MARCHOCKA): *Autobiografia mistyczna i inne pisma*. Oprac. C. GIL. Kraków 2010; *Metryka brygidek lubelskich*. Oprac. J.R. MARCZEWSKI. Lublin 2011.

21 Z ostatnich prac zob. C. CONCHA TORRES: *La clausura femenina en la Salamanca del siglo XVII. Dominicas y Carmelitas Descalzas*. Salamanca 1991; EADEM: *La clausura imposible conventualismo femenino y expansión contrarreformista*. Madrid 2000.

22 E.A. JONES: *Convent Spaces and Religious Women. A Look at a Seventeenth-Century Dichotomy*. Ohio 2008; J. MCNAMARA: *Sisters in Arms...; Catholic and Protestant Nuns in Germany*. Ed. M. WIESNER-HANKS. Milwaukee 1996.

23 M. FLEISCHER: *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy*. Wrocław 2002. Zob. też L. KUC: *Komunikacja z Chrystusem*. W: *Studia z historii kaznodziejstwa i homiletyki*. Red. W. WOJDECKI. Warszawa 1980, s. 51–55.

24 Por. badania *Center for the Study of Egodocuments and History*. [online] <http://www.egodocument.net/egodocument/index.html> [dostęp 10.05.2014].

25 Por. B. WIĘCKOWSKA: *Adnotacje czytelnicze w egzemplarzach powieści i romansów XVII i XVIII-wiecznych w zbiorach ossolińskich*. „Roczniki Biblioteczne” 1980, R. 24, z. 2, s. 47–67. Zob. też K. GŁOMBIOWSKI: *Problemy historii czytelnictwa*. Wrocław 1966, s. 42–64; *Pratiques de la lecture*. Ed. R. CHATIER. Paris–Marseille 1985.

26 Por. B. POPIOŁEK: *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*. Kraków 2003.

27 Zob. zwłaszcza M. BORKOWSKA: *Leksykon zakonnic...*

28 K. DMITRUK: *Problem publiczności literackiej w dawnej Polsce*. W: *Publiczność literacka i teatralna w dawnej Polsce*. Red. H. DZIECHCIŃSKA. Warszawa 1985, s. 27. Por. H. POPLAWSKA: *Kultura literacka karmelitanek bosych...*, s. 21–22.

29 K. DMITRUK: *Wprowadzenie do teorii publiczności literackiej*. W: *Publiczność literacka*. Red. S. ŻÓŁKIEWSKI, M. HOPFINGER. Wrocław 1982, s. 43–44.

30 K. MAJBRODA: *O przedmiocie studiów literackich – dziś*. „Teksty Drugie” 2005, nr 1/2, s. 184.

31 R. DARNTON: *What is the History of Books?* „Daedalus” 1982, vol. 3, pp. 65–83.

32 *Beyond Writing Culture. Current Intersections of Epistemologies and Representational Practices*. Ed. O. ZENKER, K. KUMOLL. Berkeley 2010.

33 Metody statystyczne wykorzystywano także do badania postaw religijnych, zob. M. VOVELLE: *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle. Les attitudes devant la mort d'après le clauses des testaments*. Paris 1973.

34 Niestety, zwłaszcza kasaty i inne wydarzenia dziejowe często powodowały zniszczenie klasztornych archiwaliów i zbiorów bibliotecznych. Na ten temat zob. P.P. GACH: *Kasaty zakonów...*; IDEM: *Mienie polskich zakonów...*; IDEM: *Geografia strat zakonów...*, a także realizowany projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w. Losy, znaczenie, inwentaryzacja*. Kwerendy były prowadzone w trakcie realizacji programu *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku* (NN 103 075937). Jestem wdzięczna wszystkim Pracownikom bibliotek, którzy umożliwili mi dostęp do zbiorów klasztornych.

35 *Rękopisy w zbiorach kościelnych*. Oprac. T. MAKOWSKI, P. SAPAŁA. Warszawa 2014.

36 Dyskusję nad rozumieniem obu pojęć przedstawił ostatnio W. PAWLAK: *De eruditione comparanda in humanioribus. Studia z dziejów erudycji humanistycznej w XVII wieku*. Lublin 2012, s. 237–251. Por. R. DARNTON: *Toward a History of Reading*. In: *Media in America. The Wilson Quarterly Reader*. Ed. D. GOMERY. Washington 1998, pp. 3–20; A. MANGUEL: *A History of Reading*. New York 1996. Projekt RED (*The Reading Experience Database 1450–1945*) wieloaspektowo dokumentuje praktykę czytania na świecie. RED. [online] <http://www.open.ac.uk/Arts/reading/about.php> [dostęp 10.05.2014].

37 Taki tytuł nosi jeden z rozdziałów syntezy G. CAVALLO, R. CHARTIER: *A History of Reading in the West (Studies in Print Culture and the History of the Book)*. Massachusetts 1999.

38 W. PAWLAK: *De eruditione...*; J. GRUCHAŁA: *Iucunda familia librorum. Humanisci renesansowi w świecie książki*. Kraków 2002.

39 W. PAWLAK: *De eruditione...*, s. 279.

40 F. MOLEKAMP: *Women and the Bible in Early Modern England. Religious Reading and Writing*. Oxford 2013.

41 R. DARNTON: *Erste Schritte zu einer Geschichte des Lesens*. In: *De kus des Lamoutette. Kulturgeschichtliche Betrachtungen*. Hrsg. J. TROBITIUS. München–Wien 1998. Pierwszy typ uwarunkowań określa on jako zewnętrzną, a drugi – jako wewnętrzną historię czytania.

42 G. CAVALLO, R. CHARTIER: *A History of Reading...* (cyt. za W. PAWLAK: *De eruditione comparanda...*, s. 283).

43 Por. J. STRZELCZYK: *Pióro w wątych dłoniach. O twórczości kobiet w dawnych wiekach*. Warszawa 2007, s. 8.

44 T. BIEŃKOWSKI: *Edytorstwo*. W: *Słownik literatury staropolskiej. (Średniowiecze. Renesans. Barok)*. Red. T. MICHAŁOWSKA i in. Wrocław 1990, s. 151–153.

45 Księga rozchodów klasztoru pw. Wszystkich Świętych benedyktynek lwowskich potwierdza 8 maja 1729 r. wydatek 22 złp „drukarzowi od drukowania lekcycjej S. Matki Scholastyki, które nowo wydał Ociec S. terazniejszy, żeby wszyscy księża i zakonnicy trzymali”. 12 marca 1739 r. dano 40 złp „drukarzowi od drukowania ceremonij do professyji panien wizytek lubelskich”, a 14 stycznia 1740 r. zapłacono 36 złp „od drukowania książek do nabożeństwa dla WW OO karmelitów” (notowano, że 10 złp kosztowało oprawienie 300 egzemplarzy tego tekstu, czyli po groszu od książki). *Regestr*

rozchodów konwenckich konwentu lwowskiego Zakonu Reguły Ojca Świętego Benedykta pod tytułem Wszystkich Świętych Roku Pańskiego 1726. ABL, rkps G 17; zob. J. GWIOZDZIK: *Biblioteka panien benedyktynek tacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*. Katowice 2001.

46 J. PELC, W. TOMKIEWICZ: *Rola mecenatu w rozwoju kultury i literatury polskiej w czasach Renesansu oraz Baroku*. W: *Problemy literatury staropolskiej*. Red. J. PELC. Wrocław 1973, s. 466.

47 Zob. A. CZEKAJEWSKA: *O listach dedykacyjnych w polskiej książce XVI wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 1962, t. 1–2, s. 21–55; B. CZARSKI: *Stemmaty w staropolskich książkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*. Warszawa 2012.

48 Zob. R. OCIECZEK: *Studia o dawnej książce*. Katowice 2002, s. 56.

49 Por. E. CZAPLEJEWICZ: *Adresat jako kategoria poetyki*. „Przegląd Humanistyczny” 1972, nr 1, s. 1–26; M. GŁOWIŃSKI: *Wirtualny odbiorca w strukturze utworu poetyckiego*. W: *Studia z teorii i historii poezji*. Red. IDEM. Wrocław 1967, s. 7–32.

50 *Literatura i instytucje w dawnej Polsce*. Red. H. DZIECHCIŃSKA. Warszawa 1994, s. 12.

51 H. DZIECHCIŃSKA: *Oglądanie i słuchanie w kulturze dawnej Polski*. Warszawa 1987, s. 78–79.

52 „Jest więc kazanie, podobnie jak teatr, pogranicznym zespołem sztuk, a sam tekst (druk lub manuskrypt) kazania nie jest jeszcze kazaniem (mową) w swym integralnym wymiarze. Kazanie to actio, pronuntiatio konkretnego podmiotu retorycznego (kaznodziei) do konkretnej grupy odbiorców (słuchaczy). Między nadawcą i odbiorcą – mówiąc współczesnym językiem teorii komunikacji – istnieje trudna do zrekonstruowania relacja, wywołana nie tylko przez medium językowe oratora, ale także cały splot okoliczności zewnętrznych, jak nastrój święta, uroczystości czy obrzędu religijnego, wystrój świątyni i niezliczona ilość innych czynników, które mogą w zasadniczy sposób wspierać (wzmacniać lub osłabiać) strukturę językowo stylistyczną kazania”. M. KOROLKO: *Między retoryką a teologią. O sztuce estetycznym staropolskich kazań (rekonesans)*. W: *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*. Red. M. JASIŃSKA-WOJTKOWSKA, K. DYBCIAK. Lublin 1993, s. 47.

53 J. PELC: *Literatura polska drugiej połowy XVII w.* W: *Literatura i kultura polska po „potopie”*. Red. B. OTWINOWSKA, J. PELC, B. FAŁĘCKA. Wrocław 1992, s. 21.

I.

Miej serce w Bogu a w księgach oczy

PISMO I KSIĄŻKA W KULTURZE ZAKONNEJ

1. KLASZTOR JAKO INSTYTUCJA KULTURY PIŚMIENNICZEJ

Klasztory żeńskie okresu potrydenckiego stanowiły wspólnoty, które funkcjonowały jednocześnie w kilku różnych obszarach. Pozostając w obrębie organizacji Kościoła katolickiego i prowincji zakonnych, były jednocześnie wpisane w porządek państwowy, wpływający na ekonomiczne, prawne i społeczne podstawy ich egzystencji. Życie klauzurowe w konwencie regulowało jednak przede wszystkim ustawodawstwo zakonne, które w mniejszym lub większym zakresie warunkowało także posługiwanie się piśmem i książką.

Pierwszy kontakt z tekstami w środowisku zakonnym był związany z liturgią i ikonosferą. Dochodziło do niego zarówno w przyklasztornym kościele, czyli w miejscu dostępnym dla całej społeczności wiernych, jak też w klasztorze, oddzielonej od świata klauzurowej wspólnocie kobiet.

W kościołach nie tylko obchodzono uroczystości roku liturgicznego i zakonnych świąt oraz odbywały się nabożeństwa przyklasztornych bractw, lecz organizowano w nich także takie wydarzenia rodzinne fundatorów konwentów i osób spokrewnionych z zakonnice, jak śluby¹, chrzciny², pogrzeby³, upamiętniane następnie w formie rozdawanych druków ulotnych i publikacji okolicznościowych. Święta religijne ściśle wypełniały kalendarz, niejednokrotnie stawały się *theatrum*⁴, z rozbudowanymi formami kultu i okolicznościowymi kazaniami⁵ (niekiedy zresztą notowanymi i kopiowanymi przez zakonnice⁶). W uroczystościach licznie uczestniczyła lokalna społeczność⁷, siostry natomiast przebywały wówczas na chórze, gdyż klauzura obowiązywała je nawet w czasie obchodów jubileuszu, który przewidywał nawiedzanie kościołów (w zamian nakazywano, by ołtarze „z chóru Panieńskiego mogły być widziane do obchodu oczami i intencją i do mówienia pacierzy”⁸).

Tym co było dostępne dla wszystkich uczestników wydarzenia, także dla tych, którzy nie potrafili czytać, były przekazy ikonograficzne znajdujące się w świątyni⁹. Określony program ideowy (niekiedy w formie kompozycji słowno-obrazowych) prezentowano na kazalnicach¹⁰ oraz w wyposażeniu chóru, np. na stallach. U benedyktynek sandomierskich ambona miała być:

w krzaku wina okryta ... rzeźbą dobrze wyprawną, głęboką, na samym wierzchu tego krzaka ma być gniazdo pelikanowe z pelikanem [czyli symbolem ofiary i poświęce-

nia – J.C.] i z trojgiem dzieci i taka proporcja, żeby z dołu dobrze go rozeznac było. Pod stołem tej ambony ma leżeć w skale św. Benedykt, z którego piersi ten krzak ma wychodzić, ta skała ma być dobrze rozłożysta, głęboko skalista, upstrzona kwiatkami i drzewkami, między którymi ma iść ciernie poziome jako najszerszej na abrysie [tj. odręcznym szkicu – J.C.] jest opisane, drzwiczki także na tę ambonę mają być piękną rzeźbą ozdobione¹¹.

O znaczeniu tej formy przekazu świadczą działania podejmowane przez przełożone z zakonów różnych reguł. Przykładowo, dziełem kolejnych księży z Trzebnicy był spójny wystrój kaplicy Fundatorki¹². Wokół jej grobu zawieszono cykl 20 obrazów, ilustrujących poszczególne rozdziały żywota św. Jadwigi. Podobnie szczegółowy program ikonograficzny po pożarze w 1720 r.¹³ opracowano w kościele cysterek w Owińskach. Zleciła go ksieni Rozalia Joanna Malczewska¹⁴, sama zresztą wielokrotnie portretowana, gdyż malowidła łączyły porządek religijny z gloryfikacją rodu Malczewskich¹⁵. Na najważniejszym obrazie przedstawiono ją w postawie modlitwowej, w otoczeniu klęczących cysterek, natomiast w tle ukazano miejscowy klasztor i kościół. Scena, opisana na banderoli jako „Respicite volatilia caeli considerate lilia agri”, była ilustracją kazania na górze (Mt 6,33–34)¹⁶. Zakonnice wyobrażono również pod ochronnym płaszczem Maryi, z łacińskim napisem „Ja ten zakon aż do końca wieków będę osłaniać i bronić”¹⁷. Inne polichromie, takie jak wyobrażenia świętych i błogostawionych cysterek, sceny ewangeliczne i z życia ss. Jadwigi i Ludgardy, również zaopatrzone w odpowiednie inskrypcje biblijne¹⁸, co może świadczyć o ich charakterze edukacyjnym. Sugerowały one bowiem – zwłaszcza nowicjuszkom i konwerskom – wzory do naśladowania i sposoby osiągnięcia pożądanych cech. Podobne programy ideowe wprowadzono m.in. w kościołach benedyktynek w Staniątkach¹⁹ i brygidek w Lublinie²⁰.

O roli przypisywanej sztuce wizualnej świadczą też liczne przykłady z kościołów i kaplic zakonnych. Przykładowo, polichromie świętyń klarysek w Starym Sączu i Krakowie nawiązywały do symboliki Pieśni nad Pieśniami oraz motywów antycznych, a zatem elementów częstych w staropolskiej emblematyce książek etyczno-moralizatorskich o tematyce religijnej²¹. Z kolei karmelitanki krakowskie na Wesołej zamówiły do zakrystii kościoła 23 obrazy na płótnie, ilustrujące życie św. Teresy z Ávili, przygotowane na podstawie miedziorytów Arnolda van Westerhouta²², wizytki warszawskie zaś za podstawę haftu na antepediach przyjęły ilustracje emblematyczne²³, a w kościele zamieściły liczne emblematy i towarzyszące im inskrypcje²⁴.

W czasie publicznych ceremonii zakonnych również wykorzystywano zazwyczaj konstrukcje słowno-ikonograficzne. Przykładowo, beatyfikację Joanny Franciszki de Chantal w 1752 r. wizytki warszawskie uczciły odpowiednią oracją, wygłoszoną w czasie uroczystej sumy w bogato ozdobionym i iluminowanym kościele²⁵. Krakowskie zaś trzydniowemu nabożeństwu nadały oprawę barokową: z bramami triumfalnymi, licznymi kazaniami, muzyką, strzelaniem z armat i rozdawaniem pożywienia²⁶. Każdy z wystawionych wówczas obrazów był zaopatrzony w inskrypcję, np. przy portrecie bł. Joanny umieszczono „Symbolum w Kompertymencie pięknie szwetfowanym:

Hidra, pioruny z nieba na nią wypadające, z napisem *In verbis suis monstra placavit Eccl. 45*”, a pod spodem wiersz:

Hydrę, smoka, tygrysa, lwa pokonać żem,
Nie jest cud dzielnym męstwem, grotem lub żelazem.
To dziwna, że Joanna w pięciu lat Dziecina
Mocną wiarą bluźniercę zwycięża kalwina²⁷.

Podobne inskrypcje (opisane przez Sebastiana Piskorskiego w żywocie Salomei²⁸) towarzyszyły uroczystości beatyfikacji świątobliwej klaryski: przygotowano wówczas bramy z okolicznościowymi napisami, związanymi ze scenami z jej życia, np. przy wejściu do kościoła znajdowała się sentencja „Bogu, i Bogarodzicy Panie do Nieba wziętej, i B. Salomei Pannie, Patronce, Ofiara poświęcenie 1691”²⁹.

W przestrzeni kościelnej przekaz oralny, wystrój ikonograficzny i inskrypcje oddziaływały zarówno na uczestniczące w wydarzeniach duchowieństwo i społeczność wiernych, jak i na wspólnotę zakonną, obecną na chórze, czyli w klauzurowej części świątyni. Żywe słowo i sztuka wizualna, wraz z objaśniającymi jej znaczenie tekstami oraz odniesieniami do konstrukcji emblematycznych, pełniły w kościele przede wszystkim funkcje parenetyczne i popularyzowały duchowość zakonną. Część kazań czy mów, wygłoszonych i wysłuchanych w określonej sytuacji, „uwieczniano” następnie za pomocą zapisu rękopiśmiennego lub drukowanego i rozpowszechniano. Formy te, podobnie jak utwory emblematyczne, inskrypcje i okazjonalna grafika, wymagały już jednak od odbiorców umiejętności lektury.

Granice decydującą o charakterze i sposobie uczestnictwa w kulturze pisma stanowiło przekroczenie klauzury³⁰. Udział w liturgii i ceremoniach, a nawet sztuka wizualna³¹ nabierały w klasztorze dodatkowego znaczenia, związanego z powołaniem zakonnym, wymagały też najczęściej odpowiednich kompetencji piśmienniczych.

Życie w konwencie regulowało ustawodawstwo, uzupełniane na bieżąco o wskazania wizytatorów. Precyzowano w nim każdy aspekt funkcjonowania wspólnoty, zarówno w sferze materialnej, jak i duchowej. Ustalano zwłaszcza porządek dnia i sposób realizacji ideału życia zakonnego: czas sióstr wypełniała modlitwa, wpisana w cykl godzin kanonicznych i porządek roku liturgicznego, a także praca ręczna i przewidziany wypoczynek³². W nakazanym modelu zachowania przewidziano również czas na obowiązkowy (wówczas kontrolowany i obwarowany sankcjami) oraz dobrowolny kontakt z książką, który zwykle zajmował około jednej do dwóch godzin dziennie. Na potrzeby wspólnotowej (w refektarzu, kapitularzu, na chórze) i indywidualnej (prowadzonej w celi³³) lektury zalecano odpowiednie teksty, które gromadzono, kopiowano, a niekiedy publikowano. Ustalano również zasady dostępu do tekstów poznawanych zarówno w formie audialnej, jak też wymagających umiejętności czytania i pisania oraz definiowano rolę książki jako narzędzia formacji prowadzonej w klasztorze, poczynawszy od nowicjatu³⁴. Określano ponadto strukturę organizacyjną klasztoru, z opisem zasad wyboru i obowiązków przełożonej oraz każ-

dej z urzędniczek, w tym siostr odpowiedzialnych za książki liturgiczne i bibliotekę zakonną oraz za piśmiennictwo związane z materialną sferą działalności konwenty.

Początek oficjalnego funkcjonowania wspólnoty rozpoczynał ingres do zakonnego kościoła i klasztoru. Zwykle odbywał się publicznie, z „niemałą frekwencją” i udziałem zaproszonych gości³⁵. Siostry procesjonalnie wprowadzano do kościoła, odprawiano nabożeństwa, z okolicznościowym kazaniem, a następnie „zamykano klauzurę”. Kolejne odprawiane publicznie ceremonie zakonne, jak obłóczyny wstępujących do zakonu panien³⁶, ich profesje (składane śluby), konsekracje dziewic (symboliczne zaślubiny)³⁷, a także konfirmacje przełożonych³⁸ wymagały odpowiedniego przygotowania zakonnice do udziału w tych wydarzeniach. Poprzedzała je formacja duchowa i intelektualna, szczególnie intensywna w nowicjacie, a regulowały opracowywane w klasztorach (i niekiedy publikowane) ceremoniarze³⁹.

Obłóczyny stylizowano na uroczystość zaślubin⁴⁰, z udziałem rodziny, duchowieństwa, a także z odpowiednią oprawą: panna była ubrana w strój ślubny, prowadzili ją krewni (u brygidek wchodziła w ślad za czerwoną chorągwią z obrazami Męki Pańskiej i Najświętszej Maryi Panny⁴¹), święcono złoty pierścień, nakładano pannie wieniec lub – u brygidek – koronę, ze znakami symbolizującymi rany Zbawiciela, oplotano muzykantów i wygłaszano oracje⁴². Przesada w ich organizowaniu, zwłaszcza w przypadku utytułowanych kandydatek⁴³, doprowadziła do wydania w 1753 r. edyktu papieskiego, dotyczącego ceremonii, które „przy obłóczynach Panien Zakonnych odprawiać się zwykły, jak z wielką częstokroć pompą, tak nie mniejszą próżnością, które się z aktem porzucenia i pogardy świata wcale nie zgadzają”⁴⁴. Zalecano zatem, by uroczystości odbywały się rano, a zapraszać wolno było krewnych tylko do drugiego stopnia. Zakazano muzyki w kościele i „na innych miejscach”, a także „bicia w kotły, ognia, strzelania, traktamentów wszelakich ani w klasztorach, ani w parlatoriach”⁴⁵. Za przekroczenie każdego z tych nakazów kara wynosiła 500 talarów dla świeckich i skutkowała utratą głosu w kapitule dla przełożonych zakonnych. Opinie na temat zakonnej ceremonii podzielali wizytatorzy, np. Wacław Sierakowski stwierdzał, że zamiast zapraszać wielu gości, oplotać granie „na dobry dzień i na dobrą noc” przez cały tydzień, urządzać tańce przy furcie, a nawet za klauzurą, lepiej wydane na to kwoty dołączyć do posagu⁴⁶, co dodatkowo zapobiegłoby „wszystkim płochościom i niegodziwościom przy takich aktach zwykłym”. Komentował tę sytuację zapis na drzwiach furty: „Choć mądre Panny mocno pobłdziły, kiedy z klasztoru karczmę uczyniły”⁴⁷. Skromniejsze uroczystości miały zarazem wpłynąć na lepsze przygotowanie się do obłóczyn, a także ukazać istotę „pogardzenia światem”⁴⁸.

W skromniejszy sposób obchodzono profesję, choć i w tym przypadku wprowadzano elementy teatralizacji: nowicjuszka odczytywała tekst przysięgi spisany na karcie, który następnie publicznie podpisywała i składała na ołtarzu⁴⁹. Po skończonych oracjach kładła się krzyżem, przykrywano ją całunem, śpiewając psalm *Miserere mei, Deus* na znak, iż umiera światu. Obrzęd kończyła komunია św.⁵⁰ W Staniątkach w dzień profesji na ołtarzu leżały „epistoły, habity, wela i pierścionki, które biskup czasu swego będzie święcił i oddawał”⁵¹. Profeski wchodziły do kościoła w procesji, ze śpiewem i z zapalonymi świecami, następnie klękały w połowie chóru. W czasie odmawianej litanii do Wszystkich Świętych leżały krzyżem. Biskup święcił habity,

wela i pierścionki, w tym czasie panny z krzyżami w dłoniach chodziły wokół ołtarza. Po ślubach leżały pod „nakryciem czarnem, co umarłych nakrywają”⁵², ze świecami ustawionymi w głowach i nogach, przy dźwięku dzwonów, oznajmiających „śmierć światu”. Po mszy, kazaniu i hymnie *Veni Creator*, w czasie którego panny oddawały biskupowi świece, powinny przynieść „professyje swoje pisane, a biskup ma siedzieć, i każda sama przez się ma czytać, w te słowa:

Wszchemogący wieczny Boże, Ja N.⁵³, która przed oblicznością twoją jestem, ślubuję Boskiemu Majestatowi twemu i tobie, Matko duchowna, klasztoru Staniąteckiego przed Najświętszą Panną Maryją i wszystkimi Świętymi osobliwie Patronami Kościoła tego i temi, których tu święte relikwie są, Ubóstwo, Czystość i Posłuszeństwo wieczne i obiecuję stałość i nawrócenie obyczajów wedle Reguły Ojca Świętego Benedykta. Nieskończonej Boskiej dobroci proszę, abys tę ofiarę moję wdzięcznie przyjąć raczył, a jakoś mi dał chęć ofiarowania, tak mi racz dopomóc obfitą łaską twoją do wypełnienia⁵⁴.

Obrzęd kończył wypowiedziany tekst: „Exaudiat te Dominus in die conversionis tuae, protegat te Nomen Dei Iacob, mittatq[uae] tibi auxilium de sancto, et de Syon tueatur te”⁵⁵ lub hymn *Te Deum laudamus*⁵⁶.

Na tym etapie życia zakonnego nowicjuszek powinny własnoręcznie i świadomie móc napisać (a przynajmniej podpisać imieniem i nazwiskiem⁵⁷) akt profesji, o co dbały przełożone i mistrzynie nowicjatu⁵⁸. Przykładowo, Teresa od Jezusa uczyła pisać nowicjuszkę (późniejszą Joannę od św. Krzyża), „która nie tylko nie umiała pisać po polsku, będąc rodem z Niemiec, ale ani litery nie znała”. Jednak gdy miała samodzielnie napisać formułę profesji, zrobiła to na polecenie mistrzyni, „z posłuszeństwa”⁵⁹.

Konsekracja miała odrębny ceremoniał (zawarty w pontyfikale), którego tekst benedyktyнки wykorzystywały jako źródło odprawianych medytacji⁶⁰. Uroczystość rozpoczynało kazanie, profeski wprowadzano parami, kapłan prosił o przyjęcie ich ślubów, biskup poświęcał i konsekrował leżące krzyżem panny, w tym czasie śpiewano hymn *Veni Creator*. Ceremonialnie wręczał im następnie habit, welony i obrączki, nakładał wieńce i udzielał błogosławieństwa⁶¹. Wypowiadane wówczas słowa pochodziły głównie z księgi Pieśni nad Pieśniami. Gdy w 1645 r. konsekrowano dwie panny Opalińskie, ich krewne – wojewodzina poznańska Urszula z Potulickich i starościna inowrocławska Anna z Przyjemskich – kazały „obić kościół bardzo pięknie, i ziemia perskimi kobiercami była obita, i układzono też kilkanaście łokci obicia adamaszkowego. Jegomość pan wojewoda częstował goście potem. Krewni inszych siostr częstowali siostry różnych dni”⁶². Podobnie uroczyscie, z udziałem biskupa i zaproszonych gości, organizowano konfirmacje księń⁶³. Uroczystość przebiegała wówczas również zgodnie z porządkiem ustalonym w pontyfikale.

Poszczególne ceremonie zakonne obrazowały etapy życia w zakonie i osiągnane tam doświadczenie duchowe. Wynikało ono z prowadzonej formacji, której istotnym narzędziem była lektura. Nabycie umiejętności czytania i pisania było warunkiem przyjęcia do zakonu (np. u benedyktynek reformy chełmińskiej twierdzących,

że brak postępów w tej dziedzinie „przeszkodą być musi do zakonu: bo taki gruby a tępy dowcip zwykł własne afekty kłaść sobie za kres”⁶⁴), stanowiło też kryterium zakwalifikowania do tzw. pierwszego chóru (czyli do grona zakonnicy odprawiających łacińskie oficjum, które w części recytowano, a w święta śpiewano)⁶⁵, a nawet decydowało o dopuszczeniu do obrzędu konsekracji („jeśli czytać po łacinie albo śpiewać nie umie, skąd by urzędowi diakonissy dosyć czynić nie mogła”⁶⁶). Przykładowo, brak zdolności w tym zakresie uniemożliwił zostanie zakonnicy chórową warszawskiej karmelitanke Aleksandrze Giżance, mogła jednak pozostać we wspólnocie jako konwerska, z wyznaczonymi do odmówienia zamiast godzin kanonicznych określonymi modlitwami i nabożeństwami. Dobrego czytania po łacinie nigdy nie opanowała też benedyktynka Barbara Grocholska. Natomiast ksieni benedyktynek poznańskich Ewa Magdalena Głowska, choć „ledwie po polsku dobrze czytać umiała, a przecie Pan Bóg dał jej taki dowcip i pamięć bystrą, że w łacinie i w śpiewaniu u świeckich przechodziła te, które się dawniej uczyły”. Z kolei Teodora Baranowska znała na pamięć brewiarz i postugiwała się łaciną „z szczerą samą ostrą pamięcią”⁶⁷. Chodziło więc nie tyle o rozumienie tekstu, ile o prawidłowe (o co szczególnie dbano) odprawianie oficjum.

Ograniczona piśmienność nie zamykała jednak drogi doskonałego życia zakonnego, czego dowodzi przykład Elżbiety od św. Eliasza, która „nie umiała czytać, a jednak miała wielką znajomość Pana Boga i rzeczy duchownych”⁶⁸. Rozwiązaniem dostępu do tekstów dla analfabetek była głośna lektura, zarówno wspólna, jak i indywidualna. Marcie od Zbawiciela (Wyglądale) jedna z siostr czytała książki religijne⁶⁹, podobnie czytywała książkę duchowną, a nawet uczyła katechizmu „panny robotą ręczną zajęte” hetmanowa wielka koronna Krystyna z Lubomirskich Potocka⁷⁰.

Choć zasięg alfabetyzacji kobiet w ówczesnym społeczeństwie był raczej niski⁷¹, a niewęcej pań dobrze wykształconych należało do arystokracji⁷², do klasztoru przychodziły także kandydatki, które odebrały edukację w rodzinie⁷³. Przykładowo, gdy do karmelitanek (niespodziewanie i bez zgody rodziny) wstąpiła Zofia Konstancja Radziwiłłówna, przełożona kazała jej przygotować list, wówczas: „ledwie mogła którą literę napisać, z tak wielkiej bojaźni drżała, że pióra nie mogła w rękę utrzymać”⁷⁴, czyli problem stanowiły emocje, a nie piśmienność kandydatki. Dzięki umiejętności czytania do zetknięcia się z tekstami obrazującymi idealne życie zakonne mogło dojść jeszcze przed obłóczynami, np. pierwsza ksieni benedyktynek poznańskich, Dorota Żerońska, zdecydowała się na stan zakonny po lekturze „książki dóbr duchownych” św. Teresy z Ávili, otrzymanej od jezuitę Szymona Wysockiego⁷⁵. Z kolei Marianna Marchocka czytała z pilnością jej żywot, skąd jej „więcej serca i ducha przybyło”⁷⁶, a o ten tekst „po francusku przez nią samą pisany ... jeśli zaś nie można po francusku, to choć i polski ten sam żywot ś. Teresy” prosiła brata warszawska wizytka Wiktoria Franciszka Załuska⁷⁷.

Praktyczna znajomość łaciny umożliwiawała także porozumiewanie się z zakonnicami zagranicznymi, jak stało się w przypadku pierwszych karmelitanek krakowskich, przybyłych na fundację z Belgii. Polskie kandydatki opanowywały jednak również języki narodowe, np. wizytka warszawska Joanna Franciszka Fremiota (Mokronowska⁷⁸) biegle mówiła po francusku, niemiecku i włosku, Branicka tak dobrze znała francuski, że nie można było poznać, że to nie jej język ojczysty⁷⁹, inna wizytka lubel-

ska Katarzyna Kolumba (Tarłówna⁸⁰) czytała, pisała i mówiła jak rodowita Francuska, a poznańskie mniszki w czasie wizyty w swoim klasztorze królowej Ludwiki Marii Gonzagi (w 1657 r.) czytały „Kollacye Ojców św.” po francusku⁸¹.

Edukacja klasztorna obejmowała zarówno panny oddane (nieraz jako małe dzieci) na wychowanie, jak i nowicjuszki. Większość klasztorów żeńskich w Polsce (poza karmelitantkami) zajmowała się nauczaniem panien świeckich⁸². Sposób edukacji i zakres obowiązków wychowawczych oraz opiekuńczych nauczycielek i specjalnie wyznaczonej mistrzyni (jak u benedyktynek chełmińskich⁸³ czy wizytek⁸⁴) niejednokrotnie szczegółowo precyzowano, zwalczano np. wypadki przyjmowania przez siostry prywatnych uczennic (szkoła powinna być oddzielona od reszty konwentu). Koncepcja kształcenia panien proponowana w Polsce nie odbiegała od poglądów europejskich, chodziło w niej o pomoc w doskonaleniu duszy i praktyczne wypełnianie obowiązków stanowych⁸⁵, czyli głównie o wychowanie religijno-moralne⁸⁶. W Oświeceniu ten program nauki poszerzono m.in. o taniec, rysunek, zasady dietytyki, naukę o ziemi, pedagogikę i gry towarzyskie⁸⁷. W ten sposób wizytki, choć dbały przede wszystkim o pobożność i „uczciwość” powierzonych sobie uczennic (w związku z czym uczyły katechizmu⁸⁸ i śpiewu), to jednak znane były głównie z nauki języka francuskiego i łaciny⁸⁹ (choć uznawano, że „uczenie się łaciny ogólnie mówiąc damom nie jest przyzwoite”⁹⁰). Naukę francuskiego podjęły także sakramentki warszawskie⁹¹ (w tym celu wydały nawet podręcznik), dodatkowo ucząc też pisania po polsku i arytymetyki. Na potrzeby uczennic wydzieliły księgozbiór, który zawierał książki

do edukacji PP Świeckich służące: Figury Bibliczne p. Rogaument, Katechizm historyczny Fleury⁹², Mentor nowy p. Beaumont, Wieczory zamkowe De Genlis, Mowa o Historji Żydowskiej, Przyjaciół Dzieci, Krótki zbiór Nowego Testamentu, Nowy Dykjonarz, wstęp do nauki języka francuskiego i polskiego⁹³.

Kształcenie panien świeckich odbywało się do ukończenia przez nie 25 lat, później każda powinna „wrócić do świata” lub zdecydować się na życie w konwencie, jeśli miała „ducha wypróbowanego do zakonu”⁹⁴.

Nauka w nowicjacie (najczęściej również oddzielnym od wspólnoty zakonnej) miała inny charakter, gdyż jej celem było przede wszystkim odpowiednie przygotowanie do życia w klasztorze, za co była odpowiedzialna wyznaczona mistrzyni:

Nowicjat znaczy dom mądrości, dom probacyjej, dom doświadczenia albo dlatego, że w nim człowieka rozmaicie próbują i doświadczają. 1. Próbuje Pan Bóg. 2. Próbuje się sam człowiek. 3. Próbuje zakon. Najprzód próbuje Bóg sam przez się. Próbuje przez pokusy. Próbuje przez dopuszczenia przeciwności różnych. Sam przez się próbuje wzywając człowieka z świata do siebie ... wielkiej mądrości potrzeba, aby umiał człowiek poznać to wzywanie Boskie i służyć go ... ta próba jest większa, którą Bóg wzywa na cierpienie ... probacja przez pokusy, któremi szatan kusi do rodziców, do powinnych, tęsknością, pragnieniem ich widzieć, o nich słyszeć, w tym potrzeba ostrożności i czułości, żebyś się nie dała pokusom zwieść i osłabiec ... probacja jest

w której się ma próbować sam siebie człowiek, przypatrując się jeśli temu dosyć czyni, albo nie ... probacja od Zakonu, który doświadcza i upatruje, którzy się zgodzą albo nie do budynku duchownego⁹⁵.

Fundamentem tej „duchowej budowli” była znajomość ustawodawstwa, dająca pewność, że każda zakonnica jest świadoma tego, co ślubowała i zobowiązała się przestrzegać. Ponieważ reguły oraz dodawane do nich objaśnienia i uzupełnienia powinny być dostępne dla każdej siostry, dlatego teksty te kopiowano (całe lub we fragmentach) lub niejednokrotnie wydawano, a następnie głośno odczytywano w czasie posiłków (jako postulowany wzór postępowania) i na kapitule (jako odniesienie do popełnionych wykroczeń). W nowicjacie wchodziły one w skład księgozbioru, uzupełnianego przez teksty rękopiśmienne i drukowane, specjalnie przeznaczone na potrzeby formacji. Służyły one również do nauki medytacji i rozważań, praktyki przydatnej w całym życiu zakonnym. Zapisane teksty pozwalały na kontrolowanie stopnia przygotowania do profesji, a zarazem poświadczaly charakter duchowości wspólnoty.

Najważniejszym elementem życia duchowego w klasztorze był udział w liturgii. Mszę św. oraz wspólnotowe *officium divinum* odprawiano po łacinie, zgodnie z rytmem modlitwy w ciągu dnia oraz układem uroczystości roku kościelnego i świąt zakonnych. Opracowywano i przepisywano objaśnienia, „porządki dnia”, precyzujące sposób jej prowadzenia⁹⁶. Podstawową księgą, która powinna znaleźć się w wyprawie zakonnicy, był monastyczny lub rzymski brewiarz. W liturgii godzin na potrzeby śpiewu wykorzystywano również antyfonarze, nieraz kopiowane przez zakonnice, podobnie jak inne księgi liturgiczne, zawierające teksty związane z lokalnymi kultami. Zwykle księgi liturgiczne pozostawały pod opieką kantorki i zakrystianki.

Przygotowywano specjalne rękopisy do nauki praktyki chorałowej⁹⁷, a brewiarz najczęściej był tekstem, dzięki któremu nowicjuszkę poznawały łacinę⁹⁸, choć zdarzały się jego tłumaczenia – rękopiśmienne i drukowane⁹⁹ – na języki narodowe. Nauka łaciny była szczególnie wskazana dla panien, „które się do duchownego stanu udać mają, gdzie do śpiewania lub mówienia po łacinie kapłańskich pacierzy obowiązane będą”¹⁰⁰. Argumentowano następująco:

[n]ie byłoż by im miło rozumieć co śpiewają lub mówią, z królem Prorokiem, nie tylko słowy, lecz się nadto poruszeniem ducha łączyć, a nie być względem niego prostym jeno echem, które by głos tylko odbijało, a nic nie rozumiało¹⁰¹.

Dzięki lekturze brewiarza i Pisma Świętego zakonnice do „rozumienia pism Ojców Świętych przyjść mogły”, choć celem tej nauki było nie tyle „oświecenie”, ile „ożywienie i umacnianie pobożności”¹⁰². Kandydatki do zakonu dążyły do szybkiego opanowania łaciny przede wszystkim jako podstawy udziału w liturgii: przyszłe dominikanki na Gródku w 1621 r. zaskoczyły braci zakonnych odmawianiem po łacinie *Te Deum laudamus*, gdyż uczyły się łaciny od czasowo przebywających w Krakowie dominikank z Raciborza¹⁰³.

Po profesji dostęp do tekstów dla każdej zakonnicy nadal warunkował udział w liturgii godzin i prowadzona w klasztorze duchowa formacja. Dzieliła się ona

na okresy specjalne, jak czas tzw. renowacji (czyli odnowienia nowicjatu) i rekolekcji, a także miała charakter stałego dążenia do doskonałości (np. na początku Wielkiego Postu przełożona wyznaczała lekturę poszczególnym zakonnicom). Każdemu okresowi przyporządkowywano odpowiednie teksty, np. w liczącym 656 ksiąg polskich reje-strze księgozbioru wizytek wileńskich, wyszczególniono 140 „do rekolekcji służących” i 36 „ksiąg na Wielki Post”¹⁰⁴. Część zasobu biblioteki wydzielano również do użytku konkretnych osób (zwykle dla przełożonej, spowiednika), a niektóre książki przeznaczano na specjalne potrzeby, np. do infirmerii.

Nadzorowano charakter gromadzonej literatury, z jednej strony dostosowywano ją do specyfiki powołania zakonnego (stąd dominacja prac z zakresu teologii duchowości¹⁰⁵), z drugiej jednak (w tym określonym zakresie) dbano o dostęp do najlepszych tekstów specjalnie pisanych, tłumaczonych i wydawanych na potrzeby zakonnic, a niejednokrotnie także przez nie same¹⁰⁶. Uzupełnieniem tej literatury były kazania i nauki ojców duchowych, spowiedników, wizytatorów oraz konferencje przełożonych, udzielane najczęściej w kapitularku. Niejednokrotnie stawały się one podstawą rękopiśmiennej twórczości zakonnicek.

Większość powstających w ten sposób tekstów miała być czytana przez kobiety: służyła ocenie ich stanu duchowego, kreowała wzory parenetyczne, bywała też zapisem egzystencjalnego doświadczenia indywidualnej realizacji powołania. Przyczyną podejmowania wielu prac było posłuszeństwo wobec spowiedników i ojców duchowych¹⁰⁷, choć modelu powstawania biografii i autobiografii, poezji, medytacji i modlitw poszukiwano także w pismach świętych fundatorek i reformatorek, „matek” i „mistrzyń”, czyli w tradycji, odczytywanej w duchu rzeczywistości posoborowej¹⁰⁸. Teksty te z założenia miały być wykorzystywane w obiegu wewnętrznym, często zatem pozostały anonimowe, dowodzą jednak kreatywności autorek i poświadczają ich wewnętrzne przeżycia oraz sposób funkcjonowania we wspólnocie kontemplacyjnej.

Do tego funkcjonowania odnosiła się m.in. twórczość przeznaczona na czas rekreacji, np. pieśni i wiersze pisane z okazji uroczystości zakonnych, w tym obłóczyn, profesji czy wizytacji kanonicznych¹⁰⁹. Ważnym elementem była poezja meliczna, stanowiąca element inscenizacji liturgicznej¹¹⁰, np. w 1642 r. z inicjatywy spowiednika, księdza Andrzeja, benedyktyнки poznańskie wystawiły sztukę teatralną i jasełka¹¹¹. Z kolei przełożona wizytek pozwalała na układanie pieśni bożonarodzeniowych, z których powyżej ocenione notowano w specjalnej księdze, „aby ich mogły zażywać przez długie lata”¹¹². Przykładowo, benedyktyнки losowały role do odegrania w przedstawieniach¹¹³, a następnie medytowały na temat wydarzenia biblijnego, u karmelitanek zaś tematem inscenizacji było m.in. życie św. Teresy¹¹⁴. Przygotowywano również sceny odgrywane podczas rekreacji, np. Angelę Teresę od Najświętszego Sakramentu (Mosińską)¹¹⁵ krakowskie siostry chwaliły za „sposobność i ducha do przedstawień duchownych podczas rekreacji eksordynaryjnych, do czego jej zażywano, w czym nie mało pracy zażywała, sposobiąc do tych aktów rzeczy służące”¹¹⁶. W ten sposób stworzono rodzaj psychodramy, w której świat realny odnoszono do sfery duchowej¹¹⁷. Wizytki opracowały szczegółowe zasady organizowania takich występów. Odbywały się one w czasie porannych lub wieczornych rekreacji, a gdy sztuka była dłuższa, wówczas poprzedzała ją medytacja przed kompleta. Jeśli „historyję” grano przed jutrznią, siostry uczestniczące w przed-

stawieniu musiały się szybko przebrać, by wziąć udział w modlitwie; pozwalano jednak, aby dwie z nich zostały „dla posprzątania i złożenia sukien”. Zwracano uwagę na dbałość o kostiumy („mają wielkim staraniem ochraniać sukien, co do tego służą”), zwłaszcza gdy wypożyczano je z zakrystii (zresztą wybierano tam szaty „najpodlejsze”, pomijano zaś bezpośrednio „przynależne Najświętszemu Sakramentowi”)¹¹⁸. W wyborze sztuk większą swobodę niż profeski miały nowicjuszki, które mogły oprócz „historii nabożnych”, odgrywać także „niektóre śmieszne akcje”¹¹⁹. Niekiedy teksty przeznaczone do wystawiania przygotowywali krewni zakonnic, np. w 1720 r. Józef Andrzej Załuski napisał dla rodzonej siostry, warszawskiej wizytki, sztukę jednoaktową¹²⁰. Natomiast sakramentki warszawskie wraz z uczennicami organizowały przedstawienia – niekiedy z udziałem publiczności¹²¹ – dedykowane m.in. znanym postaciom (przykładem może być mowa wygłoszona przez wojewodziankę inowrocławską na cześć królowej Marii Leszczyńskiej)¹²².

Podobnie jak w kościołach, także w klasztorach powszechnie wykorzystywano dostępne dla całej wspólnoty inskrypcje o charakterze parenetycznym, sytuujące się na pograniczu literatury i tekstów użytkowych¹²³. Sentencje te umieszczano zgodnie z przeznaczeniem i charakterem poszczególnych miejsc, mając na względzie skuteczne ich oddziaływanie na siostry. U wizytok cytaty dobierano z Biblii, a także z pism świętych i reguły. Przykładowo, nad drzwiami chóru: wewnątrz umieszczono fragment z Księgi Rodzaju i Apokalipsy „O jako miejsce jest święte, a nic inszego nie jest jedno Dom Boży i Brama Niebieska”, a na zewnątrz – „dom mój będzie nazwany domem modlitwy” i „wnijdziemy do przybytku twego i wyznawać będziemy święte Imię twoje”¹²⁴. Wiele sentencji znajdowało się na chórze¹²⁵, w miejscach przyjmowania komunii, składania ślubów, w zakrystii kapłańskiej (tu aż 23 cytaty), w zakrystii zakonnic (13 cytatów). Specjalne sentencje umieszczano nad drzwiami kaplicy św. Franciszka Salezego, były to głównie wyimki z jego pism, np. „wielki postępek dusze w cnotach nie zawisł na tym, aby wiele myślić o Bogu, ale go wiele miłować”, a także koło kaplicy (24 cytaty).

Z innych miejsc wspólnych inskrypcje znajdowały się w kapitularku (głównie były to fragmenty Biblii) i w refektarzu. Tam nad drzwiami umieszczono słowa „Dobre sumienie jest godami nieustającym”¹²⁶, nad miejscem przełożonej – „Pod którego cieniem pragnęłam siedzieć i siedziałam, a owoc jego słodki w uścich moich”, a nad krucyfiksem – „Będę nasycony, gdy oglądam chwałę twoją”. Naokoło pomieszczenia znajdowało się osiem sentencji, np. „Nie samym chlebem żyje człowiek, ale wszelkim słowem, które pochodzi z ust Bożych”, a nad miejscem mycia rąk inskrypcja „Chrystus Pan nas umiłował i omył nas z grzechów naszych we krwi swojej”¹²⁷. Podobnie ozdabiano krużganki, dormitarz, rozmównicę, infirmerię, nowicjat¹²⁸ i każde miejsce, „gdzie będzie przyzwoita napiszą sentencje z Pisma Świętego i z inszych pobożnych ksiąg i jako się będzie stosowało do każdego miejsca”¹²⁹. Chór był oddany „Najświętszej Pannie i świętemu Józefowi”, refektarz świętemu Bernardowi, gabinet refektarski świętemu Mikołajowi z Tolentino, a nowicjat Najświętszej Pannie. Wizytki przypisywały poszczególnym świętym także cele. Ich spis znajdował się na tablicy przy wejściu do dormitarza. Imiona zapisywano również nad drzwiami, wyszczególniając dodatkowo konkretną cnotę¹³⁰. Z kolei karmelitanki dawnej obserwacji oprócz tego, że oznaczały imionami świętych swoje cele, w ten sam sposób sygnowały swoją odzież (nakazywano, by „na każdej suk-

ni siostr było napisane imię świętego, którego imię nad którą celą jest napisane albo wyrysowane¹³¹).

Zwyczaj ten wprowadziły także klaryski z Descalzas Reales w Madrycie, jednej z najbardziej znaczących fundacji hiszpańskich¹³². W ich klasztorze inskrypcje znajdowały się nad przejściami do poszczególnych części klasztoru, a nad drzwiami w refektarzu umieszczono wizerunek doskonałej zakonnicy. Motyw zakonnicy przybitej do krzyża i otoczonej napisami dotyczącymi nabywanych cnót i unikanych pokus był w XVII i XVIII w. popularny także w Polsce i często wykorzystywano go w pracach wykonywanych na wewnętrzny użytek konwentów¹³³. Kompozycje symboliczno-dydaktyczne *militia Christi*, łączące obraz z inskrypcjami, są znane m.in. z klasztorów klarysek krakowskich, benedyktynek w Staniątkach i Lwowie, karmelitanek na Wesołej¹³⁴.

Uzasadnienie wymienianych na wizerunkach cech (*Obraz wyraźny prawdziwego zakonnika*) podawało kompendium życia bł. Michaliny¹³⁵:

Kto zakonnikiem pragnie być prawdziwym,
Ten ma Chrystusa być obrazem żywym
Krzyżowanego; w krzyżu wszelką sławę
Kładąc i życia całego zabawę...
W sobie Jezusa ukrzyżowanego
Mają wyrażać cnoty pełniąc jego
I przemienić się całe w jego postać
A tak na krzyżu aż do śmierci zostać.

...

Dla stateczności na krzyżu przybite,
Nogi, a ręce w hojność znamienite...
Niech serce będzie ołtarzem miłości
By ogień nie zgasł, czujne w ostrożności.
Ręka zaś lewa ma być uzbrojona
Martwieniem siebie, do kary ćwiczona.
Głowa Bojaźni Boskiej cierpieniem spięta,
Pamięcią kresów ostatnich objęta.
Uszy cierniową zagrodą stulone
Oczy zasłoną wstydu zatajone.
Usta pod znakiem milczenia zawarte
A w smaku żółcią Jezusa zatarte.
I inne zmysły wszelkie uskromione
A nienawiścią siebie umartwione.

...

Dusza ma w Bogu umysł mieć utopiona
W rozumie prawem Boskim oświecona
Być i umysłu z Bogiem spojonego
Wolą nie pragnąć prócz Boga samego...

Horyzonty zakonnej doskonałości ukazywały także wyobrażenia śmierci, dostępne zarówno w formie *danse macabre* (u brygidek grodzieńskich taki osiemnastowieczny obraz przedstawiał ówczesne społeczeństwo, z wyróżnionymi postaciami zakonnice¹³⁶), jak i w traktatach *de arte bene moriendi*¹³⁷.

Inskrypcje pełniły również funkcje informacyjną i kommemoratywną. Przykładowo, u karmelitanek blisko schodów umieszczano tablicę z imionami sióstr i sznurkami, które siostry miały pociągać, wychodząc z celi. W ten sposób łatwo było określić, gdzie przebywają, notując imiona tych, które „wzywa się przez dzwonicie”¹³⁸. W wejściu do dormitarza zaś znajdowała się tablica porządkowa z tytułami cel i imionami sióstr, zmienianymi losowo raz na rok¹³⁹; odrębnie informowano też o porządku spowiedzi, wyznaczonych urzędach¹⁴⁰, powinnościach do wypełnienia w nowicjacie czy zaleceniach przełożonej. Wizytki w kapitułach dysponowały ponadto tablicą, gdzie zawierały najważniejsze informacje o poszczególnych klasztorach (takie jak ich lokalizacja, data fundacji oraz nazwiska fundatora i aktualnej przełożonej)¹⁴¹. Natomiast benedyktynki sandomierskie zleciły przygotowanie do zakrystii ozdobnej tablicy, na której wymieniono zmarłe siostry¹⁴², a chełmińskie w 1652 r. w ten sposób upamiętniły spowiedników.

Oprócz tekstów obecnych w przestrzeni dostępnej dla wszystkich sióstr, w klasztorach powstawały też przekazy funkcjonujące w obiegach zamkniętych. Taki charakter miały np. wszelkiego rodzaju spisy, stanowiące element zarządzania życiem w konwencie: zarówno jego sferą personalną (ewidencja zakonnice, uczennice i innych osób przebywających w klasztorze), jak i materialną (np. wytwarzanie, zakup oraz dystrybucja żywności i odzieży). Z kolei kontakty ze społeczeństwem i Kościołem generowały piśmiennictwo ekonomiczne i prawne, gdyż np. każda wspólnota musiała mieć uwierzytelnione podstawy fundacji i zabezpieczony byt materialny oraz zajmowała określone miejsce w strukturach kościelnych i zakonnych¹⁴³. Teksty tego rodzaju powstawały na bieżąco, w zależności od konkretnych potrzeb. Warunkowała je sytuacja gospodarcza i polityczna miasta czy kraju, a także wydarzenia losowe, jak zniszczenia czasu wojen, klęski żywiołowe lub migracje związane z epidemiami.

Za tworzenie i nadzór nad administracyjną częścią piśmiennictwa, w tym przywilejami, dokumentami finansowymi i prawnymi, odpowiedzialna była wyznaczona urzędniczka, której kompetencje określała reguła. W strukturze organizacyjnej klasztoru można wyróżnić zarówno urzędy jednoosobowe, jak i kolegiałne. Do pierwszej kategorii należała zwłaszcza przełożona (w zależności od zakonu określana jako matka, ksieni, przeorysza, o kadencji okresowej lub wybierana dożywotnio), do drugiej – rada klasztorna, pełniąca funkcje doradcze, która składała się z jej zastępczyni (nazywanej np. przeoryszą, podprzeoryszą, wikarią, asystentką, odpowiedzialnej za organizację i pilnowanie porządku dziennego), sekretarki oraz wybranych zakonnic (zwanych klawariami, koadiutorkami, dyskretkami)¹⁴⁴. Urzędniczki te decydowały o najważniejszych sprawach życia klasztoru, we współpracy – w zależności od obediencji – z prepozytami i komisarzami oraz pod nadzorem wizytatorów.

Ksieni, wraz z kapitułą, nadzorowała sprawy bytowe wspólnoty. Kwestie te kontrolowali także wizytatorzy, precyzując sposób postępowania:

[z]apisów żadnych z ksiąg świeckich bez wiadomości i pozwolenia ... biskupów krakowskich czynić nie mają, aby ich po ... trybunałach nie powłóczono, ale przywilejem klasztornym albo duchowym zapisem pod klątwą mają arendy warować [tj. pilnować, strzec – J.G.]. Nie mają nikomu dawać arendy z klasztoru, ażby pierwej uczynił zapis warowny [tj. zabezpieczony – J.G.] o trzymaniu kondycji arendy, także aby pierwej inwentarz spółnie uczyniony podpisał; dochody z majątności i arend wszelakich do rąk panny ksieni oddane być mają. Ta niemi na potrzeby klasztorne wiernie szafować ma za wiadomością panny wikarii i panny szafarki, które do tej pracy w towarzystwie mieć będą¹⁴⁵.

Dodatkowo za gospodarstwo była odpowiedzialna szafarka, mająca do pomocy siostry zajmujące się poszczególnymi działami domu: kucharkę, westiarkę, refektarkę, piwniczną, klucznicę, które sporządzały inwentarze podległego sobie mienia; niekiedy wybierano też odrębną urzędniczkę – dyspozytorkę – mającą w swojej gestii klasztorną kasę¹⁴⁶. Dokumentację zewnętrznych kontaktów klasztoru i jego administracji wewnętrznej, opracowaną w formie spisów i kopii, przechowywano w archiwum. Dostęp do niej miały tylko osoby uprawnione: przełożona, sekretarka, wizytator oraz zakonnice okresowo upoważnione (np. korzystano z tych materiałów przy pisaniu kronik).

Czasami dochodziło do sytuacji, gdy obiegi tekstów otwarty i zamknięty bezpośrednio się ze sobą stykały. Zdarzało się bowiem, że na wyklejkach i wolnych kartach ksiązek notowano również informacje o wydarzeniach dziejowych i sprawach dnia codziennego, spisywano rachunki, kopiowano fragmenty innych tekstów, a także zamieszczano kalambury i próby pióra czy wkładano zakładki z obrazków, form do haftu i fragmentów korespondencji¹⁴⁷. W ten sposób książka zaprojektowana jako tekst religijny stawała się „archiwum” pamięci i swoistym vademecum: do użytku bieżącego, praktycznego, ale także zapewniającego trwanie w czasie¹⁴⁸.

O tym, że książki jako do narzędzia komunikacji wewnątrz wspólnoty cieszyły się zaufaniem, świadczą notatki osobiste:

Ja naniegodniejsza Sługa Boża przenajświętszy Panny Maryi Niewolnica urodziłam się Roku Pańskiego 1642 dnia 15 octobra.

Przyjechałam do klasztoru ptockiego roku pańskiego 1652 dnia 6 maja. Wstąpiłam do zakonu świętego Norberta w tymże klasztorze Roku pańskiego 1659 dnia 2 Novembra w niedzielę po Wszystkich Świętych.

Czyniłam professyją R P 1661, dnia 8 Maja w niedzielę w dzień s. Stanisława.

Konsekrowano nas pięć Roku Pańskiego 1673 dnia 16 Julii w niedzielę ... Po święcie Ojca naszego Norberta s., w którego zakonie niegodna żyjąc, pokornie proszę o modlitwę ś[więtą] teraz i po śmierci mojej, kto na tych książkach czytać będzie, które pisane są Roku pańskiego 1679.

Izabella Jadwiga Lipska Z[akonu]N[orberta]S[więtego]¹⁴⁹.

Próba rekonstrukcji obecności i funkcjonowania różnego typu tekstów (w tym piśmienniczych) w klasztorach żeńskich pokazuje, że jest to problem złożony. Jego spe-

cyfika wynika zwłaszcza z charakteru egzystencji zakonnej, z przenikania się sfery religii i życia codziennego¹⁵⁰. Relacje między siostrami determinowało przebywanie (nieraz od dzieciństwa) we wspólnocie o specyficznej sytuacji prawnej i ekonomicznej, ale kształtującej się przede wszystkim jako wspólnota duchowa, charakteryzująca się swoistymi sposobami zaspokajania potrzeb „duchowych”, intensyfikacją przeżyć religijnych, a nawet ekspresją uczuć¹⁵¹. Jeśli nawet niektóre siostry nie potrafiły czytać, zapewniano im mniej lub bardziej formalny dostęp do tekstów audytywnych i wizualnych: wychowywano je w obrazowym, muzycznym i słownym kontakcie z kulturą zakonną, z jej koncentrowaniem się na liturgii, Piśmie Świętym i hagiografii, a także ich interpretacją i dopełnieniem w formie nauk, konferencji, kazań czy sztuki emblematycznej. Podstawową rolę w tym zakresie odgrywały jednak kontakty z książką i uzyskane dzięki nim doświadczenia czytelnicze, wymagające wcześniejszego opanowania sztuki czytania po polsku i po łacinie. Zarazem konwenty stanowiły nie tylko miejsca edukacji panien: świeckich i wybierających życie klauzurowe, ale także stały się ośrodkami ich aktywności intelektualnej¹⁵².

Zróżnicowanie wymienionych tekstów, obsługujących rozmaite sfery aktywności klasztoru (zwłaszcza kontakty społeczne, wewnątrzkościelne oraz życie duchowe), z pewnością nie wyczerpuje obrazu piśmienności w żeńskim środowisku zakonnym. Pełniejsze określenie zasad powstawania i obiegu książki oraz innych form tekstów piśmienniczych wymaga rozpatrzenia sytuacji konkretnego konwentu. Chodzi zwłaszcza o uwzględnienie takich uwarunkowań, jak miejsce i czas jego istnienia, realizowana w nim duchowość, a nawet specyfika wspólnoty i jej przełożonych. Próbę takiego zindywidualizowanego opisu podjęto, pokazując funkcjonowanie kultury pisma i książki w klasztorze bernardynek wileńskich.

2. KLASZTOR JAKO INSTYTUCJA KULTURY PISMA I KSIĄŻKI NA PRZYKŁADZIE BERNARDYNEK U ŚW. MICHAŁA W WILNIE

Od momentu pojawienia się żeńskiego życia klauzurowego wszystkie klasztory stanowiły element wiejskiej lub miejskiej przestrzeni, w których funkcjonowały. Szczególnie od postanowień soboru w Trydencie, gdy dla większości z nich otoczeniem stały się miasta, konwenty w różnych formach uczestniczyły w życiu miejscowych społeczności. Religijny charakter podejmowanej działalności wpisywał je jednak przede wszystkim w ponadlokalne struktury Kościoła. W znakomity sposób oddają to prace, które przez dziesięciolecia tworzone w konwentach na ich potrzeby. Całościowe ujęcie tekstów¹⁵³ dawnego Wilna zakłada przyjęcie perspektywy „miasta otwartego”, czyli „przestrzeni ekonomicznej i politycznej, z której teksty wyływają i do której wpływają”, oddziałując na inne ośrodki czy miejsca w kraju i zagranicą, oraz „miasta zamkniętego”, czyli przestrzeni „codziennego życia, w której teksty cyrkulują jak w zamkniętym obiegu”¹⁵⁴. Zgodnie z tym podziałem wzajemne kontakty klasztoru i społeczeństwa odbywały się w trzech obszarach zewnętrznych: przestrzeni lokalnej (zagadnienia sądowe, ekonomiczne itp.), przestrzeni o zasięgu krajowym (sprawy pozostające w gestii państwa) oraz przestrzeni międzynarodowej (sprawy kultu). Jednocześnie teksty i książki funkcjonowały też w obiegu wewnętrznym, stanowiąc przejaw organizacji i życia duchowego wspólnoty klauzurowej.

W Wilnie istniało sześć klasztorów żeńskich: dominikanek, wizytek, benedyktynek, karmelitanek bosych, przeważała jednak tradycja franciszkańska: z dwoma klasztorami bernardynek¹⁵⁵. Taka liczba fundacji dowodzi zainteresowania społeczeństwa tą formą życia religijnego, gdyż fundacje religijne nie tylko obrazowały pobożność fundatorów, zwłaszcza w okresie wprowadzania reformy katolickiej, ale jednocześnie były silnie związane z ówczesną mentalnością¹⁵⁶. Obecnie ze względu na niedostatek dokumentacji trudno naszkicować kompleksowy obraz tekstów, funkcjonujących w środowisku żeńskiego klasztoru dawnego Wilna, można jednak przyjąć, że zachowane źródła bernardynek u św. Michała w dużej mierze są reprezentatywne dla kultury pisma i książki w potrydenckim konwencie. W takim ujęciu należy mówić o tekstach poświadczających kontakty klasztoru ze środowiskiem świeckim, kościelnym i zakonnym, czyli z tekstami prawnymi (dokumenty fundacyjne, donacji, akta i druki związane z procesami), ekonomicznymi (informacje o nadaniach, dokumenta-

cja gospodarcza, szkoły klasztornej, księgi przychodów i rozchodów), świadectwami relacji z Kościołem (bulle, kazania, odpusty, dokumentacja bractwa, kultu i koronacji cudownego obrazu, ceremonie i uroczystości kościelne, książki liturgiczne, inskrypcje w kościele) i rodem fundatorskim (korespondencja, epitafia, kazania i druki pogrzebowe). Jednocześnie do tekstów „wewnętrznych” należy zaliczyć ustawodawstwo, spisy personalne, rejestry cudów, nekrologi, historiografię, edycje tekstów własnych oraz gromadzone księgozbiory.

DRUKI URZĘDOWE: PRAWNE I EKONOMICZNE

Pierwszy klasztor tercjarów franciszkańskich, tzw. zarzeczny, założono w Wilnie w 1495 r., przy czym siostry, nie mając własnej świątyni, codziennie bez względu na pogodę udawały się do kościoła bernardynów¹⁵⁷. Wspomóc zakonnic postanowił dopiero hetman i kanclerz wielki litewski, marszałek sejmu Lew Sapieha¹⁵⁸, „urodzeniem i familią starożytną pan zacny, tytułami w Rzeczypospolitej wysokimi, senator czci godny”¹⁵⁹. Po swojej konwersji na katolicyzm, za radą rodziny oraz osób duchownych, w tym wileńskiego biskupa Benedykta Woyny, zdecydował się on na budowę na ich potrzeby nowego kompleksu kościelno-klasztornego, przystosowanego do wymagań potrydenckich. Od 24 stycznia 1594 r. rozpoczęło się wznoszenie drewnianych budowli, które zastąpił murowany z kamienia, jednonawowy kościół pw. św. Michała oraz murowany, jednopiętrowy klasztor, otoczony murem¹⁶⁰. O fundacji Sapieha następująco pisał w przywileju z 1 października 1599 r.:

Na cześć Świętej i nierozdzielnej Trójcy i na wieki i pamięć. Ponieważ w ludzkich sprawach nic tak mocnego i stałego nie jest, coby przez codzienne rzeczy odmiany naruszone, dawnością przytarte, niepamięcią zgładzone być nie mogły, chyba piśmem utwierdzone, wieczyście konsekrowane i do wiekopomnej będą podane pamięci, zaczynam, aby i niniejszego dzieła pamiątka ... trwała w potomne czasy, Ja Lew Sapieha kanclerz W.Ks. Litewskiego czynię wiadomo ... na ziemi, miejscu i placu moim własnym w Mieście Wilnie nad rzeką Wilenką ... przy ulicy zwanej Zarzecka z fundamentów erygowałem, wymurowałem z cegieł i dokonałem kościół ... pod tytułem Świętego Michała Archanioła, przy tym także kościele klasztor zakonnic reformowanych Świętego Franciszka de Observantia ... własnym sumptem, nakładem podobnie z gruntu wymurowałem i wystawiłem oraz wielą ornamentami, aparatami w złocie, w srebrze i szatach opatrzyłem, ozdobiłem, udarowałem ... abym z dóbr moich własnych, dziedzicznych czy nabytych, na wikt i odzienie dla 24 zakonnic w tym klasztorze wieczną i nieodwołalną fundację uczynił¹⁶¹.

Fundację bogato uposażono: legatem w wysokości 30 tys. złp oraz kilkoma majątkościami, pomnażanymi przez kolejne zapisy, m.in. Marianny Chrapowickiej, Barbary Stanisława Białożorowych, Marcjana Ogińskiego i Ignacego Krzywobłockiego¹⁶². Nadania potwierdził w 1604 r. Zygmunt III, aprobowały je konstytucje sejmowe w latach 1655 i 1793¹⁶³. Zasadniczym źródłem utrzymania były także posagi.

Zakonnice pochodziły zarówno ze znanych na Litwie rodów, jak Sapiehów, Chreptowiczów i Połubińskich¹⁶⁴, z których nierzadko pokolenie po pokoleniu wstępowało jednocześnie kilka sióstr, wnoszących wysokie, kilkutyśięczne posagi, jak też z rodzin mieszczańskich, panien o niewielkich posagach lub przyjmowanych „na fundację dobrodzieja”¹⁶⁵.

W archiwum klasztornym przechowywano wszystkie dokumenty związane z fundacją i uposażeniem klasztoru, w tym przywileje i nadania, spisane w układzie chronologicznym¹⁶⁶, do czego była wyznaczona specjalna siostra – „pisarka rejestrów”¹⁶⁷. Zachowały się niektóre „papiery” konwentu, które Mikołaj Kozłowski „porozrzucane od Moskwy w Wilnie pozbiarał”¹⁶⁸. Starannie gromadzono także akta prawne i sądowe¹⁶⁹. Jednym z najgłośniejszych w dziejach klasztoru (wielokrotnie wspomnianym w archiwaliach i drukach) był konflikt z sąsiadującym z nim zborom kalwińskim¹⁷⁰. Do incydentu doszło 4 października 1640 r. w czasie chrzcin w zborze¹⁷¹. Gdy pijany pasierb ministra, Piekarski, wraz ze swoim sługą zaczęli strzelać z łuków, kilka strzał utkwіło w kościele św. Michała i trafiło na teren klasztoru. Nazajutrz kalwini „różne słowa i znaki sromotne tak na panny, jako i na tych ludzi, którzy się strzałom dziwowali ... czynili”¹⁷², w efekcie czego doszło do tumultu między studentami akademii jezuickiej i podburzoną ludnością Wilna a ewangelikami. Zginęło kilka osób, w tym ubogi siedzący u wrót cmentarza. Z pomocą kalwinom przyszła piechota Krzysztofa Radziwiłła i służby miejskie¹⁷³. Biskup wileński Abraham Woyna przedłożył sprawę królowi, który powołał komisję do zbadania zajścia (w styczniu 1641 r.), a bernardynki wynajęły Jana Maszkowskiego, plenipotentą¹⁷⁴. Ich sprawę przed sądami grodzkimi Wilna i Grodna podjął Jan Górski, syndyk bernardynów wileńskich¹⁷⁵, promował zaś „wielkim kosztem i nakładem” syn fundatora, który w mowie obrończej proponował wypędzić kalwinów z Wilna¹⁷⁶. Sąd 25 maja uznał rację bernardynek, a wszystkie sejmiki potępiły wydarzenie, które stało się kolejnym pretekstem do ukarania dysydentów¹⁷⁷. Władysław IV 25 czerwca 1640 r. wydał dekret, w którym wymieniał „krzywdy przereczonych panien zakonnych” doznawane od 1624 r., m.in. „z łuków i muszkietów strzelanie *cum periculo vitae* panien ... słowa, piosnki nieprzystojne na urąganie Bogu poświęconych panien ... kamieniami gwałtowne ciskania” w zakonnice oraz w czasie procesji na cmentarzu z Najświętszym Sakramentem. Opisane sytuacje uzasadniały decyzję o przeniesieniu zboru za wały miejskie, by zapobiec podobnym konfliktom¹⁷⁸, co bernardynki skomentowały, dziękując Bogu za taki wyrok¹⁷⁹ (do egzekucji dekretu doszło 21 lipca 1640 r. w Wilnie). Sprawa obrazuje nie tylko nastroje religijne w Wilnie, w tym reakcję strony katolickiej i zasięg wpływów rodów magnackich, popierających różne konfesje: Radziwiłłów i Sapiehów, ale także kształtowanie się stosunków wyznaniowych w ówczesnego Rzeczypospolitej. Wydaje się bowiem, że wydarzenia 1639 r. wpisały się w ogólne kontrowersje związane z przestrzeganiem konfederacji warszawskiej z 1573 r., w które bernardynki zostały przypadkiem uwikłane. Śladem innych procesów klasztoru są druki: *Sprawa Wielebnych Panien Bernardynek konwentu wileńskiego przy kościele S. Michała z JmSC Panem Stanisławem Swiebodą Rotmistrzem Oszmiańskim*, w której chodziło o przywłaszczenie części dóbr zapisanych w przywileju funduszowym klasztoru, a także druk obrazujący konflikt z Radziwiłłami:

Odpowiedź JWWP Zienkiewiczów starostów drudzkich, Panien Bernardynek Święto-Michalskich Wileń. i dalszych kredytorów przeciwko J.O. Xciu Radziwiłłowi.

Dokumentacja remontów, zwłaszcza po wydarzeniach wojennych 1654 r. (zabudowania uniknęły pożaru w 1610 r. i zniszczeń w 1630 r.), a także codziennego funkcjonowania posesji miejskiej, pokazuje związki bernardynek z rzemieślnikami¹⁸⁰, a także całą ekonomiczną sferę funkcjonowania klasztoru (zabudowania gospodarcze obejmowały spichlerz, browar, stajnię na pięć koni, mieszkania dla kowala, szafarki i pisarza), wymagające odpowiedniej administracji¹⁸¹. Na przygotowywaną i przechowywaną w klasztorze dokumentację składały się przede wszystkim zawierane kontrakty, rachunki, a także księgi przychodów i rozchodów¹⁸². *Inwentarz spraw klasztornych*, oprawiony w pergamin, zawierał dane o zapisach i legatach oraz wydatkach poniesionych na potrzeby konwentu¹⁸³. Prowadzono również odrębny spis klasztornych długów, z informacjami potwierdzanymi przez dyskretki¹⁸⁴. Rejestrowano także wszelkie należności dłużników, prowadzone arendy i wysokość pożyczek, a o problemach z ich egzekwowaniem świadczy także zachowana korespondencja. Przełożona powołując się na nazwisko fundatora, zwracała się do Aleksandra Michała Sapiehy z prośbą o protekcję w odzyskaniu zaległych prowizji, zwłaszcza w czasie, gdy w ojczyźnie folwarki „stępkają pod ciężarem wojsk Rzeczypospolitej”¹⁸⁵. Za część piśmiennictwa „ekonomicznego” była odpowiedzialna przełożona, prowadząca również własne notatki. W „raptuarach” Konstancji Sokolińskiej zachował się „memoriał” wydatków poniesionych w 1678 r. na wykonanie koron i innych ozdób cudownego wizerunku Najświętszej Panny oraz wystroju kościoła¹⁸⁶.

Szczegółowe dokumenty odnosiły się również do szkoły, prowadzonej przez zakonnice: przygotowywano wykazy panien „na edukacji” i koniecznego wyposażenia¹⁸⁷ (na ich potrzeby przygotowano cztery pokoje w klasztorze). Bernardynki kilkanaście panien i sierot uczyły „katechizmu, historii świętej, czytać i pisać po polsku, czytać i pisać po francusku, gramatyki języka francuskiego ... geografii początkowej ... czterech pierwszych działań arytmetyki i robót różnych płci swojej właściwych”¹⁸⁸.

Zarządzanie majątkiem klasztornym wymagało zdolności administracyjnych, natomiast prowadzenie dokumentacji finansowej, gospodarczej i personalnej – umiejętności sprawnego używania pisma¹⁸⁹. Podobnie posługiwanie się tekstami w klasztorze zależało od kompetencji czytelniczych bernardynek¹⁹⁰, w tym stopnia ich alfabetyzacji¹⁹¹, a także dostępu do piśmiennictwa, który warunkowało zakonne ustawodawstwo, rezerwujące określone rodzaje tekstów dla zakonnych urzędniczek oraz wyznaczające czas i zakres obowiązkowej bądź zalecanej lektury.

USTAWODAWSTWO ZAKONNE

Regułę i konstytucje bernardynek świętomichalskich z lat 1629–1633 rozpoczęła kopia bulli papieskiej Klemensa IV, odnoszącej się do odpustu nadanego braćmiom i siostrąm trzeciej reguły św. Franciszka „za każdy miesiąc, gdy czytają regułę”. Następnie zanotowano sposób przyjmowania do profesji:

Ja Siostra N. obiecuję Bogu Wszechmogącemu i Błogosławionej Dziewicy Maryjej i Błogosławionemu Franciszkowi i wszystkim świętym i tobie Ojczy wszytkiego czasu żywota mego chować Regułę pokutujących od Błogosławionego Franciszka ustanowioną, a przez Ojca S. Papieża potwierdzoną, chowając przykazanie Boże, a za występki, których bym się dopuściła w przerzeczonej Regule posłuszna przykazaniu nawiedzaczom i pokutę przezeń naznaczoną pokornie pełnić¹⁹².

Obietnicą za wypełnienie ślubowania był „żywot wieczny”, a plagami karano nieobecność na co piątkowej kapitule, gdzie czytano regułę i pokutowano za jej przekroczenie. Szczegóły życia zakonnego precyzowały „Ustawy zarządzane siostrami trzeciej reguły w pospólstwie mieszkającym”. Nakazy odnosiły się do kwestii organizacji życia we wspólnocie (jak posłuszeństwa przełożonej, strzeżenia się gniewu, obmowy, wzajemnych „przykrości”, ujawniania domowych tajemnic, zakazu kwesty, spraw klauzury, a także systemu kar za poszczególne wykroczenia), podkreślały także konieczność czytania jako narzędzia formacji zakonnej. Ustawy aprobował kardynał Antonio Maria Sauli oraz biskup Eustachy Wołłowicz.

Najważniejszym tekstem dla bernardynek była *Reguła trzecia świętego Franciszka braci i siostr pokutujących*, pisana w 1221 r. i zatwierdzona przez Mikołaja IV w 1289 r. Jej nakazy odnoszono jednak do sytuacji potrydenckiej, np. zalecano częstszą spowiedź i komunię św., najpewniej także pomijano pierwsze z ustaleń: czy kandydatki do zakonu są „prawdziwymi katolikami, Kościołowi ... posłusznymi”¹⁹³, gdyż kolejne rozdziały przenieumerowano. Reguła precyzowała następnie sposób przyjęcia do zakonu oraz – po roku nowicjatu – formę profesji, podkreślając konieczność wpisania ślubów w „księgi publiczne”¹⁹⁴ i zachowania złożonych przyrzeczeń. Kolejne rozdziały odnosiły się do regulacji życia wewnętrznego we wspólnocie, od spraw bytowych (kwestie odzieży, postów, pracy ręcznej, testamentu), przez zagadnienia funkcjonowania w konwencie (poruszano problematykę wzajemnej zgody, unikania przysięg, dbałości o chorych, przyjmowania urzędów, określano kary za przekroczenie ustaw), po ustalenia dotyczące życia duchowego (jak spowiedź, komunie św., udział we mszy św. i liturgii godzin). Ustalono, że siostry, które potrafią czytać są zobowiązane do odprawiania „officium Najświętszej Panny Maryjej, to jest jutrznią z godzinkami, nieszpór i kompletę”, pozostałe miały odmawiać określoną liczbę modlitw¹⁹⁵. Tę część rękopisu wykonano starannie, tekst wpisano w podwójną ramkę, a tytuły rubrykowano. Wszelkie uzupełnienia i poprawki (np. dat) nanoszono bezpośrednio w miejsca wymagające korekty.

Kwestie pominięte w regule poruszano w dołączonych do niej konstytucjach – przeznaczonych dla bernardynek u św. Michała¹⁹⁶. Na ich podstawie można zrekonstruować życie we wspólnocie. Na jej czele stała wybierana na trzy lata matka, pomocą służyły jej wikaria („Panna wikaria jest ręką i okiem przełożonej”), mistrzyni panien świeckich, portulanka i nie więcej niż sześć dyskretek (m.in. co kwartał podpisywały rachunki, przedkładane przez przełożoną). Do klasztoru mogła być przyjęta panna dopiero po ustaleniu, czy dochody konwentu na to pozwolą, dodatkowo powinna mieć przynajmniej 1 000 zł posagu oraz 100 zł na czas probacji. Wówczas przez rok odosobnienia, pod kierunkiem starannie wybranej mistrzyni („obyczajnej”, dobrej,

skromnej, cichej, „umiejętnej w rzeczach do chóru i refektarza należących”), powinna się ćwiczyć w zrozumieniu specyfiki życia zakonnego, w tym w opanowaniu „czytania łaćńskiego i śpiewania z not”¹⁹⁷. Precyzowano także wymagane cechy fizyczne (zdrowie, sposobność „na usługi klasztorne”) i zgodne z powołaniem (jak pobożność, skromność, posłuszeństwo, pokora). Podstawą przyjęcia do klasztoru był również wiek (więcej niż 12 lat) i dobrowolność decyzji. Podkreślano także dobre „wyćwiczenie w czytaniu i śpiewaniu”. Na 12 tygodni przed obłóczynami nadzór nad probantką sprawowała wikaria, której również powierzano naukę nowicjuszek:

one ma zaprawować we wszelakich cnotach i postępach zakonnych, ćwiczyć w duchu nabożeństwa, przez ćwiczenia duchowne, medytacje, a egzaminować z czytania, z kazania i medytacji co dzień, a pacierze kapłańskie odprawować niechaj ich uczy¹⁹⁸.

Zgodnie z prawem kościelnym, po roku nowicjatu i ukończeniu 16 lat, miesiąc przed profesją, zakonnice egzaminował prowincjał, który upewniał się odnośnie do dobrowolności jej decyzji i „sposobności do zakonu”. Profeski przez co najmniej sześć lat pozostawały nadal pod nadzorem wikarii.

Istotą życia w klasztorze był udział w liturgii: należało się przygotować na „odprawowanie godzin kapłańskich” (karano wszelkie uchybienia w tym względzie, jak spóźnienie się do chóru, pomyłki w wypowiedaniu słów, a także roztargnienie i przysypianie). Codziennie odprawiano przynajmniej dwie msze, z których jedną śpiewano, przy czym zakonnicom zakazywano słuchania mszy „oknem otworzonym, przez które mogą być siostry widziane od świeckich”. Obowiązkowe było także słuchanie ekshort i udział w ćwiczeniach duchownych, wówczas dzień wcześniej podawano tematykę medytacji („przygotowanie czytania”). Zalecano również częstą spowiedź (poprzedzoną uzyskaniem przebaczenia od innych sióstr) i przyjmowanie komunii św., a także zachowanie postów, poza „prywatnie wynalezionymi albo wymyślonymi”¹⁹⁹ oraz przestrzeganie milczenia w wyznaczonym czasie i miejscach, szczególnie w refektarzu. W czasie posiłków czytano tam „lekcją według przypadających świąt” i inne księgi duchowne, a wikaria powinna sprawdzać, jakie pożytki z tej lektury odniosły nowicjuszk²⁰⁰. Dodatkowo siostry mylące się w odprawianiu liturgii godzin miały w czasie obiadu i wieczerzy czytać łaćńskie lekcje przypadające na następny dzień, a nawet śpiewać responsoria, by uniknąć błędów w odprawianiu służby Bożej. Codziennie również wyznaczona siostra czytała księgi duchowne chorym zakonnicom w infirmerii, w niedziele zaś i święta lektura obejmowała „kościelną lekcję” i kazanie²⁰¹.

Precyzowano zakonną etykietę, m.in. sposób pozdrawiania się i prowadzenia konwersacji we wspólnocie (zakazywano „poswarków, przymówek, uszczypliwych słów”, potwarzy, kłótni i podnoszenia głosu) i z gośćmi „w furcie” (rozmowy z osobami duchownymi wymagały pisemnego pozwolenia prowincjała i obecności spowiednika, w przypadku krewnych wystarczył dozór dyskretności). Ograniczano (uzależniając od zgody przełożonej) listowny kontakt i „posyłanie kartek”, nawet do osób duchownych, rodziny czy innych klasztorów, stanowczo wzbraniano ujawniania wewnętrz-

nych spraw konwentu oraz przyjmowania prezentów. Zakazywano prywatnej własności także wówczas, gdy była zapłatą za wykonaną pracę, gdyż wszelkie potrzeby „albo do jedzenia, albo do picia, albo na habit” powinna zaspokajać przełożona²⁰².

Karano próżnowanie, które „pospolicie bywa przyczyną myśli rozmaitych niepotrzebnych i grzechów różnych”²⁰³. Do zalecanych zajęć należało haftowanie, w czasie którego czytano „lecyję duchowną”, rozmawiano o sprawach nabożnych lub modlono się²⁰⁴. Podobnie ustalano tematykę rozmów w czasie rekreacji – należało się wystrzeżać „rozmów dwornych, świeckich, nieuczciwych”, a poruszać tematy żywotów świętych i przestrzegania reguły, by z siostry „nabywały ducha, żarliwości i nabożeństwa i dobrych nałogów nie traciły”²⁰⁵. Znajomość pisma była potrzebna w czasie wyboru przełożonej: siostry mające pełnię praw we wspólnocie zapisywały imię kandydatki na kartkach, później pieczętowanych. Jeżeli zakonnica oślepta lub nie potrafiła pisać, pomocą służył kapłan.

Szczególnie dbano o odpowiednie przyjęcie i przechowanie konstytucji. Karana była zakonnica, która „nie pomnąc na swe powołanie, ważyła się ustawami *visitatorów* gardzić albo im przymawiać jakimkolwiek sposobem, albo nazywając wymyśłami”²⁰⁶. Za zakonnice „złego sumienia” uznawano te, które gubiły zalecenia przełożonych, a za „bezpieczne” odwołujące się do władzy świeckiej „dla ratunku faworu i rady przeciwko wolności kościelnym”. Pannę Matkę zobowiązano do przechowywania ustaw wraz z rejestrami i metrykami, a dokumentację tę należało (pod karą uwięzienia i pozbawienia czynnego głosu we wspólnocie) przekazać następczyni²⁰⁷. Znajomość zakonnej normalizacji zapewniała głośna lektura: regułę czytano co tydzień w refektarzu, a ustawy – co kwartał. Podpisał je „własną ręką” bernardyn, ojciec Hiacynt Grodecki.

Obowiązywały także wydane dla bernardynek Prowincji św. Kazimierza Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁰⁸ konstytucje i wypisy ze statutów i dekretów papieskich²⁰⁹, zebrane na kapitule zakonu w Grodnie w 1737 r. i aprobowane na kapitule generalnej w Valisolet w Hiszpanii w 1740 r. Dokumenty te następująco precyzowały zasady lektury w refektarzu:

Ponieważ nie samym chlebem człowiek żyje, siostra lektorka ... sobie zawczasu przygotowawszy czytać będzie lekcycją głośno i zrozumiale, której lekcycje wszystkie siostry w milczeniu słuchać będą powinny, aby tak pokarm ciała dawając, i dusza swój obrok miała. Panna Wikaria po obiedzie tych sióstr, które pod rządem jej są, ma egzaminować z lekcycji czytanej, czego się nauczyły²¹⁰.

W zaleceniu tym chodziło o nowicjuszek, którym także nakazywano, by w chórze „listów i ksiąg niepotrzebnych” nie czytały. Ustalano następnie okoliczności lektury, podając konkretne tytuły: w każdy piątek w refektarzu odczytywano regułę, w pozostałe dni rano „lekcycją do stołu” był „Baroniusz albo co inszego”, a wieczorem żywoty. Konstytucje czytano co tydzień w środy i soboty „nic nie opuszczając, aby ich w pamięci mając, tym pilniej strzegły i zachowały”²¹¹. Lektura obowiązywała także w czasie pracy, zwłaszcza wykonywania haftu, oraz była przewidziana dla chorych sióstr:

[w] infirmarii siostram chorym każdego dnia z ksiąg duchownych nabożną a króciuchną lekcją ma być czytana. Także w niedzielę i w święto kazanie dnia owego. Na którą lekcję Panna Matka albo Panna Wikaria siostrę którą naznaczyć powinna²¹².

Zabraniało korzystania z rzeczy uznanych za nieprzystojne w zakonnym powołaniu, do których zaliczono obrazy, karty kosterów²¹³ i „księgi o wszetecznych rzeczach i o fraszkach, pisane lub drukowane”²¹⁴, które należało z klasztoru „wyrzucić”.

TEKSTY SŁUŻĄCE FORMACJI ZAKONNEJ, EDYTORSTWO I LITURGIA

Dostęp do preferowanego piśmiennictwa zapewniała biblioteka, licząca w XVII wieku 211 ksiąg religijnych²¹⁵. Zakonnice często wysyłano na fundacje do Słoniemia, Mińska, przenoszono do innych klasztorów, np. do Kowna, Grodna²¹⁶, stąd kontakt z książką nie ograniczał się do księgozbioru miejscowego²¹⁷. Przeznaczano go do użytku całego konwentu („dla pospólstwa”), a także wydzielano na potrzeby określonych osób, jak przełożonej, nowicjuszek, konkretnych zakonnice, bądź organizowano zgodnie z miejscem użytkowania, np. na chórze, w refektarzu, infirmerii czy kapitule²¹⁸. Sposób obiegu zbiorów obrazuje zapis na egzemplarzu medytacji pasyjnych *Cierniowa droga*²¹⁹:

Ta księga P. Kolumby Wojniłowiczówny²²⁰ po jej śmierci dana do pospólstwa [czyli biblioteki konwenckiej – J.G.] której duszy Jezus bądź miłościw. Proszę przez miłość P. Jezusową, aby z konwentu naszego wileńskiego od S. Michała nigdy nigdzie nie była wydana ta księga, ale dla nabożeństwa na pospólstwie była zażywana. Zeszła z tego świata wzwyż pomieniona P. Kolumba 1720 miesiąca Augusta dnia 25²²¹.

Bezpośrednio o tekstach cenionych w środowisku bernardynek świętomichalskich świadczy wydanie kosztem klasztoru popularnych medytacji Luisa de la Puente²²². Ich pierwszą polską edycję przygotował w 1621 r. spowiednik benedyktynek z Jarosławia, a o inicjatywie kolejnego wydania w 1647 r. następująco pisała przełożona bernardynek Elżbieta Eufrozyna Sapieżanka²²³:

teraz iż ta księga dla małości egzemplarzów ledwo nie zaginęła, a u bogomyślnych w wielkiej żądze została i zostawa. Przetoż ja z nakładu posagu Sapieżyńskiego o przedrukowanie tej księgi staraniem uczyniła, a teraz przedrukowaną na świadectwo naszej wdzięczności ... ofiaruję²²⁴.

Pracę przypisano Teodorze Grabiance z Tarnowa Sapieżynie²²⁵, żonie Kazimierza Leona Sapiehy, syna fundatora²²⁶. W dedykacji, podpisanej „Z klasztoru wileńskiego przy kościele Michała świętego Panien Zakonu Franciszka Świętego Roku 1647 miesiąca marca dnia 3 Eufrozyna Sapieżanka Przełożona na ten czas w klasztorze Świętego Michała”, wymieniono zasługi „domu Sapieżyńskiego” dla bernardynek²²⁷,

począwszy od fundacji, jej uposażenia, po zasługi męża adresatki, na które składały się nowe nadania, opłacenie ozdobnej posadzki w kościele oraz reprezentowanie bernardynek na sejmie warszawskim w sprawie „zniewagi od kalwinów uczynionej, gdy ze zboru do kościoła i klasztoru i obrazów anielskich na kościele będących strzelali, za co ... zbor z miasta wypędzony został”²²⁸. Tekst wydała drukarnia jezuicka, podobnie jak większość publikacji związanych z bernardynkami wileńskimi²²⁹.

Wewnętrzne, duchowe życie konwentu obrazują praktyki religijne, spełniane nawet w sytuacji tymczasowego pobytu poza klasztorem, związanego z wydarzeniami wojennymi (wojną z „Moskwą”, „Szwedami” i Chowańskim). Bernardynki starały się „we dnie i w nocy Panu Bogu Wszechmogącemu służyć”:

[n]ie zapominając powinności i obserwacji naszej zakonnej, bośmy czynili dosyć według przemożenia naszego, co reguła, co statuta i zakon św. po nas wyciąga, nie opuszczając co dzień medytacji, godzin, mszy św., koronek, litanij, nieszpórów, komplety i śpiewania nam służącego ku chwale Bożej. Jutrznia też z pomocą Bożą trybem klasztornym w nocy się odprawowała. Nie opuszczaliśmy też dyscyplin, postów i innych morderkacji naszych zakonnych²³⁰.

Obowiązki zakonnice wymieniono już w akcie fundacji: zobowiązano je do modlitwy wstawienniczej za „króla, senat, kraj cały i rodzinę fundatora”²³¹.

Dosyć nawet czyniliśmy obligacjom naszym, modląc się ... za króla ... za Rzeczypospolitą ... za fundatorów i dobrodziejów naszych, tak żywych jako i za umarłych, a przy naszej modlitwie niegodnej odprawowały się też i mszy św. ... tudzież i *officium defunctorum*²³².

Bernardyni w 1769 r. na podstawie dokumentów konwentu ustalili jego powinności modlitewne, w tym celu w 1774 r. zlecieli sporządzenie specjalnej księgi, kontrolowanej co roku przez wizytatora. Wpisywano do niej nabożeństwa, które należało odprawić, a tabele tych „obligacji” były umieszczone na chórze zakonnym i w zakrystii kościoła²³³. Msze św. odprawiali wyznaczeni kapłani, bernardynki utrzymywały również spowiednika i kaznodzieję (m.in. w 1762 r. zawarły w tej sprawie kontrakt z bernardynami).

Księgi służące liturgii zwyczajowo przechowywano w zakrystii kościoła lub na chórze: bernardynki miały 15 „ksiąg kościelnych i obrządkowych”, czyli mszałów, agend i brewiarzy²³⁴. Zachowała się *Liber usualis*²³⁵, zawierająca *Patrem* trydenckie i wileńskie, *Tract na Quadragesimę abo Graduał*, a także antyfony na różne święta i mszę żałobną. Zwraca uwagę staranne wykonanie rękopisu, pisanego przez kilka rąk, z ozdobnymi, figuralnymi inicjałami, rubrykowaniem i kwietnymi ornamentami. Odpowiednio dbano o traktowanie tych woluminów, należało:

[k]siąż kościelnych szanować i gołą ręką nigdy się ich nie dotykać, przy których mieć zawsze chusteczkę dla otwierania i przekładania²³⁶.

Eleonora Laskowska przed śmiercią

do przełożonej swej i do wszystkich sióstr piękną przemowę miała, opowiadając to, jako aniołowie św. są zawsze przytomni przy odprawowaniu chwały Bożej i aby siostry z wielką obserwancją i uczciwością służyć św. Boską odprawowali pilno upominała²³⁷,

a o znaczeniu odpowiedniego odmawiania godzin kanonicznych świadczą też wzmianki w kronice o siostrach pokutujących za uchybienia w tej dziedzinie. Równie starannie bernardynki zajęły się oprawą liturgii: w ich menologium akcentowano biegłość sióstr w hafcie na potrzeby kościoła, podkreślano ich zdolności muzyczne – umiejętność gry na instrumentach (np. pierwszej w klasztorze organistki Marianny Kostrzyckiej lub grającej na skrzypcach Apolinary Jaskólskiej²³⁸) czy śpiewu wielogłosowego („fraktem”²³⁹). W kościele znajdował się „chór zakonny dość obszerny dla zakonnic z organem o 11 głosach” i dwa małe chóry dla muzyków²⁴⁰. Tam najczęściej przechowywano rękopisy muzyczne.

Realizację ślubów, ponawianych 21 listopada, w święto Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny, szczególnej uroczystości zakonnic klauzurowych, obrazują życiorysy bernardynek. Nekrolog „ku pociesze sióstr czytających i ku naśladowaniu w podobnych cnotach” zawierał biografie zakonnic „znaczej świętobliwości za żywota swego”²⁴¹. Wymieniano w nim pełnione przez nie urzędy, a także cechy, które uznano za szczególnie ważne, np. osiągnięte cnoty, jak ubóstwo, posłuszeństwo, miłość, pracowitość czy „dar medytacji i rozmów duchownych”, którymi odznaczała się m.in. Krystyna Wojnianka²⁴². Zaznaczano również, która bernardynka „pisała dużo modlitw”, jak Potencjana Kęstowska²⁴³, która „ręką swą własną wiele aktów nabożnych i bogomyślności pełnych w książkach i na obrazkach pisała”. Z tego źródła wynika obraz życia duchowego wspólnoty: rękopisy medytacji, rozważań, nabożeństw, kompilacje tekstów rękopiśmiennych i drukowanych odzwierciedlały formację zakonnic, zgodną z metodą modlitwy franciszkańskiej. W ujęciu św. Bonawentury – w adresowanej do klarysek pracy *De perfectione vitae ad sorores* – zakłada ona skrucę i pokorę, a także stanowi dziękczynienie i uwielbienie za doznane łaski oraz skłania ku Bogu całym sercem i umysłem²⁴⁴. Autor polecał także w czasie przeżywania świąt Bożego Narodzenia zwyczaj „duchowego nawiedzania szopki”²⁴⁵, jednak praktykowano również adorowanie Dzieciątka Jezus, np. Wojnianka w chórze stawiała „jasełka”, gdzie nowicjuszki znajdowały jabłka i inne „frukty”²⁴⁶.

Odmierna grupa tekstów religijnych powstawała jako skutek relacji bernardynek ze społeczeństwem²⁴⁷. Były to inskrypcje w kościele oraz wygłaszane tam i później drukowane kazania, a także dokumentacja działalności bractw²⁴⁸ i kultu obrazu Matki Bożej.

INSKRYPCJE, DOKUMENTY ZWIĄZANE Z KULTEM OBRAZU I CEREMONIE KOŚCIELNE

Kościół przyklasztorny zbudowano w stylu renesansowym, z trzema wieżami, wewnątrz wyposażono go w rzeźbione w marmurze i alabastrze ołtarze²⁴⁹. Znajdo-

wały się w nim liczne inskrypcje na przedmiotach, obrazach i polichromii: powtarzano godło św. Michała: *Quis ut Deus*. Odpowiednie sentencje oraz napis erekcyjny umieszczono też na dzwonach²⁵⁰. Pierwszy zapis, donacyjny, informował, że dzwon sporządzono w 1731 r. kosztem Teofili Chłusewiczówny²⁵¹ *Sit nomen Dni benedictum*, drugi zaś zawierał tekst modlitewny z 1671 r. W 1655 r. Konstancja Sokolińska od wojska okupującego Wilno kupiła kolejny dzwon, pochodzący z cerkwi św. Piotra w Witebsku, odlany w 1650 r.²⁵²

Napisy umieszczano też na obrazach. Jednym z nich był wiersz o św. Elżbiecie, tercjarce franciszkańskiej:

Cóż gdy jutrzienka przestrzeni
Ślicznym ogniem twarz rumieni
Królowej Elżbiety berło złoci

...

Oddawszy ubogim swe klejnoty
Wstąpiła w zakon świętego Franciszka
Pokutując łzy z oczu wyciska²⁵³.

W krypcie kościoła umieszczano również epitafia, np. elogium na kamiennym katafalku fundatora upamiętniało jego zasługi²⁵⁴; prostsze inskrypcje sepulkralne dedykowano zmarłym zakonnikom, np. Teofili Sapieżance.

Napisy w kościele św. Michała, zwłaszcza datacyjne, sentencjonalne i nagrobkowe, obrazowały i utrzymywały historię tego miejsca oraz środowiska związanego z bernardynkami²⁵⁵. Tego typu inskrypcje stanowiły odmianę tekstów demonstratywnych (popisowych) spotykanych w przestrzeni miasta²⁵⁶, traktować je można jako swoistą „wykutą w kamieniu księgę”²⁵⁷.

W ołtarzu Najświętszej Panny umieszczono najważniejszy obraz, malowany na dębowych deskach, o wymiarach 2,5 na 2 metry, który wyobrażał stojącą Maryję z Dzieciątkiem, z boku przemalowano klęczące postacie ss. Franciszka i Bernarda ze Sieny²⁵⁸. Pierwotnie znajdował się on w krużganku klasztoru bernardynów, a następnie został ofiarowany bernardynkom. Uroczysta introdukcja zakonnic, zgodnie z ustawami potrydenckimi, odbyła się 29 kwietnia 1596 r. W obecności licznie zgromadzonych wiernych do nowej świątyni procesjonalnie przeszła część tercjarek: osiem panien publicznie złożyło profesję, a trzy odbyły obłóczyny, w tym Teofila Sapieżanka, bratanica fundatora²⁵⁹. Wówczas również w uroczystej procesji wniesiono obraz, który wkrótce zasłynął cudami. Wydarzenia spisano w odrębnej księdze, zniszczonej w pożarze: „były rozmaite cuda tego Obrazu ... w osobnej książeczce spisane od samego wniesienia tego obrazu do Kościoła s. Michała, ale iż podczas okrutnego i niezbożnego Moskala nie przyszło tej książeczki z sobą wziąć”²⁶⁰. W celu codziennego notowania doznawanych łask przygotowano nową księgę, w formie 4°, oprawioną w aksamit, gdzie „ochotna i nabożna służebnica Panny Przenajświętszej najdzie co czytać” o znacznych cudach i łaskach Bożych²⁶¹. Autorka kroniki zalecała lekturę tego rękopisu i drukowanych opisów cudów każdemu, kto nie jest „leniwy”,

a zainteresowany łaskami Przenajświętszej Panny. O randze wizerunku świadczyły również złota róża, przysłana przez papieża Klemensa VIII, a ofiarowana przez żonę fundatora, Elżbietę z Radziwiłłów²⁶², a także liczne, starannie spisywane, wota i przygotowywane znacznym nakładem i szczególnie okazywane ozdoby obrazu²⁶³.

Po powrocie zgromadzenia do klasztoru ówczesna przełożona Sokolińska²⁶⁴ zwróciła się do biskupa wileńskiego Aleksandra Sapiehy z prośbą o zbadanie cudowności obrazu. Ten wyjeżdżając do Krakowa, zlecił sprawę biskupowi Mikołajowi Słupskiemu: 10 listopada 1669 r. w klasztorze wileńskim zebrała się komisja pod przewodnictwem księdza Jana Sebastiana Woronowicza „przy świadkach godnych wiary i poprzysiężonych”²⁶⁵. Sprawdzono opis 50 cudów i potwierdzono ich autentyczność, co biskup wileński ogłosił następnie w diecezji²⁶⁶. Prowincjał bernardynów 10 października 1670 r. zezwolił na druk materiałów odnoszących się do kultu wizerunku uznanego za cudowny:

zdało się nam cuda poprzysiężone temu obrazowi prawnie przyznane do druku podać, na co wyraźne nasze dajemy pozwolenie Wielebnej Pannie Konstancji Sokolińskiej starszej i Przełożonej natenczas pomienionych panien, osobiwej tego nabożeństwa promotorce²⁶⁷.

Kolejne aprobaty wystawili bernardyn Franciszek Chrapowicki (20 stycznia 1671 r.) i ksiądz Stefan Łędzki. Podstawę przygotowywanej pracy stanowiły liczne wota²⁶⁸, pełniące funkcję kommemoratywną, zawieszane bezpośrednio przy obrazie, a ofiarowane jako wyraz wdzięczności za doznane łaski, których opisy zebrała przełożona bernardynek: „co mogliśmy albo słyszeć albo pamiętać albo same doświadczyć tośmy tu krótko opisały”²⁶⁹. Na jej polecenie bernardyn Walery Macyna spisywał „łaski i dobrodziejstwa”, których doznawano przed obrazem.

Praca „ku pociesze dusznej wiernych Chrystusowych na świat wydana” w 1671 r. została dedykowana „Theodorze Sapieżance Naruszewiczowej ... wszech zakonów matce ... fundatorce i osobiwej dobrodziejce”²⁷⁰. Adresatka została ukazana jako pobożna wdowa, wnuczka fundatora, matka dwu zakonnic²⁷¹, a przede wszystkim jako hojna ofiarodawczyni, która ufundowała ołtarz, srebrną szatę na obraz, cyborium, ambonę, ławki, bogate aparaty, monstrancję. Sokolińska zapewniała ją o modlitewnej pamięci konwentu. W pracy wydrukowano też odpis listu Aleksandra Sapiehy, informującego o doznanych przed cudownym obrazem łaskach, oraz umieszczono spis zakonnic, z wyszczególnieniem pełniących w klasztorze funkcji, na czele z kustoszem, gwardianem, spowiednikiem i kaznodzieją. Osobno zamieszczono wykaz osób świeckich. W ten sposób zachowano wiedzę nie tylko o zasługach „dobrodziejki” konwentu, ale także utrwalono imienną informację o mieszkańcach klasztoru w danym miejscu i czasie. Zarazem było to najbliższe środowisko, które doznawało pomocy Maryi w cudownym wizerunku. Sokolińska podkreśliła, że „ilekroć razy we wszystkich swoich prywatnych jako też pospolitych konwentu sprawach, niedostatkach i różnych potrzebach do tego obrazu Panny Przenajświętszej udawała się, zawsze znacznego ratunku pomocy i łaski doznawała”²⁷². Wspomniała też, że w 1667 r. choremu kaznodziei przyśniła się Matka Boża i kazała mu przygotować kazanie na Ewangelię przypadającą na bieżący dzień²⁷³.

Kolejną częścią pracy było *Compendium albo zbiór wszystkich cudów, darów, łask i dobrodziejstw ... 29 septembra 1662 r.* Tekst poprzedzała przedmowa do „Panny Przenajświętszej”, w której Sokolińska wymieniła cudowne obrazy w Wielkim Księstwie Litewskim (z których po zajęciu Wilna jako jedyny zachował się świętomichalski), wspomniała o kradzieży wotów²⁷⁴ oraz opisała doznawane tu łaski, za które jako wyraz wdzięczności postanowiła „w tej książeczce podłej ... ponotować i dalsze cuda Twoje ... tu wpisać”²⁷⁵. W opisach tych uwzględniono całą panoramę ówczesnego społeczeństwa: magnatów, szlachciców, rzemieślników (jak murarz, cieśla Piotr Szczerba), osoby duchowne (jak np. spowiednik benedyktynek w Nieświeżu), a także bernardynki (jak np. uzdrowiona Tekla Sapieżanka, przełożona w Słonimiu oraz Wiktoria Mierowska, która „słowa niezakonne mówiła”, a zmieniła się, gdy siostry napisały, a następnie przeczytały suplikę do Najświętszej Panny „w obrazie”).

Tekst ten to także materiał obyczajowy, informujący o mniej lub bardziej codziennych problemach, trapiących ówczesne społeczeństwo, jak np. choroba oczu, uszu, ospa, paraliż, rozwiązanie, nawrócenie, zastaw u Żydów, powrót syna z niewoli, kłopoty żołnierzy, pomoc dla krewnych, zguby wartościowych przedmiotów (łańcuszka, sygnetu, maneli)²⁷⁶. Druk kończyła modlitwa zatytułowana *Pieśń o Najświętszej Pannie w cudownym jej obrazie w Wilnie w kościele Michala świętego u Panien Zakonnych Franciszka S. trzeciej reguły*, za której odmówienie przyznano odpust, a jej tekst był wypisany „złotymi literami” w zakrystii. O potrzebie edycji świadczy chęć jej przedrukowania:

jakoż tych cudów książkę wydrukowano, ale już onej egemplarzów nie widać, oprócz jednego w Klasztorze Świętego Michała w Wilnie. Dałby Pan Bóg i natchnął serce jakiego Dobrodzieja czy Dobrodziejki, aby te cuda znowu mogły być przedrukowane²⁷⁷.

Okazją była koronacja wizerunku w roku 1751²⁷⁸. Wówczas wydano opis historii „o cudownym obrazie Najświętszej Panny w kościele wileńskich WW. Panien Bernardynek”²⁷⁹, w którym zdano relację z wszelkich starań, podjętych w tym celu w latach 1733–1750²⁸⁰. Ukończyła je w 1749 r. przełożona Eleonora Poczobuttówna²⁸¹. Jan Sapieha w liście z 18 maja 1732 r. informował o odpowiedzi z Rzymu w tej sprawie. Problemem okazało się długie oczekiwanie na złotą koronę, na której miał być wyryty specjalny napis z datą 18 kwietnia 1732 r. (w tym czasie planowano koronację obrazu w Kodniu, która odbyła się 15 sierpnia 1732 r.²⁸²) a także finanse, o czym Sapieha informował w liście z Kodnia 18 maja 1732 r.:

Przewielebna w Bogu Mcia Panno Matko Konwentu Wileńskiego Mnie Wielce Mścia Panno i Siostro

Po dwuletniej nieustającej alaboracyji w Rzymie na rekwizycyją Konwentu WM Państwa otrzymałem lubo nie bez wielkiej trudności i ekspens od Kapituły Watykańskiej S. Piotra w Rzymie Instrument Koronacyji Obrazu Najświętszej Matki Cudownego w kościele WM Państwa od antecesorów moich fundowanym jaśniejącego. Największa w tym była trudność, że już na lat kilkanaście zapisane są w protokóle rzymskim koronacje różnych obrazów w chrześcijaństwie, a nie może być tylko jeden koronowa-

ny w każdym roku trzeba tedy było udać się aż do samego papieża, który przez specjalny indult pozwolił Kapitułce Watykańskiej S. Piotra wydać konsens na koronację wileńskiego, a tak wszystkie które tam są zapisane obrazy nie będą koronowane aż po ekspediowaniu koronacji wileńskiego i dopiero pomieniona kapituła oświadczyła ten wielki favor, który do rąk WMPanny przy zwykłej obserwacji odsyłam. Koron żadnych nie przysłano, gdyż te, co na ten rok w Rzymie nagotowano już aplikowane obrazowi neapolitańskiemu, ale chyba przyszłego roku zażyją ich exequo, wileńskiemu prym dać musiano za rozkazaniem Ojca Świętego. Najdzie się rozumieć jaki dobrodziej co je sprawi. Ja bym się rad przysłużył Matce Boskiej, ale mając sprawować w jesieni koronacją obrazowi tutejszemu kodeńskiemu będę miał koszt znaczny na podobną ekspensę, trzeba zaś wyrazić na koronie złotej, kto ją będzie robił następujące słowa, jakie się znajdują na koronie z Rzymu przysłanej do Kodnia od lat sześciu, to jest *Illustrissimum et Reverendissimum Capitulum Sancti Petri urbis ex legato Beatae memoriae Alexandri Sforza, Beatissimae Virgini Vilmensei et Puero Jesu in Ecclesia Sancti Michaelis donavit anno 1732 d. 18 Aprilo ...* Dawszy tedy wszelką informacją w tej mierze oraz oświadczywszy tę małą przysługę ku Matce Boskiej Protektorce Domu naszego, przed którą o pobożne proszę za mnie westchnienie dalszych WM Państwa w każdej okazji oczekiwam rozkazów. Zostając WMWM Panny życzliwy Brat mizerny Jan Stanisław Sapieha mpp²⁸³.

Ostatecznie w tym roku przygotowano wyciąg z akt konsystorskich wileńskich, a Antoninę Cybulską²⁸⁴ wraz z dwiema pomocnicami wybrano na prokuratorkę. Zebrała ona „na sprawę” 5 tys., z których miała się rozliczyć przed władzami zakonu. W 1733 r. Klemens XII wydał pozwolenie na koronację (której na przeszkodzie stanęła sytuacja w kraju po śmierci Augusta II). Doszła ona jednak do skutku dopiero za zgodą następnego papieża Benedykta XIV, który także nadał odpust zupełny przez oktawę uroczystości. Dokument prokuracyjny podpisali bernardyni, w tym kustosz prowincji, 12 października 1749 r.²⁸⁵, a 30 maja 1750 r. biskup Michał Jan Zienkiewicz wydał w tej sprawie list pasterski, ogłoszony też w sąsiadujących diecezjach²⁸⁶.

Uroczystość koronacji odbyła się 8 września 1750 r. Przysłane z Rzymu bogato zdobione srebrne korony²⁸⁷ w uroczystej procesji, z udziałem senatorów, duchowieństwa, bractw i chorągwi trybunalskiej, do kościoła św. Michała przeniósł prowincjał bernardynów²⁸⁸. Procesja 7 września przechodziła pod ośmioma bramami tryumfalnymi. Miały one po kilka kondygnacji, zdobionych emblematami, herbami, portretami, napisami i sentencjami²⁸⁹. Pierwszą konstrukcję umieszczono przy Ostrej Bramie, „inwencją i ekspensą Jmciow Księży Karmelitów Bosych”, mających obok kościół. Nad wejściem zamieszczono kilka łacińskich inskrypcji, wyobrażono cztery kolumny z symbolami, na górze bramy zaś personifikacja sławy trzymała herb Sapiehów i kartelus z kolejną inskrypcją. Druga, trzykondygnacyjna brama znajdowała się przy ratuszu, z napisem:

Has aperit Portas Marianis Vilna Coronis,
Panditur Urbs Dominae, sed pia Corda magis

Obywatele Wilna serce otwieramy
Droższego twym Koronom ingresu nie mamy²⁹⁰.

Trzecią bramę w rynku rybnym zaopatrzone w polskie i łacińskie wiersze chronostyczne²⁹¹, obrazujące datę: MDCCL

RoMa potens Dona offert, SanCta Coronat ab alto.
RzyM Dał koronę w Cnoty ogłoszonej w CaLe,
Matka goDna Cnej Chwały i panna bez aLe²⁹².

Czwarta brama, usytuowana przy akademickim kościele św. Jana, była „dość ozdobnie malarską inwencją i sztuką, z dziewięciu chórów anielskich geniuszami przyozdobiona z intyulacją Regina Angelorum”²⁹³:

Królowa Archanielska wszelkie dzieła wiąże
Bo co klient Maryi, to Anielskie Książę²⁹⁴.

Kolejne bramy umieszczono przy wejściu na zaułek św. Michała, na placu przed kościołem i przy kościelnej dzwonnicy. Chwalono tu zasługi biskupa, Wiśniowieckich (herbu Korybut), a przede wszystkim Sapiechów:

Korybut Pannie serce w daninie swej składa,
Ta w zamian swym przychylna, pięknaż serc parađa!
Głowa, stopy w planetach, a krzyżyk u szyi,
Korybut klejnot jest to ozdoba Maryi,

a na bramie przed kościołem pod wizerunkami Sapiechów wypisano:

Sapieżyńskiego domu szczęściem jest Maryja
Bo onych łaską swoją nigdy nie omija²⁹⁵.

Portret fundatora umieszczono także w rogu ołtarza, pod nim umieszczono napis:

Hunc Fundatoris depinxit Apollo,
At laudes eius pingere nemo potest²⁹⁶.

Najbardziej ozdobna była brama na placu przed kościołem św. Michała, „adorowana [ozdobiona – J.C.] malowaniem świętych Zakonnicek Panien i Pań Księżniczek i królewskiej rodziny między którymi Najświętsza Panna Święto-Michalska na tronie kwiecistym siedziała z inskrypcją Regina Virginum”²⁹⁷.

Do tego tytułu Maryi – Królowej dziewic – dobrano odpowiednie anagramy i wiersze chronostyczne, jak:

en Mater paean De Cantat peCtore Laeto
Jest wesołym akcentem od Panny śpiewana
Ta Święta Kantylena: Wielbi Duszo Pana²⁹⁸.

W środku bramy znajdowało się kilka wyobrażeń Wilna, z wierszowanymi objaśnieniami, nawiązującymi do dziejów miasta i konwentu: pożaru i splądrowania klasztoru. „Konstrukcje takie składały się z kombinacji architektury, rzeźby i malarstwa, stanowiły też tło dla rozgrywającej się przy nich akcji retorycznej, będąc zarazem emblematem i dekoracją teatralną”²⁹⁹.

Przy bramach grały kapele, wygłaszano mowy i oracje. Jedną z nich, upamiętniającą święto, wydał w 1751 r. rektor wileńskich pijarów Łukasz Rosołecki³⁰⁰, dedykując ją generałowej artylerii Wielkiego Księstwa Litewskiego Brygidzie z Radziwiłłów Sołhubowej.

Wigilia uroczystości zakończyła się nieszporami, a do późnych godzin strzelano z dział, ulokowanych na wzgórzu, i muzykowano. W dzień koronacji, przebiegającej zgodnie z ceremoniałem *Coronatum Canonicus*, w kościele odczytano list papieski, a następnie na wizerunku przykrytym srebrną blachą, zdobioną drogimi klejnotami, zawieszono złote, bogato zdobione korony, podtrzymywane przez sześć aniołów, i odprawiono liczne msze z okolicznościowymi kazaniami. Koronacji towarzyszyły bicie w dzwony, strzelanie z dział, kazania i nabożeństwa. W obecności licznych gości przełożona bernardynek złożyła przysięgę, wpisaną do akt miejskich, zgodnie z którą zakonnice zobowiązały się do strzeżenia koron. Z okazji uroczystości rozdawano obrazki i srebrne medale z wizerunkami Najświętszej Maryi Panny i św. Michała³⁰¹, a fajerwerki utworzyły napis: „Niech żyje Marya ukoronowana”³⁰². Pamiątką koronacji obrazu była także jego kopia, opatrzona okolicznościowym napisem i umieszczona nad wejściem do wieży³⁰³.

Dokładną relację z uroczystości wydrukowano wraz z historią obrazu, uznano zatem za istotne utrwalenie wydarzenia, przeżywanego w konkretnym miejscu i czasie, a zatem skazanego na przemijanie. Pracę tę bernardynki zadedykowały Aleksandrowi Sapieże, podskarbiemu nadwornemu Wielkiego Księstwa Litewskiego:

[z] watykańskiego skarbu pozwolone złote korony, obraz cudowny Najświętszej Panny, w kościele naszym z fundacji Sapieżyńskiej erygowanym uwieńczające, pod protekcyjne Twoje Podskarbięńskie deponujemy klucze, a drukarską intencją o tej koronacji u stóp Twoich Pańskich składamy, Jaśnie Wielmożny Fundatorze i Dobrodzieju nasz³⁰⁴.

Koncept dedykacji zbudowano na odniesieniu do herbu Lis, wyobrażającego strzałę dwa razy przekrzyżowaną:

[n]a te herbowne klejnoty swojego krzyże zaprzysięgali się SAPIEHOWIE, za wiarę świętą, za Ojczyznę przeciwko wszelkim krzyżu świętego nieprzyjaciołom stawać; za co też w nagrodę heroicznych dzieł herbowna strzała w górę wymierzona niebo za cel ma, i mieć będzie. Za jeden krzyż deklarowano niebo, a za dwa krzyże dwóch niebios spodziewać się trzeba³⁰⁵.

Nawiązano następnie do ośmiu Sapiehów o imieniu Aleksander i dwóch Benedyktów, ich „chrześcijańskich cnót, pańskich przymiotów, wszelkiej perfekcji, doskonałości, wielkich niezliczonych dzieł, i zasług ku Bogu, i Ojczyźnie”³⁰⁶. Na tym tle ukazano ich starania o bernardynki i będący pod ich opieką obraz, konkludując, że:

Maryja Panna odziana Słońcem jak paludamentem³⁰⁷ [tu płaszczem – J.G.], Sapieżyńskimi Strzałami, jaśnieje jak promieniami³⁰⁸.

Adresata dedykacji konsekwentnie ukazywano jako „fundatora”, od którego bernardynki oczekują, by – wzorem przodków – udzielał im pomocy i opieki. Jednocześnie zapewniano go o modlitewnej pamięci przed wizerunkiem „Sapieżyńskiej Maryi”³⁰⁹.

W kościele odbywały się inne, podobne uroczystości, choć mające skromniejszą oprawę, jak uroczyste wprowadzenie do kościoła 22 października 1673 r. „za staraniem ... Konstancyjej Sokolińskiej³¹⁰, starszej i przełożonej na ten czas panien zakonnych klasztoru św. Michała Archanioła” obrazu franciszkańskiej tercjarki błogostawionej Róży z Viterbo. Wystawiono go w kościele katedralnym, odprawiono śpiewaną mszę z okolicznościowym kazaniem, a następnie procesjonalnie wprowadzono do kościoła bernardynek, gdzie odbyły się kolejne nabożeństwa i wierszowane przemowy³¹¹. Podobnie odprawiono 30 stycznia 1724 r. „solenną introdukcję” obrazu innej tercjarki – Hiacynty Mariscotti z Viterbo³¹². Trzydniowa uroczystość, na czas której „sumptem i staraniem przełożonej klasztoru” Felicjanny Chłusowiczówny³¹³ uzyskano od Stolicy Apostolskiej odpust zupełny, odbywała się z nabożeństwami, kazaniem, procesjami, w których uczestniczyły też rezydentki klasztoru. Przygotowano także trzy bramy tryumfalne, przy których grały kapela, strzelano z armat.

Skromniejsze były uroczystości brackie. Bernardynki założyły Bractwo św. Michała: zaprowadziła je Zofia Żabianka³¹⁴, a potwierdził biskup Konstanty Kazimierz Brzostowski w 1793 r., odprawiano na rok 416 mszy obligatoryjnych, a w święto Michała Archanioła dodano obowiązek czterdziestogodzinnego nabożeństwa. Bernardynki były także wpisane w poczet Bractwa Najświętszego Serca i konfraterni św. Barbary bernardynek wileńskich³¹⁵. W ich księdze dodano stosowne modlitwy do odmawiania: „w godzinę śmierci mojej przybywaj mi szczególna opiekunka i patronka dusze mojej, z Jezusem i Maryją”³¹⁶.

Zachowała się również relacja z introdukcją bernardynek do nowego kościoła oraz pierwszej ceremonii profesji i obłóczyn³¹⁷. Panny wprowadzono procesjonalnie, następnie z licznym udziałem wiernych i w obecności fundatora odbyło się nabożeństwo, najpewniej z okolicznościowym kazaniem. Podczas uroczystości prowincjał

bernardynów przyjął profesję i obłóczyny kilku panien, w tym Anny Teofili Sapieżanki, na koniec odśpiewano hymn *Te Deum laudamus*. Wybór przełożonej i zakonnych urzędniczek nastąpił już za klauzurą.

KAZANIA OKOLICZNOŚCIOWE, TEKSTY FUNERALNE

Święta kościelne, z których pewne miały nadane odpusty zupełne³¹⁸, odprawiano z udziałem wybranych gości, m.in. Antonina Cybulska zaprosiła do Wilna Józefa Andrzeja Załuskiego³¹⁹. Kazania są śladem różnego typu uroczystości, np. przeniesienia do kościoła św. Michała obrazu beatyfikowanej w 1726 r. bernardynki Hiacenty³²⁰. Do upamiętnianych w ten sposób wydarzeń należały także pogrzeby³²¹. Bernardyn Adrian Kondratowicz 4 lutego 1677 r. wygłosił egzortę w kościele św. Michała na pogrzebie Barbary z Żochowskich Mintoftowej Czyżowej, podkomorzyny wileńskiej. Druk dedykował jej mężowi, Kazimierzowi Czyżowi, podkomorzemu wileńskiemu i sędziemu deputatowi na sądy główne trybunalskie³²². Nakreślił postać zmarłej, czerpiąc dane z biografii i kreując wizerunek kobiety doskonałej, zgodnie z cechami preferowanymi przez ówczesne społeczeństwo³²³:

[z]yjąc w małżeństwie, dom swój rządząc nienagannie, prowadząc gospodarstwo chwalebnie, co światu należało – oddała światowi³²⁴.

Przy tej okazji nawiązał do idei „marności”, przypominając słuchaczom, że wszystkie „*bona corporis et fortunae* w nic, w obrzydliwość się obróca”³²⁵. Naukę tę obrazował katafalk, metaforycznie określony jako „katedra doktorska. Grobowe deski są to księgi”³²⁶. Kaznodzieja przekonywał też, że „to i najpierwsza i najostatniejsza na świecie i zabawa i robota, nauczyć się i umieć żyć i umierać”³²⁷.

Znacząca grupa siedemnastowiecznych kazań pogrzebowych, wygłoszonych w kościele bernardynek, była związana z rodziną Sapiechów. Kościół przyklasztorny – mniej czy bardziej oficjalnie – pełnił niekiedy funkcję sanktuarium rodowego, co przekładało się nie tylko na społeczną rangę instytucji, ale także na gromadzone tam teksty kultury³²⁸. Kościół św. Michała miał być sanktuarium rodowym Sapiechów, stąd liczne sepulkralne utwory miały na celu nie tylko upamiętnianie członków rodu, ale także budowanie jego prestiżu³²⁹. W 1631 r. w czasie żałobnego nabożeństwa z udziałem króla oraz biskupa wileńskiego, Jakub Olszewski, jezuita, teolog i kaznodzieja przy kościele św. Jana³³⁰, wygłosił kazanie³³¹, poświęcone synowi fundatora, Krzysztofowi Mikołajowi Sapieże³³². Podkreślał jego wszechstronne wykształcenie, religijność, talenty i przygotowanie do służby publicznej, zwłaszcza zaś aktywność parlamentarną i sędziowską, kreśląc „wzór osobowy młodego człowieka, który poprzez dobre życie zasłużył sobie na dobrą śmierć”³³³. Szczególne uznanie kaznodziei zyskał ojciec, Lew Sapieha, do którego swoją orację skierował Krzysztof Radziwiłł, ukazując Sapiechów jako wyjątkowo zasłużonych obywateli Rzeczypospolitej³³⁴. Na karcie tytułowej drukowanej mowy zaznaczył, że wygłosił ją „w kościele S. Michała Panien Zakonnych S. Klary fundowanem i nadanem

od ... Leona Sapiehi wojewody wileńskiego, hetmana W.Ks.L.³³⁵. Tam też w prawej arkadzie umieszczono następnie nagrobek, wraz z łacińskim epitafium i popieraniem Krzysztofa Mikołaja Sapiehy, ufundowane przez Jana Stanisława, a wykonane najpewniej przez Sebastiana Stałę, według projektu Konstantego Tencalli³³⁶.

Fundator klasztoru zmarł 7 lipca 1633 r. Jego uroczysty pogrzeb odbył się 21 lipca w obecności króla Władysława IV (którego witał w Wilnie miesiąc wcześniej), senatorów, duchowieństwa i zgromadzonych mieszkańców miasta. W przystrojonym kirem kościele wystawiono ozdobiony emblematami i herbami katafalk z obitą srebrem trumną zmarłego, zaopatrzoną w odpowiedni napis. Poniżej niej położono owiniętą kirem buławę³³⁷. Po nabożeństwie wygłoszono mowy pożegnalne i kazania. Jedno z nich miał jezuita Sebastian Łajszewski³³⁸, przygotowane na słowa: „Ucieka niezbożny choć go nikt nie goni, ale sprawiedliwy jako lew śmiały bez bojaźni będzie” (Prz 28,6). Jezuita oparł koncept kazania na toposie przemijania i sądu Bożego. Podkreślił, że pobożne życie – wzorem traktatów *de arte bene moriendi*³³⁹ – zapewnia spokojną śmierć i zasługuje na wieczną nagrodę. Miała tego dowodzić postawa zmarłego, który prowadził „życie sprawiedliwością chrześcijańską ubogacony”, a śmierć przyjął „wspaniałym i nieustraszoną sercem”³⁴⁰. Wspomniane w tytule „dwa lwy” oznaczały dobre sumienie oraz męstwo, a obrazowały je przykłady biblijne i antyczne. Kaznodzieja odniósł się zwłaszcza do publicznych zasług oraz religijnego życia zmarłego. Podzielił je na czas przed jego konwersją na katolicyzm, następnie wspomniął liczne fundacje, a także prowadzone życie modlitwy, zwłaszcza przystępowanie do sakramentów świętych i „częste ksiąg duchownych czytania, słuchania nabożne kazania, którego nigdy w drodze nie opuścił”³⁴¹. Wypowiedź kończyło zwrócenie się do króla oraz modlitwa o miłosierdzie Boże. Tekst z dedykacją dla syna zmarłego, Kazimierza Leona Sapiehy, ogłoszono drukiem w roku 1637³⁴². Autor przypisania, znany z inicjałów I.T.I.S., wspomniął, że planował wydać stosowny panegiryk, poświęcony Sapieżce, jednak uznał, że najlepiej „wystawił” go królewski kaznodzieja Władysława IV. W dedykacji podniósł zasługi Lwa w sferze religijnej i politycznej. Szczegółowo wymienił fundacje, nadania i ofiary na rzecz kościołów i klasztorów jezuitów, bernardynów, augustianów³⁴³, a następnie opisał jego działalność publiczną: wojskową, polityczną i dyplomatyczną. Tekst kończył pochlebne porównanie syna do ojca³⁴⁴.

Obok ołtarza głównego kościoła św. Michała umieszczono wspaniały renesansowy nagrobek, z alegoriami Męstwa i Sprawiedliwości, poświęcony fundatorowi oraz Dorocie z Firlejów i Elżbiecie z Radziwiłłów. Kompozycja tworzyła tryptyk, z wyobrażeniem leżących postaci: zakutego w zbroję Lwa oraz zwróconych głową w kierunku ołtarza obu jego żon³⁴⁵. Łacińskie epitafium zawierało liczne odniesienia biograficzne, upamiętniające zasługi Sapiehy³⁴⁶ (podkreślono, że fundował „między innymi i ten kościół, w którym prochy jego spoczęły”³⁴⁷). Stanowiło ono przy tym przykład „wysmakowanego tekstu literackiego”³⁴⁸.

Do wiadomości podanych w epitafium odsyłał czytelnika tekst zamieszczony na trumnie fundatora. Przełożona klasztoru Sokolińska, która sprofanowana przez Kozaków w 1654 r. ciała fundatora i rodziny Sapiechów pochowała powtórnie, informowała w nim:

Tu spoczywa ciało IMP Leona Sapiehy ... fundatora kościoła i klasztoru tego wielkim kosztem zbudowanego i majątnościami nadanego. A tę pamiątkę WW PP Zakonne przy tym kościele zostające z miłości swej i powinności przeciw [wobec – J.G.] fundatorowi swemu po zrujnowaniu tak miasta, jako w kościele ozdób, także w sklepie [krypcie – J.G.] trumien bogatych, po eliberowaniu [oswobodzeniu – J.G.] zamku wileńskiego, złożwszy w trumnę ciało, wystawiły w R. 1662 D. 7 Julii. Kto chce mieć więcej wiadomości do epitafium z konterfektem w kościele wystawionego odsyłam³⁴⁹.

Inne prochy Sapiehów bernardynki również „zgrupadziwszy i złączywszy tablice na wieczną pamiątkę przybiły”³⁵⁰.

Wkrótce po fundatorze klasztoru, 10 kwietnia 1635 r., zmarł jego syn, Jan Stanisław Sapieha. Kazanie na pogrzebie wygłosił jezuita, Maciej Kazimierz Sarbiewski³⁵¹, ówczesny dziekan wydziału filozofii i teologii Akademii Wileńskiej oraz kaznodzieja w kościele św. Jana. Odniósł się do godności zmarłego – marszałka wielkiego litewskiego – wybierając za motyw kazania fragment prorocstwa przeciw Moabowi z Księgi Jeremiasza: „Jako złamana jest laska mocna?” (Jr 48,17)³⁵². Ukazał Sapiechę jako „podporę” Rzeczypospolitej i Kościoła, uzasadniając swą ocenę licznymi egzemplifikacjami z jego biografii oraz odniesieniami do przykładów antycznych i biblijnych. Kaznodzieja podkreślił, że ostatecznym wsparciem dla człowieka i świata jest ukrzyżowany Chrystus, a Sapiechę „przez bramy niebieskiego Jeruzalem” przeprowadzą przyjęte sakramenty, hojne jałmużny i dobre uczynki³⁵³. Kazanie zakończył modlitwą, będąca nawiązaniem do antyfony *In paradisum* z liturgii pogrzebowej.

Wśród „bolejących słuchaczy” znalazł się Kazimierz Leon, doświadczony niedawną śmiercią drugiego brata, Krzysztofa Michała, i ojca. Prowincjał bernardynów Aleksy Piotrkowczyk³⁵⁴ w tym samym kościele 17 grudnia 1652 r. wygłosił kazanie „przy akcie pogrzebowym” jego żony, Teodory Krystyny z Tarnowskich Sapieżyny³⁵⁵. Tematem przewodnim był wers z Księgi Przysłów „Lux oculorum laetificat animam fama bona impinguat ossa” („Światłość oczu uwesela duszę: a dobra sława czyni tłuste kości”³⁵⁶). Kaznodzieja nakreślił godny naśladowania wizerunek Sapieżyny³⁵⁷, przedstawił jej zasługi dla wileńskich bernardynek (została także pochowana w ich habicie). Zastosował również topos z literatury konsolacyjnej, nakazujący pogodzenie się z losem³⁵⁸. Wdzięczni za okazywane poparcie bernardyni zadedykowali druk wdowcowi. Bernardynki zamieściły w kronice relację z pogrzebu, poczynawszy od informacji o sprowadzenia ciała zmarłej ze Słonimia do Wilna, opisały następnie *castrum doloris* oraz wygląd trumny³⁵⁹.

Wygłaszane, a następnie drukowane kazania funeralne, będące istotną częścią sarmackich pogrzebów³⁶⁰, nie tylko dokumentowały te wydarzenia, ale także ukazywały ich ziemski i religijny wymiar. Był on także widoczny w epitafiach, stanowiących centralną część kompozycji nagrobnych. Reguły obowiązujące twórców epitafiów, choć odmienne od zasad kompozycji kazań i mów pogrzebowych³⁶¹ (m.in. ze względu na pożądaną zwięzłość przekazu, wymagającą wyboru spraw najważniejszych), były jednak wobec nich w dużym stopniu komplementarne³⁶². W ten sposób Kazimierz Lew Sapieha ufundował „pomnik swej miłości i bólu”³⁶³ dla „małżonki drogiej, zabranej ziem i niebu wróconej w wieku życia lat 27”³⁶⁴. Elogium uwieczniło w marmurze takie jej cnoty, jak: pokora, miłosierdzie, doskonałość i pobożność, chwalone także w kazaniu pogrzebowym.

Pomniki nagrobne miały utrwaląć pamięć osób, którym były poświęcone, a zarazem budować poczucie świadomości trwania i znaczenia rodu w ówczesnym społeczeństwie. Forma rozbudowanych konstrukcji, łączących elementy heraldyczne, rzeźbę portretową i napisy była dostępna dla odbiorców zarówno w perspektywie synchronicznej (dla różnych warstw społecznych, choć w oczywisty sposób odczytanie było uzależnione od posiadanych kompetencji), jak i diachronicznej (przekaz między pokoleniami). Realizowany w ten sposób program ideologiczny i ikonograficzny³⁶⁵ nie tylko utrwał w zbiorowej świadomości wiedzę o członkach rodu, ale także budował splendor rodziny, ukazywał pożądane wzorce osobowe, a także dostarczał przeżyć estetycznych.

WSZYSTKO TO NAM STOI ZA PAMIĘĆ HISTORIOGRAFIA ZAKONNA

Ku czci i chwale Bogu w Trójcy Jedynemu, ku uczciwości Pannie Przenajświętszej i św. Michałowi Archaniołowi, fundatorowi, ojcu i dobrodziejowi naszemu na wieczną zasługę i nieśmiertelną sławę. Po nas zaś następującym na świeżą i nieustawiającą pamiętkę –

w ten sposób bernardynka, spisująca „metrykę wielebnych panien zakonnych zakonu św. Franciszka przy kościele św. Michała Archanioła mieszkających”, określiła cel swojej pracy. W opisie dziejów tej wspólnoty częste były odniesienia do rodu fundatorskiego:

Tu jednak tego zamilczeń niepodobna, jako ma przed Bogiem Wszechmogącym pierwszy fundator, opiekun, patron, ociec i dobrodziej nasz wielką zasługę, iż za początkiem jego tak wiele się klasztorów Panu przybyło. Szczęśliwy i płodny zaprawdę ociec, ponieważ do sądnego dnia czyste panienki Jezusowi Panu i Matce Jego najczystszej i na doczesną, i na wieczną usługę rodzic nie przestanie³⁶⁶.

W 1671 r. przełożona Sokolińska zaprowadziła w klasztorze kronikę, która przede wszystkim opisuje odbudowywanie klasztoru po czasie wojny i rzezi w 1654 r.³⁶⁷:

Te tedy siostry, które w klasztorze zostały, niektóre uszły podczas samej inkursyjey i pomarły na wygnaniu, które leżą w Strubnicy w powiecie wołkowyskim, a kilku ich Moskwa umęczyła, nad którymi widział jeden staruszek ojciec bernardyn aniołów w obłokach³⁶⁸.

Następnie odmalowuje okres tułaczki zakonnicy:

Sama zaś wielebna panna starsza z swoją gromadą wyjachawszy zaraz z Wilna, obróciła się na Żmudź. A iż tam wielkie niebezpieczeństwo było od Szwedów i innych nieprzyjaciół, tedy stamtąd udała się do Mazowsza, gdzie pomieszkała trzy ćwierci roku w Wiźnie³⁶⁹.

Relacjonuje na koniec ich powrót do Wilna i czas odbudowy:

Stamtąd samotrzecia jachała do Wilna, kiedy już za hramotą [dokumentem na piśmie – J.G.] carską wolno było każdemu jeździć, gdzie przyjachawszy po Wielkiejno-cy brzydkie spustoszenie i w mieście, i wszędzie widziała, trupie głowy po ulicach i kościołach jako kamienie rozrzucone leżały, kościół nasz i klasztor wszytek zrujnowany. W samym kościele jak w piekarni czarnusieńko było. Sklepy [tu krypty – J.G.] pootwarzane, ziemia pokopana była, ciała fundatorów naszych z trun powyrzucane na widoku leżały, które uczciwie kazała zebrać i pochować wielebna panna starsza³⁷⁰.

Kronika dokumentowała zatem wydarzenia, w których zakonnice bezpośrednio uczestniczyły bądź o których informacje miały od wiarygodnych świadków. W tekście odnoszono się także do wcześniejszych dziejów klasztoru, znanych z lektury kroniki zniszczonej w 1654 r. oraz z relacji starszych sióstr. Wybierano wiadomości uznane za „godne uwagi”, np. o pobycie w klasztorze królowej Konstancji z małym Janem Kazimierzem czy Heleny z Radziwiłłów Sapieżyny, która tu odbywała ćwiczenia nabożne³⁷¹. Opisano również dzieje obrazu, ofiarowanego przez bernardynki do kościoła w Leplu, w miejsce wizerunku spalonego podczas wojny. Informacja ta miała posłużyć za świadectwo, „aby jeśliby na potym jakimu cudami dalej słyńały, stąd wiedzieli o początku tego obrazu”³⁷², a zarazem poświadczają znaczenie, jakie kronikarka przywiązywała do źródeł pisanych („pismo druga pamięć”).

Wyraźna jest dbałość o dokumentowanie podawanych faktów historycznych, np. zostawiano puste miejsce lub poprawiano daty w przypadku braku pewności odnośnie do relacjonowanych wydarzeń, a także uzupełniano informacje, które wspomniano wcześniej³⁷³. Opisy tych epizodów, w wyniku których zakonnice najbardziej ucierpiały, były nacechowane emocjonalnie, stąd np. Moskale są określani jako „nieprzyjacieli złośliwi”, „grubiański i przekłety naród”, „sprawa zborowa” ukazuje kalwinów jako „przeklętych heretyków, napojonych jadem Lucypera przekłętego”. Zwycięzonych pod Chocimiem „poganów bisurmanów” Turków „legło jako psów trupem niemal w jednej godzinie nad 30 tysięcy i więcej”³⁷⁴, zgodnie z cytowaną przez zakonnice relacją Michała i Piotra Paców oraz innych wojskowych. Warto dodać, że zwycięstwo przypisywali oni pomocy Panny Przenajświętszej w świętomichalskim wizerunku, co poświadczali odpowiednimi wotami.

Kronika rejestrowała nie tylko dzieje wspólnoty, ukazane na tle historii Wilna i Wielkiego Księstwa Litewskiego, ale zawierała także informacje o majątku konwentu. Zamieszczono w niej spisy wyposażenia kościoła, opis należących do klasztoru majątności, „summariusz” przychodów i rozchodów w czasie odbudowy kościoła, a także rejestr personalny zakonnicy, mający charakter nekrologu, w którym krótko charakteryzowano najważniejsze funkcje w klasztorze oraz cechy i zasługi sióstr³⁷⁵. Rewidowano także ich obligacje religijne: w 1774 r. skopiowano odpis *Rewizji mszy*, do czego skłoniły bernardynów powinności modlitewne sióstr, liczące wówczas tysiące opłaconych nabożeństw³⁷⁶. Pamiętano również o „dobrodziejach” konwentu, infor-

mując o nich na osobnej karcie kroniki, m. in. o krewnych ówczesnej przełożonej Sokołińskiej³⁷⁷, którzy okazali pomoc bernardynkom w czasie „wygnania moskiewskiego”.

Historiografia klasztorna z założenia nie była przeznaczona do publikacji, miała jedynie dokumentować ważne wydarzenia w dziejach konwentu, opisywane dzień po dniu, rok po roku, w rytmie następowania kolejnych przełożonych. Zapis obejmuje lata 1596–1774, ukazywane w podwójnej perspektywie: przeszłej, gdy rekonstruowano pierwszy okres fundacji, wówczas autorka wprowadzała najwięcej uzupełnień, własnych i cudzych reminiscencji, oraz bieżącej, będącej zapisem subiektywnego doświadczenia czasu i historii. Z tego również względu kronika obejmowała rejestry administracyjne i spisy personalne (budujące poczucie tożsamości wspólnoty), a także szczegółowy opis kościoła z roku 1674. Zarówno źródła drukowane („cokolwiek jest w historyjach i kronikach wydrukowanego”), jak i rękopiśmienne („cokolwiek jest w metrykach i archiwach opisanego”), traktowała kronikarka jako zapis pamięci. Dzieliła ją na pamięć „świeżą”, czyli „jakobyśmy sami na to patrzali”, oraz „wieczną”, sprawiającą, że dzieła i uczynki „do sądnego dnia pamiętane będą”³⁷⁸. „Metryka” miała być prawdziwą, wieczną pamiętką fundatora, klasztoru, zamieszkujących go siostr i spraw „wiadomości godnych”. „Kronika bernardynek również zdradza znaczne obycie literackie jej anonimowej autorki. Świadomie posługuje się ona topiką i retoryką, których źródłem nie były jednak studia, czego spodziewalibyśmy się po tekście pisanim przez mężczyznę, lecz wyłącznie własne doświadczenia lekturowe.”³⁷⁹ Sprawności pisarskiej dowodzi m.in. opis początku fundacji Lwa Sapiehy:

Gdy ten pan zacny i pobożny czasu jednego z rezydencyjej, gdzie teraz klasztor nasz jest, przez okno na Zarzecze podglądając pacierze swe nabożne odprawował, obaczy alic wiel[ebne] Panny zakonne zakonu św. Franciszka ... idą przez most pospolity ... na nabożeństwo. Co widząc, pocznie w samym sobie pilno konsyderować [rozważać – J.G.] i ruminować ich [zastanawiać się – J.G.], jakoby wielki od wszystkich kontempt [lekceważenie – J.G.] i politowaniem albo kommizeracją [współczuciem – J.G.] nad nimi wzruszony i zdjęty, rzecze do drugich ... westchnąwszy w te słowa „O Boże Wszemogący, jako te wielebne panny zakonne, oblubienice Chrystusowe, przechożąc przez ten most co dzień od pospółstwa żadnego poszanowania nie mają, jako podczas dni niepogodnych i błotnistych czasów o błocie się szargają ... O Boże mój, podajże mi taki sposób ... abym jakimkolwiek sposobem mógł się tobie ... przysłużyć i w to tak doskonale potrafić, ażeby te Twoje oblubienice więcej na taki kontempt nie przychodżyły”. W tym zaraz pocznie o tym myślić...³⁸⁰.

Kolejne kronikarki (od 1724 r. zapis jest prowadzony inną ręką) kontynuowały relacjonowanie dziejów wspólnoty, dzielącej losy stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Wielorakie związki (ekonomiczne, prawne, społeczne i religijne) bernardynek wileńskich z instytucjami Rzeczypospolitej i Stolicą Apostolską, a także wewnętrzne mechanizmy funkcjonowania wspólnoty zakonnej z jej praktyką dnia codziennego (liturgią i *lectio divina*, kazaniem i rekolekcjami, wydarzeniami tragicznymi i podniosłymi uroczystościami, notowanymi w klasztornej historiografii, w zapisie przestrzeni

historycznej, geograficznej i mentalnej) stanowią naturalny kontekst powstawania, kopiowania, przechowywania i funkcjonowania tekstów w klasztorze, całej tej sfery zachowań komunikacyjnych, regulowanych przez ustawodawstwo zakonne. Zachowana dokumentacja tylko w części umożliwia ukazanie aktywności bernardynek w zakresie tworzenia i obiegu tekstów dawnego Wilna, pozwala jednak na zauważenie istotnej roli klasztoru świętomichalskiego jako instytucji kultury pisma i książki.

PRZYPISY

- 1 Por. *Dziękowanie za... Elżbietę Potocką... od Wiktorzyna Sobieskiego... przy Krolestawie Ich Mściach w klasztorze wszystkich SS. we Lwowie de 10 Februarii A. 1687 ex tempore*. W: *Mowy rozne...* [471], s. 69–72.
- 2 K. GÓRSKI, A.M. BORKOWSKA: *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.* Warszawa 1984, s. 294 (tu opis chrzcina w kościele benedyktynek radomskich).
- 3 Przykładowo pogrzeb Potrykowskiego u brygidek trwał trzy dni (odprawiono wówczas wiele mszy z biciem w dzwony), stypę („cukrów i wina 50 garncy”) przygotowano dla 60 księży i biskupa poznańskiego, a ubogim rozdano obiad, zob. J. RAFAŁOWICZÓWNA: *A z Warszawy nowiny te... Listy do Elżbiety Sieniawskiej z lat 1710–1720*. Oprac. B. POPIOŁEK. Kraków 2000, s. 65. Śladem pogrzebów są liczne kazania funeralne, zob. M. SKWARA: *Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia*. Gdańsk 2009. Tematyka kazań i sposób jej ujęcia były ustalone przez teoretyków wymowy, dostępne były gotowe wzory oracji, zob. A. NOWICKA-JEŻOWA: *Siedemnastowieczna poezja funeralna w kręgu tradycji renesansowej. Przekształcenia i przewartościowania*. W: *Przełom wieków XVI i XVII w literaturze i kulturze polskiej*. Red. B. OTWINOWSKA, J. PEŁC. Wrocław 1984, s. 193–210.
- 4 M. BOGUĆKA: *Gest w kulturze szlacheckiej*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1981, t. 26, s. 5–18; H. DZIECHCIŃSKA: *Ciało, strój i gest w czasach renesansu i baroku*. Warszawa 1996; EADEM: *Oglądanie i słuchanie w kulturze dawnej Polski*. Warszawa 1987, s. 29–31; *Kultura żywego słowa w dawnej Polsce*. Red. EADEM. Warszawa 1989. Por. J.A. CHROŚCICKI: *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa 1974.
- 5 Homilie najczęściej wygłaszano w języku polskim, jednak bernardynki zgodziły się na kazanie przeznaczone dla przebywających w Warszawie Francuzów, na „którym wszystkie bywały, choć nic nie rozumiały”. Dodatkowo bernardyni byli „zagniewani o to, dlaczego kazanie nie u nas”, tylko u „białychgłów”. Sytuacja wyjaśniła się, gdy w 1714 r. Francuzi wybrali kościół wizytek, co uraziło bernardynki: „kazali żal i ciężkość serca swego powiedzieć naszym, że przemówiły od nich kazania”. J. RAFAŁOWICZÓWNA: *A z Warszawy nowiny te...*, s. 73.
- 6 Przykładowo, poznańska benedyktynka Agnieszka Rozrażewska „niemałą książeczkę kazań napisała, które ojcowie jezuiti miewali w naszym kościele”. K. TARCOSZ: *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*. Kraków 2002, s. 45. Por. W. PAZERA: *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*. Częstochowa 1999.
- 7 W Wielki Piątek w Nieświeżu tak wiele było osób chętnych do udziału w nabożeństwach, że tamtejsze benedyktynki dzieliły uczestników na grupy, a każdej z nich m.in. głośno czytały odpowiednie teksty. M. BORKOWSKA: *Panny siostry w świecie sarmackim*. Warszawa 2002, s. 100. Por. K. MALISZEWSKI: *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Toruń 2001.
- 8 *Obwieszczenie Jubileuszu na niedziel dwie przez Oyca S. Klemensa... nadanego... / przez... Woyciecha Szylarskiego... do Druku Podane*. – We Lwowie : w Drukarni JKM i Bractwa SSS. Troycy, 1770, k. nlb. 8.

- 9 Ostatnio opublikowano prace o inskrypcjach w kościołach Lwowa i Wilna: A. Содо́мора, М. Домбровський, А. Кіс: *Року Божого. Латинські написи Львова*. Львів 2008; *Inskrypcje z wileńskich kościołów*. T. 1. Red. W. APPEL i in. Vilnius 2005.
- 10 Zob. J. POKORA: *Słowo i obraz w programie ideowym protestanckich kazalnicy śląskich XVI i 1 poł. XVII w.* W: *Słowo i obraz*. Red. A. MORAWIŃSKA. Warszawa 1982, s. 164.
- 11 *Teksty źródłowe*. Oprac. A. SZYLAR. W: *Klasztor Panien Benedyktynek w historii i kulturze Sandomierza*. Red. K. BUREK. Sandomierz 2003, s. 141–142.
- 12 R. KACZMAREK, J. WITKOWSKI: *Kaplica św. Jadwigi w Trzebnicy. Wyposażenie i funkcjonowanie*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*. Red. A.M. WYRWA, A. KIEŁBASA, J. SWASTEK. Poznań 2004, s. 362–366. Por. także: R. KACZMAREK, J. WITKOWSKI: *Fundacje artystyczne opatki trzebnickiej Krystyny Katarzyny z Wierzbna Pawłowskiej*. W: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*. Red. J. STRZELCZYK. Poznań 1987, s. 453–473.
- 13 D. MATYASZCZYK, K. TOMALIK: *Program ikonograficzny i teologiczny kościoła klasztornego cysterek w Owińskach*. W: *Cysterki w dziejach...*, s. 683–725.
- 14 Biogram LZP 1, s. 73.
- 15 D. MATYASZCZYK, K. TOMALIK: *Program ikonograficzny...*, s. 711–713.
- 16 Ibidem, s. 687.
- 17 Ibidem, s. 724.
- 18 Ibidem, s. 698.
- 19 L. ROTTER: *Duchowość i historia benedyktynek w symbolice dekoracji malarskiej kościoła w Staniątkach*. Kraków 2004; M.A. KLIMOWSKA: *Graficzne pierwowzory alegorycznych obrazów z opactwa siostr benedyktynek w Staniątkach*. W: *Inspiracje grafiką europejską w sztuce polskiej. Czasy nowożytne*. Red. K. MOISAN-JABŁOŃSKA, K. PONIŃSKA. Warszawa 2010, s. 129–144.
- 20 L. KWIATKOWSKA-FREJLICH: *Funkcje potrydenckiej sztuki kościelnej. Nowożytny wystrój kościoła Brygidek w Lublinie*. Lublin 2009.
- 21 O typologii zob. W.S. HECKSCHER, K.A. WIRTH: *Emblem, Emblembuch*. In: *Reallexicon zur deutschen Kunstgeschichte*. Stuttgart 1967, t. 5, szp. 148 (cyt za: A. KOZAK: *Związki literacko-obrazowe w utworze S. Piskorskiego „Flores Vitae B. Salomeae”*. W: *Słowo i obraz*. Red. A. MORAWIŃSKA. Warszawa 1982, s. 126). Por. R. GRZEŚKOWIAK, J. NIEDŹWIEDŹ: *Nieznane polskie subskrypcje do emblematów Ottona van Veen i Hermana Hugona. Przyczynek do funkcjonowania zachodniej grafiki religijnej w kulturze staropolskiej*. „Terminus” 2012, R. 14, z. 25, s. 47–68. Podobnie cykl grafik w pracy *Vita B. Virginis Teresiae a Iesv* (Antverpiae : Apud Adrianum Collardum et Cornelium Galleum, 1613) stał się podstawą obrazów. Zob. *Pessca. Project on the Engraved Sources od Spanish Colonial Art*. [online] <http://colonialart.org/galleries/gallery-5-the-life-of-saint-teresa-cuzco-series#c209a-209b> [dostęp 10.12.2014]. *Ut pictura poesis. Ut poesis pictura. O związkach literatury i sztuk wizualnych od XVI do XVIII w.* Red. A. BIELAK, opieka nauk. P. STĘPIEŃ. Warszawa 2013.

- 22 J.B. WANAT: *Wybrane przykłady z ikonografii św. Teresy od Jezusa. „Itinera Spirituality”* 2011, t. 4, s. 116.
- 23 G. ŁAWNICZAK: *Emblematy haftowane symbolizujące życie św. Franciszka Salezego na barokowych antependiach z kościoła SS. Wizytek w Warszawie. „Barok”* 2001, t. 8, nr 2, s. 59–73; B. BRZEZIŃSKA: *Inspiracje emblematyczne w dziełach kościoła wizytek w Warszawie. „Barok”* 2012, t. 37, nr 1, s. 33–53. Norbertanki ze Zwierzyńca (np. Anna Hynkówna) również haftowały sceny biblijne i teksty, m.in. na welach z 1669 i 1670 r. oraz na konopeum z 1787 r., gdzie zawarły łąciński tekst suplikacji *Sanctus Deus*. Por. J.F. HAMBURGER: *Nuns as Artists. The Visual Culture of a Medieval Convent*. Berkeley—Los Angeles—London 1997; IDEM: *The Visual and Visionary. Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*. New York 1998; *Vita artistica nel monastero femminile. Exempla*. Ed. V. FORTUNATI. Bologna 2002.
- 24 *Emblemata et inscriptiones Pro Ecclesia Regii Monasterii Varsaviensis Sancti Monialium Ord. S. Benedicti Adorationi Perpetuae SS Sacramenti dicatarum alludentia ad Misteria Dei Absconditi In Sacrosancta Eucharystia / Collata a Josepho Andrea Załuski... 1747*. W: *Zebranie Rytmów...* [476], s. 325–339; por. A. THOMAS: *Art and Piety in the Female Religious Communities of Renaissance Italy Iconography, Space and the Religious Woman's Perspective*. Cambridge 2003.
- 25 M. CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK: *Bracia Załuscy i warszawski klasztor SS. Wizytek. „Rocznik Warszawski”* 2002, R. 31, s. 16.
- 26 *Relacja aktu Beatyfikacji Błogosławionej Joanny Franciszki de Chantal w kościele krakowskim WW PP wizytek 18 VI 1752 r.* W: *Krotkie zebranie...* [22].
- 27 *Ibidem*.
- 28 *Flores vitae B. Salomeae ...* [341]. Ilustracje wykonał Jerzy Eleuter Sieminiowski.
- 29 Na bramie z białego marmuru, otwierającej cmentarz, umieszczono następujące teksty: na podstawie *Pierwszego z Kamienia S. Maryjej, i B. Salomei Panny, a u góry: To wypoczenie moje, tu przemieszkam, gdyżem obrała onę*. Z kolei obelisk z ukrzyżowanym Chrystusem, między liliami, na podstawie zaopatrzonego w napisy: *Skąta ucieczka, Błogosławionej Salomei Pannie Królowej Halickiej, Polskiej Księżnie Patronce*. Inna brama informowała zaś: *Tu siedm lat żyła, w tyleż miesięcy dźwigniona / Będąc z grobu, w Krakowie potym jest złożona / Ciałem odeszła z musu, bo duchem została / Tam jest liściem, tu kwieciem, Roszczka Aaron trwała*. *Ibidem*, s. 19.
- 30 Kościół, podobnie jak teatr, wyznaczał rytuały „dojrzewania”, które wyraźnie oddzielały sfery sacrum od profanum. Zob. M. WOODMAN: *Ciężarna dziewica. Proces psychologicznej przemiany*. Kraków 2006, s. 28.
- 31 J. GWIŹDZIK: *Przekaz wizualny w staropolskiej komunikacji społecznej lwowskich benedyktynek. Zarys problematyki*. W: *Wspólnota pamięci. Szkice z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Red. J. GWIŹDZIK, J. MALICKI. Katowice 2006, s. 307–322.
- 32 Porządek dnia wyznaczało przede wszystkim osiem godzin kanonicznych, od jutrzni (w nocy), przez laudesy (o świcie, łączone także z jutrznią), godziny od prymy do nony, nieszpory (o zachodzie słońca) i kompletę, kończącą dzień i rozpoczynającą ścisłe milczenie do końca prymy następnego dnia. Dzień rozpoczynano ok. godz. 5–6 od rozmyślenia, modlitwy chórowej i mszy św. (do godz. 8–9). Następnie zajmowano się pracą ręczną, odbywano krótki rach-

nek sumienia, który poprzedzał pierwszy posiłek – obiad (ok. godz. 11–12). Po tzw. rekreacji przewidziano czas na pracę, prywatną modlitwę i lekturę, po której odbywały się nieszpory. Kolacja (ok. 17–18), modlitwa lub praca ręczna, przygotowanie do porannego rozmyślenia, a także przydział zajęć oraz charakterystyczne dla danego zakonu obowiązki, jak np. adoracja Najświętszego Sakramentu, zajmowały czas do komplety (od ok. 19).

33 Na wyposażeniu celi było „łóżko ... byś odpoczął, stół, na którym byś pisał, stołek, na którym byś siedział, książki do potrzebnego czytania, nie do świetności, na których byś czytał, krucyfiks przed którym byś się modlił i płakał”. *Akademia pobożności z przydatkiem nie tylko zakonnym osobom do doskonałości potrzebna... / Wydana przez F.N.M. [Frater Nicolaus Moscicensis]... – W Krakowie : drukował Waleryan Piątkowski, 1628, s. 175.*

34 Więcej na ten temat zob. M. BORKOWSKA: *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku.* Warszawa 1996. Por. A.M. WYRWA: „Ora et labora” czyli o porządku modlitwy i pracy w klasztorze benedyktyńskim w Mogilnie w świetle wizytacji opata Mireckiego z 1707 roku. W: *Scriptura, diplomata, sigillum.* Red. J. ZDREŃKA, J. KARCEWSKA. Zielona Góra 2009, s. 51–68; IDEM: „O mierze pokarmu” i „mierze napoju” w wyżywieniu mnichów i mniszek benedyktyńskich okresu potrydenckiego w świetle kilku wybranych źródeł normatywnych. Szkic do problemu. W: *A Pomerania ad ultimas terras.* Red. J. SOCHACKI, A. TETRZYC-PUZIO. Słupsk 2011, s. 366–383.

35 Opisy ingresów karmelitanek lwowskich, warszawskich, poznańskich, krakowskich, dawnej obserwacji oraz wizytok zob. K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 97, 99, 108, 122, 128. Zob. *Ordinationes proreformatione provinciae Poloniae...* 1594 (cap. 13 *De ingressu mulierum intra clausura*). W: *Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum.* Vol. 1. Ed. R.F. MADURA. Roma 1972, s. 520. Przygotowano specjalny tekst *Benedictio novi monasterii*, na który składały się psalmy (4, 6, 22, 143, 83 i 147) oraz antyfony i modlitwy, a także kantyk Zachariasza, kończący się antyfoną *Beata gens, cuius est Dominus Deus, eorum populus electus in haereditatem* oraz kolejnymi modlitwami. Proszono w nich o błogosławieństwo dla wszystkich mieszkańców klasztoru, a także o opiekę świętych i aniołów. Odrębnie błogosławiono świątynię. Zob. *Libellus benedictionum et exorcismorum / collectore R. P. Martino Cochem... ex Rituali Romano...* – Thorunii : ex Officina John. Christ. Laureri, 1691, s. 145–159.

36 Obłóczny u dominikanek lwowskich zgromadziły tak wielu świeckich uczestników („panny i panie lwowskie i wiele z narodu ormiańskiego”), że pod oczekującymi na wejście do kościoła zawalił się most nad fosą „nikt wprawdzie w wodach owych więcej błotnistych niż głębokich nie utonął, ale wielu strachem wielkim nabawieni, a osobliwie panny brudną odbywszy kąpiel i poniósłszy szkodę na kosztownych szatach, klejnotach i na zdrowiu, z płaczem, wstydem i żalem do domu wracały”. T. JÓZEFOWICZ: *Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza Historię arcybiskupstwa lwowskiego w tejsze epoche.* Kraków 1854, s. 387–388.

37 Obrzęd następował po profesji i ukończeniu 25 lat życia; zwyczaj poświęcony u benedyktynek, cysterek, brygidek i norbertanek, a także u karmelitanek bosych, gdzie zwano go welacją. Por. E.L. BOLCHI: *La consacrazione nell'ordo virginum. Forma di vita e disciplina canonica.* Roma 2002.

38 Chodziło o uroczyste zatwierdzenie elekcji, w formie ustalonej przez pontyfika. Określano to także jako konsekrację lub benedykcję. Przykładowo na konsekrację ksieni benedyktynek lwowskich

Ludwiki Rzewuskiej zaproszono zakonnice z innych konwentów, „między ktoremi kilka ksieni było w refektarzu”. Duchownych i świeckich gości przyjęto „w pokojach przed furta będących”. Zob. *Relacja pogrzebu... Rzewuskiego... w Kosciole WW.OO. karmelitow Dawney Obserwancyi Lwowskim Odprawionego*. – W Lwowie : w Drukarni Brackiej, 1730.

39 Por. *Ceremoniarz obrządków kościelnych według reguły i zwyczaju Zakonu Oyca s. Benedykta... klasztoru nieswieskiego*. ABW, rkps F12.

40 Zachowała się mowa, wygłoszona w imieniu karmelitanek lubelskich dla Eleonory Katarzyny Stoińskiej. *Mowa J. Xiędza Jerzego Denhoffa opata Witowskiego dziękując za... Pannę Stoińską od W. Matek Karmelitanek Bossych R. 1670 w Lublinie*. BUW, rkps 129–130. Biogram LZP 2, s. 329. W żywocie Marianny Marchockiej zamieszczono opis jej „wejścia” do zakonu karmelitanek bosych, 26 kwietnia 1620 r. Poprzedziła je uroczysta msza, w czasie której kaznodzieja skierował do panny odpowiednią naukę; także ojciec, świadomy nowej sytuacji ciągłego „umierania światu” w klasztorze, wygłosił nacechowaną emocjonalnie przemowę. Następnie Marianna wybrała imię zakonne Teresy od Jezusa i przystąpiła do nowicjatu (zakończony profesją w 1622 r.). W: *Żywot y Wysokie Cnoty...* [151], s. 40–54. Por. S. EVANGELISTI: *Wives, Widows, and Brides of Christ: Marriage and the Convent in the Historiography of Early Modern Italy*. „The Historical Journal” 2000, vol. 43, pp. 233–47; A. MOLHO: *Tamquam vere mortua. Le professioni religiose femminili nella Firenze del tardo medioevo*. „Società e Storia” 1989, no. 43, pp. 1–44. Opisy obłóczyn w klasztorze augustianek w Madrycie zob. M.L. SANCHEZ HERNANDEZ: *El monasterio de la Encarnation de Madrid. Un modelo de vida religiosa en el siglo XVII*. Salamanca 1986, s. 55, natomiast w innych barokowych konwentach, zob. m.in. J.L. SÁNCHEZ LORA: *Mujeres, conventos y formas de la religiosidad Barocca*. Madrid 1988.

41 *Reguła s. Salwatora...* [57], k. C4v–D; por. J. SWASTEK: *Święta Brygida Szwedzka i zakon Najświętszego Zbawiciela ze szczególnym uwzględnieniem klasztorów na ziemiach polskich*. Lublin 1986, s. 148–150.

42 J.A. RAŁAŁOWICZÓWNA: *A z Warszawy nowiny te...*, s. 70–71. Opisy ceremonii zob. także C. GIL: *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*. Kraków 1997; M. BORKOWSKA: *Życie codzienne...*, s. 263–269; M. WALTER-MAZUR: *Figurą i fraktem. Kultura muzyczna polskich benedyktynek w XVII i XVIII wieku*. Poznań 2014, s. 184–188; O.M. PRZYBYŁOWICZ: „Pamięć obłóczyn każdy probantki”. *Ceremonia obłóczyn w świetle rękopisu Modus suscipiendi novitias ad habitum S. Clarae z 1600 r. z klasztoru klarysek gnieźnieńskich*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, vol. 2, s. 179–194; A. SZYLAR: *Probantki i nowicjuszki w klasztorze benedyktynek sandomierskich w XVIII i XIX wieku*. „Zeszyty Sandomierskie” 2008, nr 26, s. 18–22.

43 *Dyaryusz Obłóczyn...* [98]. Zob. J. GWIOŹDZIK: *Druki okolicznościowe w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych XVI–XVIII wieku*. W: *Druki ulotne i okolicznościowe. Wartości i funkcje*. Red. K. MIGOŃ, M. SKALSKA-ZŁAT, A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ. Wrocław 2006, s. 204–220.

44 *Actum in Conventu Samboriensi Religiosarum Virginum Ordinis Sanctae Brigittae Regulae S. Salvatoris die Lunae 10 Mensis Aprilis Anno D[omi]ni 1758*. AAP, rkps 177, s. 65.

45 Ibidem.

46 Ibidem.

47 Ibidem, s. 244.

48 Por. obłóczyny Louise de l'Hospital opisane w: G. REYNES: *Couvents de femmes. La vie des religieuses cloîtrées dans la France des XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris 1987, s. 61–62.

49 M. BORKOWSKA: *Życie codzienne...*, s. 46, 48.

50 Ibidem, s. 48.

51 Ibidem, s. 262. Na ołtarzu zostawiano także symboliczne ofiary: pieniądze, wieniec i pierścień. W wigilię uroczystości ksieni wygłaszała do każdej panny przemowę: „Już częstokroć Siostrzo najmilsza przeczytałaś Regułę, pod którą wojować pragnęłaś, i doświadczyłaś przez rok zachowania jej, jeśli możesz zachować wnijdź, jeśli zaś nie możesz, wolność odejść.” W: *Reguła Ojca Świętego...* [26]. Podobną orację, następnie drukowaną, skierowała przełożona lwowskich dominikanek do Teofli z Leszczyńskich Wiśniowieckiej. Zob. *Dyariusz Obłóczyn...* [98].

52 Brygidki przy obłóczynach używały mar, zob. *Reguła s. Salwatora...* [57], k. D4v–Ev. Por. tytuł kazania *Truna człowiekowi zakonnemu...* [347].

53 Litera N lub NN (*nomen nescio* lub *non notus*) oznaczała, że w tak określonym miejscu należało wstawić odpowiednie imię.

54 *Reguła Ojca Świętego...* [26], s. 281.

55 Por. *Ceremonie...* [68].

56 Ibidem, s. 281.

57 Przykładowo, wszystkie zachowane akta profesji benedyktynek wileńskich były pisane i podpisywane przez zakonnice, w przypadku analfabetek dopuszczano jednak, by akt profesji spisywała przełożona.

58 Przykładowo na egzemplarzu ceremonii ksieni norbertanek zwierzynieckich Magdalena Otfinowska zanotowała, ile siostr i kiedy profesowano. Zob. BN, sygn. XVIII.2.6708.

59 M. BORKOWSKA: *Życie codzienne...*, s. 207.

60 Ibidem, s. 52. Por. *Consecratia panien zakonnych z łacińskiego na polskie przełożona*. AAG, rkps 285, k. 125–130.

61 D. KARCZEWSKI: *Dzieje klasztoru norbertanek w Strzelnie od początku do XVI wieku*. Inowrocław 2001, s. 252.

62 *Kroniki benedyktynek poznańskich*. Opr. M. BORKOWSKA, W. KARKUCIŃSKA, J. WIESIOŁOWSKI. Poznań 2001, s. 112.

63 Zob. np. *Nauka lezowska...* [169]. Por. J. GWIOŹDZIK: *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*. Katowice 2001. Konfirmację poprzedzał wybór ksieni. Opis elekcji u norbertanek w 1748 r. zob. D. KARCZEWSKI: *Dzieje klasztoru norbertanek...*, s. 248. Warto zaznaczyć, że ksienie zakonów mniszych jako symbol swojej władzy otrzymywały pastorały, niejednokrotnie ozdobiane grawerowanymi inskrypcjami z tekstów reguły i Biblii oraz herbami i inicjałami, K. BOGACKA: *Pastorały w Polsce XI–XVIII w.* Marki 2004, s. 233, 240–246 (Elżbieta

Piwnicka), 250–254 (Zofia Sieniawska, Teresa Mdzewska), 278–282 (Katarzyna Lubieniecka), 360–364 (Ewa Radowicka). Pastorał („kurwaturę”) ksieni odbierała od biskupa i wykorzystywała przy przyjmowaniu do profesji i poświęceniu panien, po obrzędzie ich konsekracji. Zob. *Reguła Świętego Ojca...* [23], s. 118.

64 *Porządek nowicjatu*. W: *Reguła Świętego Ojca Benedicta...* [25], s. 160–161. Z kolei, wizytyki powinny pokutować za niedbałość lub „lenistwo ducha” w „pisaniu, jako i ortografii, w komponowaniu” wyznaczonych tekstów. *Małe zwyczaj...* [165], s. 169.

65 Na temat znajomości łaciny we wspólnotach zakonnych zob. M. BORKOWSKA: *Panny siostry...*, s. 81.

66 M. BORKOWSKA: *Życie codzienne...*, s. 51.

67 K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 45, 41.

68 Ibidem, s. 46, 102, 87. Wśród świętych zakonnicy były zarówno analfabетки, jak też te, które uzyskały status doktora Kościoła powszechnego, wśród nich Katarzyna ze Sieny dyktowała swoje pisma, Teresa z Ávili zaś była uznaną autorką licznych traktatów i korespondencji.

69 Ibidem, s. 168.

70 B. POPIOŁEK: *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*. Kraków 2003, s. 79.

71 Por. M. SERWAŃSKI: *Na marginesie badań nad edukacją szlachcianek w Polsce XVI–XVII wieku*. W: *Cała historia to dzieje ludzi. Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*. Red. C. KUKLA, przy współudziale P. GUZOWSKIEGO. Białystok 2004, s. 149–155; por. studia w tomie *Women's Education in Early Modern Europe. A History, 1500–1800*. Ed. B.J. WHITEHEAD. New York, 1999. Dodatkowo „wykształcenie kobiet miało ... nie tyle poszerzać ich horyzonty umysłowe, co chronić przed grzechem z jednej strony, z drugiej – pomagać im dobrze prowadzić dom i wychowywać dzieci, a więc wypełniać tradycyjne kobiece role”, zob. M. BOGUĆKA: *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa 2005, s. 215. W dyskusji nad tym zagadnieniem François Fénelon oprócz wychowania religijno-moralnego postulował edukację intelektualną, a nawet proponował lekturę wybranych utworów. Więcej na ten temat zob. M. MALINOWSKA: *Sytuacja kobiety w siedemnastowiecznej Francji i Polsce*. Warszawa 2008, s. 222–227.

72 Ibidem, s. 47–74. Zob. też J. PARTYKA: „Żona wyćwiczona”. *Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*. Warszawa 2004. Dwór magnacki zapewniał wychowanie moralne i religijne oraz naukę umiejętności przydatnych w towarzystwie, np. u Marianny z Wolfów Kosowej czy Katarzyny Szczawińskiej przygotowywano panny dworskie do wyboru życia zakonnego. B. POPIOŁEK: *Konterfekt prawdziwy umbrą fatalną malowany – wizerunek kobiety w staropolskich mowach pogrzebowych*. „Studia Historyczne” 2004, t. 47, nr 3–4, s. 320–321.

73 Przykładowo lwowska karmelitanka bosa Teresa Kolumba (Cecylia Perin) jako dziecko uczyła się pisać, szyć, grać na klawikordzie, inna karmelitanka krakowska, pochodząca z rodziny protestanckiej Myszkowskich, nie tylko potrafiła biegle czytać i pisać, ale także знаła Biblię, zob. K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 110–114.

74 Ibidem, s. 93.

75 *Kroniki benedyktynek poznańskich...*, s. 94.

76 K. TARCOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 31.

77 *Korespondencja J.A. Zaluskiego*. BN, rkps 3269, t. 13, k. 32 (cyt. za M. CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK: *Bracia Zaluscy...*, s. 23). Wizytki uczyły się języka francuskiego po nowicjacie; w zależności od stopnia opanowania tego języka, miały dziennie czytać od połowy do całej karty tekstu. *Małe zwyczajaje...* [165], s. 160.

78 Biogram LZP 2, s. 157.

79 Ibidem, s. 84. Była także tłumaczką *Kutumiarza y Directorium...* [164].

80 Biogram LZP 2, s. 315. Wizytka znała w oryginale pisma fundatorów zakonu, fragmenty „na pamięć umiała”, a na lekturę poświęcała nawet czas wypoczynku („częstokroć ukradła odpoczynkowi nocnemu którą godzinę, trawiając ją na takowym czytaniu, osobliwie kiedy w dzień nie mogła czytać zwyczajnej lekcji”). *Żywot Naymilszey Siostry naszey Katarzyny Kolumby Tartłowny*. W: *Vive Jesus Żywot Naszey Czi Godney Matki Marji Angeli Tartłowny Pierwszey Matki y Przełożoney klasztoru naszego lubelskiego*. AWP, rkps bez sygn., s. 32.

81 Zob. W. KNAPOWSKA: *Dzieje fundacji ks. Ludwiki Radziwiłłowej w Poznaniu*. „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8/1, s. 17–67.

82 R. PELCZAR: *Klasztorne szkoły żeńskie w Polsce w XVI–XVIII w. Problematyka i perspektywy badawcze*. „*Nasza Przeszłość*” 1998, t. 89, s. 95–109; M. SERWAŃSKI: *Na marginesie badań nad edukacją szlachcianek...*, s. 149–155; A. SZYLAR: „*Naprzód zaraz wstaną, kiedy ich obudzą...*”, czyli panny świeckie na edukacji u wizytek warszawskich w XVIII wieku. W: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i dobie staropolskiej*. Red. K. JUSTYNIARSKA-CHOJAK, S. KONARSKA-ZIMNICKA. Warszawa 2012, s. 211–230. Por. R. GAŚSIOR, T. MATUŁA: *Szkoła Sióstr Prezentek w Krakowie w latach 1627–1918*. Lublin 1998; S.T. STROCCHIA: *Learning the Virtues. Convent Schools and Female Culture in Renaissance Florence*. In: *Women's Education in Early Modern Europe. A History, 1500–1800*. Ed. B.J. WHITEHEAD. New York 1999, pp. 3–46; *Register of the Benedictine Schools for Girls at Ghent, Preston, Caverswall and Oulton 1624–1969*. London 2004.

83 Por. M. BORKOWSKA: *Szkoła benedyktynek wileńskich*. „*Nasza Przeszłość*” 1994, t. 81, s. 85–113. Por. A. SZYLAR: *Działalność oświatowa benedyktynek sandomierskich w latach 1616–1863*. Lublin 2002.

84 A. SZYLAR: „*Naprzód zaraz wstaną, kiedy ich obudzą...*”, s. 211–230.

85 Więcej na ten temat J. PARTYKA: „*Żona wyćwiczona*”..., s. 78.

86 Por. E. WRÓBEL: *Dyskusja nad modelem wychowania religijno-moralnego w rodzinie chrześcijańskiej w XVII wieku*. „*Nasza Przeszłość*” 1999, t. 91, s. 153–169. Nauka „moralna” polegała „na poprawieniu złego, albo na uczeniu dobrego”, w myśl ideałów ówczesnej kobiety, kreowanych w piśmiennictwie parenetycznym. Propagowano tam „dwa modele kobiety zameężnej: niewiasty silnej, prowadzącej rodzinę, wychowującej dzieci i służącej mężczyźnie oraz istoty cichej, spędzającej większość czasu na ... modlitwie, pokornie wypełniającej swe obowiązki”. A. KARPIŃSKI: *Kobiety w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. Warszawa 1995, s. 146.

Por. A. BILEWICZ: *Wzór kobiety, żony i matki w świetle osiemnastowiecznych kazań*. W: *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*. T. 1. Red. W. JAMROŻEK, D. ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK. Poznań 1998, s. 82–88; H. DZIECHCIŃSKA: *Kobieta w życiu i literaturze XVI i XVII wieku*. Warszawa 2001; B. POPIOŁEK: *Kobiety świat...*; E. WRÓBEL: *Chrześcijańska rodzina w Polsce XVI–XVII wieku. Między ideałem a rzeczywistością*. Kraków 2002.

87 M. MALINOWSKA: *Sytuacja kobiety...*, s. 216. Por. A. MASSAŁSKA: *Pamiętniki pensjonarki. Zapiski z czasów edukacji w Paryżu (1771–1779)*. Oprac. M.E. KOWALCZYK. Kraków 2012; *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*. Zebrał J. LEWICKI. Kraków 1925, s. 69–83.

88 Klasztory pełniły funkcje wychowawcze nawet wobec służby klasztornej: służąca, która znała pacierz, miała go uczyć pozostałą czeladź. Zob. *Dekret wizyty generalnej kościoła i konwentu Jarosławskiego Wielebnych Panien Reguły S. Benedykta Roku Pańskiego 1755 dnia 6 maja zaczętej y succesive kontynuowanej* Wacław Hieronim Z Bogusławic Sierakowski. APP, rkps 184 s. 74.

89 Opis zajęć zob. B. FABIANI: *Warszawska pensja panien wizytek w latach 1655–1680*. W: *Warszawa XVI–XVII wieku*. Red. A. WAWRZYŃCZYK, A. SOŁTAN. Warszawa 1977, s. 171–198, zwłaszcza s. 178–182.

90 *O domowym ćwiczeniu dzieci w naukach... / Dzieło napisane przez JP. Karola Rollina a przez Adama Tołoczkę... z francuskiego języka wytłumaczone...* – W Wilnie : w drukarni XX Pijarów, 1784, s. 64. Wizytki pierwotnie mające prowadzić tzw. dom penitentek, czyli upadłych dziewcząt, ostatecznie zajęły się kształceniem panien.

91 Fraucymer królowej Ludwiki Marii w ich klasztorze miał specjalne miejsce, panny pobierały tu nauki, zwłaszcza języka francuskiego.

92 W edycji dwujęzycznej, w tłumaczeniu na polski przez Annę od św. Magdaleny (d'Auvergne). LZP 2, s. 81. *Catechisme historique...* [111, 112].

93 Łącznie było to 67 książek. Zob. *Wizyta całego Funduszu ... Zgromadzenia PP. Wizytek klasztoru wileńskiego za rok 1820*. BUWil, rkps F. 694, op. 1, d. 3680.

94 Ibidem, s. 241. Por. E. CLARKE: *Women in Church and in Devotional Spaces*. In: *The Cambridge Companion to Early Modern Women's Writing*. Ed. L. KNOPPERS. Cambridge 2009, pp. 110–123.

95 *Rozmyślenia na początku ćwiczenia nowicyackiego zporządzone ... za staraniem ... Beaty Nikorowczówny konwentu lwowskiego WW PP Benedyktynek Nowiciatu Mistrzynie*. LNNBU, rkps 118, k. 16.

96 Por. *Porządek godzin y zabaw zakonnych przez cały dzień w regule opisanych*. ABL, rkps D 4. Ustalano również sposób odprawiania procesji wokół klasztornych krąganków, zgodnie z „nowo drukowanym” diurnałem, zob. *Kutumiarz y Directorium...* [164], s. 237.

97 *Tony dla nauki Pannom Nowicjuszkom których się mają na pamięć nauczyć i w refektarzu śpiewać po profesji*. BDS, rkps bez sygn. Na wyklejce rękopisu zanotowano: „Toni dla panien świeckich Rok Pań. 1634”, a na k. 41 podpisała się mistrzyni, Anna Paprocka, późniejsza ksiieni benedyktynek chełmińskich: „Finis Roku 1634 pannie Annie Paprocki na ten czas mistrzyni świeczkich panien”. Por. J.H. OLIVER: *Singing with Angels. Liturgy, Music, and Art in the Gradual of Gisela von Kers-*

senbrock. Turnhout 2007; C. REARDON: *Holy Concord within Sacred Walls. Nuns and Music in Siena, 1575–1700*. Oxford 2002.

98 Zachował się poświadczający to zapis na brewiarzu w ABW, bez sygn.

99 Edycja psalterza przeznaczonego dla zakonnicy miała wersję łacińską i narodową, ułożone w dwu kolumnach, np. *Psalterz Dawidow...* [36], *Psalterio Davitico... / L. Pittori*. – Bologna : Per li Heredi di Benedetto, di Hektorre di Faelli, 1524. Wizytki również posiadały „Psalmy Dawidowe wierszami po łacinie i po francusku, dla pociechy sióstr, które chcą rozumieć co mówią w officyjum”. *Małe zwyczaje...* [165], s. 67.

100 *O domowym ćwiczeniu dzieci w naukach...*, s. 64. Por. J. ŁUKASZEWSKA-HABERKOWA: *Nauczanie języka łacińskiego w szkołach jezuickich w XVI i XVII wieku*. „*Nasza Przeszłość*” 2010, t. 113, s. 295–305.

101 *O domowym ćwiczeniu dzieci w naukach...*

102 *Ibidem*, s. 65.

103 K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 77. Wizytki w nowicjacie uczyły się nie tylko odmawiania oficjum, ale także posługiwanie się w tym celu odpowiednimi księgami, np. rubrycelami. *Małe zwyczaje...* [165], s. 159.

104 *Wizyta całego Funduszu...* Książki wymienione w *Kutumiarzu* i wyznaczone przez przełożoną wykładano w oknie dormitarza, a wizytki same mogły dobierać lekturę, „według nabożeństwa swego”. Publikacje przeczytane należało odnieść na miejsce. *Małe zwyczaje...* [166], s. 101.

105 W zasadzie pomijano literaturę naukową (poza historiografią świecką i zakonną oraz zielnikami), choć zakonnice były świadome powstających prac z tego zakresu. Przykładowo, Maria Cunitia pisała swoją *Uranie* u cysterek w Ołoboku, tam bowiem wraz z mężem Eliasem von Löwen uzyskała schronienie w czasie wydarzeń wojennych. Wyrazy wdzięczności zawarli oni w przedmowie do tej publikacji: *Urania Propita... / communicat Maria Cunitia...* – [Olsnae] : excudebat Typographus Olsnensis Johann Seyffertus, 1650, k. 11.

106 Utwory te zakonnice często dedykowały miejscowym biskupom, a także fundatorom klasztorów i ich potomkom oraz innym „dobrodziejom”, kreśląc w ten sposób granice środowiska związanego z konkretną wspólnotą. Por. J. GWIŹDZIŃSKI: *Polskie mniszki okresu potrydenckiego pod władzą biskupów*. *Polish nuns of the post-Trent period under the authority of bishops*. W: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym i współczesnym*. Red. M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ. Wrocław 2010, s. 219–230. Por. J.T. RHODES: *Syon Abbey and its Religious Publications in the Sixteenth Century*. „*Journal of Ecclesiastical History*” 1992, vol. 44, pp. 11–25.

107 Zob D. DONAHUE: *Writing Lives. Nuns and Confessors as Auto/Biographers in Early Modern Spain*. „*Journal of Hispanic Philology*” 1989, vol. 13, pp. 231–239; J. BILINKOFF: *Related Lives. Confessors and their Female Penitents 1450–1750*. New York 2005.

108 Por. I. POUTRIN: *Le voile et la plume. Autobiographie et sainteté féminine dans l'Espagne moderne*. Madrid 1995.

109 Por. duchowe dialogi, przygotowane przez Marię de San Jose (Salazar) na czas rekreacji. EADEM: *Book for the Hour of Recreation*. Ed. A. WEBER, A. POWELL. Chicago 2007.

- 110 B. FABIANI: *Warszawski dwór Ludwiki Marii*. Warszawa 1976, s. 20–22. Pierwsze kobiety pojawiły się na scenach teatralnych w XVII w. Popularnością cieszył się teatr dworski, w organizowaniu spektaklów uczestniczyły m.in. fraucymer Ludwiki Marii. Wystawiano komedie, tragedie, balety, „przy wielkim konkursie ludzi zacnych, biskupów i senatorów... *cum summa apparentia*”. Por. M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin 2010, s. 271–273. Por. E.B. WEAVER: *Convent Theatre in Early Modern Italy. Spiritual Fun and Learning for Women*. Cambridge 2002.
- 111 *Kroniki benedyktynek poznańskich...*, s. 109. Jednocześnie jednak niektórzy przełożeni zakazywali „reprezentacyjnej i komedyjnej” (zwłaszcza zaś „tańcy”, „skoków” i „odmiany szat”) nawet w czasie rekreacji. M. BORKOWSKA: *Mikołaj z Mościsk i reguła tercjarek dominikańskich*. „Nasza Przeszłość” 1999, t. 92, s. 200. Zob. też J. GWIŹDZIK: *Old Polish Christmas Carols by Contemplative Nuns (seventeenth and eighteenth centuries)*. „Interdisciplinary Studies in Musicology” 2012, no. 11: *Source Studies in Musical Culture*. Ed. A. MAŁY, M. WALTER-MAZUR, s. 169–186. Natomiast wizytki nakaz reguły, zabraniający „gier” w klasztorze, zinterpretowały jako niedotyczący przedstawień „niejakich małych i niewinnych w rekreacji” oraz innych występów, służących „do zabawy”. *Małe zwyczaje...* [165], s. 94.
- 112 Ibidem, s. 44–45. Odrębną księgę przeznaczano także na „pieśni duchowne”.
- 113 Także wizytki w wigilię losowały kartki z czerwonego papieru, na których wypisano „urzędy dworu króla Jezusa”, np. „ofiarowanie serca za kolebkę”, co służyło „zabawie nabożnej na rekreacyjnej”. Ibidem, s. 144–145.
- 114 *Reprezentacje ś. Matki naszej Teresy*, omówienie zob. M. NAWROCKA-BERG: *W teatrze klasztornym córek św. Teresy*. „Barok” 2004, t. 2, nr 22, s. 207–219. Por. M. BORKOWSKA: *O naszym klasztornym teatrze*. „Tytuł” 2001, nr 1/2, s. 203–209. Por. *Dramat i teatr religijny w Polsce*. Red. I. SŁAWIŃSKA, W. KACZMAREK. Lublin 1991.
- 115 Biogram SPKB, s. 37–38.
- 116 C. GIL: *Życie codzienne...*; SPK, s. 38.
- 117 G. REYNES: *Couvents de femmes...*, s. 140–141.
- 118 Zakazywano ponadto wypożyczania kostiumów spoza klasztoru („Zażywamy tego co mamy w domu nie pożyczając nic ze świata”). *Małe zwyczaje...* [165], s. 93–94.
- 119 Ibidem, s. 93. Jednocześnie dbano o to, by nie były to „nowinki, piosnki, wierszyki, igrzyska ... od świętej pobożności ... zdrożne”, które nowicjuszka poznała przed przyjściem do klasztoru. *Reguła Ojca Świętego...* [26], s. 183.
- 120 *Zebranie Rytmów...* [476].
- 121 M. TOPIŃSKA: *Kościół sakramentek*. Warszawa 1974, s. 47–48.
- 122 M. BORKOWSKA: *Szkoła warszawskich sakramentek według zachowanych źródeł*. „Nasza Przeszłość” 1998, t. 90, s. 159.

123 Stanowią one element „graphic culture”, obejmującej wszelkie praktyki danej społeczności związane z pismem (publiczne, prywatne, stałe, czasowe) oraz zapisy wykonane na różnych materiałach (kamień, drewno, tkanina, metal, pergamin, papier). Zob. A. PETRUCCI: *Pismo. Idea i przedstawienie*. Warszawa 2010.

124 *Kutumiarz y Directorium...* [164], s. 320.

125 *Ibidem*, s. 163.

126 Por. K. MOISAN-JABŁOŃSKA: *O programie ikonograficznym malowideł zdobiących dawny refektarz klasztoru bernardynów na Czerniakowie w Warszawie*. W: *W kręgu sztuki polskiej i grafiki europejskiej*. Red. EADEM. Warszawa 2011, s. 41–83.

127 *Kutumiarz y Directorium...* [165], s. 163.

128 Był tam napis „Uczcie się ode mnie, żem jest cichy i pokornego serca, a znajdziecie uspokojenie duszom waszym”. *Ibidem*, s. 318.

129 *Ibidem*.

130 *Ibidem*, s. 163, 317. Przygotowano następujący katalog: ss. Karol Boromeusz – pokora serdeczna, Jan Ewangelista – wierność ku Bogu, Augustyn – ufność w Bogu, Magdalena – wytrwanie w dobrym, Aleksey – miłość upokorzenia, Franciszek Seraphicki – ubóstwo duchowne, Ambroży – uprzejmość, Hieronim – umartwienie, Franciszek de Paula – pokora serca, Klara dziewica – święte ubóstwo, Katarzyna dziewica i męczenniczka – mężność, Anna – miłość Boga, Ludwik – bojaźń Boża, Małgorzata – cierpliwość, Teresa – miłość do cierpienia, Genowefa dziewica – obojętność święta, nasz święty fundator – zgadzanie się z wolą bliźniego, Bernard opat – umartwienie zmysłów, Katarzyna Sieneńska – trwałość w dobrym, Jędrzej – miłość do krzyża, Jan Chrzyciel – wzdarga świata, Michał Archanioł – obecność Boska, Antoni opat – dyskrecja, Józef – posłuszeństwo proste, Agnieszka dziewica – skromność, Franciszek Ksawery – zwycięstwo samej siebie, Barbara dziewica i męczenniczka – prostota serca, Dionizy Aeropagita – miłość modlitwy, Hilary opat – spokojność, Bazyl Wielki – przyjemność, Klara de Montefalco – spokojność ducha, Jan Chryzostom – poddanie rozumu, Benedykt opat – posłuszeństwo, Dominik – czystość serca, Tomasz z Akwinu – pokora.

131 *Reguła y Konstytucje Panien Zakonnych y Siostr Panny Przenajświętszey z Góry Karmelu za staraniem ... Theresy Baranowskiej ... przełożoney wystawione Roku 1670*. LNNBU, rkps Baw. 365, k. 30v, 71v, 72v.

132 A. GARCIA SANZ, M.L. SANCHEZ HERNANDEZ: *The Convents of Las Descalzas Reales and la Encarnacion*. Madrid 2009. Por. L. OLIVÁN SANTALIESTRA: *Mariana de Austria en la encrucijada política del siglo XVII*. Madrid 2006.

133 Por. P. TILICH: *Symbol religijny*. W: *Symbole i symbolika*. Oprac. M. GŁOWIŃSKI. Warszawa 1990, s. 147.

134 Zob. *Pax et bonum. Skarby klarysek krakowskich. Katalog wystawy*. Kraków 1999, s. 71–72; J. MARECKI: *Wizerunek doskonałej zakonnicy z opactwa staniąteckiego benedyktynek. Próba interpretacji w oparciu o Regułę św. Benedykta*. W: *Cnoty i wady*. Red. P. ŠTURAK, P. DANCÁK. Presov 2007, s. 9–31. Por. rysunek Antoniego Czyży „Mniszka jako lilia mistyczna według Nauk duchow-

nych Magdaleny Mortęskiej” w tomie prac IDEM: *Władza marzeń. Studia o wyobraźni i tekstach*. Bydgoszcz 1997, s. 510.

135 *Compendium życia B. Michaliny... / przez X. Michała Halkiewicza... Publikowane*. – W Warszawie : w Drukarni X. Schol. Piarum, [1737], s. 125.

136 M. KAŁAJAJSKA-SAEED: *Kościół brygidek w Grodnie*. W: *Sztuka ziem Wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w*. Red. J. LILEYKO. Lublin 2000, s. 359.

137 J. GWIOŹDZIK: *Ars moriendi w klasztorach żeńskich doby staropolskiej. Zarys problematyki*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37–38, s. 257–280.

138 *Kutumiarz y Directorium...* [165], s. 166.

139 *Małe zwyczaje...* [165], s. 132.

140 Przykładowo, na tablicy koła refektarza wizytki notowały zadania (np. świecenie lamp, otwieranie i zamykanie okien, rozpalanie ognia, rozdawanie wody święconej) oraz imiona zakonnic wylosowanych do ich pełnienia. Podobnie zaznaczano, które siostry odpowiadały za takie usługi, jak np. za pranie. Prawidłowość i kompletność tych informacji nadzorowały tzw. serwilantki.

141 Informacje te wykorzystywano m.in. w korespondencji. *Małe zwyczaje...* [165], s. 133.

142 Por. M. KLETEČKOVÁ: *Tabule se jmény premonstrátů a premonstrátek ve Strahovské knihovně*. „Bibliotheca Strahoviensis” 2004, nr 6–7, s. 77–98.

143 S. EVANGELISTI: *Monastic Poverty and Material Culture in Early Modern Italian Convents*. „The Historical Journal” 2004, vol. 47, no. 1, pp. 1–20.

144 Omówienie struktur zakonnych zob. M. BORKOWSKA: *Życie codzienne...*, s. 200–211.

145 *Reformacja od Jego Mosci księdza Jerzego [Radziwiłła] ... pannom klasztoru starsądeckiego zostawiona*. W: *Drogi duchowe starsądeckich klarysek w XVII wieku*. Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2010, s. 82.

146 Por. zalecenie: „majątność klasztorną tak w sprzętach, jako w szatach, abo jakichkolwiek innych rzeczach niechaj ksieni poruczy siostronom, o których by zachowaniu i obyczajach była ubezpieczona, i takowym każdą rzecz z osobna, jako obaczy być pożyteczno, do strzeżenia i do sprzątnia pilno odda”. Zob. *Reguła Oycy Świętego...* [26], s. 70; *Reguła Świętego Oycy Benedicta...* [23], s. 51–52.

147 O powszechności tej praktyki świadczy jej stosowanie w klasztorach włoskich, zob. D. ZARDIN: *Donna e religiosa di rara eccellenza. Prospera Corona Bascapè e libri e la cultura nei monasteri milanesi del Cinque e Seicento*. Firenze 1992, pp. 117–188. Zob. A. PACEVIČIUS: *Zapiski własnościowe w księżkach oraz małe formy literackie jako źródło do badań mentalności*. W: *Klasztory mnisze na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początku XX wieku*. Red. J. GWIOŹDZIK, R. WITKOWSKI, A.M. WYRWA. Poznań 2014, s. 381–387.

148 O funkcjach praktycznych i refleksyjno-memoratywnych zapisków i glos na kartach ksiąg zob. S. ROSZAK: *Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcja i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń 2004, s. 130–131.

149 BZNO, sygn. 5375, s. 532.

150 Por. O. HUFTON, F. TALLETT: *Communities of Women, the Religious Life and Public Service in Eighteenth-Century France*. In: *Connecting Spheres. Women in the Western World, 1500 to the Present*. Ed. M.J. BOXER, J.H. QUATAERT. New York 1987, s. 75–85.

151 M. HANUSIEWICZ: *Święte i zmysłowe w poezji religijnej polskiego baroku*. Lublin 1998, EADEM: „Święta zuchwałość” bezimiennej karmelitanki. W: *Muzy i Hestia*. Red. M. CIEŃSKI, J. SOKOLSKI. Wrocław 1999, s. 97–112.

152 *I monasteri femminili come centri di cultura fra Rinascimento e Barocco*. Ed. G. POMATA, G. ZARRI. Rome 2005; E. ARENAL: *Leyendo yo y escribiendo ella. The Convent as Intellectual Community*. “Journal of Hispanic Philology” 1989, vol. 13, pp. 214–229; N. CUSHING-DANIELS: *Breaking Boundaries, Forging Friendship. The Convent and Women's Writing in Seventeenth-Century Spain*. New Orleans 2002; *Syon Abbey and its Books. Reading, Writing and Religion c.1400–1700*. Eds. E.A. JONES, A. WALSHAM. Woodbridge 2010; K. KACZOR-SCHETLER: *Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku*. „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica” 2010, t. 13, s. 77–89.

153 Teksty są tu rozumiane jako „artefakty, które powstały przy użyciu pisma”, czyli z pogranicza literatury pięknej i piśmienności użytkowej. Zob. J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*. Kraków 2012, s. 29. Koncepcja tekstów „miasta otwartego” i „miasta zamkniętego”, ibidem, s. 31, 260.

154 Ibidem, s. 31, 260.

155 Por. J. GWIOŹDZIK: *Zakonne Wilno. Klasztory żeńskie. Teksty – książki – biblioteki*. In: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis T. 14: Baltijos Regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija. Socialinė istorija, kultūrologija*. Ed. R. SLIUŽINSKAS i in. Klaipėda 2007, s. 195–206. M. BORKOWSKA: *Klasztory mniszek obrządku tacińskiego w Wielkim Księstwie Litewskim. Stan i problematyka badań*. W: *Klasztory mnisze na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początku XX wieku*. Red. J. GWIOŹDZIK, R. WITKOWSKI, A.M. WYRWA. Poznań 2014, s. 147–160.

156 Por. A. POŚPIECH, W. TYGIELSKI: *Spółeczna rola dworu magnackiego XVII–XVIII wieku*. „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 2, s. 215–237.

157 *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*. Red. H. WYCZAWSKI. Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 556–562. M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie...*, s. 315. Por. G. OBARSKA: *Kasata klasztorów sióstr bernardynek w Wilnie po powstaniu styczniowym*. „Studia Franciszkańskie” 2007, t. 17, s. 353–450.

158 Biogram zob. Lew Sapieha (1557–1633). PSB, t. 35, Warszawa 1994, s. 84–104; historia rodu w: *Dom sapieżyński*. Oprac. E. SAPIEHA. T. 1–2. Warszawa 1995–2008.

159 *Metryka klasztoru bernardynek p.w. św. Michała w Wilnie 1671–1774*. LPAH, rkps F. 1135, op. 2, d. 50, k. 2–72. M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich w Wilnie*. „Nasza Przyszłość” 2004, t. 101, s. 331–435.

160 Zob. R. JANONIENĖ: *Vilniaus buvęs bernardinų (klarisių) vienuolynas ir Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia*. Iš: *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*. Sud.: R. JANONIENĖ, D. KLAJUMIENĖ. Vilnius 1998, p. 303–308.

- 161 *Życia Sapiehów i listy... do tychże pisane*. T. 2. – W Wilnie : w Drukarni Akademii, 1790, s. 184–186.
- 162 *Klasztory bernardyńskie w Polsce...*, s. 558.
- 163 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała i klasztory panien Bernardynek w Wilnie*. Petersburg 1911, s. 6.
- 164 O konwersji Lwa Sapiehy i Jana Chodkiewicza zob. M. B. TOPOLSKA: *Spółeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVII wieku*. Poznań 2002, s. 138.
- 165 Biogramy LZP 3, s. 148–161.
- 166 Spis archiwum dodano do aktu normatywnego *Zebrań wszystkich stosujących się do Reguly i konstytucji JW. Jmci X. Honorata Komesa Arcybiskupa Laryssenskiego i Nuncjuszów, Ordynacji Przewielebnych OO. Komissarzów i Prowincjałów różnemi czasy przy kanonicznych wizytach WW. Panom Sto Michalskim Trzeciej Reguły S. Franciszka de Observantia zostawionych jako też procederu prawnego połowy mniszek tegoż zgromadzenia, niechcącej przyjąć reformy z pomocą konsystorza wileńskiego Roku 1765 zaczętego z rozkazu A.R.P. Juvenalis Charkiewicz ... na następujące fasykuty podzielone Anno Dni 1774*. BUWil, rkps F. 4, A 333.
- 167 *Regulamen zakonny...* [370], s. 72.
- 168 M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 363.
- 169 *Rejestry dokumentów i akta gospodarcze z lat 1681–1830* zob. *Inwentarze i wizytacje klasztorów wileńskich LPAH*, rkps F. 694, op. 1, d. 4388, „sumy funduszowe” rkps I 378. Po śmierci fundatora w 1635 r. Wilczek starosta oszmiański zakwestionował nadanie dla bernardynek, sprawa toczyła się w sądzie, a zakończyła potwierdzeniem nadania w 1653 r. *Życia Sapiehów i listy... do tychże pisane*. T. 3. – W Wilnie : w Drukarni Nadwornej, 1792, s. 236. Przed sądem skończyła się także sprawa kradzieży w kościele św. Michała, sprawcę powieszono, a karą obłożono uczestniczących w sprawie Żydów, zob. *Pamiętniki Albrychta...*, s. 16. Nie był to jedyny konflikt klasztoru, bowiem w 1755 r. Florian Hrebnicki, grekokatolicki arcybiskup połocki i metropolita kijowski, pozwał bernardynki do trybunału. Chodziło o wykorzystanie przez nie cegieł z rozebranej ściany cerkwi, znajdującej się przy dawnym zborze kalwińskim oraz przywłaszczenie placu i ogrodu, do niego kiedyś należącego. *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т. 3. Рэдкал.: Г.П. Пашкоў. Мінск 1996, с. 527, W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 13.
- 170 Zob. U. AUGUSTYNIAK: *Jeszcze raz w sprawie tumultu wileńskiego 1639 i o jego następstwach*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2006, t. 50, s. 169–189. Por. J. NIEDŹWIEDŹ: *Strzała w nodze świętego Michała. Daniel Naborowski i wileńskie narracje sądowe z XVII w.* W: *Daniel Naborowski. Krakowianin – Litwin – Europejczyk*. Red. K. FOLLPRECHT, K. GAJDKA. Katowice 2008.
- 171 B. ZWOLSKI: *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639–1641*. Wilno 1938.
- 172 Opis wydarzeń zob. W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 9–10.
- 173 Opis zajścia zob. *Pamiętniki Albrychta...*, s. 430–431.
- 174 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 9. *Pamiętniki Albrychta...*, s. 16.
- 175 J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 143.

- 176 *Pamiętniki Albrychta...* s. 16.
- 177 Opis wydarzenia i instrukcje sejmików w tej sprawie zob. H. WISNER: *Sejmiki litewskie i kwestia wyznaniowa 1611–1648*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1978, t. 23, s. 138–143.
- 178 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 11. Dekret podpisali 26 maja Radziwiłł i Sapieha. *Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego*. Poznań 1839, t. 2, s. 16.
- 179 Dostały również 3 400 złp odszkodowania. Zob. M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 361.
- 180 Remont kościoła zob. m.in. LPAH, rkps F. 604, op. 1, d. 6660, 6670. W kronice często informowano o wykonywanych w kościele i klasztorze pracach, jak remoncie posadzki, sporządzeniu ławek, pracach murarskich, wstawianiu okien, dobudowaniu 10 cel i spiżarni przy refektarzu itp. Zatrudniano również złotników do wykonania ozdób cudownego wizerunku.
- 181 Zachował się również list Benedykty Lesiewskiej do zarządcy majątku, Piotra Chomińskiego. Zob. biogram LZP 3, s. 149; K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 53.
- 182 Por. księgi przychodów i rozchodów oraz liczne akta gospodarcze LPAH, rkps F. 604, op. 1, 6651, 6654, 6667–6672.
- 183 M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 402.
- 184 *Ibidem*, s. 358.
- 185 *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego, referendarza wielkiego koronnego z roku 1750*. BN, rkps III 3250, list z 31 stycznia 1772 r.
- 186 *Kronika Bernardynek Świętomichalskich w Wilnie*. LBNM, rkps F. 147–928, odpis Franciszka Tyczkowskiego, s. 61–64.
- 187 *Wizyta Klasztoru Panien Bernardynek Świętego Michała w Mieście Wilnie będącego z Roku 1818*. LPAH rkps F. 604, op. 1, d. 6662.
- 188 *Ibidem*. Por. C. BOWDEN: *Women in Educational Spaces*. In: *The Cambridge Companion to Early Modern Women's Writing...*, pp. 90–91; M. SERWAŃSKI: *Na marginesie badań nad edukacją szlachcianek...*, s. 149–155; A. SZYLAR: *Edukacja dziewcząt w szkołach klasztornych w XVIII wieku*. W: *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*. Red. K. JAKUBIAK, T. MALISZEWSKI. Kraków 2010, s. 221–240.
- 189 Por. J. PARTYKA: „*Żona wyćwiczona*”..., s. 190.
- 190 W klasztorze przeważały szlachcianki, narodowości polskiej, wstępowały w wieku 16–17 lat, średnia życia trwała ok. 37–40 lat. M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim*. W: *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX wiek*. Red. H. GAPSKI, J. KŁOCZOWSKI. Lublin 1999, s. 222–224.
- 191 J. PARTYKA: „*Żona wyćwiczona*”..., s. 85; por. J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 123–124.
- 192 *Reguła trzecia Świętego Franciszka Braci y Sióstr pokutujących*. BCZ, rkps 11805, k. nlb. 1v.

- 193 Ibidem, s. 20.
- 194 Ibidem, s. 21.
- 195 Ibidem, s. 26.
- 196 *Constitucie Panien Zakonnych Klasztoru Wileńskiego przy swietym Michale*. W: *Reguła trzecia Świętego Franciszka Braci y Siostr pokutujących...*, s. 57–89.
- 197 Ibidem, s. 58.
- 198 Ibidem, s. 59–60.
- 199 Ibidem, s. 64. Wspomniano o nabożeństwach zwanych „tarcze”, odprawianych z zapalonymi świecami.
- 200 Ibidem, s. 84–85.
- 201 Ibidem, s. 86.
- 202 Ganią zwyczaj przesyłania w darze wódek i jarzyn, oddawania innych rzeczy klasztornych i używania „wytwornych” przedmiotów, jak perfumowanych rękawiczek czy „nazbyt subtelnych” welonów. Zakupy „na mieście” zlecano wybranym „białogłowom”, które otrzymały mieszkanie przy klasztorze.
- 203 Ibidem, s. 67.
- 204 Do haftu była zobowiązana cała wspólnota, nawet osoby chore, pod karą dyscypliny, ograniczenia pokarmu i ostatecznie degradacji pod względem miejsca we wspólnocie. Ibidem.
- 205 Ibidem, s. 70.
- 206 Kara obejmowała zakneblowanie, post o chlebie i wodzie oraz dyscypliny. Ibidem, s. 65.
- 207 Ibidem.
- 208 *Klasztory bernardynek* zob. *Atlas kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Red. S. LITAK. Lublin 2006, s. 422; *Klasztory bernardyńskie w Polsce...*, s. 502–571.
- 209 *Regulamen zakonny...* [370] .
- 210 Ibidem, s. 40.
- 211 Ibidem, s. 46.
- 212 Ibidem, s. 61.
- 213 Połączenie wyrazowe, oznaczające m.in. kobietę namiętnie grającą w karty, określenie o zabarwieniu negatywnym. *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* [online]. http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/index.php?strona=haslo&id_hasla=7333 [dostęp 12.12.2013].
- 214 *Regulamen zakonny...* [370], s. 56.
- 215 Zob. M. B. TOPOLSKA: *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław 1984, s. 194. Por. F. MINCER: *Kobieta a książka w Polsce w czasach renesansu*,

baroku i oświecenia. W: *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*. Red. K. JAKUBIAK. Bydgoszcz 2000, s. 51–58.

216 Bernardynki miały klasztory na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (w Brześciu Litewskim, Grodnie, Kownie, Mińsku, Słonimiu, Wilnie) oraz na ziemiach ruskich (we Lwowie i Dubnie), wszystkie one były obediencji zakonnej. M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce...*, s. 305–316. Z tych fundacji 11 było potrydenckich, powstałych jako przyjęcie klauzury przez tercjarki. W Wilnie funkcjonowały dwie wspólnoty: panien „zarzecznych” i przy kościele św. Michała, klauzurowych. EADEM: *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim...*, s. 200.

217 Książki mogły być także wnoszone w posagu. Poświadcza to album z rycinami i modlitwami do św. Franciszka (LBNM F. 30–119), na okładce którego znajduje się superekslibris i inicjały Tekli Sapieżanki. Zob. M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, przypis 43.

218 Zob. J. GWIOŹDZIK: *Wileńskie mniszki w kręgu kultury słowa w dobie staropolskiej*. W: *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. M. T. LIZISOWA. Kraków 2005, s. 259–276.

219 *Cierniowa droga: albo Rozmyślanie codzienne o męce Jezusowej... do Druku Podane w Roku 1703*. – Brunsberg : w Drukarni Collegium Brunsberskiego Soc. Jesu, 1703. LBNM, sygn. XVII B R 9. 274.

220 Biogram LZP 3, s. 155. Nowicjat 22 października 1683 r.

221 *Cierniowa droga...*, wyklejka przednia.

222 Por. C. ABAD: *Vida y escritos del V.P. Luis de la Puente de la Compania de Jesus 1554–1624*. Roma 1957. Warto zaznaczyć, że bernardynki „zarzeczne” wydały *Zbior nabozenstwa...* [481].

223 Biogram LZP 3, s. 150.

224 *Rozmyślania O Tajemnicach Wiary Naszej...* [360], k. nlb. 3.

225 Dedykowano jej także kazanie na pogrzebie Teodora Tarnowskiego: *Zacmienienie Na Nowiu Xiężycy... Przy Pogrzebie... Theodora Karola Hrabiego z Tarnowa...* – W Krakowie : W Drukarni Franciszka Cezarego, 1647.

226 Wydano kazanie, wygłoszone z okazji tego mariażu: *Wieniec Ze trzech kwiatow upleciony... Kazimirzowi Leonowi Sapiezie, Marszałkowi Nadwornemu W. X. Lit. Z nową Oblubienicą... Theodorą Hrabianką z Tarnowa, Woiewodzianką Wendeńską Na znak szczęśliwo wiiącego się Nowożeństwa... oddany*. – W Krakowie : W Drukarni Franciszka Cezarego, 1639. Warto dodać, że Kazimierz Leon zlecił druk pracy *Recepta Z Nieba Na choroby dwoiakiego ięzyka, wyięta z S. Ewangieliey, którą Kościół Katolicki czyta na XI. Niedzielę po Świętkach...* – W Warszawie: w Drukarni Piotra Elerta, ca 1646, co poświadcza jego dbałość o religijną sferę życia.

227 Por. R. PELCZAR: *Działalność dobroczynna właścicieli Jarostawia dla Kościoła Rzymskokatolickiego w II poł. XVI–I poł. XVII w.* W: *Kobiety i kultura religijna. Specyficzne cechy religijności kobiet w Polsce*. Red. J. HOFF. Rzeszów 2006, s. 95–112.

228 *Rozmyślania o Tajemnicach Wiary naszej...* [360], k. nlb. 3.

- 229 O produkcji wydawniczej Akademii zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Z. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA, K. KOROTAJOWA, W. KRAJEWSKI. Wrocław 1959, s. 15–16; *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai XVI–XIX a.* Sud. I. PETRAUSKIENĖ. Vilnius 1992, s. 64–66; *XVII a. Lietuvos lotynišky knygų sąrašas. Index librorum latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*. Sud. D. NARBUTIENĖ, S. NARBUTAS. Vilnius 1998; D. NARBUTIENĖ: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius 2004.
- 230 M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 363.
- 231 Ibidem, s. 6. „Wszystkie typy protekcji nad instytucjami i osobami duchownymi łączył szczególny charakter 'zwrotu' otrzymanych łask patrona ... Były to regularne modlitwy, msze święte odprawiane za darczyńcę, jego rodzinę i za nieżyjących przodków – jeden z wyrazów ówczesnej żarliwości religijnej”. A. SŁABY: *Rządźdicha Oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*. Kraków 2014, s. 203.
- 232 M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 363.
- 233 Ibidem, s. 400.
- 234 *Rejestr wizyt jeneralnych kościołów i klasztorów Panien zakonnych Diecezji Wileńskiej w 1830 r. odbytych i w księgę niniejszą oprawnych*. RPAH, F. 822, op. 12, d. 2983, k. 117.
- 235 BZNO, rkps 3596/III, z proveniencją: *Pamiętka z klasztoru S. Michała WW PP Bernardynek w Wilnie skasowanego w r. 1887 Do r. 1887 klasztor św. Michała w Wilnie, w r. 1894 Wincenty Podlewski przeor OP w Jarosławiu ofiarował księgę do zbiorów Ossolineum*.
- 236 *Regulamen zakonny...* [370], k. 37.
- 237 M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 374.
- 238 Biogram LZP 3, s. 150, 153.
- 239 *Metryka dołączona do kroniki, z lat 1671–1770*. LPAH, F. 1135, op. 2, d. 50.
- 240 *Rejestr wizyt jeneralnych kościołów i klasztorów Panien zakonnych Diecezji Wileńskiej w 1830 r. odbytych i w księgę niniejszą oprawnych*. RPAH, F. 822, op. 12, d. 2983, k. 17.
- 241 Ibidem.
- 242 Biogram LZP 3, s. 151. W klasztorze bernardynek u św. Michała od założenia w 1596 r. do ok. 1818 r. mieszkało 200 zakonnic, znanych także z umiejętności praktycznych, jak gra na instrumentach i biegłość w hafcie, zob. LZP 3, s. 147–161. W zależności od obowiązków, a także stopnia alfabetyzacji, dzieliły się na siostry chórowe i konwerski, przełożoną – zwaną Matką – wybierała kapituła, najczęściej kadencja trwała 3 lata. Zob. także J. PARTYKA: „Żona wyćwiczona”..., s. 85. A. WILCZEWSKA: *Struktura społeczno-narodowościowa konwentu norbertanek żukowskich w latach 1579–1834*. W: *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*. Red. A. RADZIWIŃSKI, D. KARCEWSKI, Z. ZYGLEWSKI. Bydgoszcz–Toruń 2010, s. 362–381.
- 243 Biogram LZP 3, s. 148.

- 244 E. MARIANI: *Modlitwa*. W: *Leksykon duchowości franciszkańskiej*. Kraków 2006, s. 990–991.
- 245 C. VAN HULST: *Boże Narodzenie*. W: *Leksykon duchowości...*, s. 50–58.
- 246 Biogram LZP 3, s. 149.
- 247 Już nawet św. Klara przebywając w klasztorze, uczestniczyła w życiu lokalnego społeczeństwa. Zob. M. MANDELLI: *Kobieta*. W: *Leksykon duchowości...*, s. 635. Por. A. WAŚKO: *Arystokraci ducha. Obraz społeczeństwa średniowiecznego w Revelationes św. Brygidy Szwedzkiej*. Kraków 2009.
- 248 J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 403.
- 249 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 20–22.
- 250 J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 329.
- 251 Biogram LZP 3, s. 155.
- 252 Zapis inskrypcji zob. M. KAŁAJAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 362.
- 253 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 21.
- 254 Zdjęcia i opis zob. *Inskrypcje z wileńskich...*, s. 243–245, 255; *Elogium*. W: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – Renesans – Barok*. Red. T. MICHAŁOWSKA. Wrocław 1998, s. 192–194. Por. B. OTWINOWSKA: *Elogium – „flos floris, anima et essentia” poetyki siedemnastowiecznego panegiryzmu*. W: *Studia z teorii i historii poezji*. Red. M. GŁOWIŃSKI. Wrocław 1967, s. 148–184.
- 255 Por. P. WISZEWSKI: *Krajobraz epigraficzny kościoła klasztornego benedyktynek w Legnicy (XIV–XV w.)*. „Studia Epigraficzne” 2004, t. 1, s. 55–65.
- 256 Definicja i omówienie sztuki demonstratywnej zob. J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 313–318. Por. E. KIZIK: *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku. Studium z nowożytnej kultury funeralnej*. Gdańsk 1998.
- 257 A. PETRUCCI: *Pismo...*, s. 19. Cyt. za: J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 317. O funkcjach inskrypcji w komunikacji społecznej zob. *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*. Red. W. DRELICHARZ. T. 1. Kraków 2005, s. 7–38.
- 258 Ibidem. Na polecenie Sapiehy obraz odnowiono i zastąpiono postacie ss. Piotra i Pawła świętymi franciszkańskimi. Wizerunek miał wiele graficznych replik, reprodukcja zob. *Sapiehowie. Kolekcjonerzy i mecenas. Katalog wystawy 4 października – 31 grudnia 2011*. Kraków 2011; zob. też M. B. TOPOLSKA: *Spółczesność i kultura...*, s. 138.
- 259 *Historia Kościoła św. Michała i cudownego obrazu MB Sto Michalskiej w Wilnie. Na pamiątkę otwarcia zamkniętego w r. 1888 Kościoła ś. Michała przez K. O. 1912 r.* LPAH rkps F. 694, op. 1, d. 6642. Por. B.R. VITKAUSKIENĖ: *Kult maryjny. Obraz jako jeden z przejawów kultu maryjnego w Wielkim Księstwie Litewskim*. W: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego: analizy i obrazy*. Oprac. V. ALIŠAUSKAS i in. Kraków 2006, s. 268–281.
- 260 *Skarbnica niebieska...* [419], k. nlb. 5. Podobne opisy przygotowały bernardynki w Mińsku, zob. *Morze łaski Bozeye...* [172] oraz *Historia o cudownym obrazie...* [147], powstała za czasów Fran-

ciszki Judyckiej, która była posłana do Mińska na fundację i przed 1671 r. była trzy kadencje przełożoną.

261 M. KAŁAJAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 376.

262 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 22.

263 M. KAŁAJAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 347, 377, 384. Opis koron i innych zdób wykonanych na zlecenie Konstancji Sokolińskiej – zob. także, s. 407–411.

264 Biogram LZP 3, s. 151–152.

265 *Korona z Herbownych...* [210], k. 11r.

266 *Aprobacya obrazu NP...* [430].

267 *Skarbnica niebieska...* [419], k. nlb. 4.

268 J. Niedźwiedz zauważa, że częściej fundatorkami niewielkich srebrnych blaszek z inskrypcjami były kobiety, szlachcianki i mieszczańki, panny i mężatki. IDEM: *Kultura literacka...*, s. 328.

269 *Skarbnica niebieska...* [419].

270 Ibidem, k. nlb. 2. Teodora była córką Pawła Jana Sapiehy i Zofii Zienowicz, wnuczką Jana Piotra Sapiehy i żoną *primo voto* Aleksandra Naruszewicza i *secundo voto* Władysława Tyszkewicza. Jej testament zob. ABW, rkps C 65.

271 W 1672 r. odbył się nowicjat Teresy Sapieżanki (z matki Anny Barbary Kopeć), której przyrodną siostrą była Teodora, a jej córka, Róża Naruszewiczówna, obłóczyła się w 1676 r.

272 *Skarbnica niebieska...* [419], k. nlb. 16.

273 Ibidem.

274 Wspomniano szlachcica Hołownię, który dwukrotnie okradł kościół. Przy tej uwadze zanotowano na egzemplarzu BN, sygn. XVIII. 3. 4055, z proveniencją *Ta księżka jest klasztoru wileńskiego WW.PP. Bernardynek świętomichalskich 1750*, uwagę, która poświadcza wykorzystanie druku w czasie kazań: „Z tym przezwiskiem ostrożnie na ambonie, *satius anonime cytować*”.

275 Ibidem.

276 Opis dziejów obrazu i doznawanych przed nim cudów zob. *Archivum Provinciae in quo describuntur Exodia Fratrum minorum Observantia ex Chronici Anticis collectu in Anno 1766*. ABK, rkps 11–14, s. 51–144. Por. M.L. NIEDZIELA: *Próba określenia mentalności człowieka wierzącego epoki baroku na podstawie opisu cudów z Sanktuarium Matki Bożej Boreckiej*. W: *Studia i materiały z dziejów nowożytnych*. Red. K. MATWIJOWSKI, S. OCHMANN-STANISZEWSKA. Wrocław 1995, s. 135–146.

277 *Korona z Herbownych...* [210], k. 11r i v.

278 Por. J. PASIERB: *Najświętsza Maryja Panna w sztuce baroku*. „Przegląd Powszechny” 1984, T. 2, s. 169–180.

279 Opis obrazu wystąpił rektor kolegium jezuitów Wojciech Kojałowicz do jezuitę prowincji niemieckiej Wilhelma Gumpfenberga, ten zaś zawarł tę informację w swojej pracy „Atlas Marianus po łacinie in folio drukowanej w Monachium Roku Pańskiego 1672”. *Korona z Herbownych...* [210], k. 7v, 11v. Chodziło o publikację zawierającą opis ponad 1 200 sanktuariów: *Atlas Marianus : Quo Sanctae Dei Genitricis Mariae Imaginum Miraculosarum Origines Duodecim Historiarum Centuriis explicantur / Auctore Guilielmo Gumpfenberg...* – Monachii : typis et impensis Joannis Jaecklini, 1672. Por. A. WITKOWSKA: *Staropolski „Atlas Marianus”*. „Roczniki Humanistyczne” 1976, t. 24, z. 2, s. 517–524.

280 *Relacja o solennej tegoż Obrazu Koronacji*. W: *Korona z Herbownych...* [211], k. 13.

281 Biogram LZP 3, s. 157.

282 Zob. *Monumenta albo zebranie starożytnych ozdób Przenajświętszej Bogarodzicy Panny Maryi w dawnym wielce obrazie Kodenskim... / przez ... Jana Fryderyka Łukasza Hrabiego Sapiechę...* – Warszawa : typis Regii Varsav. Soc. Jesu, 1723.

283 *Dokumenty kościoła św. Michalskiego*. LPAH, rkps F. 1135, op. 4, d. 84, tu dokument prokuracyjny koronacji obrazu i wyciąg z akt konsystorskich z 1732 r.

284 *Pismo dla Abbatissy Conventus Vilniensis Ord. S.P. Francisci*. Ibidem. Biogram LZP 3, s. 156.

285 *Dokumenty kościoła św. Michalskiego...*, k. 11.

286 Ibidem.

287 Na zakup koron co roku był przygotowany legat papieski w wysokości 200 czerwonych zł, fundusze w 1636 r. przeznaczył także Aleksander Sforza Pallavicini, który w ten sposób kontynuował dzieło Hieronima Paolucciego, inicjatora koronowania obrazów Najświętszej Panny. Na koronach miały być wyobrażone herby papieskie i kapituły watykańskiej, wg wzoru z załączonej pieczęci. Ibidem. Por. A. WITKOWSKA: *Uroczyste koronacje wizerunków maryjnych na ziemiach polskich w latach 1717–1992*. W: *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*. Red. A. JACKOWSKI i in. Kraków 1996, s. 87–103, 223–234; T. CIESIELSKI: *Koronacje cudownych obrazów w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*. W: *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Bydgoszcz 2004, s. 195–212.

288 Opis uroczystości W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 24–26, tam także dawna literatura przedmiotu. Por. A. WITKOWSKA: *Uroczyste koronacje...*

289 Ibidem, s. 25. Por. J. SMOSARSKI: *Religijne widowiska parateatralne w Polsce XVII wieku. Kilka przykładów*. W: *Dramat i teatr sakralny*. Red. I. SŁAWIŃSKA i in. Lublin 1988, s. 122–126.

290 *Korona z Herbownych...* [210], k. 14.

291 Chronostychy stanowiły jeden z gatunków poezji kunsztownej, służący nie tylko zabawie literami, ale także upamiętnieniu ważnego wydarzenia. Zob. U. WICH: *Poeta ludens. Problemy komunikacji literackiej i społecznej XIV–XVIII wieku*. Kraków 2011, s. 73–77.

292 *Korona z Herbownych...* [211], k. 15 r–v.

- 293 Ibidem, k. 16.
- 294 Ibidem.
- 295 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 25.
- 296 Ibidem, s. 26.
- 297 *Korona z Herbownych...* [211], k. 18.
- 298 Ibidem. Nawiązanie do kantyku Maryi: *Wielbi dusza moja Pana* (Łk 1, 46).
- 299 J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 359.
- 300 *Wdzięczność prawdziwa...* [382].
- 301 Ibidem.
- 302 *Historia kościoła św. Michała i cudownego obrazu...* Por. M. ROZEK: *Uroczystości w barokowym Krakowie*. Kraków 1976, s. 177; K. MATWIJOWSKI: *Uroczystości, obchody i widowiska w barokowym Wrocławiu*. Wrocław 1969.
- 303 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 18.
- 304 *Korona z Herbownych...* [211], k. 3.
- 305 Ibidem, k. 5v. Por. S. BACZEWSKI: *Ideologiczne funkcje herbu w XVII wieku. Przykład kazań pogrzebowych*. W: *Literatura i pamięć kultury*. Red. S. BACZEWSKI, D. CHEMPEREK. Lublin 2004, s. 161–189.
- 306 *Korona z Herbownych...* [211], k. 4r.
- 307 Por. wizję z Ap 12: *Niewiasta obleczona w słońce i księżyc pod jej stopami*.
- 308 *Korona z Herbownych...* [211], k. 6.
- 309 Por. K.W. SZWAROCKA: „*Sarmacka bogini*”. *Kult maryjny w Polsce doby baroku*. Toruń 2010; W. ŁYDKA: *Specyfika kultu maryjnego w Polsce w XVII i XVIII wieku*. „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1985, t. 12–13, s. 11–29.
- 310 Ta „introdukcja” wymagała opłacenia kosztu obrazu, jego ramy, chorągwi itp. M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 382.
- 311 Ibidem, s. 378.
- 312 Ibidem, s. 393–394.
- 313 Biogram LZP 3, s. 155.
- 314 Ibidem, s. 153.
- 315 *Księga bractwa św. Barbary w której wpisane są imiona tych, którzy za przyczyną tej ś. Męczennicy Chrystusowej po szczęśliwej swojej śmierci otrzymać mają żywot wieczny w niebie Roku Pańskiego 1685 Die 4 Grudnia*. BUWil, rkps A 318. 4 grudnia 1694 r. do bractwa wpisał się cały konwent, wraz ze spowiednikiem, podobnie należały do bractwa zakonnice z innych klasztorów, np. karmelitanki bose czy bernardynki „zarzeczne”.

316 Ibidem, k. nlb. 2.

317 Kronika podaje datę 29 sierpnia 1596 r., którą dopisano ołówkiem; introdukcja nastąpiła w 1604 r. Biogram LZP 2, s. 147.

318 W kronice zamieszczono dokładny odpis dokumentu łacińskiego, M. KAŁAJAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 380–381.

319 *Korespondencja Józefa Andrzeja Zatuskiego, referendarza wielkiego koronnego z roku 1750*. BN, rkps III 3250, k. 50–53.

320 *Kazanie na dzień świętej Hyacynty miane w Wilnie w Kosciele Katedralnym na zamku pod czas Introdukcji tęj S. z Katedry do S. Michała W/W PP Bernardynek Roku p. 1727*. W: *Kazania na rożnych Publikach...* [113], s. 168. W tym samym roku uroczystie wprowadzono jej obraz do kościoła bernardynek lwowskich. Hiacynta została kanonizowana w 1807 r.

321 Por. M. KOSMAN: *Litewskie kazania pogrzebowe z pierwszej połowy XVII wieku*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1972, R. 17, s. 87–114; D. PLATT: *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*. Warszawa 1992.

322 *Mistrzini Życia y Śmierci...* [205]. Por. U. KICIŃSKA: *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*. Warszawa 2013, s. 47, 60–61; J. SARCEVIČIENĖ: *Bene vixit ideo bene mortua est śmierć kobiety w kazaniach pogrzebowych Wielkiego Księstwa Litewskiego pierwszej połowy XVII wieku*, „Barok” 2006, t. 13, nr 25, s. 79–93; M. PIŚKAŁA: *Szlachecki portret rodzinny, czyli o prywatności na użytek sfery publicznej na przykładzie literatury heraldycznej i kazań pogrzebowych w dawnej Polsce*. „Barok” 2011, t. 18, nr 2, s. 46; J. KUCHTA: *W godności i w cnoty dojrzałe – o wzorcu panny, żony i dobrego małżeństwa w literaturze okolicznościowej XVII–XVIII wieku*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” 2011, t. 10, s. 57–65.

323 Por. A. BILEWICZ: *Wzór kobiety...*

324 *Mistrzini Życia y Śmierci...* [205], k. nlb. B 2.

325 Ibidem, k. nlb. A3–A4v.

326 Ibidem, k. nlb. A 2.

327 Ibidem, k. nlb. A 3v–A4.

328 Takim ośrodkiem była królewska fundacja Joanny Austriackiej w Madrycie (El Monasterio de las Descalzas Reales), liczne inskrypcje potwierdzały związki klarysek z patronami. W klasztorze przechowywano również kolekcję dzieł sztuki, w tym portrety rodziny królewskiej (także wizerunki dzieci Zygmunta III Wazy), otoczone staraniem przez ksienie, co poświadczają odpowiednie inskrypcje, np. *Restauro esta escalera Sor Ana Dorotea, Marquesa de Austria, hija del Emperador Rodolfo II, religiosa de este convento. Año MDCLXXXVIII*. Klasztor był także znany z tradycji muzycznych (pracował tu słynny kompozytor Tomás Luis de Victoria). Zob. A.G. SANZ, L. SANCHEZ HERNANDEZ: *Guide Royal Convents of Madrid Las Descalzas and la Encarnacion*. Madrid 2009; zob. *Patrimonio nacional*. [online] <http://www.patrimonionacional.es/real-sitio/monasterios/6095> [dostęp 1.04.2014].

- 329 Por. J. NIEDZWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 331.
- 330 Wydanie w Wilnie, w Drukarni Akademii Societatis Iesu, 1632. Tekst liczył 96 kart i ilustracje.
- 331 *Grono winne...* [308]. Przedruk: *Kazania albo tytuły / przez... Jakuba Olszewskego... wystawione*. – Znowu teraz w Drukarni Wileńskiej Soc. Jesu ponowione. – W Wilnie : w Drukarni Wileńskiej Soc. Jesu, 1645, s. 319–375. W 1627 r. żegnał w ten sposób siostrę Krzysztofa, Annę. Zob. *Kazanie na pogrzebie... Anny Sapieżanki Albrechtowej Radziwiłowej... miane w kościele nieświeskim... 22 dnia czerwca roku P. 1627*, opublikowane w drugiej edycji w: *Kazania albo tytuły... różnych lat różnym osobom wystawione...* – W Wilnie : w Drukarni Wileńskiej Soc. Jesu, 1645, s. 472–473.
- 332 Biogram zob. A. RACHUBA: *Krzysztof Mikołaj*. W: *Dom Sapieżyński...*, s. 261–262.
- 333 *Grono winne...* [308], k. E4v. M. JARCYK: *Przy pogrzebach rzeczy i rytmy. Funeralia Radziwiłowskie z XVII wieku*. Katowice 2012, s. 225. Dokładne omówienie kazania zob. ibidem, s. 220–226. W edycji dodatkowo zamieszczono kompozycje emblematyczne. Zob. J. PEŁC: *Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*. Kraków 2002, s. 208–209; P. BUCHWALD-PEŁCOWA: *Emblematyka w staropolskich drukach funeralnych*. W: *Polska i Europa w dobie nowożytnej*. Red. T. BERNATOWICZ, S. MOSSAKOWSKI, A. ROTTERMUND. Warszawa 2009, s. 211–218.
- 334 Omówienie oracji M. JARCYK: *Przy pogrzebach rzeczy...*, s. 226–233. Por. A. CZWOLEK: *Lew Sapieha i Krzysztof Radziwiłł młodszy. Dzieje trudnej przyjaźni*. W: *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasicyzna*. Red. K. STĘPNIK. Lublin 2007, s. 43–63.
- 335 *Mowa J[aśnie] O[święconego] Xięcia JMP Krzysztofa Radziwiła ...* [367], zob. M. JARCYK: *Przy pogrzebach rzeczy...*, s. 219.
- 336 Ibidem..., s. 234, tam też odpis epitafium i jego tłumaczenie.
- 337 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 8. Por. J.A. CHROŚCICKI: *Pompa funebris...* W 1655 r. w czasie inwazji „Moskwy” zwłoki kanclerza i jego rodziny zostały zbeszczeszczono, a trumnę i inne kosztowności skradziono.
- 338 Był profesorem filozofii w Pułtusk, zmarł w 1635 r. w Warszawie. Biogram EW], s. 384. Por. T. ZIELIŃSKI: *Kazania pogrzebowe w konwencji sarmackiej pompae funebrae*. W: *Od liryki do retoryki. W kręgu słowa, literatury i kultury*. Red. I. KADULSKA, R. GRZEŚKOWIAK. Gdańsk 2004, s. 189–195.
- 339 Na ten temat zob. M. WŁODARSKI: *Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI w.* Kraków 1987; D. KÜNSTLER-LANGER: *Idea vanitas, jej tradycje i toposy w poezji polskiego baroku*. Toruń 1996; J. SOKOLSKI: *Staropolskie zaświaty*. Wrocław 1990; B. ROK: *Zagadnienie śmierci w kulturze Rzeczypospolitej czasów saskich*. Wrocław 1991; IDEM: *Sarmacka „ars bene moriendi”*. W: *Między barokiem a oświeceniem. Sarmacki konterfekt*. Red. S. ACHREMCZYK. Olsztyn 2002, s. 130–140.
- 340 *Dwa lwi kleynot Sapieżanski...* [247], k. nlb. 5v.
- 341 Ibidem, k. nlb. 13r.
- 342 Ibidem.

343 Por. J. A. CHRÓŚCICKI: *Wiadomości o mecenacie artystycznym magnaterii i szlachty polskiej na podstawie panegiryków pogrzebowych od XVI do końca XVIII wieku*. „Roczniki Historii Sztuki” 1973, t. 9, s. 147–176.

344 *Dwa lwi klejnot...* [247], k. nlb. 3v.

345 Pełny tekst inskrypcji, zdjęcie i opracowanie w *Inskrypcje z wileńskich...*, s. 243–245, 255.

346 Por. J. REČKO: *Literackie epitafium barokowe. Geneza i teoria gatunku*. Zielona Góra 1992.

347 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 29.

348 J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 325.

349 *Ibidem*, s. 12.

350 *Ibidem*. W krypcie zamieszczono także odpowiednie informacje na trumnach osób tam pochowanych, w tym przełożonej Doroty Siedleszyńskiej „zameężonej od Moskwy w 1655 roku”.

351 *Laska marszałkowska...* [396]. J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 338 podaje, że kazanie to było tłumaczone na łacinę. Biogram Sarbiewskiego zob. *Nowy Korbut*. T. 3. *Piśmiennictwo staropolskie*. Warszawa 1965, s. 208–216; EWJ, s. 600–601; PSB 35, s. 179. Sarbiewski wygłosił mowę na ślubie Sapiehy z pierwszą żoną Anną z Chodkiewiczów, zob. *Hymenodora, honore et gloria...* – [Wilno : s.n.], 1620. Por. M. BARŁOWSKA: *Ossoliński, Moskorzowski, Sarbiewski – mowy pogrzebowe. Teksty w dialogu*. Katowice 2008.

352 W tłumaczeniu Wujka: „Cieszcie go wszyscy, którzyście około niego, a wszyscy, którzy znacie imię jego, mówcie: Jako się złamała laska mocna, kij chwalebny?” zob. *Biblia : to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu... na polski ięzyk z nowu z pilnością przełożone... / przez D. Iakvba Wvyka...* – W Krakowie : w Drukarni Łazarzowej, 1599.

353 *Laska marszałkowska...* [396], k. nlb. 39v. Por. J. SOKOLSKI: *Staropolskie zaświaty...*; por. P. BADYNA: *Model człowieka w polskim piśmiennictwie parenetycznym XVIII w. (do 1773 r.)*. Warszawa 2004; K. SOKOŁOWSKA: *Świeckich drogi do świętości w hagiografii sarmacko-barokowej*. Poznań 2008.

354 Por. J. DROB: *Drukowane kazania franciszkańskie w XVI i XVII wieku. Próba postawienia problemu*. W: *Zakony franciszkańskie w Polsce*. Red. J. KŁOCZOWSKI. T. 2. Niepokalanów 1998, s. 320–338.

355 *Lasność lasnie Wielmożney...* [331]. Karmelici bosy „fundacji sapieżyńskiej” w Białyniczach wydali również *Kazanie na obsequiach... Theodory Hrabianki na Tarnowie Tarnowskiej, Kazimierzowej Leonowej Sapieżyyny... / przez... Jana Chryzostoma Glińskiego...* – W Białyniczach : w Drukarni Karmelitów Bosych, 1652. Opis zob. M. SKWARA: *Polskie drukowane...*, poz. 382. Pogrzeb musiał być kosztowny, gdyż Piotrkowczyk podkreśla, że wdowiec nie żałował na ten cel nakładów. Por. S. OCHMANN: *Pogrzeb magnata w XVII wieku w świetle rachunków*. W: *Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*. Red. J. PIETRZAK. Wrocław 1990, s. 73–82.

356 *Biblia : to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu...*, s. 664.

357 Por. U. KICIŃSKA: *Wzorzec szlachcianki...*; B. POPIOŁEK: *Konterfekt prawdziwy...*, s. 313–324.

358 Por. M. SKWARA: „Miejsca wspólne” polskiej poezji i sztuki funeralnej XVI i początku XVII wieku. Szczecin 1994, s. 53.

359 M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 342–343.

360 Zob. B. ROK: *Człowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej*. Wrocław 1995; IDEM: *Druki żałobne w dawnej Polsce XVI–XVIII w.* W: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*. Red. H. SUCHOJAD. Warszawa 2001, s. 187–201; S. BACZEWSKI: *Propagandowa rola szlacheckiego pogrzebu z XVII wieku w świetle kazań pogrzebowych*. W: *Wesela, chrzciny i pogrzeby...*, s. 203–216. Na ten temat zob. M. BOGUĆKA: *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku*. Warszawa 1994; *Śmierć w kulturze dawnej Polski. Od średniowiecza do końca XVIII wieku*. Warszawa 2000; *Vanitas. Portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych*. Red. J. DZIUBKOWA. Poznań 1996; A. NOWICKA-JEŻOWA: *Sarmaci i śmierć. O staropolskiej poezji żałobnej*. Warszawa 1992; D. KÜNSTLER-LANGER: *Idea vanitas...*; B. ROK: *Zagadnienie śmierci...*

361 Utrwalanych w obiegu rękopiśmiennym i drukowanym. Por. A. PETRUCCI: *Pismo...*; J. Trzyna-dłowski wyróżnia epitafia onomastyczne, identyfikacyjne i poetyckie. Zob. IDEM: *Małe formy literackie*. Wrocław 1977, s. 67–68.

362 Por. J.A. CHROŚCICKI: *Castris et astris. Kazania i relacje pogrzebowe jako źródła historii sztuki*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1968, z. 3, s. 384–395.

363 Zob. pełny tekst, zdjęcie i opracowanie *Inskrypcje z wileńskich kościołów...*, s. 251.

364 W. ZAHORSKI: *Kościół św. Michała...*, s. 31–32. Podobny zapis biograficzny znajduje się na jej portrecie, stanowiącym parę z wizerunkiem jej męża, zob. *Sapiehowie. Kolekcjonerzy...*, s. 209.

365 Por. M. MATUŠAKAITĖ: *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklainimas LDK*. Vilnius 2009, s. 144–162, 184–191. Cyt za J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*, s. 324.

366 M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 338.

367 Wilno zostało zdobyte 8 sierpnia 1654 r., do jego złupienia dopuszczono kozackie oddziały Żołotarenki. W Wielkim Księstwie Litewskim dobra kościelne najbardziej ucierpiały ze strony protestanckich Szwedów i prawosławnych Moskali, zob. J. OCHMAŃSKI: *Historia Litwy*. Wrocław 1982, s. 165.

368 M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 362.

369 Ibidem.

370 Ibidem. W kronice szczegółowo opisano osoby pochowane w poszczególnych kryptach, zob. ibidem, s. 342–346.

371 Ibidem, s. 369–370.

372 Ibidem, s. 371.

373 Ibidem, s. 358–362.

374 Ibidem, s. 376.

375 Ibidem, s. 348–358. Por. B. RICCOBONI: *Life and Death in a Venetian Convent: The Chronicle and Necrology of Corpus Domini, 1395–1436*. Ed. D. BORNSTEIN. Chicago 2000, pp. 26–47.

376 M. KAŁAJAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 348–358.

377 Ibidem, s. 365–366.

378 Ibidem, s. 334.

379 J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka...*

380 M. KAŁAJAJSKA-SAEED: *Kronika bernardynek świętomichalskich...*, s. 335.

II.

O panieńskim czytaniu

NORMY I WZORY LEKTURY W ŚRODOWISKU ZAKONNYM

1. LEKTURA W USTAWODAWSTWIE I ZALECENIACH ZAKONNYCH

Podstawę życia zakonnego stanowiła reguła, stanowiąca „oparcie i fundament całej dyscypliny zakonnej”¹:

Reguła w zakonie jest to ścieżka, którą Bóg przeznacza tym wszystkim, których powołuje dla dojścia do doskonałości, z której nie mogą wykroczyć bez wpadnięcia w błąd, który ich prowadzi w niebezpieczeństwo zguby².

W okresie potrydenckim wskazania reguły należało dostosować do wymogów prawa obowiązującego zakonnice, stąd dodawano do niej komentarze i przepisy, objaśniające zakres i metody przestrzegania, adaptowania i interpretowania jej poszczególnych rozdziałów (deklaracje), prawa dodatkowe faktycznie regulujące tryb życia w klasztorze (konstytucje), a także ustawy normujące życie codzienne (*consuetudines*)³ i dyrektywy kanoniczne. W praktyce oznaczało to, że „Reguły zakonów podają sposoby do doskonałości w służbie Bożej, a Konstytucje pokazują jako ich zażywać trzeba”, czyli „Reguła naucza, co czynić trzeba, a Konstytucje jako czynić potrzeba”⁴.

Często we wszystkich tych aktach normatywnych powoływano się na odpowiednie fragmenty dekretów soboru trydenckiego i kopiowano je w tłumaczeniu na język polski. Ustawy odnoszące się do odnowy życia zakonnego (*Decretum de regularibus et monialibus*, sesja 25/A), obowiązujące w „zgromadzeniach i klasztorach, kolegiach i domach zakonnych ... wedle zasad dowolnej reguły albo konstytucji”⁵, sprawy funkcjonowania klasztorów określały tylko ogólnie. Podobnie jak w późniejszych zarządzeniach – takich jak uchwały soborów czy bulle papieskie – nie odnoszono się w nich bezpośrednio do znaczenia książki i lektury, zostawiając te kwestie regulacjom wynikającym z reguł i ustaw własnych danej wspólnoty⁶. Jednocześnie nakaz, by wszyscy zakonnicy i zakonnice „stosowali i podporządkowywali swe życie zasadom reguły, którą ślubowali, a przede wszystkim, aby wiernie zachowywali to, co dotyczy doskonałego wypełnienia ich ślubów”⁷ wskazywał na dbałość o formację, w której akcentowano rozwój intelektualny⁸.

Zakony żeńskie w Polsce epoki potrydenckiej reprezentowały tradycję augustiańską, benedyktyńską, franciszkańską i karmelitańską⁹, za podstawowe prawo przyjmowano w nich zatem reguły ss. Augustyna i Benedykta oraz ustawy Urbana IV i Alberta

Avogadro, patriarchy jerozolimskiego, do których dodawano odpowiednie komentarze, zwłaszcza zwyczaje, statuty, konstytucje i deklaracje¹⁰. Praktyczną formę adaptacji prawa stanowiły cykliczne zalecenia po wizytacjach przełożonych zakonnych i władz diecezjalnych.

Kwestię obecności książki w życiu zakonnym podejmowały już reguły najstarsze (ss. Benedykta, Augustyna, a także Brygidy). Określały one miejsca zbiorowego czytania (refektarz i kapitułarz), rzadziej – typ preferowanych tekstów, choć niezmiennie zalecały lekturę rozdziałów reguły (zwłaszcza w kapitułarzu) oraz Pisma Świętego i dzieł Ojców Kościoła.

Najdawniejszą z nich była *regula monasteriorum*, którą zgodnie z wymogami epoki potrydenckiej odczytały na nowo benedyktynki tzw. kongregacji chełmińskiej, odnowione przez ksienię Magdalenę Mortęską¹¹. Tak zwana reguła reformowana – *Reguła świętego Benedicta z łacińskiego przetłumaczona i z reformacją porządków chełmińskiego, toruńskiego, żarnowieckiego, nieświeckiego, y inszych... teyże reformacyjy y Reguły... klasztorow panieńskich* (zatwierdzona w 1605 roku)¹² – powstała z połączenia pierwotnego tekstu św. Benedykta z nowymi ideałami (pomijając wielowiekową tradycję). Dodano do niej przede wszystkim deklaracje, dotyczące realiów życia wspólnoty, działającej w nowej sytuacji prawnej, a nawet w odmiennych warunkach klimatycznych. Funkcjonowały również inne wydania reguły: klasztor toruński opublikował w 1626 r. własne tłumaczenie tekstu św. Benedykta¹³, do którego dołączono *Konstytucje abo ustawy zakonne Panien Benedicta Świętego Zgromadzenia Kassinskiego Potwierdzone od Eugeniusa Trzeciego Papieża... 1620*; klasztor staniątecki przyjął translację reguły z 1646 r., „płci białogłowskiej ... akkomodowaną” przez biskupa krakowskiego Bernarda Maciejowskiego¹⁴; dla benedyktynek w diecezji wileńskiej tamtejszy biskup Eustachy Wołłowicz, opat komendatoryjny w Lubiniu, w 1629 r. przygotował nowy przekład i deklaracje (*Reguła Benedykta Świętego Dekretami wizytalnemi według kraioy zimnych tutejszych i zwyczajów z dawna ugruntowanych Panien Zakonnych pod tą regułą w Diecezji naszej wileńskiej żyjących ... przez Bulle danym od Oycow Świętych Sixta 5, Grzegorza 14, Klemensa 8 ... deklarowana y do zupełnego zachowania podana ... inne wszystkie Deklaracje oddalająca...*¹⁵); dla benedyktynów zaś odrębne tłumaczenie w 1677 r. opracował Stanisław Szczygielski (druga edycja w 1756 r.). Konstytucje sakramentek z 1758 r. również miały charakter komentarzy do poszczególnych rozdziałów reguły benedyktyńskiej, zwłaszcza w 38 omówiono lekturę w refektarzu oraz wskazano konieczność czytania tekstów normalizacyjnych¹⁶.

Reguła św. Benedykta w opracowaniu, które zlecił biskup Józef Wereszczyński, przeznaczona dla klasztorów polskich, w tym cysterek „w Trzebnicy na Śląsku ... gdzie ś. Jadwiga leży”¹⁷, w rozdziale 48 określała dzienny porządek lektury. Mnisi mieli się zajmować „robotą ręczną, a pewnych zasię godzin czytaniem rzeczy Boskich ... od godziny zaś czwartej aż do godziny jakoby szóstej mają się zabawiać czytaniem”, następnie przewidziano odpoczynek, lecz „jeśli kto chce czytać, niechaj sobie tak czyta, żeby drugich zaniechał w pokoju”. W niedzielę „niechaj pilnują czytania wszyscy”, a gdy znajdzie się ktoś leniwy, kto nie będzie chciał lub mógł rozmyślać i czytać, ma dostać inną „pobożną” robotę. W Wielkim Poście lekturą należało się zajmować od rana do godziny trzeciej:

niechaj sobie wszyscy wezmą po księgach z Librarij, które porządnie z początku niech czytają, które księgi zaraz w wstępnej śrzodę mają im być dane. A mimo inne rzeczy jeden albo dwa starszy mają być na to wysadzeni, którzy by obchodzili klasztor w one godziny, których się bracia czytaniem bawią, a niechaj tego dojrzą aby się nie nalazł brat gnuśny, który by na próżnowaniu albo na baśniach czas trawił, i któryby nie był pilny czytania, nie tylko sobie niepożyteczny, ale i drugie turbujący¹⁸.

Takiego opieszalego mnicha należało dwukrotnie upomnieć, później podlegał karze. Ogólnie zalecano lekturę żywotów świętych i ksiązek duchowych (rozdział 72).

W tłumaczeniu reguły św. Benedykta z 1658 r., przygotowanym „do używania pospolitego dla siostr Konwentu Trzebnickiego Świętego Zakonu Cistercyjskiego”¹⁹, precyzowano, że

[p]ewnych czasów mają siostry robić, a pewnych czasów mają być lekcje Pisma świętego czytane ... po obiedzie zaś Pismo święte albo Psalterze czytać mają²⁰.

Podobnie podkreślono, że w Wielkim Poście księgi zabrane z biblioteki mniszki „od deski do deski zupełnie przeczytać mają”²¹. Lektura zawsze odbywała się w wyznaczonym czasie, za jej zaniechanie groziła kara lub praca fizyczna:

A jeżeliby była która tak leniwa i niedbała, żeby nie chciała albo nie mogła rozmyślać i czytać, ma jej być robota taka naznaczona, żeby nie próżnowała²².

Wśród „godnych” sposobów zachowania wymieniono wówczas czytanie połączone z modlitwą, „wstrzemięźliwością postępowania” i „serdeczną skrucą”²³.

Wizytatorzy klasztoru cysterek w Owińskach zezwalając na dostosowanie ustawodawstwa zakonu do kondycji „płci białogłowskiej”, zalecali, by wolny czas przeznaczać na lekturę. Podczas nowicjatu co najmniej trzykrotnie czytano regułę. Codziennie cysterkom odczytywano martyrologium, w niedzielę i święta – statuty, a podczas posiłków – Pismo Święte²⁴. Indywidualne kontakty z książką kontrolowano, gdyż

z czytania ksiąg zakazanych, rzeczy i słowa świeckie a w zgorszenie przynoszące w sobie mających, mogłyby się w wierze i w obyczajach nakazić. Panna Abbatissa niech tego dogląda i doglądać każe, jakoby takowych ksiązek żadnych tam nie przyjmowała, tam [tj. w celach – J.G.] nie chowały, a żeby pierwiej od Ojca Confessora były przejrzone²⁵.

Zalecano lekturę żywotów świętych i innych ksiąg „do zbudowania przystojnych ... nie jako baśni ludzi świeckich”, lecz służących do naśladowania pobożności i cnót²⁶. O „rozmaitość lekcji” powinna się starać ksieni, podobnie jak o dobór odpowiednich tekstów do czytania w czasie prac ręcznych²⁷.

Bardziej szczegółowe wskazówki, które odnoszą się do czytania ksiąg zalecanych przez przełożonych, zawierała reguła dla „Pani Konwentu Staniąteckiego akomodowana”²⁸. Przeorysza pilnowała, by zakonnice „czasów do czytania ksiąg duchownych do nabożeństwa i do robót ani omieszkały, ani odmieniały”²⁹, a dziekanki miały „mieć przy sobie regułę, by mogły siostry nauczać”³⁰, gdyż zgodnie z zaleceniem: „jest przywoito, aby zakonnik swoich czasów całą regułę słowo w słowo doskonale przeczytał”³¹. W komentarzu tym opat Joachim opisywał też genezę zbiorowej i indywidualnej lektury reguły:

Gdy za czasu SS Benedykta jeszcze nie było drukarni, zdaje się, że na początku Zakonu nie każdemu nowicjuszowi dawano książkę jaką, w której się zamyka S. Reguła, dla czego też było opisano od SS Ojca, aby przez rok nowicjatu trzy razy całą im Reguła z swoimi siedemdziesiąt trzema rozdziałami była czytana, aby wiedzieli, na jaki koniec przyszli do zakonu. Dziś zaś, kiedy każdemu nowicjuszowi jaka książeczka Reguły się daje, łącznie sami z czytania jej zrozumieć mogą, jakie w sobie zawiera powinności³².

Porządek nowicjatu zamieszczony w regule reformowanej wyraźnie nakazywał głośne odczytywanie jej tekstu:

[a] chcemy, aby tę regułę jako najczęściej w zgromadzeniu czytano, by się żadna z siostr nieświadomością nie wymawiała³³.

Mistrzynie nowicjuszek powinna

być biegła i świadoma w czytaniu ksiąg duchownych ... Aby przeszkody w życiu duchownym w pojmowaniu ćwiczenia zakonnego zdrady szatańskiej nie tylko do świadectwa, ale też z częstego i pilnego czytania ostrożnie rozumiała. A nowicjuszkom zawsze takie książki czyta jako Reguła w rozdziale 73 rozkazuje podawać ma, jakie by ich ćwiczeniu najspodobniejsze być mogły³⁴.

Panny dodatkowo miały czas na naukę czytania i pisania, jednak jeśli która

przez pół roku ani po polsku, ani po łacinie nauczyć nie może, znak to bowiem jest wielkiej tępości, a do tego jeśli w innych rzeczach sprawności żadnej nie ma ani do prac sposobności, iż albo słaba, albo z głupiego o sobie rozumienia i z gnuśności, wstydy się i chroni roboty i prace wszelakiej³⁵,

wówczas nie powinna być dopuszczona do profesji. W przypadku zakonnice tzw. drugiego chóru, czyli konwerek, podkreślano ich zdolności do różnych typów prac. Z tego powodu uznawano, że „żadnej ... nie godzi się czytania uczyć, a jeśli któraś umiała wcześniej, to może czytać za dowoleniem księni”³⁶, lecz bez „wzruszania” innych.

W nowicjacie przewidziano konkretny czas na opanowanie pożądaných umiejętności: po mszy „usiędą do pisania te, którym już dwa miesiące w nowicjacie wyszły”, po obiedzie „przeczytają w brewiarzu co być ma na nieszporce i na jutrzniej”, następnie „słuchać będą czytania książki duchownej”³⁷. Nowicjuski były także odpowiedzialne za przygotowanie ksiąg do modlitwy na chórze³⁸. Mogły używać brewiarzy oraz diurnałów, przekazywanych niekiedy po śmierci innych zakonnic, wraz „z drugimi księgami”³⁹.

Do tekstu reguły św. Benedykta z 1607 r.⁴⁰ jej tłumacz ksiądz Jan S. dodał objaśnienia precyzujące sposób rozumienia tekstu. W traktacie 101 zaznaczał, że czytanie w trakcie posiłków wynika nie tylko z tradycji monastycznej, ale i z zaleceń soboru w Toledo. Podał dwa powody. Pierwszy to posiłek dla ciała i duszy,

[a]bowiem przystojna rzecz jest sługom Bożym, aby wszystkie ich postęпки i zabawy takie były, z których by Pana Boga cześć i duszom pożytek pochodził, dla czego stół i jedzenie ich takie ma być, żeby się nie tylko zwierchowny posilał ... ale i człowiek wewnętrzny duchowym pokarmem Pisma S. i słowa Bożego,

drugi zaś to pomoc w zachowaniu milczenia, by się

łatwiej ustrzec mogło słów i gadek próżnych, które się pospolicie przy stole i jedzeniu narychlej trafiają⁴¹.

Wybór lektorki potwierdzało błogosławieństwo: zakonnica w niedzielę klękała pośrodku chóru, obrócona ku ołtarzom, powtarzając trzykrotnie wiersz: „Domine labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam”⁴², na który przełożona odpowiadała:

Salvam fac servam tuam R. Deus meus sperantem in te V. Mitteci auxilium Domine de Sancto R. Et de Syon tuere ea[m] V. Domine exaudi orationem meam R. Et clamor meus ad te veniat Oremus: Aufer ab hac famula tua quae sumus Domine spiritum elationis et ignorantiae, ut repleta spiritu humilitatis et scientiae intellectum sacrae capiat lectionis. Per Christum Dominum nostrum [odpowiadano –].G.] Amen⁴³.

Lektura rozpoczynała się, gdy siostry na znak przełożonej siadały przy stołach. Lektorki „nie mają czytać albo śpiewać wedle porządku, ale owe które by były do zbudowania słuchających sposobne”⁴⁴. Przewidziano konkretny plan lektury: jeśli była czytana Ewangelia, przygotowywano odpowiedni wykład albo kazanie, zgodnie z rozkazem ksieni. Później wybierano na dany dzień „męczeństwa i żywoty świętych”, a jeśli ich brakowało, to

książkę duchowną, a osobliwie nie ma się opuszczać czytanie Reguły, która w Kapitu-
le bywa czytana ze wszystkimi jej deklaracjami, która i u wtórego stołu niech będzie
powtórzona⁴⁵.

Po kolacji czytano „collationes abo żywoty świętych, abo co innego do zbudowa-
nia słuchających Sióstr”, lecz z pominięciem pierwszych pięciu ksiąg Biblii i Ksiąg Kró-
lewskich, bo „nieudolnym rozumem nie byłoby pożytecznie”⁴⁶. W dni postu program
obejmował trzy albo cztery karty żywotów i tekstów pasyjnych. Zakonnica mogła
także „dla odnowienia ducha” iść do celi, by odprawić osobiste rekolekcje. O znacze-
niu lektury świadczył obowiązek obecności w czasie czytania, „choćby też niektóre
zabawione były urzędem sobie poruczonym”⁴⁷.

W regule reformowanej w rozdziale „O lektorze tygodniowej” podkreślano, że:

stół, gdy siostry jadają, nie ma być bez czytania. A nie z trafunku, która pierwaj księ-
gę porwie, czytać się do stołu poważy, ale którą na cały tydzień naznaczą, w niedzielę
czytać zacznie⁴⁸.

„Uwagi na regułę” s. Benedykta przewidywały sytuację, że nie każdy zakonnik
może być lektorem, gdyż niektórzy czytali źle lub nie potrafili czytać wcale⁴⁹.

Dodatkowo wymieniano tytuły zalecane do czytania w refektarzu:

1. Żywot Pana Jezusów Granatensa.
2. Żywot Najświętszej Panny
3. Żywoty świę-
tych
4. O naśladowaniu Pana Jezusowym Thomasza de Kempis
5. Collacje Ojców
świętych od Jana Kassiana eremity pisane i tamże przedniejsze rzeczy
6. Hieronima
Plata o dobrach stanu zakonnego
7. Dezyderoza
8. Juliusza Fatiego o umartwieniu
9. Przewodnika
10. Zwierciadło
11. Baroniusza polskiego [i] cokolwiek ... tym księgom
podobnego⁵⁰.

W praktyce zestaw ten wzbogacano o prace zalecane w danej sytuacji,
np. przez ofiarodawców i spowiedników. Wymienione publikacje okazały się jednak
na tyle przydatne i aktualne, że wizytator konwentu jarosławskiego wymieniał je
jeszcze w 1755 r.⁵¹, „obligując” ksienię, by

mając tak wiele remonstrowanych [tj. przedstawianych – J.G.] ksiąg Duchownych
i w objaśnieniu Reguły zaleconych, aby Lektorka Zakonnica do stołu Siostrom czyta-
ła Żywot P. Jezusów Granatensa, Żywot Najśw. Panny, Żywot Świętych, Książki o Na-
śladowaniu P. Jezusa Tomasza de Kempis, Collacje Ojców SS od Jana Kassiana Ere-
mity spisane, Desiderosusa, Hieronima Plata, o Dobrach Stanu Duchownego Juliusa
Fatiego, o Umartwieniu, Przewodnika, Zwierciadło, Baroniusza Polskiego i podobne
książki ... do postępków duchownych służące niech się stara ... dla używania klasztor-
nego kupić. Jako albowiem zaniedbane lekarstwo nie pomoże do zdrowia, zarzucony
plaster nie zagoi rany, z ręki oddalona laska nie podeprze człowieka, tak ascetów i oj-

ców duchownych zaniedbane i zarzucone z naukami księgi ani ran duszy i kalectwa nie zaleczą ani żadnej ułomnościom ludzkim dać mogą podpory. Komuż to bardziej należy zachować jak zakonnym osobom, które sobie świat obrzydziwszy, jarzmo Chrystusowe słodkie, żywot spokojny, bogomyślny i z Bogiem złączony obrały⁵².

Zdarzało się również, jak w przypadku benedyktynek w Legnicy, że wizytator zlecał prepozytowi kontrolę ksiąg nabywanych przez klasztor i dobór tekstów czytanych przy posiłkach⁵³.

Tak jak w poprzednich translacjach na język polski, w regule opracowanej przez ks. Jana S. precyzowano zasady czytania w czasie pracy ręcznej, w Wielkim Poście oraz w godzinach wolnych od obowiązków. Podział na pracę i lekturę kojarzył się z żywotem „pracowitym i bogomyślnym”, przy czym pierwszy uznano za drogę do drugiego, „[b]o pierwsza Marta pracowita, która Pana w dom przyjmuje, po niej Magdalena, która się duchownie z Panem częstuje”⁵⁴. Zakonnice miały „pilnować” czytania zwłaszcza w niedzielę. Również w tym tłumaczeniu reguły zakazywano wieczornej lektury Biblii, głównie ksiąg Mojżeszowych i Królewskich,

[b]o w księgach Biblii rzeczy trudne są, figur i tajemnic wiele mają w sobie, które bez wykładu jako nie są zrozumiane, tak i pożytku nie przynoszą, przeto się prostym i nieuczonym nie zejda, do tego w nich jest wiele rozmaitych historii o wojnach i o inszych sprawach i rzeczach potocznych, z których by się mogły rozmaite fantazyje przez sen w nocy kłócić, przetoż na inakszy czas takowe czytanie odkładać każe, a na noc kolacyje, historie żywotów świętych i insze nauki duchowne, z których by zakonnice zbudowanie i pobudkę do nabożeństwa wyjąć mogły⁵⁵.

Takie poglądy na lekturę Pisma Świętego podzielał wizytator benedyktynek jarosławskich, biskup Wacław Sierakowski, który na pytanie: „Jeżeli się godzi zakonnikom czytać Biblię Polską” odpowiadał, że św. Benedykt w rozdziałach 42 i 73 pozwolił czytać Pismo Święte, ale wyjątkiem jest „Siedmioro Ksiąg Mojżeszowych, Rodzaju, Exodus, Leviticus, Numenorum, Deuteronomium, Josue, Sędziów albo Królewskie”, gdyż ich lektura, zwłaszcza po komplecie, „słabym rozumom” jest niepożyteczna⁵⁶. Biskup szczegółowo analizował wydania Biblii, która jest

wiele razy drukowana, jak w Krakowie w Drukarni Mikołaja Szarfenberga RP 1577 ... Jana Leopolicy ... inna edycja ks. Jakuba Wujka SJ, inne edycje w Brześciu a potem w Gdańsku w Drukarni Andrzeja Hünefelda RP 1633, tych i inszych edycji nie godzi się Zakonnikom czytać, tj. z Brześcia i Gdańska, bo je Lutrzy wydali i wiele pisma Bożego pofałszowali ... Inne zaś edycje Biblii ks. Leopolicy albo ks. Wujka chociaż są bez wszelkiego błędu z łaćńskiego na polski język wytłumaczone, atoli i te dla wielkich i głębokich racji, których tu żadnej potrzeby nie masz wyrażać, także do czytania nie są pozwolone. Albowiem Klemens VIII In *indice librorum prohibitorum* zakazał onych czytać⁵⁷.

W tej sytuacji wizytator uznał, że

oprócz Nowego Testamentu, Biblii Polskiej do czytania Zakonnym Pannom nie pozwalamy. I dlatego wszystkie egzemplarze Biblii od wszystkich PP Zakonnych i samej P. ksieni aby do Biblioteki Polskiej zaraz były komportowane [tj. złożone – J.G.] i oddane przykazujemy⁵⁸.

O ograniczaniu dostępu do Starego Testamentu decydowała obawa przed nie właściwym rozumieniem i oddziaływaniem tekstu:

Księgi, w których Zakon jest postanowiony i te, w których Dzieje albo Historie są opisane i wielką figur cieniami są pokryte, i wielu tajemnic są pełne, nie są to księgi prostym zakonnicom sposobne, osobliwie w tę godzinę, której ma być czytanie nie o rozmaitych wojen historiach, skąd by rozmaite fantazje przez sen przychodzić mogły, ale takie które by były wszystkie do zbudowania, pełne prostoty nauk, obyczajów i które by świętemu rozmyślanu podporę dawały⁵⁹.

Podobne wskazówki Sierakowski zostawił brygidkom w Samborze:

Lubo święta i Kościołowi katolickiemu wielce jest potrzebna Biblia, czyli Pismo S. Stare, przecież dla racji nam dobrze wiadomych ... zakazujemy wszystkim Pannom Zakonnym czytać onej, wyjąwszy Nowy Testament, który radziemy, i chcemy aby był czytany, a oprócz tego żywoty świętych, o powołaniu do stanu duchownego, o wzgardzie świata, postępku w cnotach i doskonałości, jak się sಿದೆł szatańskich uchronić, zmysłów pilnować i pasyje uskramiać, od zabaw świeckich stronić, z współ zakonnymi według obligacji zachować się w modlitwie, śpiewaniu, medytacjach, komuniach... do tego służące książki gromadzić dopomóc mogą oprócz wyżej wyrażonych Reguły tak S. Salwatora, jako i Świętego Augustyna, Konstytucyje Wieleb. Piotra, Ordynacyje Zakonne, Żywot P. Jezusa, Żywot Naśw. Maryi Panny Granatensa, o Naśladowaniu P. Jezusa Tomasza a Kempis, Kollacyje OO. SS. od Jana Kassjana eremity opisane, Dezyderoza, Hieronima Plata o dobrach stanu duchownego, Juliusza Fatyego o umartwieniu, Listy ś. Bernarda do Siostry Zakonnicy, Przewodnika grzesznika, Zwierciadło Baroniusza polskiego też same książki lub im podobne mają służyć w refektarzu i w lokutorium podczas robót lub kolacyji duchownej⁶⁰.

Zwraca uwagę, że polecał on zakonnicom teksty wymieniane 150 lat wcześniej w benedyktyńskiej regule reformowanej, z dodaniem prac św. Bernarda.

Z kolei wizytator klasztoru cysterek w Owińskach uznał nawet, że lektura „Liber Genesis albo Regum albo Cantia Cantorum” powinna być zakazana w czasie posiłków⁶¹, jednak kolejny opat zalecił, by „Reguła Polska, także Biblia polska i insze postille polskie z uważaniem, pilnym słuchaniem i milczeniem zakonnym” były czytane w refektarzu⁶².

Zakres lektury Biblii dokładnie precyzowali również inni przełożeni. W 1630 r. norbertanka płożka Elżbieta Nieborowska⁶³ na wyklejce Ewangelii zanotowała:

Rozkazał przełożony, aby zawsze u stołu czytano w każdą niedzielę i święta na obiedzie pierwszy rozdział S. Pawła a na wieczery wtóry, do Filipian listy, we śródeż zaś pierwszy rozdział do Kolosan, w piątek zaś Gerssona rozdział 12 Księgi 2, w sobotę pierwszy rozdział do Efezjan ... Wojciech Szłubszky Przełożony ... to nam zaleczył i rozkazał, abysmy tego się trzymały⁶⁴.

Zakonnica określiła następnie cel takiej lektury:

co daj Boże wykonać, to co rozkazano, aby, co w uszach brzmi w sercu zachowane. Bo nie na tem należy do uszu poczytać, ale pożytek, smak duchowny stąd brać, chociaż węższe to czytając pilnie, a rozmyślenia pilnuj ustawicznie⁶⁵.

Siostronom bardzo szczegółowo wskazywano, które księgi Biblii (gdzie „wszystko się zamyka cokolwiek w inszych księgach jest i służyć ma do doskonałości”) powinny czytać:

Księgi mądrości to jest Przypowieści, Ecclesiastes, Mądrości i Ecclesiasticis, także w Listach Apostolskich nauki szeroko są opisane. W księgach historycznych jakie są Księgi Sędziów, Księgi Królewskie, Joba, Judyt, Estrer, Tobiasza, Machabeuszów i Dzieje Apostolskie, przykładów dostatek się znajduje. W Księgach zaś Psalmów, w Pieniach Salomonowych, Proroków najbardziej się afekta wzbudzą. A w Czterech Ewangelistach wszystkie te rzeczy znajdują się wespół⁶⁶.

Radzono również, które fragmenty Ewangelii powinny być lekturą w infirmerii. Przede wszystkim zakonnicy, która „powolną chorobą schodzi ze świata” należy polecać rozważanie tekstów o „Samarytance, J 4, o cudzołożnicy, J 8, niewieście chanańskiej, Mat 15, Magdalenie, Łuk 7, o onej zapłacie jednakowej nie jednakowo wzywaniem do winnic, Mat 20, o zagubionej owcy, o marnotrawcy” oraz o podobnych obrazach Bożego miłosierdzia⁶⁷ i wszechmocy (np. w tekstach o wskrzeszeniach, cudach, Męce Pańskiej, Zmartwychwstaniu itp.).

W „uwagach na regułę” św. Benedykta znalazła się też wzmianka o bibliotekarzu⁶⁸. Zadania osoby odpowiedzialnej za księgozbiór precyzował w 1751 r. przywoływany już wizytator jarosławskiego konwentu benedyktynek, biskup Sierakowski. Zalecał, by ksieni dbała o kompletność spisu książek i by nakazała

jednej Zakonnicy do tego deputowanej pilnować biblioteki i od zguby bronić, mając zupełnie opisany i oddany sobie Regestr ksiąg, niż kiedy w pomieszaniu, rozerwaniu i nieporządku bez rejestru zostawać będą⁶⁹.

Chodziło zatem o przygotowanie „regestru generalnego”, czyli kompletnego spisu, zawierającego dzieła przechowywane w bibliotece oraz z niej wypożyczone, a więc także książki, które mogą się „po celach między Pannami znajdować”, stąd

Przewielebną Pannę Ksienią jako którakolwiek w zgromadzeniu zostającą zakonnice pod grzechem śmiertelnym i klątwą obligujemy, aby wszystkie książki do biblioteki klasztornej do spisania wiernie oddały, a potem za pozwoleniem używać onych w potrzebie będą mogły⁷⁰.

Spis miała przechowywać ksieni, a jego kopią postugiwać się bibliotekarka:

Regestr zaś tych ksiąg ma być dwoisty jeden u P. Ksieni, a drugi u Panny Zakonnej, która ma do straży zaleconą sobie bibliotekę, aby wiedziała wiele ich ma, komu co do czytania daje, kto oddał księgę albo zagubił. I te wszystkie księgi małe czyli wielkie, którekolwiek się w szczególności u zakonnicy znajdują, niech będą do Regestru pospolitego klasztornego wprowadzone i wpisane, zostawiwszy wolne onych już ... używanie⁷¹.

Wizytator podjął także kwestię zabezpieczenia ksiązek, zwłaszcza wykonania oprav „dla wygody czytania”:

Ponieważ zaś wiele w bibliotece znajduje się ksiąg duchownych znaczną ekspensą klasztoru nabytych, które dotychczas *in crudo* są w seksternach nieoprawne i zaniedbane, więc obligujemy Przewielebną Pannę Ksienią, aby ich dla wygody czytania introligatorowi porządnie w komparatury oprawić, jako chórowe ponaprawiać starała się⁷².

Następnie należało zadbać o stan woluminów:

dla konserwacji zaś onychże dalszej, ta która ma klucz do biblioteki, ma ich choć nie razem wszystkie, ale po części podczas pogody i słońca po pięćdziesiąt albo po sto biorąc, z ostrożnością wszelką i pilnowaniem od szkody przesuszyć, wytrzeć i na swoim w bibliotece miejscu położyć, czego aby nie zaniedbywała pilnie zalecamy⁷³.

Troszczono się również o zabezpieczenie księgozbioru przed kradzieżą. Najpewniej zdarzyła się ona w przypadku ksiązek przeznaczonych do użytku kapelanów, gdyż wizytator stwierdzał, że

nad kaplicą S. Piotra u drzwi lada jaki zamek i z kluczem że go lada gwoździem otworzy, więc żeby dalszej w księgach nie było szkody ... Panna Ksieni nowy zamek z kluczem ingrychtowym [czyli ślusarskim – J.G.] sporządzi i przybić każe i księgi ks. spowiednikowi zaleci albo jednemu z ks. ks. kapelanów do dalszej straży pilnej rozporządzi⁷⁴.

Pewne podsumowanie wskazań lekturowych, kierowanych do benedyktynek, stanowiły zasady ćwiczenia się w postępowaniu duchowym, wydane przez ksienię wileńską Mechtyldę Hilzenównę⁷⁵. Zgodnie z nimi reguła i inne książki duchowne, wybrane za zezwoleniem przełożonej, powinny być czytane często, gdyż „czytanie odnawia żądzą w świętych cnotach postępowania”, z czego wynika dobra modlitwa, nawet przy krótkiej lekturze⁷⁶. Istotny jest dobór tekstów (zwłaszcza rezygnacja z książek „dwornych”), a także odpowiednio wybrany czas na czytanie – każdy poza modlitwą i wyznaczonym zajęciami, czyli najczęściej dwa razy na dzień po pół godziny. Ksieni zwracała też uwagę na praktyczne zastosowanie poznanych prawd: „poradzono mi, abym trochę czytała⁷⁷ a wyrozumiała i to wypełniła co czytam, abowiem czytać a nie czynić jest jakoby jeść a nie trawić”; nawet niewielki fragment lektury powinien „zostawać w sercu”.

Brygidki – oprócz nadanej im bardzo krótkiej reguły św. Augustyna (według której żyły także augustianki, dominikanki, norbertanki i wizytki) – przyjęły też ustawy wywodzące się z pism św. Brygidy, nazwane *Regułą św. Salwatora* (składała się z 31 rozdziałów), uzupełnione o szczegółowe ustalenia, określane jako *Extravagantes*, liczące 116 rozdziałów i wzbogacone o zbiór praw, zwany *Konstytucjami Piotra z Alwastaru*⁷⁸. Św. Brygida w widzeniu otrzymała „wszystkie Artykuły tej Reguły, ze wszystkimi słowy, które się w nich zamykają ... nie tak jakoby na karcie spisane”, lecz zapamiętane oraz notowane przez „zakonnika i przyjaciela Bożego”⁷⁹. Za wykładnię ustaw i ducha zakonu uważano zarządzenia kapituły generalnej z 1429 r. w Vadstene, określane przez polskie brygidki jako *Ordynacje kapituły wastaneńskiej*⁸⁰. Teksty te wydano razem dopiero w 1673 r. jako *Regułę S. Salwatora podaną s. Brygittcie, z Rewelacji ksiąg jej ... Z Regułą Augustyna s. biskupa hiponeńskiego ... i ustawami zakonu tejże s. Brygitty...*⁸¹.

Lektury dotyczyły przede wszystkim rozdziału 24 i 29 *Konstytucji*. Precyzowano w nich zasady „czytania do stołu”, które miało się odbywać codziennie rano i wieczorem po półtorej godzinie (oprócz dni postu o chlebie i wodzie). W niedzielę po jutrzni wybrana na dany tydzień lektorka powinna prosić przed ołtarzem o błogosławieństwo trzykrotnie powtórzonymi słowami: „Domine labia mea apertes”, na co chór odpowiadał: „Et os annuntiabit laudem tuam”. Następnie „hebdomadarka” prosiła: „Salvum fac Domine Ancillam tuam”, chór dodawał: „Deus meus sperantem in te”, a lektorka kończyła „benedykcję” słowami: „Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum et auferat a te Spiritum elationis”⁸². Proszono zatem o oddalenie od lektorki „ducha dumy”, gdyż czytanie miało być na chwałę Boga. W refektarzu brygidka siadała „na miejscu swoim przy Lektoryle albo Katedrze”, rozpoczynała i kończyła lekturę modlitwą⁸³. Podobnie przed kompletą, po błogosławieństwie i pokłonie, lektorka „czytać będzie duchowne dzieła, albo cokolwiek takie[go] przez godzinę”⁸⁴. Siostry zobowiązywano również do czytania w każdy piątek siedmiu psalmów w czasie procesji w krążgankach. Potem w chórze odmawiały litanie⁸⁵. Siostron, które „śpiewać nie umieją” nakazywano:

niechaj mówią na każdy dzień czterdzieści razy *Pater noster*, i tak wiele *Ave Maria* ... a które nie umieją psalterza będą mówiły ... dziesięć razy siedm psalmów pokutnych z litaniami⁸⁶.

W czasie świąt ksieni powinna czytać siostrom kilka rozdziałów reguły, kontynuując lekturę „aż wszystko skończy, żeby się która nie wymawiała nieznaną Reguły”⁸⁷. Także hebdomadarka w kapitulniku „będzie czytała regułę siedmnastą”, poprzedzoną modlitwą⁸⁸. Reguła precyzowała również liczbę tekstów liturgicznych: „Książ do odprawowania Officium Pańskiego, tak wiele mieć jako wiele potrzeba, a nazbyt nic”. Natomiast książ służących objaśnianiu liturgii mogło być dowolnie dużo: „Tych zaś książ, z których się czego nauczyć mogą, będą mieli ilo chcą”⁸⁹.

Regułę św. Augustyna przyjęły także dominikanki. Przeor dominikanów w Płocku, Mikołaj z Mościsk, w 1608 r. opracował i wydał (edycja z 1616 r.) regułę z konstytucjami tercjarek dominikańskich (dla mniszek dominikańskich opublikowano ustawy w 1695 r.). We wstępie *O początku i dalszym progresie siostr trzeciego habitu św. Dominika* podkreślał, że

[ze] starych ustaw i sposobu życia *Tertiarum* dla reformacyjnej pośledniejszej niektóre rzeczy odmienić trzeba, niektóre wyrzucić, niektóre zaś przydać ... co do profesyj należy, to jest regułę ś. Augustyna, sposób czynienia ślubów, capitulum o apostazyj ... co służy do klauzury ... o wybieraniu wedle praw, o zachowaniu ustaw...⁹⁰.

Dodał także odrębny rozdział, poświęcony praktyce medytacji. Za szczególnie ważne uznał czytanie Pisma Świętego i przykładów świętych. Jednym z zaleceń dla nowicjuszek była pilna dbałość o księgi.

Także szesnastowieczne konstytucje dla norbertanek nakazywały, by „siostry nie zostawiały książek na stole bez dozoru, bo mogłyby zginąć”⁹¹. Rękopiśmienna reguła zakonna klasztoru żukowskiego z 1583 r. zawierała „wykłady” poszczególnych jej części, najpewniej autorstwa tamtejszej przeoryszy, Anny Sukowskiej⁹². Pożytek ze słuchania tekstów czytanych w refektarzu zależał według niej od nastawienia zakonnicy:

Te łakną słowa Bożego, które żądają go słuchać. A co by za przyczyna była, że choć wiele nas świętego słowa czytanego słucha, przecie próżne od niego odchodzimy? Nie insza jest, jedno że pragnienia ku słuchaniu nie mamy, przeto też żadnego smaku nie czujemy i zapomniemy, że ku słuchaniu chciwości i ochoty nie mamy ... Naświećj tedy mamy serce nasze przysposobić ku łaknieniu, z pragnieniem słuchając słowa Bożego, a za tym przydzie łaska Boża, która nas wewnątrz obleje słodkością i smakiem duchownym nakarmi⁹³.

Szczególną uwagę poświęciła Sukowska lekturze Pisma Świętego:

Ilekoć też Boże Pismo nam bywa czytane i wykładane, pamiętać mamy, iż jest pokarmem duchownym, który nam Pan Bóg posyła ku nasyceniu serc naszych, byśmy snacz na drodze nie ustały, także i ku posileniu naszemu przeciw pokusom diabelskim i nieprzyjaznościom tego świata ... Która z nas w sercu skryje i zachowa słowa Boże, te staną się jej pokarmem dusznym. Abowiem od śmierci, to jest grzechu śmiertelnego i powszedniego nas bronią, a po tym ku żywotowi wiecznemu przywodzą⁹⁴.

Norbertanki od 1619 r. wykorzystywały także przygotowaną na ich potrzeby i dedykowaną ksieni zwierzynieckiej Dorocie Kątskiej polską edycję komentarza do reguły św. Augustyna⁹⁵. Wymieniono w niej środki służące „odnowieniu duchowemu człowieka zakonnego” oraz zachowaniu ślubów. Jednym z zalecanych sposobów było „czytanie nabożnych i duchownych ksiązek, przynajmniej przez pół godziny na każdy dzień”⁹⁶. Podstawą życia zakonnego była znajomość reguły, „abyśmy się wszyscy dobrze z nią porozumieli i to cośmy Bogu, sobie, bliźniemu i Zakonowi świętemu winni, pilnie uznawali”⁹⁷. Ustawy powinny być przestrzegane „mocnym i ochotnym sercem”, a do obowiązków ksieni należało dopilnowanie ich czytania co tydzień.

Nie aprobowano posiadania ksiązek aktualnie nieużytkowanych, gdyż jeśli ktoś miałby „ksiązeczkę albo co innego, czego żadną miarą nie używa ani słusznie potrzebuje”, wówczas przekraczałby ślub ubóstwa⁹⁸. Wyjaśniając zasady obowiązujące przy odmawianiu godzin kanonicznych, polecano, by „w słowach czytanych albo śpiewanych omyłek nie było”:

Ci którzy tak prędko i szalenie słowa kwapią, że ani do słów, ani do Pana Boga mogą mieć uwagi i baczenia, ciężko grzeszą. Także i Ci, którzy ucinają słowa niektóre albo sylaby pewne z zwyczaju potykają ...⁹⁹.

Należało zatem ćwiczyć, by słowa „wymawiać wyraźnie i czujno” oraz strzec się rozproszenia. Popełnione omyłki trzeba było „wynagrodzić”. Podstawę odprawienia godzin kanonicznych stanowiło korzystanie z brewiarza (chyba że ktoś znał go na pamięć¹⁰⁰), chodziło zatem o wspólną, głośną lekturę, gdyż „nie dosyć czyni ten, który tylko na brewiarz patrzy, a usta nic nie mówi, w samej tylko myśli słowa milczkiem obmawiając”¹⁰¹. Precyzowano także sposób śpiewania, piętnując zwłaszcza śpiewanie „figuralne”, „nadmiernie wysokie” i mające na celu popisywanie się przed audytorium, a nie chwagę Bożą¹⁰². Kolejne uwagi odnosiły się do czytania w refektarzu. Wyjaśniano obowiązek milczenia przy posiłku, odnosząc się do nakazów reguły i statutów, a także tradycji monastycznej i praktyki. Przy stole „Jezusa ukrzyżowanego” należało zachować „karność i umartwienie”, co stanowiło przeciwieństwo obyczajów

ludzi dworskich i światowych, gdzie pełno głupiej wolności w mowach ledajakich, w śmiechach, w przeszydzeniu i innych próżnościach i podczas postępkach urażliwych Boga i bliźniego¹⁰³.

Z tego powodu do „stołu zakonnego”

czytanie Ojcowie święci przydali, żeby się próżne rozmówki, a zwłaszcza sprzeczenia i w słowach roztargnienia (o które przy jedzeniu nie trudno) tym środkiem, to jest słuchaniem słowa Bożego dusiły i odcinały¹⁰⁴.

Kolejne uzasadnienie tej praktyki odnosiło się do sfery duchowej. Należało słuchać czytania „bez tumultów i sprzecznania”, by „wszystka myśl na misce nie była”, a „człowiek na duszy i ciele miał swoją rekreacją i posiłek”¹⁰⁵.

W rękopiśmiennym tekście ustaw dodatkowych dla norbertanek¹⁰⁶ (precyzujących kwestie szczegółowe, charakterystyczne dla praktyki konkretnego zakonu), odmiennym od tekstu uchwalonego przez kapitułę generalną norbertanów w 1630 r., lekturę określono jako „zbawienne czytanie”¹⁰⁷. Wyznaczono na nią trzy terminy dziennie: od godziny 8 do 9, między obiadem a nieszporem (pół godziny, od ok. 13.30), oraz po nieszporem, nie dłużej jednak niż do godziny 20, gdy:

bez żadnej wymówki siostry niech się uspokoją i żadna czytając przy świecy pomienionej godziny niech nie przestępuje¹⁰⁸.

Zwracano uwagę na poprawny sposób czytania w czasie obiadu i kolacji. Lektorka powinna wówczas zważać na reakcję ksieni i poprawiać ewentualne błędy lub niech „czytanie powtórzy, aż zrozumie i poprawi się w omyłce swojej”¹⁰⁹.

Z kolei w rozdziale 10 tłumaczenia łacińskiego tekstu św. Norberta, pochodzącego z klasztoru na Zwierzyńcu, który to tekst zalecano do lektury w refektarzu w każdą sobotę¹¹⁰, święty Zakonodawca zalecał „ochotne” i mądre słuchanie Słowa Bożego:

Niechaj sobie nikt nie tęskni, ani się niechaj nikomu nie przykrzy, często gęsto tę książkę czytać, w której się krótkiej nauki do chwalenia Boga doczyta. Słowo bowiem Boże jest ogniste ... ogniem Ducha św. zapalone, palące grzechy, mnożące cnoty, szczepiące mądrość w bogomyślnych sercach i posilające niebieskimi pokarmami jako głosem własnym Zbawiciel do nas mówi: błogosławieni którzy słuchają Słowa Bożego i strzegą go¹¹¹.

Za dobór lektury była odpowiedzialna podprzeorysza lub mistrzyni nowicjatu. Jej zadaniem było przede wszystkim przygotowanie panien do profesji, czemu służyły: dobre poznanie reguły i ceremonii zakonnych oraz umiejętność czytania i śpiewu. Nowicjuszki miały być „w duchownych rzeczy czytaniu z wielką postępką chęcią pracowitemi”¹¹², stąd powinny ćwiczyć się w lekturze książek, które

przez pobożne opisowanie osobliwszym obyczajem do miłości Boskiej i ziemskich rzeczy wzgardy i chęci cnót bardziej pobudzają i smak w nich serdeczny czynią¹¹³.

Wyznaczone teksty norbertanki powinny często i pilnie czytać oraz „mocno w serce i w pamięć wpajając, aby z tych rzodeł duchownych nauk zakonnego ducha wyczerpnęły”¹¹⁴. Lekturę poprzedzała modlitwa, należało też przystąpić do niej z odpowiednim nastawieniem: chodziło nie o „rozczytywanie się” w księgach pobożnych, lecz o odniesienie się z wielką pokorą i pragnieniem do tajemnic Bożych. Początkiem nauk było zatem opanowanie katechizmu¹¹⁵. Autor precyzował także zadania siostry,

„która ma bibliotekę konwencką w swojej dozorności”. Jej obowiązki polegały na dbałości o przechowywanie, opracowanie i użytkowanie księgozbioru:

Książek sobie oddanych niech ma pilną strażą i niech je w ochędóstwie [tj. w porządku – J.G.] trzyma i prochy któremi przykurzeły się co pięć dni przynajmniej niech omiata i żeby się od wilgotności albo od jakiej innej rzeczy nie psowały, z pilnością niech zabiega temu¹¹⁶.

Powinna ona także starać się o czystość w bibliotece, często odkurzać ją i zamiać¹¹⁷. Opracowanie zbioru polegało na przygotowaniu inwentarza, a także oznaczeniu każdej książki:

Wszystkich ksiąg pod straż jej oddanych regestr niech ma spisany, bez wyraźnej woli prałata nikomu żadnej książki niech nie pożycza. Jakiegokolwiek nauki księgi pod tytułem swoim niech pospołu ułoży i na marginesach spodnich księgi niech tytuł wypisze¹¹⁸.

Konsekwencją tych zaleceń był działowy układ biblioteki, najbardziej rozpowszechniony w klasztorach. Dostęp do księgozbioru był kontrolowany, bibliotekarka dbała przy tym o jego kompletność, a

[j]eżeli postrzeże, że którą książkę z biblioteki wzięto, a nie może jej między siostrami znaleźć, niech oznajmi Przełożonej konwentu, która powinna się starać, żeby się ta przywróciła¹¹⁹.

Ustawy dla augustianek wydano dopiero 30 stycznia 1783 roku¹²⁰. Stanowiły one uzupełnienie do przygotowanej dla tego zakonu reguły św. Augustyna¹²¹ w edycji z 1766 r. Wcześniej augustianki korzystały z tekstu przepisanego w roku 1759¹²², do którego dwanaście miesięcy później dołączono konstytucje dla zakonnice¹²³. Zalecano w nich przede wszystkim, by siostry w milczeniu słuchały lektury w refektarzu, „[a]by nie tylko same usta jadły pokarm, ale żeby i uszy łaknęły Słowa Bożego”¹²⁴. Lektorkami miały być nowicjuszkki lub młode profeski, starsze zakonnice „od tego są uwolnione, chyba żeby młodych nie było”. Jedynym polecanym tekstem była w tym przypadku reguła, przeznaczona do czytania w każdy piątek (był to jednocześnie termin kapituły) przy obiedzie, „abyśmy się w niej jak w zwierciadle przeglądać mogli”¹²⁵. Częściej należało czytać konstytucje: wszystkim siostram – zwłaszcza w sobotę przed posiłkami i w czasie kapituły – a nowicjuszkom codziennie¹²⁶. Konstytucje podawały, że obowiązkiem przełożonej jest m.in. poprawianie błędów w czytaniu w chórze, refektarzu i w każdym innym miejscu. Za błędy w czytaniu przewidziano kary: pokutę, napomnienie na kapitule, całowanie ziemi. Zabraniano wnoszenia książek z refektarza, a także pożyczania od osób spoza klasztoru.

Niektóre z tych zaleceń powtarzały – odnoszące się do jednej, konkretnej wspólnoty – *Ustawy i Ordynacje dla WW. Panien Zakonnych Reguły S.O. Augustyna na Kazimie-*

*rze przy kościele S. Katarzyny podczas pierwszej wizyty xiędza Magistra Erazma Bartoła ... Prowincji Polskiej Prowincjała zapisane ... 1770 Dnia 2 Maia*¹²⁷. Wizytator zwracał w nich uwagę na pożytki płynące z głośnej lektury w czasie posiłku, zwłaszcza wynikające ze słuchania reguły¹²⁸:

O 11 godzinie gdy u stołu siedzicie, co Wam wedle zwyczaju czytają w cichości Ducha bez rozruchu i swarów tego słuchajcie, aby nie same usta chleb spożywały, ale i uszy Słowa Bożego pragnęły, przez cały stół niech Wam będzie czytana lekcja Duchowna. W każdy piątek podczas obiadu pisma Świętego Ojca Augustyna czytacie¹²⁹.

Także w czasie wizyty generalnej w 1772 r.¹³⁰ przypomniano, by czytać regułę w każdy piątek, a konstytucję trzy razy w tygodniu.

Również wizytki polskie, które regułę św. Augustyna przetłumaczyły z francuskiego, a następnie wydały ją wraz z konstytucjami salezjańskimi i własnymi ustawami, uznawały podobne zasady odnoszące się do czytania, wyjaśniając:

[c]o mówi reguła, aby na co dzień o godzinie naznaczonej o księgi proszono, tyczy się czasu tamtego, w którym druku jeszcze nie używano, dlatego ksiąg mieć wcześniej nie mogli, ale ich czytać było potrzeba jedno po drugich¹³¹.

Obowiązywała norma, że księgi wydawano tylko w oznaczonym czasie¹³² i że posiłek ma trwać godzinę, aby nic nie roniąc ze słuchanego tekstu, mogły go spokojnie skończyć także siostry jedzące wolniej. Poza tym

[k]ażda siostra czytać będzie do stołu swego tygodnia, a to według porządku kolejną, ... chyba żeby która miała głos słaby, albo nie umiejąc przyzwoicie czytać, ma być z tego uwolniona. Czytanie zaś ma być głośne, wyraźne i z słuszną pauzą, od kropki do kropki. Co żeby tym lepiej być mogło, ta która to staranie będzie miała, dobrze uczyni, przejrzeć wprzód, co ma czytać. Czytanie zaczynać mają przez rozdział jeden konstytucyjnej, prócz w piątek, w który czytać będą regułę przez cały obiad¹³³.

Co miesiąc każda siostra powinna także przeczytać fragment konstytucji, odnoszący się do wyznaczonego urzędu, „a Bóg da im zawsze nowe światłości przez takie czytanie”¹³⁴. W czasie kapituły przełożona albo sama podejmowała lekturę, albo „czytać każe jaką naukę wyjętą z księgi jakiej nabożnej, albo artykuł reguły”¹³⁵. Za dobór książek odpowiadała asystentka, która miała też pilnować, by nie przyjmowano do klasztoru „żadnych ksiąg, tylko za dozwoleнием Ojca Duchownego, Spowiednika zwyczajnego, jeśli to są księgi nowotne [współczesne – J.G.]”¹³⁶. Zgromadzone publikacje powinna ona

chować w dobrym porządku i rozdawać ich będzie Siostrom Profeskom, według jako je Przełożona naznaczy. Nowicjuszkom zaś, jako Mistrzynie rozrządzi. Będzie naznaczała co tydzień lekcje, tak do pierwszego, jako i drugiego stołu¹³⁷.

Miała także poprawiać sposób artykulacji: „które czytać będą, jeżeli czytają zbyt skwapliwie, albo że nie dobrze wymawiają, i tym podobne omyłki”¹³⁸.

Normowano również sposób zachowania w czasie lektury w refektarzu. Rozpoczęła ją błogosławieństwo dla lektorki, która podchodziła do katedry ze złożonymi rękami i na znak przełożonej zaczynała czytać (w tym czasie siostry rozkładały serwy). Inna lektorka czytała konwerskom. Nowicjuszki miały

[czytać wszelkiej sposobnej godziny jaki rozdział reguły albo konstytucyj, albo też cokolwiek z księgi, którą mają dla dania sobie rozrywki w pokusach albo też zaciągnięcia ducha nabożeństwa¹³⁹.

W chórze znajdowała się mała półka na księgi medytacji wyznaczone do lektury¹⁴⁰, a na jego środku – pulpit, na którym kładziono teksty służące do śpiewania oficjum, pod nim zaś było miejsce na „księgi odpustów”, objaśnienie dyrektorium o oficjum i inne ceremonie. Upływający czas mierzył przybity „zegarek wenecki”, z proporcjami oznaczającymi kwadransy. Z kolei w izbie zgromadzenia przechowywano księgi Fundatora, Ewangelie, Psalmi Dawidowe po łacinie i po francusku oraz wykłady reguły. Dzięki temu „Siostry mogą czytać tak w tych księgach co je chowają w miejscu zgromadzenia, jako też i w tych, co są w chórze i w refektarzu”¹⁴¹.

Reguła ułożona przez św. Franciszka, wielokrotnie poprawiana i udoskonalana¹⁴², została zatwierdzona w 1221 r. (przez późniejszego papieża Grzegorza IX) i w 1223 r., jako tzw. trzecia reguła. Na jej podstawie św. Klara opracowała zasady życia dla swoich zakonnic. Klaryski zachowywały ów tekst, zatwierdzony w 1253 r. przez papieża Innocentego IV, albo przyjmowały regułę zreformowaną, zatwierdzoną w 1263 r. przez papieża Urbana IV. Klaryski polskie, jurysdykcyjnie podległe prowincjałowi franciszkanów konwentualnych, posługiwały się tą drugą regułą¹⁴³. W klasztorze gnieźnieńskim (założonym w 1259 r.) reformę potrydencką wprowadzali franciszkanie. Siostry dostały tekst reguły z zaleceniem, by go skopiować i rozesłać do innych klasztorów, „abyście wy też na wzór tegoż wypisali też Regułę S. Klarej i inszym naszym klasztorom kazali wypisać i klasztorom rozsyłać”¹⁴⁴. Regułę poprzedzał *Porządek dyscypliny którą mają czynić Siostry y Zakonniczki Świętej Klary wzięty z Konstytucji Zakonnych*, dodano do niej także *Constitutie zebrane częścią z Concilium Tridenskiego częścią s statutow Kapituły Głównem Florenckiej od ... Piusa IV wybranych y utwierdzonych... dla poprawy y zachowania panien zakonnych S. Clary u Panny Mariej w Gnieźnie Zakonu S. Franciszka* (datowane 9 września 1593 r., a przepisane 26 września 1603 r. przez brata Stanisława) oraz zalecenia wizytatora prowincji. W klasztorze w Starym Sączu także funkcjonowała rękopiśmienna wersja reguły, z dodanymi do niej następnie dekretami wizytacyjnymi. W tekstach tych zalecano przede wszystkim codzienną lekturę reguły, odbywającą się w refektarzu: reguła powinna być odczytywana „z pilnością, porządnie, rozdzielwszy, a tak,

żeby się przez tydzień wszystka przeczytać mogła albo najdalej przez dwie niedzieli¹⁴⁵. Mistrzynie nowicjuszek miała je uczyć czytania, śpiewania, reguły, zabaw duchownych, a mistrzyni panien świeckich – czytania, szycia i „robót białogłowskich”¹⁴⁶. Klaryski nie precyzowały bliżej, jak rozumieć lekturę i zakładały możliwości zamiany odprawiania oficjum na określone modlitwy dla nieumiejących czytać¹⁴⁷.

Bernardynki polskie były związane z franciszkanami obserwantami, tworzącymi kongregacje tercjarskie. Pierwszy klasztor (z kościołem św. Agnieszki) powstał w Krakowie w 1459 r. i przyjął trzecią regułę św. Franciszka, zatwierdzoną przez Mikołaja IV. Zgodnie z zaleceniami reformy trydenckiej w klasztorach bernardynek wprowadzono klauzurę i uroczyste śluby, do czego zobowiązywała też bulla prowincjała bernardyńców Benedykta Gąsiorka¹⁴⁸. Druga krakowska wspólnota bernardynek (przy kościele św. Józefa) posługiwała się sporządzoną na jej potrzeby kopią reguły i statutami, potwierdzonymi w 1665 r. Była to *Reguła Trzecia S. Franciszka y Vstawy Papieskie y insze wstawy uchwalone y postanowione na wielu rożnych Kapitułach od Przewielebnych Oycow Zakonu świętego Franciszka de Observantia Pannom Zakonnym Reguły trzeciej tegoż świętego Franciszka w Krakowie przy kościele Iozepha świętego mieszkającym służące y należące, które ich informują iako mają żyć, sprawować się y zachować w tymże Zakonie ś. wyżej pomienionym ... Za staraniem Panny Teresy Zadzikowney ... zporządzone y napisane w Roku Pańskim ... 1649 Dnia 15 Miesiąca Grudnia*¹⁴⁹. Statuty zarządzały lekturę reguły w każdy piątek (rozdział 7) w refektarzu, a brak uwagi i rozpraszenie innych traktowano jako grzech, zgodnie ze słowami: „kto mnie miłuje, słów moich strzeże”. Dodane do tekstu artykuły kapituły bydgoskiej podkreślały, że nowicjuszka „niesposobna do śpiewania i czytania”, bez względu na czas pobytu w klasztorze, pochodzenie, posag i urodę, nie powinna być przyjęta, gdyż powinna dobrze czytać po polsku i łacinie, solmizować, śpiewać i być „sprawna do robót pospolitych”.

Karmelitanki dawnej obserwancji nie miały własnych drukowanych ustaw, lecz dla swoich domów w Polsce (we Lwowie i Dubnie) przyjęły *Regułę y Konstytucje Panien zakonnych y Siostr Panny Przenaswiętszej Maryey z Gory Karmelu za staraniem ... Anny Theresy Baranowskiej, na ten czas ... przełożoney wystawione Roku 1670*¹⁵⁰. W konstytucjach szczegółowo informowano o zasadach organizacji życia w klasztorze. Podprzeorysza co tydzień ustalała i zapisywała „na tablicy” pełnione w klasztorze „oficja”, czyli obowiązki, m.in. siostr do mówienia antyfon¹⁵¹, hebdomadarki, która rozpoczynała wszystkie godziny kanoniczne (poza kompletą) i błogosławieństwo w refektarzu, lektorek w chórze oraz „do pierwszego stołu i wtórego”, „aby przejrawszy sobie wprzód, rzetelnie i dobrze czytały”¹⁵². Lektorki wybierano spośród siostr, które najlepiej radziły sobie z głośnym czytaniem, od młodszych poczynając¹⁵³. Do ich powinności należała lektura tekstów wyznaczonych przez przeoryszę: w kościele na chórze – martyrologium, w refektarzu – żywotów lub książki nabożnej, a w piątce reguły i rozdziału konstytucji, które odczytywano również w kapitularni¹⁵⁴. Także w każdy piątek karmelitanki „czyniły dyscyplinę”. Tę pokutną praktykę poprzedzała głośna lektura fragmentu „o męce Zbawiciela Pana naszego Jezusa Chrystusa” z pracy *Król Bolesny*¹⁵⁵.

Na chórze zabraniano zakonnicom śpiewu figuralnego i posiadania służących do niego ksiąg¹⁵⁶, jednak „przy brewiarzu, diurnale mogą zażywać siostry jakowej do nabożeństwa książeczki o Najświętszej Pannie albo inszej jakiej do nabożeństwa

służącej”¹⁵⁷. Siostry do lektury lekcji w chórze na jutrznię wielką, „które lepiej czytać będą umiały”¹⁵⁸, wybierała subprzeorysza lub kantorka, a mistrzyni nowicjuszek „sposobniejszym” nowicjuszkom kazała czytać „lekcyjne w oficycjum małym o Najświętszej Pannie”¹⁵⁹.

W refektarzu lektorka wychodziła na środek, skłaniała się, mając ręce złożone na krzyż pod szkaplerzem, z głową tak zwróconą ku ziemi, by rękami dotykała kolan. Następnie mówiła „lube Dom[i]ne benedicere”, dostawała błogosławieństwo, szła do pulpitu i stojąc, żegnała się, wymawiając słowa „In Nomine Domini Nostri Iesu Christi. Amen”. Potem siadała i zaczynała czytać, na początku informując o rozdziale lub lekcji tekstu. Jeśli czytała Biblię, kończąc pierwszy rozdział, powinna podać: „następnie rozdział taki a taki tej a tej księgi”. Czytanie kończył znak przełożonej, wówczas lektorka wstawiała, mówiąc „Tu autem Domine miserere nostri”¹⁶⁰.

Tak wyglądała lektura codzienna. Natomiast w Wielkim Poście, gdy w czasie kolacji przy pulpicie lektorka mówiła „lube Dom[i]ne benedicere”, hebdomadarka odpowiadała „Divinum auxilium maneat semper vobiscum”. Po skończonym czytaniu „kilku punktów”, lektorka mówiła „Benedicite”, hebdomadarka zaś odpowiadała „Largitor omnium bonorum Benedicat callationem Ancillarum suarum”, a wszystkie karmelitanki – „Amen”. Następnie lektorka czytała „aż do dania signum ostatniego, które kończąc mówić ma »Tu autem Domine miserere nostri«”¹⁶¹.

W trakcie czytania w refektarzu wymagano pilnego słuchania i zakazywano „inszych zabaw albo czytania książek jakich prywatnych”¹⁶². Było to dopuszczane w celach, gdzie można było również korzystać z drewnianego lub glinianego kałamara, piór i papieru do pisania¹⁶³.

Nauki czytania zakazywano konwerskom, zamiast oficjum powinny one odmawiać godzinki:

Konwierski, które czytać umieją, książek żadnych zażywać nie będą, prócz Officium Zakonnego, z którego Godzinki Panny Przenajświętszej odprawować będą. Więc żadnym sposobem matka Przeorysza nie ma pozwalać, aby te, które wstępując do Zakonu czytać nie umieją, miały się czytać uczyć, a to dlatego, aby pilniejsze były prac i robót, które im naznaczone bywają w klasztorze. Pacierze zaś swoje powinny odprawować według Reguły...¹⁶⁴.

Precyzowano także sposób organizacji udostępniania książek:

Księgi do czytania i nabożeństwa należące rozkazujemy, aby chowane były oszczędnie w jednej librerii, w której zaraz ma być regestr tychże ksiąg porządnie spisany tamże. A gdy się trafią z licencją Matki Przeorysze którykolwiek z siostr wziąć książki jakiej do czytania, tedy ma napisać tę książkę na tablicy też Zakonnica, aby gdy potrzeba pokaże, wiedziano, gdzie jest ta księga i żeby się snadnie naleźć mogła, gdy jej potrzebować będą¹⁶⁵.

Dla zreformowanej żeńskiej linii tego zakonu w 1653 r. wydano regułę św. Alberta i konstytucje, w przekładzie z języka włoskiego:

Gdy starożytna zakonna według pierwszy reguły dyscyplina częścią dla samego dłu-
gie przeciągu czasu, częścią też dla krewkości ludzkiej trochę była osłabiała ... Królo-
wa niebieska Roku Pańskiego 1562 wzbudziła ... ś. Teresyją, aby ten Zakon reformo-
wała i do pierwszej ozdoby swej wprawiła,

w tym „tak duszne jako i ręczne zabawy płci białogłowskiej mądrze opisała”¹⁶⁶. Re-
guła ta zawierała tylko ogólne wskazówki odnoszące się do lektury np. w refekta-
rzu, gdzie jedząc, karmelitanki bosa miały słuchać „współ jakiego czytania z Pisma
świętego”¹⁶⁷. Powinny unikać kaszlu i nie przeszkadzać w żaden inny sposób. Lektorka
miała „czytać głosem nabożnym i wyraźnym, żeby ją wszystkie mogły zrozumieć”,
mogła również czytać szybciej, żeby w tym samym czasie dać dostateczną „materię”
do rozmyślenia. Wcześniej powinna przejrzeć tekst. W święta lektura odnosiła się
do fragmentu Ewangelii. W czasie głośnego czytania martyrologium karmelitanki
bosa siedziały, lektorka zawsze stała. Wyznaczała ją na dany tydzień przeorysza
lub podprzeorysza. W każdą sobotę wypisywano „tablicę urzędów klasztornych”,
z informacjami:

Niedziela N.
Hebdomadarka.....siostra N.
Wersykularie.....S.N. y S.N.
Lektorka Martyrologium i pierwszego stołu.....S.N.
Lektorka pierwszego nokturnu.....S.N.¹⁶⁸

Dodatkowe uwagi podawano na tabliczce lub „karcie”, umieszczonej w kapitul-
rzu lub na chórze¹⁶⁹. Zajęcia pracy ręcznej nie powinny być „tak wydworne i subtelne,
żeby umysł miały zatrudniać i od rozmyślenia go Panu Bogu odrywać”¹⁷⁰. Rolą prze-
oryszy było pilnowanie, by

[t]ylko duchowne i aprobowane książki czytane były, zwłaszcza żywotów Ojców
świętych, męczeństwa świętych męczenników i żywoty inszych świętych, Dionizyju-
sza Kartuzyjana o czterech rzeczach ostatnich, Tomasza a Kempis abo Jana Gersona
o wzgardzie świata, Flos sanctorum de Villegas, Księgi Ojca Ludowika Granatensa
to jest Memoriał o Modlitwie, Przewodnika grzeszników, Rozmyślenia Żywota Pana
Chrystusa, Traktat o miłości Bożej, księgi Ojca Piotra z Alkantary, to jest o modlitwie
i rozmyślaniu, księgi Ojca Dydaka Stelle o Próżności świata i o miłości Bożej, Orato-
rium Zakonników Antoniego z Guewary, biskupa z Mondognety. Książki Jana z Awilli
to jest książki, którym tytuł jest Audi filia i jego listy, książkę Ojca Ludwika z Leonu,
która ma tytuł Imiona Chrystusowe i insze książki duchowne, bo takowe czytanie
nie mniej potrzebne jest do podpory dusze jako pokarm dla podpory ciała¹⁷¹.

Poza tym

wielkie ma zalecenie czytanie ksiąg o doskonałości zakonnej sposobem wyższym napisanych, jako są Opuscula S. Bonawentury, S. Laurentiusa Justyniana ... osobliwie księgi nigdy godnie nie wychwalone, a zwłaszcza naszym zakonnicom Świętej Matki Naszej Teresy, Błogosławionego Ojca Jana od Krzyża, W.O. Jana a Jesu Maria, W.O. Thomasza a Jesu, z których każda z naszych może własnego ducha wyczerpnąć hojnie, chociażby żadnych inszych autorów nie miała¹⁷².

Pełny wykaz lektur karmelitanki bosej miał również obejmować czytanie reguły i ustaw zakonnych oraz „niektórych doświadczonych historyków, którzy rozmaite przykłady świętych mają”. W przypadku hagiografii pomocy w ustaleniu tego, jakie cechy powinno się naśladować, a co „mieć w podziwieniu” oraz które przykłady służą „do zawstyżenia”, a które do „nauki”, udzielała mistrzyni duchowa¹⁷³.

W każdym konwencie powinno być dostatecznie dużo tekstów reguły oraz przynajmniej dwa „egzemplarze albo księgi, w których by były pisane albo wydrukowane konstitucyje” – jeden schowany w skrzyni, drugi „niech w pogotowiu będzie, aby raz w tydzień część ich pospołu wszystkim siostrom przeczytana była, czasu którego przeorysza sporządzi. Które pomienione konstitucyje niech wszystkie siostry usiłują mieć na pamięci”¹⁷⁴. Aby osiągnąć ten cel, „rozkazuje [się], aby w każdym klasztorze wiele było ksiąg tychże konstitucyje, żeby każda gdy będzie chciała mogła ich z sobą wziąć do cele swojej i czytać je według swojego upodobania”¹⁷⁵.

Z czasem „Panny bosaczki” opracowały również ceremoniarz¹⁷⁶, określający dokładniej sposób lektury w klasztorze. Karmelitanki w trakcie czytania oficjum „trzymając brewiarz i recytując z niego dostępowały wielu odpustów”¹⁷⁷. W kapitularku lektorka biorąc regułę albo konstytucje, wychodziła na środek pomieszczenia, prosząc o błogosławieństwo („lube Dom[i]ne benedicere”), na co słyszała odpowiedź: „Regularibus disciplinis nos constituere dignetur magister coelestis”¹⁷⁸. Lekturę zaczynała od słów „In nomine Domini nostri Iesu Christi”, czytanie bowiem traktowano jak „narzędzie” liturgiczne. Lektura trwała aż do momentu wyznaczonego przez przełożoną i kończyła się słowami: „Tu autem Domine miserere nobis”, na co odpowiedzią było „Deo gratias”. W refektarzu lektorka powinna mówić głosem „jednakim, tonem prostym i nabożnym, czytając powolnie i rozdzielnie z paузami, i z punktami, według tego, co czytać będą”¹⁷⁹. Głos i tempo lektury miały być tak dobrane, by łatwo było zrozumieć słowa i „uszom dla głosu nieumiarkowanego przykrości” nie dawać. Czytając, należało rozdzielać słowa, robić przerwy, „różne jednak, kiedy jest tylko kreska, kiedy dwie kropce, kiedy jedna tylko i interrogacje abo pytania, niech kończy podnosząc i spuszczać trochę głos”¹⁸⁰, przestrzegać intonacji (nie monotonię). Przez cały rok, w trakcie obiadu, czytano codziennie inny rozdział książki duchownej, która by „uczyła pobożności i pobudzała do cnót”, jeden rozdział z konstytucji lub ordinarium, a w piątki – regułę. Lekturę reguły kontynuowano przy kolacji lub w sobotę, w który to dzień do obiadu wybierano książkę „pospolitą”.

Kiedy lektorka rozpoczynała lub zmieniała czytana książkę, powinna w następujący sposób podać jej tytuł oraz numer rozdziału: „Poczyna się, następuje albo postępuje rozdział N. księgi N. tak, aby kiedy ma zaczynać książkę jaką, rzekła, poczyna się księga N. następuje rozdział pierwszy”. Podobnie informowała o kontynuacji lektury: „Następuje rozdział N. księgi N. Ale kiedy rozdział ten już zaczęła inszego dnia, rzecze: rosnący rozdział N. księgi N”¹⁸¹. Gdy podczas obiadu zmieniała książkę, jej obowiązkiem było ogłosić (głosem „niższym”), co zostaje do przeczytania z pierwszego tekstu. W celu kontrolowania przebiegu lektury, by czegoś nie powtarzać lub nie opuścić, lektorka robiła w książce znak

i kładła na tymże niejako słowie, które na ten czas skończy czytając, aby zaś po tym w wieczór albo nazajutrz zaczęła czytać od tegoż miejsca abo trochę wyżej¹⁸².

Tak samo zachowywała się siostra, która zastępowała lektorkę w czasie posiłku. Tu również obowiązywało błogosławieństwo (na znak przeoryszy czytająca mówiła: „Tua autem Domine miserere nobis”, odpowiedź zaś brzmiała: „Deo gratias”). Na pierwsze słowa lektorki zakonnice zaczynały jeść. W ten sposób posiłek powodował nie tylko zaspokojenie głodu fizycznego, ale także potrzeb duchowych.

Przyjaciele są Ci, którzy jedzą, to jest, którzy z czytania taki posiłek biorą, że choć jeszcze nie są doskonałymi, przecię jednak żyją wedle sposobu swego, przykazania Boskie we wszystkim zachowując, [którzy piją – J.G.] to jest którzy z taką chciwością pismo Boże czytają abo onego słuchają, tak że prawie wszystkich rzeczy zapominawszy, o samych tylko niebieskich myślą. Bo Ci, którzy jedzą nie są nasyчени dla te[go] iż Pismo ś. aczkolwiek z ukochaniem czytają, ale przez niedbalstwo tego, co czytają zapominają. Zaczynają też do skutku wypełnienia przychadzają jako ci, którzy od nasyčenja prawi się zapominają, dla tego rzeczy ziemskie opuszczając, w tych się tylko niebieskich kochają¹⁸³.

Odnoszone korzyści wynikały ze stopnia żarliwości oraz pragnienia doskonałości. Było to istotne zwłaszcza na początku formacji, w nowicjacie, gdyż „Nowicjat jest to jako góra jaka, z której dobywają najdroższych kamieni dla wybudowania raju, gdyż z pobożnej nowicjuszki stanie się doskonała zakonnica, a z doskonałej zakonnicy Bóg czyni wielką świętą”¹⁸⁴.

Książki stanowiły własność wspólną, należało o nie szczególnie dbać. Św. Teresa z Ávili „starła się, aby brewiarze, dyscypliny, koronki i insze rzeczy ubogie były”¹⁸⁵, kilka razy do roku je wymieniano, by nie „przywiązywać do nich serca”. Gdy książkę odbierano od urzędniczek, trzeba było skłonić głowę i powiedzieć „Niech będzie błogosławiony Pan Bóg w darach swoich”. Jeśli pracę wręczała przełożona, słowa te mówiono na klęcząco, całując jej szkaplerz na znak wdzięczności¹⁸⁶. Także wizytki podkreślały, że przełożona powinna mieć rejestr ksiąg, które siostry mają, które im ma dać na początku każdego roku, „zamaże imiona osobliwie w księgach napisane,

a miasto tego napisze Ta Księga jest z Klasztoru N. Nawiedzenia Naświętszey Panny. I tytuł na wierzch każdej księgi napisze, aby je łatwiej mogła znaleźć¹⁸⁷.

Ścisłe określony był także sposób obchodzenia się z książkami:

Od dotknięcia księgi gołą niech powściągną rękę, która choć chędogą, jednak iż jest dziurek pełna, łatwie one brudzi i oszpeca. Nieochronna jest gołe palce na krajach kart wyrażać i one albo snać lucerne [lampę – J.G.] nad księgą czytając rozciągać. Zawsze chustkę, jeśli jest, pod palce niech podkładają. Inaczej tak ostrożnie i subtelnie niech się ich dotykają, aby dotykając się ich, jakoby nie dotykać się zdali. Księgi nadaremnie otworzonej niech nie trzymają albo nieostrożnie obchodzą. W spory księgo[m] przyściślejszym, jeśliby się przez moc otwierały, niech przydadzą, gwałt zaś trzeszczenie wydaje. Niegodzien księgi, który jej ochraniać zaniedba. Zwyczaj mają niektórzy niedbalcy na księgi palce kłaść, onemiż omoczonymi śliną z ust karty przewracać¹⁸⁸.

Z największą dbałością należało traktować książki liturgiczne. Bernardynkom nakazywano: „[k]siąż kościelnych szanować i gołą ręką nigdy się ich nie dotykać, przy których mieć zawsze chusteczkę dla otwierania i przekładania”¹⁸⁹. Szczególnie nowicjuszek uczone, by

[w]ielkiej przykładały pilności i starania do ochronienia rzeczy do używania sobie pozwolonych, jako są brewiarze i insze książki, przestrzegając żeby się za ich jaką nieopatrznością nie psowały, dla tego też ani otwartych, ani kart zawinionych zostawują i na miejscach, gdzieby prochem albo czym inszym ubrukać się miały nie kładą¹⁹⁰.

Problem lektury poruszano we wszystkich typach ustawodawstwa zakonnego. Najogólniejsze zasady podawano w regułach, ich wskazania precyzowano w komentarzach, uszczegóławiano je w konstytucjach, deklaracjach i ceremoniarzach, a w aktach wizytacyjnych odnoszono się do konkretnej sytuacji danej wspólnoty. Przede wszystkim ustalano okoliczności lektury (jej miejsce, czas, etap formacji zakonnej), formy i tryb czytania cichego i głośnego, indywidualnego i zbiorowego, nakazanego i dobrowolnego. Poruszano też problemy przechowywania i zabezpieczania ksiąg, organizacji ich udostępniania i zakresu wykorzystywania, ze wskazaniem osób odpowiedzialnych za tę sferę funkcjonowania wspólnoty. Najistotniejsze było jednak to, że zawsze odnoszono lekturę do istoty powołania zakonnego, czyli oddawania chwały Bogu i dążenia do doskonałości.

2. SZTUKA DUCHOWEGO CZYTANIA

Sposób lektury charakterystyczny dla środowiska zakonnego był determinowany przez obowiązek odprawiania liturgii godzin i *lectio divina*¹⁹¹, czyli formę modlitwy, opartą na czytaniu Biblii oraz określonej literatury religijnej („pilne wnikanie skupionym duchem w Święte Pisma”¹⁹²). Wyraźnie przy tym dostrzegano ograniczenia, na jakie napotykały próby opisu (i odbioru) rzeczywistości duchowej:

Bóg najmilszemi doskonałościami swemi tak dalece wszelki stworzony przechodzi rozum, że gdyby niebo i ziemia księgami były napełnione, a morze całe było atramentem i wszystkie Duchy Anielskie także dusze ludzkie, pisarzami, wprzód ciż pisarze całe morze wyczerpali, niżeli by najmniejszą jednej Boskiej doskonałości cząstkę opisali¹⁹³.

Funkcjonujące zalecenia dotyczyły głównie „nauki duchowej”¹⁹⁴, z której się „wiele znacznych zbiera pożytków, bo i [myśl] zostaje czysta, niewiadomości się pozbywa i spokojna się staje, nadto oświeca się, pokrzepia, wzbudza, umacnia i wybornej kraszy nabiera”¹⁹⁵. Odnosząc się do celu czytania i biorąc pod uwagę jego uwarunkowania (miejsce, czas, kontrolę, dobór tekstów), wyróżniano lekturę indywidualną i zbiorową, głośną i cichą, szybką i powolną (medytacyjną).

Jak już wspomniano, istotą *lectio divina* było pogłębione czytanie Biblii¹⁹⁶, o której Chrystus powiedział św. Brygidzie: „wiedz zapewne, że każde słowo napisane w Biblii wyszło ze mnie i ma swoją własną cnotę i skuteczność ... i wszystkie trwają jaśniejące w piękności wiekuistej ... jako najdroższe kamienie ... i każdy, który jest w niebie zna osobliwą cnotę każdego słowa”¹⁹⁷. Także św. Benedykt czytanie duchowe odnosił przede wszystkim do obcowania z Pismem Świętym, a dopiero następnie z tekstami liturgicznymi i klasycznymi utworami tradycji chrześcijańskiej. Konsekwencją tego było przeświadczenie, że lektura Biblii powinna być owocna i pożyteczna, podejmowana przez całe życie we wspólnocie (zakonnej i Kościoła¹⁹⁸), czyli w znanym kręgu interpretacji. Z tego zaś wynikało, że starannie wybraną w danym czasie księgę powinno się czytać w całości, od początku do końca (*per ordinem ex integro*), czyli

z uwzględnieniem dynamiki tekstu i jego integralności. Zapewniała to praktyka *lectio continua*, czyli czytania dzień po dniu kolejnych ksiąg Biblii, uzupełnianych o teksty wyznaczone na dany dzień, zgodnie z rokiem liturgicznym. Z perspektywy zakonnej czytelnik był więc uczniem, pilnie i uważnie słuchającym mistrza (w prologu Reguły św. Benedykt stwierdził wręcz, że mnich to ten, kto przyjmuje *magisterium* Chrystusa) po to, by pozwolić się zmienić. *Lectio divina* to „konkretny sposób otwarcia się na działanie łaski i natchnienie Ducha Świętego”, to poszukiwanie Boga, by pełnić Jego wolę w życiu codziennym¹⁹⁹, dać się formować Słowu. Według św. Benedykta przeszkodami w tym procesie były: brak chęci podjęcia wysiłku (lenistwo), *acedia* (tu rozumiana jako brak skupienia, wyrażający się stałym zmienianiem ksiązek) i gadulstwo (tylko milcząc, można słuchać)²⁰⁰, a pomocą w rozwoju duchowym – wytrwałość (*assiduitas*), w tym codzienna, systematyczna lektura, wpisana w rozkład dnia (ale podejmowana także w czasie wolnym). Więcej czasu na czytanie przewidywano zwłaszcza w okresie Wielkiego Postu.

Pierwszy etap *lectio divina* polegał na zrozumieniu dosłownego sensu tekstu (co nie jest równoznaczne z egzegezą²⁰¹), drugi (chrystologiczny) – na umieszczeniu go w szerszym kontekście historii zbawienia, trzeci (moralny) – ma znaczenie formacyjne (upodobnianie się do Chrystusa), a czwarty (mistyczny) – to spotkanie Boga w tekście, komunია²⁰². Poszczególne aspekty lektury (*lectio*), wymagały wykorzystania intelektu (*meditatio*), odniesienia się do sfery modlitwy (*oratio*) i zjednoczenia z Bogiem (*contemplatio*)²⁰³. Było to doświadczenie osobiste, lecz odbywające się często we wspólnocie. Jego podstawą było nastawienie modlitewne, a początkiem świadomy odbiór treści.

Taka lektura tekstów biblijnych odnosiła się przede wszystkim do liturgii godzin. W jej odmawianiu istotne było to, co się mówi (a nawet jak się wymawia), zgodnie ze stopniem rozumienia tekstu. W środowisku wspólnot żeńskich najistotniejszym ograniczeniem była znajomość łaciny, która decydowała wręcz o zaliczeniu danej siostry do zakonnic chórowych²⁰⁴. Różnice w odbiorze wynikały ze stopnia opanowania języka, a więc czy znajomość łaciny pozwalała jedynie przeczytać (i zaśpiewać), czy także zrozumieć tekst liturgiczny, czy wreszcie była na tyle duża, że umożliwiała swobodne czytanie, rozumienie różnych tekstów, a nawet komponowanie oraz kopiowanie prac w tym języku, już nie związanych z *opus Dei*²⁰⁵.

Nadrzędnym celem lektury liturgicznej była chwała Boga, stąd przewidziano sposoby Jego wielbienia przez modlitwę zarówno dla osób nieznających łaciny (odmawianie określonych modlitw), jak też dla zakonnic pozostających na pierwszym poziomie opanowania łaciny (powinny koncentrować się na wymowie każdej litery oficjum, łącząc wymawiane słowa ze skupieniem się na Bogu) oraz dla czytających ze zrozumieniem (postulowano jedność wymawianych słów z dyspozycją „duchową”). O dążności sióstr do osiągnięcia rozumienia recytowanego tekstu świadczą np. dwujęzyczne teksty liturgiczne, jak brewiarz ksieni benedyktynek lwowskich Anny Eleonory Kazanowskiej²⁰⁶. Warto przypomnieć, że właśnie brewiarz służył pomocą do nauki czytania po łacinie (jak to zanotowała na wyklejce jednego z egzemplarzy nowicjuszka wileńska)²⁰⁷, przy czym nauka przebiegała jakby w dwóch etapach: na pierwszym (poprzez wielokrotne powtarzanie czynności) chodziło o opanowanie techniki czytania²⁰⁸, na drugim – o wykształcenie umiejętności rozumienia tekstu.

Specyficzny przypadek stanowiło czytanie „rytualne”, będące realizacją tajemnicy i mocy Słowa²⁰⁹, niewymagające w zasadzie ani kompetencji lekturowej, ani teologicznej, lecz polegające na otrzymaniu „wiedzy” bezpośrednio od Boga. Przykładem mogą być wizje św. Brygidy, która – dzięki czystości serca²¹⁰ – potrafiła przezwyciężyć ograniczenia związane z płcią (uważano, że kobiety z natury nie są do niej powołane i sposobne: *non sunt in sapientia perfectae*)²¹¹ i brakiem dostępu do nauki instytucjonalnej (zwłaszcza wykształcenia teologicznego), by przekazać dalej kierowane do niej nauki Chrystusa²¹². Św. Brygida stworzyła więc niewątpliwie przestrzeń „kobiecego” udziału w liturgii, poza klasztorem dostępnej dla kapłanów, a w klasztorze – dla osób przygotowanych do *lectio divina*²¹³. Ponieważ wzorem zachowywania, rozważania i kontemplowania Słowa Bożego w swoim sercu (Łk 2,19) była Maryja, stąd ukształtowała się unikatowa wersja Oficjum NMP: tekstu pochodzenia boskiego, wykorzystywanego w społeczności zakonnej (zwłaszcza żeńskiej), niezwykle popularnego w następnych wiekach.

Między słuchaniem słowa a jego wypełnianiem mieściło się pamiętanie nauk, co wymagało odpowiedniej świadomości i uwagi: „każdego dnia część twojej codziennej lektury winieneś przechowywać w żołądku twojej pamięci i trawić ją ... przeżuwać, czyniąc to jak najczęściej”²¹⁴. Ta praktyka monastyczna, zwana *ruminatio* (przeżuwanie, bezustanne powtarzanie)²¹⁵, polegała na wielokrotnej, powolnej lekturze, która umożliwiała dostrzeżenie różnych aspektów tekstu, odkrywanych zgodnie z życiowym doświadczeniem i dzięki ufności w stałą, aktywną obecność Ducha Świętego. Czytanie stawało się wówczas „dynamicznym czynnikiem trwającego w nas cały czas nawrócenia”²¹⁶.

Pożyteczna lektura Ewangelii nie powinna być bierna, lecz polegać na naśladowaniu i wreszcie upodobnieniu się do Mistrza, by stać się „drugim Chrystusem”. Taka lektura, kształtująca osobowość i prowadząca do kontemplacji²¹⁷, wymagała poszukiwania pod warstwą języka – Słowa Bożego: „Pismo święte należy czytać i rozumieć w tym samym duchu, w jakim je napisano ... pilna ... lektura różni się od pobieżnego czytania świętego tekstu w tym samym stopniu, w jakim przyjaźń różni się od przelotnego spotkania z nieznanym człowiekiem”²¹⁸. Zgodnie z maksymą św. Hieronima („Kto nie zna Pisma, nie zna mocy i mądrości Boga”²¹⁹) znajomość Pisma utożsamiano ze znajomością Chrystusa. Prowadziło to do chrystocentrycznego czytania Biblii:

[Z]ycie Chrystusowe Księgą barzo wyborną jest, uczonym i nieuczonym, doskonałym i niedoskonałym (którzy się Bogu podobać chcą) wspólną. Choćby księgi wszystkie, co jest ich na świecie, zginęły, na życie i Męce Chrystusa dość by chrześcijanom wszystkim było nauczenia się cnoty wszelakiej i prawdy²²⁰.

Taki sposób biblijnej lektury, uwzględniający wielowarstwową alegoryczność tekstu, propagował np. anonimowy autor poradnika *The Book to a Mother*. Miała ona polegać nie na interpretowaniu tekstu, lecz na celowym poznaniu życia Chrystusa, upodobnieniu się do Jego pokory, ubóstwa i czystości. Przejście od nauczania do naśladowania sprawiało, że przeczytane słowa były jakby zastępowane słowem Bożym

„zapisanym” w sercu czytelniczki²²¹. Św. Cezary z Arles wręcz utożsamiał znaczenie słowa Bożego z ciałem Chrystusa²²².

Lektura Biblii była dosłownie *lectio divina*, wspólną modlitwą Kościoła, realizowaną w posłuszeństwie wiary²²³. Dlatego praktykę „świętego czytania” można było stosować także w przypadku innych utworów, wyrażających tę wiarę i służących realizacji wezwania do świętości:

duchowne zasię czytanie zowiemy, kiedy nabożne księgi i duchowne traktaty z pilnością i uważaniem wartujemy, w których nie tylko rzeczy duchownych wiadomości, ale daleko więcej w nich smaku i afektu szukamy²²⁴.

Lektura tekstów patrystycznych, klasycznych prac z zakresu kultury chrześcijańskiej i zakonnej, pism autorów monastycznych, mistyków i innych nauczycieli duchowości, które odzwierciedlały ich religijne doświadczenia, bezpośrednio służyła formacji prowadzonej w klasztorze, gdyż: „słowo i Duch tak dalece przeniknęły życie niezliczonych ludzi, że stali się sami żyjącą Ewangelią”²²⁵.

3. *LECTIO* W KLASZTORZE – CELE I STRATEGIE CZYTANIA

Prymat formacji religijnej nad intelektualną przekładał się na uznawane cele lektury i style jej odbioru. Za skuteczne narzędzie oddziaływania na czytającego uznawano książkę²²⁶, przy czym tekst kierowany do zakonnic powinien być przede wszystkim zrozumiały, a więc sformułowany w języku narodowym (stąd liczne przekłady) oraz zaopatrzony w niezbędne objaśnienia. Przykładowo, Wojciech Pakostka (Mesocheniusz) dzięki wieloletniej posłudze u benedyktynek w Chełmie nie sens swej pracy translatorskiej widział w takim przekazywaniu im zaleceń, „aby obfitowała w nich wszytka łaska”²²⁷. Z tego powodu tak starał się przygotować przekład dzieła św. Jana Kasjana, by był on jasny, „i ci którzy czytać będą by też i najślabszego dowcipu wszytko bez przykrości wyrozumieć mogli”. Z tego zresztą powodu niektóre fragmenty, „które panieńskiemu czytaniu nie służyły” pominął, odsyłając osoby zainteresowane do oryginału łacińskiego. Dodał także potrzebne objaśnienia do tekstu (z wyszczególnieniem „miejsc wątpliwych i nie barzo bezpiecznych”) oraz odniesienia do autorytetu Biblii (na marginesach)²²⁸. Podobnie postępowano w przypadku trudnych do zrozumienia miejsc Pisma Świętego: tłumaczono je wypowiedziami Ojców Kościoła, podkreślając jednocześnie różnicę między lekturą słów, które prowadzą do zbawienia a lekturą pism „filozofów abo ludzi świetckich...”²²⁹. Lekturę miał też ułatwiać odpowiedni styl przekładu – prosty, z użyciem słów potocznych. Podkreślał to m.in. Deodat Nersesowicz²³⁰ w translacji traktatu Lorenza Scupoli²³¹, krytykując tych, którzy

pisząc księgi, bardziej starali się rozumu swego pokazać dowcip, aniżeli tobie z pożytkiem twoim przysłużyć się, kiedy wymyślnemi trudnego stylu słowami zagęściwszy niewyrozumiałe dyskursy, miasto pomocy więcej w czytaniu pracy przydali, i tak mówiąc księgi jako byś jej nie miał²³².

Kompetencje lekturowe²³³ zakonnic były zróżnicowane. Świadomość tego mieli np. norbertanie, którzy przygotowując komentarz do reguły św. Augustyna, tłumaczyli się:

Ażeby to pisanie nasze do przeczytania, pojmwania i pamięci słabym głowom panieńskim lepiej usłużyło, skróciliśmy Autora szeroko i z wielkim rozwdem ten wykład swój piszącego²³⁴.

Problemy polegały nie tylko na konieczności dokonywania skrótów, ale pojawiały się także w procesie translacji, gdyż niektóre słowa były „od zwyczaju polskiej mowy odległe”, stąd w przekładzie „barzo by głucho i nieudatnie uchodziły i do pojęcia nie tylko w prostych, ale w nikim zgoła nic by nie sprawiły”²³⁵.

Jak już wspomniano, prawidłowemu odbiorowi tekstu służyły konkretne wskazówki, dotyczące celu i sposobu lektury, które należało „przeczytać, kto chce tych książek porządnie zażywać”²³⁶. Często zamieszczano je w poszczególnych elementach ramy literacko-wydawniczej, bezpośrednio kierowanych do czytelnika²³⁷. Przykładowo, w komentarzu do reguły św. Augustyna znalazł się tekst precyzujący „Sposób czytania tej książki, osobliwie dla prostszych albo w sumnieniu bojaźliwych”²³⁸. Zalecano w nim „ostrożność w czytaniu”, możliwą do osiągnięcia dzięki uważnej lekturze:

Siostró moja w czytaniu strzec się mocno niepotrzebnej turbacyjej [tj. strapienia – J.G.] i nie zaraz osądź się na grzech śmiertelny, ale dobrze i wolnie zrozumiej, co się pisze, a to co tamże dalej przydają, pilnie i baczenie czytaj albo słuchaj, gdyż tu jeden punkt drugi wyklada i objaśnia, a rzecz wszytka służy nie na turbowanie sumnienia, ale na poznawanie niewiadomych defektów i do potrzebnej na wiele rzeczy przestrogi²³⁹.

Równie aktywny, uważny sposób lektury nakazywano w nowicjacie: „Niech tę instrukcją jako najuważniej czytają i zachowują ... chociażby ... innych ksiąg do czytania nie mieli, tedyby dosyć z tej książki nauki do wykonania powinności swych mieli”²⁴⁰.

W przypadku problemów ze zrozumieniem tekstu, zamiast „w milczeniu gryźć się i trapić bez potrzeby”, należało pokornie poprosić o radę przełożonych lub spowiednika. Za udzielone pouczenia trzeba było podziękować Bogu, odprawić pokutę oraz starać się o poprawę postępowania i o wytrwanie w dobrych postanowieniach,

[c]o czyniąc w gęstych [tj. licznych, częstych – J.G.] defektach w nadziejej nie upadaj, ale z nich do szczerej pokory i zniżenia samej siebie bierz ćwiczenie, za nie pokuty i umartwienia, a nawięcej woli dobrej poprawując, a na nieskończonej dobroci i pewnej a pewnej opiece Pana Boga twojego nad duszą twoją wszytka się co namocniej fundując i na niej z gruntu [tj. zasady, fundamentu – J.G.] samego polegając²⁴¹.

Przekonanie o konkretnych, duchowych „pożytkach” z lektury wyrażono wprost w wierszu *Do czytelnika Katolickiego*:

Siła się rzeczy nauczyć możesz,
Wianek różany dobrze umieć będziesz.
Sam tylko przydaj starania swojego,
Łatwiuchny sposób życia pobożnego.
I męki Pańskiej wielkie tajemnice,
Drogą śmierć jego obaczysz. Ciemnice
Żywota twego będą wypędzone,

I wielkim światłem będą oświecone.
Usiłuj tylko, a tę księgę czytaj
Z pilnością i w niej wielkich skarbów pytaj²⁴².

Motyw praktycznego wykorzystania czytanych tekstów powtarzał się zresztą wielokrotnie:

[p]ożytek Twój szczególny z czytania duchownego nie na tym zawisł, abyś słowa nauczające kładł na pamięć, lecz żeby nauki i słów skutki w tobie zostały, to jest: abyś z nauki czystość wewnętrzną i wolą gotową do pełnienia przykazań Boskich zawziął²⁴³.

Niezwykle ważne było odpowiednie nastawienie do lektury. O ile dla osób, które nie pojmują „słów własności i tajemnic” dany tekst mógł nie mieć znaczenia religijnego, o tyle dla wiernych miał stanowić „pokarm i mannę niebieską”²⁴⁴. Nieprzypadkowo św. Gertruda relacjonowała, że gdy prosiła Boga, aby zachował jej książkę od wszelkiego błędu, wówczas Jezus uczynił nad nią znak krzyża i zapewnił, że błogostawi wszystko, co w niej napisano, i by czytającym „z nabożeństwem” służyła do prawdziwego zbawienia, „płodnie uczynię wszystkie słowa tej książki ... z przymuszenia Ducha mego napisanej”²⁴⁵. Dla osoby przystępującej do czytania z odpowiednim nastawieniem (z „miłości” i z „upokorzonym sercem”) przewodnikiem i tłumaczem miał być sam Zbawiciel („Ja prawdziwie na łonie moim jakoby palcem mym własnym osobnie wszystkie mu pożyteczne rzeczy ukażę” i „skutek Duszy jego zbawienny skutecznie mu wydam ... obfity pożytek ... żeby oni dostawszy stokrotnego owocu w księgi żywota wpisaniem być godnymi się znaleźli”²⁴⁶). Obietnicę „zasmakowania” w tekście i poznania „jako słodki jest Pan”, kierowano także do ludzi „prościejszych”, czyli – jak to określała św. Gertruda – „nie umiejących przez się samych pływać w rzece Boskiej łaskawości”²⁴⁷.

Zaangażowanie woli i „ducha”, niezbędne było zwłaszcza w takcie czytania „medytacyjnego”. Mikołaj z Mościsk w rozdziale „O sposobie medytowania abo bogomyślności” swojej edycji reguły dla tercjarek dominikańskich podkreślał, że lektura ma wzruszać do „zbawiennego afektu i żądzej, bądź to miłości, bądź bojaźni Bożej, także do nienawiści ku grzechowi, strachu piekła”²⁴⁸. Czytanie powinno być:

nie prędkie, ale wolne, nie niedbałe, ale pilne, nie długie, żeby dosyć, by snadź nie brało siła czasu, a rzeczom pożyteczniejszym nie przeszkadzało, nie powierzchownie też ma być, ale uważne. Bo gdy się w czytaniu poda jakieś znaczne miejsce, masz się zastanowić i rozbierać: nie tylko rozumem, ale i afektem, aby nie tylko rozum karmił się czytaniem, ale i wola rozkoszowała i zapalała się duchownym weselem i rozkoszą. Toż czytanie ma być nieme, ale odpowiadające, to jest, gdy się przyjdzie na jakie nabożne miejsce, odpowiedzieć trzeba Bogu, który przez ono czytanie mówi do człowieka²⁴⁹.

Lektura taka była nie tylko lekarstwem na rozproszenie, ale też pozwalała zrealizować określone obietnice:

[w]nidź w to niebo ziemskie czytelniku, doznasz, czego ani oko twoje nie czytało, ani ucho nie słyszało, ani w sercu Twoim postało²⁵⁰.

Jako podporządkowana rozważaniu, stanowiła jego „materię”. Praktyka polegała na ćwiczeniu pamięci, jako „podpory rozumu” (którego rolą było rozumienie i rozważanie poznanej „materii”), zgodnie z porządkiem *cogitatio, meditatio et contemplatio*, choć pomocna była także wyobraźnia (podział ten wynikał z koncepcji dwóch części duszy: wyższej – rozumnej i niższej – „czującej”²⁵¹). Nawet osoby, które dostąpiły pierwszego stopnia modlitwy mistycznej, powinny mieć książkę, dzięki której mogły się szybko skupić na Bogu²⁵². Wieczorem należało przeczytać „punkta” rozmyślania, dobrze zapoznać się z odnośnym tekstem z Ewangelii, zapamiętać treść, a rano przypomnieć ją sobie na tyle dokładnie, by w czasie medytacji nie wracać do lektury. Proponowano także prostszy sposób (zwłaszcza kobietom, zresztą odwodzonym od tej praktyki – „mieniać, iż ich rzecz Pacierz mówić, i Zdrowaś Maryja, a kądzieli pilnować”²⁵³). Polegał on czytaniu fragmentów, a następnie na rozmyślaniu, albo nad zapamiętanym passusem, albo patrząc na jego treść²⁵⁴. Podczas lektury „z wielkim uważaniem i powoli” należało dbać, by dopasować tekst do zakonnej kondycji oraz konkretnej sytuacji duchowej, czyli

[u]patrować, żeby się ten punkt do rozmyślenia brał, którym by się bardziej jej serce wzruszyło, do tego co widzi, żeby jej było pożyteczne, albo od tego, co widzi, że jej jest szkodliwe, mając wzgląd i na pasyje, które potrzeba odwodzić od rzeczy doczesnych i na cnoty, których by do zabezpieczenia onej potrzebie najsposobniejszy najskuteczniejszy [sposób – J.G.] mógł być²⁵⁵.

Czytanie poprzedzała i kończyła modlitwa „wnętrzna”, angażująca „pamięć, wolę i rozum”²⁵⁶. Jej prawdziwym „końcem” było jednak zastosowanie nauk w praktyce, gdyż tych, którzy tylko trawili czas na medytacjach, porównywano albo do żołnierzy, obiecujących sobie odwagę, lecz uciekających, gdy nastąpi nieprzyjaciel²⁵⁷, albo do osób śmiertelnie chorych, którym nie pomaga żadne lekarstwo²⁵⁸.

Pożytek z lektury można było zatem osiągnąć przez modlitwę:

[t]rzeba do tego Trójcę prosić Boga, żeby On sam mię nauczał przez te księgi, tego co chce żebym umiała i jako wola Jego²⁵⁹,

a następnie przez zwrócenie uwagi na swoją sytuację duchową

nawieść czytanie na swój pożytek do cnót albo do affektu, albo do spraw, które do postępuku w doskonałości należą²⁶⁰

i praktyczne zastosowanie poznanej nauki:

kiedy afekt Pan Bóg da, przestać czytania, a bawić się [zajmować, skupiać – J.G.] koło afektu tego, żeby być wieloraki, ale pobudzający do pokory, cierpliwości, miłości Bożej, albo inszych [spraw – J.G.] zgoda pożytecznych²⁶¹.

Lekturę porównywano często do uczyty, bankietu, posiłku „tuczącego” duszę (a nawet sposobu jej „wychowania ... na tej paszy duchownej”²⁶²), nie tyle „dla nauki”, ile z zamiarem „zaprawienia obyczajów” i „nabycia pociechy duchownej”²⁶³. Należało w niej szukać nie umiejętności, lecz duchowego „smaku”, czyli „czerpać z czytania afekt i z niego czynić modlitwę, która by czytanie niekiedy przerywała”²⁶⁴. Nagrodą za takie przyjmowanie „pokarmu” było na tym świecie odczucie słodczy, a w przyszłym – osiągnięcie zbawienia:

Tę moją książkę na tom na zewnętrznych piersiach moich wyraził, żebym wszystkie litery w niej napisane słodkością Bóstwa mego zewnętrznie przeniknęła (jako jak najśodszy miód, sztukcę świeżej kukielki [bułeczki – J.G.] skutecznie przenika) aby każdy, któryby ją ku czci mojej z pokornym nabożeństwem czytał, w niej z tego dostąpił owocu wiecznego zbawienia²⁶⁵.

Uważano, że czytanie „między zabawami żywota bogomyślnego policzone bywa”²⁶⁶, ale tylko wtedy, gdy towarzyszą mu motywacje odnoszące się do sfery duchowej: „[a]le by też najwięcej i najlepsze rzeczy czytał, jeśli co nie szczerym umysłem czyni, jednak mu czas ginie”²⁶⁷. Choć sfery intelektualnej nie pomijano całkowicie, podkreślano, że „umiejętność, która dla cnoty opuszcza się, potem przez cnotę lepiej się znajduje”²⁶⁸, twierdząc zresztą, iż ostateczne zrozumienie prawd duchowych, po przeczytaniu książki w kilka dni, możliwe będzie dopiero w wieczności²⁶⁹. Lekturę mającą na celu jedynie uzyskanie wiedzy wyraźnie deprecjonowano. Czytelnik sięgający po tekst „pierzchliwą pobudzony wyniosłością”, mógł oczekiwać zawstydzenia i kary²⁷⁰, a sytuację, „kiedy czytają księgi duchowne barziej aby się wiedziało, aniżeli żeby się czyniło”²⁷¹ uznawano za wyraz śmiertelnej choroby. Przestrzegano, że „jeśli ciekawym tylko i dumnym będziesz”²⁷², „miód słowa Bożego” zamieni się w truciznę, a Pismo „z chleba w kamień”²⁷³. Lektura miała rozpoczynać się od pokornego uznania, że bez pomocy „z nieba” nie można zrozumieć nawet najłatwiejszego słowa, a wszystko jest darem Boga. Z tego powodu poprzedzała ją modlitwa, wynikająca z uznania potrzeby mądrości i światła w „uważaniu” rzeczy duchownych:

[d]la chwały tedy twojej Panie mój umyśliłem się nieco zabawić czytaniem Pisma świętego, pragnąc abym przez nie ... jako narychlej przyjąć mógł do poznania mnie samego i ciebie mój Boże ... pomóżże mi mój Panie, a nie daj próżną odchodzić od tego stołu dusze mojej. Otwórz zmysł wewnętrzny i umiejętnością duchowną napełnij mnie ... daj mi ... to co czytać będę wyrozumieć, rozumiejąc pamiętać, pamiętając wypełniać, wypełniając pokornym i statecznym być aż do śmierci²⁷⁴.

Podziękować Bogu należało także po lekturze, „rozumiejąc że to on dla pozyskania dusze twojej napisać rozkazał²⁷⁵ i prosząc go o błogosławieństwo w wypełnianiu opanowanych treści. Z takim nastawieniem powinno się podchodzić do każdej książki, by zyskać nie „poważanie u ludzi”, ale doświadczyć miłości Boga i poznać samego siebie.

Lektura miała się odbywać w wyznaczonym czasie, ponieważ czytanie „jakoby z przypadku znalezione” nie buduje, lecz czyni „niestateczną duszę”²⁷⁶. Powinno być także połączone z modlitwą i pracą ręczną oraz „przeplatane” pisaniem, gdyż zbyt długie trwanie przy lekturze spowoduje, że „prędko zgnuśniejesz i pożytku mieć żadnego nie będziesz”, nasyciwszy się „aż do obrzydzenia”²⁷⁷. Należy się do niego stopniowo przyzwyczajać, gdyż „z codziennego czytania cokolwiek na każdy dzień w żołądek pamięci wpuścić potrzeba, co by się skuteczniej trawiło a wzgórze powrócone częścię się przeżuwało, co by się przedsięwzięciu zeszło, intencji pomocy było i coby zabawiało umysł, żeby mu nie smakowało o nie przynależących rzeczach myśleć”²⁷⁸. Powolną i niezbyt długą lekturę „ksiąg nabożnych”, przeplataną ręczną pracą i modlitwą, zalecano zwłaszcza osobom „słabszym” (gdy „wiatr Ducha świętego poszczęści, bawić się póki czujesz smak, a zdrowie służy”)²⁷⁹.

Kolejne zalecenie dotyczyło planowego doboru tekstów

pierwsza, aby to czytanie było uważne i na urząd wybrane i sporządzone, a niech nie naśladową owych, którzy żadnego porządku w czytaniu nie zachowują, ale co się im podoba, albo co trafunkiem znajdują, to radzi czytają, którym nie smakuje nic, jeno co nowego i niezwykajnego, zwyczajne bowiem rzeczy choćby by najpożyteczniejsze, ciężko im czytać²⁸⁰.

Zgodnie z przyjętym celem lektury należało więc

pewne i wybrane księgi albo autory sobie naznaczyć, a nie którykolwiek do rąk przyjdzie, dlatego nie trzeba się tak dalece starać o wiele ksiąg i autorów, ale trochę i wybranymi i dobrymi niech się kontentuje: obciąża uczącego się tłum ... a nie naucza, i daleko lepiej nie wiele się trzymać Autorów, aniżeli po wielu błądzić²⁸¹.

Przekonywano przy tym, że nie należy dążyć do przeczytania wszystkiego

niewielką szkodę odniesiesz, jeżeli nie wszystkie księgi przeczytasz. Nieskończona jest liczba ksiąg, ty nie szukaj rzeczy nieskończonych, albowiem gdzie końca nie masz, tam odpoczynek być nie może²⁸².

Wybór odpowiednich autorów dowodził doświadczenia i obycia czytelniczego, gdyż ten, który „po trosze w tych i owych [książkach –].G.] czytając ... nigdy żądanego ze wszystkich nie odniesie pożytku”. Taka lektura nie tylko „omierźnie”, ale co najważniejsze – nie przyniesie efektu i z „zaczęcia pobożnego końca niechwalebne-go” będzie się można doczekać²⁸³. Podkreślano też, że wartość tekstu nie polega

na „gładkich i wybornych” słowach, gdyż „proste i grube” mogą się okazać cenniejsze, podobnie jak lekarstwo, które nie zawsze smakuje. Osoby, które nie są tego świadome, porównywano do „tych, którzy polując na jelenie, chwytają motyle lub zamiast jabłek zbierają liście”²⁸⁴.

Radzono poza tym, by w jednym dniu nie czytać kilku książek i zwracano uwagę na to, by śledzić tekst zgodnie z jego układem, „czytanie bowiem na wrywkę i trafunkowe bardziej rozprasza ducha niżli go skupia i pomnaża”²⁸⁵. Nie należało pomijać fragmentów czytanych prac i skupiać się tylko na tym, co uznano za ważniejsze czy bardziej interesujące²⁸⁶, choć oczywiście ocena taka mogła ułatwić przyjęcie pewnych myśli za podstawę rozważań i modlitwy.

Propagowano lekturę uważną:

Wam tu wypisuję niektóre śródki. Czytajcież je z taką pilnością i uwagą, jako więć ubogi dłużnik zwykł wartować i czytać rejestra i pisma swoje, w których spodziewa się znaleźć wyplatę i uwolnienie swoje²⁸⁷.

W celu dobrego zrozumienia i pełnego przyswojenia tekstu („aż dobrze zrozumie ... potem niech powoli, porządnie i dyskretnie się w nich [poznanych treściach] ćwiczy”)²⁸⁸ zalecano też kilkakrotne jego przeczytanie („raz, drugi i piąty”). Choć oczywiście najważniejszy był duchowy pożytek z lektury²⁸⁹, to dzięki powtórzeniom można było także opanować tekst pamięciowo:

wszystka prawie historyja żywota Chrystusa Pana ... na oczach prawie stanie i za częstym odprawowaniem tego Różańca tak się w serce wpoi, że i bez książki a pod czas i po ciemku ta usługa N. Pannie będzie się mogła pożytecznie odprawować²⁹⁰.

Niektóre typy prac były na wielokrotną lekturę szczególnie podatne:

mają nauki duchowne tę tajemną moc w sobie ... iż jako się nigdy pismem tak wyprawić nie mogą, żeby już nie było co o nich więcej pisać, tak też i czytanie ich nasycić prawdziwego miłośnika duchowieństwa nie może, gdyż smaku ich sama częstość zabawiania się jemi przysparza²⁹¹.

Zresztą „[p]ożytki w tych tak wielkie widzieć się dały, że je niektóre zgromadzenia zakonne za ustawy do czytania przyjmowały”²⁹². Należało więc traktować je jak „zwierciadła”, służące nie tylko do sprawdzenia stanu własnego rozwoju duchowego, ale także do (dokonywanej z Bożą pomocą) korekty zachowania, zgodnej ze wskazaniem: „czytaj, przeglądaj się w tych jako najczęściej, a co wyczytasz, proś Boga, aby Ci to dał wypełnić”²⁹³. Funkcje te szczególnie dobrze pełniło piśmiennictwo o charakterze biograficznym i hagiograficznym. Przykładowo, celem popularnego żywota Róży Marii Serio (opublikowanego w siedmiu edycjach, w tym w 1745 r. po polsku) było nie tylko opisanie życia przeoryszy, ale przede wszystkim to, by odbior-

ca „w tym czytaniu nie tylko doskonały postępek w cnotach tej Sługi Bożej uważał, ale oraz przez to samo zachęcił się do naśladowania onej”²⁹⁴. Wymieniane w tekście „pobudki” do pożądanego zachowania miały sprzyjać ćwiczeniu się w nabywaniu cnót i orientacji w stanie duszy, a także przekonywać, że w każdych czasach można dojść do doskonałości²⁹⁵.

Polecany sposób lektury przewidywał sensualny stosunek do dzieła: najpierw współuczestniczenie w opisywanych w nim wydarzeniach („jeśli bowiem spółboleć i cierpieć będziemy, społem także uwielbieni będziemy”), a następnie kolejno: wyciągnięcie z nich nauki („Abyś wielu nauczył się rzeczy... abowiem Chrystus nasza jest umiejętność. I krzyż Chrystusów nie tylko jest łóżeczkiem umierającego, ale też katedrą nauczającego”), pokutę, naśladowanie Boga oraz zasługę („Abyś sobie zasług przyczynił. Więcej bowiem z tego jednego, nabożnego i pilnego czytania zasług, aniżeli z częstych postów abo ciała, chociaż do krwi biczowania i codziennego śpiewania przybędzie”), wreszcie wdzięczność za dobrodziejstwa, wzrost wiary i nadziei, „abyś snadniej otrzymał, o cokolwiek Boga prosić będziesz”²⁹⁶.

Aksjologicznie motywowane instrukcje odbioru tekstów oraz inne nauki odnoszące się do lektury przybierały nawet formę podręcznika. W przeznaczonym dla karmelitanek bosych polecano np., że po pierwsze należy odpowiednio wybrać tekst, „a nie którykolwiek do ręki przyjdzie”, pamiętając przy tym, że zakon

nie jest szkołą teologii albo filozofii, ale nauki chrześcijańskiej. Nie przyszłaś na próżność, na nauki i umiejętności świeckie, ale na ćwiczenie i pobożnego życia świątobliwość, dlatego zgadzające się z powołaniem twoim księgi masz obierać sobie²⁹⁷.

Po drugie, lektura ma być umiarkowana, „z uważaniem, a nie z przewracaniem wielu kart”, której koniec nie ma być „fatygacją albo zmordowaniem się”. Po trzecie, ważne jest odpowiednie nastawienie do tekstu – z „pokornym umysłem”, gotowym na Bożą naukę i oświecenie, dlatego lekturę ma poprzedzać modlitwa:

Panie Jezu Chryste otwórz usta i oczy serca mego do słuchania i pojęcia słów Twoich i wykonania woli twojej Panie²⁹⁸.

Po czwarte, istotne jest, by umieć oprzeć się „gnuśności”:

Kiedy do czytania usiądzie gnuśny, zaraz poczyna ziewać i drzymać, oczy od książki odwracając i na ścianę patrząc, znowu skoro trochę poczyta, przewraca kartę i na końcu książki niepotrzebnie szuka, na koniec książkę zamyka i pod głowę miasto wezgłówek podkłada, któremu nałogowi kiedy by kto miejsce dał, ciężką by szkodę stąd odnosił²⁹⁹.

4. PARENEZA LEKTURY

Kompendium wiedzy na temat stylu lektury zalecanego zakonnicom stanowi przywoływany już w pracy poradnik Błażeja Ursowity *Sposób y nauka duchowna czytania ksiąg nabożnych y Rozmyślania, do postępuku duchownego Tak zakonnym iako y świeckim ludziom barzo służąca y potrzebna*³⁰⁰. Przygotowanie „nauki o czytaniu i rozmyślaniu”, zebranej z „ksiąg nabożnych”, zleciła spowiednikowi³⁰¹ Dorota Kątska, ksieni klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu. Adresata i cel lektury (oświecenie rozumu, broń przeciw pokusom, środek dostąpienia cnót) autor określił w tytule dzieła oraz w przedmowie (kierowanej do przełożonej). Na antycypowanego odbiorcę wskazywał też tekst do czytania – Pismo Święte. Ursowita podkreślał, że lektura Biblii zawsze odbywa się w obecności Ducha Świętego, jest listem od Boga (który człowiek niech „zaraz czyta i przez rozmyślanie uznawa, i uważa, czego Pan po nim chce i potrzebuje”)³⁰², pokarmem, napojem i lekarstwem dla duszy³⁰³. Uczestnicząc w duchowym bankiecie, czytelnik dostaje odpowiednią dla niego potrawę „wszelakiej słodkości i rokoszy napełnioną”, podobnie jak Izraelici otrzymali mannę na pustyni³⁰⁴, „w czytaniu bowiem Pisma świętego każdy wedle potrzeby swej, obfitość potraw rozmaitych, duszy należących, znajdzie”³⁰⁵. W owym „posiłku duchownym” gościem jest dusza, pokojem Biblia, pożywieniem zaś konkretne słowa (mleko dla rozpoczynających drogę doskonałości, jarzyny dla chorych, chleb na umocnienie, manna to rozkosze kontemplacji, a miód – słodycz wymowy Boskiej itp.)³⁰⁶. O ile pokarm służy zachowywaniu przykazań, o tyle napoje (wino³⁰⁷) oznaczają wyższy stopień pragnienia doskonałości, przekładający się na nabożeństwo, modlitwę i kontemplację. Z kolei celem duchowego lekarstwa jest kierowanie do „rzeczy niebieskich”, z ziemskich tylko „pożytek przyjmując”. Stąd podręcznik, w którym mistrzem jest sam Bóg, stanowi instrukcję stosowania „leków” („naukę dla nieświadomych, jak Pisma św. zażywać”)³⁰⁸. Jej adresatem jest każdy chrześcijanin, dążący do osiągnięcia doskonałości, bez względu na stan i płeć:

Niech cię to nie obraża czytelniku miły,
że się różności osób w piśmie położyły.
Gdyż mąż i białągłowa jeden to jest człowiek,
Dusze też każdego równy jest jeden wiek.
Tak to do męża służy jak i do białychgłów,
Nie upatrujże osób, lecz raczej pilnuj słów:

Ta omyłka obraży Bożej nie zaciąga,
Ale ciebie do tego, co tu jest pociąga.
Abyś to mógł zachować, coć się napisało,
I do czegoś się pewną drogę pokazało.

Wiersz kończy zachętą do starania się o osiągnięcie życia wiecznego, wraz z prośbą o życzliwe przyjęcie pracy tłumacza:

Chwał tylko Pana Boga i miej serce czyste,
To będziesz miał po śmierci niebo wiekuiste.
To pierwsze pisanie me racz za wdzięczne przyjąć.
Ucieszę cię czym innym, potym dłużej żyjąc³⁰⁹.

W przedmowie (k. nlb. 14–18) Ursowita przeciwstawił mądrość „filozofów, poetów, krasomówców”³¹⁰ i ich znajomość wszystkich stworzonych rzeczy (która może szkodzić, a nawet – bez miłości Boga – przynieść potępienie) – mądrości „niebieskiej”, która „zmysł zaostrza, rozum rozmnaża, oziębłość zagrzewa, gnuśność i ociążałość odpędza, ogień nieporządnny w ciele gasi, łkanie i wzdychanie wzbudza, łzy wyciąga, modlitwę smaczną czyni, rozmyślanie rozraża, Bogu nas bliskimi czyni, bo gdy czytamy, Duch święty do nas mówi”³¹¹. Wyrazem dbałości o zbawienie jest zrozumienie Pisma Świętego, które „czegokolwiek naucza, jest prawda, cokolwiek rozkazuje, jest dobroć, cokolwiek obiecuje, jest szczęście”³¹². Pozwala ono zarazem poznać samego siebie i uczy mądrości: „miłuj tedy czytanie ksiąg nabożnych ... a występków cielska i świata nie będziesz miłował.”³¹³ Przede wszystkim słowo Boże i księgi nabożne stanowią więc pewny środek oceny i poprawy własnego rozwoju duchowego:

używaj czytania ksiąg nabożnych, miasto zwierciadła, to, co jest występne w sobie karząc, a co dobrego i pięknego zachowując ... I gdy to zwierciadło przed oczy wewnętrzne sobie wystawiamy, twarz swoją duszną przeglądamy, gdzie poznawamy, jakośmy wiele w doskonałości postąpili, abo jakośmy wiele opuścili, i jak dalekośmy zostali i odstąpili³¹⁴.

Celem lektury jest nie tyle erudycja (choć czytanie „rozum umysłu oświeca”), ile odwodzenie od „próżności świata” i kierowanie się do Boga. Naturalna wydaje się zatem kończąca przedmowę modlitwa o:

uciechę w czytaniu ksiąg nabożnych, co by wszytką tęskliwość od ciebie odszedłszy pragnienie miłości Bożej z czytania przyszło i serce twoje od ziemskich rzeczy odciągnąwszy, o rozmyślania je rzeczy niebieskich i do nabycia cnot świętych zapalałoby i pobudzało³¹⁵.

Ursowita podzielił podręcznik na dwie zasadnicze nauki, liczące odpowiednio 13 i pięć rozdziałów (o numeracji ciągłej)³¹⁶. Rozdział pierwszy części pierwszej „nauki

duchownej o czytaniu ksiąg nabożnych” zawierał rozważanie „skutku i mocy” czytania Pisma Świętego. W konkluzji autor uznał, że – wzorem św. Antoniego – można dojść do doskonałości, traktując jak księgę całą naturę, lecz to czytanie wskazuje cel postępowania, zarówno intelektualny, jak i duchowy, wzbudzający żarliwość i odmianę dotychczasowego życia. Za przykład posłużyło mu nawrócenie św. Augustyna, opisane i cytowane z jego *Wyznań*.

Rozdział drugi odnosił się bezpośrednio do lektury „ksiąg nabożnych” jako powinności osób zakonnych. Jej celem jest nie tylko nauka „rzeczy Boskich”, ale osiągnięcie „smaku rzeczy niebieskich”, czyli upodobania w sprawach będących treścią ich powołania. Z tego powodu lekturę poprzedzała modlitwa, a przykład gorliwości w tym zakresie mieli dawać przełożeni. Ponieważ Słowo Boże stanowi dla nich chleb, posilający serce, stąd mają się sami uczyć tego, co innym przekażą, a braki w tej dziedzinie uznał Ursowita za „szpetną nieumiejętność”, która nie podlega tłumaczeniu i wybaczeniu³¹⁷. Zacytował on następnie fragment statutów kapituły generalnej swojego zakonu, uchwalonych w 1618 r., odnoszący się do miejsca lektury w życiu norbertańskim. Zalecano w nim „czytanie”³¹⁸ przed posiłkami: obiadem, około godz. 11 („niechaj się bracia i siostry czytaniem ksiąg nabożnych abo rachowaniem sumnienia, abo też tym, co czytali rozbiowaniem i rozmyślaniem bawią”) i wieczną³¹⁹.

Rozdział trzeci precyzował w 10 zasadach charakter lektury w środowisku zakonnym („Jakim sposobem czytać księgi nabożne”). Początkowymi etapami były dwie modlitwy oraz wyobrażenie aktu czytania jako rozmowy z Bogiem. Modlitwom przed *lectio divina* powinny towarzyszyć określone postawy ciała i gesty (klęczenie, znak krzyża). Modląc się, proszono o „otworzenie uszu i oczu serca” oraz „oświecenie” rozumu, by słuchanie, rozumienie i realizacja słowa były „na chwałę Bożą” i służyły zbawieniu duszy: „nie przeto abym był uczonym i za uczonego miany, ale raczej abym cię miłował”³²⁰. W tym celu należało oddać Bogu pamięć, Synowi rozum, a Duchowi Świętemu – wolę. Lektura podejmowana w obecności Bożej („nie tylko dla nauki, ale też na wzruszenie ducha”³²¹) nie miała charakteru autonomicznego, lecz wpisywała się w inne działania stanowiące element życia zakonnego (np. wypełnianie ślubów, rachunek sumienia, *opus Dei*).

Czytanie, traktowane jako jedna z prac (ćwiczeń klasztornych) powinno objąć wszystkie władze zakonnika, podporządkować je osiągnięciu założonego celu. Służyło temu wyobrażenie (zobaczenie) Boga, mówiącego przez Ducha Świętego „w tej książce, którą otworzysz do czytania”³²². Czytać należało powoli, rozważając każdą sentencję, „smak duchowy pojmując aniżeli naukę i umiejętność”³²³. W tej konwencji lektury–posiłku, osoba czytająca „prędko i ledajako” to pielgrzym widzący wiele gospód ale nieznający żadnej; połykane lecz niesmakowane pożywienie; szczerp często przesadzany, który nie rośnie. Odbiorca taki co prawda osiąga naukę, lecz bez duchowej korzyści; wartością nie jest bowiem sama wiedza, ale jej praktyczne wykorzystanie, „bo pożytku nie masz żadnego, gdy człowiek wie, a nie czyni”³²⁴. Przykładowo, efektem lektury prac hagiograficznych powinno być naśladowanie świętych, dające naukę postępowania w cnotach, obronę przed pokusami grzechu, pragnienie nabożeństwa, ochronę przed próżnowaniem, dar rozeznawania dobra i zła³²⁵.

O preferowaniu utylitarne go charakteru lektury świadczyła też kolejna wskazówka, by nie czytać zbyt wielu książek, „aby nie przyszło do spracowania”³²⁶. Przecież gleba zbyt intensywnie nawożona może wydać mały plon, a zbyt obfity posiłek prowadzić do przejedzenia. Konkluzją było przekonanie, że „tak nie ten [jest – J.G.] zdrowy na duszy, który wiele umie, ale który to, co czyta pełni i czyni”³²⁷. Zgodnie ze szkołą monastyczną, niezbędnym dopełnieniem lektury³²⁸ było rozmyślanie, które „sprowadza” pokój, pokorę, cierpliwość, posłuszeństwo, miłość bliźniego, umartwienie siebie, zachowanie milczenia, czyli te cnoty i zachowania, które były szczególnie cenione w życiu zakonnym. Skutkiem lektury zamiast manifestowania osiągniętych umiejętności, miał być „zapal w wypełnianiu powinności, bo próżne czytanie próżne myśli rodzi a nie buduje”³²⁹. W ten sposób myślenia wpisywała się końcowa modlitwa dziękczynna „za oświecenie rozumu i za wzruszenie wolej do dobrego”, z prośbą o pomnożenie dobrego³³⁰.

W rozdziale czwartym Ursowita dokładnie omówił problem rozmyślania i modlitwy jako niezbędnych elementów towarzyszących lekturze („Jako rozmyślanie i modlitwa są potrzebne do czytania”). Nawiązał przy tym do koncepcji „drabiny ludzi zakonnych” św. Bernarda: czytanie – rozmyślanie – modlitwa – kontemplacja, w której akt lektury stanowił szczebel najniższy („ziemski”), a kontemplacja najwyższy. Według autora *Sposobu y nauki...* czytanie to „pilne uważanie Pisma św.”, rozmyślanie to „pilne pracowanie umysłu, szukanie zakrytej prawdy”, modlitwa służy oddaleniu złego a dostąpieniu dobrego, kontemplacja zaś to „zatrzymanie myśli w Bogu”³³¹.

Kolejne stopnie doskonałości omówił on w rozdziale piątym, wykorzystując różne porównania, np. do drzewa (wówczas czytanie to „martwa skóra”, rozmyślanie – „środek”, modlitwa – prośenie o to, czego się pragnie, kontemplacja – „ukochanie dostąpionej słodkości”), posiłku (wtedy lektura to twardy pokarm, rozmyślanie – żucie, modlitwa – szukanie smaku, kontemplacja – sama słodycz, dająca posiłek), a także drogi (wówczas czytanie „słodkości błogosławionego żywota szuka. Rozmyślanie znajduje. Modlitwa prosi. Kontemplacja smaku zażywa”). Odwoływał się również do obrazów ewangelicznych (Mt 7,7) – „Szukajcie czytając, znajdziecie rozmyślając. Kołaczcie prosząc, a będzie wam otworzono w kontemplacyjej”³³².

W rozdziale szóstym Ursowita zajął się porządkiem rozmyślania. Pozwala ono przekroczyć poziom słów, „czytać bowiem tak dobrym jako i złym pospolita jest”, gdyż mowa jest dana wszystkim, w przeciwieństwie do mądrości Bożej. Medytacja pozwalała skupić się na istocie (głębi) tekstu, podlega wówczas odpowiedniemu ćwiczeniu³³³, np. czytając o czystości, najpierw rozważano teksty Pisma Świętego („gdy mi łamiesz chleb Pisma ś.”). Z lektury tej miało wynikać pragnienie oglądania Boga („już nie w martwej skórze litery, ale w smaku wiadomości”³³⁴), a środkiem do osiągnięcia tego celu było nabycie pożądanego cnoty, czego jednak nie można było osiągnąć własnymi siłami:

jakoby ją mógł mieć u siebie, nie znajduje i czym więcej o niej myśli, tym jej więcej pragnie. Gdy przykłada rozmyślania, przykłada żałości, że pragnie słodkości, którą mu rozmyślanie pokazuje być w czystości serca, ale jej nie smakuje. Nie jest to bowiem czytającego i rozmyślającego uczuć tę słodkość, jeno ażby to było dano od Pana Boga³³⁵.

Z uznania marności własnej kondycji pochodziła pokorna modlitwa, opisana w rozdziale siódmym. Jej rola wynikała z przekonania, że prawdziwą mądrość daje Duch Święty, a wspomniane wcześniej pragnienie poznania Boga może być zaspokojone dopiero na etapie kontemplacji (omówionej w rozdziale ósmym), gdy człowiek staje się „wszytek jako duchowny”³³⁶.

Rozdział dziewiąty zawierał omówienie skutków każdego ze wskazanych wcześniej stopni. Według Ursowity są one ze sobą powiązane, czyli czytanie nie ma sensu bez rozmyślenia, stanowiąc pokarm, który nie został „przesłany” do serca (tekst jako zwierciadło). Także rozmyślanie bywa niepożyteczne, jeśli nie „weźmie nauki” z czytania lub słuchania, lektura stanowi bowiem fundament, dostarcza „materii”. Rozmyślanie pozwala na znalezienie „zakopanego skarbu” (Mt 13,44), czyli Królestwa Bożego, ale pod warunkiem modlitwy i kontemplacji, gdyż człowiek nawet wiedząc co czynić, bez łaski Bożej nie może tego zrealizować. Czytanie jest zatem ćwiczeniem zewnętrznym (stopień osób zaczynających drogę doskonałości), rozmyślanie – wewnętrznym (stopień postępujących), modlitwa dowodzi pragnienia (stopień „pobożnych”), a kontemplacja przekracza wszelkie „wyrozumienie” (stopień błogosławionych)³³⁷. Dodatkowo lekturę należy łączyć ze „słuchaniem” mistrzów duchownych, zwłaszcza zaś Jezusa, a przykład Samarytanki (J 4,5–42) pokazuje, jak słuchanie Jego słów i ich rozmyślanie pobudza do modlitwy. Konkludując, autor stwierdzał:

czytanie bez rozmyślenia jest suche, rozmyślanie bez czytania mylne i błędliwe. Modlitwa bez rozmyślenia jest oziębła. Rozmyślanie bez modlitwy jest niepożyteczne. Modlitwa z nabożeństwem kontemplacyjnej nabywa, kontemplacyjnej dostąpienie bez modlitwy albo rzadkie, albo cudowne³³⁸.

W rozdziale dziesiątym Ursowita skupił się na przeszkodach utrudniających doskonalenie duchowe, takich jak: próżność, ułomność i słabość (mizerna i nędzna) oraz próżność światowa (winy i kary godna). Szczególnie piętnował sytuację odwrócenia się od Boga po doświadczeniu Jego bliskości. Pomocą powinna być kontemplacja Chrystusa:

Onci niechaj będzie pokarmem i napojem, słodkością i pociechą twoją, miodem twoim i pragnieniem twoim, modlitwą i kontemplacją twoją, żywotem, śmiercią i zmartwychwstaniem twoim³³⁹

– zwłaszcza ukrzyżowanego (rozdział jedenasty), zmartwychwstałego (rozdział dwunasty) oraz „wedle Bóstwa” (rozdział trzynasty), pozwalająca skupić myśli i pragnienia na Bogu.

W kolejnych rozdziałach („nauki drugie o czytaniu”) Ursowita odwoływał się głównie do dzieła św. Bernarda. W rozdziale czternastym³⁴⁰ omówił jego wskazania. Zgodnie z nimi lektura powinna być codzienna, uczyć sposobów postępowania, modlitwy oraz prowadzić do życia „pracującego jako i bogomyślnego”. W połączeniu z modlitwą stanowi ona duchowy oręż (2 Kor 10,4–5): o ile czytanie uczy postępowania, o tyle modlitwa „uwalnia” od grzechów, razem zaś pozwalają trwać w Bożej obecności³⁴¹. Dalej autor tłumaczył,

że modlitwa polega na „podniesieniu” serca do Boga, a nie na „ruszaniu warg”, może być nawet bez słów, bez przestanku, a w zakonie powinna być prowadzona w wyznaczonym czasie: modlitwa przed czasem to opatrność, o czasie – posłuszeństwo, po czasie – niedbalstwo³⁴². Uznał następnie, że w czasie modlitwy rozmawiamy z Bogiem, a w trakcie czytania – Bóg „z nami mówi”, wówczas także „uczmy się co czynić, czego [się] strzec i dokąd ciągnąć [tj. zdążać – J.G.] mamy”³⁴³. Dopiero czytanie i modlitwa razem stanowią „zbroją na zwyciężenie czarta”.

W rozdziale piętnastym Ursowita zamieścił uwagi św. Bernarda dotyczące modlitwy, prowadzenia rozmyślenia (z podziałem na osiem punktów), ślubów zakonnych oraz naukę o rozeznawaniu myśli (za dobre uznał dotyczące Boga, Jego męki, godziny śmierci, Sądu Ostatecznego, piekła, raju, przykazań).

Ostatnim tekstem (niewymienionym w rejestrze) były reguły św. Bernarda, odnoszące się do doskonałości duchowej, czyli 1. Pokora, 2. Żal za grzechy, 3. Ubóstwo, 4. Posłuszeństwo, 5. Miłość bliźniego, 6. Niesądzenie bliźniego, 7. Radość z jego dobra, 8. Miłość Boga albo dla Boga, 9. Obecność Boga w sercu, 10. Świadomość Bożych dobrodziejstw³⁴⁴.

W zakończeniu swych rozważań autor podkreślał, że szczególną troską osób zakonnych powinien być pożytek z lektury. Można przypuszczać, że uwagi jego wynikały z praktyki życia w tym stanie. Dotyczyły one zasad doboru książek pod względem treści i postulowanego celu lektury:

księgi łatwe do wyrozumienia, a nie trudne, dla tego, że trudne księgi więcej głowę zmogą i złamią, niżeli zbudują, więcej zaszkodzą do rozmyślenia, aniżeli pomogą. Bywają bowiem księgi takowe, które czytelnikowi uciechę powierzchowną czynią, ale wewnątrz na duszy żadnego zbudowania nie przynoszą, ale i owszem więcej umysł zarażając, szkodę na duszy czynią. Bo czasu modlitwy albo duchownego rozmyślenia niepotrzebne rzeczy na pamięć z tego, co czyta przychodzi³⁴⁵.

Odnosiły się też do sposobu pisania („nie upatruj wyborności słów, ale pożytku duchownego”), formalnych cech druków (nie lekceważ „małej książeczki, bo może w sobie mieć wielki skarb, jak drogie perły chowane w małej krubce”) oraz do autorów tekstów (nie analizuj ich „zacności”, gdyż Duch Święty niekiedy i „prostaczkom pokazywał głębokie tajemnice”). Na koniec spowiednik pouczał, że należy dostosowywać swe nastawienie lekturowe do tematyki czytanego tekstu: jeśli czytasz o raju – to czytaj z „wesołym animuszem”, jeśli o piekle – „z umysłem fraszobliwym”, jeśli o rozmyślanii – „z wielkim pragnieniem, abyś afekty i wołą do tego pobudził, coć rozmyślanie pokazuje”³⁴⁶.

Choć praca Ursowity nie była z pewnością dziełem oryginalnym, lecz kompilacją, to stanowiła jednak podsumowanie poglądów na temat norm lektury obowiązujących ówczesnie w środowisku zakonów żeńskich. Dlatego warto ją choćby ogólnie porównać z innymi, przed i potrydenckimi traktatami, odnoszącymi się do tej problematyki.

Praca włoskiego jezuitę Francesca Sacchiniego *De ratione libros cum profectu legendi libellus*³⁴⁷ już od pierwszego wydania w 1613 r. stała się najpopularniejszym poradnikiem dla czytelników, wskazującym drogę do „wykształcenia i cnoty”. Jej liczne edycje i przekłady (polski wydany w 1619 r.) świadczą o tym, że skodyfikowany przez jezuitę *modus legendi* był reprezentatywny dla siedemnastowiecznej kultury czytania. Niewątpliwie zasadnicza różnica między normami lektury formułowanymi przez Sacchiniego i Ursowitę wynikała z tego, że miały one regulować praktyki innych grup odbiorców. Pierwszy z nich tworzył je na użytek uczniów szkół jezuickich, drugi – osób zakonnych, zwłaszcza norbertanek. Sacchini był rzecznikiem humanistycznego systemu wykształcenia, który miał na celu formację moralną i intelektualną (czytanie erudycyjne) oraz ćwiczenia retoryczne (funkcja imitacyjna)³⁴⁸. Ursowita zaś traktowała czytanie przede wszystkim jako jeden z podstawowych etapów formacji duchowej, służącej oddawaniu chwały Bogu (*lectio divina*) i podporządkowanej celowi *vita contemplativa*³⁴⁹ (stąd ponad połowa jego zaleceń odnosiła się do kolejnych etapów doskonalenia się). Z przyjętych przez obu autorów założeń wynikało odmienne pojmowanie metod osiągania duchowego pożytku z lektury, choć obaj uznawali je za najważniejszy czynnik, decydujący o przebiegu i istocie aktu czytania.

Obaj autorzy rozpatrywali przede wszystkim inne okoliczności lektury: Sacchini proponował poświęcić na nią wolny czas, w klasztorze zaś wyznaczało go ustawodawstwo. O ile jezuita polecał teksty niewielu (choć najlepszych) pisarzy, co wynikało z przekonania o powtarzaniu się proponowanych czytelnikowi treści, o tyle norbertanin widział w czytaniu „duchowy posiłek”, z czego wynikał staranny dobór utworów – pewne deprecjonowanie tekstów klasycznych (uznawanych za mądrość „światową”³⁵⁰), preferowanie Pisma Świętego, prac „nabożnych” (których autorzy powinni być „mądry” według kryteriów „Bożych”) oraz częste powoływanie się na autorytet Ojców Kościoła i Zakonodawców. Wspólne dla obu podręczników były za to postulaty: pamięciowego opanowania tekstu (choć u Sacchiniego wspomaganego notatkami, a u Ursowity polegającego na powtarzaniu wybranych fraz³⁵¹), czytania w odpowiedniej kolejności (od początku do końca, ze znajomością struktury książki), a także lektury wielokrotnej, uważnej i starannej, uzupełnionej na końcu medytacją. Jeśli jednak w kształceniu humanistycznym służyła ona utrwaleniu wiedzy i jej poprawnemu zrozumieniu, to w klasztorze była wykorzystywana do skupienia się na „pożytku” z lektury. Podobnie według opata benedyktyńskiego

[p]ożytek twój szczególny z czytania duchowego nie na tym zawisł, abyś słowa znaczące kładł w pamięć, lecz żeby nauki i słów skutki w tobie zostały, to jest abyś z nauki czystość wewnętrzną i wolą gotową do pełnienia przykazań Boskich zawziął³⁵².

Owo postrzeganie czytania jako metody doskonalenia duchowego wywodziło się z bibliocentrycznej kultury średniowiecza. Już św. Brygida przeciwstawiała kształcenie formalne (*scientia*), wiedzy empirycznej (*sapientia*), czyli mądrości duchowej. Konkretne normy lektury promował zaś traktat *The Myroure of Oure Ladye*, opracowany w 1430 r. dla brygidek z opactwa Syon, z inicjatywy ksieni i spowiednika³⁵³. Odnosiły się one

do dwóch rodzajów tekstów, obecnych w klasztorze: służących *lectio divina*³⁵⁴ oraz religijnych. W każdej sytuacji postulowano czytanie „formacyjne”, absorbujące umysł, wolę i serce. Pierwszy typ lektury dotyczył liturgii, „duchowej rozmowy”³⁵⁵, angażującej różne umiejętności i zdolności czytelniczek. Pojęciem centralnym tego modelu czytania było *entendaunce*³⁵⁶, czyli zaangażowanie. Wymagane ono było na wszystkich poziomach: od najniższego, a więc wymawianych słów, przez wyższy, czyli ich rozumienia (prostego tłumaczenia), po najwyższy, czyli skupienia się na sferze duchowej (wewnętrznego pojmowania tego, co się czyta, czyli odniesienia „serca” do Boga)³⁵⁷. Lektura wymagała zatem interakcji: aby osiągnąć duchowe „dary”, związane z modlitwą liturgiczną, siostry musiały dokładnie zrozumieć to, co czytają, nie tylko na poziomie słów, ale także większych elementów i struktury tekstu. Granicą możliwości w tym zakresie była interpretacja: zawsze zgodna z nauką Kościoła. Jej sposób podawał pośrednik (teolog), precyzowano go też w instrukcjach dotyczących sposobu odmawiania oficjum. Ustalano w nich konieczność osiągnięcia określonych umiejętności (np. czytania po łacinie) i przestrzegania dyscypliny odmawiania godzin kanonicznych. W miejsce indywidualnej interpretacji tekstu nakazywano zatem skupienie się na wyuczonym sposobie jego „odczytywania”.

Drugi rodzaj wskazówek odnosił się do lektury książek religijnych. W pracy szczegółowo określano strategie i cele czytania (indywidualnego lub zbiorowego, cichego i głośnego³⁵⁸) dostosowane do trzech podstawowych typów tekstów. Były to po pierwsze, utwory odnoszące się do doktryn i zasad wiary (poza hermeneutyką biblijną), które stanowiły rodzaj „zwierciadła”, pozwalającego zbadać stan swojego życia religijnego i moralnego. Po drugie, dzieła służące wewnętrznej formacji, które należało roztropnie i ostrożnie wybierać w zależności od aktualnego stanu duchowego. Wyróżniono tu teksty o charakterze intelektualnym (odpowiednie dla osób duchownych) i emocjonalnym (przeznaczone dla laików). Po trzecie, chodziło o książki „dewocyjne”, skłaniające do pożądanej zmiany życia³⁵⁹.

Jak wiadomo, Ursowita nie poruszał kwestii czytania związanego z liturgią, koncentrując się na praktykach bezpośrednio odnoszących się do duchowego doskonalenia się. W tym zakresie proponowany przez niego dobór tekstów i zakładany cel lektury był zbieżny z zasadami opracowanymi dla średniowiecznych brygidek. Można zatem przyjąć, że model parenezy uznawany za odpowiedni dla środowiska zakonnego wyznaczała specyfika życia kontemplacyjnego niepodlegająca wpływom intelektualnych prądów danej epoki.

Oczywiście, na praktyki lekturowe zakonnice oddziaływały nie tylko prace ściśle normatywne, ale także inne rodzaje tekstów religijnych, zwłaszcza hagiograficzne i biograficzne, z których można było poznać sprawdzone w świątobliwym życiu starsze i nowsze wzory lektury. Co więcej, odnosiły się one często do kontekstu klasztornego, co poświadczają zachowane teksty.

Na przykład, anonimowa mniszka włoska opisując swoje pobożne praktyki, jeden rozdział poświęciła lekturze ksiąg duchownych³⁶⁰. Powinno się ją uprawiać codziennie w czasie pozostałym po stałych zajęciach i modlitwie, gdyż zastępuje ona duchowe rozmowy, „odnawia pragnienie do postępowania w cnotach ś.,” z czytania ksiąg dobra pochodzi modlitwa i więcej częstokroć oświeca Pan przez małe czytanie niż przez jaki sposób

inśny³⁶¹. Teksty należy dobierać starannie (unikając „ciekawych”), „niewiele [ich – J.G.] czytać a rozumieć i czynić to, co czytam, bo czytać nie czynić jest jakoby jeść a nie trawić, tak ta trocha com przeczytała w sercu mi została i mogłabym była wybrać z niej ten pożytek, który powinnam była, kiedy by mi nie przeszkodziła nieudolność moja³⁶².

Część tekstów zakonnice powinny umieć na pamięć. Przykładowo, benedyktyńskie święte Lioba i Wilburga, których życie traktowano jako „posag” zakonu, wprowadziły zwyczaj, by panny jedna po drugiej czytały Pismo Święte. Gdy zdarzyło im się popełnić błąd („aby syllabę przestąpiły”), były strofowane, gdyż świątobliwe przełożone wszystkie wersy pamiętały³⁶³. Podobnie na pamięć regułę i ustawy zakonne znała karmelitanka, Agnieszka Wężykówna, która jednak czytała je „zawsze z pocztowaniem³⁶⁴.

Powszechny był zaangażowany stosunek do lektury. Przybierał on rozmaite formy, poczynawszy od niezwykle ekspresyjnego. Przykładowo, karmelitanka Anna od Jezusa „ile razy o tym czytała [w kronice – J.G.], rzewliwie płacząc ... prosiła by ... błędne heretyki do wiary katolickiej nawrócić³⁶⁵, karmelitanka wileńska Felicjana Eufemia od Dzieciątka Jezus „raz w refektarzu czytając na Wielki Piątek do stołu, napadła na tę tajemnicę Męki Pańskiej ... rozrzewniła się srodze płaczem i utulić nie mogła, aż jej kazano wynieść, tam się do woli napłakała³⁶⁶, a Róża Maria Serio gdy „usłyszała jaki tekst Pisma Świętego albo jaką rzecz pobożną, porywana była bez wszystkim ten czas w zachwycenie nic nie jedząc”, zresztą także inne książki „z wielką pilnością czytywała³⁶⁷.

Wariant bardziej stonowany, „skierowany do wewnątrz” reprezentowała np. św. Brygida, gdy „kazała sobie czytać książkę, która nazywa się zwierciadło Pańskie zachwycona była w duchu³⁶⁸. Z kolei Teresa od Jezusa czytaniem „ratowała się” w różnych sytuacjach życia zakonnego³⁶⁹. Ten styl odbioru (zwłaszcza w przypadku pism liturgicznych) był bliski także św. Teresie z Àvili. *Lease con advertencia...* (czytać z uwagą) – te słowa jesienią 1544 r. zanotowała w rękopisie swojej *Księgi życia*.

I tak, będąc w tym uciszeniu, przydarzyło mi się, że nie rozumiejąc prawie nic z tego, co odmawiam po łacinie – zwłaszcza z Psalterza – nie tylko zrozumiałam ten werset w naszym języku, ale również przeszłam dalej, rozkoszując się poznaniem tego, co on znaczy w naszym języku³⁷⁰.

Czytanie klasztorne, choć z zasady realizowane we wspólnocie, stanowiło jednak przede wszystkim doświadczenie indywidualne, wewnętrzne. Dla św. Teresy z Àvili szczególnie ważne okazały się *Wyznania św. Augustyna*.

W tym czasie dostałam *Wyznania św. Augustyna*, co – jak się wydaje – [sam] Pan zrzędził, gdyż ja nie starałam się o nie, ani nigdy ich nie widziałam ... I gdy zaczęłam czytać *Wyznania* zdawało mi się, że widziałam w nich samą siebie ... Gdy doszłam do [opisu] jego nawrócenia i przeczytałam o tym, jak usłyszał ów głos w ogrodzie, zdało mi się nie inaczej, jak tylko że Pan mi je dał, tak to poczuło moje serce. Trwało to dłuższą chwilę, gdy cała obumierałam we łzach...³⁷¹.

Prawidłowością było, że sięgano w pierwszej kolejności po teksty związane ze specyfiką duchowości danego zakonu. Tak więc np. we wszystkich klasztorach karmelitańskich polecano pisma Reformatorów Karmelu. O matce Teresie Barbarze od Najświętszego Sakramentu (Zadzikowej) zanotowano m.in.:

wszystka jej była pociecha w żywotach świętych, a osobliwie pustelników, w przykładach, Ludwiku Pontanusie, Elementarzyku Ćwiczenia duchownego, w Psałterzu Dawidowym, Desiderosie i innych księgach, których zawsze dość miała koło siebie tam na świecie ... także Nowy Testament barzo rada czytywała, Biblią, a czasem w rekreacją siostram, co mogły pojąć, jako to o stworzeniu świata, o potopie, o wyprawadzeniu z Egiptu, o Abrahamie etc. Także Roczne dzieje, w których wielką pociechę i ukontentowanie miała z tej wiadomości, jako że w Kościele Chrystusowym wiara św. się poczyniała, jako ją święci krwią swoją pomnażali. I kiedy napadła na którego świętego, co siła pracował w Kościele Bożym, wielkie nabożeństwo do niego brała ... barzo rada czytaniem się bawiła, a kiedy na czas sama nie mogła, to prosiła jednej siostry, aby jej czytywała. W każdej księgi czytaniu, która prowadziła do umartwienia, modlitwy, kochała się, ale też szczególnie w księgach zakonu naszego św., jako naprzód w Regule... także Konstytucyje barzo poważała, Instrukcyją, ceremonie i zwyczaje nowicjackie w zakonie naszym św. W Księgach św. Matki naszej, a osobliwie w Żywocie jej wielkie ukontentowanie miała. Także bł. O. Jana a Cruce i inszych naszego zakonu WW. Ojców wydania księгах³⁷².

Szczególna preferencja dla pism karmelitów wynikała z jej przekonania, że są pisane „i z ducha i doświadczenia”. Zresztą sama

mogłaby była księgi jakie pisać, i co sobie do nabożeństwa książeczki sporządziła, kiedy niektóre akty ukazowała jednemu z ojców naszych, teologowi wielkiemu (bo się bała ... by tu co plotek według afektu białogłowskiego nie było, co by mogło być nie zgadzającego się z nauką Kościoła św.), rzekł: Nie masz jednego błędu, i owszem, zgadza się z teologią najwyższą mistyczną, według nauki Kościoła świętego³⁷³.

Z kolei Marianna Marchocka czytała pisma ss. Katarzyny ze Sieny, Bonawentury, Marii Magdaleny de Pazzi, a zwłaszcza Teresy z Àvili, którą obrała za „duchową matkę i patronkę”³⁷⁴. Także włoska siedemnastowieczna karmelitanka, Matka Teresa od Ducha Świętego:

[c]zytała bardzo często księgi duchowne świętej Matki naszej osobliwie, i Błogosławionego Ojca naszego Jana od Krzyża, noc pochmurną albo ciemną nazwane, i inszą książkę bardzo nabożną, o utrapieniach Pana Jezusowych czytała powoli, a postrzegłszy, że się skłaniała dusza do którego punktu, przestawała, i znacząc książkę, uważała to, co czytała, co jest sposobem brania pożytku wielkiego z czytania duchownego³⁷⁵.

Powszechnie polecaną i stosowaną praktyką było zaznaczanie godnych uwagi fragmentów ksiązek oraz ich przepisywanie, by ponownie je wykorzystać czy zacytować. Wspomagało to jednocześnie proces rozumienia tekstu³⁷⁶. W tym celu stosowano różne metody. Na przykład, św. Róża z Limy

mądrze bardzo o modlitwie i rozmyślaniu pisma [Luisa de Granada – J.G.], na których ustawiczne czytanie podzieliła ... wszystkie dni w tydzień, farbami rozmaicie, co którego dnia czytać miała, poznańczywszy sobie³⁷⁷.

Metoda ekscerpowania służyła także do tworzenia antologii – wyboru fragmentów tekstu, uznanych za szczególnie ważne w rozwoju duchowym. Przykładowo, Matka Teresa od Ducha Świętego

notowała sobie w jednej książeczce osobnej wszystko, cokolwiek ją pobudziło do nabożeństwa i skruchy, a żeby znowu to czytając, znowu też w sobie wzniecała affekty³⁷⁸.

Wypisywanie fragmentów lub sporządzanie antologii tekstów (*florilegium*) ułatwiało zauważenie różnych możliwości praktycznego zastosowania poznanych treści, możliwości odkrywanych zgodnie z życiowym doświadczeniem, z zaufaniem w aktywną obecność Ducha Świętego w czasie lektury. Czytanie stawało się wówczas „dynamicznym czynnikiem trwającego w nas cały czas nawrócenia”³⁷⁹, a proces przejścia od lektury do modlitwy (czyli akty, „affekty”, modlitwy) traktowano jako wynik konkretnego odczytania, odniesienia tekstu do życia. Wypisy stanowiły więc swego rodzaju świadectwo przeprowadzonych rekolekcji lub czynności formacyjnych i pozwalały później nie tyle wracać do tekstu, ile wprost odnosić się do doświadczenia.

Aby opisać to, w jaki sposób narzucane normy lektury i popularyzowane wzory czytania sterowały konkretnymi praktykami odbiorczymi zakonnic, należałoby systematycznie analizować wszelkie zachowane ślady lektury, traktując je jako źródło o charakterze masowym. Chodzi zwłaszcza o takie świadectwa, jak: zapisy powieściowe (np. indywidualne noty narracyjne i dedykacyjne)³⁸⁰, marginalia³⁸¹ (prezentujące postawy czytelnicze wobec tekstów, a zwłaszcza obrazujące reakcje i emocje towarzyszące kontaktowi z konkretnymi pracami), a nawet zakładki³⁸².

Bezpośrednio o stylu lektury świadczyły zapisy. Najprostszy typem był podpis, z uwzględnieniem przynależności zakonnej (do którego dodawano informacje o charakterze modlitewnym), wskazujący na obieg tekstu: „Zofia Rutkowska ZOSB proszę mi nie brać”³⁸³, „Do konwentu S. Salvatora S. Klary w Poznaniu po Pannie Mariannie Szubertównie ... ofiaruję tę księgę”³⁸⁴. Towarzyszyły mu również informacje o sposobie pozyskania pracy, niejednokrotnie uzupełnione o wskazania lekturowe, jak zalecenie czytania uważnego, „z pożytkiem duchowym” czy wielokrotnego. Marginalia, już choćby przez samą swą obecność i formę zapisu, świadczyły często o intensywności emocji, które towarzyszyły procesowi czytania³⁸⁵. Znaki te stanowią bogate archiwum informacji o życiu ksiązek i ich miejscu w życiu zakonnic. Do częstych oznak zaangażowania i użytkowania należały ćwiczenia kaligrafii, gryzmoły, podkreślenia, pojedyncze słowa

na marginesach itp. Z kolei zakładki wskazywały zwykle na okoliczności lektury: nici, kawałki materiału, wzory do haftu świadczyły np. o czytaniu w czasie pracy ręcznej. Jako zakładki wykorzystywano także obrazki, sentencje, fragmenty innych tekstów, listy, notatki, a także wklejane miedzioryty. Spotyka się też karty z notatkami, będącymi bezpośrednim śladem recepcji tekstu, podporządkowanemu nadrzędnemu celowi życia „bogomyślnego”, jak modlitwy, zalecenia, postanowienia, np.:

1. Jutrznia w chórze odmawiać

Bez habitu po kurytarzu nie chodzić boso

o milczeniu i do cel chodzeniu

...

o obmowiskach w kuchni i dogadywaniach do świeckich osób

o szemraniu na przełożoną

o lenistwie do chwały Bożej

...

o trzymaniu książków na kolanie

o nie schylaniu się na gloria i na kolekty

2. Fragment brewiarza

3. Pobudki do pokory

na czym zawisła pokora

sposoby do nabycia pokory...³⁸⁶

Zachowane ślady lektury, drukowany i rękopiśmienny zasób księgozbiorów zakonnych, w tym konkretne tytuły, zalecane do indywidualnego lub zbiorowego obcowania z nimi, obrazowały zakres pisania, tłumaczenia i obiegu książki w tym środowisku. Wyznaczało je zakonne ustawodawstwo i παρενεζα czytelnicza, zgodnie z którymi książka miała być podstawowym narzędziem formacji religijnej i intelektualnej³⁸⁷, zorientowanej na osiągnięcie celu życia konsekrowanego, czemu czytanie było podporządkowane:

[n]acisk na treści duchowe i nabożeństwo sprawia, że lektura jest definiowana przez stosunek do Boga. Znajduje ona swój cel nie sama w sobie, lecz ma być pokarmem dla życia chrześcijanina, który przez książkę, a jeszcze bardziej dzięki wielokrotnie odczytywanym i komentowanym tekstom ma w sposób szczególnie i bezpośredni doświadczyć świętości³⁸⁸.

Na konkretny sposób lektury, akt czytania w klasztorze, miał wpływ po pierwsze rodzaj tekstu: świecki lub religijny (a nawet związany lub nie z *opus Dei*), a po drugie jego funkcje, zwłaszcza liturgiczne, formacyjne, medytacyjne i użytkowe. Niektóre książki (jak liturgiczne) wystarczyło odczytywać, bez konieczności rozumienia treści, inne opanować pamięciowo, czemu służyło wielokrotne powtarzanie ich lektury (zwłaszcza głośnej, zbiorowej), służące przekazywaniu i utrwalaniu wiedzy (jak w przypadku tek-

stów formacyjnych, np. reguły). Praktyka ta wpisywała się w tradycyjnę, lecz wedle ducha epoki, rozumiane czytanie medytacyjne, zgodnie z następstwem: *auditio* – *lectio* – *collatio* – *meditatio* – *repetitio* – *scriptio*. Lektura liturgiczna, zróżnicowana w zależności od stopnia rozumienia tekstu, odbywała się w obecności Boga i na Jego chwałę, inne książki religijne należało czytać uważnie, od początku do końca, raczej wybierając jeden tekst na raz, o stałych porach (co zapewniał klasztorny podział dnia), z odniesieniem do własnego życia (książka jako „zwierciadło”). Lektura książek świeckich miała charakter utylitarny, służyła osiągnięciu konkretnego celu. W praktyce różne wzory lektury nakładały się³⁸⁹, zależnie od uwarunkowań klasztornych, np. miejsca, czasu i funkcji lektury. Każdy akt czytania występował bowiem w kontekście innych aktów czytania, w jedności z myślami i działaniami zakonnic.

PRZYPISY

- 1 *Dokumenty soborów powszechnych*. T. 4. (1511–1870). Oprac. A. BARON, H. PIETRAS. Kraków 2005, s. 785.
- 2 *Sekret życia zakonnego wyjawiony iedney pobożney nowicyuszce przez iey Duchownego Oycę...* wydany w... 1705. – Teraz zaś przetłumaczony z francuskiego na język polski a znowu powtórnie przedrukowany. – W Krakowie : w Drukarni Seminarium Biskupiego Akademickiego, 1775, s. 37–38.
- 3 M. DERWICH: *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce*. Wybrane problemy. Wrocław 1998, s. 151. Autor (przywołując ustalenia Kassiusa Hallingera i Lina Donnata) charakteryzuje je jako gatunek pisarski i źródło historyczne. Przedstawia też (za Jacquesem Dubois) klasyfikację aktów normatywnych, ibidem, s. 146; *Consuetudines et Regulae. Sources for Monastic Life in the Middle Ages and the Early Modern Period*. Eds. C.M. MALONE, C. MAINES. Turnhout 2014.
- 4 *Reguła Augustyna...* [16], s. 17–18.
- 5 Ibidem, s. 785.
- 6 Na temat monastycznych reguł i miejsca w nich lektury zob. R.A. SIGMON: *Reading Like a Nun: The Composition Libraries in Renaissance Europe*. „Journal of Religious and Theological Information” 2011, vol. 10, pp. 81–102.
- 7 *Dokumenty soborów powszechnych...*
- 8 M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin 2010, s. 136.
- 9 EADEM: *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim*. W: *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX wiek*. Red. H. GĄPSKI, J. KŁOCZOWSKI. Lublin 1999, s. 207.
- 10 Już w średniowieczu dostosowywano do potrzeb zakonnicy reguły, pierwotnie przeznaczone dla klasztorów męskich, por. F. HENDERSON: *Feminizing the Rule of Benedict in Medieval England*. „Magistra. A Journal of Women's Spirituality in History” 1995, vol. 1, issue 1, pp. 9–38.
- 11 M. BORKOWSKA: *Między tradycją a powrotem do źródeł. Szesnastowieczne modele odnowy życia zakonnego w Polsce*. W: *Fermentum massae mundi*. Red. N. CIEŚLIŃSKA, P. RUDZIŃSKI. Warszawa 1990, s. 12 i nast. Wydawanie pism ascetyczno-mistycznych benedyktynek kongregacji chełmińskiej oraz kronik i dokumentów dotyczących poszczególnych opactw rozpoczął Karol Górski, zob. IDEM, A.M. BORKOWSKA: *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.* Warszawa 1984; *Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII wieku. Teksty i komentarze*. Oprac. K. GÓRSKI. Warszawa 1980; *Pisma ascetyczno-mistyczne benedyktynek reformy chełmińskiej*. Oprac. IDEM. Poznań 1987.
- 12 *Reguła Świętego Ojca Benedicta...* [23]. O tej edycji zob. M. BORKOWSKA: *Potrydencka wersja Reguły św. Benedykta*. W: *Za przewodem Ewangelii. Profesja monastyczna*. Tyniec 1986, s. 249–262; EADEM: *Two Attempts at Self-Government of Female Religious Institutes in Poland*. „Studia Monastica” 1981, vol. 23, s. 169–179.
- 13 O okolicznościach opracowania reguł zob. J. GWIOŹDZIK: *Polskie mniszki okresu potrydenckiego pod władzą biskupów*. W: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*. Red. M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ. Wrocław 2010, s. 219–230.

- 14 *Reguła Ojca Świętego Benedykta...* [26]. W bibliotece konwentu benedyktynek w Sandomierzu znajdował się także rękopis reguły z 1641 r., przepisanej przez benedyktynę z klasztoru na Świętym Krzyżu: *Reguła S. Benedykta Opata Mnichów Patriarchy z Deklaracjami i Constitucjami rewidowanymi i potwierdzonemi na zgromadzeniu powszechnym Oyców kongregacyjej Kassinenskiej odprawowanymi w klasztorze Święte[go] Jerzego w Wenecyji Roku Pańskiego 1641*. BDS, rkps J 1483.
- 15 Tekst pozostał w rękopisach, egzemplarze w: ABW, rkps A 21; ABS, rkps A 1.
- 16 *Constitutions...* [76], s. 101–102.
- 17 *Regula Błogosławionego y Bogu upodobanego Ojca Benedicta S. : na Polski ięzyk pilnie przełożona. Ktorą się sprawuią naprzod Bracia zgromadzenia świętego... de Monte Cassino. Potym też poniekiąd używaią Zakonnicy Ordinis Cisterciensis.* – W Krakowie : W drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1597, s. 123.
- 18 Ibidem.
- 19 *Regułka Ojca y Patriarchy Benedicta Świętego*. BUWr, rkps [kopia w zbiorach prywatnych]
- 20 Ibidem, k. 40r.
- 21 Ibidem, s. 40v.
- 22 Ibidem.
- 23 Ibidem, k. 41r.
- 24 *Kopiarusz wizytacji klasztoru cysterek w Owińskach z lat 1591–1642*. BUW, rkps Dawny zasób 5726, k. 4–5.
- 25 Ibidem, k. 10v–11r.
- 26 Ibidem, k. 32v. Zakazywano zwłaszcza lektury książek „lubieżnych, heretyckich, beużytecznych”, które nie „przystoją oblubienicy Chrystusa”, jak np. *Iliada*, *Odyseja*, *Orland szalony*, opisy wojen i eposy rycerskie. W: *La monaca perfetta ritratta dalla scrittura sacra, auctorita... / Carlo Andrea Basso.* – Milano : Giovanni Pica, 1627.
- 27 Ibidem, k. 38.
- 28 *Reguła Ojca Świętego Benedykta...* [26].
- 29 Ibidem, s. 152.
- 30 Ibidem, s. 55.
- 31 *Uwagi na Regułę...* [5].
- 32 Ibidem, s. 195.
- 33 *Reguła Świętego Ojca Benedicta...* [25], s. 145.
- 34 *Reguła Ojca Świętego Benedykta ...* [26], s. 188. To także dosłowny tekst *Porządku nowicjatu z Reguły S. Benedicta zebranego, i sporządzonego do ćwiczenia duchownego i powierzchwego: na ośm części główne rozdzielonego*, zamieszczonego w regule reformowanej.

- 35 Ibidem, s. 184.
- 36 Ibidem, s. 131–132.
- 37 Ibidem, s. 201–202.
- 38 Ibidem, s. 102.
- 39 Ibidem, s. 72.
- 40 *Regula S. Benedicta z wykładem Doctora zacnego Iana, nazwanego Turrecremata, Zakonnika Zakonu S. Dominika, kardynała Rzymskiego, który napisał na żądanie Arseniusza opata Florentskiego Benedictina. Napisaana Roku Panskiego 1607.* ABL, rkps bez sygn.
- 41 Ibidem, k. 56.
- 42 Ibidem, s. 83, 81.
- 43 Ibidem, s. 83.
- 44 Ibidem, s. 82.
- 45 Ibidem, s. 82.
- 46 Ibidem, s. 90–91.
- 47 Ibidem, s. 91.
- 48 *Reguła świętego Oycy Benedicta...* [23].
- 49 *Uwagi na Regułę...* [163], s. 135.
- 50 *Reguła Świętego Oycy Benedicta...* [23]. Z tego zestawu ksiąg reguła toruńska wymienia tylko „o naśladowaniu” i „o doskonałości zakonnej” Pinellego, żywot św. Ludwika z Granady oraz regułę. „Odnosi się wrażenie, że lektura była w Toruniu po prostu jedną z wielu praktyk pobożnych, gdy w Chełmnie należała do najważniejszych, gdyż była postrzegana jako źródło przekonań, a przekonania – jako warunek wierności”. M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce...*, s. 160.
- 51 *Dekret wizyty generalney kościoła y konwentu Jaroslawskiego Wielebnych Panien Reguły S. Benedykta Roku Pańskiego 1755 dnia 6 maja zaczętey y succesive kontynuowaney* Wacław Hieronim Z Bogusławic Sierakowski. APP, rkps 184. Por. J. ATAMAN: *Wacław Hieronim Sierakowski i jego rządy w diecezji przemyskiej.* Warszawa 1930.
- 52 Ibidem, k. 20–21.
- 53 P. WISZEWSKI: *Opactwo benedyktynek w Legnicy (1348/1349–1810). Struktura, funkcjonowanie, miejsce w społeczeństwie.* Poznań–Wrocław 2003, s. 138.
- 54 *Regula S. Benedicta z wykładem Doctora zacnego Iana...*, k. nlb. 40.
- 55 Ibidem, k. nlb. 20.
- 56 *Dekret wizyty generalney kościoła y konwentu Jaroslawskiego...*, k. 20.

57 Ibidem. Sierakowski wspomniał następnie, że na synodzie warszawskim w 1634 r. arcybiskup Jan Wężyk wydał zakaz czytania protestanckich edycji Biblii, obowiązujący pod karą klątwy.

58 Ibidem, k. 23. Warto zaznaczyć, że w edycji Biblii Wujka dodano tekst o przygotowaniu do pożytecznego czytania Pisma Świętego. *Biblia : to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu... na polski ięzyk z nowu z pilnością przełożone... / przez D. Iakvba Wvyka...* – W Krakowie : w Drukarni Łazarzowej, 1599, k. nlb. 6r–16r.

59 *Dekret wizyty generalney kościoła y konwentu Jaroslawskiego...*, k. 20.

60 *Actum in Conventu Samboriensi Religiosarum Virginum Ordinis Sanctae Brigittae Regulae S. Salvatoris die Lunae 10 Mensis Aprilis Anno Dmini 1758*. AAP, rkps 177. Por. M. BORKOWSKA: *Miscellanea brygitańskie*: Lwów, Sambor. „Nasza Przeszłość” 1997, t. 88, s. 109–118; J. ATAMAN: *Wacław Hieronim Sierakowski...*

61 *Kopiarusz wizytacji klasztoru cysterek...*, k. 41r.

62 Ibidem, k. 54r.

63 Biogram LZP 2, s. 51.

64 Egzemplarz w zbiorach BUW, sygn. Sd 712.205.

65 Ibidem.

66 *Sposób postanowienia życia zakonnego*. – [S.l.: s.n.], XVII w. WBPŁ, sygn. P-17-q-114, s. 25.

67 *Praktyka dobrej śmierci...* [79], s. 324–325. Por. J. GWIOŹBIK: *Ars moriendi w klasztorach żeńskich doby staropolskiej. Zarys problematyki*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37–38, s. 257–280.

68 *Uwagi na Regułę...* [163], s. 140.

69 *Dekret z wizyty Generalnej kościoła y konwentu Jarosławskiego... Wielebnych Panien Reguły S. Benedykta Roku Pańskiego 1751*. BZNO, rkps 101/II, k. 18.

70 Ibidem.

71 Ibidem.

72 Ibidem.

73 Ibidem. Por. J. OSIĘCŁOWSKI: *Konserwacja książki w Polsce przedrozbiorowej*. Poznań 1985.

74 Ibidem, k. 19.

75 *Krotkie zebranie dziełnego...* [220], s. 166–167.

76 Ibidem, s. 165.

77 Reguła reformowana zalecała ksieniom „pilne” czytanie i praktyczne wykorzystywanie nauk „Ojców świętych”, zwłaszcza traktatu św. Bonawentury „o siedmi skrzydłach Seraphin” (Estreicher notuje wydanie: *Szesc skrzydeł Seraphinowych, to iest: sześć cnot Przełożonym potrzebnych*. / S. Bonawentury Doktora Seraphickiego... – W Lubczu : w Drukarni Piotra Blastusa, 1612) oraz „Zabiegi dla Zakonnicy zakonu s. Benedykta”. *Reguła świętego Oyca...* [23], s. 123.

- 78 Był to spowiednik i sekretarz św. Brygidy, któremu dała ona prawo modyfikowania w razie potrzeby dyktowanych ustaw.
- 79 *Reguła s. Salwatora...* [57], s. 61.
- 80 Zob. *Dzieje kapitularne zakonnice świętej matki Brygidy konwentu grodzieńskiego*. Oprac. M. BORKOWSKA, K. OBREMSKI. Toruń 2001, s. 6–7.
- 81 We wszelkich sprawach nienormowanych przez ich własne prawa, polecano brygidkom odnoszenie się do reguły św. Benedykta.
- 82 *Reguła s. Salwatora...* [57], s. 272.
- 83 *Ibidem*, s. 272–273.
- 84 *Ibidem*, s. 277.
- 85 *Ibidem*, s. 81.
- 86 *Ibidem*, s. 276.
- 87 *Ibidem*, s. 84.
- 88 *Ibidem*, s. 291.
- 89 *Ibidem*, s. 49.
- 90 *Reguła s. Augustyna...* [13], edycja M. BORKOWSKA: *Mikołaj z Mościsk i reguła terejarek dominikańskich*. „*Nasza Przeszłość*” 1999, t. 92, s. 142.
- 91 *Poczynają się ustawy a statut zakonu premonstrackiego*. ANZ, rkps 1. Cyt. za M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w epoce...*, s. 185.
- 92 EADEM: *Nieznaną autorką norbertańska z końca XVI wieku*. „*Nasza Przeszłość*” 2003, t. 99, s. 165–213.
- 93 *Ibidem*, s. 194–195.
- 94 *Ibidem*, s. 195.
- 95 *Zwierciadło Duchowne...* [225].
- 96 *Ibidem*, s. 13, 52.
- 97 *Ibidem*, s. 187–188.
- 98 *Ibidem*, s. 33.
- 99 *Ibidem*, s. 81–82.
- 100 *Ibidem*, s. 100.
- 101 *Ibidem*, s. 81.
- 102 *Ibidem*, s. 98–102.
- 103 *Ibidem*, s. 141.

- 104 Ibidem, s. 145.
- 105 Ibidem, s. 144.
- 106 [Konstytucje norbertanek]. Rękopis w zbiorach prywatnych w Strzelnie, bez karty tytułowej, kopię uzyskałam od Dariusza Karczewskiego. Omówienie tego rękopisu, pochodzącego najpewniej z przełomu XVII i XVIII w., zob. M. BORKOWSKA: *Konstytucje norbertanek na tle prawodawstwa polskich zakonów żeńskich w epoce potrydenckiej*. W: *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*. Red. A. RADZIMIŃKI, D. KARCZEWSKI, Z. ZYGLEWSKI. Bydgoszcz–Toruń 2010, s. 19–31.
- 107 [Konstytucje norbertanek]..., s. 22.
- 108 Ibidem, s. 24.
- 109 Ibidem, s. 31.
- 110 *Mowa oycy świętego Norberta...* [292].
- 111 Ibidem, k. nlb. 2r.
- 112 Ibidem, s. 65.
- 113 Ibidem, s. 67.
- 114 Ibidem.
- 115 Ibidem, s. 68.
- 116 Ibidem, s. 94.
- 117 Ibidem, s. 95.
- 118 Ibidem.
- 119 Ibidem.
- 120 *Ordynacye : czyli ustawy...* [315].
- 121 *Reguła Świętego Oycy naszego Augustyna...* [17].
- 122 *Reguła S. Oycy Augustyna do Zachowania życia Zakonnego... potrzebna*. AAK, rkps B 1.K.01.
- 123 *Punkta albo rozdziały niektóre z ustaw Zakonu ... dla siostr Tegoż Zakonu do Zachowania potrzebne*. Wyjete. Z łacińskiego na polskie przez Xiędza Michała Nosarzewskiego ... przetłomaczone ... 1760. Ibidem, k. 18–53.
- 124 Ibidem, k. 33r.
- 125 Ibidem.
- 126 Ibidem, k. 53r. Przestrzegania tego zalecenia miał pilnować wizytator.
- 127 ANK, rkps Aug 156. Tekst uzupełniały *Ustawy zakonne dla Panien Zakonnych pod Regułą Augustina S. mieszkających w klasztorze przy kościele S. Katharzyny na Kazmirzu zostawione od wielebnego w Chrystusie Panu Oycy Balcera Mstowiusza Pisma S. Doctora we wszystkiej prowincji*

cyjej Królestwa Polskiego prowincjała na pierwszy iego wisitatiey dnia 24 miesiãca maja roku 1650 odprawowaney, zamieszczone w *Liber Provinciae Poloniar. et Mag. Duc. Lith. etc. Ord. FF. Eremitarum S.P. Augustini in quo Capitula, Ordinationes, Indulta, Brevia, Decreta SS.PP. atq. Generalia, Provincialia, Promotionesq. etcetera publica continentur ab An. Domini 1616*. BN, rkps akc. 6385.

128 Ibidem, k. nlb. 11.

129 Ibidem, k. 4, 11.

130 APK, rkps Aug 155.

131 *Reguła Augustyna Świętego...* [16], s. 45.

132 Ibidem, s. 90.

133 Ibidem, s. 151.

134 Ibidem, s. 180.

135 Ibidem, s. 185.

136 Ibidem, s. 210.

137 Ibidem, s. 210–211.

138 Ibidem, s. 211.

139 Ibidem, s. 385.

140 *Małe zwyczaje...* [165], s. 67. Pótkę wraz z ławką, na której można było usiąść, stawiano też przy murze.

141 Ibidem, s. 67.

142 Na temat pierwotnych wersji reguły św. Franciszka zob. m.in. L. HARDICK, J. TERSCHLÜSEN, K. ESSER: *Franciszkańska Reguła życia*. Niepokalanów 1988.

143 R. PREJS: *Klaryski*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 9. Red. B. MIGUT i in. Lublin 1989, szp. 38–40. Zob. też S. BORAWSKI: *Późnośredniowieczna Reguła polska zakonu panny św. Klary*. W: *Zielonogórskie seminaria polonistyczne 2001*. Zielona Góra 2002, s. 15–44. Tekst reguły i wizytacji z AKS: *Drogi duchowe starosądeckich klarysek w XVII wieku*. Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2010.

144 Tekst reguły w zbiorach AAG, Zespół klaryski gnieźnieńskie, rkps 223, k. 2.

145 *Reformacja od ... Jerzego Radziwiłła kardynała biskupa krakowskiego pannom klasztoru starosądeckiego zostawiona*. W: *Drogi duchowe starosądeckich klarysek w XVII wieku*. Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2010, s. 83.

146 Ibidem, s. 89.

147 *Reguła siostr Zakonu Świętej Klary...* [194], s. 17.

148 B. MIGAŁ: *Bernardynki*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 2..., szp. 315.

149 ABK, rkps 51.

- 150 *Reguła y Konstytucje Panien zakonnych y Siostr Panny Przenaswiętszey Maryey z Gory Karmelu za staraniem ... Anny Theresy Baranowskiej, na ten czas ... przełożoney wystawione Roku 1670.* LNNBU, rkps Baw. 365.
- 151 *Ibidem*, k. 38.
- 152 *Ibidem*, k. 71v.
- 153 *Ibidem*, k. 38v.
- 154 *Ibidem*, k. 68. Warto dodać, że zakazywano czytania konstytucji jakimkolwiek osobom, „jakiejkolwiek kondycyje” spoza wspólnoty (poza spowiednikiem). Za zgodą przełożonej można było jednak „dla obserwancyje zakonnej” przedstawić konkretny fragment reguły. *Ibidem*, k. nlb. 69.
- 155 *Ibidem*, k. 45v. Chodziło o tekst *Król bolesny Jezus Chrystus / przez X. Marcina Hinczę Societatis Jesu opisany...* – W Lublinie : w drukarni Pawła Konrada, 1631. Kolejne edycje wydano w latach 1635 i 1645.
- 156 *Reguła y Konstytucje...*, k. 34v.
- 157 *Ibidem*, k. 31.
- 158 *Ibidem*, k. 38.
- 159 *Ibidem*, k. 38v.
- 160 *Ibidem*, k. 38v. Warto dodać, że zwrot ten, stosowany przez wiele zakonów, wizytki miały wymawiać „z duchem upokorzonym, wzywając Boskiego miłosierdzia tak, jako wyrażają te słowa”. *Dyrektorium rzeczy duchownych dla Zakonnicy Nawiedzenia Naświetszey Panny. W: Reguła Augustyna Świętego...* [13], s. 60.
- 161 *Reguła y Konstytucje...*, k. 52v.
- 162 *Ibidem*, k. 52.
- 163 *Ibidem*, k. 31.
- 164 *Ibidem*, k. 24.
- 165 *Ibidem*, k. nlb. 73.
- 166 *Skarb karmelitański : To iest traktat gdzie po krotkiey Historyey ... Zakonu Karmelitańskiego daie się nauka o Bractwie Szkaplerza św. / Przez W.O. Cypriana a S. Maria...* – W Krak[owie] : W drukarni Franciszka Cezarego, 1651, s. 128.
- 167 *Reguła pierwotna / dana od B. Alberta Patriarchy Jerozolimskiego Zakonnikom Zakonu Naswiętszey Panny Maryey z Gory Karmelu.* – [S.l.: s.n.], XVII w. , s. 5.
- 168 *Ibidem*, s. 56.
- 169 *Ibidem*, s. 58–59.

- 170 *Constitutie zakonnice karmelitanek Bossych Pierwotney Obserwancyey...*, W: *Reguła y Konstytucje Panien...*, s. 50.
- 171 *Ibidem*, s. 57.
- 172 *Sposób postanowienia życia zakonnego...*, k. G 2. W ówczesnym piśmiennictwie formułowano też zalecenia odnoszące się do wszystkich zakonów. Przykładowo, w czasie medytacji należało czytać takie książki, jak: *Teologia Duchowna* ks. Morawskiego SJ „arcydobra i pożyteczna”, *Ambona Duchy świętego* „równie z pierwszą godna”, *Quadrige Sacerdotum, Złego drzewa złe owoce* Tylkowskiego SI, *Regale Sacerdotum Bessei, Żale za grzechy* Stefana Wielowiejskiego. Zob. *Specyfikacja Ksiąg Duchownych, których podczas Rekolekcji Duchownych na czytanie Duchowne zażyć należy*. W: *Rekolekcje duchowne : na kilka, kilkanaście dni rozłożone... / na oczy świata polskiego przez X. Jana Kostkę Wuykowskiego... wydane...* – W Warszawie : w Drukarni JKM Collegium Societatis Jesu, 1736, s. 155.
- 173 *Sposób postanowienia życia zakonnego...*, k. G 2.
- 174 *Ibidem*, s. 95–96.
- 175 *Ibidem*, s. 96.
- 176 *Ordinarium : abo ceremoniarz...* [314].
- 177 *Ibidem*, s. 21.
- 178 *Ibidem*, s. 102.
- 179 *Ibidem*, s. 144.
- 180 *Ibidem*.
- 181 *Ibidem*, s. 115.
- 182 *Ibidem*, s. 215.
- 183 *Sposób y nauka duchowna czytania...* [446].
- 184 *Sekret życia zakonnego...*, s. 123.
- 185 *Ibidem*, s. 208.
- 186 *Ordinarium : abo ceremoniarz...* [314], s. 132.
- 187 *Kutumiarz y Directorium...* [165], s. 362.
- 188 *Zwierciadło Zakonności od S. Bonawentury...* [50], s. 298.
- 189 *Regulamen zakonny...* [370].
- 190 *Obyczaje chwały godne...* [437], s. 7.
- 191 *Lectio divina* była znana od okresu patrystycznego, a rozwinęła się zwłaszcza w tradycji monastycznej, zob. J. POPŁAWSKI: *Praktyka lectio divina w wymiarze historycznym*. W: *Lectio divina*. Red. IDEM. Lublin 2008, s. 45–47.

- 192 GUIDO DRUGI: *List o życiu kontemplacyjnym (Scala Claustralium)*. W: *Najstarsze pisma kartuzów*. Oprac. R. WITKOWSKI, W. LESNER. Tyniec 1997, s. 258.
- 193 *Zdania wybrane z Xiąg wybrane Błoyusza...* [42], s. 57.
- 194 Naukę duchową ujmowano w pewnej opozycji do odbioru literatury świeckiej. Por. J. LECLERCQ: *Miłość nauki a pragnienie Boga*. Przekł. M. BORKOWSKA. Red. A. SPIEŻ. Kraków 1997.
- 195 *Zdania wybrane z Xiąg wybrane...* [42], s. 65.
- 196 Biblię (*Geneva Bible*) aktywnie czytano też w angielskich żeńskich wspólnotach religijnych, co oddziaływało na inne praktyki lekturowe w końcu XVI i w XVII w. Zob. F. MOLEKAMP: *Women and the Bible in Early Modern England. Religious Reading and Writing*. Oxford 2013. Por. W.R. OWENS: *Modes of Bible Reading in Early Modern England*. In: *The History of Reading* vol. 1: *International Perspectives c. 1500–1990*. Ed. W.R. OWENS, S. TOWHEED. Basingstoke 2011, part. 1, pp. 32–46. Zob. też szkoły czytania Pisma św. w *Leksykon duchowości katolickiej*. Red. M. CHMIELEWSKI. Lublin 2002, s. 174–177.
- 197 *Reguła s. Salwatora...* [57], s. 124.
- 198 Por. uwagi *Jako ma być czytane Pismo św.* W: *Biblia to jest księgi Starego i Nowego Testamentu ... przełożone... przez D. Jakuba Wuyka...* – W Krakowie : w Drukarni Łazarzowej, 1599.
- 199 M. CASEY: *Lectio divina. Sztuka świętego czytania*. Przeł. A. GOMOLA. Poznań 2006, s. 21.
- 200 *Ibidem*, s. 42–44.
- 201 Michael Casey twierdzi wprost, że *lectio divina* zaczyna się w tym miejscu, w którym kończy się egzegeza. *Ibidem: Lectio divina...*, s. 100. Warto zaznaczyć, że mniszki również mogły mieć odpowiednie doświadczenie i były przygotowane do egzegezy Pisma Świętego, a ich wykształcenie intelektualne i umiejętności nie bywały mniejsze niż wspólnoty męskiej, co obrazuje działalność skrytorium w Admons w XII w. Zob. A. BEACH: *Listening for the Voices of Admont's Twelfth-Century Nuns*. In: *Voices in dialogue Reading Women in the Middle Ages*. Ed. L. OLSON, K. KERBY-FULTON. Indiana 2005, pp. 188–195. Por. badania EADEM: *Monastic Reform and Book Production in Twelfth-Century Bavaria*. Cambridge 2001.
- 202 M. CASEY: *Lectio divina...*, s. 99–106.
- 203 „Czytanie (*lectio*) jest pracowitym rozważaniem Pism z wielką uwagą. Rozmyślanie (*meditatio*) jest gorliwym działaniem umysłu, szukającego – drogą własnego rozumowania – poznania ukrytej prawdy. Modlitwa (*oratio*) jest pobożnym wysiłkiem serca, mającym na celu oddalenie złych rzeczy i osiągnięcie dobrych. Kontemplacja (*contemplatio*) jest uniesieniem ku Bogu. Czytanie zatem szuka słodkości błogostawionego życia, rozmyślanie znajduje ją, modlitwa prosi o więcej, kontemplacja smakuje”. GUIDO KARTUZ: *Drabina do rajy, czyli traktat o sposobie modlitwy*. W: *Lectio divina. Boże czytanie*. Kraków 1991, t. 2, s. 54–78.
- 204 W podręczniku kierowanym do nowicjuszy i nowicjuszek karmelitańskich z góry założono, że pierwsi odprawiają oficjum w sposób świadomy („odmówili ono officium Divinum starając się o sposób zrozumienia tego, co się mówi, ofiarując to Majestatowi Boskiemu” ... aby był wyrozumiany sens i wykład onych rzeczy, które recytujemy ... Z wielkim afektem i z wielkim

pragnieniem Pana Boga”), a drugie – nie potrafią zastosować tej praktyki, „Abowiem Ci, którzy nie rozumieją i pojąć nie mogą wykładu tego Officium Divinum, jako są pospolicie mniszki, tego tylko pilnują, jakoby ono officium przynajmniej mówili z jakimkolwiek baczeniem i rzeczy, którą odprawują uważaniem.” *Cwiczenie klasztorne : abo praktyka, uczynków abo aktów żywota zakonnego... / Przez... Jana a Jesu Maria...* – Powtóre do druku podana. – W Krakowie : w drukarniej dziedziców y wdowy Andrzeja Piotrkowczyka, 1645, s. 10–11.

205 Sposoby odbioru tekstów łacińskich według D.N. BELL: *What Nuns Read. Books and Libraries in Medieval English Nunneries*. Michigan 1995, s. 60–64. Por. L. OLSON: *Reading, Writing, and Relationships in Dialogue*. In: *Voices in Dialogue. Reading Women...*; *Łacina jako język elit*. Red. J. AXER. Warszawa 2004.

206 *Brewiarz rzymski z łacińskiego na polskie wyłożony*. ABL, rkps D 6, D 6a. Wizytki wydały psalterz po polsku i po łacinie *Księgi psalmow...* [39].

207 Egzemplarz w zbiorach ABW.

208 Por. J. ROSE: *The History of Education as the History of Reading*. „History of Education. Journal of the History of Education Society” 2007, vol. 36, Issue 4–5, pp. 595–605.

209 „Liturgical reading ... became the realization of the mystery and power of the Word – a mystery and power that could be revealed only in clerical performance”. K. ZELMAN: *Playing Doctor. St. Birgitta, Ritual Reading, and Ecclesiastical Authority*. In: *Voices in Dialogue. Reading Women...*, p. 313.

210 „Primo conscienciam intelligentem supra naturam cerebri, secundo sapienciam sine homine, quia personaliter doceo eos intus; tercio pleni sunt dulcedine et diuina dilectione, qua vincent diabolum”. *Ibidem...*, s. 320.

211 K. KERBY-FULTON: *When Women Preached. An Introduction to Female Homiletic, Sacramental, and Liturgical Roles in the Later Middle*. In: *Voices in dialogue Reading Women...*, s. 35.

212 „... the association of Birgitta's visions with ritual reading seems to place her in the midst of lettered culture, where modes of power depend most upon forms of lettered knowledge. By making her presence in the liturgy most prevalent in the act of playing doctor, Birgitta provided commentary on the relation of exclusive forms of knowledge to doctrinal power in a way that neither rejected nor completely embraced clerical literacy”. *Ibidem*, s. 319.

213 *Ibidem*, s. 324.

214 WILHELM z SAINT THIERRY: *List do braci z Mont-Dieu*. W: IDEM: *Golden Epistle* (cyt za M. CASEY: *Lectio divina...*, s. 58).

215 Por. W. PAWŁAK: *De eruditione comparanda in humanioribus. Studia z dziejów erudycji humanistycznej w XVII wieku*. Lublin 2012, s. 297; *Leksykon mistyki*. Red. P. DINZELBACHER. Warszawa 2002, s. 183. Melania młodsza, autorka reguły swojej wspólnoty, wyznaczała sobie limit czytania Biblii i homilii, a żywoty Ojców „pochłaniała ... jak gdyby zjadała ciastko”, mniszki z Cezarei zaś „uczyły się na pamięć Psalterza, tak aby ich serca zostały przemienione”. L. SWAN: *Zapomniane Matki Pustyni. Pisma, życie i historia*. Kraków 2005, s. 140. Franciszek Salezy podkreślał ponadto, że znajomość tekstu nie powinna wpływać na sposób czytania „oziębły i ospały”,

gdyż każda otrzymana od przełożonej księga, nawet znana na pamięć, posłuży w „duchowej drodze postępu”, a nie w celu „ukontentowania raczej ciekawości swojej”. *Prawdziwe Rozmowy duchowne S. Franciszka Salezego... przedrukowane*. – W Wilnie: w Drukarni JKM y Rzeczypospolitey XX Scholarum Piarum, 1764, s. 372.

216 M. CASEY: *Lectio divina...*, s. 151.

217 Św. Teresa pisała o kontemplacji jako o „modlitwie z inicjatywy Boga w modlącym się”, modlitwie „wlewanej do wnętrza przez ducha, który został nam dany”. T. ÁLVAREZ: *Komentarz do Drogi doskonałości świętej Teresy od Jezusa*. Kraków 2010, s. 161–162. Por. D. WIDER: *Modlitwa i kontemplacja*. W: *Kultura życia wewnętrznego*. Red. J. KRUCINA. Wrocław 1983, s. 134–136.

218 WILHELM Z SAINT THIERRY: *List do braci z Mont-Dieu...*, s. 36.

219 HIERONIM: *In Isaiam prophetam. Prolog* (cyt. za M. CASEY: *Lectio divina...*, s. 70).

220 *Zdania wybrane z Xiąg Błoyusza...* [42], s. 78. Podobnie Chrystus Ukrzyżowany „księgą jest, którą tobie ... do przeczytania podaję ... jest księgą żywota, nie tylko rozum twój słowy oświeci, ale też i przykładem skutecznym wolą twoją pociągnie. Pełen jest świat ksiąg, ale żadna nie może tak doskonale nauczyć, i podać sposobu do nabycia cnót wszelkich, jako rozmyślanie męki Pańskiej”. *Woyna duchowna...* [399], s. 255–256.

221 E. SCHIRMER: *Reading Lessons at Syon Abbey. The Myroure of Oure Ladye and the Mandates of Vernacular Theology*. In: *Voices in dialogue. Reading Women...*, s. 351.

222 M. CASEY: *Lectio divina...*, s. 60.

223 Ibidem, s. 181.

224 *O zywocie zakonnym : iako ma byc swietobliwie prowadzon... / Przez x. Iakuba Alvareza ... złożona...* – W Krakowie : w Drukarniey Mikołaja Loba, 1613, s. 197.

225 Ibidem, s. 184.

226 Model lektury w kierowanym do chrześcijańskiej młodzieży podręczniku: *De ratione libros : cum profectu legendi libellus... / Francisci Sacchini...* – Editio nova. – Sammieli : apud Franciscum du Bois, 1615, szczegółowo omówiony przez W. PAWLAKA: *De eruditione comparanda...*, s. 274–307.

227 *O zywocie zakonnym : iako ma byc swietobliwie prowadzon...*, k. nlb. 2.

228 *Iana Cassiana eremity o zywocie...* [158], k. nlb. 3–5.

229 *Skarb karmelitański...*, s. 48.

230 Biogram SPTK, t. 1, s. 199–200. Jego siostra była pierwszą księżką lwowskich benedyktynek ormiańskich.

231 *Woyna duchowna...* [399].

232 Ibidem, k. nlb. 4 r.

233 Na temat tego terminu zob. J. KOSTECKI: *Czytelnik w świecie wartości*. W: *Dokument. Książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim*. Red. M. SKALSKA-ZŁAT, A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ.

Wrocław 2008, s. 90–91; IDEM: *Czytelnictwo jako przedmiot refleksji naukowej*. W: *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*. Red. A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ przy współud. A. ŁUSZPAK. Wrocław 2011, s. 21–22.

234 *Zwierciadło Duchowne...* [225], k. 5v.

235 *Ibidem*, k. 7v.

236 *Szafarnia obroków duchownych...* [411].

237 Instrukcja lektury mogła także „wynikać z zastosowanego gatunku interakcyjnego”, np. dialogu. Zob. B. OWCZAREK: *Problemy i orientacje socjologii literatury*. W: *Literatura. Teoria. Metodologia*. Red. D. ULICKA. Warszawa 1998, s. 274. Stosowano określone strategie zachęcające do lektury interakcyjnej, zob. *Interakcyjny wymiar dyskursu artystycznego*. Red. B. WITOSZ. Katowice 2007, s. 7.

238 *Zwierciadło Duchowne...* [225], k. 6.

239 *Ibidem*, k. 6r.

240 *Instrukcja nowicjuszow...* [170], s. 6.

241 *Zwierciadło Duchowne...* [225], k. 6v.

242 *Ibidem*, k. nlb. 7.

243 *Zdania wybrane z Xiąg Blozyusza...* [42], s. 154.

244 *Skarb karmelitański...*, s. 50

245 *Posel Boskiey taskawości...* [126], s. 575 (*O Zaleceniu i powadze tej książki*).

246 *Ibidem*, s. 577.

247 *Ibidem*, s. 579.

248 *Reguła s. Augustyna...* [13], s. 101. Edycja: M. BORKOWSKA: *Mikołaj z Mościsk...*, s. 219.

249 *Ibidem*, s. 103. Tą odpowiedzią była modlitwa.

250 *X. Mikołaja Lancyego... Medytacje : nowym, y Doskonałym sposobem dla Wiekszej rozmyślających wygody na każdy dzień całego roku... rozłożone. – Pierwszy raz po polsku... wydane. – Wilno : w drukarni Wileńskiej Societatis Jesu 1727, k. nlb. 2. Por. 1Kor 2,9.*

251 *Rekolekcje duchowne...* [463], s. 5.

252 *Żywot św. Teresy... / Przez S. Sebastiana Nucerina... przełożony... – W Krakowie : u Wdowy Jakuba Sibeneychera, 1608, s. 123.*

253 *Rekolekcje duchowne...* [463], k. nlb. 1.

254 *Ibidem*, k. nlb. 8v.

255 *Obyczaje nowiciackie*. BMSD, rkps 456, k. nlb. 5.

256 *Ibidem*, k. nlb. 1.

- 257 *Wojna duchowna...* [399], s. 256.
- 258 „Kędy czytają Księgi Duchowne barziej aby się wiedziało, aniżeli żeby się czyniło”.
W: *Prawdziwe znaki...* [306], k. nlb. 8r.
- 259 *Obyczaje nowiciackie...*, k. nlb. 6.
- 260 *Ibidem*.
- 261 *Ibidem*.
- 262 *Ćwiczenie klasztorne a Jesu...*, s. 87.
- 263 *Zwierciadło zakonności...* [50], s. 88.
- 264 *Ibidem*.
- 265 *Posel Boskiey...* [126], s. 576.
- 266 *Sapientia...* [433], skł. G.
- 267 *Wizerunek Zywota zakonnego...* [190], s. 196–197.
- 268 *Zwierciadło zakonności...* [50], s. 89.
- 269 *Obraz Wieczności...* [86], k. nlb. 4.
- 270 *Posel Boskiey...* [126], s. 576.
- 271 *Prawdziwe znaki...* [327] adl. do *Lampa zapalona : dusze zakonne do powinnych należytości ku Bogu, bliźniemu, własnej duszy y zachowania ślubów oświecaiąca / Od... Hieronima Gratiana a Matre Dei... wystawiona ; potym przez... Iana Ricchi... na włoski ięzyk przeniesiona ; na ostatek od iednego kaptana dominikana [P. a S]... polskiemu narodowi podana. – W Lublinie : w Drukarni Collegium SI, 1691, k. nlb. 8r.*
- 272 Wizytki lekturę ksiąg duchowych „więcej z ciekawości aniżeli dla zbudowania” traktowały wręcz jako grzech. Zob. *Dyrektorium rzeczy duchownych dla Zakonnicy Nawiedzenia Naswiętszey Panny. W: Reguła Augustyna...* [16], s. 91.
- 273 *Ludwika Blozysza... ustawy życia...* – W Wilnie : w Drukarni XX. Bazylianów, 1776, s. 55.
- 274 *Pęta droga to jest zywoť chrzescianski duchowny... / Przez Pawła Simpliciana napisany...* – W Krakowie : u Dziedzicow Jakuba Siebeneychera, 1611, k. 188.
- 275 *Pęta droga...*, k. 190.
- 276 *Zwierciadło zakonności...* [50], s. 88.
- 277 *Ludwika Blozysza... ustawy życia...*, s. 55.
- 278 *Zwierciadło zakonności...* [50], s. 90.
- 279 *Rekollekcyje duchowne...* [463], s. 9.
- 280 *Sapientia ...* [433], skł. G.

- 281 *Sposób postanowienia życia zakonnego...* skł. G 1.
- 282 *Ludwika Blozyusza... ustawy życia...*, s. 57.
- 283 *Pęta droga...*, k. 190v.
- 284 *Ludwika Blozyusza... ustawy życia...*, s. 57.
- 285 Ibidem.
- 286 „Mocno się w sobie sprzeciwiając gdyby cię od jednych do drugich tęskno było i choćby cię uwodziła, jedneć nad drugie ukazując smaczniejsze”. *Pęta droga...*, k. 190v.
- 287 *Kleynot dusz chrześcijańskich...* [217], s. 6–7.
- 288 *Proby nieomyłne...* [199], s. 4–5.
- 289 *Ludwika Blozyusza... ustawy życia...*, s. 59.
- 290 *Psalterz Albo Rozaniec...* [125], k. nlb. 5r.
- 291 Ibidem.
- 292 *Zdania wybrane z Xiąg Blozyusza...* [42], k. nlb. 2.
- 293 Ibidem.
- 294 *Życie przedziwnych cnot y akcji pełne W. Sługi Bozey Rozy Maryi Serio : Przeoryszy Klasztoru Fazańskiego Zakonu Nays. Panny Maryi z Gory Karmelu Dawney Obserwancyi z włoskiego ięzyka na polski przetlumaczone y Wydane / przez X. Marcina Rubczynskiego... 1745 . – We Lwowie : w Drukarni Brackiej SSS. Troycy, 1745, k. nlb. 1v.*
- 295 Ibidem, k. nlb. 2r.
- 296 *Officium na pierwsza szrodę Quadragezyny...* [304].
- 297 *Sposób postanowienia życia zakonnego...*
- 298 Ibidem, skł. G 3.
- 299 Ibidem, skł. G 4.
- 300 *Sposób y nauka duchowna...* [446]. Inne poradniki zakonne również precyzowały sposób prowadzenia lektury, lecz tylko książka Ursowity jest poświęcona jedynie temu zagadnieniu.
- 301 Od 1622 r. spowiednik norbertanek na Zwierzyńcu, święcenia w Hebdowie w latach 1607–1609. L. GOOVAERTS: *Écrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré. Dictionnaire bio-bibliographique*. T. 2. Bruxelles 1916, p. 296 wymienia jego *Naukę duchowną* (tyt. w języku niemieckim *Gestliche Lehre*). W BUW znajduje się kilka prac przez niego zakupionych, m.in. z 1624 r. tekst S. Ligęzy *Schola Jesu Christi* (Dąbroviae 1618, sygn. 4 g 3242 XVIII), gdzie podpisał się jako spowiednik zwierzyński, z 1627 r. kanony soboru w Trydencie (Coloniae Agrippinae 1621, sygn. SD 531135). Z jego biblioteki pochodzą także kazania Juana de Cartageny (Coloniae Agrippinae 1613, sygn. SD 533710), *Opusculorum* Bonawentury (Lugduni 1619, sygn. SD 711412), a także komentarz do Pieśni nad Pieśniami Pontanusa (Paris 1622).

- 302 *Sposób y nauka duchowana...* [446], k. nlb. 7r.
- 303 Ibidem, k. nlb. 8v.
- 304 Ibidem, k. nlb. 3.
- 305 Ibidem.
- 306 Ibidem, k. nlb. 3v.
- 307 Porównanie to rozbudowywano dalej: „wino nabożeństwa na modlitwie” – „wyciska się w prasie” rozmyślenia i kontemplacji, „wino Ducha św.” – w „wylaniu łask Bożych”, „wino skruchy” – jest „wyciskane” z „upatrowania ciężkości grzechów”, „wino pociech duchownych” – polega na pamięci o Bogu. Ibidem, k. nlb. 5v–6r.
- 308 Ibidem, k. nlb. 9r. O tym, że cenzor uznał ją za potrzebną i pożyteczną świadczy aprobatą Stefana Nuceryna, k. nlb. 12r.
- 309 *Sposób y nauka duchowna...* [446]. k. nlb. 12v.
- 310 Por. „Dlaczego Hieronim ś. Arystotelesa nazywa księżciem ludzi głupich”. Ibidem, k. nlb. 14v.
- 311 Ibidem, k. nlb. 17v.
- 312 Ibidem, k. nlb. 16r.
- 313 Ibidem, k. nlb. 16v.
- 314 Ibidem, k. nlb. 17.
- 315 Ibidem, k. 18r.
- 316 Układ pracy nie jest jednak zbyt przejrzysty ze względu na błędy drukarskie i podwójną numerację niektórych rozdziałów.
- 317 Ibidem, s. 9–12.
- 318 Jeśli wybierano Pismo Święte, lekturę miała poprzedzać modlitwa.
- 319 Ibidem, s. 9–10.
- 320 Ibidem, s. 15.
- 321 Ibidem, s. 12–13.
- 322 Ibidem, s. 16.
- 323 Ibidem, s. 17.
- 324 Ibidem, s. 18.
- 325 Ibidem, s. 19.
- 326 Ibidem, s. 20.
- 327 Ibidem, s. 21.

- 328 W. PAWLAK: *De eruditione...*, s. 297.
- 329 *Sposób y nauka duchowna...* [446], s. 22.
- 330 Ibidem, s. 22–23.
- 331 Ibidem, s. 25.
- 332 Ibidem, s. 26.
- 333 Ibidem, s. 33–35.
- 334 Ibidem, s. 37.
- 335 Ibidem, s. 33–34.
- 336 Ibidem, s. 39.
- 337 Ibidem, s. 41.
- 338 Ibidem, s. 46.
- 339 Ibidem, s. 53.
- 340 Od tego miejsca numeracja rozdziałów była mylna, dwukrotnie bowiem oznaczono rozdział 13. W „summariuszu” rozdziałów zaznaczono jedynie cztery części nauk św. Bernarda: o modlitwie, ośmiu punktach, ślubach i rozmyślaniu. Ibidem, k. nlb. 11v.
- 341 Ibidem, s. 58–60.
- 342 Ibidem, s. 60.
- 343 Ibidem, s. 58–59.
- 344 Ibidem, s. 112–113.
- 345 Ibidem, s. 115.
- 346 Ibidem, s. 116.
- 347 Na temat poradnika zob. W. PAWLAK: *Jezuicka ars legendi – Francesco Sacchini, „De ratione libros cum profectu legendi” (1613)*. W: *Sarmackie theatrum*. T. 5: *Między księgami*. Red. M. BARŁOWSKA, M. WALIŃSKA. Katowice 2012, s. 197–219; IDEM: *De eruditione comparanda...*, s. 274–307.
- 348 W. PAWLAK: *De eruditione comparanda...*, s. 276.
- 349 Tak ujęty cel lektury nie wykluczał charakterystycznej dla duchowości potrydenckiej formacji intelektualnej, choć oczywiście w różnym stopniu realizowanej przez poszczególne zakony czy klasztory.
- 350 Dokładniej pisał o tym następująco: „A oni filozofowie pogańscy w czymby zawisła wiadomość największa prawdziwego dobra, uwiedzionym rozumem należeli ... nie mogli tego otrzymać co wiedzieć mogli, zniknęli bowiem w myślach swoich i wszytka mądrość ich zginęła. Cóż wzięli za pożytek z tej nauki? Nie dostąpili Ducha mądrości, który sam daje prawdziwą mądrość”. *Sposób y nauka duchowna...* [409], s. 34.

351 Zwracał on jednak uwagę, że zapamiętane słowa czy fakty mogły przeszkadzać w modlitwie i medytacji.

352 *Zdania wybrane z Xiąg...* [42], s. 154.

353 E.C. DUNN: „*The Myroure of Oure Ladye*”: *Syon Abbey's Role in the Continuity of English Prose*. In: *Diakonia: Studies in Honor of Robert T. Meyer*. Ed. T. HALTON, J. P. WILLIMAN. Washington 1986, pp. 111–126.

354 E. SCHIRMER: *Reading Lessons at Syon Abbey...*, s. 346.

355 „Reading, devotional as well as liturgical, is how God speaks to us, the thing that makes of prayer a two-way conversation”, *ibidem*, s. 346.

356 *Middle English Dictionary*. Ed. H. KURATH. Michigan 1953, p. 181, *entendaunce* w rozumieniu *attendance, presence*, czyli „obecność” (w znaczeniu zaangażowania, uwagi).

357 „The sisters are taught a sophisticated and multi-layered model of reading, grounded in a distinctive, quasi-clerical solution to the perennial problem of ‘accord’, and demanding a range of readerly skills”. E. SCHIRMER: *Reading Lessons at Syon Abbey...*, p. 363 („dressyth hys harte to god at the begynnynng of hys seruyce, with wyll and purpose to keep hys mynde stable thervpon”).

358 O praktyce cichej i głośnej lektury w tym okresie zob. J. COLEMAN: *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge 1996.

359 E. SCHIRMER: *Reading Lessons at Syon Abbey...*, s. 365.

360 *Praktyka duchowna iedney Sługi Bozey...* [363], s. 132.

361 *Ibidem*, s. 132.

362 *Ibidem*, s. 133–134.

363 *Posag to iest Zbior rzeczy...* [452], szp. 201.

364 *Matka świętych Polska albo żywoty świętych Błogostawionych wielebnych, swiętobliwych, poboznych Polaków y Polek / z różnych authorow y pism... zebrane y spisane przez X. Floryana Jaroszewicza... Dla zbudowania żyjących y potomnych, dla pociechy duchowney swoich krewnych do druku podane...* – W Krakowie : w Drukarni Stanisława Stachiewicza, 1767, s. 174.

365 *Ibidem*, s. 55.

366 *Żywot i śmierć pobożna Wielebnej Siostry Felicjanny Eufemiej od Dzieciatka Jezus karmelitanki bossey klasztoru wileńskiego*. W: *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi. Ich początek, rozwój i tułactwo w czasie rozruchów wojennych w XVII wieku. Rzecz osnuta na kronikach klasztornych*. Wilno. Oprac. R. KALINOWSKI. Kraków 1900, s. 165.

367 *Życie przedziwnych cnot...*, s. 38, 138–139.

368 *Reguła s. Salwatora...* [57], s. 128.

- 369 *Zywoły Wysokie Cnoty...* [457], s. 57. O strategii lektury dzieł św. Teresy przez Marchocką zob. W. GRUPIŃSKI: *Wewnątr. Rzecz o Autobiografii mistycznej Marianny Marchockiej*. Warszawa 2005, s. 69.
- 370 TERESA OD JEZUSA: *Księga życia mojego. (Autobiografia)*. Oprac. T. ALVAREZ i in. Poznań 2007, R. 15, s. 8–9.
- 371 Pierwsze hiszpańskie wydanie *Wyznań* w tłumaczeniu Sebastiana Toscano ukazało się drukiem w Salamance w 1554 r. TERESA OD JEZUSA: *Księga życia mojego...*, s. 124. W jej żywocie tak opisano to wydarzenie: „pod ten czas nie bez sporządzenia Boskiego dostała jej się Księga do rąk, którą zowią *Confesiones*, albo wyznania Augustyna Świętego, którą gdy poczęła czytać, zdało się jej, że siebie sama widziała w niej jako w zwierciadle wyrażoną, a doczytawszy się o jego dziwnym nawróceniu, i jako słyszał on głos w ogrodzie ... kiedy leżącemu rzeczono *Tolle lege*. Weź a czytaj. Nie inaczej zdało tej się, tylko jakoby do niej samej Pan Bóg głos ten posyłał, wedle tego, jako na ten czas czuło serce jej ...”. *Żywoły św. Teresy...*, s. 53–54.
- 372 *Żywoły Matki Barbary od Najśw. Sakramentu (Zadzikowej) Karmelitanki bosej (1609–1670)*. Oprac. C. GIL. Kraków 2013, s. 154–157.
- 373 *Ibidem*, s. 157–158.
- 374 Por. W. GRUPIŃSKI: *Wewnątr...*, s. 67–69.
- 375 *Relacya Żywota y śmierci Wielebney Matki Teresy od Duchy S. Karmelitanki Bossey : nazwaney na świecie Iohanna z Gerdy, corka Xiążęcia Medyny Celi... / napisana wprzod po włosku przez... Eugenio od S. Iozepha... ; potym przetożona na ięzyk hiszpański przez... Gaspara od Zwiastowania ; a na ostatek na polski przez O. Hieronima a Iesu Maria...* – W Krakowie : w Drukarni Mikolaia Schedla, 1691, s. 91.
- 376 Omówienie problemu i zestawienie literatury na ten temat zob. W. PAWLAK: *De eruditione...*, s. 302.
- 377 *Roza Indyjska...* [146], s. 68.
- 378 Praktykę tę poświadczają także inny zapis z biografii: w małej książeczce „spisywała sobie punkta duchowne, które czytając, pobudzała się nie tylko do bieżenia spieszego w drodze doskonałości, ale też czuła z nich” pobudkę do żarliwości. Zob. *Relacya Żywota y śmierci...*, s. 91, 133.
- 379 M. CASEY: *Lectio divina...*, s. 151.
- 380 Por. D. PEARSON: *Provenance research in book history: a handbook*. London–New Castle 1998; K. PIEKARSKI: *O zadaniach i metody badań proveniencyjnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, R. 3, z. 3, s. 388–415; M. SIPAYŁO: *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*. W: *Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi*. Warszawa 1975, s. 9–30; B. KOCOWSKI: *Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków*. „Przegląd Biblioteczny” 1951, R. 19, z. 1–2, s. 73–84; M. HILCHEN: *Tradycyjne znakowanie książek*. „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2003, nr 1–2, s. 38–42.
- 381 S.A. BARON: *The Reader Revealed*. Seattle–London 2001; W. SHERMAN: *Used Books*. Philadelphia 2008.
- 382 Ich analizę w odniesieniu do benedyktynek wileńskich podjął A. PACEVIČIUS: *Knygu ženklai ir ego-dokumentai senosios Lietuvos benediktiniu vienuolynu bibliotekose*. In: *Benediktiniskoji tradicija Lietuvoje*. Sud. L. JOVAISA. Vilnius 2008, s. 169–178.

- 383 Zapis w pracy W.O. y P. Jana z *Turecrematu...* [444] w zbiorach PTPN, sygn. 31486 II.
- 384 *Zywot y cuda W. Salomei...* [312]. PTPN, sygn. 2854 I. Zapis ten pozwala na uzupełnienie danych biograficznych, zob. biogram LZP 1, s. 98–99.
- 385 Por. H.J. JACKSON: *Marginalia. Readers Writing in Books*. New Haven 2001; W. SHERMAN: *Used Books...*
- 386 Kartka włożona do tekstu *Reguły Świętego Ojca Benedykta...* Lublin 1635, egzemplarz sygn. PTPN 30170 II.
- 387 Szerzej, była to formacja życia chrześcijańskiego, stąd zakazywano lektury książek „przeciwnych wierze”, a nawet traktujących o religii w sposób budzący wątpliwości u wierzących, oraz ksiąg „nie aprobowanych od zwierzchności duchownej”, zwłaszcza tych, które są „przeciwnie i szkodliwe dobrem obyczajom, jako to są o amorach, o sposobach podejścia, oszukania pospolitego dobra”. „Gdyby najniewinniejsza panienka abo inna białągłowa je czytała chętnie, zdaje się niepodobna, aby się przy poczciwości i czystości utrzymała”. Zob. *Stare błędy światowej mądrości przeciw powściągliwości panieńskiej...* / przez W. Floryana Jaroszewicza... *pokazane...* – We Lwowie : w Drukarni SS. Trojcy, 1771, s. 216–217.
- 388 Opinia Guglielma Cavallo i Rogera Chartiera, cyt za W. PAWLAK: *De eruditione comparanda...*, s. 283.
- 389 Na zjawisko to w odniesieniu do czytania intensywnego i ekstensywnego zwracał uwagę R. ENGELSING: *Die Perioden der Lesergeschichte in der Naeuzeit. Das statistische Ausmass und die soziokulturelle Bedeutung der Lektüre*. „Archiv für Literaturwissenschaft und Linguistik” 1985, Bd. 15, H. 57/58, s. 67–94.

III.

*Co mogłyśmy słyszeć albo pamiętać
i same doświadczyć, tośmy opisały...*

RĘKOPISY W ŚRODOWISKU
ŻEŃSKICH KLASZTORÓW
KONTEMPLACYJNYCH
XVI–XVIII W.

1. ŚWIADECTWA ZEWNĘTRZNYCH KONTAKTÓW KLASZTORU

Sięgająca tradycjami średniowiecza zakonna kultura rękopisu dotyczyła zasadniczo dwóch podstawowych dziedzin funkcjonowania klasztorów: publicznej, a więc relacji ze strukturami społecznymi, kościelnymi i zakonnymi, oraz wewnętrznej, odnoszącej się do organizacji życia klauzurowego i realizacji kontemplacyjnego powołania. W pierwszym przypadku powstawało przede wszystkim piśmiennictwo pragmatyczne¹, głównie o charakterze administracyjnym, użytkowym², w drugim – teksty wynikające z doświadczeń i zaleceń życia we wspólnocie kontemplacyjnej, przeznaczone do indywidualnej lub zbiorowej lektury³.

RELACJE ZE STRUKTURAMI PAŃSTWA

Administrowanie klasztorem wymagało przygotowywania i gromadzenia odpowiedniej dokumentacji. Rękopisy odnoszące się do podstaw prawnych i sfery ekonomicznej działalności konwentów były zróżnicowane, w zależności od ich funkcji i przeznaczenia:

Żadna fundacja i własność bez oryginalnych dokumentów bezpiecznie utrzymywać się nie może, dlatego nakazujemy ... ażeby papiery fundacyjne, przywileje jakiegokolwiek zapisy, kontrakty, procesa prawne i wszystkie insze dokumenta do interesów własności klasztornej należące [ksieni – J.C.] której panie zakonnej do tego sposobnej w dozór i konserwacją oddała⁴.

Dysponowano przede wszystkim dokumentami potwierdzającymi fundację, uposażenie i przywileje klasztoru. Najczęściej były to pochodzące z kancelarii królewskiej (wcześniej książęcej) oraz sądów ziemskich dyplomy pergaminowe i dokumenty papierowe: oryginały oraz transumpty, czyli uwierzytelnione kopie, ich spisy, a także kopiariusze, pozwalające poznać treść niezachowanych dokumentów⁵. Otrzymane przywileje, ich potwierdzenia, legaty, zapisy (w tym testamenty, w których czyniono nadania na rzecz klasztoru⁶), darowizny, posagi, umowy kupna i sprzedaży, wierzytelności, spisy wyposażenia kościoła i klasztoru oraz inne akty

odnoszące się do własności starannie przechowywano, a w marę potrzeb odtwarzano, biorąc kopie z akt urzędowych⁷. W żeńskich klasztorach potrydenckich nie funkcjonowała kancelaria w znaczeniu używanym w dyplomatyce⁸, potrzebne dokumenty oraz ich kopie zamawiano, najczęściej opłacając takie usługi na zewnątrz konwentu. Brygidka z Lublina:

[p]rzywilejów od Najjaśniejszych Królów Polskich na klasztorne dochody nadanych przez nieprzyjaciół podartych potwierdzenie, za panowania króla Jana Kazimierza na Sejmie Warszawskim potwierdzenie z wielką trudnością i kosztem wypłaciła⁹.

Możliwe było także zlecenie tej pracy osobom związanym z konwentem, np. spowiednikom i zarządcom. W ten sposób w 1731 r. *Kollektę funduszu kościoła i klasztoru zapisów, sum wyderkafowych, placów etc. WW. PP. Karmelitanek D[awnej] Obs[erwancji] Pod Tytułem S. Agnieszki P. y Męczenniczki w mieście JKM Lwowie na Halickim Przedmieściu zostających*¹⁰ sporządził karmelita „za osobliwszym staraniem ... Eufrazji Gościmińskiej¹¹, ówczesnej przeoryszy. Część pierwsza rękopisu mieściła odpisy dokumentów kancelarii królewskiej i rzymskiej (głównie akt fundacyjnych i odpustów), druga zaś *Complete Funduszu WW.PP. Kar[melitanek] Lwowskich RP 1714*, która zawierała szczegółowy odpis zapisów „dla prędszego uwiadomienia WW. Panien Zakonnych Karmelitanek Dawnej Regularnej Obserwancji Conwetu Lwowskiego na jakie sumy i u kogo, i na jakich dobrach i gdzie znajdować się mogą”¹². Dołączono do niego także „regestr zapisów, asekuracji [tj. zabezpieczeń – J.G.], kar na różne sumy”.

O sytuacji finansowej klasztoru i jego nieruchomości: wsi, folwarków i jurydyk informowały ekstrakty z ksiąg grodzkich, ziemskich¹³ i sądowych, kontrakty dzierżawne, zapisy długów i wierzytelności, kapitałów lokowanych na nieruchomościach, inwentarze dóbr ziemskich, akta graniczne, wykazy parcel itp.¹⁴. W dokumentach tych ustalano zasady obowiązujące obie strony:

1 grudnia 1777 r. pożycztyo się u J.W. biskupa Lenczowskiego czerwonych złotych dwieście, na które razem z pierwszemi trzysta dała mu się karta ręczna na stemplowanym papierze, z obowiązkiem oddania na św. Jan albo w niesposobności oddania, przekazanie grodownie tejsze sumy 500 z sumy klasztornej u p. Wybranowskiego będącej. Prowizją zaś do dnia tegoż darował konwentowi J.W. Biskup, co dla pamiątki zapisuję. Na tej karcie podpisała się N.P.J. Panna ksieni, Panna przeorysza i Panna Baranowska¹⁵.

Precyzowano też obowiązki klasztoru jako właściciela jurydyki, np. lubelskie brygidki miały wydzielić grunty na działki, ustalić wysokość czynszu i danin, zapewnić zabezpieczenie przeciwpożarowe (na ulicy powinna znajdować się beczka wody i drabina), dbać o budynki i wspólną drogę oraz nie wynajmować posesji osobom podejrzanym¹⁶.

Dokumenty te były szczególnie ważne, gdy zachodziła konieczność dowodzenia swoich racji w sądach¹⁷. Stałą pozycję w budżecie stanowiły wydatki na prawników,

służących pomocą w prowadzonych przez klasztor procesach: od pisania pozwów do apelacji¹⁸. Wypożyczone dokumenty notowano w specjalnych wykazach, podpisanych przez osobę, która zabierała konkretny dokument do „trybunału lub sądu ziemskiego i grodzkiego”¹⁹. Plenipotentom wystawiano odpowiednie upoważnienia do reprezentowania konwentu, gdyż ówczesne prawo wymagało obecności męskiego przedstawiciela kobiety w procesach karnych lub cywilnych²⁰. Możliwe było natomiast sprawowanie sądów przez klasztor na terenie własnych jurydyk i włości. W wyniku podejmowanych czynności powstawały protokoły, w których wyszczególniano popełnione wykroczenia i nałożone kary, jak uczynił to np. delegat klasztoru benedyktynek z Żarnowca:

Macieszkowa z Nadola dała 10 funtów wosku do kościoła za to, że obmówiła w nieopieczności Benedykta Piłata siostrę, co się nie dowiodło. Oddałem ten wosk jegomości do świc. Marcin Pryba, kowal ze Sławoszyna, pobił Jana Sokółka, za co dał kary 10 złotych²¹.

Zapisywano także teksty przysięg, składanych w celu uniewinnienia, m.in. wygłosili takie w 1695 r. chłopi oskarżeni o kradzież²².

Ważną częścią archiwum były akta ekonomiczne, tworzone w związku z administrowaniem dobrami klasztorowymi²³ i nadzorem państwa nad sprawami majątkowymi²⁴. Były to przede wszystkim dokumenty nieruchomości i dzierżaw. Gromadzono także materiały poświadczające charakter prowadzonej gospodarki rolnej i leśnej, hodowli ryb, propinacji i innych form gospodarowania²⁵, a także źródła dotyczące ewidencji podatku gruntowego i od nieruchomości²⁶, czynszów, dziesięcin oraz innych obowiązków, jak *subsidium charitativum*²⁷, hiberna i różne „prowianty” dla wojska²⁸ itp.

Zakres klasztornej ekonomii i sposobu administrowania majątkiem obrazuje *Inwentarz Maiętnosci Do konwentu Starosądeckiego* z 1698 r., sporządzony w czasie „generalnej lustracji” dóbr, na polecenie ksieni Konstancji Jordanówny. Obecne były również dyskretni i sekretarka, rządcza, spowiednik i pisarz, imiennie wymienieni w dokumencie²⁹. Szczegółowo opisano przyklasztorne zabudowania dla czeladzi, w tym pomieszczenia dla pisarza prowentowego (czyli kontrolującego dochody z majątku ziemskiego), służącego („osobliwie w podróż jechać i kędy każać”), bednarza, organisty, a także łaźnię konwencką dla wynajmowanego cyrulika. Kolejno scharakteryzowano folwark i inne pomieszczenia w arendzie (czyli w dzierżawie), z wyszczególnieniem „bydła w oborze” i rodzaju wysiewanych zbóż³⁰. Osobny zbiór stanowiły „inwentarze Miasta Starego Sąndcza”, z wyliczeniem klasztornych należności: „wielo który trzyma pola i czynszu tak z placów, jako i z pól, płacić powinni jako niżej w liniach położeni są”³¹. Wyszczególniono tu zobowiązania „mieszczan którzy gorzałkę palą”³² oraz poszczególnych cechów, np. rzeźnicki oddawał tój (jaki zbudował konwent), szewski co roku przekazywał 13 par butów dla służących (cechy krawiecki, kuśnierski, garczarski, kowalski, ślusarski, bednarski zobowiązań nie miały). Piekarze nie byli zrzeszeni w cechu, stąd zamieszczono ich spis jedynie z zaznaczeniem obowiązku przychodzenia do kościoła konwenckiego i strzelania

na uroczystych procesjach³³. Rybacy powinni oddawać do konwentu pierwszego łososia z połowu (kolejne kupowano). Zanotowano także powinności pozostałych mieszczan, jak podymne, hiberne³⁴ i myto od określonych towarów (np. „win, miodów, chmielów, wełny”), które należało przekazywać co roku „z rejestrem”. „Inwentarz wsi wszystkich”³⁵ zaś zawierał opis zabudowań, imienny spis kmieci chałupników, zagrodników i zarębników (wyróżnianych w zależności od liczby posiadanych mórg ziemi) oraz szczegółowy wykaz kur, jaj, bydła, serów itp.

Istotne były także poświadczenia różnego rodzaju inwestycji, np. prac budowlanych, remontowych (prowadzonych w klasztorze, kościele i majątkach)³⁶. Na dokumentację tę składały się zwłaszcza rachunki, protokoły, umowy oraz kontrakty z rzemieślnikami, służbą, dzierżawcami, pracownikami najemnymi. Przykładowo, włoski architekt Pompeo Ferrari po pożarze klasztoru i kościoła cysterek trzebnickich w 1720 r. „wziął kontrakt na reparacją ruin a innowacją refektarza, sali, spiżarni, kuchni i innych dolnych i górnych rezydencji”³⁷. Podobne umowy w 1694 r. zawarła ksieni benedyktynek sandomierskich Anna Chrzóstowska ze snycerzem Mateuszem Roskwitowiczem. Kontrakty dotyczyły wykonania ambony i ławek do kościoła św. Michała, zgodnie ze szczegółowymi wytycznymi; do tego „obligował się pan Matyas Roskwitowicz” wykonać „na śród kościoła tęczę [tj. łuk odgraniczający prezbiterium od nawy głównej – J.G.]”³⁸.

Gdy umowa była stała wymagano poręczenia uczciwości, jak w przypadku zarządcy³⁹, którego zadania tak precyzowało ustawodawstwo zakonne:

Żeby majątności i dochody klasztorne przystojnie były opatrywane, niech wszędzie w tych klasztorach będzie jeden prokurator albo dozorca, człowiek mądry, a do tego wierny, którego panna ksieni z pospólstwem stanowić i odmieniać ma wedle upatrzenia potrzeby⁴⁰.

Przy podpisywaniu kontraktu oczekiwano od niego specjalnej przysięgi:

Przysięgam Panu Bogu Wszchemogącemu, a Trójcy P. Jedynemu, iż funkcję karbownikarstwa [tj. nadzorowania robót – J.G.] wiernie, poczcziwie odbywać będę, a to wszystkiego dobra pańskiego mi powierzonego jako najpilniej doglądać będę, rzetelnie karbując dochody tak z gumna, jako i spichlerza ... takż i na rozchody wszelkie wydawać będę ... pańszczyzny doglądać w robociźnie jak najlepiej będę i też sprawiedliwie do tabeli [tj. wykazu danych wg rubryk – J.G.] panu dyspozytorowi podawać będę ... Zgoła trzeźwo, rzetelnie, sumiennie, poczcziwie, wiernie sprawować się będę, wszelkie szkody pańskie przestrzegając⁴¹.

Praktyka ta wynikała często ze smutnych doświadczeń: ksieni benedyktynek radomskich wypowiedziała np. służbę rządcy, który „sam więcy niż nieprzyjaciel będąc złego okazją”, z zemsty podpalił stodołę, gdzie przebywały zakonnice⁴².

W odrębnych spisach notowano zakres wykonanej pracy, będący podstawą rozliczeń, np. benedyktynki z Żarnowca spisywały powinności cieśli, murarzy, a także osób pracujących w młynie, cegielni i browarze:

Naprzód 20 Aprela na krużganku u kuchni robił dni 2½, ale mu się będzie rachować jeno dni 2. 5 maja robiel Jan Rozk albo Kamka mularz [murarz – J.G.] żarnowiecki na stajni i kole browaru w Żarnowcu dzień 1 ... młynarz Wierzchucki robiel dni powinnych 7⁴³.

Dokumentacja dotyczyła również nauki pańien, prowadzonej przez klasztor. Przede wszystkim były to umowy zawierane między ksieniami a osobami odpowiedzialnymi za uczennice, głównie rodzicami, z wyszczególnieniem wzajemnych obowiązków. Precyzowano wysokość i sposób zapłaty (co znajdowało swoje odzwierciedlenie w księgach przychodów i rozchodów), czas i zakres edukacji, załączano spisy rzeczy osobistych. W skład tej grupy świadectw wchodziły też kontrakty z nauczycielami (np. gry na instrumentach, śpiewu, tańca)⁴⁴ oraz potwierdzenia tych transakcji. U wizytek obowiązek inkasowania pieniędzy i pisania kwitów spoczywał na ekonomce, przy czym dokumenty podpisywała przełożona⁴⁵.

Przygotowywano także wykazy dokumentów przyjmowanych w depozyt. Było tak np. w przypadku rodziny De Raesów, skarbników mińskich, czego świadectwem jest *Regestrzyk spraw i papierów WW. Ichmc. PP. De Raesow konsygnowanych ... Jozefie Wojzbunównie Xieni Klasztoru Słonimskiego ... Benedyktynek Roku 1747*, który należało oddać Piotrowi Korzcycowi „skoro przybędzie”⁴⁶. Sposób postępowania w takiej sytuacji precyzowała m.in. reguła św. Augustyna dla wizytek (z 1695 r.), podając:

gdy się przyjmie cudzy depozyt, ma się napisać na jakim papierze, czy jest i co z nim każe czynić, jeśli każe sobie czy komu inszemu oddać i jakoby sobie z nim postąpić.

Korzystanie z archiwum klasztorowego ułatwiały kopiarzuszki przechowywanych tam dokumentów. Dzięki nim zabezpieczano zarazem kompletność gromadzonego zasobu akt⁴⁷. Z klasztoru brygidek lwowskich pochodzi spis z 1756 r., liczący 38 „fascykułów”, w którym „dla potrzebnej informacji na dalszy czas kładną się” opisy „transakcji, przywilejów, donacji, cesji, intromisji i procesów różnych”, a także wykazy zawieranych kontraktów, legatów, nieruchomości, testamentów itp.⁴⁸.

W celach praktycznych odpisy najważniejszych dokumentów klasztornych gromadzono w jednym tomie. Przykładowo, wizytki zaprowadziły odrębną księgę, przeznaczoną do „pisania kontraktów dożywotnich, które mają być podpisane od wszytkiej Kapituły”, czyli zakupu gruntów, sprawy fundacji, „które się nigdy odmienić ani zaginać nie mogą”⁴⁹; dominikanki poznańskie zebrały akta „procesów o sumy pożyczane od klasztoru i zabezpieczane na kamienicach w Poznaniu”⁵⁰; tamtejsze karmelitanki bose zaś korzystały z ksiąg posagów i czynszów z lat 1665–1813 oraz kopiarzusza zapisów „na klasztor”, dokumentów i konstytucji z 1668 r.⁵¹. Z ich klasztoru pochodzi również księga z wypisami ustaw konstytucji i statutów koronnych (z lat 1527, 1668, 1674), odnoszących się do spraw ważnych

dla zakonnice⁵². Teresa Jagniatkowska⁵³, przełożona bernardynek krakowskich przy kościele św. Agnieszki, zleciła przygotowanie dla sióstr „na duchowną pociechę” i dla „zupełnej następujących Matek i Przełożonych Informacji” wypisów z archiwum Prowincji Małopolskiej Obserwantów, zawierających „dowód autentyczny nie tylko miejsc, erekcji i fundacji klasztoru ... ale też registr sum i posagów pieniężnych na różnych miejscach polokowanych, także i prowizje od nich należące”⁵⁴. W przedmowie do czytelnika informowano: „fundusze dla niewygasłej wiecznie pamięci w różnych rejestrowane zostają Księgach, aby tym trwalszy na potomne czasy o sobie miały memoriał”⁵⁵. Podobne motywy przyświecały opracowaniu historii fundacji dominikanek przemyskich, z wyszczególnieniem jej uposażenia oraz sądowymi odpisami aktów własności, a także lokowanych sum i prowizji⁵⁶.

RELACJE ZE STRUKTURAMI KOŚCIOŁA

Piśmiennictwo powstające w związku z funkcjonowaniem klasztorów w strukturach Kościoła katolickiego wiązało się zarówno z publiczną sferą kultu, jak też organizacją wewnętrznego życia konwentu, przy czym obszary te nie były rozłączne. Chodziło zwłaszcza o dokumentację spraw związanych z działalnością Kościoła: prócz własnych, klasztory budowały i utrzymywały w swoich dobrach świątynie parafialne: katolickie, a w miarę potrzeb także cerkwie unickie (np. we wsi Porumino benedyktynek wileńskich⁵⁷). Jako kolatorki, zakonnice dbały o ich wystrój, co dokumentowały odpowiednie akta, np. norbertanek płockich i ze Zwierzyńca oraz benedyktynek wileńskich⁵⁸. Szczegółowo spisywano inwentarze wyposażenia kościoła, np. wspomniane benedyktynki w rejestrze rzeczy kościelnych z lat 1609–1683 wyszczególniły przedmioty ze złota oraz utensylia ołtarzowe (antepedia, kobierce, obicia, lichtarze, chusty, obrusy, zasłonki), a także służące celebransom (kapy, ornaty, komże i humerały)⁵⁹. Gromadzono również akta konsekracji świątyń, spisy fundacji mszalnych i modlitewnych, opisy łask doznanych przed cudownymi obrazami oraz relacje z ich koronacji⁶⁰. Odrębna dokumentacja poświadczała służbę duchową w kościele. Były to m.in. rozliczenia z przełożonymi, jak np. następujący kwit od przeora dominikanów:

Ja niżej na podpisie mianowany czynię wiadomo tą moją kartą, iż od w Bogu przewielebnej IMCi Panny Franciszki Gałęckiej Ksieni Konwentu Wileńskiego S. Katarzyny Zakonu S. Benedykta za dwie raty jedną na S. Dominik, drugą na Boże Narodzenie przypadające w Roku przeszłym 1686 prawdziwie i z pełną odebrałem złotych dwieście racione Księży tam do kościoła S. Katarzyny chodzących. Na co dla lepszej wiadomości ręką własną podpisuję z przydaniem pieczęci klasztornej ... 19 Februara 1687 r. Ks. Ambroży Pustoński⁶¹.

Ponieważ dbano o odpowiednią oprawę uroczystości, opłacano w tym celu księży, muzykantów, kościelnego, a nawet trębaczy, np. wynajętych „na świętą Klarę i na pogrzeb Najświętszy Panny”⁶². Notowano też wydatki związane z kultem świętych:

Wydałam na introdukcję Świętej Hiacynty, na obraz, na świecę, na pochodnie, na łój, na proch do strzylania, na kapele i na inne potrzeby 514 zł. Ta introdukcja odprawowała się w Wiliją świętej Klary Solennie ze wszystkim duchowieństwem, procesjami od Ojców naszych do kościoła naszego dnia 11 augusta Roku 1727⁶³.

Odpowiedniego poświadczenia wymagały relikwie, licznie przechowywane w kościołach i klasztorach, np. nuncjusz apostolski w Polsce, Francesco Martelli, 11 lutego 1676 r. przekazał lwowskiej ksieni benedyktynek Magdalenie Dorocie Daniłowiczównie relikwie św. Fortunata, „z cmentarza Kallistowego w Rzymie” wyjęte, wraz z opisem życia i kultu świętego⁶⁴.

Ważną dziedziną działalności religijnej było zakładanie i prowadzenie bractw i arcybractw⁶⁵, związanych z kościołami przyklasztornymi. Podstawowymi aktami były w tym przypadku dokumenty prawne (zwłaszcza poświadczenia fundacji, zatwierdzone przez władze kościelne) i ekonomiczne (księgi przychodów i rozchodów, rachunki). Przykładowo, wileńską „filię” Bractwa Opatrzności Bożej aprobował Klemens XI, a przyjął biskup Konstanty Brzostowski⁶⁶. O dokumentach tych informowano w modlitewnikach brackich (np. *Ekstrakt bulli albo odpustów pozwoionych od Ojca S. Klemensa X i Innocencjusza XII wszystkiemu zgromadzeniu ku oddaniu powinnego uszanowania Przenajświętszemu Sakramentowi, postanowionemu przez panny zakonne Benedykta świętego*)⁶⁷, a fakty powołania bractw odnotowywano w tytułach ksiąg wpisowych (np. *Domownicy barwiami Maryjej Panny, dwoistą z nieba suknią odziani, albo bractwo szkaplerza świętego w Kościele Wielebnych Panien Benedyktynek Nieświeskich za osobliwym Stolicy Apostolskiej przywilejem erygowane Roku 1743 dnia 14 Augusta*)⁶⁸. Wspomniane rękopisy zawierały także opisy wprowadzenia bractw oraz ich ustawy (gromadzone także w odrębnych tomach), jak np. założony w 1633 r. *Catalogus fratrum ac sororum Archiconfraternitatis SS-mi Rosarii Beatae Virginis Mariae in Ecclesia Staniq̄teccensi*⁶⁹. Członkom bractw udzielano odpustów, np. otrzymało takie Bractwo Serca Jezusowego przy kościele benedyktynek w Słonimiu⁷⁰. Dokumenty te obrazują cały przekrój ówczesnego społeczeństwa, od warstw najbardziej utytułowanych (np. Władysław IV był wpisany w *Catalogus confratrum ac Sororum s. custodis angeli Virgines conventus leopoliensis ordinis et dicti monasterii*⁷¹), po klasztornych włościan i służbę. Zakonnice zapisywały się również do Sodalicji Mariańskiej⁷² oraz różnych konfraterni, co potwierdzają zachowane „patenty” członkowskie i księgi wpisów, m.in. do Kongregacji Benedyktyńskiej lub duchowej wspólnoty franciszkańskiej⁷³. Znaczna część tej dokumentacji wiązała się z odpowiednimi decyzjami władz duchownych.

Najogólniej zasady życia zakonnego precyzowały odpowiednie dekrety soboru trydenckiego, odnoszące się do kwestii obediencji, sposobu wyborów przełożonych, składania profesji i przeprowadzania wizytacji, a także zasad indywidualnej i zbiorowej własności, klauzury zakonnej i sakramentów. Kopie i odpisy tych ustaw – często w tłumaczeniu na język polski – także przechowywano w archiwach klasztornych.

W okresie potrydenckim konwenty żeńskie podlegały albo męskiej linii zakonu⁷⁴, albo władzom kościelnym. W pierwszym przypadku były to akta władz zakonnych, np. opaci z Cîteaux wyrażali pisemną zgodę na elekcję księń cysterek trzebnickich oraz zajmowali stanowisko w sprawach legislacyjnych⁷⁵, a kapituła prowincjalna domi-

nikanów ustalała zasady życia tercjarek⁷⁶. Zachowała się także księga dwóch wizyt generalnych karmelitanek bosych w Lublinie⁷⁷, w której od 16 lutego 1650 r. do 1824 r. zamieszczano karty wizytacji, zaopatrzone w podpisy i pieczęcie wizytatora generalnego. Zwraca uwagę oprawa woluminu: na jasnej skórce, zaopatrzonej w klamry, odbito plakiętę, wyobrażającą św. Teresę z napisem na banderoli oraz w otoku („B. Mater Teresa de Iesv Fundatorix Carmelitar. Excalceatarum”). Na grzbiecie woluminu w celach praktycznych wypisano tytuł skrócony („Wizyty conwentu Niepokalanego poczęcia Panny Naś. w Lublinie Roku 1650”).

W drugim przypadku uznano, że „klasztery zakonnice bezpośrednio podporządkowane Stolicy Apostolskiej ... będą kierowane przez biskupów jako delegatów wspomnianej Stolicy”⁷⁸. Biskupi miejsca byli wówczas odpowiedzialni za wprowadzanie (w czym mieli mieć wsparcie władz świeckich *ad laudem Dei omnipotentis*⁷⁹) i przestrzeganie ustawodawstwa posoborowego⁸⁰, choć niektóre kwestie pozostawiano do decyzji kurii rzymskiej.

Problemów najważniejszych dotyczyły bulle papieskie, sprawy o mniejszej randze zamieszczano w brewe lub innych dokumentach. Odnosiły się one przede wszystkim do materii kultu oraz problematyki prawnej⁸¹. Poruszano w nich m.in. zagadnienia odpustów i błogosławieństw: zalecano, by ksieni miała „tabelę u siebie pozwoionych od Stolicy Apostolskiej odpustów”⁸², udzielanych „pod określonymi warunkami”, np. „nawiedzenia ołtarza” w kościele przyklasztornym⁸³. Dokumentowano również kult fundatorów⁸⁴, zwłaszcza zaś starania o ich wyniesienie na ołtarze⁸⁵.

Klaryski w Starym Sączu przygotowały specjalny spis, obrazujący tryb postępowania oraz dokumenty gromadzone w procesach beatyfikacji i kanonizacji: „jest osobny Regestr wszystkich expens na sprawę Święty Matki i porachunek dany, z jakich funduszy były wydatki, tak przy pierwszej uroczystości 24 julii 1690, z mszą i oficjum, procesje z relikwiami”⁸⁶. Notowały w nim m.in.: „Julii 1685 wzięto się zakrystii na sprawę S. Matki Kunegondy złotych 200 dobrą monetą”⁸⁷, w maju „przy dokończeniu procesu drobną monetą zł 400”, w lutym 1687 r. zapłacono prokuratorowi 60 zł czerwonych⁸⁸, w 1688 r. „wzięto się na drukowanie procesu z zakrystiji przy PP dyskretkach czerwonych zł 116”⁸⁹. Następny wydatek odnotowano w 1691 r.: „na dekrecie w Rzymie na msze i oficjum o bł. Matce S. Konegundzie dla prokuratora 60 zł czerwonych”⁹⁰. Klaryski przystąpiły wówczas do organizacji uroczystości beatyfikacji, które odbyły się 24 lipca 1691 r. w Starym Sączu i w Krakowie. Dla księdza Czatowskiego „za wszystkie prace na fest jej, który z solenną procesją w Krakowie obchodzić ma” Konstancja Jordanówna przeznaczyła 300 zł „kontentacyji”, a osobno na uroczystość, w tym „pacierze” (czyli oficjum), mszę, „dla muzyki”, „na prochy, i artylerie”, na „łój, ryby, wino” wydała 1 000 zł⁹¹. Rachunki świadczą o bogatej oprawie wydarzenia, któremu towarzyszyły występy kapeli, wiwaty, a także procesja ze świecami i relikwiami, a najpewniej także uczta. Następnie ksieni Jordanówna starała się o ustanowienie obowiązkowego święta *duplex prime clausis*, czyli o najwyższym priorytecie, wraz z odpustem z tej okazji. Za wysłane w tej sprawie pisma, poparte przez sejm i króla, zapłaciła 100 zł⁹². Kolejne plany były związane ze staraniami o kanonizację Kingi. Szukano „niebieskiej” protekcji – w tej intencji 24 marca 1711 r. odprawiono nabożeń-

stwo (kosztowało 5 zł), a także gromadzono fundusze: w „1708 legował na kanonizację ks. Orłowski, przez ks. Węgrzynowicza kanonika krakowskiego 50 zł czerwonych”⁹³.

Stolica Apostolska decydowała także w kwestiach prawnych, odnoszących się do tak ważnych spraw, jak potwierdzanie nowych fundacji lub zamykanie klasztorów (co zlecano także biskupom), przyjęcie (lub zmienienie) obediencji⁹⁴ czy kwestie oficjum⁹⁵. Brewe wystawione przez Klemensa VIII w 1605 r. dotyczyło powstania planowanej „unii” polskich benedyktynek. Cytował je nuncjusz apostolski, kardynał Claudio Rangoni, w piśmie kierowanym do „ordynariuszów w Królestwie Polskim”⁹⁶, a następnie zlecił przygotowanie i potwierdzenie reguły ordynariuszom⁹⁷. Bardziej szczegółowe orzeczenia obejmowały wyrażenie zgody na przejście do innego zakonu, na skrócenie czasu nowicjatu lub wieku przystąpienia do profesji⁹⁸, albo na udzielenie dyspensy związanej z powtórnią elekcją przełożonej⁹⁹. Do reguły karmelitanek dawnej obserwacji dołączono odpisy kilku dokumentów wysyłanych z kancelarii rzymskiej papieży Bonifacego VIII, Piusa V, Grzegorza XIII, odnoszących się głównie do kwestii przestrzegania klauzury. Dodano także tekst potwierdzenia konstytucji i reguły¹⁰⁰. O możliwych jej modyfikacjach pisano następująco:

Opatrzności czulej Biskupa Rzymskiego należy podczas niektóre zbawienne postanowienia miarkować i reformować, a to dla pomnożenia zakonów, zatrzymania w nich osób na służbę Boską się udających i bezpieczniejszego dostąpienia zbawienia dusz onych, że aby wydawali użytki obfite doskonałości zakonnej. Co z wielką troskliwością podług potrzeby każdego wykonywa uważwszy czasów i okoliczności, aby tak zakony osobliwie od Stolicy Apostolskiej potwierdzone mogły się na dalsze czasy w swoim porządku i gorącości Ducha trwając zatrzymawać¹⁰¹.

Do kompetencji biskupów diecezjalnych należały zwłaszcza kwestie przestrzegania ustawodawstwa zakonnego w odniesieniu do prawa kanonicznego¹⁰². Piśmiennictwo w tym zakresie dotyczyło głównie potwierdzania fundacji, także nowo zakładanych przez klasztor, wyboru przełożonych wspólnot, przyjmowania profesji, zachowywania reguł i klauzury oraz wizytacji. Zgodnie z tym biskup wileński Aleksander Kazimierz Sapieha¹⁰³ w 1669 r. polecił sprawdzić zgodność z prawem fundacji oraz erekcji klasztoru i kościoła benedyktynek w Słonimiu, wyznaczył komisarza na introdukcję i polecił wybór przełożonej¹⁰⁴, a w końcu aprobował fundację w 1670 (rok po Michale Korybucie Wiśniowieckim, którego przywilej potwierdził Jan III Sobieski w 1688 r.).

Biskupi interweniowali w kwestiach spornych między klasztorami, np. w Krakowie karmelitaneki borse „obłożono kłątwą”, którą „w kilku kościołach czytano ... i na drzwiach różnych kościołów była przybita”¹⁰⁵. Chodziło o skargę klarysek w sprawie wysokości pomieszczeń budowanych dla „bosaczek”.

Każde przekroczenie klauzury, np. związane z wyjazdami w sprawach sądowych czy gospodarczych¹⁰⁶ bądź zgodą na odwiedzanie rezydentek¹⁰⁷, wymagało pisemnej dyspensy biskupa. Mogła ona także odnosić się do kwestii postu:

[g]dy w poście chce jeść mięso lub masło, ma dostać „świadcstwo” na piśmie od spowiednika, a drugie od doktora lub aptekarza, te pokazać biskupowi¹⁰⁸.

Do biskupów należało – co poświadczają odpowiednie akta w archiwach klasztorach – dopilnowanie dobrowolności wstąpienia do zakonu (czy „nie została przymuszona albo oszukana oraz czy wie, co czyni”¹⁰⁹), upewnienie się, by nowicjuszka odchodząca przed profesją otrzymała swoją własność, a dopuszczona do profesji odbyła egzamin, sprawdzenie jej przygotowania do życia w klasztorze.

Ważnym obowiązkiem przełożonych kościelnych lub zakonnych (bądź ich delegatów) były wizyty kanoniczne¹¹⁰. Poprzedzało je przygotowanie – niekiedy przez delegatów biskupich – opisu klasztoru, obejmującego kwestie prawne, personalne i ekonomiczne¹¹¹. Na przykład biskup przemyski Wacław Hieronim Sierakowski¹¹² polecił,

[by] z kancelarii naszej kazać wydać Komisyją, która by stan klasztoru, kościoła, cyrkumferencji [objętości, powierzchni – J.G.] gruntu konwenckiego, wsi Brześcia własnej klasztornej i inszych gruntów w Samborze, sum posażnych i zapisanych, papierów, sprzętów kościelnych i domowych etc. jako najlepiej rozumiała i najdoskonalej na piśmie dla naszej informacji i przyszłych czasów wiadomości podała¹¹³.

Wizytację kończył dekret, mający charakter protokołu lub „reformacji”¹¹⁴, zawierający mniej lub bardziej szczegółowe ustalenia, odnoszące się do duchowej i materialnej sytuacji klasztoru oraz przestrzegania reguły (wizytator „ma być zarówno ojcem, jak i sędzią, dozorcą jeżeli Reguła we wszystkich punktach bywa zachowana”¹¹⁵), a także różnych kwestii funkcjonowania wspólnoty, w tym spraw lektury religijnej i medytacji¹¹⁶. Dokument ten odczytywano wspólnie i zapisywano w kilku kopiach, z których jedna trafiała do akt konsystorza, a druga zostawała na miejscu, do wglądu przy następnej wizytacji. W klasztorze niejednokrotnie przepisywano go powtórnie i po starannym oprawieniu w skórę, przechowywano. Tworzono też całe zbiory i kopiariusze wizytacji¹¹⁷, a także włączano ich odpisy np. do kronik klasztornych, zgodnie z zaleceniem: „ażeby się ta charta ... po komorach ... nie wałała albo żeby nie zginęła i dla niedbalstwa kiedy przepomniana nie była”¹¹⁸.

Różne dziedziny rzeczywistości: laickiej i kościelnej, *de publicis* i *de familiaris*, zwłaszcza zaś praktyki komunikacyjne klasztoru jako instytucji oraz poszczególnych zakonnic obrazuje korespondencja – urzędowa i prywatna, prowadzona z osobami świeckimi, duchownymi oraz między poszczególnymi wspólnotami żeńskimi¹¹⁹. Epistolografia ta, podobnie jak cała epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej, ze względu na normy określające dopuszczalną formę przekazów, sytuowała się na pograniczu komunikacji potocznej i literatury¹²⁰.

Listy funkcjonujące w przestrzeni klasztornej zawierały informacje o aktualnych wydarzeniach, komentowały je, odnosiły się do spraw ważnych w dziejach Kościoła i zakonu. Korespondowano ze Stolicą Apostolską (w sprawach zarezerwowanych do jej decyzji¹²¹) oraz z przełożonymi: biskupami miejsca i władzami zakonu¹²². Zdarzało się, że niektóre z tych listów drukowano, np. w regule reformowanej benedyk-

tynek opublikowano korespondencję dotyczącą zatwierdzenia reformy: „List egzekucyjny” Clemensa pp VIII. Pismo przekazano Wawrzyńcowi Gembickiemu, biskupowi chełmińskiemu, odpowiedź nuncjusza apostolskiego Claudio Rangoniego nosi datę 23 lutego 1606 r. Korespondencja z władzami kościelnymi odnosiła się do różnych tematów i zdarzało się, że była nacechowana emocjonalnie, np. biskup Małachowski przeproszał Katarzynę Krystynę Branicką, przełożoną wizytek krakowskich, a nawet domagał się spalenia listu¹²³.

Korespondencja z urzędnikami państwowymi dotyczyła z reguły kwestii prawnych i ekonomicznych (administrowania majątkiem, a także hiberny i podatków), z artystami, architektami i rzemieślnikami – wydatków na działalność edytorską, budowę i remonty, a z księżmi lub organistami – organizacji życia kościelnego. Z kolei prowadzenie edukacji panien świeckich wymagało listowego kontaktu z ich opiekunami i protektorami. Przykładowo, w liście z 26 maja 1622 r. biskup Eustachy Wołłowicz prosił o przyjęcie do szkoły benedyktynek Anny Zenowiczówny, kasztelanówny połockiej, a w piśmie z 30 czerwca 1626 r. Zygmunt III Waza wstawiał się u ksieni mniszek wileńskich za córką cyrulika i mieszczanina Jakuba Kala, która po ukończeniu edukacji w szkole panien u św. Katarzyny, pragnęła wstąpić do ich klasztoru¹²⁴.

Liczne były związki klasztorów z fundatorami i dobrodziejami¹²⁵. Przykładowo, z Radziwiłłami nieświeskimi korespondowały sakramentki¹²⁶, karmelitanki lwowskie, łowickie i warszawskie¹²⁷, dominikanki z Nowogródka i Żółkwi¹²⁸, a także benedyktyнки¹²⁹. Pisano o zagadnieniach społecznych, historycznych, a nawet o pogodzie, najczęściej jednak o życiu lokalnych społeczności i wewnętrznym funkcjonowaniu klasztoru. Donoszono o stanie zdrowia, o zgonach, o uroczystościach i świętach kościelnych. Nierzadko pisano z prośbą o drobne zakupy (listy dołączano także do podarunków, np. do pierników korzennych)¹³⁰. Proszono również o protekcję w sprawie zwolnienia od hiberny (starano się o pisma „protegujące” w sprawach zabezpieczenia wiosek)¹³¹, przypomniano też o obiecanej interwencji w kwestiach budowlanych¹³². Cały spis tych i podobnych tematów zawierają listy księń benedyktynek jarosławskich do Elżbiety Sieniawskiej, przy czym w korespondencji tej – obrazującej zakres pomocy patronki i warunki jej udzielania – przeważają sprawy gospodarcze, w tym prośby o produkty spożywcze i materiały budowlane¹³³. Tradycyjnie także wysyłano życzenia świąteczne i imieninowe, informując zwykle o modlitewnej wdzięczności konwentu¹³⁴.

W tym typie korespondencji dominował język potoczny, osobisty¹³⁵, odmienny od tego, jakiego używano w pismach odnoszących się np. do pożyczek, zastawów, procesów czy prośb o ochronę i interwencję. Trzeba przy tym pamiętać, że nie tylko ród fundatorski wypełniał zobowiązania wobec klasztorów¹³⁶, ale także zakonnice wspierały go w potrzebie. Na przykład Karolowi Stanisławowi „Panie Kochanku” benedyktyнки udzieliły pożyczki pod zastaw dwóch folwarków, a dominikanki z Żółkwi dały 12 tys. zł pod zastaw wsi Skwarzewo. Depozyty składano m.in. u karmelitanek bosych w Warszawie¹³⁷ i w Poznaniu. Tym drugim zdarzyło się, że przyjęły w depozyt skrzynię, która zaginęła. Mediacji podjął się brat właścicielki kuфра:

u Przewielebnych Matek Karmelitanek bosych, które przeze mnie upraszają WM Pani Dobrodziki abyś była cierpliwa, gdyż mają w Panu Bogu nadzieję ... że się może ta zguba WMM Pani powrócić, a *inquantum* by się nie miała powrócić ... to się obligują za WMM Panią Dobrodzikę codziennie modlić jako teraz tak i po śmierci i wszystkie modlitwy będą z tym dokładem, choćby w rok albo dali się znalazły, to przeze mnie deklarują odesłać depozyt WMM Pani¹³⁸.

W dalszej części listu karmelitanki informowały, że są jednak przygotowane na wniesienie sprawy do trybunału i uprzedzały, że każda z nich może zeznać, że „nie wiedzą gdzie się ta skrzynka podziała i jakim sposobem zaginęła”. Liczą jednak na pomoc Bożą i „łaskę” poszkodowanej.

Korespondencja pozwalała też utrzymywać kontakty między klasztorami polskimi a zagranicznymi, zarówno tego samego, jak i innych zakonów¹³⁹. Ralacje ze wspólnotami macierzystymi były ważne zwłaszcza dla zakonnic, które przybyły do Polski na fundacje potrydenckie. Karmelitanki bose zamieściły w swojej kronice tłumaczenie listów, które dostawały z Hiszpanii w podziękowaniu za wysyłane prezenty¹⁴⁰. Sakramentki w korespondencji z Mechtyldą de Bar¹⁴¹ i Marią Kazimierą relacjonowały podróż do Polski, a wizytki w tzw. *lettre circulaire* kierowanych do paryskiego klasztoru, a także w korespondencji z Ludwiką Marią¹⁴² opisywały swój przyjazd do Warszawy.

Zasadniczym celem owej korespondencji było jednak przekazywanie informacji o wydarzeniach ważnych dla danej wspólnoty (lub kraju). W ten sposób benedyktynki uczestniczyły w elekcjach księć, listownie zawiadamiano również o śmierci zakonnic, zwłaszcza przełożonych¹⁴³, przy czym obowiązywały pewne zasady. Na przykład u wizytek nekrologi powinny być „krótkie, szczere, proste i pobożne”, należało opisać cechy zmarłej siostry, unikając wspomniania spraw niepotrzebnych „gdyż są to słowa próżne, z których będzie trzeba oddać rachunek Panu Bogu, i które nie służą tylko na osłabienie i oziębienie ducha tych, które to czytają, a do tego, że obciążają klasztory przesyłaniem listów”¹⁴⁴. Dyskrecja nakazywała pomijanie wszystkiego, co było „próżną konfidencją” i nie służyło zachowaniu wzajemnej miłości¹⁴⁵. Nie powinno się także używać w korespondencji świeckich formuł („w słowach, afektach i komplementach swych, jak to pocałuj WMśc rękę ode mnie i tym podobne”¹⁴⁶), lecz uważać na możliwy odbiór tekstu poza środowiskiem zakonnym, czyli nie pisać tego, co osoby świeckie mogą odebrać jako śmieszne, a nawet „ucieszne przypadki”.

Ostatnią kategorię stanowiła prywatna korespondencja między przełożonymi a zakonnicami¹⁴⁷ oraz między siostrami a ich krewnymi. Przykładowo, bernardynka lubelska Pelagia w liście do karmelitanki bosej, najpewniej Teresy Febronii od Jezusa i Maryi¹⁴⁸, pisała o swoim życiu w klasztorze i dziękowała za przyslaną jej

modlitewkę swoją rączką napisaną, która mię właśnie służy w mojej starości i kazała mi ... lata moje wypisać, których mnie wstyd zawsze, bo lat siła, uczynków parę dobrych, a nabarzi w Zakonie S. strawionych lat. Nie wiem, jako się będzie wyrachować, których 62 skończy się dnia 12 sierpnia w dzień św. Klary, bo w nowym kościele

z nieboszczką siostrą Pauliną Gałozowską najpierwszy raz obłóczyły która mię uprzedziła do wieczności szczęśliwy¹⁴⁹. Ja zaś on raz barzo stabiąta, stfukłam się...¹⁵⁰.

W prowadzeniu oficjalnej korespondencji pomocą przełożonym służyły sekretarki, np. Dorota Borkówna była „pisarką” przy ksieni norbertanek zwierzynieckich Dorocie Kątskiej. Niektóre z nich były w tym kierunku utalentowane, np. panna Joanna Jaskólska, benedyktynka poznańska, „charakter w pisaniu miała barzo piękny, listy wielebnej pannie ksieni pisywała i tak mądrze, choć w najtrudniejszej sprawie”¹⁵¹.

W korespondencji obowiązywała swoista etykieta. Witając kogoś, należało dodać życzenia Bożego błogosławieństwa¹⁵², na początku każdego listu umieścić słowa: „Niech żyje Jezus”, a na końcu – „Niech Pan Bóg będzie pochwalony”. Do adresata zwracano się zgodnie z jego godnością, a podpisując się, używano określeń: uniżone, niskie i najniższe sługi. Jeżeli pisano do osoby duchownej, dodawano określenie „córki”, jeśli do przełożonych: *W Chrystusie Panu Siostrze naszej najmiłszej* lub *Wielce ukochanej Matce NN.Przełożonej Zakonu Nawiedzenia Naświętszey Panny Klasztoru N. oddać*. Nie przywoływano natomiast świeckich godności zakonnic, inaczej niż w funkcjonujących ówczesnie wzorach listów, w których przewidziano specjalny sposób tytułowania opatek i sióstr, z rozróżnieniem ich pochodzenia ze stanu magnackiego, szlacheckiego i mieszczańskiego¹⁵³. W korespondencji między wizytkami obowiązywała formuła adresatki: „W Chrystusie Panu Siostrze naszej najmiłszej” lub „Ukochanej siostrze ... Zakonnicy Nawiedzenia Naświętszey Panny Klasztoru N oddać w N.” oraz nadawcy: „Waszej miłości najniższa Siostra i sługa w Chrystusie Panu Siostra... Zakonnica... Niech będzie Bóg błogosławiony”, uzupełniona o datę i frazę: „z naszego klasztoru N”¹⁵⁴. Zasad tych wizytki przestrzegaly także w listach dedykacyjnych, zamieszczanych w publikowanych przez siebie książkach. Obowiązywał również określony sposób zwracania się do przełożonych („Matko”) i mówienia o nich: („nasza Siostra Przełożona”; przełożone natomiast nazywały siebie „Siostrami”). Nie wolno było używać określeń świeckich, jak „damy”, „panie”, lecz „siostry” lub „pobożne w Chrystusie”. Na pieczęci wizyttek miało być wyobrażone serce, z wrytym imieniem Jezus i Marya, otoczone koroną cierniową, przebite dwiema strzałami, z małym krzyżykiem. W ten sposób pieczętowano wszystkie listy, a także znaczone sprzęty, np. naczynia¹⁵⁵. Klasztory wykorzystywały także pieczęcie z odpowiednimi inskrypcjami, np. tłok benedyktynek w Lubomierzu miał napis w otoku: „Sigillvm Monastery Leovallensis”, podobnie oznaczano stemple opatek, przeorysz i innych przełożonych¹⁵⁶.

Odpisy listów w kwestiach prawnych i ekonomicznych dołączano do innych dokumentów, np. akt wizytacyjnych¹⁵⁷ i kronik, a pisma w sprawach ustawodawstwa trafiały do akt normalizacyjnych.

Każdy klasztor stanowił instytucję, którą można by określić mianem lokalnego węzła komunikacyjnego¹⁵⁸. Trzeba bowiem zauważyć, że listy powstające np. w środowisku wizyttek warszawskich nie tylko ukazywały wewnętrzne życie konwentu, ale także jego liczne relacje z ówczesnym społeczeństwem¹⁵⁹ i Kościołem. Przekazywano w nich ważne wiadomości¹⁶⁰ o charakterze politycznym, gospodarczym,

kulturalnym, które po latach tworzą swoistą kronikę wydarzeń¹⁶¹, stanowiącą ważne źródło do badań nad ówczesną mentalnością. Należy jednocześnie pamiętać, że wspomniany konwent był jednocześnie „maleńkim centrum życia towarzyskiego stolicy, miejscem spotkań najlepszego towarzystwa”¹⁶².

2. ŚWIADECTWA WEWNĘTRZNEJ ORGANIZACJI KLASZTORU

RĘKOPISY ZWIĄZANE Z USTAWODAWSTWEM I LITURGIĄ

Życie klasztorów regulowały rozmaitego rodzaju teksty o charakterze normalizacyjnym. Były to przede wszystkim reguły oraz dołączane do nich komentarze, objaśnienia i ustawy, w których podejmowano zarówno kwestie ekonomiczne (regulacje funkcjonowania klasztorów), jak i liturgiczne (ordynariusze). Gromadzono również statuty, odnoszące się do określonej dziedziny życia klasztoru, które mogły zawierać dyrektywy kanoniczne, liturgiczne lub dyscyplinarne¹⁶³.

Zebranie i opracowanie ustawodawstwa obowiązującego w klasztorach żeńskich (najstarsze reguły są najczęściej łacińskie, późniejsze tłumaczone) było dziełem przełożonych zakonnych i diecezjalnych. Dla dominikanek regułę św. Augustyna opracował Mikołaj z Mościsk¹⁶⁴, norbertanki dysponowały ustawami przygotowanymi dla nich przez kapitułę zakonu¹⁶⁵ oraz rękopisami „wykładu na regułę” Servatio Lairvelsa¹⁶⁶, poza tym dla norbertanek z Żukowa bardzo ciekawy komentarz reguły św. Augustyna napisała tamtejsza przeorysza Agnieszka Sułkowska¹⁶⁷. Często inicjatywa opracowania własnego prawodawstwa pochodziła bezpośrednio od zakonnice¹⁶⁸, np. Zofia Anna Teresa Baranowska w 1670 r. postarała się o przygotowanie reguły i konstytucji dla karmelitanek dawnej obserwancji¹⁶⁹ (czyli domów we Lwowie i Dubnie), a ksieni brygidek Wiktoria Niemirzanka zadbała o wydanie reguły św. Salwatora¹⁷⁰, wcześniej znanej z pewnością z wersji rękopiśmiennych¹⁷¹.

Teksty najczęściej tłumaczono z łaciny, a następnie kopiowano i uzupełniano o szczegółowe wskazania:

Spisaliśmy tę Regułę, żebyśmy ją chowając w klasztorze pokazały i poniekąd aby uczciwość obyczajów albo początek dobrego życia między sobą mamy ... Abowiem która karta albo które słowo Bożego podania Starego i Nowego Testamentu nie jest prościusińkim sznurem żywota ludzkiego albo która księga świętego Kościoła katolickiego tego nie opiewa, abyśmy prostym biegiem przyszli do Stworzyciela swego; do tego i spólnie rozmowy Ojców i ustawy i żywot ich i Reguła Świętego Ojca naszego Bazylusza i posłusznych zakonnych przykłady i naczynia cnot. A nam gnuśnym

i źle żyjącym wstyd i sromota. Którakolwiek się tedy do Ojczyzny Niebieski spieszysz, te najmniejsze początki Reguły opisane za pomocą Chrystusową wykonaj, a potem dopiero do większych ... nauk i cnot doskonałości za Bożą pomocą przyjdiesz¹⁷².

Dokumenty te powstawały zatem jako wynik praktycznych doświadczeń życia konsekrowanego, łączących tradycję zakonu z potrzebami i możliwościami życia we wspólnocie¹⁷³. Z tego względu ustawodawstwo miało na ogół charakter kompilacyjny i strukturę wielowarstwową¹⁷⁴. Chodziło bowiem zarówno o uwzględnienie tradycji, jak i wymogów posoborowych wobec dawnych i powstających zakonów.

Zakony mnisze żyły według reguły św. Benedykta. Benedyktynki w Chełmnie początkowo – poza dawnym egzemplarzem łacińskim – nie dysponowały tekstem ustaw:

ani z pisania żadnego wiadomości wzięciemy nie mogły, gdyż i reguły pisanej nie było, aż potem w pustych mieszkaniach klasztornych, gdy je z prochów i gruzów uprzątano, pisana łacińska barzo stara jest naleziona¹⁷⁵.

Jak już pisano w rozdziale poprzednim, na potrzeby wspólnoty, a następnie planowanej kongregacji benedyktynek staranie o przetłumaczenie i zatwierdzenie tzw. reguły reformowanej (z dodanymi deklaracjami i porządkiem nowicjatu) podjęła Magdalena Mortęska¹⁷⁶. Tekst ten miał obowiązywać we wszystkich klasztorach (o czym informowano już w tytule), ostatecznie zastąpił on inne redakcje reguły św. Benedykta, przygotowane na polecenie księży: poza wspomnianym już tłumaczeniem kapelana Stanisława Dziegielewskiego, zleconym przez Zofię Dulską na potrzeby konwentu toruńskiego¹⁷⁷, także przekład księdza Jana S. (spowiednika konwentu lwowskiego), wykonany w 1607 r. na polecenie Katarzyny Saporowskiej¹⁷⁸. Do translacji tekstu św. Benedykta dodał on wykład Torquemady, sposób odprawiania profesji¹⁷⁹, wypis z ustaw soboru w Trydencie¹⁸⁰, traktat, obrazujący cechy idealnej benedyktyнки¹⁸¹ oraz przypowieść św. Bernarda¹⁸². W ten sposób tekst legislacyjny uzupełniony został o wzór doskonałego przestrzegania zakonnej drogi życia. Poza tymi wersjami, posługiwano się też wspomnianymi wcześniej: tłumaczeniem tekstu św. Benedykta na potrzeby cysterek trzebnickich, translacją benedyktyna Stanisława Szczygielskiego dla diecezji wileńskiej oraz przekładem dla mniszek ze Staniątek. Kopiowano również fragmenty reguły¹⁸³.

Jeśli chodzi o tercjarki (dominikańskie, franciszkańskie, mantellatki, czyli augustianki) oraz powstałą w 1610 r. wspólnotę wizytek, to ich sytuacja prawna – w wyniku obostrzenia klauzury – zmieniła się. W przypadku ustaw dla dominikanek¹⁸⁴ do tekstu św. Augustyna dodano *Ordynację około rządzenia siostr zakonnych* Klemensa VIII i komentarze do niej, a także *Deklarację reguły i konstytucji* oraz instrukcję dotyczącą urzędów w klasztorze, co razem stanowiło „materiał prawno-obyczajowy, zawierający prawo (w wielu kolejnych wersjach), ceremonie, zwyczaje, realia miejsca i czasu oraz dobre rady”¹⁸⁵. Taki właśnie charakter ma rękopis karmelitanek bosych, dowodzący dbałości w tym środowisku o wierność pierwotnym zwyczajom¹⁸⁶.

Zasady wspólnego życia bernardynek krakowskich przełożeni precyzowali w *Porządku pospolitego zywota. Iako się maią rządzić Siostry w Klasztorze świętego Iozepha*¹⁸⁷, zawierającym wskazówki na temat zachowania się w chórze, refektarzu i furcie. Wspominano tam o obowiązku milczenia, dyskrecji, wzajemnej uprzejmości i posłuszeństwa, o różnych „powinnościach”, a także o klauzurze, posiadaniu własności prywatnej (np. pochodzącej z wynagrodzenia za wykonaną pracę lub darowizny otrzymanej od krewnych) i wydatkowaniu pieniędzy (np. za zakup drogich materii i klejnotów dla osób świeckich groziło wydalenie z klasztoru). Tekst uzupełniały *Ustawy Papieskie y zrządzenia Oycowskie z Starych Xsiążek wiernie przepisane Roku Pańskiego 1462* brata Gabriela z Werony, komisarza papieskiego, poświęcone kwestii klauzury, przestrzegania milczenia, wykonywania określonych prac, pamięci o zmarłych, przyjmowania komunii św., wyboru przełożonej oraz stosowania kar. Szczególnie ważne było oficjum, z zaleceniem odprawiania wszystkich godzin kanonicznych:

A jeśliby na potym się przywodziło, co Panie Boże daj, iż byście się w nauce tak pomnożyły, abyście wszystek obrzęd kościelny odpracować chciały, tedy według porządku Braciej mniejszej [czyli bernardynów – J.G.] ten byście odprawowały¹⁸⁸.

Do ustaw dodano tekst konstytucji, ustanowionej na kapitule przeworskiej w 1539 r. i potwierdzonej w Lublinie w 1540 r., a dotyczącej sposobu wybierania przełożonej, jej obowiązków i uprawnień. W zamieszczonych dalej 12 artykułach kapituły bydgoskiej precyzowano takie problemy funkcjonowania klasztoru, jak sposób odprawiania liturgii, prowadzenia procesji, zdawania rachunków, z zaleceniem, by regułę i ustawy odczytywano w każdy piątek. Równie szczegółowe zalecenia zawarto w *Sposobie życia siostr w Klasztorze przy kościele Świętego Iozepha*¹⁸⁹, podanym od komisarza O. Hannibala. Odnosiły się one do codziennego życia wspólnoty: porządku w refektarzu, sposobów karania za konkretne wykroczenia, spraw klauzury, obowiązków poszczególnych urzędniczek. Na końcu rękopisu dodano *Naukę zakonną*, uzupełnioną wskazówkami na temat zachowania się w chórze, przestrzegania milczenia, znoszenia przeciwności, wzajemnej zgody we wspólnocie oraz modlitwy. Wymieniano tu także „brzydkości klasztorne, które psują stan wszytek zakonny”, za które uznano m.in. niedbałą przełożoną, nieposłuszne siostry, hardość, skłonność do rzeczy świeckich i wyszukanego pokarmu, nieodpowiednie zachowanie się w czasie odprawiania liturgii. Ów traktat o „życiu panieńskim i zakonnym” pokazywał więc preferowane w tym środowisku cechy zakonnicy i propagowaną w nim duchowość.

Dla augustianek krakowskich przy kościele św. Katarzyny edycję reguły św. Augustyna przygotował w 1607 r. prowincjał zakonu. W 1759 r. jeden ze współbraci starannie przepisał ten tekst¹⁹⁰, który uzupełniono potem o *Punkta albo rozdziały niektóre z ustaw Zakonu Braci Pustelników Oyca S. Augustyna dla Sióstr tegoż Zakonu do zachowania potrzebne, wyjęte*, w przekładzie z łaciny z 1760 r. Michała Nosarzewskiego „Magistra Nowicjatu w Konwencie Generalnym Krakowskim”¹⁹¹. Dodatkowo spisano dla nich ustawy¹⁹², zebrane w wyniku wizytacji, wydane następnie w 1783 r.¹⁹³ Ustawodaw-

stwo konwentów powstałych przed soborem w Trydencie było zatem dziełem męskich władz zakonu.

Zakon Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, który początkowo także był wspólnotą czynno-kontemplacyjną, w 1618 r. przekształcił się w zakon kontemplacyjny. W 1624 r. wizytki – podkreślając, że opierają się na własnej praktyce i obserwacji życia w różnych klasztorach – tak opisały sposób sporządzenia swoich ustaw:

My niżej podpisane zeznawamy, że Siostra Joanna Franciszka Fremiot nasza jedyna Matka podała nam tę książkę, w którejśmy się podpisały, i którą nam czytano w Kapitułe i sameśmy ją wprzód pilnie czytały w swej osobności, zeznawamy to tedy przy obecności Boskiej i Najświętszej Panny wszystkim Siostrom ... że nie masz nic w tej Księdze tylko Directorium, zdania abo rady duchowne i ustawy, które nam były dane i zostawione od naszego Błogosławionego Ojca Zakonodawcę i fundatora¹⁹⁴.

Do reguły św. Augustyna wizytki dodały konstytucje, „jako strumyczki płynące i początek swój biorące ze słów i ducha jej”¹⁹⁵, które w duchu ustawodawstwa potrydenckiego konkretyzowały sprawy klauzury, ustalały układ dnia i obowiązki urzędniczek zakonnych. Z kolei w *Dyrektorium rzeczy duchowych dla Zakonnicy Nawiedzenia Najświętszej Panny* precyzowano organizację nowicjatu, renowacji, sposób zachowania w czasie choroby itp. Dopełniał go tekst *Zabawy duchownej, złożoney od S.P. w Bogu ukochaney Siostry Matki Przełożoney naszej Konstancji Urszuli Lubomirskiej*¹⁹⁶, zebrany z *Traktatu miłości Boskiej*¹⁹⁷ Franciszka Salezego¹⁹⁸, stanowiący cykl modlitw, kończący się wezwaniem, stanowiącym wyraz całkowitego oddania się Bogu:

[w]ołam jeszcze do Ciebie ... afektem oblubienicy świętej Położ się jako pieczęć na sercu moim i jako sygnet na ramieniu moim¹⁹⁹, aby wszystkie myśli, słowa i uczynki moje nie tylko dnia dzisiejszego, ale i przez cały bieg życia mego nie przynależały tylko Tobie samemu. Amen²⁰⁰.

Niewątpliwie charakter legislacji zakonnej zależał od przeznaczenia tekstów (potrzeby jednej wspólnoty lub całego zakonu), ale przede wszystkim od czasu ich opracowania, a w związku z tym od stosunku do tradycji i sposobu traktowania prawa potrydenckiego, a także od osób je przygotowujących (męskich władz zakonu lub inicjatywy i własnego wkładu siostr). Ważna była przy tym przyjęta obediencja: męskie władze zakonu w statutach i rozporządzeniach akcentowały regulację życia zakonnic, biskupi zaś dbali głównie o przestrzeganie istniejącego prawa, a także o odpowiednie jego ukonstytuowanie (jak w przypadku tłumaczenia reguły św. Benedykta). Forma tekstów była bardzo różnorodna: od ogólnych reguł dostosowanych do potrzeb pańien, przez translacje przygotowywane specjalnie dla nich, po rozbudowane dokumenty, zawierające interpretacje, zalecenia i objaśnienia prawa obowiązującego w klasztorach żeńskich (w tym aktualnych ustaw zakonu), a także teksty o charakterze duchowym, pokazujące sposób realizacji poszczególnych zaleceń.

Spisywane reguły – zarówno kompletne teksty²⁰¹, jak i ich fragmenty²⁰² – następnie drukowano, a potem często znowu przepisywano. Jako samodzielne rękopisy (będące niekiedy kopiami druków) mogły także funkcjonować poszczególne dyrektywy kanoniczne, liturgiczne bądź dyscyplinarne.

W okresie potrydenckim w klasztorach żeńskich rękopisy związane z liturgią służyły albo jej sprawowaniu, albo miały charakter komentarzy, odnoszących się do porządku modlitw i ceremonii. W pierwszym przypadku do odprawiania mszy św. wykorzystywano mszały, ewangeliarze i graduły (uzupełniane o rubryce i martyrologia), w liturgii godzin zaś – monastyczne lub rzymskie brewiarze²⁰³, antyfonarze i psalterze, a także różne oficja, dokumentujące lokalne kultury lub duchowość zakonu²⁰⁴. Ponadto przy odprawianiu liturgii towarzyszyły (zależnie od rangi święta): śpiew chorałowy, śpiew wielogłosowy a cappella, a także muzyka instrumentalna i wykonania wokально-instrumentalne²⁰⁵, opracowywano też księgi organowe²⁰⁶, kancjonały²⁰⁷ oraz kopiowano i kompilowano utwory „do nabożeństwa służące”²⁰⁸. W drugim przypadku chodziło m.in. o „wykłady” ceremonii kościelnych lub zakonnych²⁰⁹, np. przepisywano rubryce, zawierające opis obchodów roku liturgicznego²¹⁰ oraz kopiowano opisy ceremonii²¹¹. W praktyce klasztornej stosowano także księgi do użytku biskupa, czyli pontyfikały, które zawierały przepisy dotyczące takich obrzędów, jak: profesja zakonna, konsekracja dziewic, konfirmacja ksieni, poświęcenie kościoła i ołtarza czy koronacja wizerunku Maryi.

Opisy ceremonii zakonnych często kopiowano. *Porządek welacji mniszek*, wraz z tytułami stosownych modlitw na poszczególne okazje, spisała kantorka benedyktynek w Legnicy²¹². Program przyjmowania do zakonu, czynienia profesji, konsekracji i benedykcji, sposób obierania przełożonych, a także rozkład dnia na poszczególne dni roku liturgicznego precyzował *Ceremoniarz obrządków kościelnych według Reguły i Zwyczajów Zakonu Ojca Świętego Benedykta dla WW. PP. Zakonnych klasztoru Nieszwickiego*, który był na tyle ważny i wykorzystywany, że przepisano go jeszcze w 1807 r., za czasów ksieni Scholastyki Szaniawskiej²¹³. Szczególnie istotne były w nim wskazania odnośnie do odprawiania nabożeństw i godzin kanonicznych. Z kolei *Porządek godzin i zabaw zakonnych przez cały dzień* szczegółowo omawiał powszedni i świąteczny dzień w klasztorze benedyktynek lwowskich²¹⁴. Podobne wskazówki na polecenie tamtejszej ksieni Anny Eleonory Kossakowskiej spisała w latach 1747–1748 Marianna Kolumba Janikówna (w 1780 r. skopiowała je Aldegunda Szklińska²¹⁵), a na potrzeby nowicjuszek „naukę” o układzie godzin liturgicznych opracował spowiednik, gdyż „kollekcji albo przygotowania ... należycie spisane w tutejszym konwencie nie znalazł”²¹⁶.

Każda wspólnota księgi liturgiczne przyjmowała w darze, kupowała lub kopiowała; przykładowo przełożona krakowskich bernardynek u św. Agnieszki, Helena Rogozińska²¹⁷, za 3 tys. zł nabyła „księgi wielkie w mosiądz oprawne, których jest kilka na pergaminach, przednio pisane z malowaniem”²¹⁸. Najczęściej klasztor dysponował kilkoma księgami jednego rodzaju, np. benedyktyнки wileńskie miały mszał rzymski oprawiony w karmazynowy aksamit i w srebro, kolejne dwa (nabyte po śmierci ksieni Sybilli Rejtanówny) „położone w safian oprawne”, mszał benedyktyński „w aksamit czerwony oprawny ze srebrnymi” okuciami, trzy mszały nabyte za 28 zł i jeszcze kilka starszych²¹⁹. Zwraca uwagę dbałość zarówno o oprawę, jak też o przechowywa-

nie tych woluminów. Przykładowo, dominikanki z Przemyśla w 1680 r. złożyły się na wykonanie oprawy mszału:

Z natchnienia Ducha Ś[więtego] i z gorący miłości naprzeciw Panu Jezusowi siostry niży pomienione złożyły się na oprawę mszału, który już był kupiony od nieboszczki Święty pamięci Siostry Teresy Glinczanki, Matki naszy. Dała tedy Siostra Cecylia łyżkę, Siostra Róża złotych dwanaście, Siostra Katarzyna Ustrzycka pierścionek złoty ważył jeden czerwony i srybra za złotych siedm i groszy 20, Siostra Anna Guławska dała pierścionek, który waży czerwony jeden i łyżka srybno, za którą się wzięło z tych sześć groszy 18, Siostra Magdalena Leszczyńska dała złotych dwadzieścia i ośm, Siostra Hiacynta dała pierścionek złoty, ważył jeden czerwony. Te obydwie pierścionki nie doważały złotych trzech łyżkę srybrno ważyła tutow pół czwarta, wzięło się za nie złotych siedm i gro[szy]. Dwadzieścia jeden pieniądmi, z których siedemdziesiąt Siostra Barbara Giergontówna dała pierścionek złoty, ważył złotych siedm, bo już był schodzony. Pani Umińska dała łyżkę srybrno, ważyła tuty cztery, wzięło się za nie złotych ośm groszy dwadzieścia. Siostra Joanna dała złotych siedm Niech będzie Panu Jezusowi na chwałę wszystko. Zrachowawszy uczyni złotych dwieście cztery groszy pięć²²⁰

Działo się Roku wzywz mianowanego Miesiąca Czerwca Dnia czwartego za przeorstwa mego Siostra Zofia Chyleńska przeorysza Konwentu Przemyskiego, Siostra Apolinara Brześciańska subrzeorysza, Siostra Cecylia Brzezińska, Siostra Salomea Rozwadowska, Siostra Justyna Morska, Siostra Konstancja Morska, Siostra Róża Fredrówna, Siostra Katarzyna Ustrzycka²²¹,

a Józefa Błazejowska dla sióstr na chórze „na kładzenie ksiąg i chowanie” sprawiła dębowy, fornirowany „przednią robotą” pulpit, z okuciami na „światło”²²².

Liturgiczne rękopisy muzyczne zawierały głównie msze św. komponowane na różne uroczystości kościelne. Części *ordinarium missae* zapisywały zakonnice, np. u klarysek ze Starego Sącza Barbara Scholastyka Oliwińska²²³. Autorami niektórych utworów byli muzycy zatrudnieni w klasztorze²²⁴, np. organista Paweł Tarczyński w 1728 r. zadedykował kantorze ze Starego Sącza Katarzynie Siemieńskiej kilka rękopisów, zawierających stałe części mszy i zbiory *Patrem*²²⁵. Msze zamawiano także w innych klasztorach lub sprowadzano z zagranicy, m.in. z Węgier i Niemiec: „Za msze i litanie z Węgier przesłane i porządnie opravione. Dla tych, co pisali do rąk JM księdza Gabriela zł 20”²²⁶.

Rękopisy muzyczne swojego autorstwa pozostawiły po sobie również wykształcone muzycznie zakonnice. Dwa kancjonały, liczące 41 i 30 stron, zapisane przez jedną osobę o wyrobionym i starannym charakterze pisma pochodzą z konwentu bernardynek brzeskich²²⁷. Zawierają one utwory pasyjne, m.in. *Plankty abo pieśni o Męce P. Jezusowej*, obrazujące żal doznawany przy męce Chrystusa, wyrażany nie tylko przez zakonnice, ale nawet przez żywoły. Kilkaset utworów skomponowanych przez kilkanaście benedyktynek zachowało się w klasztorze sandomierskim²²⁸. Ceniono je w środowisku lokalnym, ale nie ustępowały one repertuarowi większych polskich ośrodków

kultury muzycznej²²⁹. Równie wysoki poziom w tej dziedzinie prezentowały klaryski ze Starego Sącza²³⁰, a także norbertanki, np. Katarzyna Rzeszowska ze Zwierzyńca zapisała jutrznię o św. Marcinie, dedykowaną ksieni Łukowskiej i kantorkom²³¹, a inna tamtejsza siostra, Teresa Kochowska, zanotowała *officium defunctorum*²³².

O wysokiej ocenie pracy kompozytorek zakonnych świadczy zapis sandomierskiej ksieni benedyktynek Marianny Siemianowskiej²³³ z 1796 r., zachowany na wyklejce rękopisu:

Daje się na zawsze do chóru księga pisana ze mszami i różnemu notami, która praca jest własnych rąk Jadwigi Dygulski ZRSOB, zostawiła wielką pamiątkę po sobie, dlatego obowiązek jest pamiętać o jej duszy. Obliguje przełożona, aby nie była w poniewierce, ale w konserwie wielkiej, bo zapewne nikt się nie zdobędzie na zostawienie tak ślicznej pamiątki po sobie, oprócz Panny Marianny Moszyński i Jadwigi Dygulski, które księgi do śpiewania i do grania najlepsze dla pamiątki i chwały Boskiej zostawiły, za których dusze niech będzie pamięć przed Bogiem na zawsze²³⁴.

Do najliczniejszych i najbardziej ozdobnych rękopisów liturgicznych w klasztorach żeńskich należały graduaty i antyfonarze. Podobnie jak pozostałe księgi, mogły być przyjmowane w darze²³⁵, kupowane lub pisane na miejscu²³⁶. Skrytorem był np. Jan Ignacy Woytanowicz²³⁷. Często kopistkami były też zakonnice, zresztą nie zawsze znane z imienia, gdyż praca ta była dla nich raczej sposobem wielbienia Boga, a nie promowania swych umiejętności²³⁸. Teksty te sporządzano szczególnie sumiennie, niejednokrotnie dedykowano, najczęściej przełożonej. Starannie rubrykowany graduat benedyktynek toruńskich z 1637 r. zakończono słowami: *Laus Tibi Christe*, a na karcie tytułowej informowano o jego przynależności do konkretnej wspólnoty²³⁹ i dacie wykonania. Podobną informację podaje graduat brygidek w Sokalu²⁴⁰, zawierający śpiewy na msze o Narodzeniu Pańskim, „pro defunctis”, o świętych. Rękopis charakteryzuje się starannym zdobnictwem: rubrykowaniem, floraturami, licznymi ozdobnymi i figuralnymi inicjałami w kolorach żółtym, zielonym, niebieskim, fioletowym, złotym i srebrnym, z wyobrażeniami scen ewangelicznych, np. Baranka Paschalnego przy tekście na niedzielę Zmartwychwstania. Dołączono do niego całostronicową ilustrację „Familia S. M. Birrite”, która ukazuje świętych zakonu, wraz z jego fundatorką. Równie starannie graduat swój przepisała brygidka z Brześcia²⁴¹, informując w tytulatrze, że został wykonany „przez jedną Siostrę zgromadzenia tego”²⁴². Księga zwraca uwagę użyciem w zdobieniach czerni i czerwieni oraz precyzyjnym rysunkiem floratur i inicjałów. W literę „o” w słowie „zakonnice” wpisano rysunek twarzy, a podobne figuralne przedstawienie śmierci, wraz z odpowiednim tekstem łacińskim, ilustruje *missa pro defunctis*. Bezpośrednio do znaczenia tańca śmierci, której podlegają wszystkie stany i ziemskie godności, odnosi się też ilustracja w *Officium defunctorum*²⁴³ norbertanek ze Strzelna. Zdobienie to powtarza się w kolejnych częściach, jak *Officium sepulturae pomeridiane*. O częstym użytkowaniu graduatu świadczą wklejane kartki z dodatkami lub modyfikacją tekstu.

Imiennowym darem dla ksieni Magdaleny Doroty Daniłowiczówny była kopia *Antiphonarium iuxta ritum Breviarii romani*, przyjętego w Polsce w 1600 r., jako realizacja poso-

borowej reformy ksiąg liturgicznych. Tekst przepisała nieznana mniszka lwowska, która pracując w czasie wolnym od obowiązków, ozdobiła też karty księgi rubrykowaniem i inicjałami; wolumin zaopatrzone w odpowiednią oprawę: deski, obciążone brunatną skórą, z guzami²⁴⁴. Równie starannie wykonano i oprawiono dwutomowy antyfonarz z toruńskiego klasztoru benedyktynek, pochodzący z lat 1622–1624²⁴⁵. Teksty przejęte z wcześniejszych rękopisów obejmowały antyfony z *Proprium de tempore* i *Proprium de Sanctis* (z podziałem według roku liturgicznego) oraz na święta *Sanctorum Ordinis nostri ac Sanctorum Patronorum Poloniae* i modlitwy okolicznościowe²⁴⁶. Kopistką była Dorota Łążeńska²⁴⁷. Jej dziełem było także kilkadziesiąt inicjałów oraz ornamenty marginalne (wykonane gwaszem, akwarelą i temperą), w których wykorzystała ona wzory z haftu, w tym zdobnictwa ludowego²⁴⁸; ponadto estetykę kompozycji miały podnieść wklejone, ręcznie kolorowane sztychy²⁴⁹. Podobne motywy zastosowano w antyfonarzu benedyktynek z Żarnowca.

Znane są także kopistki antyfonarza brygidek brzeskich²⁵⁰: Joanna Pocięjówna i Konstancja Kropińska²⁵¹. Inspiratorką powstania rękopisu była ówczesna ksieni, Barbara Pocięjówna²⁵² (rodzona siostra Joanny), która na potrzeby modlitwy chórowej „z ante dawnych autentyków zbutwiałych i nie wyrozumiałych z trudnością zebrawszy pienie niebieskie porządnie złożyła” i rozkazała „rzetelnie przepisać”²⁵³. Rękopis – za zgodą ksieni – zadedykowano przełożonej konwentu sokalskiego, Zofii Sebestiańskiej²⁵⁴, a kolejny (z 1720 r.)²⁵⁵ – Pocięjównie. W obu antyfonarzach powtórzono układ i bogate zdobienie, z wykorzystaniem floratury, figuralnych inicjałów oraz całostronicowej ilustracji, z wyobrażeniem św. Brygidy piszącej regułę. W otwartej księdze można odczytać zapis: ze strony prawej „Psallite Deo Nostro Psallite”, co bezpośrednio nawiązywało do okoliczności wykorzystywania rękopisu, a z lewej – „Graduał”, z podpisem „SS M. Nostra Birgitta”.

Najciekawsze są przedstawienia scen ewangelicznych (np. mycie nóg apostołom, Ostatnia Wieczerza, Ogrójec), z wprowadzeniem postaci adorującej brygidki (wyobrażenia Ecce Homo i ukrzyżowania). Odniesienia do realiów, jak prac w ogrodzie, którymi zajmują się zakonnice, połączono z wizją rajskiego ogrodu, w którym są obecni Jezus i Maryja, co koresponduje z określeniem klasztoru jako ogrodu czy ziemskiego raju. W obu antyfonarzach alegoryczne przedstawienia scen z życia św. Brygidy (np. mistycznych zaślubin, pisanie reguły pod natchnieniem Ducha Świętego) układały się w serię, kreującą idealny obraz brygidki i nawiązujący do popularnych cykli, jak *Pia desideria* Hermana Hugona²⁵⁶.

ARCHIWALIA EKONOMICZNE, PERSONALNE I PRAWNE

Zgodnie z własnym ustawodawstwem, a także nakazami wizytatorów i przełożonych, zakonnice dokumentowały najważniejsze fakty dotyczące wszystkich sfer funkcjonowania konwentu, „albowiem każda rzecz klasztorna dla swojej dalszej konserwacji potrzebuje o sobie pamięci, aby była notowana”²⁵⁷. Przede wszystkim – na podstawie gromadzonej w archiwum klasztornej dokumentacji w kwestiach państwowych i kościelnych – prowadziły one rejestry przychodów i rozchodów. Zgodnie ze szczegółowo określonym sposobem prowadzenia buchalterii, należało przygotować:

regestra ... dwa arkuszowe grube z kilku liber złożone, jeden na percepta generalne, pieniężne, obydwą zaś rejestra mają być ... gruntownie i wiernie pisane z wyrażeniem roku, miesiąca, dnia, to jest ma być notowany dochód z gumna i z przysionków, z browaru, z propinacji [prawa do produkcji i sprzedaży trunków – J.G.] albo szynków po karczmach i jurysdykcjach, z bydła inwentarskiego, owiec, skór, wełny, z młynów, cegielni, ogrodów, czynszów, wyderkaufów [kontraktów z prawem odkupu – J.G.], przychody z robót klasztornych, jako to z kwiatów, szycia, haftowania, z jałmużny, z pasieki i sadowiny, ze sprzedaży sukien, z wyprawy świeckich panien, co się zda na potrzebę kościoła, a co na sprzedaż, także prowiant z apteki klasztornej, konfitur, maści, stoczków [świec woskowych – J.G.], grzywien przysądzonych [kar sądowych – J.G.] etc. Podobnie i o ekspensie rozumieć w osobliwym Rejestrze konotowanym jak wiele wyjdzie na kościół, księgi, budowla i na ... materiały, rzemieślnika victualia miejscowe, odzienie, na chorych i lekarzów, na prawo, ks.ks. kapelanów, czeladź, sprzęt domowy albo inne ekspensa ... lub jałmużna, które to rejestra prowentów [dochodów – J.G.] i ekspens rocznych mając być przez Przewielebną Ksienią egzaminowane co miesiąc a po tym po wyjściu roku przez Komisarza przez nas deputowanego kontrolowane i corocznie podpisywane²⁵⁸.

Rejestry albo zapisywano w układzie miesięcznym lub kwartalnym (notując dochody i wydatki), albo prowadzono odrębne księgi przychodów i rozchodów²⁵⁹. Dane z nich pochodzące co miesiąc czytano na kapitule. Po podpisaniu przez przełożoną i wyznaczone zakonnice, wymienione dokumenty pozostawiano do wglądu komisarzy, np. rejestry bernardynek lwowskich podpisywała wikaria i dyskretka, a co roku kontrolował prowincjał Prowincji Ruskiej zakonu. Natomiast zbiór kontraktów zwyczajnych, czyli „interesów, dochodów powinnych klasztorowi” wizytek oprócz przełożonej sygnowała konsyliarka²⁶⁰.

Przełożona bernardynek lwowskich Cecylia Guyska²⁶¹ rozpoczęła prowadzenie księgi rachunkowej w 1726 r., „aby urząd jej należytym sprawował się porządkiem”²⁶². Co kwartał szczegółowo notowała „wziontki”, np. z „zatrzymany prowizji o którą się prawowała od Najjaśniejszego Królewicza Jegomości Konstantyna 2 660 zł” (dla porównania prowizja za sześć lat od księcia Sanguszki wyniosła 2 tys., od Potockiego, pisarza koronnego, wojewody wołyńskiego – 1 tys. zł, a odsetki od 15 tys. – 360 zł). Niekiedy dołączała też swój komentarz, np. „Prowizja od Stadnickiego kasztelana z Niemirowa z wielką krzywdą 720 zł”²⁶³. Na wpływy składały się również oddane pożyczki, prowizje od posagów, ofiary mszalne oraz kwoty ze sprzedaży miodu i ryb. Po stronie rozchodów największą sumę stanowiły wydatki na żywność (chleb, obwarzanki, mięso, jarzyny, nabiał, ryby, olej i oliwę, a także wino, miód i gorzałkę „dla różnych Gości i dla Panien Sióstr i dla rzemieślników”²⁶⁴, konfitury, cytryny, pierniki, cynamon, szafran i inne korzenie, przesyłane z Wrocławia). Poza tym opłacano prace polowe, usługi lokalnych rzemieślników (kowała, bednarza, garncarza, szklarza, złotnika, cieśli, kominarza, ślusarza, introligatora, zegarmistrza, garbnika, rzeźnika, krawca) oraz praczek²⁶⁵. Dla sióstr kupowano lekarstwa, habity, trzewiki, a także materiały do robót ręcznych (galony, wstążki, tkaninę do wyrobu szkaplerzy). Pewne kwoty przeznaczano także

na zakup i oprawę książek²⁶⁶, na instrumenty i papier nutowy, a także na naukę śpiewu i gry na instrumentach.

Dokumentację finansową dokładnie sprawdzano zwłaszcza przy zmianach przełożonych, kontrolując jednocześnie stan klasztornej kasy:

Ad 1665 Die 20 Augusta zostało po przełożeniu panny Konegondy Niewiarowski w skarbie czerwonych złotych 749 jednego nie dostawało według ... kartki która ... pisana zostawa²⁶⁷.

W ustawach wizytok „Rejest pieniędzy odebranych i wydanych” zawierał zapisy sum, notowane z datą i „z wielką wiernością i pilnością”, a także precyzował okoliczności wydatków²⁶⁸. W rejestrze dochodów informowano też o dłużnikach („co kto winien”)²⁶⁹. Księgę „do pisania wszystkich placów i dochodów należących klasztorowi” co roku kontrolowano, podobnie jak księgę „inwentarzów generalnych spraw i wszystkich papierów, praw klasztornych”, do której wciągano kontrakty, kwity, obligi [zobowiązania do spłaty długu – J.G.] i inne akta pochodzące od plenipotenta (zawsze dane te podpisywała przełożona). Na odpowiednio szerokim marginesie notowano informacje o zakończonych sprawach, aby „inwentarzów nie kreślić ani wydierać”.

Wszystkie nieruchomości klasztorne rejestrowano w inwentarzach zbiorczych klasztoru i jego majątności. Przełożonej oddawano również inwentarz generalny sprzętów klasztornych, weryfikowany co trzy lata. Dotyczył on

wszelakiego sprzętu nie jeno kościelnego, ale też domowego i dobytku wszelakiego, i inszych rzeczy w folwarkach, a we wsiach będących do gospodarstwa należących²⁷⁰.

Za prowadzenie wykazów odpowiadały te siostry, które pełniły w klasztorze określone funkcje, choć zdarzało się, że wykonywano je także na zlecenie²⁷¹. Zakrystianka sporządzała w dwóch egzemplarzach „regestra wszelkich rzeczy kościelnych z argenterii [srebra – J.G.], aparatów, ozdób i którychkolwiek sprzętów ... z annotacją dnia i roku co przybyło, od kogo, co ubyło” i przedstawiała je do wglądu przełożonej, następnie tom oprawiano w skórę. Dziełem kantorek był spis „obrzędów i śpiewów”²⁷². Ekonomka przygotowywała zestawienia „dobrze zrachowane pieniądze” oraz „regestra wszystkich sprzętów każdej oficyny”, w tym spisy materiałów przekazanych siostram do przedzenia i szycia²⁷³. Spisywano też wyposażenie refektarza, kapitułarza, kuchni. Dla każdej nowicjuski odpowiedzialna za to mistrzyni przygotowywała *Regestr do obłóczyn wyprawy*, zawierający przedmioty niezbędne w klasztorze, jak trzewiki, bielizna, sztuce, brewiarz czy łóżko²⁷⁴, który podpisywała każda z panien, a gdyby nie potrafiła, zastępowała ją w tym przełożona²⁷⁵. Zakonnice sporządzały również spisy przedmiotów w swojej celi, a także pozostałych po śmierci innych sióstr. W 1667 r. ksienia kroska Marianna Massalska zrobiła np. wykaz rzeczy Katarzyny Rajeckiej²⁷⁶, wysłanej z Wilna na fundację do klasztoru w Krożach. Zawierał on dokumenty (jak rejestry „obligów”, testament pani Ważyńskiej, akta procesowe) oraz przedmioty osobiste i księgi (brewiarz, diurnał, dwie polskie księgi duchowne)²⁷⁷.

Przygotowywano także rejestry księgozbiorów klasztornych i wykazy książek przeznaczonych do lektury, np. nakazanej w regule na Wielki Post. W latach 1640–1642 wśród tytułów wybranych dla konkretnych cysterek w Owińskach znalazły się m.in. rozmyślenia Diego Alvareza, Luisa de la Puente, Luca Pinellego, Francesco Ariasa, Jeremiasa Drexela, Marcina Hińczy, Mikołaja Mościckiego i Pawła Simpliciana. Zalecano również czytanie *Drogi doskonałości* Teresy z Ávili, żywotów świętych benedyktyńskich w opracowaniu Jana Węgrzynkowica i Wojciecha Płockiego, a także traktatu alegorycznego *Desiderosus*²⁷⁸.

Inny rodzaj spisów stanowiły akta personalne, zarówno osób związanych z konwentem, jak przede wszystkim samych siostr. W pierwszym przypadku były to głównie dane o przełożonych²⁷⁹, kapelanach, spowiednikach zwykłych i „ekstraordynaryjnych”²⁸⁰, a także o kaznodziejach, podejmujących duchową posługę w kościele i klasztorze. Dodatkowo opracowywano również powinności osób pełniących te funkcje²⁸¹. Notowano także informacje o rezydentkach mieszkających w klasztorze (np. u brygidek lubelskich)²⁸² oraz o dobrodziejach (przykładem może być *Regestr tych Dobrodziejów którzy tak do pierwszy fundacji jako i po spaleni od pierwszych Szwedów przykładali się do restauracji klasztoru benedyktynek w Grudziądzu*²⁸³, w roku 1655).

W drugim przypadku dokumentacja obejmowała całe życie zakonnice: obłóczny, profesję i konsekrację, wszystkie pełnione urzędy, w końcu „zejście z tego świata”. Przechowywano poświadczenia tych wydarzeń oraz tworzone wykazy, np. panien przyjmowanych do klasztoru²⁸⁴. U wizytek przewidziano specjalny tekst, który miały podpisać:

Ja N., Córka tych a tych Rodziców, mając lat około N. z mojej dobrej woli i za pozwoleniem Ojca i Matki mojej zostając około dwóch albo trzech miesięcy w tutecznym klasztorze, widziałam i uważałam dobrze reguły i exercycją [tj. ćwiczenie – J.G.] Zakonu tego, i proszę dobrowolnie nie z przymusu o habit święty do rzędu siostr nowicyjey chórowych albo stowarzyszonych albo siostr domowych w tej Kongregacji, com z łaski Bożej otrzymała, odmieniając wespół z habitem imię moje i dano mi to a to imię, w ten a w ten dzień tego a tego miesiąca Roku tego a tego i podpiszę się imieniem, które im dano przy habicie²⁸⁵.

Gromadzono karty profesji, gdyż zgodnie z zaleceniem: „Ksieni osobliwą książkę mieć powinna, w której by każdej nowicjuszki profesyja zapisana była własną ręką nowicjuszki z dwiema świadkami podpisaną”²⁸⁶. Benedyktyнки wileńskie następująco notowały tekst ślubów:

Wszzechmogący Wieczny Boże, Ja Joanna Teofila Korsakówna z województwa połockiego, która stoję przed obecnością Twoją Boską, ślubuję Boskiemu Majestatowi Twemu i Tobie Matko duchowna Przewielebna Panno Sybillo Reytanówno Ksieni na ten czas klasztoru tego wileńskiego będąca przed Najświętszą Panną Maryją Świętym Ojcem Benedyktem i Wszystkimi Świętymi osobliwie patronami kościoła tego i te, których relikwie Święte są, przy obecności w Bogu Najprzewielebniejszego

Jego Mości Księdza Adama Kołłątaja kanonika wileńskiego i wszystkich panien siostr tutejszych ubóstwo, czystość, posłuszeństwo, obiecując stałość i nawrócenie obyczajów według Reguły Świętego Ojca Benedykta. Nieskończonej Twojej Boże dobroci proszę, abyś tę ofiarę moją wdzięcznie przyjął raczył, a jakoś mi dał chęć do ofiarowania, tak racz dopomóc obfitą łaską swoją do wypełnienia tych ślubów moich. Roku tysięcznego siedemsetnego czterdziestego szóstego miesiąca dnia Januarii, a na lepsze świadectwo ręką swoją własną pisałam Joanna Teofila Korsakówna ZSO Benedykta *Suscipe me Domine secundum eloquium tuum et vivam et non confundas me ab expectatione mea*²⁸⁷.

Profesję poprzedzał egzamin kanoniczny, a wizytatorzy dbali o sporządzanie i odpowiednie zabezpieczenie dokumentacji. Jej przykładem może być *Catalog abo porządek do zakonu przyścia y ślubu P.B. Oddania zakonnych panien ... przez wielbną Pannę Agnieszkę lastkowską xięnią klasztoru tego uczyniony*²⁸⁸ założony w 1596 r. przez wizytki lubelskie po wizytacji kardynała Jerzego Radziwiłła. Zdarzało się – tak jak to było w przypadku *Regestru WW. Panien Siostr zakonnych konwentu Piotrkowskiego Zakonu Kaznodzieskiego* – że dokumentację zaprowadzał spowiednik:

[p]onieważ żadnej nie masz noty, którego roku i dnia która z WW. Panien siostr tegoż konwentu za powodem Ducha Najśw. wstąpiła i profesją uczyniła, więc umyśliłem i ja natenczas tychże ... panien siostr niegodny spowiednik i wikary brat Wojciech Tyszka ... dać impet, aby przynamniej te IchM Panny Siostry które Bóg konserwuje [zachowuje – J.G.] przy życiu żeby się według konstytucji naszych wpisały i potem się wpisowały zaraz po ś. profesji²⁸⁹.

Opracowywano też osobne spisy siostr po konsekracji, z wyszczególnieniem ksieni, za której kadencji uroczystość się odbyła²⁹⁰, a także menologie, w których notowano nazwiska zmarłych zakonnic, przy czym np. *Memoriał w Bogu zeszytych a wieczney pamięci godnych W. Nayprzewielebniejszych Wielbnych Panien Siostr* klasztoru wileńskich benedyktynek miał również służyć modlitewnej pamięci o dobrodziejach konwentu²⁹¹. Pracę tę dedykowano ksieni Mechtyldzie Hilzenównie:

Zapisane w Księdze Baranka rejestrować [spisać – J.G.] kazałaś osoby, żebyś w osobliwych Twoich dewocyjach [nabożeństwach – J.G.] błagać mogła Majestat Boski za wszystkich jak z rejestru²⁹².

Informacje o premonstratenkach i ich najbliższym otoczeniu łączył także nekrolog spisany w 1626 r. przez norbertankę ze Strzelna, Urszulę Siemiątkowską. Najpewniej *Commemoratio omnium parentum, fratrum, sororum, fundatorum, benefactorum nostrorum et aliorum Christi defunctorum*²⁹³ stanowił zresztą kompilację pracy innej tamtejszej norbertanki Reginy Buszkowskiej oraz luźnych zapisów, prowadzonych do ok. 1625 r.²⁹⁴. Jeszcze szerszy „adres modlitewny” miał *Kathalog służebnic Pańskich z Zakonu SO Franciszka Po rożnych mieyscach szczegulniey zaś w Konwentach Prowincyi*

Ruskiej w Bogu zeszytych spisany Roku Pańskiego 1752, sporządzony dla bernardynek lwowskich i dedykowany „Najprzewielebniejszej IMC Pannie Salomei Spendowskiej konw[entu] Lwow[skiego] WW PP Bernardynek Matce Przy dorocznym obchodzeniu Patronki s. oraz całemu Seraficznych Córek Zgromadzeniu”²⁹⁵. Geneza jego była następująca: w 1744 r. generał zakonu polecił, by każda prowincja i klasztor prowadziły katalogi zmarłych braci i sióstr, „ażeby też katalogi na każdy dzień porządnie w Refektarzach przed wstaniem od obiadu czytane były, po przeczytaniu zaś, żeby za te dusze których imiona czytane będą wszyscy się zaraz modlili”²⁹⁶. W związku z tym definator prowincji ruskiej i pisarz Wenanty Tyszkowski²⁹⁷,

przynaglony będąc usilną prośbą Najprzewielebniejszej JejMość Panny Salomei Spendowskiej Matki ... Panny Marcelianny Dobrowskiej EksMatki, ... Zofii Bartrandowny Wikaryi i innych Dyskrettek, Officialek i całego zgromadzenia, których prawdziwe widział chęć modlić się za zmarłe siostrzyczki swoje, więc podjął się ... onym wypisać katalog, w którym nie tylko są wyrażone imiona sióstr wszystkich w tym konwencie zmarłych, ale też na każdy dzień wypisane są Imiona niektórych Oblubienic Chrystusowych tegoż Zakonu w różnych Prowincjach ... z krótkim opisaniem chwalebego życia albo cnót Ich²⁹⁸.

Praktyka uzupełniania spisów była ściśle określona: po śmierci siostry przełożona wysyłała list do prowincjała, a także zawiadamiąta o zaistniałym fakcie przełożone konwentów w Lublinie i Brześciu, by zamieściły odpowiednią informację w swoich katalogach. Następnie nekrolog sprawdzał teolog lub kaznodzieja, który po konsultacji ze spowiednikiem wypowiadał się na temat „obyczajów i życia tejże siostry”. Wzmiankę tę, wraz z informacją o rodzicach i latach spędzonych w zakonie, wpisywano do katalogu rodzimego klasztoru²⁹⁹. W ten sposób można było być pewnym wzajemnej modlitwy oraz zyskiwało się dobry przykład i naukę do naśladowania. Poczucie jedności w zakonie wzmacniał fakt, że zakonnice wymienione w nekrologu żyły w wielu klasztorach Polski i Europy oraz pochodziły z różnych epok, począwszy od św. Klary.

Wykazy personalne łączono często w odrębne tomy, np. *Regestr WW. Panien Zakonnych* zawierał informację o dacie „wstąpienia do zakonu” i „czynienia profesji” benedyktynek w Nieświeżu³⁰⁰. W jednej księdze informacje o obłóczynach, profesji, konsekracji i elekcji księń, a także śmieci tamtejszych mniszek zgromadziły benedyktyнки sandomierskie³⁰¹. Wizytki do użytku wewnętrznego przewidziały sporządzenie „księgi wielkiej” do zapisywania fundacji, elekcji przełożonych, profesji sióstr, odnawiania ślubów i śmierci, określanej jako „księga konwentu”. O jej znaczeniu świadczy sposób przechowywania: w skrzyni, zamykanej na trzy klucze. Podobnie benedyktyнки ze Staniątek w jeden wykaz wpisywały „każdej siostry czas przyjęcia jej do Zakonu, czas profesji i czas zejścia z tego świata”³⁰². Informacje te dołączano także do innych zestawień, jak w przypadku *Kollekty funduszu kościoła i klasztoru* karmelitanek dawnej obserwacji we Lwowie. Rękopis otwierał katalog „najwyższych biskupów rzymskich”, generałów zakonu, prowincjałów i spowiedni-

ków zakonnych, następnie zamieszczono wykaz przeorysz klasztoru św. Agnieszki, z wyszczególnieniem ich zasług, oraz spis *Wielebnych Panien które przyjęły habit zakonny karmelitański profesję poczyniły po odprawionym nowicjacie we Lwowie*, w układzie „lata nowicjatu, świeckie, zakonne, imię i nazwisko, lata uczynionej profesji”³⁰³. Podobny charakter miała metryka drugiego klasztoru: *Ogród zamknięty siostr N-Maryi Panny z Góry Karmelu przy mieście dubieńskim*³⁰⁴. Niekiedy specjalne wykazy przesyłano między klasztorami, przede wszystkim w celach modlitewnych, jak np. spis zakonnic i uczennic – ofiar pożaru w klasztorze wizytek w roku 1732³⁰⁵. Podobny cel – modlitewnej pamięci – miał spis benedyktynek sandomierskich, wypisany na ozdobnej tablicy, w układzie według rządów ksieni³⁰⁶.

O praktycznym przeznaczeniu ksiąg świadczą dołączane do nich indeksy, ułatwiające poszukiwanie informacji, a także ich staranne oprawy. Niekiedy najważniejsze i przydatne informacje wynotowywano, np. na wyklejce kroniki benedyktynek z Grudziądza znajduje się zapis o założeniu klasztoru i kupnie kamienic („to jest wyjęte z transakcji”) oraz „recepta na rozumu pomieszenie”. Łączenie różnego rodzaju wykazów ułatwiało zarządzanie wspólnotą, np. anniwersarz benedyktynek w Staniątkach zawierał informacje majątkowe o darowiznach na rzecz klasztoru oraz o utraconych nieruchomościach³⁰⁷, a do akt personalnych dołączano wspomnienia o zakonnicach i opisy kronikarskie.

Podobną zawartość jak zakonne rękopisy administracyjne miały akta kapitulne, także odnoszące się do różnych sfer funkcjonowania klasztoru. Postanowienia kapituły wpisywano zresztą do dokumentów klasztornych, prowadzono również specjalne księgi. Przykładowo, *Liber consiliorum*³⁰⁸ dominikank przemyskich informuje o prawnych, personalnych i ekonomicznych kwestiach życia wspólnoty: zawiera opisy wydatków na remonty oraz wyposażenia kościoła i klasztoru, w tym składki na wykonanie lub przerobienie aparatów kościelnych oraz rejestruje decyzje oddania arendy, kopie kontraktów posagowych i umowy między zakonnicami przenoszącymi się do tego konwentu:

Roku Pańskiego 1631 16 stycznia stało się concilu[m] siostr klasztoru panieńskiego w Przemysłu de obserwancja Zakonu Dominika świętego ze strony siostry Marianny Łosowski ... mając intencją mieszkać tu w Przemysłu zapisała konwentowi Przemyskiemu Zakonu Świętego Dominika w Grodzie Zakroczymskim półtora tysiąca złotych, które miała zapisem ... z tą jednak umową którą uczyniła z siostrą Febronią Chmielowską na ten czas przeoryszą klasztoru tego panieńskiego będącą po potrzebach klasztornych w Zakroczymiu w ten sposób iż jeśli tu siostra Marianna Łosowska miała dokończyć życia swego w tym klasztorze przemyskim to półtora tysiąca miały służyć wiekuiście temuż klasztorowi, a jeśli z posłuszeństwa świętego miała być do konwentu swego Sochaczowskiego przeniesiona ... tedy powinny ją te tu panny kwitować abo raczy transfundować tę sumę. Zuzanna Wyszomierska wikaria, siostra Barbara Humnicka subprzeorisa³⁰⁹.

W księdze kapituły notowano wykazy panien „do obłóczyn i profesji”, rejestrowano sposób ich odprawienia, wraz z zapisem egzaminu kanonicznego, a także opisem specjalnych okoliczności złożenia profesji. Na przykład Izabellę Magdalenę Ramutównę³¹⁰ przyjęto na rok probacji³¹¹, jednak z powodu choroby poprosiła o możliwość wcześniejszego złożenia ślubów, „że sobie tego bardzo pragnęła”. Pochowano ją w czarnym welonie, a konwent „posagu i z wyprawą wziął więcej niż pół trzecia tysiąca bez wszelkich trudności”³¹².

Niejednokrotnie zapisy miały formę kronikarską. Zanotowano np., że w 1676 r. „podczas ciężkiego czasu gdyż nie tylko głód był między ludźmi dla wielki drogości, ale i nieprzyjaciół to jest Tatarzy plądrowali koło nas” w klasztorze zamieszkała Wiktoria Zaleska z konwentu lwowskiego, która nie tylko opłacała swoje wyżywienie i prace remontowe, ale ofiarowała 120 zł dla konwentu, 1 tys. na kościół oraz zostawiła w depozycie złoty łańcuszek, za co oczekiwała modlitwnej pamięci³¹³.

DOKUMENTACJA DZIEJÓW KONWENTU

Historiografia zakonna jest pojęciem o nieostrych granicach. Wynika to z różnych funkcji, jakie w danym czasie pełniły zapisy. Rejestrowano bowiem wiadomości historyczne (zwłaszcza dotyczące początków fundacji), kopiowano dokumenty wymagające zachowania, podawano dane zbiorcze (np. o składzie osobowym), odnotowywano istotne rocznice (menologia, zapisy biograficzne i hagiograficzne), zapisywano informacje bieżące (np. wiadomości o aktualnych wydarzeniach z życia klasztoru, o podejmowanych pracach, które znaleźć zresztą można także w korespondencji)³¹⁴.

Dokumentowanie dziejów kapitularnych zalecał brygidkom grodzieńskim dekret generalnej wizyty z roku 1760³¹⁵. Podjęła się tego ksieni Teresa Chreptowiczówna³¹⁶, kreśląc pierwsze lata własnych rządów i notując swoje ciekawe (także pod względem literackim) konferencje³¹⁷. Także wizytator benedyktynek jarosławskich uznał za potrzebne „pisanie kronik albo dziejów rocznych cokolwiek w tych czasach pożytecznych wiadomości znajdować się może, przeto na wzór dawniejszych kronik klasztornych” nakazał ksieni „przez zakonnicę, czyli inszą do tego sposobną osobę, aby notowano i zapisane były”³¹⁸.

Autorkami tych dziejów były najczęściej zakonnice lub spowiednicy (np. u benedyktynek w Grudziądzu Ignacy Birkowski). Spisywała je albo pojedyncza siostra, albo kilka siostr (tworząc cykl). Zwykle były to przełożone, np.: w radomskim klasztorze benedyktynek Helena Leżeńska i Zofia Sokołowska, w Chełmnie Regina Rosianka, w Toruniu Angelika Hoffmanówna, w Poznaniu Joanna Jaskólska, u karmelitanek we Lwowie Marianna Marchocka, w Krakowie Magdalena Hipolitówna i Zofia Jarocka, w Wilnie Felicjanna Tyszkiewiczówna, w Lublinie Anna Pajewska, u norbertanek na Zwierzyńcu Helena Koziarska i Teresa Petrycówna, a w Płocku Zofia Pilichowska³¹⁹.

O zapis swoich dziejów dbały zwłaszcza karmelitanki³²⁰, wizytki³²¹, dominikanki piotrkowskie, którym „Brat Wojciech Tyszka Predyktor [kaznodzieja – J.G.] Generalny ... dał impet” do „tego dzieła”, a także norbertanki płockie, notujące swą historię na polecenie prepozyta klasztoru Wojciecha Tolibowskiego³²². Czasem pomysł tworzenia „domowej” historii pochodził od przełożonych, które nierzadko same potem

prowadziły lub kontrolowały zapisy. Było tak np. w przypadku ksieni benedyktynek radomskich, Zofii Sokołowskiej, która „przejrzawszy się, że wiele rzeczy godnych pamięci ginie w zapomnieniu, a inaczej odwdziaczyć [się] nie mogą miejscu temu”, zaczęła prowadzić kronikę wspólnoty³²³. Podobna „potrzeba do wiadomości przyszłym czasom”³²⁴ przyświecała norbertankom: na Zwierzyńcu „dzieje rozmaite cokolwiek się działo w klasztorze zwierzynieckim” zostały spisane „na cześć, chwałę Panu Bogu ... na wieczną pamięć siostrzyczkom po nas będącym” przez Teresę Pertycównę³²⁵, z kolei u norbertanek w Imbramowicach tekst redagowała początkowo ksieni Zofia Grothkówna, a od 1722 r. zapis kontynuowała Anna Postupalska³²⁶. Kronika ta obejmuje cały czas rządów przełożonej, od wyboru w 1703 r. do śmierci w 1741 r. Stanowi ona wiarygodne (choć subiektywne) źródło nie tylko do dziejów wspólnoty, lecz także lokalnej społeczności, gdyż autorki były albo uczestniczkami, albo świadkami szczegółowo opisywanych zdarzeń. Także siedmiokrotna przełożona bernardynek krakowskich Franciszka Wiszowata³²⁷ w 1747 r. opisała historię swojej wspólnoty „na potomne czasy dla przychodzących do Zakonu S., aby wiedziały niektóre potrzebne fundacje skąd wynikły”³²⁸. Podobny cel miała kronika tego klasztoru, prowadzona przez kolejne przełożone, z których ostanía zanotowała „tę kartę próżną [tj. pustą – J.G.] zostawiam abym to wpisać mogła, co zamyślam uczynić temu klasztorowi, jeśli żyć będę”³²⁹.

Nierzadko dzieje spisywano, korzystając z pamięci najstarszych sióstr. Działo się tak zwłaszcza wówczas, gdy zaginęły wcześniejsze dokumenty i opracowania³³⁰. W ten sposób lubelskie wizytki odtwarzały swoją historię „po nieszczęśliwym przypadku ognia, ile pamiętać się może”³³¹, a benedyktynki lwowskie rekonstruowały *Życie czcigodnej Katarzyny Saporowskiej pierwszej klasztoru tego fundatorki i Xieni*³³². O uznaniu wartości notowania własnych dziejów świadczy decyzja przełożonej klasztoru benedyktynek poznańskich:

z jakiego zaniedbania albo też odwłoki tak potrzebnej rzeczy nie sporządzono ksiąg spraw potocznych klasztornych od fundacyjnej aż do roku 1649, w czym spostrzegłszy się panna ksieni, dała sporządzić czworo ksiąg³³³.

Księgi owe zawierały kronikę, summariusz dochodów i rozchodów, summariusz dochodów z jałmużny, inwentarz zboża we wsiach klasztornych, odpisy listów ksieni Żerońskiej do Mortęskiej, biografie sióstr, a także duchowy testament ksieni Anny Czarnkowskiej.

Zachowane zapisy kronikarskie kopiowano, z zamiarem „dalszego wpisywania rzeczy godniejszych uwagi”, jak zrobiły to bernardynki lubelskie³³⁴, a następnie prowadzono przez kilkadziesiąt lat³³⁵. Z kolei benedyktynki lwowskie kontynuowały dokumentowanie własnych dziejów w opracowaniach: *Informatia potomnym wiekom o fundacji klasztoru Zakonu Kassynenskiego S. Benedykta przy kościele pod Tytułem Wszystkich Świętych założonego na Rusi przy Lwowie Roku 1595*, która została za świętobliwym Rządem ... I.M.P. Eleonory z Kazanowa *Kazanowskiej Xieni konwentu tegoż ... w Roku 1692 Przekonnotowana* oraz *Kronika klasztoru y Kosciola tego dzieiow niektorych Od Naypierw-*

szey Fundacyi miejsca tego Głową ... Anny Giertrudy Kurdwanowski ... ozdobiona ... Roku Pańskiego 1762³³⁶.

Kroniki rejestrujące dzieje konkretnej wspólnoty pozwalają też zrekonstruować proces formowania się całej kongregacji, np. reformowania się benedyktynek³³⁷. Pierwsze ich kroniki³³⁸, zwłaszcza klasztoru w Chełmnie z lat 1578–1619³³⁹, ukazują przebieg wprowadzania potrydenckiego prawa, formowania się ustawodawstwa, a także erygowania nowych fundacji. Na ich podstawie (np. kroniki benedyktynek toruńskich, klasztoru opozycyjnego wobec podejmowanej reformy)³⁴⁰ można też prześledzić różne sposoby interpretowania życia zakonnego.

Najczęściej historiografia klasztorna zawierała opisy początków wspólnoty (w tym jej świątobliwych fundatorek)³⁴¹, kształtowania się jej uposażenia oraz dalszych dziejów (z wyszczególnieniem przełożonych). Taki układ mają np.: *Metryka abo wyraźne opisanie postanowienia klasztoru sióstr zakonu św. Dominika trzeciego habitu*³⁴², którą założyła w 1628 r. u dominikanek św. Katarzyny Jadwiga Piotrkowczykówna, córka Andrzeja Piotrkowczyka, a także dzieje drugiego konwentu krakowskiego – *Kronika abo opisanie postępków i zachodów około fundowania konwentu*³⁴³ dominikanek na Gródku (tu wstąpiły bratanice Jadwigi, Barbara i Agnieszka Piotrkowczykówny). Ten drugi rękopis zawiera wykaz dokumentów, odnoszących się do zatwierdzenia klasztoru i jego materialnego zabezpieczenia, a także ciekawy opis starań o życie duchowe dominikanek, podejmowanych przez Mikołaja Mościckiego³⁴⁴.

Jak już wspomniano, do kronik dołączano także odpisy aktów fundacyjnych i donacyjnych, wyciągi z akt notarialnych, a nierzadko także spisy personalne (zwłaszcza profesji i nekrologi) oraz gospodarcze, często – jak pisano o tym wcześniej – funkcjonujące również samodzielnie. Taką budowę ma np. diariusz z lat 1627–1869 klasztoru dominikanek w Piotrkowie³⁴⁵, do którego dodano: *Zebranie praw, przywilejów na wsie, grunta, folwarki, place, domy, łąki i różne sumy na dobrach leżące ... do konwentu pod tytułem Przenajświętszej Panny Maryi Śnieżnej Piotrkowskiego ... za staraniem ... Anny Słupeckiej ... przeoryszy wypisane ... 1719*, zapisy posagów (zebrane w 1752 r.) oraz *Regestr W.W. Panien Sióstr zakonnych konwentu Piotrkowskiego Zakonu Kaznodzieskiego*, zaprowadzony przez spowiednika Wojciecha Tyszkę. Teksty prawne i majątkowe wpisano też do *Kroniki klasztoru świętego Iozepha bernardynek krakowskich*³⁴⁶.

Choć w kronikach notowano głównie to, co było ważne z punktu widzenia konkretnej wspólnoty lub nawet autorki zapisu, historiografia zakonna obrazuje także dzieje społeczności lokalnej³⁴⁷, nierzadko zresztą sytuowane w kontekście sytuacji Rzeczypospolitej, a nawet ówczesnej Europy, gdzie zakonnice trafiały w sytuacjach migracji wojennych i „czasu moru”³⁴⁸. Nie dało się przecież abstrahować od relacji między klasztorem a miastem, rodziną fundatorską czy dworem królewskim.

Poszczególne elementy kronik pełniły różne funkcje: informacyjną (roczne dzieje konkretnej wspólnoty), archiwum pamięci (kopie dokumentów, zapisy biograficzne, autobiograficzne, spisy personalne, ekonomiczne, notatki, twórczość własna), historyczną (historia społeczna i kościelna, indywidualna, lokalna, narodowa), komunikacyjną (kopiowana korespondencja, opisy uroczystości kościelnych i klasztornych), ludyczną (pieśni, oracje itp.)³⁴⁹. Niewątpliwie historiografia klasztorna poświadcza

pisarskie umiejętności zakonnic³⁵⁰, choć dominowały przecież proste teksty narracyjne: opis, przemówienie, kazanie, sprawozdanie, epitafium, wiadomość³⁵¹. Jak wspomniano wcześniej, dbano nie tylko o zapis dziejów, ale także o jego formę. Karty tytułowe kronik nierzadko bogato zdobiono (zdarzało się, jak w przypadku kronik dominikańskich, że drukowano)³⁵², teksty rubrykowano, wykorzystywano kolorowe atramenty, a np. siostra Jaskólska w kronice benedyktynek poznańskich wykonała cykl 12 całostronicowych rysunków „prac miesięcy”, opatrzonych sześciowierszami. Tomy zwykle oprawiano, najczęściej w skórę.

ŚWIADECTWA ŻYCIA WEWNĘTRZNEGO

Rękopisy dokumentujące duchowość w środowisku zakonnym, często najliczniejsze w spuściznie poklasztornej³⁵³, służyły przede wszystkim pogłębieniu życia modlitwy oraz stanowiły jedno z najważniejszych narzędzi formacji. Pobudką do ich powstawania były zalecenia zawarte w ustawodawstwie zakonnym, a także nakazy przełożonych, dostosowane do etapu życia w konwencie (np. nowicjatu), pełnionych w nim funkcji i urzędów (np. dla ksieni) oraz przeznaczenia tekstów (np. na potrzeby rekolekcyjne). Funkcjonowały więc rękopisy tworzone, kompilowane i kopiowane na potrzeby konwentu, wybranych grup zakonnic oraz do użytku prywatnego.

Piśmiennictwo adresowane do całej wspólnoty miało służyć pomocą w realizowaniu powołania zakonnego. Były to głównie utwory hagiograficzne, dostarczające odpowiednich przykładów postępowania, a także traktaty ascetyczne, mające na celu lepsze zrozumienie składanych ślubów i realizację życia zgodnie z przyjętymi ideałami. Były one dziełem albo zakonnic, albo spowiedników i kierowników duchowych. Kopiowano także druki z zakresu teologii duchowej.

Niejednokrotnie inicjatywa przygotowania odpowiednich tekstów wychodziła od przełożonych konwentu, które starały się zwłaszcza o dostarczenie wspólnocie wzorów do naśladowania. W tym celu zlecały m.in. opracowanie hagiografii zakonu, np. *Menologium Cistercienskie wykładami objaśnione przez Autora W. Ojca Chryzostoma Henriqueza Horteńskiego ... Zakonu Cistercyjskiego Historyka Generalnego*³⁵⁴ sporządzono „za staraniem Wielebnej Panny Jadwigi Teresy Kozielskiej³⁵⁵ Zakonnice i Przeoryszy Conwentu Owińskiego”. Starannie wykonany tom, liczący 743 karty, w układzie na każdy dzień opisywał życie wybranego świętego lub świętej zakonu. „Wypis” z tego zbioru (z datą 12 kwietnia 1668 r.) wykonał Kazimierz Franciszek Laktański (cysters z Paradyża), a ksieni przeznaczyła rękopis „Na Bibliotekę w miejscu profesji swojej do spólnego używania zgromadzeniu tutecznemu”.

Podobny charakter miała księga żywotów świętych premonstratensów³⁵⁶, dedykowana ksieni zwierzynieckiej Dorocie Kątskiej, ale przeznaczona do wykorzystywania przez całą wspólnotę (co odpowiednio zaznaczono)³⁵⁷. Rękopis opracował opat Zigmunt Kochel, a przetłumaczył w 1617 r. norbertanin z Hebdowa, a jednocześnie proboszcz norbertanek ze Zwierzyńca, Maciej Zagórski³⁵⁸. Jego pracy przyświecały dwa cele:

Naprzód aby wszystkie siostry i każda z nich z osobna profesyjej Zakonu naszego, także też i ci którzy czytać będą Pana Boga który jest dziwny w świętych swoich chwaliłi. Druga, a co nawiętsza czego sobie każdy życzyć ma ile rzecz podobna, aby tychże świętych naśladować mogli³⁵⁹.

W 1618 r. do wykazu tego Zagórski dodał zrekonstruowane biografie kilku świątobliwych norbertanek (dokumenty klasztoru zwierzynieckiego spłonęły w czasie pożaru)³⁶⁰.

Wzorów postępowania dostarczały także życiorysy świętych fundatorów i reformatorów zakonu, m.in. Jana od Krzyża i Franciszka Salezego. Jednak szczególnie często siostry przepisywały żywot (niekiedy w połączeniu z kopią bulli kanonizacyjną z 1622 r.), pisma i listy św. Teresy z Ávili³⁶¹ oraz jej monastycznych poprzedniczek (ss. Mechtyldy i Gertrudy) oraz kontynuaterek (ss. Joanny Franciszki de Chantal, Marii de Ágreda, Mechtyldy de Bar i Marii Magdaleny de Pazzi³⁶²). Pisma św. Teresy powielano także na użytek innych konwentów; czyniła to np. karmelitanka lwowska Teresa Kolumba (Cecylia Perin)³⁶³. Niewątpliwie święta ta stanowiła wzór do naśladowania nie tylko w sferze duchowej, ale także jeśli chodzi o aktywność pisarską³⁶⁴. Dowodzą tego m.in. dzieła pierwszych pokoleń karmelitanek polskich, np. biografię Teresy Barbary od Najświętszego Sakramentu (Zadzikowej) spisała jej następczyni w klasztorze Niepokalanego Poczęcia NMP Lublinie – Maria Magdalena od Zbawiciela (Żaboklicka)³⁶⁵, a nauki o życiu zakonnym pozostawiły po sobie m.in. karmelitanka z klasztoru pw. św. Józefa – Agnieszka od Trójcy Świętej (Myszkowska)³⁶⁶ oraz jedna z trzech krakowskich profesek, które przybyły na nową fundację do Lublina – Anna od Jezusa (Stobieńska)³⁶⁷. Poszczególne rękopisy (później kopowane) zawierały zarówno pojedyncze biografie, jak i ich zbiory³⁶⁸, niejednokrotnie odnoszono się w nich także do początków i dziejów fundacji lub okresu reform³⁶⁹.

Dla środowiska karmelitańskiego charakterystyczne były także autobiografie mistyczne³⁷⁰, pisane na polecenie przełożonych, a także spowiedników i kierowników duchowych:

Postuszeństwo święte Wielebnej Matce Teresie rozkazało żywot swój napisać i wszystko co Dobroć Boska w jej duszy sprawować raczyła, aby tak rozeznawszy sprawy i postępek życia jej duchownego, iż był z Ducha Bożego, mogli wszyscy Pana Boga chwalić³⁷¹.

Ukształtował się wręcz pewien sposób pisania: zakonnice nie tylko dawały wyraz swym przeżyciom religijnym, ale jednocześnie pobudzały je w czytelnikach³⁷². Przykładem może być starannie wykonany rękopis związany z klasztorami benedyktynek w Staniątkach (użytkowała go tamtejsza mistrzyni nowicjatu i kronikarka Anna Kiernicka³⁷³) oraz klarysek w Starym Sączu. Zawiera on cykl rycin *Cor lesu amanti sacrum* Antonia Wierixa, zaopatrzonych w tłumaczenia inskrypcji, komentarze i modlitwy o charakterze mistycznym, a także w liczne wzmianki autobiograficzne³⁷⁴. Do innego, wspomnianego wcześniej cyklu emblematycznego *Pia desideria*

Hermana Hugona, odnosi się rękopis z 1662 r. *Książeczka pragnienia dusze nabożnej*³⁷⁵, pochodzący z klasztoru Niepokalanego Poczęcia karmelitanek lubelskich – o modlitwę za tę pracę prosiła Teresa Barbara od Najświętszego Sakramentu (Zadzikowa)³⁷⁶. Anonimowy autor nie tylko przełożył wersety towarzyszące rycinom (zachowały się jedynie ślady po ich wklejeniu), ale przygotował też prozatorskie subskrypcje, oparte co prawda na oryginalnym tekście patrystycznym, lecz uzupełnione o własne uwagi. Zadbął również o estetykę druku: zapewnione kaligraficznym pismem karty są ujęte w ramki i rubrykowane.

Oprócz zbiorów tematycznie jednorodnych, powstawały także rozmaite zakonne sylwy, obejmujące teksty przydatne w życiu zakonnym, np. nabożeństwa, modlitwy, regulaminy, nauki i konferencje przełożonych. Przykładem takiego „podręcznika” jest *Zbiór modlitw, nauk religijnych, regulaminów tyczących życia zakonnego*, pochodzący najpewniej z poznańskiego klasztoru karmelitanek³⁷⁷. Ten obszerny rękopis zawiera m.in. *Ćwiczenie na Adwent Anny* od Jezusa (Stobieńskiej)³⁷⁸, wiele nauk kapitulnych³⁷⁹, medytacje, modlitwy, fragmenty konferencji Teresy Barbary od Najświętszego Sakramentu (Zadzikowej), a także różne wskazówki dla nowicjuszek, opis ceremonii profesji, kazania karmelitów (m.in. Stefana Kucharskiego), fragmenty katechizmu, korespondencji, skopiowane pisma ss. Reformatorzki Karmelu, Jana od Krzyża, Katarzyny Sienieńskiej, Franciszka z Asyżu, Brygidy, Magdaleny de Pazzi, Gertrudy i Mechtyldy.

Innym przykładem „antologii” wskazówek i medytacji, uznanych za szczególnie przydatne w życiu zakonnym, było *Cwiczenie albo praktyka uczynków albo aktów żywota zakonnego nauka na prostowaniu albo na direkcjach wszystkich Zakon zawisł...* pochodzące ze wspólnoty brygidek lubelskich. Tom ten zawiera teksty o przygotowaniu do mszy św., nawiedzeniu Najświętszego Sakramentu; „akty wewnętrzne”; „całodziennie spraw rozporządzenie”; medytacje o grzechu, miłosierdziu i niebie; naukę o przygotowaniu do śmierci; „ekscercycja abo ćwiczenia duchowne dla odnowienia i poprawy żywota barzo potrzebne i pożyteczne”; fragmenty z pism Tomasza a Kempis, Jeana Crassetta, Paolo Segnerego. O przeznaczeniu rękopisu świadczy dedykacja:

Daję tę książkę Pannie Teresie Moratowiczównie profesce [od 8 sierpnia 1728 r.], aby zażywając w miłości Boskiej w wszelkich zakonnych afektach pomnażała się. T.D. [Teofila Dłużewska] Ksieni K[onwentu] L[ubelskiego] 1 Marca 1729 r. o westchnienie proszę teraz i po śmierci Mojej³⁸⁰.

Zresztą ksieni Dłużewska na tyle skutecznie dbała o duchowość podległych sobie zakonnicek, ich wierność regule i oficjum, że doprowadziła do ponownej reformy brygidek lubelskich (ok. 1733 r.).

Teksty rękopiśmienne często dołączano do druków i wspólnie z nimi oprawiano. Powstawał wówczas tom łączący różne treści duchowe, utwory własne i kopiowane, niejednokrotnie powstające przez wiele lat. Zapisy zakonnicek obrazowały też niejednokrotnie recepcję czytanych przez nie tekstów (np. w formie modlitw, „aktów”, rozmyślań lub uwag odnoszących się do realizacji życia zakonnego), stanowiąc świadectwo konkretnych potrzeb religijnych „posesorek” woluminu oraz siostr, którym go

czasowo lub dożywotnio udostępniano, a także spraw wymagających według nich „niebieskiej interwencji” (np. obrona przed epidemiami czy pożarami). Zwyczajowo każdą następną użytkowniczkę rękopisu proszono o modlitwę. Przykładowo do reguły reformowanej św. Benedykta³⁸¹ dołączono *Sposób święcenia panien zakonnych wyjęty z pontyfikatu*, uzupełniony o medytacje „na codzienne śpiewanie Salve Regina”, na uroczystości kościelne i zakonne (np. *Świętego Ojca Benedykta i jako święto odprawić*), dodano też rozważania ascetyczne i o ślubach zakonnych (kopiowane z pism Daniela Pawłowskiego oraz innych kapłanów; ostatnia medytacja, autorstwa X. RR, nosi datę 26 grudnia 1765 r.). W dalszej kolejności zapisano rozmyślania rekolekcyjne (*Dziesięciodniowa z Bogiem zabawa ... 1710*), refleksje na „grzechy języka” oraz skopiowano liczącą 52 karty tekst o św. Urszuli³⁸²:

Świętej Panny Urszuli tu się oznajmuje
Ojczyzna, urodzenie i to co cukruje
Każdemu nabożnemu chęć do rozmyślenia
Jak była Chrystusowi do upodobania
Jako mu od młodości wiek swój poświęciła
By się z nim przez męczeństwo wieczne zjednoczyła.

Święta Urszula, patronka Kolonii, była popularnym w klasztorach wzorem życia panny i męczenniczki³⁸³, stąd autor zaznaczał:

Wielkiego króla Córę sławić będę
Która wszystkiemu światu dawno słynie
Lecz niż z swym piórem do pisania zasiędnę
Niechaj mi muza od Parnasu płynie³⁸⁴.

Wierszowany był również następujący tekst w tomie *Proza do S. Agaty od ognia*:

Święta Agato który Bóg zasługi
Cnoty cudami wsławił na wiek długi
Ratuj nas twoją poważną przyczyną
Niech Bóg nie karze ostatnią ruiną
Ogniem domowym ani piorunowym
Święta Patronko bądź nam cudem nowym
Zachowaj kościół i nasze mieszkania
Zachowaj i wsi wszelkie budowania
Przez ogień któryś męczeńską koronę
Odniosłaś Panno Święta na naszą obronę.

W ten sposób prośbę do świętej męczenniczki³⁸⁵ uzupełniała oracja. Zbiór kończyły modlitwy do ss. Rocha, Sebastiana i Rozalii, czyli patronów „od morowego powietrza”.

Tom ten, pisany przez kilka zakonnice, stanowił własność Heleny Moszyńskiej, mistrzyni pańien świeckich, kustoszki i zakrystianki benedyktynek sandomierskich, lecz okresowo go wypożyczano³⁸⁶, a ostatecznie przekazano dla nowicjuszek. Było to zgodne z ogólną tendencją do tworzenia i przeznaczania takich antologii na potrzeby nowicjatu, infirmerii bądź modlitwy chórowej. Przykładowo, norbertanka z Żukowa Eleonora Grabska, od 1684 r. mistrzyni nowicjuszek, „spisała wiele ksiąg dla instrukcji młodszym”³⁸⁷, kilka podobnych rękopisów sporządziła też Katarzyna Niwicka³⁸⁸.

Tego typu zbiory przygotowywały zakonnice także na użytek własny³⁸⁹. Przykładowo, anonimowa karmelitanka z Lublina³⁹⁰ notowała sposób prowadzenia rachunku sumienia (uwzględniając zakonny kontekst przewin: „jeśli cudzych rzeczy używała”, „jeśli słów świętego pisma do żartów używała”, „jeśli ciekawa była w pytaniu się o rzeczy, które do niej nie należały, i owszem które nabożeństwu przeszkadzały i umysł czyniły oziębły”), rozmyślenia, „nauki zakonnicom barzo pożyteczne”, rozważanie wersetów Pieśni nad Pieśniami, nauki „krótka droga żywota”, sposób słuchania mszy św., „akty krótkie do uproszenia prawdziwej miłości Bożej”, teksty z zakresu *bene arte moriendi* i uwagi praktyczne o prowadzeniu gospodarstwa (np. jak traktować czeladź domową). Podobny zbiór, zatytułowany *Ziarno wibrane Rużnego Nabozenstwa z Xiążek y Autoruw ruznych akty y Modlitwy. Rozmaite y doswiadczone ku pożytkowi Ludzkiemu y Wiekszy czci y Chwale Boskiej niechay bedzie*³⁹¹, zawierający nabożeństwa, modlitwy, teksty służące przygotowaniu się do spowiedzi i medytacji, przygotowała ksieni benedyktynek lwowskich, Ludwika Rzewuska. Niekiedy na motywy opracowania tomu i jego przeznaczenie wskazywała tematyka zbioru, np. adresatką 33 rozmyślań na słowa *Redde Rationem Vilicationis Oddai rachunek Włodowania twego*³⁹² była niewątpliwie ksieni.

Najwięcej zachowanych tekstów autorstwa zakonnice to zapisy modlitw, tzw. aktów, wezwań, a następnie medytacji i rozmyślań, stanowiących świadectwo rozwoju duchowego i preferowanego stylu pobożności w konkretnym konwencie³⁹³. Tematycznie odnosiły się głównie do okresu roku liturgicznego, np. Adwentu³⁹⁴, Wielkiego Postu, świąt lokalnych i zakonnych, uroczystości świętych (w tym fundatorów i reformatorów, np. kanonizacji, rocznic); etapów drogi klasztornej (obłóczyny, profesja, konsekracja, benedykcja, rocznice tych wydarzeń); stopni dążenia do doskonałości chrześcijańskiej („rzeczy ostateczne”, rady ewangeliczne itp.) i zakonnej (śluby, ceremonie, cnoty, reguły, życie zakonne, rekolekcje itp.), a także okoliczności powstania rękopisu (rekolekcje, renowacja, liturgia, wydarzenia losowe itp.)³⁹⁵. Przykładowo, norbertanka żukowska Anna Dobrosołowska w 1642 r. spisała tom rozważań, Anna Sierakowska w 1655 r. – zbiór rozmyślań i modlitw na dni adwentowe, Marianna Dąbrowska – rękopis *Żyzna rola*, ksieni benedyktynek lwowskich Eleonora Kazanowska – tom *Książka Cwiczenia duchownego zebrana z rozmaitych miejsc pisma swietego na pocieche i nauke Duszi zakonny*³⁹⁶, a Domicela Husarzewska – *Ćwiczenia duchowne albo kollekcye ośmdniowe dla odnowienia ducha podane w roku 1730*. Podobne zapisy rekolekcji stanowią też *Zabawy duchowne* Aleksandry Gorzeński z 1766 r., *Żebranina duchowna* Nepomuceny Kamkówny, a także *Zabawa duchowna na świętą pustynią rekolekcji* Teresy Umińskiej³⁹⁷.

Dziełem zakonnice było także wiele utworów wierszowanych, kolęd³⁹⁸ i pieśni, np. Aniela od NMP z Góry Karmel (Gratówna) „wiersze bardzo dobrze i duchownie

składała³⁹⁹, a Bibiana od Jezusa, Maryi i Józefa (Domasławska) pisała oracje, sentencje dla siostr „do rozweselenia zgromadzenia” i karmelitów⁴⁰⁰. Utwory te, często przeznaczone na czas rekreacji, pisane językiem codziennym i zbierane w antologię, nabierały cech „śpiewników domowych”⁴⁰¹.

W klasztorach gromadzono i kopiowano również prace cudzego autorstwa (zarówno druki, jak i rękopisy), a nawet je tłumaczono, np. norbertanka zwierzyniecka Teresa Petrycówna przeżyła żywot św. Hermana. Z kompilowania książek była znana Małgorzata od Najświętszego Serca Jezusa (Złotnicka), która „cokolwiek baczyła duchowi pożytecznego czy w nabożeństwach, czy w różnych ćwiczeniach spisywała i zostawiła tego książeczkę niemałą”⁴⁰². Książki religijne kopiowała Rozalia Alfonsa od św. Marii Magdaleny (Auswicerówna)⁴⁰³, żywot św. Teresy Franciszka Ribery w przekładzie Baltazara Miaskowskiego przepisała Katarzyna Aleksandra od Jezusa, Maryi i Józefa (Bielska)⁴⁰⁴, a *Oratorium osób zakonnych* Antonio de Guevary – Eufrozyna Maria od Trójcy św. (Błęcka)⁴⁰⁵.

Jak więc widać, rękopisy dokumentujące życie duchowe wspólnoty miały rozmaity charakter. Decydowało o nim ich przeznaczenie (np. do użytku nowicjuszek, jako przewodniki formacyjne), sposób wykorzystywania (służyły modlitwie i stanowiły wzory dla następnych medytacji), forma zapisu egzystencjalnego doświadczenia (ujawnianego np. w biografiach i autobiografiach mistycznych).

Praktyka rękopiśmienna w klasztorach wynikała z przekonania, że „Rozum ludzki jest Obraz Boski, zechcemy li i rozumu samego wyobrażenia i wyrażenia szukać, najdziemy dwa własne jego konterfekty, język i pióro ... pamięć ludzka niepewna, drugą pamięcią jest pismo”⁴⁰⁶. Funkcjonowały w nich teksty poświadczające kontakty ze środowiskiem świeckim, zakonnym i kościelnym, czyli prawne (dokumenty fundacyjne, akta i druki procesowe) i ekonomiczne (informacje o nadaniach, dokumentacja gospodarki i szkoły klasztornej, księga przychodów i rozchodów); związane z relacjami z Kościołem (bulle, kazania, dokumentacja bractwa, kultu i koronacji cudownego obrazu, ceremonie i uroczystości kościelne, książki liturgiczne, inskrypcje w kościele) i rodem fundatorskim (korespondencja, epitafia, kazania i druki pogrzebowe); stanowiące świadectwo wewnętrznego życia wspólnoty (spisy personalne, rejestry cudów, nekrologi, historiografia); obrazujące wspólne praktyki, kontrolowane przez przełożonych, a także indywidualną pobożność⁴⁰⁷.

Bez względu na motywy tworzenia tych wszystkich rodzajów rękopisów, stanowią one dokument kultury duchowej i intelektualnej środowiska zakonnego⁴⁰⁸. Kształtowała się ona w dużej mierze pod wpływem przełożonych i spowiedników. Przykładowo Wojciech Stanisław Labdowicz zalecał szczególnie zaufanie do Boga, „kiedy powstają słów strzały”:

Stój mocno córko, bądź dobrej nadzieje
Niech tobą słowo dotkliwe nie chwieje.
Choć po powietrzu słowa latywają
Ale wysoką skałę omijają
Jeśliś w czym winna żywota poprawuj
Jeśliś niewinna, Bogu to zostawuj

Wždy przynamniej znoś uszczypliwe słowa
Gdy jeszcze razem nie przywykła głowa...⁴⁰⁹.

Na potrzeby bernardynek przetłumaczył także hymny z brewiarza, pouczał wówczas czytelniczki:

Jeśliś łacińskich hymnów świadoma, snadnie to obaczyć możesz, że to przełożenie nie tylko sens albo własną ich rzecz, ile mogło być wyraziło, ale nadto każdy wiersz polski z łacińskim wierszem liczbą sylab zgadza się. A to dlatego, abyś też i notą kościelną dawną, którą zechcesz hymn śpiewać mogła. Dalej cię tu nie bawię. Tych pieśni zażywaj z Bogiem, którego miłosierdzia proś też i za grzeszną duszę moję. Ks. WSL⁴¹⁰.

Mechanizmy obiegu rękopisów były zróżnicowane. Przykładowo, rozmyślenia *Informacyia Zbawienna O udoskonaleniu Zakonnej osoby*⁴¹¹ przekazała dominikance Teresie Wiśniewskiej jej „ojciec duchowny” w prezencie imieninowym, z kolei *Ubogą ale chędogą kolendę* (opisującą cechy doskonałej benedyktyнки) ofiarował w 1705 r. Eufrozynie Strachockiej, benedyktyńce konwentu radomskiego, jezuita R.Z.⁴¹². Część tekstów, które najpierw funkcjonowały w wersji rękopiśmiennej, następnie opublikowano drukiem. Osiem lat czekała na to *Święta przez pustynią zakonną droga*⁴¹³, czyli cykl rozmyślań na antyfony i wersety ceremoniału „konsekracji dziewic” Marcina Bogumiła Grymosza. Autor zalecał również inną swoją pracę, „w zgromadzeniu waszym [benedyktynek lwowskich – J.G.] pierwiej pisaną ... teraz drukowaną i lepiej sporządzoną dla obszerniejszego w inszych pożytku”⁴¹⁴. Podobnie postąpiono z *Mową Boską do serca zakonnika* z 1673 r. Daniela Pawłowskiego, o czym świadczy porównanie pierwotnego rękopisu⁴¹⁵ z drukiem (wersja polskojęzyczna z 1741 r.).

PRZYPISY

- 1 Rozumienie terminu zob. K. BODARWÉ: *Sanctimoniales letteratae. Schriftlichkeit und Bildung in den ottonischen Frauenkommunitäten. Gandersheim, Essen und Quedlinburg*. Aschendorff–Münster 2004, rozdz. 5. Por. K. BOBOWSKI: *Aktywność skryptorium dokumentowego klasztoru cysterek w Szczecinie (w zakresie „ars dictandi” i „ars scribendi”)*. „Przegląd Zachodniopomorski” 1991, t. 6, z. 2, s. 7–19.
- 2 Pierwsze opracowanie tego zagadnienia zob. J. GWIŹDZIK: *Piśmiennictwo pragmatyczne w klasztorach żeńskich w XVII–XVIII wieku. Zarys problematyki*. W: *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*. Red. J. GANCEWSKI, A. WAŁKÓWSKI. Olsztyn 2006, s. 43–59. Omówienie dokumentów królewskich i cesarskich, władz książęcych, kościelnych, zakonnych i klasztornych, odnoszących się do cysterek w Trzebnicy zob. R. STELMACH: *Dokumenty do dziejów klasztoru trzebnickiego – problematyka i stan zachowania*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*. Red. A.M. WYRWA, A. KIELBA-SA, J. SWASTEK. Poznań 2004, s. 288–317. Por. E. WEAVER: *The Convent Muses. The Secular Writing of Italian Nuns, 1450–1650*. In: *Women and Faith. Catholic Religious Life in Italy from Late Antiquity to the Present*. Ed. L. SCARAFFIA, G. ZARRI. Cambridge 1999, pp. 129–143.
- 3 Stan zachowania tych archiwaliów obrazuje przewodnik *Rękopisy w zbiorach kościelnych*. Oprac. T. Makowski, P. SAPAŁA. Warszawa 2014. Por. N. CUSHING-DANIELS: *Breaking Boundaries, Forging Friendship. The Convent and Women’s Writing in Seventeenth-Century Spain*. New Orleans 2002.
- 4 *Actum in Conventu Samboriensi Religiosarum Virginum Ordinis Sanctae Brigittae ... 1758*. ADP, rkps 177, s. 290.
- 5 Wiele dokumentów dotyczących klasztorów, zwłaszcza spraw administracyjnych, sądowych, a także o charakterze majątkowym i gospodarczym, wpisywano do *Metryki Koronnej, Metryki Litewskiej*, ksiąg grodzkich, kapitulnych i miejskich. Por. A. CZACHAROWSKI: *Kopiarz klasztoru norbertanek w Żukowie*. „Zapiski Historyczne” 1957, t. 23, z. 4, s. 63–96.
- 6 M. BORKOWSKA: *Dekret w niebieskim ferowany parlamencie czyli garść testamentów polskich, od różnych ludzi różnymi czasy pisanych, dopiero zasię w jedno zebranych i drukiem potomnej pamięci podanych od mniszki niektórej kassyneńskiego zakonu*. Kraków 1984.
- 7 Informacje podawano także w uchwałach sejmowych, np. w konstytucjach Sejmu Walnego Koronnego w Warszawie w 1609 r. zamieszczono uchwałę odnoszącą się do sytuacji dominikanek w Sochaczewie, którym pozwolono na zakup domów i placów przy klasztorze, a także zwolniono je od podatków. Zob. *Volumina Legum*. T. 2. Petersburg 1859, s. 471.
- 8 Kopiowaniem dokumentów i ksiąg zajmowały się także zakonnice, por. S. STROCCHIA: *Learning the Virtues: Convent Schools and Female Culture in Renaissance Florence*. In: *Women’s Education in Early Modern Europe: A History 1500–1800*. Ed. B.J. WHITEHEAD. New York 1999, pp. 7–8.
- 9 *Pamiętnik albo spisanie panien Siostr Zakonu Naszego z tego świata zeszytych*. BPAN, rkps 1734, k. 96. Bernardynki lwowskie zapłaciły „od wyjęcia dekretu i publikacji w Grodzie Lwowskim o posag” ponad 18 zł, a za pobranie kopii innych dokumentów – 51,19 zł, a „Za przysłanie przywileju od króla Jegomości z Warszawy na wrąb do lasów Rokitny” – 4 zł. Zob. *Regestra WW.PP*

Bernardynek Konwentu Lwowskiego Pod Tytułem Niepokalanego Poczęcia Najswiętszej Panny Maryi w Roku Pańskim 1726 Zaczęte. BZNO, rkps 2962/II, k. 29–30.

10 *Kollekta funduszu kościoła i klasztoru zapisów, sum wyderkaflowych, placów etc. WW. PP. Karmelitanek D. Obs. Pod Tytułem S. Agnieszki P. y Męczenniczki w mieście JKM Lwowie na Halickim Przedmieściu zostaiących.* BPAN, rkps 2003.

11 Biogram LZP 3, s. 288 (tu zapisana jako Elżbieta Bogumiła).

12 *Kollekta funduszu kościoła i klasztoru...*, s. 63–247.

13 Por. *Wypisy z akt grodzkich i miejskich karmelitanek lubelskich (józefitek) 1650–1782.* APL, rkps 110/1. O cenach zob. J. NIEDZWIEDŹ: *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta.* Kraków 2012, s. 231–232.

14 Zob. M. Borkowska: *Źródła do badań nad stanem majątkowym klasztorów żeńskich w Polsce XVII–XVIII w.* „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1992, nr 1, s. 33–39. Por. spis takich akt benedyktynek ze Staniątek: W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek w Staniątkach.* Kraków 2003, poz. 559–568.

15 *Ibidem*, s. 215.

16 *Summariusz spraw i dokumentów klasztoru brygidek w Lublinie 1475–1753.* APL rkps 110/9, 110/2, tu: *Summariusz dokumentów z strony magistratu lubelskiego dla konwentu WW PP Brygidek lubelskich z 1784 r.* Przywileje klasztoru wpisano do jednej księgi, za czasów ksieni Agnieszki Jastkowskiej, a dopełniono za jej następczyni Wiktorii Niemierzanki. Zob. J.A. WADOWSKI: *Kościoty lubelskie.* Kraków 1907, s. 407.

17 Por. proces między księżą klarysek ze Starego Sącza Konstancją Jordanówną a Andrzejem Zielopolskim o zajęcie wsi Podogrodzie: *Processus conventus monialium in Antiqua Sądecz ... 1695.* BZNO, rkps 4940 II.

18 Bernardynki lwowskie w jednym kwartale 1726 r. wydały 36 zł na patrona łomikowskiego i drugie tyle na patrona w konsystorzu, a także przeznaczyły „[j]uryście do Warszawy 54 zł i po dekret 36 zł”. *Regestra WW.PP Bernardynek Konwentu Lwowskiego...*, s. 28.

19 *Actum in Conventu Samboriensi...*s. 290.

20 A. KARPIŃSKI: *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVII w XVII wieku.* Warszawa 1995, s. 23–27; M. BORKOWSKA: *Panny siostry w świecie sarmackim.* Warszawa 2002, s. 7.

21 Cyt. za EADEM: *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku.* Warszawa 1996, s. 242.

22 Tekst zob. *ibidem*.

23 Por. *Regestra podskarbie klasztoru benedyktynek w Sandomierzu z lat 1795–1806.* BDS, rkps C 891.

24 Chodziło o różnego rodzaju rozporządzenia, jak np. z 1728 r. odnoszące się do miar. Zob. W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. 570.

25 Na temat gospodarstwa klasztornego zob. *Regestra podskarbie klasztoru benedyktynek...*, s. 162–171.

- 26 W czerwcu 1775 r. benedyktynki sandomierskie zanotowały, że „postanowiono” następujące podatki: podymne ze wsi, karczem i chałup, czopowy, czyli od garnca trunków, akcyza, podatek na papier stemplowy. Zob. *Kronika benedyktynek sandomierskich czyli dzieje klasztoru sandomierskiego od roku 1615. 30 października spisane*. Oprac. A. SZYLAR. Sandomierz 2005, s. 196.
- 27 Podatek „według taryf świeckiego podymnego jest ułożony, z tą jednak różnicą, że ryczałtem od wszystkich tak wsiów, jak klasztornych kominów, od każdego po złotych 6 groszy trzy”. Ibidem, s. 198–199.
- 28 Dokumentacja odnosiła się do takich spraw, jak kwaterunki, pobory rekrutów, opłaty za zwolnienie od tych poborów i hiberna, czyli obowiązek zakwaterowania i utrzymania wojska w zimie lub danina na ten cel. Zob. *Wydatki na wojsko z lat 1673–1848*. ABSł, rkps Sł 32. Zob. W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. Sł 32.
- 29 *Inwentarz Maiętności Do konwentu Starosądeckiego WW PP Zakonnym Reguły S. Klary Przez S. Kune-gundę Matkę y Pannę Krolową niegdy Polską Xienią tegoż klasztoru Na wieczną Fundacyą nadanych Pod Czas Generalney Lustracyi na Requizycyą Przewielebney JMc... Panny Konstancyi Apollinary Jord-anowny Xieni na ten czas konwentu Starosądeckiego Na teyże dobr Konwenckich Rewizyi będącey Tudziesz przy WWPannach Zakonnych IMCPannie Barbarze Niewiarowskiej, Annie Broniowskiej Dyskret-kach przy WWPP Krzysztynie Słupskiej, Maryannie Laskowskiej sekretarce, także przy JMC Panu Kon-stantym Kazimierzu Mosczenskim Rządcy tegoż konwentu Starosądeckiego Przy W. Xdza Jana Patyn-skiego kanonika sądeckiego Plebana ... spowiednika pierwszego y przez P. Jana Czerteckiego Pisarza tegoż konwentu wiernie, szczerze, pilnie spisany w Roku Pańskim 1698*. BZNO, rkps 9549 II.
- 30 Ibidem, s. 25–27.
- 31 Ibidem, s. 229–244.
- 32 Płatność obowiązywała ich od 96 garnicy napitku, ibidem s. 239.
- 33 Ibidem, s. 244.
- 34 Ibidem, s. 246.
- 35 Ibidem, od s. 261.
- 36 Por. *Regestra robót budowlanych klasztoru benedyktynek w Sandomierzu 1773*. BDS, rkps G 1151; *Reparacje klasztoru benedyktynek w Sandomierzu po pożarze 1763–1785*. BDS, rkps G 1231.
- 37 *Opis konwentu założonego w Owińskach*. AAPz, rkps AZ 4a/1, k. 36. Cyt. za D. MATYASZCZYK: *Kościół i klasztor Panien Cysterek w Owińskach w świetle źródeł*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze...*, s. 673.
- 38 *Teksty źródłowe*. Oprac. A. SZYLAR. W: *Klasztor Panien Benedyktynek w historii i kulturze Sando-mierza*. Red. K. BUREK. Sandomierz 2003, s. 141–142.
- 39 Por. M. BORKOWSKA: *Życie codzienne...*, s. 208, por. P. WISZEWSKI: *Opactwo benedyktynek w Legni-cy (1348/1349–1810)*. *Struktura, funkcjonowanie, miejsce w społeczeństwie*. Poznań 2003, s. 171.
- 40 *Reguła świętej Klary*. AKS, rkps 64, k. 22r. Cyt. za *Drogi duchowe starosądeckich klarysek w XVII wieku*. Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2010, s. 71. Przykłady dokumentów prepozytów norbertanek w Czarnowasach zob. R. STELMACH: *Dokumenty do dziejów śląskich premonstraten-sów i premonstrantek zachowane w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu*. „Annales Aca-

demiae Paedagogicae Cracoviensis. *Studia Historica*” 2007, t. 5: *Premonstratensi na ziemiach polskich w średniowieczu i epoce nowożytnej*. Red. J. RAJMAN, s. 131–132. Wymagano również, by gospodarz klasztoru umiał czytać i pisać, żeby nie trzeba było zatrudniać odrębnego pisarza. Zob. *Dekret wizyty generalnej kościoła y konwentu Jarosławskiego Wielebnych Panien Reguły S. Benedykta Roku Pańskiego 1755 dnia 6 maia zaczętey y succesive kontynuowaney* Wacław Hieronim z Bogusławic Sierakowski. APP, rkps 184, k. 27.

41 *Teksty źródłowe...*, s. 142. O przysiędze wierności zarządcy wspominały także cysterskie statuty Edmunda a Cruce. „Dozorca” miał być człowiekiem dobrym, rozsądnym, uczciwym, rachunki co roku powinien oddawać ksieni w obecności spowiednika i wizytatora. Zob. A.M. WYRWA: *Organizacja wewnętrzna w klasztorach cysterek Polskiej Prowincji Cystersów*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze...*, s. 60.

42 *Kronika konwentu radomskiego Wielebnych Panien Zakonnych Reguły S.O. Benedykta*. BDS, rkps G 1343, k. 4v.

43 Karty wykorzystane jako makulatura w zwyczajniku przeoryszy Marianny Bąkowskiej. BDS, bez sygn.

44 Por. A. SZYLAR: *Działalność oświatowa benedyktynek sandomierskich w latach 1616–1865*. Lublin 2002. Por. E. SANDER: *Działalność edukacyjna i wychowawcza krakowskich klarysek*. Kraków 2013.

45 *Ibidem*, s. 187.

46 LPAH, rkps F 694, op. 1, d. 438. Por. *Regestr wszystkich rzeczy ruchomych P. Gnińskiego w konwencie ... benedyktynek radomskich*. W: *Akta i dokumenty klasztoru benedyktynek w Radomiu*. BDS, rkps G 086, k. 16.

47 Zob. *Regestrum seu maetrica privilegiorum monasterii Strzelnensis et bonorum eius*. AAG, rkps Norbertanki Strzelno B1.

48 *Auctum in Residentia comoteriana a loco Conventus Leopoliensis Regulae Salvatoris ... Sanctae Brigittae Virginum Monialium...* BPAN, rkps 875. Por. *Opisanie praw, funduszów i przywilejów WW. Pannom Benedyktynek klasztoru lwowskiego pod tytułem Wszystkich Świętych, służących tudzież stanu całego terażniejszego tego klasztoru z 1762 r.* AAB, rkps AZ 15; S. BASTRZYK: *Archiwum klasztoru Panien Benedyktynek przechowywane w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu*. W: *Klasztor Panien Benedyktynek...*, s. 109–112; *Katalog archiwum klasztoru siostr bernardynek przy kościele św. Józefa w Krakowie*. Oprac. R. GUSTAW, K. KACZMARCZYK. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1970, t. 20, s. 5–94.

49 *Kutumiarz y Directorium...* [164], s. 185.

50 APPz, dominikanki rkps D 56.

51 APPz, karmelitanki bose rkps 1479.

52 *Ibidem*, k. 2–36, k. 89–104.

53 Biogram LZP 2, s. 212.

54 L.J.C. *Księga Dowod Authentyczny nie tylko Mieysca, Erekcji y Fudacyi Klasztoru Świętej Agnieszki ... zawierająca. Od pierwszey Pogorzenia miasta Stradomia y Klasztoru tutecznego nieszczęśliwości ...*

zaniedbana. Teraz ... staraniem ... Teresy Jagniątkowskiej pomienionego klasztoru Matki y Przetozoney sporządzona Roku ... 1735. ABK, rkps 207. Księga z czasów założycielki liczy tylko 9 stron, później zapisy prowadzono od 1786 r. Odnosiły się do majątków zabranych w wyniku rozbiorów, a następnie wykazów prowizji, jakie otrzymywały zakonnice po przeniesieniu do klasztoru św. Józefa. Sporządzano także odrębne spisy prowizji, np.: *Regestrzyk co się posyła prowizyi Jmosc Pannom Dominikankom*. Załączony do *Liber consiliorum albo xięga rady pospolitego dobra y porządku klasztoru Panieńskiego de observantia Zakonu Dominika Świętego w Przemysłu Roku Pańskiego 1631 miesiąca stycznia*. BZNO, rkps 5469 II.

55 Ibidem, k. nlb. 2.

56 *Księga zawierająca w sobie sumowanie Fundacyey klasztoru y doroczney prowizyey zakonnicy Dominika S. w Mieście Przemyskim ... postanowionych*. BUL, rkps 931 III.

57 ABW, rkps B10.

58 Zob. M. BORKOWSKA: *Życie codzienne...*, s. 229.

59 *Inwentarz rzeczy kościoła Zakonnych Panien S. Euphemiey Roku 1609*. LPAH, rkps F. 604, op. 1, d. 12287, por. *Regestr wszystkich sprzętów kościelnych w Bazylice świętej Katarzyny Wielobnych w Bogu IChMC Panien Zakonnych Wilenskich pod Reguł S. Oycy Benedykta zostaiących znayduiących sie, a pod wizytę ... xiędza Michala Zienkowicza ... biskupa wileńskiego ... z dyspozycyi Przewielebney w Bogu leyMCi Panny Sybilli Reytenowney tegoz konwentu aktualney abbatyssi dla nalezytego porządku ... sporządzony Roku ... 1741 4ta bris*. ABW, rkps.

60 Por. *Cudowny obraz Matki Boskiej Bolesnej w Staniątkach*, spis prowadzony od 1729 r. W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. Sł 10.

61 Dokument w: *Kontakty z innymi klasztorami OSB i różne wiadomości o nich w. XVII–XX*. ABW, rkps bez sygn.

62 *Regestra WW.PP Bernardynek Konwentu Lwowskiego...*, s. 26.

63 Ibidem, k. 32v.

64 Zob. J. GWIOŹDZIK: *Kult św. Fortunata w klasztorze lwowskich benedyktynek*. W: *Studia bibliologiczne ofiarowane prof. M. Pawłowiczowej*. T. 15. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, współudział K. TAŁUĆ. Katowice 2005, s. 232–249.

65 Na ten temat zob. ibidem, s. 229–230; M. BORKOWSKA: *Bractwa przy klasztorach*. W: EADEM: *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*. Tyniec 1989, s. 133–161.

66 Dokument w ABW, rkps A 22.

67 Dodatek do modlitewnika *Zabawy duchowne...* [432].

68 ABS, rkps A 2.

69 ABSt, rkps 204.

70 W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. Sł 1, Sł 2, Sł 3.

71 ABL, rkps F 1 (do roku 1668), kontynuacja rkps F 2.

72 Od 1763 r. do sodalicii działającej przy kolegium sandomierskim jezuitów należały tamtejsze benedyktynki. Zob. *Kronika benedyktynek sandomierskich...*, s. 54.

73 Do kongregacji benedyktyńskiej przyjęto klasztor benedyktynek w Słonimiu, zob. W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, rkps Sł 11, Sł 13. Do Bractwa Szkaplerza św. należały całe konwenty norbertanek, klarysek, duchaczek i wizytek. Zob. W. KOLAK: *Katalog archiwum OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku 1398–1945 (1988)*. Kraków 1997, poz. 1600–1659.

74 Na temat obediencji zakonnej zob. M. BORKOWSKA: *Panny siostry...*, s. 137–235; EADEM: *Życie codzienne...*, s. 212–220. W obrębie jednego zakonu mogła występować różna obediencja, np. klaryski krakowskie i starszadeckie podlegały biskupom, a pozostałe – władzom zakonu.

75 APW, Repertorium 125, nr 878, 901, 931, 946, 973, 980, 987, 1005. Cyt. za R. STELMACH: *Dokumenty do dziejów klasztoru trzebnickiego...*, s. 316.

76 *Acta capitulorum provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*. Vol. 1. Ed. R.F. MADURA. Roma 1972, s. 519–520.

77 *Liber visitationum generalium Conventus Immac. Concept. Beatissimae Virginis Mariae Monialium Congregationis S. Eliae Ordinis B.V.M. de Monte Carmelo discalceatarum Lublini 1650*. BPAN, rkps 2337/II.

78 *Dokumenty soborów powszechnych*. T. 4: (1511–1870). Oprac. A. BARON, H. PIETRAS. Kraków 2005, s. 795 (rozdz. 9).

79 Ibidem, s. 809.

80 Więcej na ten temat zob. J. GWIŹDZIK: *Polskie mniszki okresu potrydenckiego pod władzą biskupów*. W: *Klasztor w Kościele średniowiecznym, nowożytnym i współczesnym*. Red. M. DERWICH, A. POBÓC-LENARTOWICZ. Wrocław 2010, s. 219–230.

81 Zachował się także opis sprawy klasztoru San Lorenzo w Bolonii, gdzie interweniował inkwizytor Świętego Oficjum, zob. *San Lorenzo* BPAB, rkps MS B1877, k. 325, k. 345v, 348, 351, 337v, 386v (cyt. za C.A. MONSON: *Lubieżne mniszki. Seks, czary, muzyka i intrygi we włoskich klasztorach*. Warszawa 2011, s. 57–88).

82 *Dekret wizyty generalnej kościoła y konwentu Jaroslawskiego...*, k. 14.

83 Takiego odpustu udzielił Innocenty X w 1646 r. benedyktynkom w Smoleńsku, zob. W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. Sm1.

84 Ibidem, poz. 330–332.

85 Por. A. SCATTIGO: *I processi canonizzazione a Firenze nella prima metà del XVII secolo*. In: *Memoria e comunità femminili. Spagna e Italia, secc. XV–XVII*. A cura di G. ZARRI, N.B. LETURIO. Firenze 2011, pp. 131–152.

86 *Zapiski klasztorne ksieni ss. klarysek ze Starego Sącza z lat 1685–1712*. BZNO, rkps 9630 II, k. 9.

87 Ibidem.

88 Ibidem, k. 1.

89 Ibidem.

90 Ibidem.

91 Ibidem, k. 5.

92 Ibidem, k. 9.

93 Ibidem. Ostatecznie brak odpowiednich finansów zahamował starania podjęte w 1733 r., a zwłaszcza zbieranie materiałów do procesu w latach 1742–1744, ukończone w 1749 r., uwierzytelnione następnie przez biskupa Andrzeja Załuskiego i wysłane do Rzymu. Kanonizacja odbyła się dopiero w 1999 r.

94 M. BORKOWSKA: *Początek i koniec cysterskiej przynależności klasztoru w Żarnowcu*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze...*, s. 873–881. Zachowało się także kilka dokumentów odnoszących się do przyjęcia zwierzchności i uposażenia klasztoru św. Scholastyki benedyktynek w Krakowie i jego związków z opactwem w Staniątkach, zob. W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. 127, 128, 129, 133. Podobnie papież Leon X oddał zwierzchnictwo nad klasztorem św. Katarzyny dominikanek poznańskich prowincjałowi zakonu. Zob. APPz, rkps 1467 dominikanki D 11. Ciekawym źródłem ilustrującym relacje między kurią rzymską, biskupem miejsca a klasztorami jest sprawa Christiny Cavazzy, tocząca się w latach 1708–1736. Zob. C.A. MONSON: *Lubieżne mniszki...*, s. 226–272.

95 Brewe Klemensa IX z 1668 r. dotyczyło „oficjum własnego s. Panny Teresy Zakonu Braci Karmelitów Bossych Fundatorki”. Święto jej ustalono na 15 października, nakazano tekst drukować i wiernym, którzy do godzin kanonicznych są obowiązani „po wszystkich kościele czytać”. Zob. APPz, karmelitanki bose rkps 1, k. 37.

96 Rangoni był nuncjuszem w Polsce w latach 1598–1606. Tekst brewe, opis zatwierdzenia „reformy” i udzielone odpusty wydrukowano w: *Reguła Świętego Oycy Benedicta...* [23, 28].

97 Nuncjusz zatwierdził regułę w 1606 r., a w 1616 r. uzyskała ona dekret „pochwalny” papieża. Zob. także *Kronika benedyktynek chetmińskich*. Oprac. W. SZOŁDRSKI. Pelplin 1937, s. 20.

98 Tak było w przypadku lubelskiej wizytki Czarneckiej, która przeszła do klasztoru benedyktynek sandomierskich. Zob. *Kronika benedyktynek sandomierskich...*, s. 203, 208.

99 Helena Rogozińska była przez dwie kadencje przełożoną bernardynek krakowskich „za dyspensą rzymską”. *Roku Pańskiego 1747 ... Opisanie na potomne czasy ... przez siostrę Franciszkę Wiszowatą ZOSF*. ABK, rkps 4, k. 17.

100 *Przepis albo kopia listu Pawła Piątego Papieża zamykającego w sobie Konfirmacją albo utwierdzenie Konstytucyj wyżej zapisanych pod data Trzynastego Dnia wrzesnia w Roku 1610 Roku szóstego papiewstwa tegosz papieża*. W: *Reguła y Konstytucje Panien Zakonnych y Siostr Panny Przenajswietszey z Córy Karmelu zastaraniem ... Theresy Baranowskiej ... przełożoney wystawione Roku 1670*. LNNBU, rkps Baw. 365, k. 89–92.

101 *Reguła y Konstytucje Panien Zakonnych y Siostr Panny...*, k. 10.

102 Biskup wileński Konstanty Brzostowski wydał pracę *Zebrań z listow ...* [63].

- 103 *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy.* Oprac. H. LULEWICZ, A. RACHUBA. Kórnik 1994, s. 237.
- 104 W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. Sł 5, Sł 7, Sł 8, Sł 9.
- 105 K. TARGOSZ: *Pióren zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach.* Kraków 2002, s. 85.
- 106 Nie zawsze udzielanej, zgodnie z przekonaniem, które biskup Sierakowski sformułował następująco: „pannom Zakonnym potrzebna klauzura, aby w niej siedziały, by oddalić okazję do niepowściągliwości”. Zob. *Dekret wizyty generalnej kościoła y konwentu Jaroslawskiego...* k. 28. Z kolei biskup poznański zakazywał wyjazdów („Choćby która zgnić miała, nie pozwolę wyjazdu do klasztoru inszego i wolę na marach widzieć niż jej tego pozwolić”), nawet jeśli chodziło o poratowanie zdrowia (stwierdził: „Niech panna wędnie jako rzepka”). Zob. *Kroniki benedyktynek poznańskich.* Oprac. M. BORKOWSKA, W. KARKUCIŃSKA, J. WIESIOŁOWSKI. Poznań 2001, s. 202.
- 107 Eustachy Wołowicz udzielił dyspensy na odwiedzanie swojej „przy klasztorze mieszkającej” siostry przez benedyktyнки „dla pociechy ... duchownej, na pobożną rozmowę i zabawę”. Warunkiem była także zgoda ksieni. Dokument w zbiorze *Kontakty z innymi klasztorami...*
- 108 *Dekret wizyty generalnej...*, k. 72.
- 109 *Dokumenty soborów...*, s. 803. Por. A. JACOBSON SCHUTTE: *Between Venice and Rome. The Dilemma of Involuntary Nuns.* „The Sixteenth Century Journal. The Journal of Early Modern Studies” 2010, vol. 41, no. 2, pp. 415–440.
- 110 W sprawach tych dochodziło czasem do kontrowersji, np. wniesiono sprawę o bezprawne wizytowanie klasztoru cysterek w Owińskach przez biskupa poznańskiego i kapitułę. Zob. APPZ, rkps 1462 cysterki Owińska, D 12. Dokumenty odnoszące się do klasztorów żeńskich kopiowano w kronikach zakonu, np. bernardyni opisali przywileje i dyspensy dla brygidek z Grodna. Zob. *Chronologia Ordinis Fratrum Minorum de Observantia provinciae Minoris Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae.* APB, rkps M–25, P. 315–339, s. 333–339.
- 111 Szczegółowy formularz takich wizyt, obejmujący w kilku działach najważniejsze informacje o klasztorze, zwłaszcza wyszczególnienie stanu majątku i składu personalnego, opracowali dopiero zaborcy.
- 112 Zob. J. ATAMAN: *W.H. Sierakowski i jego rzędy w diecezji przemyskiej.* Warszawa 1936. Por. K. PROKOP: *Nowoodnaleziona księga Acta Pontificalia Arcybiskupa W.H. Sierakowskiego.* „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2009, t. 92, s. 185–204.
- 113 *Actum in Conventu Samboriensi...*, s. 165.
- 114 Por. N. COULET: *Les visites pastorales.* Turnhout 1977; Ch. GUILLERE: *Les visites pastorales en tarraconaise à la fin du Moyen-Age (XIVe–XVe s.) l'exemple du diocèse de Gerone.* „Mélanges de la Casa de Velázquez” 1983, vol. 19, no. 1, pp. 125–167. Niekiedy dekrety reformacyjne drukowano. Przykładem może być *Reformationes generales ad clerum et populum dioecesis Cracoviensis ... 1621.* – Cracoviae: Piotrkowczyk, 1621, gdzie zawarto informacje o klauzurze i śpiewie liturgicznym. Zob. B. KUMOR: *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795.* T. 2. Kraków 1999, s. 156.

- 115 *Actum in Conventu Samboriensi...*, s. 160. Por. *Reformatia od IXMX Ierzego Cardinata Radziwiła ... Pannom Klasztoru Starosandeckiego zostawiona Roku 1599*. AKS, rkps Rf/a (zob. *Drogi duchowe starosądeckich klarysek w XVII wieku*. Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2010, s. 78–95). *Dekret wizyty klasztoru starosandeckiego W/WPP Zakonnych Reguły S. Franciszka Kajetan Ignacy Sołtyk*. AKS, rkps Rf/b.
- 116 O.M. PRZYBYŁOWICZ: „Dla prędszego wydania obiadu...”. *Rozporządzenia wizytatorów dotyczące stołu i posiłków w klasztorach żeńskich diecezji krakowskiej z końca XVI – połowy XVII w.* W: *Rzeczy i ludzie*. Red. M. BIS, W. BIS. Warszawa 2014, s. 241–266; J. MARSZAŁSKA: *Klasztor Panien Dominikanek w Płocku w świetle zachowanej wizytacji biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego*. W: *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2008, s. 286–296; R. WITKOWSKI: *Wizytacje klasztoru Cysterek w Owińskach z lat 1591–1619*. W: *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*. Red. A. RADZIWIŃSKI, D. KARCZEWSKI, Z. ZYGLEWSKI. Bydgoszcz–Toruń 2010, s. 126–137.
- 117 Zob. *Kopiarusz wizytacji klasztoru cysterek w Owińskach z lat 1591–1642*. BUW, rkps Dawny zasób 5726. Por. także *Liber visitationum generalium Conventus immac. Concep. Beatissimae Virginis Monialium Congregationis S. Eliae Ordinis B.V.M. De Monte Carmelo Discalceatarum Lublini 1650*. BCZ, rkps 2337.
- 118 *Dekret wizyty generalney...*, k. 22v. Odpisy akt wizytacyjnych łączono także z kopiaruszami archiwum, zob. *Opisanie praw, funduszków i przywilejów Pannom Zakonnych ... klasztoru jarosławskiego w roku 1754 zaczęte*. BZNO, rkps 101/II. Omówienie zaleceń Sierakowskiego odnośnie do książki zob. J. GWIOŹDZIK: *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*. Katowice 2001, s. 75, 77.
- 119 Na ten temat zob. M. BORKOWSKA: *Problemy siedemnastowiecznych fundacji benedyktynek na Litwie w świetle korespondencji*. „*Nasza Przeszłość*” 1993, t. 80, s. 265–307. O tradycji korespondencji w klasztorach żeńskich zob. J. STRZELCZYK: *Pióro w wątłych rękach. O twórczości kobiet w dawnych wiekach*. T. 2. Warszawa 2009. Por. *Sixteenth Century Letters. Typologies and Examples from the Monastic Circuits, in Reading, Interpreting and Historicizing Letters as Historical Sources*. Ed. R. SCHULTE, X. von TIPPELSKIRCH. Firenze 2004, pp. 39–52; J. DAYBELL: *Gender, Obedience and Authority in Sixteenth-Century Women's Letters*. „*The Sixteenth Century Journal. The Journal of Early Modern Studies*” 2010, vol. 41, no. 1, pp. 49–68; M. PFANNEBECKER: *Love's Interest. Agency and Identity in a Seventeenth-Century Nun's Letters*. „*Literature Compass*” 2006, t. 32, pp. 149–158.
- 120 E. FELIKSIAK: *Miejsce epistolografii polskiej w panoramicznym zarysie „Teorii listu” Stefanii Skwarczyńskiej*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 1 (Stulecia XV–XVII). Red. P. BOREK, M. OLMA. Kraków 2010, s. 14 i nast. Por. B. POPIOŁEK: *Na marginesie ważnych spraw. Listy kobiece epoki saskiej*. W: *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*. Red. W. JAMROŹEK, D. ŻOŁĄDZ-STRZELCZYK. T. 1. Poznań 1998, s. 89–102.
- 121 Z papieżem korespondowała Katarzyna ze Sieny, zob. N. CUSHING-DANIELS: *Breaking Boundaries, Forging Friendship. The Convent and Women's Writing in Seventeenth-Century Spain*. New Orleans 2002, s. 98. Także Anna de San Bartolome i Maria de San Jose prowadząc reformę św. Terezy z Ávili, kontaktowały się z Rzymem. Zdarzyło się, że złe tłumaczenie listów z kurii powodowało rozmaite problemy; tak stało się np. z zatwierdzeniem fundacji w przypadku benedyktynek rytu ormiańskiego we Lwowie. Zob. K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 55.

122 Por. *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego 1724–1736*. Oprac. B. KUPŚĆ, K. MUSZYŃSKA. Wrocław 1967 (zob. np. list z 18 lutego 1736 r. sakramentki Katarzyny Potockiej w sprawie „wyrobień w Rzymie” przywilejów).

123 K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 132.

124 M. BORKOWSKA: *Problemy siedemnastowiecznych...*, 284, 288.

125 O zakonach żeńskich z kręgu oddziaływania dworu radziwiłłowskiego w Nieświeżu. Por. K. STOJEK-SAWICKA: *Duchowieństwo katolickie w życiu Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku*. Toruń 2011, s. 50–55. W AGAD AR VIII zachowała się pokaźna korespondencja m.in. z księżkami benedyktynek nieświeskich. Ród fundatorski w pewien sposób oddziaływał także na poglądy polityczne zakonnic, sprzyjających obozowi królewskiemu (jak wizytki, sakramentki) lub magnackiemu, co obrazuje nie tylko korespondencja, ale także historiografia zakonna. Informacje o kosztach korespondencji notowano w spisach wydatków, zob. *Regestr expensowy konwentu lwowskiego Zakonnicy Reguły Sgo Oycy Benedykta ... za przełożęństwa ... Elżbiety Anny Dahlken ... 1787 ... zaczęty*. LNNBU, rkps MB 87.

126 Zachowały się 63 listy do sakramentek, w tym 43 (z lat 1724–1777) do klasztoru warszawskiego. Zob. STOJEK-SAWICKA: *Duchowieństwo katolickie...*, s. 428.

127 Zachowało się 86 listów. Ibidem, s. 427.

128 Zachowało się 109 listów z lat 1743–1778, w tym imienne Genowefy i Pelagii Mycielskich i Anny Rzeczyckiej, z lat 1742–1777. Ibidem, s. 424.

129 Zachowały się 34 listy, w tym imienne Florentyny Chrzanowskiej, Antoniny Głuchowskiej oraz Eufemii i Rozalii Szaniawskich. Ibidem, s. 423. Por. *Dezyderia konwentu lwowskiego Wielbnych Panien Benedyktynek przy kościele Wszystkich świętych będącego do Dobroczynej Rezolucji J.O. Xiażecia JMS Radziwiłła wojewody wileńskiego ... 1747*, AGAD AR VIII (list ksieni Anny Eleonory Kossakowskiej z prośbą o interwencję w sprawie zaległych prowizji z Żółtkwi, rozpoczynający się od znamienych słów: „Żali się konwent”).

130 A. SŁABY: *Rządżicha Oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*. Kraków 2014, s. 213.

131 J. RAFAŁOWICZOWNA: *A z Warszawy nowiny te... Listy do Elżbiety Sieniawskiej z lat 1710–1720*. Oprac. B. POPIOLEK. Kraków 2000, s. 60, 74, 122–123, 125.

132 Ibidem, s. 11–12, zob. też S. BROSS: *Matka Franciszka Teresa Kotowiczówna wizytka warszawska*. Opole 1949; biogram PSB, t. 14, s. 487.

133 A. SŁABY: *Rządżicha Oleszycka...*, s. 207–211.

134 J. RAFAŁOWICZOWNA: *A z Warszawy nowiny te...*, s. 32.

135 Charakterystyczny także dla listów pisanych do rodziny. Por. E. ARENAL: *Voces del convento. Sor Marcela, la hija de Lope*. In: *Actas del IX Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*. Ed. A. EGIDO, C.A. MOLINA. Madryt 1986, pp. 591–600; *To father. The letters of Sister Maria Celeste to Galileo 1623–1633*. Ed. D. SOBEL. London 2001. A. SKRZYPIETZ: *Dorota Daniłowiczówna – benedyktyнка lwowska w listach Jana III Sobieskiego*. W: *Klasztory mnisze na wschodnich terenach dawnej Rzeczy-*

pospolitej od XVI do początku XX wieku. Red. J. GWIOŹDZIK, R. WITKOWSKI, A.M. WYRWA. Poznań 2014, s. 171–182.

136 Przykładowo, Elżbieta Sieniawska objęta swym patronatem benedyktyнки jarosławskie, wizytki warszawskie oraz karmelitanki. Szukały one u niej także protekcji, np. zwolnienia od hiberny. Zob. A. SŁABY: *Rządzicha Oleszycka...*, s. 203–214.

137 K. STOJEK-SAWICKA: *Duchowieństwo katolickie...*, s. 369, 386.

138 APPz, karmelitanki bose rkps 5.

139 Do pracy *Problemata święte; abo pytania około wyrozumienia Świętey Ewanyeliey...* / Przez Woyciecha Tylkowskiego... – W Poznaniu : Drukarnia Collegium Societatis Iesu, 1688, egzemplarz w zbiorach BUW sygn. 4g.8.6.17, włożono kilka listów karmelitanek, m.in. do Teresy a Jesu Maria w Lublinie. W korespondencji pisano m.in. o domowych problemach, wspomniano przesłane prezenty, informowano o zmarłej siostrze. Świadectwem duchowych kontaktów były tzw. *certamina*.

140 K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 10 .

141 C. de BAR: *En Pologne avec les bènèdictines de France*. Paris 1984, s. 41–43, 97–104, 146–227. Ślad wykorzystania informacji zawartych w tej korespondencji znaleźć można w żywocie fundatorki: „Tenż Żywot z francuskiego na polski język przetłumaczony, jest wyjęty z krótkiego zebrań wydanego Przez WX Ciry zakonu Minimorum S. Franciszka de Paulo w Roku 1719, do którego niektóre rzeczy przydały z Listu Cyrkularnego które po śmierci tej W. Fundatorki były rozesłane po wszystkich klasztorach naszych według zwyczaju, jako też z partykularnych niektórych naszych skryptów i wiadomości, z których podają się także do wiadomości i Rewelacje następujące. Rewelacje o Chwale Niebieskiej Wielebnej Matki Mechtyldy”. *Wonia naywdzięczniejsza...* [462], k. nlb. 3.

142 Listy królowej w sprawie sprowadzenia wizytek do klasztoru w Annency z 26 września, 2, 9, 16 i 23 października 1653 r. Zob. K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 125. Niekiedy kontakt listowny poprzedzała osobista znajomość, np. Stefan Pac spotkał Annę de San Bartolomae, a jego żona przechowywała obrazek z jej autografem. Zob. *ibidem*, s. 91.

143 *Kopia listu...* [206]; *Lettre circulaire...* [232].

144 *Kutumiaryz y Directorium...* [164], s. 189.

145 *Ibidem*.

146 *Ibidem*.

147 Na podstawie lektury licznej korespondencji Małgorzata Borkowska literacko skonstruowała obraz wzajemnych relacji między zakonicami w XVII w., zob. EADEM: *Do ciotusieńki dobrodziejki*. Kraków 2007.

148 Biogram SPKB, s. 144.

149 Paulina Gałęzowska, wieloletnia przełożona wspólnoty, zmarła w 1771 r. Biogram LZP 2, s. 331.

150 List włożony do egzemplarza książki *Problemata święte...* Ofiarowywano także utwory muzyczne. Przykładowo, benedyktyńska sandomierska Zofia Bratysiewiczówna w 1709 r. utwór

Parendum est zapisała i przesłała Helenie Żaboklickiej, mniszce z Jarosławia. Zob. *Parendum est*. BSD, rkps A VIII 139. Omówienie zob. M. WALTER-MAZUR: *Figurą i fraktem. Kultura muzyczna polskich benedyktynek w XVII i XVIII wieku*. Poznań 2014, s. 165.

151 K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 35, 63.

152 Por. poradniki pisania listów: J. URSINUS: *Modus epistolandi cum epistolis exemplaribus et orationibus annexis (O sposobie pisania listów wraz z wzorami listów i mowami)*. Oprac. L. WINNICZUK. Wrocław 1957.

153 Litera N lub NN (*nomen nescio* lub *non notus*) oznaczała, że w tak określonym miejscu należało wstawić odpowiednie imię. Na temat tytułów, przewidzianych dla zakonnic w nagłówkach listów w językach francuskim i włoskim zob. *Orator politicus : albo wymowny polityk... – Thorunii* : apud J. Christian Lauer, 1699, s. 176–179.

154 *Kutumiarz y Directorium...* [164], s. 190.

155 *Ibidem*, s. 121.

156 *Gloria Dei. Rzemiosło sakralne*. Wrocław 2010. Por. R. CHARTIER: *Inscription and Erasure: Literature and Written Culture from the Eleventh to the Eighteenth Century*. Philadelphia 2007.

157 Zob. korespondencję biskupa Hieronima Ustrzyckiego z 1744 r. w sprawie zatwierdzenia unickiego kapłana we wsi klasztornej samborskich brygidek. *Actum in Conventu Samboriensi...*, s. 304 i nast.

158 J. KOSTECKI: *Uwagi o przedmiocie badań historii czytelnictwa*. W: *Publiczność literacka*. Red. S. ŻÓŁKIEWSKI, M. HOPFINGER. Wrocław 1982, s. 186–188. Zob. też B. OLLIVIER: *Nauki o komunikacji. Teoria i praktyka*. Warszawa 2010. Por. *Komunikacja i komunikowanie w dawnej Polsce*. Red. K. STĘPNIK, M. RAJEWSKI. Lublin 2008.

159 Zob. J. RAFAŁOWICZOWNA: *A z Warszawy nowiny te...*

160 Zob. *Kopia listu...* [206]; *Lettre circulaire...* [232].

161 Por. K. MALISZEWSKI: *Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach rękopiśmiennych z okresu późnego baroku*. Toruń 1990.

162 B. FABIANI: *Warszawska pensja panien wizytek w latach 1655–1680*. W: *Warszawa XVI–XVII wieku*. Cz. 2. Warszawa 1977, s. 19; B. POPIOŁEK: „*W wielkim strachu i bojaźni rezydujem...*”. *Mentalność zakonnicy w okresie saskim. Próba sondażu*. W: *Klasztory mnisze...*, s. 183–193.

163 Por. *Statuta reformacyi klasztorów świętego zakonu cystercyjskiego postanowione ... 1580 przez ... Edmunda od Krzyża*. BUWr, rkps IV Q 184, s. 93–101.

164 M. BORKOWSKA: *Mikołaj z Mościsk i reguła tercjarek dominikańskich*. „*Nasza Przeszłość*” 1999, t. 92, s. 137–230.

165 *Ustawy prześwietnego zakonu premonstrackiego odnowione i w roku 1630 od kapituły generalnej dostatecznie sporządzone, przyjęte i wszystkim tego zakonu poddanym do ścisłego zachowania podane*. ANZ, rkps 5, a także rękopis w zbiorach prywatnych w Strzelnie, bez karty tytułowej,

zob. M. BORKOWSKA: *Konstytucje norbertanek na tle prawodawstwa polskich zakonów żeńskich w epoce potrydenckiej*. W: *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce...*, s. 19–31.

166 AAG, rkps 281.

167 *Reguła zakonna wg św. Augustyna*, edycja i omówienie zob. M. BORKOWSKA: *Nieznaną autorką norbertańska z końca XVI wieku*. „*Nasza Przeszłość*” 2003, t. 99, s. 203–216.

168 Korzystano także z wersji oryginalnych, np. sakramentki z francuskiego wydania reguły, autorstwa fundatorki. Por. R.A. SIGMON: *Reading Like a Nun: The Composition of Convent Libraries in Renaissance Europe*. „*Journal of Religious et Theological Information*” 2011, t. 10, pp. 83–84.

169 *Reguła y Konstytucje Panien zakonnych...*

170 *Reguła s. Salwatora...* [57].

171 Por. *Reguła i ustawy zakonu brygidek*. BZNO, rkps 631/l.

172 [Konstytucje norbertanek]. Rękopis w zbiorach prywatnych w Strzelnie, bez karty tytułowej, k. 56.

173 Opis kształtowania się ustawodawstwa w klasztorach żeńskich, wraz ze wskazaniem odpowiednich tekstów, zawiera rozdział drugi tej pracy, a problematykę wydawania tych dokumentów omówiono w rozdziale czwartym.

174 Na ten temat zob. m.in. S. BORAWSKI: *Późnośredniowieczna Reguła polska zakonu panny św. Klary*. Zielona Góra 2002. Warto dodać, że reguła św. Klary jest najwcześniejszą regułą napisaną przez kobietę, zob. J. STRZELCZYK: *Pióro w wątlých rękach...*, s. 455. O kształtowaniu się reguły brygidek zob. M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin 2010, s. 167–174.

175 *Kronika benedyktynek chełmińskich...*, s. 197.

176 Por. M. BORKOWSKA: *Potrydencka wersja reguły św. Benedykta*. W: *Za przewodem Ewangelii*. Tyniec 1986, s. 249–262. Konstytucje do reguły św. Benedykta opracowała również Matka Mechtylda, fundatorka sakramentek, przy współudziale o. Epifaniasza Louys, opata Étival. Zostały przyjęte w 1675 r., wydano je w 1677 r., po zatwierdzeniu przez papieża kongregacji. Pierwsza redakcja tekstu, przygotowana przez maurystę Klaudiusza Martin i wydana w 1686 r. w Paryżu, nie zyskała aprobaty sakramentek. Zob. *Benedyktynki – sakramentki*. [online] <http://www.benedyktynki-sakramentki.org/o-nas/historia/m-mechtylda-od-najsw-sakramentu/> [dostęp 10.01.2015]. Por. S. DĄBEK: *Problematyka muzyczna w najstarszych redakcjach Reguły benedyktynek w języku polskim*. „*Barok. Historia – Literatura – Sztuka*” 1997, t. 4, s. 67–74.

177 *Reguła s. Ojca Benedykta...* [24].

178 *Regula S. Benedicta z wykładem Doctora zacnego Iana, nazwanego Turrecremata, Zakonnika Zakonu S. Dominika, kardynała Rzymskiego, który napisał na żądanie Arseniusza opata Florentskiego Benedictina. Napisana Roku Panskiego 1607*. ABL, rkps bez sygn.

179 Ibidem, k. nlb. 363–367.

180 *Powinności y obowiązki klasztorow y Zakonow Panienskich od Concilium Trydentskiego im nakazane y postanowione. Z canonow tegosz Concilium wyjęte*. Ibidem, k. nlb. 378–382.

181 *Prawidło Doskonałości. Złota szata dusze na gody się Krystusowe gotującej: to jest sposób y nauka, iako ludzie zakonni postępować sobie mają, aby oto tey doskonałości, do ktorey się przez professiǳ swǳ zapuscili, doysć mogli.* Ibidem, k. nlb. 383–397.

182 Ibidem, k. nlb. 397–407.

183 Zob. *Przemowa Świętego y Bogu przyjemnego zakonnika Oyca Benedicta S. tey Reguły ustawce y Prawotworęc naszego.* LNNBU, rkps MB 2. Tekst przepisał Michał Kasprzycki z Tyńca.

184 *Reguła Ś. Augustyna Hippońskiego...* [14].

185 M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce...*, s. 204.

186 *Zebranie zwyczajów od WW.MM. naszych Fundatorek i pierwszych Matek świątobliwością sławnych Konwentu św. Marcina podane i dotąd chwalebnie zachowane, aby napotem bez uszczerbku trwające z różnych miejsc, papierów i karteczek wiernie na większą chwałę Bożą spisane Roku Pańskiego 1729.* BKB, rkps 268.

187 *Reguła Trzecia S. Franciszka y Ustawy Papieżkie y insze ustawy uchwalone y postanowione na wielu różnych Kapitułach od Przewielebnych Oycow Zakonu świętego Franciszka w Krakowie przy Kościele Iozepha świętego mieszkającym, służące y należące, które ich informuię iako mają żyć, sprawować sie y zachować w tymże Zakonie ... Za staraniem Panny Teresy Zadzikowney, Matki na ten czas będącej zporządzone y napisane ... 1649 dnia 15 miesiąca grudnia.* ABK, rkps 151.

188 *Ustawy papieżkie...*, k. 22v.

189 Ibidem, k. 47–79.

190 *Reguła S. Oyca Augustyna Do Zachowania Życia Zakonnego Braci y Siostrom tegoż wzwyczaj mianowanego Patryarchy Zakonu podana. Potrzebna Roku ... 1759 od Pewngo Xiędza y Brata tegoż Zakonu Przepisana.* AAK, rkps B. I. K. 01. W 1766 r. wydano we Lwowie nowe tłumaczenie, przeznaczone dla augustianów prowincji polskiej, które przesłano również zakonnikom. *Registr wydatków 1747–1781* 4 sierpnia 1766 r. notuje: „od oprawy 30 ksiąg Reguły naszej św. Ojca Augustyna, bo Ojciec Prowincjał nieoprawne oddał – złotych 6”. AAK, rkps F. I. 23, s. 189.

191 Ibidem, k. 17r–54.

192 *Ustawy zakonne dla Panien Zakonnych pod Regułą Augustina S. mieszkających w klasztorze przy kościele S. Katharzyny na Kazmirzu zostawione od wielebnego w Chrystusie Panu Oyca Balcera Mstowiusza Pisma S. Doctora we wszystkiej prowincyjej Królestwa Polskiego prowincjała na pierwszej jego wisitatiey dnia 24 miesiąca maja roku 1650 odprawowaney.* W: *Liber Provinciae Poloniar. et Mag. Duc. Lith. etc. Ord. FF. Eremitarum S.P. Augustini in quo Capitula, Ordinationes, Indulta, Brevia, Decreta SS.PP. atq. Generalia, Provincialia, Promotionesq. etcetera publica continentur ab An. Domini 1616.* BN, rkps akc. 6385, k. 153–154.

193 *Ordynacye...* [315].

194 *Kutumiarz y Directorium...* [164], s. 294.

195 *Reguła Augustyna Świętego...* [16], s. 18.

- 196 Konstancja Urszula Lubomirska przełożoną wizytek warszawskich była w latach 1753–1759, zmarła w 1763 r. LZP 2, s. 317.
- 197 *Dyrektorium rzeczy duchownych dla Zakonnicy Nawiedzenia Naświętszej Panny*. W: *Reguła Augustyna Świętego...* [17], s. 261.
- 198 Edycję z 1751 r. wizytki krakowskie dedykowały Marii Józefie z Wesslów Sobieskiej.
- 199 Por. Pnp 8,6 „Położ mię jak pieczęć na twoim sercu, jak pieczęć na twoim ramieniu”.
- 200 *Dyrektorium rzeczy duchownych...*, s. 307.
- 201 *Reguła św. Benedykta*. LNNBU, rkps MB 1.
- 202 *Przemowa Świętego...*
- 203 Niekiedy tłumaczone na język polski, jak *Brewiarz rzymski z łacińskiego na polski wyłożony*, w dwóch tomach, z dodatkiem dwóch oficjów o świętych, wykorzystywany przez ksienię benedyktynek lwowskich Annę Eleonorę Kazanowską. ABL, rkps D 6 i 6 a.
- 204 Wizytatora konwentów krakowskich, kardynała Jerzego Radziwiłła, do zalecenia zakupu drukowanych psalterzy i brewiarzy skłoniło to, „by modły odbywały się bez zbędnych dodatków”. Zob. P. WISZEWSKI: *Księża w świecie zakonnicy. Wizytacje biskupie w opactwach benedyktynek w Małopolsce i na Śląsku (koniec XVI–XVIII w.)*. „Nasza Przyszłość” 2004, t. 101, s. 250. Por. *Officium albo Godzinki O S. Birgicie Xiężnie Szwedkiej a Fundatorce Zakonu S. Salvatora Uczynione Przez X. M. Zmiewskiego kapłana tegoż Zakonu w Łucku Roku Panskiego 1722 D: 23 Junii*. LNNBU, rkps MB 69.
- 205 M. WALTER-MAZUR: *Figurą i fraktem...* Por. M. BORKOWSKA: *Liturgia w życiu benedyktynek sandomierskich*. W: *Klasztor Panien Benedyktynek...*, s. 43–51.
- 206 Przykładowo w zbiorach APP, rkps 10 i 11.
- 207 BDS, sygn. L 1642. Por. M. WALTER-MAZUR: *Panny z okładek. Zakonnice aktywne muzycznie w klasztorach benedyktynek w XVIII wieku*. „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2013, nr 3, s. 51–63; W. ŚWIERCZEK: *Katalog kancjonatów stanięteckich i pieśni*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1980, t. 41, s. 127–191.
- 208 Np. *Arye z różnych autorów zebrane do grania na pozytywwie lub szpincie podczas nabożeństwa w kościele ... dla Panny Ozanny Fabiańskiej Zakonnicy Prześwietnej Reguły SO Franciszka y S Matki Klary ... 1767*. AKS, rkps 26. Por. H. CEMPURA: *Kultura muzyczna PP. Klarysek w Starym Sączu w latach 1700–1782*. Oprac. S. GARNCZARSKI. Tarnów 2009.
- 209 Zob. np. *Wielki Czwartek to iest Wykład ceremonij koscielnych tak w pacierzach iako y we mszy S. zamknionych; Wielki Piątek to iest Ceremonij ktore się tego dnia w kosciele świętym katolickim odprawuie wykład duchowny; Sobota Wielka to iest Wykład ceremonij koscielnych tak w pacierzach iako y we mszy S. zamknionych*. BJ, rkps 7490 I. Wykłady ceremonii na Wielki Tydzień, wraz z medytacjami pasyjnymi oraz modlitwami i kazaniami „o Pięciu Ranach” zawierał tom, dedykowany w 1641 r. przez ks. M.H.C.K. ksieni Daniłowiczównie. Zob. *Medytacje na Naswiętsze Rany nasze[go] Zbawiciela. Z włoskiego lęzyka na łaciński Przetłumaczone. Do tych Protestacja umieraiącego w Panu ... Przez Wielebnego X. M.H.C.K.P.G. we Lwowie Roku 1641*, BONR, rkps 218.

Zob. J. Gwóźdźnik: *Duchowość pasyjna w kręgu ksieni Magdaleny Doroty Danitowiczówny (ok. 1607–1687)*. „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*” 2013, t. 11, s. 93–102.

210 Zob. np. *Rubrika to jest nauka powszechna o pacierzach kościelnych które horas canonicas to jest, Modlitwy z kanonów kościelnych ustawione, na godziny rozdzielony zowią według zwyczajów kościoła Rzymskiego. Z Breviarza Rzymskiego wyjęta: 1599. Ultima die Junij*. LNNBU, rkps MB 59.

211 Zob. np. *Święcenie Panien Zakonnych wyjęte z Pontyfikatu z łacińskiego zaś na Polski język przetłumaczone dla nabożnego zażywania przy odnowieniu rocznicy Aktu tego*. ABL, rkps E 13, k. 23–35, a także *Processionale luxta Ritus S. Ordinis Cisterciensis Concionatum*. PTPN, rkps 291 (na tylnej wyklejce zapis proveniencyjny: *Darowała do konwentu owińskiego tę Xiąską Panna Trybinańska suppreoris abysmy się za nie modliły*).

212 P. WISZEWSKI: *Opactwo benedyktynek w Legnicy...*

213 ABW, rkps F 11.

214 *Porządki chorowe na wszystkie dni Roku spisane w Roku Pańskim 1748, za Przełożoństwa świętej Pamięci Anny Eleonory Kossakowskiej, natenczas Xieni, za jey rozkazem i błogostawienstwem za życia Panny Ciotki Maryanny Kolumby Janikowny, naydawniejszy na ten czas zakonnicy w klasztorze świętym, która mię do napisania tych porządków zachęcała i ustawicznie naganiała i we wszystkim formowała co, kiedy, jak bydz powinno; też same Porządki so napisane jeszcze przed zaczęciem czterdziestogodzinnego nabożenstwa w naszym kościele Roku Pańskiego 1747 i 1748*. ABL, rkps D 4.

215 Ibidem.

216 Por. *Godzinnik Na chwałę y cześć Boga Ducha Świętego i Oblubienicy Jego Nayswiętszej Panny Maryey Przystępującym Do Professyey w Zakonie Benedykta S. w konwencie Lwowskim Panien zostających pod Tytułem Wszystkich Świętych Do Przygotowania. Przez lednego Swieckiego Kapłana Temuz konwentowi duchownie usługującego Opisany w Miesiącu Lutym Roku Pańskiego 1717*. LNNBU, rkps MB 13.

217 LZP 2, s. 206.

218 *Roku Pańskiego 1747...*, k. 17.

219 *Regestr wszystkich sprzętów kościelnych w Bazylice świętej Katarzyny Wielebnych w Bogu IChMC Panien Zakonnych Wilenskich pod Regułą S. Ojca Benedykta zostających znajdujących się a pod wizytę ... xiędza Michała Zienkowicza ... biskupa wileńskiego ... z dyspozycyi Przewielebney w Bogu IChMCi Panny Sybilli Reytenowney tegoż konwentu aktualney abbatysy dla nalezytego porządku ... sporządzony Roku ... 1741 4ta bris*. ABW, rkps.

220 Kwota ta była wysoka, gdyż w latach 1671–1680 koń w Lublinie kosztował przeciętnie 30,6 zł lub równowartość 125,2 gram srebła. Za jedną kłodę żyta (ok. 39 l ziarna) w tym samym okresie we Lwowie płacono 1026,5 gr, co równało się ok. 71,9 gram srebła, a za wieprza – 31,1 zł lub 125,6 gram srebła. Dane wg *Historia Polski w liczbach. Gospodarka*. Red. F. KUBICZEK i in. T. 2. Warszawa 2006, s. 23–63 (tabela 3, 5, 6, 8, 9, 18 b).

- 221 *Liber consiliorum albo xiega rady pospolitego dobra y porządku...*, s. 49. Podobną „zbiórkę” przeprowadzono na wykonanie monstancji i kielicha, a także pacyfikatę dla przełożonej, zob. ibidem, s. 69, 88. Praktyka ta występowała także w innych klasztorach, np. w 1757 r. jako materiał potrzebny do wykonania sukienki na obraz św. Agnieszki w Piotrkowie zebrano srebrne łyżki, kubek i tabakierę, zob. *Kronika klasztoru PP. Dominikanek w Piotrkowie 1627–1869*. ADP, rkps A 2.
- 222 *Roku Pańskiego 1747 ... Opisanie*, k. 17v.
- 223 W latach 1743–1760 zapisała 12 mszy. Zob. H. CEMPURA: *Kultura muzyczna klasztoru PP. Klarysek...*, s. 143.
- 224 W. ZIENTARSKI, P. PODEJKO: *Kapele instrumentalno-wokalne w Strzelnie w XVII i XVIII w.* W: *Z dziejów muzyki polskiej*. T. 3. Bydgoszcz 1961, s. 36–47.
- 225 AKS, rkps Muz. 24-d.
- 226 Cyt. za H. CEMPURA: *Kultura muzyczna klasztoru PP. Klarysek...*, s. 75.
- 227 BCZ, rkps 1032, 1033.
- 228 W. ŚWIERCZEK: *Katalog rękopiśmiennych zabytków muzycznych Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1965, t. 10, s. 223–278. Zob. zwłaszcza antyfonarz w zbiorach BDS, sygn. L 1651; por. M. BORKOWSKA: *Liturgia w życiu...*, s. 44.
- 229 H. ĆWIEK: *Muzyka wspólnoty zakonnej panien benedyktynek w Sandomierzu*. W: *Klasztor Panien Benedyktynek...*, s. 53–74; S. DĄBEK: *Wielogłosowy repertuar kancjonałów stanięteckich (XVI–XVIII)*. Lublin 1997.
- 230 H. CEMPURA: *Kultura muzyczna klasztoru PP. Klarysek...*
- 231 LZP 2, s. 467. Por. J. DYGULSKA: *Książka do chóru do grania (ukończona przed 1796)*. Oprac. J. Gołos. Warszawa 2012.
- 232 Ibidem.
- 233 Ibidem, s. 391.
- 234 BDS, sygn. L 1668. J. DMEŃSKI, M. WALTER-MAZUR: *A Collection of Music for Keyboard Instrument from Manuscript L 1668 (Book of Jadwiga Dygulska) of the Sandomierz Diocese Library*. „Musicology Today” 2013, vol. 10, pp. 53–71.
- 235 Zob. antyfonarz i lamentacje z 1758 r., które Kazimierz Gembicz przepisał na zlecenie ksieni Anny Mechtyldy Hilzenówny. ABW, rkps F 5.
- 236 Por. J. BYCZKOWSKA-SZTABA: *Graduał benedyktynek lwowskich – zabytek monodii chorałowej. Próba analizy źródłoznawczej*. W: *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX w.). Paralele i różnice*. Red. J. GWIOŹDZIK, E. RÓŻYCKI. Katowice 2004, s. 178–193. Por. R.A. SIGMON: *Reading Like a Nun...*, s. 84.
- 237 Zob. *IHS Compendium quarundam Antiphonarum Caeterumq. cantuum usui servientium accurate est collectum atq. coordinatum Ad M. D. G. A. Dni. M. D. C. X. C. I. [1691] die XXII Mensis Iunij. Na większą chwałę Boską*. LNNBU, rkps MB 78. Na kopistę antyfonarza wskazuje zapis na karcie tytułowej: *Scriptor istius operis Ioannes, Ignatius, Woytanowic. Orate etiam pro eo, humillime*

rogo, a na wyklejce na jego ofiarodawcę: Ad M. D G. C: X C. R: A: S: Religiosissimis Monial: Ord: S. Benedicti dono dedit Hoc Antiphonarii. Woytanowicz skopiował też w 1696 r. dla benedyktynki przemyskiej Anny Bronikowskiej antyfonarz (ABP, rkps 12) oraz rozmyślenia ignacjańskie (ABP, rkps 5). Por. T. BRATKOWSKI: *Jan Ignacy Woytanowicz – skrypta w opactwie siostr benedyktynek jarosławskich*. „Additamenta Musicologica Lublinensia” 2009, s. 43–54.

238 Por. R.A. SIGMON: *Reading like a nun...*, s. 85.

239 *Graduales missarum pro Dominicis ... et graduale omnium sanctorum notatum scriptum ... monialis ordinis antiqui sancti Benedicti in Conventu Toruniensi...* 1637. BDP, rkps L 17. Warto dodać, że odniesienie się do „starożytności” konwentu toruńskiego jest śladem konfliktów z kongregacją chełmińską, opisanych w kronikach obu wspólnot. J. KUREK: *Obserwacja zakonna toruńskich cysterek-benedyktynek w latach 1311–1632*. W: *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce...*, s. 105–125.

240 *Graduale missarum totius anni iuxta ritum monialium Sanctae Brigittae Regulae Salvatoris Conventus Socaliensis ...* 1698. BCZ, rkps 1038.

241 Wiadomo, że tamtejsze brygidki miały 11 ksiąg liturgicznych, w tym pięć mszałów świętecznych, dwa rekwalne, jeden ruski i jedną agendę. Zob. *Wizyta klasztoru brzeskiego Panien Brygidek gubernij Grodzieńskiej powiatu i Dekanatu brzeskiego z Roku 1818*. RPAH, rkps F. 822, op. 12, d. 2947.

242 *Graduał zakonnicy S. Brigitti klasztoru Brzes. Notowany przez jedną Siostrę zgromadzenia tego Roku 1686*. BDP, rkps.

243 *Officium Defunctorum cum sepulturis ante et post meridia juxta Ritum Sacri Candidi Ac exempti Ordinis Praemonstratensis conscriptum ... Francisko Wielonski eiusdem ordinis canonicorum regularium strzeliensis canonissarum dicti ord. praepositio ... per V.F. Jacobum Siedleński ... dedicatum*. AAG, rkps Norbertanki Strzelno, s. 69. Wspomniany prepozyt od 1778 r. zajmował się remontem klasztoru i dbał o liturgię. O potrzebie rękopisów „rekwalnych” świadczy śmiertelność w klasztorze: w ciągu 10 lat zmarła prawie połowa siostr. Por. *Funebrale* AAG, rkps Norbertanki Strzelno SO11. Zob. także R. KABACIŃSKI, D. KARCZEWSKI: *Katalog prepozytów klasztoru norbertanek w Strzelnie od XII wieku do 1837 r.* „Nasza Przeszłość” 1997, t. 87, s. 5–38. Biogram Wielkopolscy księża od XVIII do XX wieku [online]. <http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza/main.php?akcja=opis&id=5004> [dostęp 12.12.2014].

244 *Antiphonarium iuxta Ritum Breviarij Romani*. LNNBU, rkps MB 79. Zapis na k.tyt.: *Przewielebni w Christusie Imosci Panie Dorocie Daniłowiczownie Xsieni Konwentu Lwowskie Reguli Oica S Benedicta ubogie wiązanie Przymi od kochający siąstry y Unizony Sługi z Miłosci podiento Praco Przebacz erorum gdiz wicy nocna niz dzenna robota A w łoszcze y Miłosci Macierzynski choway do ktore i cało daie dzenna robota* [def.].

245 W zbiorach ABW. Zob. S. SAWICKA: *Pomorski rękopis iluminowany z XVII w.* W: *Studia pomorskie*. Red. M. WALICKI. Wrocław 1957, s. 263–329.

246 Ibidem, s. 266.

- 247 Biogram LZP 1, s. 290. W tomie pierwszym zachował się zapis na ozdobnej karcie *Scriptum ve[ro] per unam de Virginibus Christo sacratis monialem ordinis antiqui S. Benedicti in conventu Toruniensi ad laudem et gloriam sanctissimae Trinitatis et cultum Deiparae sanctorumque omnium*, na wyklejce tomu drugiego natomiast dodano: *W tych księgach kart wszystkich i z temi mniejszemi kartami sto i cztery, które Panu B. i naświetszej Panie ku czci napisawszy, w jego święta opiekę i obronę oddawam na wieki. Dorota Łążeńska ręka własną.*
- 248 Zob. S. SAWICKA: *Pomorski rękopis iluminowany...*
- 249 Ten sposób łączenia ilustracji z tekstem zawiera także wspomniany tom *Problemata święte...*, do którego dodano kilkanaście miedziorytów, częściowo ręcznie kolorowanych.
- 250 *Antiphonariu[m] ex breviario iuxta Sancti Salvatoris Regulam Ordinato desumptvm ac ad Normam Cantus brigittae Notatum Anno 1707 Salvtis hvmanaе.* BCZ, rkps 1039.
- 251 LZP 3, s. 23–27.
- 252 Ibidem, s. 25.
- 253 Informacje tę podały kopistki w antyfonarzu z 1720 r.
- 254 Biogram zob. LZP 3, s. 325. Z klasztoru lubelskiego pochodzi tłumaczenie tekstu reguły, wydane go przez ksienię Wiktorię Niemirzanekę w 1673 r. w Krakowie. W 1698 r. Sebestiańskiej dedykowano także tom objawień św. Brygidy: *Skarby Niebieskich Taiemnic...* [53], w edycji wydanej w Zamościu.
- 255 *Antiphonariu[m] ex breviario iuxta Sancti Salvatoris Regulam Ordinato de sumptum ac normam cantus Snctimonialium S. Brigittae notatum Anno ... 1720.* BCZ, rkps 1040. Ksieni dbała również o kościół: zaopatrzyła go w aparaty, a cudowny obraz – w nową „sukienkę”, co odnotowano w dedykacji rękopisu.
- 256 Por. A.T. LACKI: *Pobożne pragnienia.* Wyd. K. MROWCEWICZ. Warszawa 1997, por. *Inspiracje grafiką europejską w sztuce polskiej. Czasy nowożytne.* Red. K. MOISAN-JABŁOŃSKA, K. PONIŃSKA. Warszawa 2010.
- 257 Ibidem, k. 46. Por. J. McNAMARA: *Sisters in Arms: Catholic Nuns Through Two Millennia.* Cambridge 1996, s. 396, S. T. STROCCHIA: *Learning the Virtues...*, s. 8; C. WOODFORD: *Nuns as Historians in Early Modern Germany.* Oxford 2002, s. 7.
- 258 *Actum in Conventu Samboriensi...*, s. 251.
- 259 Deklaracja do rozdziału 32 reguły reformowanej zawierała wzór rocznego zestawienia dochodów (z „gumna”, „browarów”, „bydła i przysiewku wszelakiego”, „młynów”, „ogrodów”, jałmużny, posagów i opłat uczennic) oraz wydatków (na „kościół”, księgi, „budowanie”, rzemieślników, żywność, odzież, „chore”, „prawo”, „kapłany”, jałmużnę, czeladź, „sprzęt domowy i pospolite potrzeby”). Był on sporządzany na podstawie comiesięcznych rejestrów, oddawanych ksieni. Zob. *Reguła Świętego Ojca...* [23], s. 53.
- 260 *Kutumiarz y Directorium...* [164], s. 187, por. M. BORKOWSKA: *Rachunki benedyktynek kowieńskich.* „Nasza Przeszłość” 2006, t. 106, s. 261–278.
- 261 LZP 3, s. 263.

- 262 *Regestra WW.PP Bernardynek Konwentu Lwowskiego...*
- 263 *Ibidem*, s. 12.
- 264 *Ibidem*, s. 26. Por. także *Regestra podskarbie klasztoru benedyktynek w Sandomierzu z lat 1754–1768...*
- 265 Zob. np. *Regestr expensowy konwentu lwowskiego Zakonnicy Reguły Sgo Oycy Benedykta...*
- 266 Benedyktyнки sandomierskie wydały na ten cel następujące kwoty: w lipcu 1797 r. „od oprawy książki” 20 zł, w sierpniu 1764 r. „od oprawy brewiarzy 4 części DP Ksieni zł 24 za kart dwie zł 1 od oprawienia książek DP Ksieni zł 4”, we wrześniu 1767 r. „Od oprawy Książek Lekcyi eksplikowanych DP Ksieni zł 3”. Na zakup rubryceli w listopadzie 1799 r. 4 zł, w grudniu 1767 r. na rubrycele 2 zł, na brewiarz DP Ksieni 1,8 zł, na „książeczki pacierzy o Sercu P. Jezusa” 1,6 gr; w grudniu 1768 r. na rubrycele do zakrystii 2,16 zł. Por. *Regestra podskarbie klasztoru benedyktynek w Sandomierzu z lat 1754–1768...*; *Regestra zaczynające się w R.P. 1769*. BSD, rkps G 889; *Regestra podskarbie klasztoru benedyktynek w Sandomierzu z lat 1795–1806*. BSD, rkps G 1148.
- 267 *Starosądeckie akta*. BCZ, rkps MNK 899.
- 268 *Kutumiarz y Directorium...* [164], s. 186.
- 269 Zob. *Regestr pieniężny percepty wszystkich sum to jest posagowych za oblięiem klasztorowi winnych, legacyjnych, za dozywocie na dobrach klasztornych dane ... 1736*. Dokument w: *Kontakty z innymi klasztorami...*
- 270 *Kopiarusz wizytacji...*, s. 40.
- 271 Praktykę tę stosowano także w klasztorach europejskich, zob. M. L. SANCHEZ HERNANDEZ: *El monasterio de la Encarnation de Madrid. Un modelo de vida religiosa en el siglo XVII*. Salamanca 1986, s. 65.
- 272 *Pamięć kościelnego porządku według ustaw dawnych zachowująca się w konwencie Ich Mcw Panien zakonnych Starosądeckich napisana Roku Pańskiego 1709 Jey Mci Pannie E. P. Finkównie ZSMK*. AKS, rkps Rk/a-1.
- 273 *Reguła Augustyna Świętego...* [16], s. 232.
- 274 Zob. *Akta zakonnic nieurzędowe*. ABL, rkps C 12, a także *Regestra rzeczy kościelnych benedyktynek poznańskich*. BR, rkps 152.
- 275 *Reguła Augustyna Świętego...* [16], s. 233.
- 276 *Biogram LZP 3*, s. 128.
- 277 Dokument w: *Kontakty z innymi klasztorami...*
- 278 *Kopiarusz wizytacji klasztoru cysterek...*, k. 62–63r.
- 279 *Wyraźne opisanie ministrów prowincjałskich od roku którego były wprowadzone PP. Zakonne do klasztoru przy kościele S. Jozepha od S. Agnieszki na affektacyją i żądanie Wielebnej Panny Franciszki Brzechffionki na ten czas przelożonej i matki tegoż Conwentu s. Iozepha. A to przez Wielebnego Ojca Pawła Kłockiego na ten czas Spowiednika PP. Tegoż konwentu, a to w Roku 1688*. W: *Kronika klasztoru Świętego Iosepha*. ABK, rkps 2, k. 171–172.

280 *Kollekta funduszu kościoła i klasztoru...*, s. 7–11.

281 Zob. *Powinności kapłanów konwentu lwoskiego Zakonnicy Ojca Świętego Benedykta przy kościele Wszystkich Świętych zostających od Fundacji tego konwentu postanowione a Roku 1720 xiężyca września dnia 15 od Przełożony tegoż konwentu do wypełnienia podane*. ABL, rkps D 13. Do dokumentu dodano notatkę biograficzną: *Te powinności napisane były ręką sp. Matki i Dobrodziki mojej Zofij Bogumily Skarbkówny Xieni wielce świętobliwej i żarliwej w obserwancyi Reguły SS. Która żyła wieku swego lat 68 w zakonie S. lat 53 księgią była lat 12 wiele pracując dla dobra pospolitego do ostatnich sił swoich. Poszła po zapłatę do Oblubieńca swego dnia 19 mara 1730 zostawiwszy wielką pamiętkę w reperacji kościoła i klasztoru*.

282 Wymieniono Teofilę z Czartoryskich Ogińską, Konstancję z Gosiewskich Cetnerową, Celestynę z Sarbiewskich Słoniewską, Mariannę z Szaniawskich Liniewską. Zob. *Metryka brygidek lubelskich*. Oprac. J.R. MARCZEWSKI. Lublin 2011, s. 160–163.

283 *Diariusz Albo Roczne Dzieje konwentu Grudziądzkiego Panien Reguły Ojca Sgo Benedykta przez Nayprzewielebniejsza Imć Pannę Helenę Gaudowną Xienią tegosz konwentu do przepisania podane Roku 1730*. BDP, rkps 559 (602), s. 108.

284 *Katalog wstępujących sióstr dla klasztoru mińskiego Reguły S.O. Patriarchy Benedykta zacząty po obraniu na urząd ksieni ... 1793*. W: *Metryka klasztoru mińskiego Zakonnicy Reguły Świętego Ojca Benedykta*. ABW, rkps A 20, s. 107–110.

285 *Kutumiarz y Directorium...* [164], s. 184–185.

286 *Actum in Conventu Samboriensi...*, s. 230.

287 Dokument w: *Kontakty z innymi klasztorami...*

288 BPAN, rkps 2335. O dziejach tej fundacji zob. M. BORKOWSKA: *Miscellanea brygitańskie: dwie fazy reformy potrydenckiej klasztoru lubelskiego*. „*Nasza Przeszłość*” 1998, t. 89, s. 125–150.

289 *Kronika klasztoru PP. Dominikanek...*, k. 33.

290 *Katalog sióstr konsekratek zacząty za urzedu Ksieni ... Justyny Honoraty Korsakówny Roku 1754*. ABW, rkps bez sygn.

291 *Memoriał w Bogu zeszyłych a wieczney pamięci godnych W. Nayprzewielebniejszych Wielebnych Panien Sióstr Jasnie Wielmożnych WW. Fundatorów i Dobrodziejów klasztoru wileńskiego pod tytułem świętej Katarzyny ... za Dyrekcyą ... Mechtyldy Hilzenówny pomienionego klasztoru Xieni Dla zupełnej następujących wieków informacyi żalosnym pieniem odrysowany*. Dokument w: *Kontakty z innymi klasztorami...*

292 *Ibidem*, k. 2r.

293 *Liber mortuorum monasterii Strzelensis ordinis Praemonstratensis*. BZNO rkps 5192/1. Druk w: *Monumenta Poloniae Historica*. T. 5. Wyd. W. KĘTRZYŃSKI. Lwów 1888, s. 719. Zob. też D. KARCZEWSKI: *Dzieje klasztoru norbertanek w Strzelnie do początku XVI wieku*. Inowrocław 2001, s. 26–30 (tu *Catalogus mortuorum conscriptus secundum ritum candidi ordinis Praemonstratensis...*). Biogram LZP 1, s. 190.

- 294 K. JASIŃSKI: *Nekrolog klasztoru norbertanek w Strzelnie. Uwagi krytyczno-erudycyjne*. W: IDEM: *Prace wybrane z nauk pomocniczych historii*. Toruń 1996, s. 7–44. Biogram LZP 1, s. 179.
- 295 *Katalog służebnic Pańskich z Zakonu S O Franciszka Po różnych miejscach szczególnie zaś w Konwentach Prowincyi Ruskiej w Bogu zeszlých spisany Roku Pańskiego 1752*. BZNO, rkps Pawl. 111.
- 296 Ibidem, k. 2r.
- 297 Autor m.in. pracy *Życie Serafickie Bráci y Siostr nazwanych Pokutujących ... Od wielu Świętych Kanonizowanych Błogosławionych, lub świętobliwością, Godnością y urodzeniem zaszczyconych praktykowane...* – [S.l. : s. n.], 1750.
- 298 *Katalog służebnic Pańskich...*, k. 2r.
- 299 Ibidem, k. 4.
- 300 LPAH, rkps F 604, op. 1, d. 12287
- 301 *Xiąszka przyjęć do Zakonu, Professyi i konsekracji xień, elekcyi, konfirmacyi i smierci wszystkich siost umarłych w klasztorze sandomirskim*. BDS, rkps G 1392.
- 302 W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. 361.
- 303 *Kollekta funduszu kościoła i klasztoru...*, s. 14–16.
- 304 APKB, rkps bez sygn.
- 305 *Metryka brygidek lubelskich...*, s. 163–164.
- 306 *Katalog sióstr zmarych od fundacyi klasztoru sandomirskiego Reguły S. Oyca Benedykta*. Tablica obecna w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu.
- 307 *Dla wygody przełożońskiej ... z wyrażeniem nie tylko śmierci Błogosławionych Fundatorów, xień od najpierwszey, rocznych dni zeyścia sióstr ... 1790*. W. KOLAK, J. MARECKI, S. RADOŃ: *Inwentarz archiwum benedyktynek...*, poz. 555.
- 308 *Liber consiliorum albo księga rady pospolitego dobra y porządku...*
- 309 Na dokumencie podpisały się kolejno cztery zakonnice, poświadczając zawartą umowę. Ibidem. Siostra Łosowska na życzenie prowincjała wróciła do klasztoru w Sochaczewie. Biogram LZP 2, s. 75.
- 310 Biogram LZP 3, s. 312.
- 311 Wówczas przyjęto także drugą pannę, z posagiem 2,5 tys. na rok, „póki nie weźmie habitu”; do tego dołączano wyprawę, w tym wspomniany habit. Biogram LZP 3, s. 11.
- 312 Dano 3 tys. złotych posagu i tysięcy na jej potrzeby, kolejne 2 dla konwentu, przy czym panna miała mieć osobną izbę ze służącą. Ibidem.
- 313 Ibidem, s. 41–42.
- 314 Por. funkcje i gatunki zapisów kronikarskich w: D.R. WOOLF: *Reading History Early Modern England*. Cambridge 2000, s. 27; M.P. PAOLI: *Sante di famiglia: «notizie istoriche» e agiografie femminili nella Firenze dei secoli XVII–XVIII*. In: *Memoria e comunità femminili...*, s. 187–210.

- 315 Podobnie nakazywano brygidkom z Sambora. Na temat ich dziejów zob. M. BORKOWSKA: *Miscellanea brygitańskie: Lwów i Sambor*. „Nasza Przeszłość” 1997, t. 88, s. 118–130.
- 316 Biogram zob. LZP 3, s. 36.
- 317 Druk zob. *Dzieje kapitularne zakonnic świętej matki Brygidy konwentu grodzieńskiego*. Oprac. M. BORKOWSKA, K. OBREMSKI. Toruń 2001. Zob. także: K. OBREMSKI: *Retoryka w „domu wspólnej samotności”*. (*Dzieje kapitularne zakonnic świętej matki Brygidy konwentu grodzieńskiego*). W: *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej*. Red. J. SZTACHELSKA. Białystok 2004, s. 197–211; por. P. BOREK: *Funkcje mów w barokowym pamiętnikarstwie. Rekonesans*. W: *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej...*, s. 147–179.
- 318 *Dekret wizyty generalnej kościoła y konwentu...* k. 47.
- 319 Zob. K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*
- 320 Ostatnio wydano *Kronikę klasztoru karmelitanek bosych pw. św. Józefa w Lublinie*. Oprac. C. GIL. Poznań 2012; wcześniejsze edycje *Klasztoru karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi*. Oprac. R. KALINOWSKI. T. 1–4. Kraków 1900–1903.
- 321 *Kronika klasztoru Nawiedzenia NMP w Krakowie 1681–1863*. AWK, rkps bez sygn. Por. *I Leave You my Heart. A Visitandine Chronicle of the French Revolution. Mère Marie-Jéronyme Vérot's letter of 15 May 1794*. Ed. P. THIBERT. Philadelphia 2000.
- 322 *Kronika klasztoru PP. Dominikanek...*, k. 2. Por. M. BORKOWSKA: *Zapiski kronikarskie norbertanek płockich*. „Nasza Przeszłość” 1995, t. 84, s. 51.
- 323 Z radomskiego klasztoru benedyktynek pochodzą cztery rękopiśmienne kroniki: pierwsza w bibliotece klasztoru benedyktynów w Lubiniu, kolejne w BDS; wszystkie opublikowane w tomie: K. GÓRSKI, A.M. BORKOWSKA: *Historiografia zakonna a wzorce ...*
- 324 Z. GROTHÓWNA: *Kronika klasztoru sióstr norbertanek w Imbramowicach 1703–1741*. Wyd. W. BIELAK, W. ŻUREK. Kielce 2011, s. 143.
- 325 ANZ, rkps 44, 45, 42.
- 326 Biogramy zob. LZP 2, s. 186.
- 327 Biogram ibidem, s. 220. Por. R. GUSTAW: *Klasztor i kościół św. Józefa ss. Bernardynek w Krakowie*. Kraków 1947, s. 58, 170, 176 (tu reprodukcja portretu).
- 328 Rękopis w ABK, rkps 4.
- 329 *Kronika klasztoru Świętego Józefa...*, s. 59.
- 330 Na temat historiografii zakonnej zob. M. BORKOWSKA: *Łatanie pamięci, czyli rzecz o klasztornym kronikarstwie retrospektywnym*. „Znak” 1995, nr 49, s. 103–110. Przykładowo brygidki z Sambora w czasie wydarzeń wojennych XVII w. zagubiły część archiwum („z inszemi rzeczami potrzebnymi ta księga w której wszystek porządek fundacji naszej był spisany w tej ucieczce naszej zginęła”), wówczas najstarsza zakonnica, Urszula Ozdowska, spisywała „mając to poniekąd w pamięci swojej” brakujące informacje o założeniu i uposażeniu klasztoru. *Actum in Conventu Samboriensi...* k. 5.

331 *Księga konwentualna Zakonnicy Nawiedzenia Panny Maryey w Lublinie ... 1732 Dnia 8 czerwca ... z dawnego zacząta, wypisuię się fundacya ...* WBPŁ, rkps 2159.

332 ABL, rkps B 2.

333 K. TARGOSZ: *Piórem zakonniczy...*, s. 35.

334 *Summaryusz albo Archiwum Konwentu Lubelskiego WW Panien Trzeciej Reguły S.O. Franciszka zwanych Bernardynki ... za przełożęństwa powtorneho ... Urszuli Trzcinski przepisane Roku P. 1767.* BDS, rkps G 1251, oprac. A. SZYLAR: *Konwent bernardynek lubelskich w świetle kroniki klasztornej. „Nasza Przeszłość”* 2008, t. 110, s. 35–106, a także *Diariusz albo roczne dzieje konwentu grudziądzkiego przez ... Helenę Gołdównę ... do przepisania dane roku 1730.* Zob. *Kronika benedyktynek grudziądzkich.* Oprac. W. SZOŁDRSKI. Pelplin 1935.

335 Zob. *Kronika benedyktynek sandomierskich...*

336 ABL, rkps B 1, C 12.

337 W tym ujęciu kronikę chełmińską można by uznać za rodzaj „kronikarstwa reformatorskiego”. Na temat jego wyznaczników zob. K. SCHREINER: *Verschriftlichung als Faktor monastischer Reform. Funktionen von Schriftlichkeit im Ordenswesen des hohen und späten im Mittelalters.* W: *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen.* Hrsg. H. KELLER. München 1992, s. 42, 67–69.

338 Część kronik wydałi K. GÓRSKI i A.M. BORKOWSKA w tomie *Historiografia zakonna a wzorce...* Zob. też *Kronika benedyktynek grudziądzkich...*; *Kronika zakonnic ormiańskich Reguły św. Benedykta we Lwowie.* W: S. BARĄCZ: *Pamiętnik dziejów polskich. Z aktów urzędowych lwowskich i rękopismów.* Lwów 1855.

339 *Kronika benedyktynek chełmińskich...; Kronika benedyktynek chełmińskich (1578–1619).* Oprac. T. GLEMMMA. Toruń 1926.

340 Zob. *Krotkie Fundacyi Toruńskiej WW. Panien Zakonnych Reguły Świętego Benedykta Kassynskiego opisanie ... od początków zakonnych aż do Roku 1758 specyfikacja.* W: W. SZOŁDRSKI: *Z dziejów Benedyktynek toruńskich. „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej”* 1930, s. 757–776. Por. *Annales to jest roczne dzieje klasztoru chełmińskiego od czasu naprawy albo reformacji jego po spustoszeniu roku... 1579.* AZSM, rkps zespól I. Por. *Xięgi pamiętne rzeczy albo spraw klasztoru panieńskiego u św. Ducha w Thoruniu roku Pańskiego 1598,* zob.: *Diecezja Chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny.* Pelplin 1928, s. 658.

341 Zob. np. K. NEY: *Żywoť bł. Jolenty i kronika klasztoru zakonnic św. Klary w Gnieźnie.* Leszno 1843. Por. K. LOWE: *Nuns' Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter Reformation Italy.* Cambridge 2003; EADEM: *History Writing from within the Convent in Cinquecento Italy. The Nuns 'Version'.* In: *Women in Italian Renaissance Culture and Society.* Ed. L. PANIZZA. Oxford 2000; A. WINSTON-ALLEN: *Convent Chronicles. Women Writing about Women and Reform in the Late Middle Ages.* Pennsylvania 2004.

342 ADG, rkps A 1.

- 343 *Księgi należące do konwentu siostr wtórego habitu, Zakonu S. Dominika, w Krakowie na Gródku, w których różne rzeczy zamykają się. Jako rejestr na drugiej stronie wyraża.* ADG, rkps B 1. Edycja zob. *Kronika fundacyjna klasztoru mniszek zakonu kaznodziejskiego na Gródku w Krakowie (1620–1639)*. Oprac. A. MARKIEWICZ. Kraków 2007.
- 344 Edycja zob. M. BORKOWSKA: *Mikołaj z Mościsk i reguła tercjarek dominikańskich*. „*Nasza Przeszość*” 1999, t. 92, s. 137–230.
- 345 ADP, rkps A 1.
- 346 ABK, rkps 2.
- 347 Por. M. BAUM: *Klasztor w mieście w świetle kronik benedyktynek poznańskich 1607–1780*. Lublin 2009, a także edycję: *Kroniki benedyktynek poznańskich...* Zob. też H. PAWŁOWSKA: *Zainteresowanie życiem publicznym w grodzieńskich kronikach klasztornych z XVII–XVIII wieku – zarys problematyki*. „*Barok*” 2011, t. 18, nr 1, s. 83–93. A. NOWICKA-STRUSKA: *Dom i świat. Prywatność domu klasztornego w świetle kroniki karmelitanek bosych klasztoru św. Józefa w Lublinie i tekstów regulujących ich życie w Karmelu*. W: *Sarmackie theatrum*. T. 7: *W kręgu rodziny i prywatności*. Red. M. JARCZYKOWA, R. RYBA. Katowice 2014, s.187–208.
- 348 Wiele tego typu danych podaje kronika benedyktynek ormiańskich we Lwowie. Zob. H. AUGUSTYNOWICZ-CIECIERSKA: *Kronika benedyktynek ormiańskich*. „*Nasza Przeszość*” 1984, t. 62, s. 97–149.
- 349 Por. D.R. WOOLF: *Reading History...*, s. 27.
- 350 Omówienie części kronik klasztornych zob. K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...* Por. M. MACZYŃSKI: *Językowy obraz XVII-wiecznego klasztoru siostr norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu*. Kraków 2005; K. KACZOR-SCHETLER: *Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku*. „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica*” 2010, t. 13, s. 77–89.
- 351 H. PAULOUSKAYA: *Grodzieńskie kroniki klasztorne XVII i XVIII wieku. Formy gatunkowe i aspekty komunikacyjne*. Uniwersytet Warszawski Artes Liberales, Wydział Historyczny 2013, mps rozprawy doktorskiej, s. 17.
- 352 Wynikało to rodzinnych kontaktów z Piotrkowczykami.
- 353 Świadczą o tym zachowane rękopisy proveniencji klasztornej, zob. np. Por. J. JABŁONOWSKA: *Rękopisy biblioteki siostr benedyktynek w Przemyślu*. „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*” 2000, t. 74, s. 65–144.
- 354 LNNBU, rkps Baw 713.
- 355 Biogram LZP 1, s. 71.
- 356 *Premonstrańskiego Zakonu niektórych Oyczow Błogostawionych Żywoty z rozmaitych Autorow wybrane przez Brata Zigmunta Kochel tegoż Zakonu Pramonstratenskiego Opatha Łuczkiego A na polskie Przełożone przez Brata Macieia Zagorskiego tegoż Zakonu Pramonstratenskiego Proboszcza Zwierzynieckiego. Anno Domini 1617*. BUL, rkps 74 III. Oprac. J. GWIŹDZIK: *Norbetrańscy święci i błogostawieni w Księdze żywotów dedykowanych ksieni Dorocie Kąckiej*. W: *Premonstratensi na ziemiach polskich w średniowieczu i epoce nowożytnej*. Red. J. RAJMAN. Kraków 2007, s. 222–234; EADEM:

Księga żywotów świętych norbertańskich ksieni Doroty Kąckiej w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie. „Visnyk of the Lviv University. Series Bibliology, Library Studies and Information Technologies” 2007, no. 2, pp. 54–61.

357 Na wyklejce zanotowano: „Spolna księga Panien Zwierzynieckich”, a na okładce ksieni kazała wybić wizerunek N. Maryi Panny z napisem „Tobie Maryjo polecamy się, Ty troszcz się, abyśmy nie zginęły” – w ten sposób oznaczano księgi do użytku konwentu. Zob. A. DYGAT, A. RYBAK: *Odrodzenie klasztoru zwierzynieckiego za ksieni Doroty Kąckiej (1591–1643).* „Nasza Przyszłość” 1977, t. 47, s. 190, przyp. 99.

358 *Proboszczowie zwierzynieccy.* ANZ, rkps 55, s. 15.

359 *Premonstrańskiego Zakonu...*

360 *Ibidem*, k. 183.

361 Do rękopisu dołączono ilustracje wykonane w 1716 r. przez Arnolda van Westerhouta i wydane jako *Vita effigiata della serafica vergine S. Teresa di Gesu*. Cykl był popularny w środowisku karmelitańskim, m.in. ryciny wykorzystano do wykonania polichromii w kościele karmelitanek w Wilnie. Omówienie rękopisu zob. M. NAWROCKA-BERG: *Osiemnastowieczny Żywoť serafickiej pannej Teresy świętej ze zbiorów siostr karmelitanek bosych*, „Barok” 2005, t. 12, nr 2, s. 145–156. Por. *Listy św. Teresy od P. Jezusa ... zebrane przez Jakuba od Ofiarowania ... Z przydaniem wykładów przez Piotra od zwiastowania NMP ... przypisane Maryi Annie austriackiej królowej hiszp. Na polskie wytłumaczone 1678.* BKB, rkps 5.

362 Nauki Marii Magdaleny de Pazzi pomogły w duchowym rozwoju Mariannie Marchockiej. Zob. W. GRUPIŃSKI: *Wewnątrz. Rzecz o Autobiografii mistycznej Marianny Marchockiej.* Warszawa 2005, s. 68.

363 Biogram SPKB, s. 115. Z kolei autobiografię św. Teresy od Jezusa, a także *Podniety miłości Boskiej* przepisała Agnieszka Konstancja od Pana Jezusa Baranka (Iżycka) z lubelskiego klasztoru „Poczetek”. Biogram SPKB, s. 144. Jak wspominała Teresa Barbara od Najświętszego Sakramentu (Zadzikowa) z klasztoru św. Józefa, zakonnice wzorowały się także na pismach Marchockiej.

364 M. HANUSIEWICZ: „*Święta zuchwałość*” *bezimiennej karmelitanki.* W: *Muzy i Hestia.* Red. M. CIEŃSKI, J. SOKOLSKI. Wrocław 1999, s. 97–112.

365 SPKB, s. 14

366 K. KACZOR-SCHETTLER: *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII wieku.* Łódź 2005; K. GÓRSKI: *Żywoty pierwszych karmelitanek polskich.* „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1963, t. 6, s. 361–395.

367 C. GIL: *Nauki o życiu zakonnym Anny Stobieńskiej oraz M. Teresy Barbary Zadzikowej karmelitanek bosych.* „Nasza Przyszłość” 2006, t. 5, s. 43–116. Biografię Anny od Jezusa wydali K. GÓRSKI, M. BORKOWSKA: *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.* Warszawa 1984, s. 41–118

368 Przykładowo, *Krótkie zebranie żywota W.M. Anny od Jezusa.* BKB, rkps 263; *Krótkie opisanie dziwnego do zakonu powołania y cnót znamienitych M. Wielebney M. Teresy Maryey od św. Jozefa*

karmelitanki bosej, księżnej bawarskiej ca 1655–1695. BN rkps 6839; Księgi, w których są krótko opisane żywoty i cnoty zmarłych zakonniczek Bosych zakonu Najśw. Panny Maryey z Gory Karelu w klasztorze krakowskim św. Marcina od RP 1627. BKB, rkps 253; Zebranie zwyczajów od W.W.MM. naszych Fundatorek i pierwszych Matek świętobliwości sławnych Konwentu św. Marcina podane i dotąd chwalebnie zachowane, aby napotem bez uszczerbku trwające z różnych miejsc, papierów i karteczek wiernie na wiekszą chwałę Bożą spisane Roku Pańskiego 1729. BKB, rkps 268. Ostatnio opublikowano: TERESA OD JEZUSA (M. Marchocka): *Autobiografia mistyczna i inne pisma*. Oprac. C. GIL. Kraków 2010; *Żywoć Matki Barbary od Najświętszego Sakramentu (Zadzikowej) karmelitanki bosej (1609–1670)*. Oprac. C. GIL. Kraków 2013.

369 Przykładowo Teresa od Jezusa (Marchocka) opisała podróż na fundację do Lwowa BKB, rkps 255, k. 92r–116v, a benedyktynki lwowskie spisały *Zebranie świętobliwego życia Wielebnej Panny Anny Kossakowski Xieni klasztoru lwowskiego Zakonu Ojca Świętego Benedykta*. ABL, rkps C 2. Niekiedy zakonnice decydowały się na druk biografii, jak w przypadku wizytek wileńskich i fundatorek Barbary Teresy Karasiowej oraz Teresy Anny Warzkiećówki, zob. *Zycie Siostry w Chrystusie a Fundatorki...* [485].

370 Zachowały się liczne zbiory tego typu rękopisów w BKB, m.in. rkps 253, 52. Znane są biografie i nauki takich karmelitanek, jak: wspomniana Anna od Jezusa (Stobieńska), Beata Konstancja od św. Józefa (z Myszkowskich Bużeńska), Teresa od Jezusa (Marchocka), Barbara od Najświętszego Sakramentu (z Kretkowskich Zadzikowa), Teresa od Jezusa Maryi (Ligęzina), Agnieszka od Trójcy Świętej i Angela Aleksandra od św. Teresy (Myszkowskie), Maria Magdalena od Zbawiciela (Żaboklicka), Agnieszka od Narodzenia NMP i św. Józefa (Wężykówna). Na temat autobiografii zob. H. POPŁAWSKA: *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce*. Gdańsk 2006, s. 57–77; EADEM: *Autobiografia mistyczna*. W: *Religijność literatury polskiego baroku*. Red. C. HERNAS, M. HANUSIEWICZ. Lublin 1995, s. 101–123; EDEM: *Żywoty i autobiografie w rekopisownych zbiorach Biblioteki Karmelitanek Bosych na Wesolej w Krakowie*. W: *Staropolska kultura rękopisu*. Red. H. DZIECHCIŃSKA. Warszawa 1990, s. 191–209. Por. I. POUTRIN: *Le voile et la plume. Autobiographie et sainteté féminine dans l'Espagne moderne*. Madrid 1995.

371 *Żywoć y Wysokie Cnoty W. Matki Teresy Od Pana Jezusa...* [151], s. 2–3. Por. TERESA OD JEZUSA (M. Marchocka): *Autobiografia mistyczna i inne pisma*. Oprac. C. GIL. Kraków 2010; W. GRUPIŃSKI: *Wewnątrz...*; J. GOGOLA: *Teresa od Jezusa Marchocka, karmelitanka bosa 1603–1652: życie i doświadczenie mistyczne*. „Zeszyty Karmelitańskie” 2000, nr 2, s. 108–117; IDEM: *Życie mistyczne Teresy od Jezusa Marchockiej, karmelitanki bosej, 1603–1652. Studium z dziejów duchowości karmelitańskiej*. Kraków 1995; A. JOCZ: *Anny Marii Marchockiej portret mistyczny*. „Zeszyty Filozoficzne” 1992, z. 1, s. 5–16; M. OZOROWSKA: *Życie wewnętrzne Matki Teresy of Jezusa Marchockiej (1603–1652)*. „Studia Teologiczne” 1994, t. 12, s. 265–287.

372 Na uwarunkowania opisu procesów zachodzących w sferze duchowej, a zwłaszcza na trudności z ich przełożeniem na słowo pisane zwróciła uwagę M. WOODMAN: *Ciężarna dziewczica. Proces psychologicznej przemiany*. Kraków 2006, s. 17. Por. S. CALLAHAN: *Kobiety, które słyszą głosy*. Poznań 2006.

373 Biogram L郑 2, s. 419.

374 *Serce me daję. Archiwum Klarysek w Starym Sączu*. Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2012. Obszerniejsza wersja pracy zachowała w klasztorze norbertanek w Imbramowicach. Zob. R. GRZEŚKOWIAK: *Anonimowe dzieło emblematyczne na kanwie cyklu rycin „Cor lesu amanti sacrum” Antonina Wierixa z drugiej połowy XVII stulecia*. „Pamiętnik Literacki” 2013, t. 104, z. 3, s. 217–230.

375 LNNBU, sygn. CT I 118348. Obecnie jest przygotowywana edycja tego rękopisu. Zachowała się również wersja tekstu z 1697 r., pochodząca z warszawskiego klasztoru karmelitanek (za informację tę dziękuję Annie Nowickiej-Struskiej). Na temat klasztornej recepcji emblematów zob. R. GRZEŚKOWAK, J. NIEDŹWIEDŹ: *Nieznane polskie subskrypcje do emblematów Ottona van Ween i Hermana Hugona. Przyczynek do funkcjonowania zachodniej grafiki religijnej w kulturze staropolskiej*. „Terminus” 2012, R. 14, z. 25, s. 47–68.

376 SPKB, s. 61–64. Zob. *Żywoć Matki Barbary od Najś. Sakramentu (Zadzikowej) karmelitanki bosej (1609–1670)*. Oprac. C. GIL. Kraków 2013..

377 Obecnie w zbiorach PTPN, sygn. 103. Zob. H. POPŁAWSKA: *Sztuka czytania w klasztorze karmelitanek bosych*. W: *Od liryki do retoryki. W kręgu słowa, literatury i kultury*. Red. I. KADULSKA, R. GRZEŚKOWIAK. Gdańsk 2004, s. 175–188.

378 Por. także APKB rkps 246, tzw. kopiariusz lubelski.

379 Ostatnio wydano dzieje kapitulne ksieni grodzieńskich brygidek, Teresy Chreptowiczówny. Zob. *Dzieje kapitulne zakonnice ...*

380 LNNBU, rkps. MB 22.

381 BDS, rkps A 231.

382 *Historia o jedenastu tysiącach dziewic...* [18].

383 Por. R. URBANEK: *Die Goldene Kammer von St. Ursula in Köln, Zu Gestalt und Ausstattung vom Mittelalter bis zum Barock*. Köln 2010.

384 *Argument*. BDS, rkps A 231.

385 W dzień św. Agaty poświęca się chleb, sól i wodę, które mają chronić od pożarów i piorunów. Jednym z atrybutów świętej jest dom w płomieniach.

386 Zanotowano, że „Te ceremonie są Heleny Moszyńskiej, które jej oddać proszę”. Biogram LZP 2, s. 389.

387 LZP 1, s. 20.

388 K. TARGOSZ: *Piórem zakonnicy...*, s. 45.

389 Por. M. HANUSIEWICZ-LAVALÉE: *Prywatność w rękopiśmiennej poezji polskich karmelitanek*. „Barok” 2011, t. 18, nr 2, s. 11–22.

390 *Modlitewnik*. BWSO, rkps 457.

391 LNNBU, rkps MB 68.

392 LNNBU, rkps MB 51.

- 393 J. PARTYKA: *Żona wyćwiczona...*, s. 211–212; EADEM: *Kuchnia, szafa i obora. Codzienność pisana kobiecą ręką*. „Barok” 1998, t. 5, nr 2, s. 143–146; EADEM: *Mężne niewiasty za klasztorną furtką. Paradoksalna wolność kobiet, czyli ucieczka od rodziny*. W: *Spółczesność staropolskie. Seria nowa. T. 3: Spółczesność a rodzina*. Red. A. KARPIŃSKI, I. DACKA-GÓRZYŃSKA. Warszawa 2011, s. 195–201. Por. K. GÓRSKI: *Uwagi o rozmyślaniach staropolskich*. W: *Przełom wieków XVI i XVII w kulturze i literaturze polskiej*. Red. B. OTWINOWSKA, J. PELC. Wrocław 1984, s. 223–228; C. CZYŻ: *Teksty mistyczne i ascetyczne wczesnego baroku (wokół Magdaleny Morteskiej)*. W: *ibidem*, s. 229–240. Por. M.C. PINA: *El Año santo (1658) de Luisa Manrique de Lara, la lectura espiritual convertida en libro de meditación*. In: *Memoria e comunità femminili...*, s. 153–168.
- 394 M. BORKOWSKA: *Medytacje mińskie. Studium z dziejów pobożności adwentowej*. „Nasza Przyszłość” 1980, t. 54, s. 231–263.
- 395 Zob. m.in. K. KACZOR-SCHEITLER: „Pamiętaj, duszo ma, słowo to, co jesteśmy pielgrzymami”. O kondycji przechodnia-gościa w siedemnastowiecznych „Medytacjach” Teresy Petrycówny. „Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze” 2013, nr 2, s. 321–331; EADEM: *Struktura „Modlitwy do Świętego Józefa Hermana” na przykładzie siedemnastowiecznego „Modlitewnika” Krystyny Szembekówny*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2009, t. 12, s. 43–49; EADEM: *Alegoryczno-symboliczne obrazowanie sposobem poznawania religijnej rzeczywistości (na przykładzie siedemnastowiecznej twórczości zakonnej)*. „Świat i Słowo. Filologia, Nauki społeczne, Filozofia, Teologia” 2013, nr 1(20), s. 113–129; EADEM: *Duchowe zaślubiny z Boskim Oblubieńcem na podstawie siedemnastowiecznych medytacji norbertańskich*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2012, t. 18, s. 5–21.
- 396 BJ, rkps 7491 I.
- 397 Biogram LZP 1, s. 328–363.
- 398 J. GWIOŹDZIK: *Old Polish Christmas Carols by Contemplative Nuns (seventeenth and eighteenth centuries)*. „Interdisciplinary Studies in Musicology” 2012, no. 11: *Source Studis in Musical Culture*. Ed. A. MAĐRY, M. WALTER-MAZUR, pp. 169–185; L. STERCZEWSKA: *Edycja kołęd z osiemnastowiecznych rękopisów Biblioteki Karmelitanek bosych w Krakowie na Wesołej*. „Terminus” 2010, R. 12, z. 1, s. 151–160; A. GLIŃSKA: *Przyczynek do poezji karmelitańskiej*. „Barok” 1998, t. 5, s. 185–193; M. WALTER-MAZUR: *Muzyka jako element klasztornych uroczystości w świetle XVIII-wiecznych archiwaliów benedyktynek kongregacji chełmińskiej*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, vol. 2, s. 57–80.
- 399 SPKB, s. 196.
- 400 *Ibidem*, s. 198.
- 401 Zob. M. HANUSIEWICZ-LAVALEE: *Prywatność w rękopiśmiennej...*, s. 20–21.
- 402 *Ibidem*, s. 200–201. Czesław Gil przypuszcza, że chodzi o rękopis z PTPN, sygn. 130.
- 403 *Ibidem*, s. 192.
- 404 *Ibidem*, s. 225.
- 405 *Ibidem*, s. 227. Tradycja kopiowania ksiąg sięgała praktyk Matek pustyni, np. Melania młodsza, autorka reguły swojej wspólnoty, w wyznaczonym czasie „pisała zgrabnie i bez-

błędnie w małych notatkach”, kopiowała teksty sakralne i świeckie, a wspólnota z Cezarii wręcz utrzymywała się z przepisywania tekstów. L. SWAN: *Zapomniane Matki Pustyni. Pisma, życie i historia*. Kraków 2005, s. 137, 140.

406 *Kalligraphia abo kancelaria ... Reguły do dobrego pisania...* – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1695, k. nlb. 2r.

407 Ogólnie typy piśmiennictwa były zbliżone do utworów znanych z XV w.: ówczesne brygidki kopiowały tekst Ewangelii św. Mateusza w języku tacińskim i niemieckim, receptę zielarską, pisały modlitwy, listy, poezję religijną. M. ŻELEWSKA: *Ornat z gdańskiego warsztatu brygidek*. Gdańsk 1989, s. 14–15. Por. ustalenia z terenu Francji, *Historia życia prywatnego*. T. 3. *Od renesansu do oświecenia*. Red. R. CHARTIER. Wrocław 2005, s. 85–119.

408 Por. *Untold Sisters. Hispanic Nuns in Their Own Works*. Eds. E. ARENAL, S. SCHLAU. Albuquerque 1989; G. ZARINI: *Le donne scrittrici di libri religiosi*. In: EADEM: *Libri di spirito. Editoria religiosa in volgare nei secoli XV–XVII*. Torino 2009, pp. 181–207; E. GRAZIOSI: *Scrivere in convento: devozione, encomio e persuasione nelle rime delle monache fra Cinque e Seicento*. In: *Donna, disciplina, creanza cristiana dal XV al XVII secolo. Studi e testi a stampa*. A cura di G. ZARRI. Roma 1996, pp. 303–331; *La scrittura femenina. De leer a escribir*. Ed. A. MUÑOZ. Madrid 2000; *La città e i monasteri: comunità femminili cittadine nel Mezzogiorno moderno. Atti del Convegno di studi*. A cura di E. CHAVARRIA. Napoli 2005.

409 *Modlitwy*. BUAM, rkps 597 II, k. nlb. 2.

410 Ibidem, k. nlb. 7. Tom ten zawierał ponadto nauki Luisa de la Puente, Tomasza a Kempis, a także „piesnki nabożne”, komponowane z różnych okazji. Spowiednik następująco prosił o modlitewną pamięć: „W kimkolwiek znajdują się wnętrzości miłosierdzia wspomni na duszę niegodnego wspomnienia grzesznika Xdza Wojciecha S. Labdowicza niegdy życliwego tego zgromadzenia spowiednika”.

411 LNNBU, rkps MB 16.

412 BDS, rkps A 257.

413 *Święta Przez Pustynią Zakonną...* [143].

414 *Modlitwa Pańska abo pacierz...* [140], k. nlb. 3. Innym przykładem tekstu najpierw wykorzystwanego w rękopisie może być tom rozmyślań Kaspra Drużbickiego, który posiadały benedyktyunki sandomierskie, zob. BDS, rkps A 67.

415 LNNBU, rkps MB 36.

IV.

Kosztu aby była drukowana nie żałowała

DZIAŁALNOŚĆ EDYTORSKA ZAKONÓW ŻEŃSKICH
W XVI–XVIII W.

W epoce staropolskiej częstą praktyką było łączenie przez jedną osobę lub instytucję kompetencji oraz zadań edytora, nakładcy i drukarza, a nieraz również tłumacza lub autora¹. W okresie potrydenckim tendencję tę można zauważyć także w działalności wydawniczej zarówno poszczególnych zakonów żeńskich, jak też konkretnych klasztorów lub ich przełożonych. Na repertuar wydawniczy składały się przede wszystkim teksty normatywne i formacyjne (zwykle funkcjonujące wcześniej w obiegu rękopiśmiennym), druki liturgiczne i paraliturgiczne, utwory związane z kultami lokalnymi (w tym opracowywane na potrzeby bractw), prace hagiograficzne, dzieła zakonnych świętych i reformatorów, a także polska i tłumaczona literatura ascetyczno-mistyczna oraz pisma polemiczne i prawne.

O wydawaniu **tekstów normatywnych** decydowały – jak wspomniano wcześniej – względy praktyczne, wynikające z organizacji życia klasztornego. Do najważniejszych druków należały reguły, do których dodawano odpowiednie przepisy i ustawy, będące ich wykładnią. W objaśnieniach informowano, jak interpretować poszczególne nakazy oraz w jaki sposób organizować życie wspólnotowe (to „prawo dodatkowe” umieszczano najczęściej w konstytucjach i deklaracjach). Teksty te opracowywano albo na potrzeby konkretnego zakonu (niekiedy w jednej diecezji), albo klasztoru (o czym zwykle informowano w tytule²). Służyły one „jednostajności” zachowania, czyli były wyrazem „wewnętrznej jedności w obyczajach”, a ich publikowanie miało służyć dokładnemu przestrzeganiu zaleceń (łatwiej wykonać, jeśli „to co czynić ma, na piśmie się poda ... świadectwem się pisma obwieści”), a zarazem ich dokumentowaniu („by nikt niczego nie odmienił”³). Poszczególne akty prawne, o różnym stopniu szczegółowości, dostosowywano do wymogów posoborowej reformy prawa własnego zakonów oraz odnoszono do praktyki, a „opracowanie, wydanie drukiem i rozpowszechnienie w klasztorach reguły w aktualnym kształcie i z wszystkimi możliwymi adaptacjami i wyjaśnieniami – to było dla potrydenckiej mentalności zakonnej podstawą reformy”⁴.

Zjawisko miało charakter powszechny: regułę⁵ oraz szczegółowe instrukcje do niej wydano dla benedyktynek (edycję reformowaną w latach 1606, 1635, 1647, 1737; toruńską w 1626 r.; dla klasztoru staniąteckiego w 1646 r.; w przekładzie

benedyktynów w latach 1677 i 1756), regułę św. Augustyna wraz z konstytucjami – dla augustianek (w latach 1607 i 1760) oraz dominikanek (tercjarek w 1616 r.⁶, mniszek w 1695 r.). Brygidki druk reguły św. Salwatora z ustawami św. Brygidy opłaciły w 1673 r., a klaryski otrzymały swoją drukowaną regułę w 1795 r. Dla franciszkanek konstytucje zebrano w 1740 r., z kolei karmelitanki bose regułę i konstytucje wydały w 1653 r. (dyrektorium w 1682 r.), wizytki – regułę, konstytucje i dyrektorium w latach 1664 i 1695, sakramentki – konstytucje w 1758 r.

Najwięcej edycji tekstów normatywnych ukazało się w XVII w., zwłaszcza w jego pierwszej połowie, a więc w okresie wzmożonego wprowadzania zaleceń soborowych. Kolejny etap działań w tym zakresie przypadł na wiek XVIII. Wówczas to np. Konstanty Kazimierz Brzostowski opracował i wydał „dla nauki WW Panien Zakonnych” zestawienie bulli, ustaleń soborowych i innych dokumentów Kościoła, odnoszących się do życia zakonnego (1710 r.)⁷. Dodatkowo przygotowano także *Zbior praw papieskich o klauzurze zakonnej*⁸. Sposób redakcji poszczególnych aktów normatywnych odzwierciedlał stopień zainteresowania prawem kościelnym i zakonnym oraz sposób odnoszenia się do własnego dziedzictwa przez konkretne zakony. Benedyktynki zabiegały o aktualizację tradycyjnego tekstu⁹, brygidki pozostały przy swoich ustawach, nawet mając problemy z ich interpretacją¹⁰, karmelitanki bose (zreformowane zgodnie z prawodawstwem potrydenckim) musiały jedynie przetłumaczyć regułę i konstytucje, podobnie jak wizytki, których ustawy powstały już po soborze. Dla dominikanek tercjarek, mimo ich przywiązania do zwyczajów zakonu, przygotowano specjalne ustawy, a konstytucje mniszek łączyły „prawo (w wielu kolejnych wersjach), ceremonie, zwyczaje, realia miejsca i czasu oraz dobre rady”¹¹. Jak już wspomniano, istotnym uzupełnieniem prawodawstwa były jego objaśnienia: przetłumaczone na zlecenie zakonnic i opublikowane tzw. wykłady na reguły ss. Benedykta oraz Augustyna. Precyzując sposób interpretacji norm, służyły przede wszystkim edukacji prowadzonej w klasztorach.

Teksty formacyjne przygotowywano albo dla całej wspólnoty, albo dla wybranych zakonnic (np. odprawiających indywidualne i zbiorowe medytacje lub rekolekcje) oraz nowicjuszek. Utwory adresowano zarówno ogólnie do „braci i siostr” (np. *Instrukcję Nowicyszow* Juana de Jesu Maria), jak też do określonego odbiorcy (np. *Obyczaje chwały godne ... dla pożytku wiekszego na prośbę tychże siostr nowicjuszek konwentu warszawskiego do druku podane*)¹². W 1737 r. benedyktynki sandomierskie opublikowały także *Porządek nowicjatu*¹³, będący częścią reguły reformowanej z 1606 r. Tekst okazał się na tyle przydatny, że w 1613 r. dla norbertanek wydał go Gabriel Kiełczewski¹⁴.

Prace formacyjne opracowywały lub tłumaczyły osoby odpowiedzialne za życie wewnętrzne w zakonie, najczęściej siostry wyznaczone do prowadzenia nowicjatu bądź inne przełożone, co nieraz zaznaczano w tytułach publikacji¹⁵. Autorami lub tłumaczami tej literatury byli również spowiednicy i kierownicy duchowi, zwykle związani z konkretnym klasztorom lub zakonem. Przykładowo, o duchowe życie dominikanek na Gródku troszczył się Mikołaj z Mościsk¹⁶, który uczył zakonnice „ceremonii kościelnych, refektarskich i stołowych”, a na potrzeby chorych siostr wydał *Infirmaryę*¹⁷. Często także po odprawieniu mszy św. wygłaszał kazania:

o doskonałości i o medytacjach, dawał im też sposób jako medytacji s. zażywać i w nich się ćwiczyć miały, jakoż wróciwszy do Krakowa w tej materji dał drukować drugą książkę, tytuł jej taki: *Elementarzyk Ćwiczenia Duchownego*¹⁸,

zebrany w 1626 r. Na prośbę siostr spisał również „ekshortacje”, dawane zakonnicom imbramowickim i zwierzynieckim, opublikowane w 1628 r., „żeby pamiętka nie ginęła”, pt. *Akademia pobożności*¹⁹. Na potrzeby zakonnic przygotowywano również compendia, opisujące różne okoliczności formacji klasztornej, np. *Zabawy, Ćwiczenia* Stanisława Grochowskiego²⁰ lub *Pektoralik Duchowny* Chryzostoma Zdrowskiego²¹.

Uzupełnienie tekstów formacyjnych stanowiła **literatura z zakresu duchowości katolickiej**, zwłaszcza zaś zakonnej²². Do druku wybierano uznawane za najważniejsze tłumaczenia tekstów obcych oraz utwory pisarzy rodzimych. Na początku XVII w. wydawano teksty prezentujące dominującą wówczas duchowość hiszpańską (głównie autorstwa Guglio Faziego, Francesco Ariasa, Diego Alvareza, Luisa de la Puente, Girolamo Piattiego czy Bernardino Rossignolego), a w epoce następczej – tłumaczenia religijnej literatury francuskiej. Wśród autorów polskich przeważali przedstawiciele zakonów, zwłaszcza jezuiti (np. Jan Morawski, Daniel Pawłowski, Kasper Drużbicki), a następnie benedyktyni (np. Wojciech Musiałowski), franciszkanie (np. Adrian Kozłowicz) i dominikanie. Autorami i translatorami byli także spowiednicy zakonnic, m.in. Marcin Ługowski, Marcin Bogumił Grymosz, Jan Nieliski, Mikołaj Juśkiewicz, Wojciech Pakostka, Stanisław Szydłowski, Jan Węgrzynkiewicz (Bobowczyk). Przygotowywali oni najczęściej rozmyślenia o tematyce pasyjnej, a także dotyczące doskonałości chrześcijańskiej, tajemnic wiary, sakramentów oraz z zakresu sztuki dobrego umierania. Teksty te, nieraz zebrane w cykle, wykorzystywano przede wszystkim w czasie rekolekcji odprawianych w klasztorze.

Ważną częścią repertuaru wydawniczego były **prace własnych założycieli** oraz **świętych**. Benedyktynki opublikowały pisma opatów i świątobliwych mniszek (m.in. Johanna Trithemiusa oraz ss. Gertrudy i Mechtyldy); trygidyki oddały do druku objawienia „S. Matki Brygitty”; karmelitanki bose zleciły edycję tekstów św. Teresy z Ávili; wizytki z różnych klasztorów polskich przetłumaczyły oraz ogłosiły pisma, nauki i biografie ss. Franciszka Salezego, a także Joanny Franciszki Chantal i Małgorzaty Alacoque; sakramentki opracowały i wydały biografię Elżbiety de Brema; dla dominikanek zaś przygotowano żywot św. Róży z Limy. Oprócz biografii pojedynczych osób (beatyfikowanych lub kanonizowanych) publikowano także **prace hagiograficzne**, mające charakter katalogów i dużych zbiorów żywotów świętych Kościoła powszechnego oraz patronów zakonnych. Dla mniszek przeznaczono np. *Kalendarz Benedyktyński* (1768 r.) i *Summariusz Przykładnych Dzieł* (1623 r.), dla wizytek *Posąg Duchowny* (1722 r.), a klaryskom dedykowano pięć ksiąg traktatu *O wiecznym Błogostawieństwie* (1617 r.). W antologiach tych prezentowano dawne i współczesne wzory doskonałego realizowania życia zakonnego. Ich przykładem mogą być także: żywot ksieni Mortęskiej pt. *Pochodnia ludziom zakonnym* (1634, 1742) oraz druki związane z jej kultem – *Skarb bogaty w przezacnym klasztorze panien chetmińskich* (1633 r.) i *Najprzewielebniejsza w Bogu Panna Magdalena Mortęska* (1747 r.), wszystkie opracowane przez jezuitę Stanisława Brzechwę.

Wspólnotowy i indywidualny udział w **liturgii i paraliturgii** skutkowałam powstawaniem tekstów służących odprawianiu nabożeństw i objaśnianiu sposobów uczestniczenia w nich. Były to ceremoniarze, oficja, litanie, nabożeństwa, a także wielokrotnie wznowiane różnego rodzaju modlitewniki. Ceremoniarze zakonne wydały karmelitanek bosc²³, wizytki²⁴, norbertanki²⁵ i duchaczki²⁶, a wyjaśnienie obrzędów kościelnych – lwowskie bernardynki²⁷. Liczne były oficje przygotowywane na określoną część roku liturgicznego, np. karmelitanek bosc podały do druku nabożeństwo na Wielki Tydzień²⁸. Publikowano także – służące objaśnieniu liturgii, zwłaszcza zakonnej – rozważania spowiedników, np. Szydłowskiego (benedyktynki toruńskiej)²⁹ oraz Grymosza (lwowskie)³⁰. Przygotowywano również „dla nabożeństwa” rozważania poszczególnych modlitw (np. Pozdrowienia Anielskiego)³¹ oraz tworzone specjalne modlitewniki (np. dla bernardynek krakowskich na okres Adwentu)³².

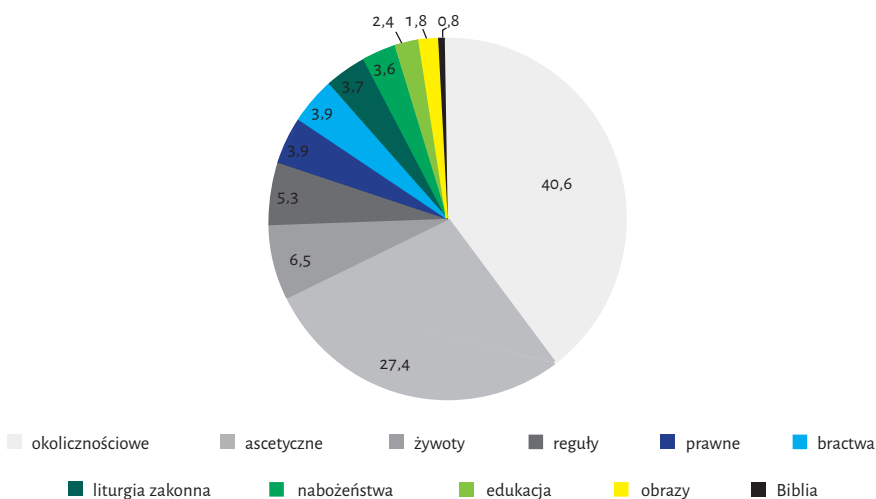
Niektóre teksty liturgiczne dotyczyły **kultu świętych** związanych z zakonem lub czczonych lokalnie. Zwykle chodziło o patronów kościoła bądź relikwie i obrazy klasztorne, uznawane za cudowne. Przykładem tego typu publikacji mogą być: historia medalu św. Benedykta i karawaki (krzyża chroniącego przed zarazą, w formie relikwiarza z Caravaca) oraz oficjum o ss. Fortunacie i Eufemii³³. Wiadomo, że klaryski w Starym Sączu propagowały kult św. Kingi, w Krakowie – św. Salomei, a w Gnieźnie – bł. Jolanty; cysterki w Trzebnicy – św. Jadwigi; bernardynki wileńskie i lwowskie zaś dokumentowały wydarzenia związane z czcią obrazów Matki Bożej w swoich świątyniach. Ten typ edycji zakonnice nie tylko opłacały, ale także często same przygotowywały do druku. Na przykład Marianna Kmicianka, ksieni brygidek łuckich, opracowała nabożeństwa poświęcone św. Brygidzie³⁴, Franciszka Judycka, przełożona bernardynek mińskich, zebrała i opisała dzieje cudownego obrazu Maryi³⁵, a Konstancja Sokolińska, przełożona bernardynek wileńskich – historię obrazu w kościele św. Michała³⁶.

Złożoną strukturę miały publikacje związane z działalnością **bractw** przyklasztornych. Zawierały one zwykle ustawy brackie, opis propagowanego kultu, a także zbiory różnego rodzaju modlitw i nabożeństw, jak godzinki, litanie, akty i pieśni, przygotowywane na określone okazje.

Sprowadzone do Polski po soborze trydenckim sakramentki i wizytki opracowywały także teksty związane z prowadzoną przez siebie **działalnością edukacyjną**, np. do „używania damom świeckim na edukacji” podręczniki do nauki geografii (1800 r.) i języka francuskiego (w latach 1699, 1755 i 1768), a także katechizmy.

Najpewniej nakładem zakonnice wydawano również materiały, odnoszące się do spraw sądowych, zwłaszcza toczonych sporów. Ich śladem są **druki prawne**, opłacone przez zakonnice wileńskie, grodzieńskie i warszawskie, zwłaszcza wizytki, benedyktynki, brygidki i bernardynki³⁷. Na pograniczu problematyki prawnej i obyczajowej sytuował się opis najazdu na wspólnotę bernardynek krakowskich, autorstwa Jana Miłopolskiego, pochodzący z 1611 r.: *Obrona Panien klasztoru S. Agnieszki w Krakowie na Stradomiu przeciwko politykom ... dobrze uczynił Alexander Koniecpolski który gwałtownie najechał klasztor tychże panien w wielki tydzień ... o piątej godzinie w noc, pedardą klasztor rozbiwszy, kościół zwioiował, Panny Bogu wszechmogącemu słubami obowiązane wziął gwałtem*³⁸. Trudno jednak ustalić, czy w opracowywaniu i utrwalaniu drukiem tekstów prawnych brały udział konkretne klasztory.

Wśród druków związanych z żeńskimi zakonami kontemplacyjnymi (wykres 1) największą część (ponad 2/5) stanowiły publikacje okolicznościowe oraz teksty z zakresu teologii duchowej (około 1/3). Był to skutek podwójnej funkcji pełnionej przez klasztory: z jednej strony modlitewnej (wyznaczonej przez wpisane w życie konsekrowane dążenie do doskonałości), z drugiej zaś „usługowej”³⁹ (działań apostołskich i edukacyjnych na rzecz bliższego i dalszego środowiska). Niewątpliwie więc prace ascetyczne choć zaspokajały głównie potrzeby panien zakonnych, to jednocześnie kształtowały kulturę religijną społeczeństwa. Zresztą także żywoty świętych miały popularyzować określone wzory postępowania nie tylko w środowisku klasztornym, lecz również wśród wszystkich katolików, a bractwa skupiały członków zarówno zakonnych, jak i świeckich. Wyłącznie z życiem zakonnym była związana tylko literatura normatywna i częściowo liturgiczna.

WYKRES 1. Tematyka druków w środowisku klasztorów żeńskich XVII i XVIII w. (w%)⁴⁰

ŹRÓDŁO: Wykaz druków w środowisku klasztorów żeńskich XVII–XVIII w. (opracowane własne).

W okresie potrydenckim edytorstwem zajmowały się przede wszystkim benedyktynki, a następnie wizytki (warszawskie, krakowskie i wileńskie) oraz – w znacznie mniejszym zakresie – klaryski, brygidki, norbertanki, karmelitanki bose, bernardynki i sakramentki. Aktywność wydawnicza poszczególnych domów tego samego zgromadzenia była zróżnicowana. Inicjatywy edytorskie były związane z organizacją i reformą życia wewnętrznego, wynikały też z prowadzonej przez dany zakon działalności apostołskiej i edukacyjnej. Ich podejmowanie zależało również od możliwości ekonomicznych klasztoru, decyzji przełożonych, a także od tego, czy najbliższe środowisko sprzyjało działalności translatorskiej i edytorskiej. Istotną rolę w tym odegrała współpraca ze spowiednikami i kierownikami duchowymi, w tym z męską linią zakonu.

Poszczególne klasztory współpracowały ze sobą zarówno przy opracowywaniu i przedrukach tekstów, jak i subsydiowaniu produkcji poszczególnych książek. Wskazują na to zapisy w księgach rachunkowych, potwierdzające przekazywanie środków na publikację konkretnych tytułów. Przykładowo, benedyktynki lwowskie 12 marca 1739 r. wydały 40 złp „drukarzowi od drukowania ceremonij do professyji panien wizytek lubelskich”⁴¹. Najpewniej chodziło o *Sposób ceremonij, które się odprawuuią przy obłóczynach y professyey panien zakonnych Nawiedzenia Nayśw. Panny Maryi*, wydany we Lwowie u Pawła Golczewskiego.

Pierwszym zakonem żeńskim, który rozpoczął działalność edytorską w dobie potrydenckiej były **benedyktynki**. Ich reforma, zainicjowana i prowadzona – o czym już pisano – przez klasztor chełmiński, pod kierunkiem ksieni Magdaleny Mortęskiej⁴², wymagała przygotowania, opracowania i udostępnienia tekstów, które regulowałyby nową sytuację prawną, a także służyłyby kształtowaniu duchowości kongregacji. Tamejszy spowiednik, wspomniany Wojciech Pakostka, w przedmowie do monastycznego traktatu Jana Kasjana *O żywocie y ćwiczeniach ludzi świat opuszczających* (przetłumaczonego w 1602 r.⁴³, a wydanego dwa lata później), analizując dostęp zakonnic do literatury ascetycznej, zauważał bowiem, że wiele jest prac „pod korcem łańskiejskiej mowy, którego prosta i pokorna płeć panieńska i kondicia białogłowska przez się odłożyć nie mogła”⁴⁴, a następnie dodawał, iż niewielu autorów „na te sieroty, dobrowolnie dla Boga ubogie i stanem swym białogłowskim i powołaniem u ludzi malutkie” zważa tak, by „dla ich większego ratunku” chcieli podjąć się przekładu książek („do tej posługi zniżyć się chcieli”), choć są „do ich wewnętrznej ekonomiej” potrzebne⁴⁵. Zaznaczał też, że zakonnicom nie wystarczą tłumaczenia „Granatensa i z inszych nabożnych Ojców na pospolite ćwiczenia”⁴⁶, gdyż nie są dostosowane do ich wymogów. Ubolewał przy tym, że wspomniani autorzy, „sami będąc takowych rzeczy nasyceni”, nie rozumieją potrzeb duchowych siostr i uważają, że powinny im wystarczyć nauki przełożonych, tak „jakoby to kowal i namędrszy w kuźni z młotem i z żelazem zawarty, mógł co wykuć dobrego, gdy mu ognia nie dadzą”⁴⁷.

Okoliczności przygotowania edycji traktatu Kasjana były następujące. W czasie „powietrza morowego”⁴⁸ spowiednik został z częścią siostr w klasztorze. Przetłumaczył wówczas fragment pracy eremity („podałem po polsku przełożywszy kilka rzeczy na karcie”), zalecanej do czytania przez św. Benedykta. Zachęcony dobrym przyjęciem tekstu („na sposobne serca trafwszy, wiele dobrego nauczyły”), podjął się przekładu i edycji całej książki, tak by „i ci którzy czytać będą by też i nastabszego dowcipu wszytko bez przykrości wyrozumieć mogli”⁴⁹. Książkę uznano za szczególnie wartościową:

mają nauki duchowne tę tajemną moc w sobie ... iż jako się nigdy pismem tak wyprawić nie mogą, żeby już nie było co o nich więcej pisać, tak też i czytanie ich nasycić prawdziwego miłośnika duchowieństwa nie może, gdyż smaku ich sama częstość zabawiania się niemi przysparza⁵⁰.

Tekst przypisano Wawrzyńcowi Gembickiemu, ówczesnemu biskupowi chełmińskiemu⁵¹, mając nadzieję, że zaleci jego lekturę w całej diecezji (biskup „upomni ... pilno o ich częste czytanie i do skutku przywodenie”). Spowiednik zauważał bowiem, że w czasie wizytacji kanonicznych (przeprowadzanych co dwa lub trzy lata) wizytorowi trudno jest – pytając jedynie o „porządk i niedostatki” – rozróżnić się w prawdziwej pobożności, co więcej, często zostawia on przełożoną z nierozwiązanymi problemami, „a wielokroć ciężaru tylko czego nowego stanowaniem” dodaje. Nie precyzuje zwłaszcza środków „wewnętrznej” pracy, „to jest jakiej duchownej książki na pobudkę do wykonania nie zostawia”⁵². Na skutek tego wiele siostr nie postępuje w doskonałości, do śmierci zostając „jako i on sprzęt przybytkowy, i kociełki, i kołka, i powrozy, i opony, i słupy z przystawkami”, czego oczywistą konsekwencją jest upadek życia zakonnego⁵³. Tymczasem codzienne czytania i rozmyślenia, prowadzone od nowicjatu, są ważną pomocą duchową w realizacji powołania, zwłaszcza w przypadku zakonnicy, uznawanych za słabą płeć, „którą sobie każdy lekce waży”⁵⁴. Brak dostępu do odpowiedniej lektury Wojciech Pakostka uznał wręcz za szkodę dla „klasztorów Panieńskich” oraz pominięcie ich zakonnej „własności”. Motywy te przyświecały także podejmowaniu przez klasztor kolejnych inicjatyw. W 1604 r. w dedykacji do traktatu Giulio Fazio⁵⁵ Piotr Skarga chwalił księżną Mortęską za zlecenie spowiednikowi przez „gorliwość chrześcijańską” przekładu tego tekstu.

Do najważniejszych prac opublikowanych przez klasztor należała reguła reformowana, wraz z deklaracjami i porządkiem nowicjatu⁵⁶. Benedyktynki zinterpretowały brak zakazu ich wydania jako równoznaczny z pozwoleniem („iż nam ks. biskup, abym do druku nie dawali, nic nie mówił, posłałim do Krakowa”⁵⁷). Sprawę zlecono ks. Janowi Krajewskiemu, którego wysłano w 1605 r. do Krakowa z 200 fl „na strawę i na drukarza”. W 1606 r. Annie Siebeneicherowej za druk zapłacono 290 fl i 24 gr, a furmanowi, który przywiózł nakład „reformowanej” reguły – 1 fl i 15 gr⁵⁸. Publikacja ta była efektem wieloletnich starań, związanych z tłumaczeniem, opracowaniem i dostosowaniem do obowiązującego ustawodawstwa *regulae monasteriorum*⁵⁹. Gdy porównamy jej tekst z ówczesnymi łacińskimi i tłumaczonymi wersjami reguły, a także z obowiązującym prawem kościelnym, okaże się, że reguła reformowana obrazuje praktyczny sposób rozumienia i przeprowadzania odnowy. Kolejne edycje ukazały się w latach 1635 (Lublin), 1647 (Kraków) i 1737 (Sandomierz).

Objaśnieniu i obronie wprowadzanej reformy służyły pisma polemiczne, jak np. *Sprawa o Reformacyey Klasztoru Chełmińskiego panieńskiego*⁶⁰, również przygotowana przez tamtejszego spowiednika. Przedstawiono w niej historię klasztoru chełmińskiego i sposób prowadzonej tam formacji, kończąc wywody opisem okoliczności jej aprobaty⁶¹.

O dobrej znajomości ówczesnej literatury duchowej przez benedyktynki chełmińskie świadczy wymienienie w deklaracjach do rozdziału Reguły „O lektorce tygodniowej” konkretnych tytułów polskich edycji dzieł Luisa de Granada, Tomasza a Kempis, Caesara Baronio, Girolamo Piattiego czy *Desiderosusa*⁶². Orientacja owa pozwalała na przemyślany dobór kolejnych prac publikowanych kosztem zakonu: „wykładu na regułę Torquemady”⁶³, współwydanego w 1607 r. z rozprawą Trithemiusa *O chwale zakonu benedyktyńskiego*⁶⁴, oraz tekstów jezuitów: Ariasa⁶⁵, Rossignolego⁶⁶ i Alvareza⁶⁷.

Pierwsze prace – o czym już wspomniano – drukowano w Krakowie. Przykładowo, w 1603 r.,

[z]a 300 ksiąg Kasjana, co je ksiądz Wojciech spowiednik przełożył z łacińskiego języka na polski, dano drukarzowi w Krakowie i od przywiezienia ich f. 385. Za książki Juliusa Societatis Jesu o umartwieniu co je też ks. Wojciech przełożył z łacińskiego na polskie. Dano drukarzowi tamże w Krakowie f. 36. Za 50 egzemplarzy książek o Najświętszym Sakramencie dano f. 10⁶⁸.

W 1610 r. zaś kronikarka chełmińska zanotowała:

Ks. Wojciech spowiednik nasz przełożył nam książkę z łacińskiego języka na polski: O umartwieniu Franciszka Ariasa Societatis Jesu. Także i patrony łacińskie zakonu naszego św. Benedykta sporządził i do druku dał za rozkazaniem ks. Biskupa naszego chełmińskiego, natenczas będącego Wawrzyńca Gębickiego. Od drukowania tych ksiąg 300 egzemplarzy Franciszka Ariasa i od patronów łacińskich dała panna ksieni nasza f. 225 i gr 24⁶⁹.

Później korzystano też z poznańskiej drukarni Jana Wolraba. W kronice klasztoru zawarto informację, że najpotrzebniejsze książki przedrukowywano lub przepisywano: „za patrony zakonu naszego św. Ojca Benedykta, co je znowu drukowano w Krakowie f. 117 gr. 20, od przepisywania tychże ksiąg i Alwareza f. 4 gr. 26⁷⁰, a gdy w 1616 r.

ks. Wojciech, spowiednik nasz, przełożył nam dla postępu naszego zakonnego księgi Alwareza z łacińskiego na polski język, które dano drukować do Poznania; zadano drukarzowi za te księgi f. 20⁷¹.

Już zresztą wcześniej, bo w 1612 r., gdy

[k]s. Wojciech, spowiednik nasz, przełożył nam księgę Rosignoliusza z łacińskiego języka na polski, które Panna Ksieni dała do druku; od tychże ksiąg 500 egzemplarzów dano drukarzowi w Poznaniu f. 335⁷².

Na potrzeby kongregacji chełmińskiej spowiednik przygotował też kilka lat później traktat z zakresu sztuki dobrego umierania⁷³, zatytułowany *Medycyna duchowna*, informując, że

[u]nia wasza ... wyciągnęła to po mnie, abym was tą lekarnią duchowną obesał i wam ją przypisał: z tej jednej naprzedniejszej przyczyny, abyście jednostajno tak czasu choroby, i w wigilią śmierci ... uczyli się doskonałości ... abyście za tę drogę naśladowania żywota i śmierci Pana Chrystusowej ... skarb w niebie ... zyskać mogli⁷⁴.

Zmiana miejsca drukowania prac benedyktynek chełmińskich mogła wynikać z tego, że siedemnastowieczny Poznań był jednym z najbogatszych miast Rzeczypospolitej, a ze wspólnot żeńskich funkcjonowały tam: od 1594 r. konwenty dominikanek i bernardynek, od 1608 r. zaś także klasztor benedyktynek, erygowany z Chełmna i utrzymujący ścisłe kontakty z domem macierzystym. Co ważne, inicjatywa jego fundacji pochodziła m.in. od Anny Patruusówny, córki poznańskiego księgarza i nakładcy, Jana⁷⁵, co w oczywisty sposób sprzyjało bliższym relacjom z rodziną Patruusów⁷⁶.

Intensywną działalność wydawniczą klasztoru chełmińskiego zakończyła śmierć „panny ksieni” Mortęskiej. Wówczas benedyktynki podjęły się upamiętnienia jej świątobliwego życia, czego oczekiwano w całej kongregacji: 9 maja 1633 r. nowa ksieni chełmińska Zofia Firlejówna⁷⁷ pisała do Marianny Kuczkowskiej⁷⁸, ksieni wileńskiej:

żadasz żywota świętego nieboszczki dobrodziejki, chętnie w tym W.M. dogodzę, kiedy będzie drukowaną, bo jeszcze nie mamy nic drukowanego, ojcowie jezuiti w tym pracują⁷⁹.

Rzeczywiście, w tym samym roku znany kaznodzieja, Brzechwa⁸⁰, opracował opis przeniesienia ciała Mortęskiej pt. *Skarb bogaty w przeznaczonym klasztorze panien chełmińskich*⁸¹ (dedykowany Firlejównie i wydany sumptem klasztoru chełmińskiego), a w następnym – na podstawie przekazów i notatek klasztornych oraz relacji spowiedników – jej życiorys, opublikowany pt. *Pochodnia ludziom zakonnym*⁸². Jezuita podkreślił starania mniszek o przygotowanie książki („któręście się z wielką pilnością i gorącością przez czas niemały starały, żeby skarb ten ... i ta pochodnia korcem pokryta i tłumiona nie była”⁸³). O żywym i długotrwałym funkcjonowaniu tego tekstu wskazuje m.in. to, że stryj ksieni Przyłuskiej⁸⁴ w Radomiu, jezuita Jan⁸⁵, oddając do refektarza obraz Mortęskiej, zalecił, by „co sobota (ponieważ w sobotę umarła) rozdział jeden z jej życia w zgromadzeniu czytano”⁸⁶, a także fakt, że po przeszło stu latach (w 1747 r.) benedyktynki chełmińskie opublikowały wspomnianą biografię po raz drugi⁸⁷.

Większość druków opłacanych przez klasztor chełmiński była przeznaczona na potrzeby kilku konwentów. O ścisłych kontaktach między wspólnotami benedyktynek świadczą np. dedykacje dla księżniczki Anny Kostczanki⁸⁸ z Jarosławia i Zofii Sieniawskiej⁸⁹ z Sandomierza. Pierwsza z nich, dawna mistrzyni nowicjatu w klasztorze chełmińskim, także podtrzymywała więzi z innymi konwentami. Wyrazem jej dbałości o rozwój intelektualny benedyktynek była współpraca ze spowiednikiem, Węgrzynkiewiczem⁹⁰, któremu zlecała tłumaczenie i opracowywanie testów na potrzeby kongregacji. W sytuacji, gdy także penitencjarz stwierdzał, że

widziałem, iż rozmyślania i duchownych traktatów niemało macie, a przykładów i żywota świętych, które wam niemniej pożyteczne są, głód cierpicie, zwłaszcza swoich i domowych ... nie znacie⁹¹

podjął się on kompilacji dziejów zakonu⁹², opracował rodzaj kroniki z komentarzami⁹³ (dedykowany ksieniom jarosławskiej i chełmińskiej) oraz przełożył popularny podręcznik życia wewnętrznego Luisa de la Puente⁹⁴. Jego pierwszą część dedykował Annie z Kostków Ostrogskiej, dziedziczce Jarosławia, w której służbie pozostawał do czasu skierowania do nowo fundowanego klasztoru jarosławskiego, czwartą – tamtejszej ksieni, a szóstą – Mortęskiej, dołączając wiersz „na klejnot zakonnic św. Benedykta”.

Kolejny spowiednik mniszek jarosławskich, Deodat Nersesowicz, zgodnie z deklaracją, że „Nie tylko mową, ale i piórem przysłużyć się umyśliłem”⁹⁵, przetłumaczył z włoskiego na język polski „stylem potocznym” i prostym znany w wielu krajach traktat o zasadach życia zakonnego Lorenza Scupoli⁹⁶. Autor ów omawiał popularne sposoby życia pobożnego (zewnętrzne umartwienia, odczytywanie wielu modlitw i liczne nabożeństwa, zalecane zwłaszcza kobietom), metody postępowania charakterystyczne dla środowiska zakonnego (zwłaszcza przestrzeganie reguły⁹⁷), a także środki do dostąpienia prawdziwej doskonałości, którą jest poznanie dobroci Boga i własnej ułomności (wyrzeczenie się osobistej woli, podleganie „upodobaniu” Boskiemu, czynienie wszystkiego dla Jego chwały). Podkreślał, że do „duchowej walki” niezbędny jest odpowiedni „rynsztunek” („życie zakonne jest wojowanie duchowne, toć księgi nabożne są oręża potrzebne wojującym”) i choć zaznaczał, że zakon św. Benedykta „obfituje w księgi”, dzięki którym wygrywali duchowe boje „żołnierze Chrystusowi”, to jednak postanowił szczególnie

tę zalecić ... książkę nie do biblioteki, ale do codziennego zażywania. Cóż bowiem oręż, by najlepsze było, wyleży w schowaniu, gdzie rdzewieje⁹⁸.

Wartość pracy miała się ujawnić podczas lektury, planowo zajmującej „choć trzecią część tego czasu”, który trawi się nad innymi księgami⁹⁹. Traktat, będący „wielokrotnie doświadczonym orężem”, kierował tłumacz do wszystkich zakonnic, zwłaszcza zaś do ksieni. Już w tytule podkreślił, że to pod jej „znakiem” swoją pracę „wprowadza do Polski”¹⁰⁰.

Na konfirmacji ksieni Nersesowiczówny (siostry spowiednika) była obecna następną ksieni jarosławska, Joanna Gołyńska, pierwsza przełożona tamtejszych benedyktynek spoza rodziny fundatorskiej¹⁰¹. W 1708 r. kapelan, Józef Antoni Kaczorkiewicz, dedykował jej pasyjne „nabożeństwa, godzinki i afekty”¹⁰², które nawiązywały do obrazu „Snopek miry kochany mój mnie, w piersiach moich spoczywać będzie” (PnP 1,13). Każdy werset służył mu do rozważań Męki Pańskiej, począwszy od Ogrójca do śmierci krzyżowej. Do medytacji dodano „pozdrowienie ran”, rachunek sumienia oraz „afekt” serdeczny na święta kościelne. Rozważania kończył wiersz obrazujący medytacyjne uczestnictwo w tych wydarzeniach:

Przebog a cóż się to dzieje
Jezus w ogrodzie truchleje,
pot go śmiertelny oblewa,
serce z boleści omdlewa.

...
Anioł coś niepocieszego
z woli Ojca Przedwiecznego
Z kielichem Panu podaje
a słabość w nim nie ustaje.

...
Serce Jezusa zemdlone,
ciężkim frasunkiem strapione.

Albo duszo zbieraj róże,
lilie i co być może,
w ogrodzie kwiecia wonnego
do serca Jezusowego
znoś co prędzej, niech wonności
poratują go we młodości...¹⁰³.

Książka spowiednika miała być „rewanżem” za dobrodziejstwa doznane w klasztorze, jakby „mirrą”, w której „słodkości skutki i pożytki duchowne są utajone”, choć odpowiedniejszym darem – zdaniem autora – byłyby lilie „wonnością niebieską napełnione”¹⁰⁴. Do określenia tego nawiązywał zresztą tytuł kolejnego modlitewnika przygotowanego przez kapelana¹⁰⁵. Ze środowiska klasztoru jarosławskiego pochodził również druk okolicznościowy, wydany z okazji konsekracji ksieni Katarzyny Sołtykówny, jednak trudno określić finansowy udział wspólnoty w jego opublikowaniu.

W Sandomierzu wszystkie znane dziś inicjatywy wydawnicze podjęto w czasie kadencji ksieni Franciszki Tarłówny (1727–1762)¹⁰⁶. Oprócz tekstów okolicznościowych, związanych z konsekracją, jubileuszami i innymi uroczystościami przełożonej, klasztor sandomierski wydał dodatek do brewiarza – oficjum benedyktyńskie¹⁰⁷, a następnie porządek nowicjatu¹⁰⁸. Teksty te dowodzą dbałości ksieni o formację zakonną i o odprawianie godzin kanonicznych w klasztorze. Na potrzeby sióstr Juśkiewicz¹⁰⁹, opiekun duchowy klasztoru, przygotował też adaptację medytacji ignacjańskich¹¹⁰, dedykowaną przełożonej.

Dla benedyktynek w Toruniu wieloletni spowiednik Szydłowski¹¹¹ (pisał o sobie, że zo lat „gościńcami anielskimi dyryguje”¹¹²) opracował cztery prace, służące odprawianiu nabożeństw. Pierwszą stanowiły rozważania na każdy dzień Wielkiego Postu¹¹³, druga zawierała sposoby szukania Boga i Jego chwały¹¹⁴, zwłaszcza przez rozmyślanie:

zagrzeje ten ogień serdeczne contemplacyjnej, co będzie zimnego, oświeci co ciemnego, wzbudzi ku niebieskim rozkoszom, co będzie leniwego, zaostrzy co tępego, uprzętnie co szkodliwego, osłodzi gorzkości, ułacni trudności¹¹⁵.

Tekst dedykowano ksieni Elżbiecie Piwickiej¹¹⁶. Podobnie jak biblijna kolumna ognia, idąca przed Izraelitami¹¹⁷, „świeciła” ona zakonnością, rozgrzewała przykładem, prowadziła pobożną roztropnością i „afektem macierzyńskim”, stanowiąc przy-

kład dla mniszek. Taki też cel miało wydanie książki: naukę postępowania w cnotach oraz żarliwe dążenie do doskonałości. Z kolei trzecia praca¹¹⁸ dotyczyła metod osiągnięcia owej doskonałości. Stwierdzano w niej, że prawdziwa zakonnica zawsze powinna miłować Boga i bliźniego, „wykorzeniać złości”, odpuszczać krzywdy:

ma być w Bogu żyjąca,
Światu umarła,
Sobie wzgardzona,
Rodzicom i krewnym nieznajoma,
Diabłu straszna,
Aniołom wdzięczna,
Piektu obrzydzona,
W modlitwie czujna,
W rozmyślanii pilna,
W nabożeństwie ustawiczna,
Domowym miła,
Wszystkim pożyteczna,
Nikomiu nie przykra,
W mowie mądra,
W pytaniu roztropna,
W odpowiedzi ostrożna,
W doskonałości gorąca¹¹⁹.
Poza tym „ma się ćwiczyć”:
W miłości i politowaniu nad bliźnim,
W umartwieniu i cierpliwości,
W słuchaniu pilnym Słowa Bożego i czytaniu ksiąg duchownych,
W rozmyślanii żywota i męki Pana Jezusowej,
W pilnym rozbieraniu codziennym sumnienia swego¹²⁰.

Model doskonałej benedyktyнки prezentowała też czwarta praca, stanowiąca rodzaj podręcznika wewnętrznego doskonalenia się¹²¹. Najpewniej dziełem spowiednika (powstałym prawdopodobnie z jego inicjatywy) był również krótki tekst¹²², będący wyrazem życzeń ojca duchowego konwentu. Ze środowiska toruńskiego znana jest poza tym edycja reguły i konstytucji zakonu z 1626 r.

Dorobek wydawniczy benedyktynek lwowskich¹²³ był zwłaszcza efektem aktywności kilku tamtejszych ksień: Magdaleny Doroty Daniłowiczówny¹²⁴, Magdaleny Doroty Kuropatnickiej¹²⁵, Anny Gertrudy Kurdwanowskiej¹²⁶ i Marianny Alojzy Potockiej¹²⁷. Dotyczył on sfery życia religijnego i duchowego wspólnoty, a tworzyły go przede wszystkim prace spowiedników i kapelanów (Grymosza¹²⁸, Stanisława Józefa Porzeckiego i Jana Iwańskiego) oraz innych kapłanów związanych z konwentem (Jakuba Gawatha¹²⁹ i Franciszka Leśniowskiego¹³⁰). Pierwsi publikowali własne lub przez siebie opracowane teksty, które wcześniej często funkcjonowały w wersjach rękopiśmiennych, drudzy – tłumaczenia, o których doborze decydowała ksieni.

Najlichnieszą grupę edycji stanowiły prace ascetyczne. Bezpośrednio na potrzeby zakonnic Grymosz przygotował cykl rozmyślań na antyfony i wersety ceremoniału „konsekracji dziewic” *Święta przez pustynią zakonną droga*¹³¹. Wynikało z nich, że konsekracja dotyczy „ciała i duszy, zmysłów i myśli”, jest życiem w ustawicznej obecności Boga, stąd „każda rzecz, poruszenie, słowo, zabawka powinny być chwalebne, bez nagany, na Bożą chwałę”¹³². Tekst wydano w 1690 r., a okazał się tak przydatny, że w 1756 r.¹³³ opublikowały go także benedyktyнки wileńskie. Źródłem podjęcia tej pracy doszukiwać się można w korespondencji autora z adresatką dedykacji, Salomeą Teresą Wiśniowiecką, wówczas mniszką z konwentu lwowskiego, która prosiła spowiednika o wyjaśnienie pewnych kwestii, związanych z ceremoniałem konsekracji.

Inne publikacje Grymosz adresował zarówno do siostr, jak i do każdego pobożnego czytelnika, a motywem publikacji były nie tylko względy religijne, lecz także praktyczne. Taki podwójny charakter miały rozważania poszczególnych wersetów Modlitwy Pańskiej¹³⁴, które mogły być wykorzystane np. przed spowiedzią. Tekst opublikowano w 1686 r., a w liście dedykacyjnym autor informował o kolejnych planach wydawniczych. Odpowiedzią nie tylko na potrzeby konwentu było też nabożeństwo na „śmierć dobrą”¹³⁵. Traktaty *de arte bene moriendi* służyły przygotowaniu człowieka do śmierci, zawierały zatem wskazówki i rozważania o charakterze modlitewnym¹³⁶. Pierwotnie praca funkcjonowała w rękopisie, a następnie, po przeredagowaniu, opublikowano ją „dla obszerniejszego w inszych pożytku”, zwłaszcza zaś dla osób obłożnie chorych i starszych. Również w tym przypadku podstawą rozważań był tekst biblijny: wersety psalmów w układzie na trzy tygodnie¹³⁷. Kolejnym utworem Grymosza były medytacje *Samego Pana Boga w świętej pustyni szukanie*, w podziale na osiem lub 10 dni, zgodnie z czasem rekolekcji. Bezpośrednią pobudką ich przygotowania był brak odpowiednich tekstów w języku ojczystym:

lubom tak wiele w polskich drukach czytał medytacji albo rozmyślania, i razu mi się jednak nie zdarzyło drukowanych czytać polskich kolekcji: stąd niby coś nowego w języku polskim, kiedy kilkoro kolekcji polskim drukuje stylem¹³⁸.

Inny spowiednik, wspomniany już Porzecki, opracował z kolei cykl rozmyślań rekolekcyjnych na każdy dzień Wielkiego Postu oraz na Wielki Tydzień. *Positek duszy*¹³⁹ kończyła *Podroża duszy wyprowadzającej P. Jezusa na śmierć krzyżową*, czyli zestawione „nabożne akty i afekty”¹⁴⁰. W 1740 r. za te „na post medytacje” ksieni Kuropatnicka zapłaciła „z papierem” 175 złp, bo „jałmużny na nie dano” 54 złp¹⁴¹. Także najpewniej z jej inicjatywy ukazały się w 1742 r. ośmiodniowe medytacje jezuitę Marcina Ługowskiego¹⁴² *Nauka życia dla nabycia duchowej umiejętności*¹⁴³. Może o tym świadczyć zamieszczona w tytule pracy wzmianka o „usilnym naleganiu” i łożeniu na ten druk „niektórych doskonałych”, a także fakt, iż pracę dedykowano właśnie przełożonej.

Na karcie tytułowej traktatu Jeana Crassetta *Rozmowy o Najświętszym Sakramencie Ołtarza*, tłumacz Leśniowski określił nakładcę jako „pierwszą w Polsce zacności i pobożności panią”. Miał na myśli ksienię Potocką, która nie tylko opłaciła druk,

ale także zleciła dołączenie do publikacji spisu wszystkich mniszek klasztoru lwowskiego¹⁴⁴, którym także dedykowano książkę. W kontaktach z impresorem pośredniczył najpewniej spowiednik, Kazimierz Mazurkiewicz, gdyż w czerwcu 1780 r. zanotował:

książki drukują się, z których dostanie się i dla ks. Franciszka [Leśniewskiego – J.G.] do Krzemieńca, będzie niezmiernie kontent, że jego praca w tłumaczeniu wyjdzie na światło i spod prasy drukarskiej¹⁴⁵.

Konwent lwowski wydawał również przekłady pism mniszek benedyktyńskich¹⁴⁶, opracowane przez Gawatha. Święte Mechtylde i Gertrudę stawiano za wzór realizacji życia zakonnego, podkreślając takie ich cechy, jak: pokora, posłuszeństwo, wzgarda siebie, zgoda z wolą Bożą św¹⁴⁷. Zwłaszcza św. Gertuda

barziej oświecona była niż uczona ... od słów próżnych, od zabaw niepożytecznych zgoła wolna i oderwana ... wielką żarliwością zawsze poruszała się dla zachowania, pomnażania i upodobania Boskiego ... w jak najczujniejszej straży sumienie swoje mająca¹⁴⁸.

Innym rodzajem publikacji benedyktynek lwowskich były teksty paraliturgiczne. Kurdwanowska sfinansowała druk litanii łacińskich¹⁴⁹, do tej pory kopiowanych i codziennie odmawianych przez benedyktyнки. O potrzebie edycji świadczyło drukowane podziękowanie dołączone do książki:

Annie Giertrudzie Kurdwanowski ksieni klasztoru lwowskiego S.O. Benedykta wdzięczne zgromadzenie za daną do druku książkę

Dla Boga i dla świętych chwały pomnożenia
Jak jest dziwnie przemyślna cnót wyborych ksienia,
Kiedy nie tylko cnotą i ślicznym przykładem,
Do czci Boskiej pomaga: ale i nakładem
Sumpt łożąc na tę książkę. Za co nieprzestannie
Wdzięczność i dalsze wieki będą miały Annie¹⁵⁰.

Ksieni opublikowała też w 1771 r. *Officium albo godzinki o świętym Fortunacie męczenniku*¹⁵¹. Tekst miał służyć wznowieniu i rozpropagowaniu kultu świętego¹⁵², zwłaszcza w środowisku lokalnym. Do tego celu można było również wykorzystać odbitki z płytki miedziorytowej, za której pomocą wykonano ilustrację w książce¹⁵³. W 1642 r. głównie z myślą o osobach wpisanych do Bractwa Anioła Stróża, wydano jego „ustawy, powinności i odpusty”, przygotowane do druku przez kapelana Iwańskiego¹⁵⁴.

Działalność edytorską wspomnianej wcześniej Daniłowiczówny starała się naśladować ksieni benedyktynek wileńskich, Marcybella Joanna Grużewska¹⁵⁵, która czas wojny szwedzkiej spędziła w klasztorze lwowskim. W 1681 r. zleciła spowiednikowi

swojego konwentu dostosowanie do brewiarza rzymskiego tekstów własnych zakonu: żywotów „domowych” świętych, które – jak podkreśliła – z „pociechą albo czyta, albo słyszę, albo uważam”. Do pracy dodano też ceremonie na uroczystości obłóczyn i profesji. Gruzewska, która tekst *Officia Propria SS. Patronorum sacri Ordinis Divi Benedicti*¹⁵⁶ „ochotnie do druku podać kazała”¹⁵⁷, adresowała go do benedyktynek ze wszystkich klasztorów. Chciała przy tym, by święci patronowie wspomogli ją (a nawet zastąpili) w wyrażeniu wdzięczności dla Daniłowiczówny i jej krewnych, zwłaszcza króla Jana III. Przepisanie kończyło zapewnienie o modlitwie za adresatkę dedykacji, a także w intencji monarchy i o „prędkie a stateczne Ojczyzny uspokojenie”. Z inicjatywy Gruzewskiej spowiednik klasztorny Zdrowski opracował też kompendium życia zakonnego, zawierające wskazówki postępowania, modlitwy i medytacje, przydatne w dążeniu do doskonałości¹⁵⁸.

Kolejna ksieni wileńska, Magdalena Pacówna¹⁵⁹ wznowiła działalność wydawniczą konwentu publikacją opisu medalu św. Benedykta¹⁶⁰. Na potrzeby klasztoru – i szerzej społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego – benedyktyn Roman Zawadzki przygotował pracę, poświęconą wizerunkowi medalu i krzyża św. Benedykta, który (jako karawaka) okazał się skuteczny w 1677 r. Jego wygląd ustalono w XVII w.: na awersie umieszczono św. Patrona Europy, z napisami *ius in obitu nostro praesentia muniamur* (Niech Jego obecność broni nas w chwili śmierci) oraz *Crux sancti patris Benedicti* (Krzyż świętego Ojca Benedykta), rewers zaś zawierał wizerunek krzyża, z dewizą Pax i literami: CSPB (*Crux Sancti Patris Benedicti*, a więc Krzyż świętego Ojca Benedykta), CSSML (*Crux Sacra Sit Mihi Lux*, a więc Krzyż święty niech mi będzie światłem), NDSMD (*Non Draco Sit Mihi Dux*, a więc Smok, czyli diabeł, niech nie będzie mi przewodnikiem) oraz na obrzeżu: VRSNSMV – SMQLIVB (*Vade retro Satana, Numquam Suade Mihi Vana – Sunt Mala Quae Libas, Ipse Venena Bibas*, a więc Idź precz szatanie, nie kuś mnie do próżności. Złe jest to co podsuwasz, sam pij truciznę). Na dole krzyża umieszczono napis IHS. Praca benedyktyna zawierała wizerunek krzyża, objaśnienie znaczenia liter, nabożeństwo do św. Benedykta (rozpoczynające się od jego życiorysu), godzinki, litanie, koronkę, „prozę o św. Benedykcie i o św. Scholastyce” oraz „różaniec dobrej śmierci”. Tekst dedykowano ksieni Pacównie, cieszącej się znacznym autorytetem i poważaniem w społeczeństwie litewskim. Książka miała być stosownym dla niej prezentem, ponieważ ich zdaniem adresatkę cechowały „pobożne uczynki, przykładny żywot”¹⁶¹.

Równie skromny dorobek wydawniczy pozostawiła po sobie następną przełożona wileńska, która poleciła opublikować książeczkę (w formacie 64°) dla nowicjuszek¹⁶². Informował o tym następujący zapis: „Sybilli Reytenowny, Ksieni konwentu wileńskiego wydrukowana roku pańskiego 1744 dnia 17 września. Dla lepszej Wielebnych Panien Nowicjuszek wygody. Jakoż komu ta Dyrekcyja Zakonna wygodę uczyni, o westchnienie uprasza w nagrodę”¹⁶³. Wznowiła następnie *Metal na taxie*¹⁶⁴, dedykowany kasztelanowej Konstancji z Platerów Hilzenowej. Konwent benedyktynek pod kierunkiem ksieni dedykował także (i najpewniej optacił) kazanie¹⁶⁵, przypisane staroście Benedyktowi Tyzenhauzowi, jako wyraz „wiecznej” wdzięczności. Tekst „kaznodziejską odmalowany pracą, gdy spod drukarskiej na świat

wychodzi prasy” przynosił opis jego cnót, pochwałę rodu oraz prośbę o protekcję, z zapewnieniem modlitwy.

Następczyni Rejtanówny, Mechtylda Hilzenówna¹⁶⁶ (przy poprzedniczkach mistrzyni nowicjatu i przeorysza), choć stanęło przed nią przede wszystkim trudne zadanie odbudowy kościoła po pożarze w 1737 r., także nie zaniechała prac edytorskich. W 1749 r. jej „sumptem” opublikowano przekład nauk duchownych¹⁶⁷. Translator podkreślał, że tekst dotyczy doskonałości, jest przeznaczony dla osób zakonnych, a także że lekturę powinna poprzedzać modlitwa, po której należało „czytać niewiele, a dobrze zrozumieć”¹⁶⁸. W 1756 r. „kosztem i staraniem” Hilzenówny przedrukowano też regułę św. Benedykta¹⁶⁹. Jej tłumacz, Stanisław Szczygielski, opat trocki, nawiązując do polecenia częstej lektury reguły, dodawał, że należy ją nie tylko czytać, ale i jej ustawy rozmyślać, „onej się na pamięć uczyć, onę szanować i kochać, i wszystkie sprawy swoje wedle niej miarkować”¹⁷⁰. Jednocześnie krytycznie odniósł się do wcześniejszych translacji. Przekład Acernusa – jako dzieło osoby świeckiej – uznał za niedokładny, a edycja reformowana, jego zdaniem, „większe jeszcze defekty ma, bo w niej nie tylko nie dostaje kilkunastu rozdziałów, ale też wiele słów źle przetłumaczonych”¹⁷¹. Taka ocena była świadectwem kontrowersji dotyczących wykorzystywania w kongregacji chełmińskiej edycji nieaprobowanej przez benedyktynów. W tym samym roku ksieni – na zapotrzebowanie konwentu – wznowiła opis przygotowania do konsekracji¹⁷², o czym informował tytuł pracy: „Przedtym Jaśnie Oświeconej światu Księżnie Przewielebnej w Chrystusie Zakonnicy Jmci Panie Salomei Teresie Wiśniowieckiej Zakonu Reguły S[więtego] Benedykta w Konwencie Lwowskim żyjącej od Autora Ofiarowane Teraz kosztem i staraniem Wielmożnej Najprzewielebniejszej w Chrystusie Panie Jmci Panny Mechtyldy Anny Hilzenowny Zak[onu] Ojc[a] S[więtego] Bened[ykta] dla wygody domowej Przedrukowane”.

Rządy kolejnej opatki, Anny Wołłowiczówny¹⁷³ (przeoryszy przy poprzedniczkach), trwały aż trzydzieści lat. Jej dorobek wydawniczy był najbogatszy ze wszystkich przełożonych. Pomocą w tym zakresie służył ksieni spowiednik i hagiograf, Karol Andrzejowski¹⁷⁴. W 1763 r. wydała ona drugą edycję pism św. Gertrudy¹⁷⁵, a w 1779 r. przedrukowała *Metal na taxie*¹⁷⁶ (w dedykacji napisano: „Twoja pobożność ustawiczna to sprawiła, że tę książkę najnabożniejszą oddaję”)¹⁷⁷. Wołłowiczówna opłacała również inne pisma „dla wygody osób zakonnych”: „uwagi na regułę”¹⁷⁸, kalendarz benedyktyński „ku zbudowaniu i naśladowaniu czytających zapisany”¹⁷⁹, zbiór nabożeństw¹⁸⁰, tłumaczenie medytacji na 10 dni *Góra Tabor*¹⁸¹ oraz pracę opata Blois¹⁸², w opracowaniu Stanisława Szczygińskiego. Do tego ostatniego tekstu, określonego jako prezent imieninowy (ofiarowany 9 marca 1778 r.), spowiednik dodał spis wszystkich zakonnic pozostających „pod mądrym rządem ksieni”, pouczając siostry, że najważniejszym ich zadaniem jest poznanie i naśladowanie Chrystusa:

Życie Chrystusowe Księgą barzo wyborną jest, uczyonym i nieuczyonym, doskonałym i niedoskonałym ... spólną. Choćby księgi wszystkie, co ich jest na świecie, zginęły, na życiu i męce Chrystusa dość by chrześcijanom wszystkim było do nauczenia się cnoty wszelakiej i prawdy¹⁸³.

Dołączył także wskazówkę, odnoszącą się do praktykowania lektury:

gdy się trochę czytaniem bawisz, a uprzedzając tęskność, to opuściwszy, udasz się do modlitwy i rozmyślenia i znowu niż przy tej ociążesz, powtarzasz czytanie, na czas pisanie lub inne sprawy działasz, możesz i na siłach czerstliwym, i na umyśle rzeźkim zostać¹⁸⁴.

Kosztom ksieni Andrzejowski wydał także *Zwierciadło dla ustanowienia dobrych obyczajów*¹⁸⁵, poświęcone zasadom nauki panien świeckich, z opisem organizacji dnia, zakresu nauki i powinności ich przełożonej, odnowiła ona bowiem działalność szkoły przyklasztornej. Spowiednik opublikował też tekst ascetyczny o duchowości benedyktyńskiej¹⁸⁶. Z kolei wynikiem dbałości przełożonej o ekonomiczną pozycję klasztoru był drukowany spór prawny¹⁸⁷, a upowszechnieniu nabożeństw brackich służył sposób nabożeństwa, przygotowany na potrzeby Arcybractwa Opatrzności Boskiej, ufundowanego z inicjatywy Katarzyny Słuckiej i działającego przy przyklasztornym kościele św. Katarzyny¹⁸⁸.

Warto zaznaczyć, że wśród wydatków, określonych jako „nadzwyczajne”, kwoty przeznaczone na druk były znaczące; w sierpniu 1737 r. notowano:

Na książki Serca P. Jezusa do drukarni 1244:22 dawniej daliśmy 690:20 wyszło z druku arkuszków 32 i pół arkusza, arkusz po tyńf. 8 czyni na złote 329:10 papieru holenderskiego na 20 egzemplarzów wyszło liber 27 i arkuszków 2 libra po 4 szostaki, czyni zł 45:22 papieru pod Nas. Panną na egzemplarzów sto ośmdziesiąt wyszło ryz 12 liber 3 i arkuszków 18 reza po tyńfow 13 i szostaku bitym czyni zł 205. i gr 25 papieru drukarskiego na egzemplarzów 1800 wyszło rez 117 reza po złotych 6 czyni złotych 102. Za wybijanie od pięciuset exemplarzów od sta arkuszy tyńf 1 uczyni na półtora tysiąca egzemplarzów 487 na złote 624:15 kontentaczej drukarzom różnemi czasy tyńfów 4 summa wszystkiego 1935:12¹⁸⁹.

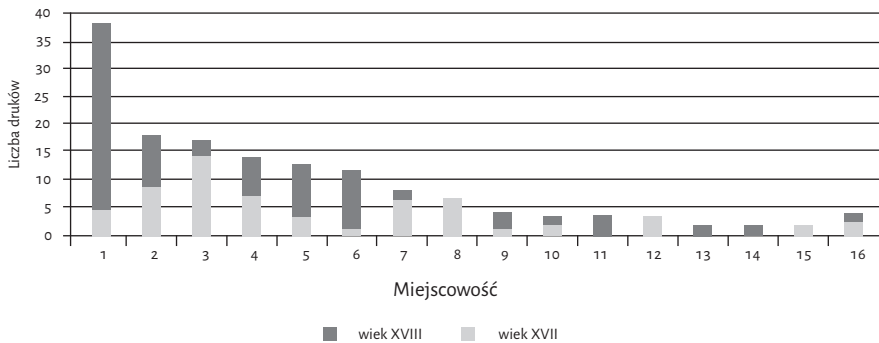
O działalności edytorskiej pozostałych konwentów kongregacji chełmińskiej wiadomo niewiele. Przypuszczalnie kosztem klasztoru nieświeskiego wyszła *Kąpiel duszna* w przekładzie Stanisława Rochowicza, z dedykacją dla ksieni Doroty Hartmannówny¹⁹⁰, a także *Officium... sanctae Euphemiae*¹⁹¹. Około 1690 r. ukazał się też modlitewnik *Zabawa duchowna*¹⁹², przeznaczony dla Bractwa Adoracji Wynagradzającej. Tekst, przetłumaczony z francuskiego, wydano – jak informuje napis na karcie tytułowej – „Kosztem Wielmożnej w Bogu Przewielebnej JMc Panny Scholastyki Świrskiej Ksieni Zakonu Ojca S. Benedykta i Konwentu Jej Mińskiego”. Jego drugą edycję w 1774 r. – na potrzeby tamtejszych panien, „ku używaniu wiernym, i ku pobudzeniu ich do większej czci i nabożeństwa”¹⁹³ do Najświętszego Sakramentu – sfinansował dobrodziej zakonu, Hilarion Nornicki. Opatka, Honorata Korsakówna, w dedykacji adresowanej do nakładcy podnosiła jego zasługi religijne i wzorowanie się na pobożnych przodkach „w tym zwłaszcza tak zepsutym wieku”, gdy osoby predestynowane urodzeniem i stanowiskiem do obrony wiary, odstępują od niej, gorsząc wiernych.

Być może druk rozważań Jana Nieliskiego *O Najświętszej Bogarodzicy Pannie*¹⁹⁴ sfinansowała pierwsza księżniczka radomska, Marianna Tarłówna, gdyż w dedykacji ich autor podkreślał, że „pragnęła co takiego mieć, czym by się w Bogu i cieszyć i ratować mogła ... i o co z tak wielkim naleganiem prosiła”¹⁹⁵. Edycja ta świadczy, że przełożona dbała o rozwój duchowy wspólnoty mimo trudnej i nieuregulowanej sytuacji finansowej oraz prawnej nowej fundacji¹⁹⁶.

Także tylko jedną publikację przypisać można środowisku benedyktynek ormiańskich we Lwowie. Otóż tamtejszy spowiednik, Gabriel Kasperowicz, przygotował na ich potrzeby oficja o ss. aniołach, modlitwy, psalmy, pobożne „akty” i żywoty zakonodawców¹⁹⁷. W „oświadczeniu autora”, kierowanym do czytelników, sprecyzował przy tym charakter i cel lektury:

... tu najdziesz różne smaki, jako żydzi w mannie
jeśli chcesz dla zbawienia duszy twojej rady
weźmiesz przez życia świętych rozliczne przykłady
więc czytając godzinki te ku ich ozdobie
na wzór pszczółki z tych kwiatków zbieraj słodycz sobie¹⁹⁸.

Zakres prac wydawanych przez benedyktyńki, im dedykowanych oraz druków okolicznościowych prezentuje wykres 2.

WYKRES 2. Druki w środowisku benedyktynek (geografia)¹⁹⁹

1 – Wilno, 2 – Lwów, 3 – Chełmno, 4 – Jarosław, 5 – Staniątki, 6 – Sandomierz, 7 – Nieśwież, 8 – Toruń, 9 – Mińsk, 10 – Poznań, 11 – Przemyśl, 12 – Sierpc, 13 – Grudziądz, 14 – Łomża, 15 – Radom, 16 – Sł. ŹRÓDŁO: jak w wykresie 1.

Niewątpliwie w pierwszych latach kształtowania się kongregacji aktywnością wydawniczą wyróżniały się klasztor chełmiński, a następnie lwowski i jarosławski. W XVIII w. najwięcej druków pochodziło ze wspólnoty wileńskiej, potem z lwowskiej i sandomierskiej. Biorąc pod uwagę cały okres, najbogatszy dorobek miały konwenty lwowski i wileński, a zatem położone poza Koroną, w stolicach Rusi Czer-

wonej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jak się wydaje, decydujący wpływ na działalność edytorską klasztorów miała aktywność poszczególnych przełożonych, a także ich relacje z nakładcami. Dużą rolę odgrywała przy tym możliwość współpracy z osobą przygotowaną do pracy wydawniczej oraz sytuacja finansowa konwentu.

Drugim zakonem, który powstał w epoce potrydenckiej²⁰⁰ i znany był z działalności wydawniczej, były **wizytki**. Przede wszystkim na własne potrzeby opublikowały one teksty formacyjne, czyli regułę i konstytucję²⁰¹, dyrektorium²⁰², ceremoniarze²⁰³ oraz zwyczajnik²⁰⁴ – wszystkie autorstwa fundatorki (wraz ze św. Franciszkiem Salezym) św. Joanny Franciszki Chantal (zmarłej w 1641 r.). Z kolei do nowicjuszek kierowano *Exercycyum duchowne*²⁰⁵. Pouczano w nim, że w zakonie nie należy „zatrzymać” ducha światowego, że ceniona jest żarliwość w wypełnianiu urzędów, pokora, obserwacja, posłuszeństwo, ufność wobec mistrzyni, „formowanie ducha Instytutu”²⁰⁶. Ideał wizytki przedstawiano następująco:

żyć w klasztorze jako już umarłe, mieć oczy a nie widzieć, uszy a nie słyszeć, serce bez poruszenia, usta a nie gadać, jeżeli nami gardzą, mamy się uczynić jakobyśmy tego nie rozumiały, jeśli nam złorzeczą, trzeba zamilczeć, jeśli pragniemy rzeczy jakiej, nie trzeba jej przed się brać, aż do tego wzbudzone będziemy przez usta przełożonej²⁰⁷.

Zadanie formacyjne miały również *Instrukcje Jedney Pobożney Przełożoney, dla Zakonnic Nawiedzenia Najswiętszey Maryi Panny*²⁰⁸, przetłumaczone przez wizytki krakowskie i dedykowane ksieni norbertanek ze Zwierzyńca Petroneli Poniatowskiej²⁰⁹, co świadczyło o utrzymywaniu kontaktów między miejscowymi klasztorami i zakonami. Adresatkę dedykacji wybrano świadomie, gdyż była ona znana w środowisku lokalnym z częstych rekolekcji i propagowania kultu bł. Bronisławy. Dbano zresztą także o łączność między poszczególnymi konwentami wizyttek (w Polsce i Europie), czemu służyło m.in. publikowanie listów²¹⁰.

Za równie ważne zadanie uważano propagowanie duchowości zgromadzenia w ówczesnym społeczeństwie, przede wszystkim przez tłumaczenie na język polski i publikowanie najważniejszych prac św. Salezego oraz innych świętych zakonu. O swoich inicjatywach translatorskich i religijnych motywach ich podejmowania wizytki pisały w dedykacji do biskupa Kajetana Sołtyka²¹¹, zwracając jednocześnie uwagę, jak wiele trudności stwarza publikacja własnej pracy, i że w przypadku cudzej, „z jednego na drugi język przełożonej”, istnieje mniej obaw, gdyż „przybywa mu więcej do raz pochwalonego dzieła zalecenia”²¹². Choć tekst medytacji ukazał się w Paryżu 10 lat wcześniej, obecnie zakonnice zdecydowały się na jego wydanie,

[nie] dla okazania się rozumem (co by było naganną próżnością), ani dla zysku chwały, dopieroż wziętku [tu korzyści – J.G.] (co by było by podłością daleką od naszego powołania) ani dla oświecania rozumów ludzkich (co by było zbytkiem dumnego o sobie rozumienia), ani na koniec dla podania Imion naszych w pamięć wiekom w ludziach nie umierającym, ale jedynie z szczerego do Błogosławionej Matki naszej przywiąza-

nia, i z miłości tych praw, które nam z rady ... Biskupa de Sales przepisała, te świętobliwe zabawy, czyli rozmyślanie o życiu cnotliwym i kosztownej śmierci tejże Matki naszej odważyłyśmy się dla pobożnego wszystkim używania widocznie a nie mniej zdalnie uczynić²¹³.

Tak więc koronnymi argumentami za podejmowaniem translacji i edycji nie były ani korzyści materialne, ani nawet pamięć potomnych, ani pragnienie wiedzy i nauczania, lecz zgodna z powołaniem wierność naukom fundatorki i przysporzenie pożytku czytelnikom.

Jednocześnie wizytki dbały o to, by publikowane przez nie teksty dedykować osobom znanym w ówczesnym społeczeństwie i Kościele, na których protekcję mogły liczyć, którym chciały okazać wdzięczność, a także krewnymi zakonnic. Przykładowo, *Rozmowy duchowne S. Franciszka Salezjusza*²¹⁴ z 1676 r. ofiarowały Janowi Małachowskiemu, biskupowi chełmińskiemu i krakowskiemu, a ich drugie wydanie z 1770 r. – Dominikowi Kiełczewskiemu, biskupowi sufraganowi chełmińskiemu²¹⁵. Biskup Małachowski otrzymał także kazania świętego²¹⁶, na wybrane dni świąteczne i niedziele. Dowodem jego kontaktów z konwentem krakowskim były odprawione w tamtejszym kościele egzekwie²¹⁷. Z kolei *Listy duchowne* dedykowano podskarbinie Izabelli Konstancji Lubomirskiej²¹⁸ oraz (w drugiej edycji, „z przydatkiem” przedrukowane) – Adamowi Przerembskiemu, kanonikowi krakowskiemu²¹⁹. Na potrzeby zarówno środowiska zakonnego, jak i innych chrześcijan wizytki opublikowały medytacje²²⁰ i nauki katechizmowe²²¹, a także psalterz (przedruk edycji Wujka z 1594 r.)²²², wraz z oficjum za zmarłych. *Traktat miłości boskiej we dwunastu Księgach* przypisały Marii Józefie z Wesslów Sobieskiej²²³, przy czym dedykację poprzedzał wiersz na herb. Adresatkę ukazano jako osobę cnotliwą, wiodącą pobożne życie, życzliwą dla zakonów i chętnie czytającą „maksymy” – wszystko to skłoniło zakonnicę do ofiarowania książki „pod jej protekcją”, jako wyrazu wdzięczności za doznane dobrodziejstwa.

Wizytki publikowały także biografie fundatorów: *Zywot S. Franciszka Salezjusza*²²⁴ (ofiarowany ówczesnemu biskupowi, późniejszemu prymasowi Michałowi Stefanowi Radziejowskiemu), kolejną biografię, przetłumaczoną „dla pożytku i konsolacji wszystkich wiernych”²²⁵ oraz *Zywot czci godney Matki Joanny Franciszki Fremiot*²²⁶, z dodaną biografią Matki Joanny Karoliny de Bresiar (z dedykacją dla Katarzyny z Sobieszyna Radziwiłłowej, podkanclerzyny Wielkiego Księstwa Litewskiego). Wydały również opis życia świętej wizytki, Małgorzaty Marii Alacoque²²⁷, przyczyniając się w ten sposób do propagowania zapoczątkowanego przez nią kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa²²⁸. Temu samemu celowi służyło drukowanie odpowiednich nabożeństw, m.in. godzinek²²⁹. Utwór ten wizytki dedykowały księciu Adamowi Czartoryskiemu, wojewodzie ruskiemu, uzasadniając swój wybór szczególnym szacunkiem do adresata: „na nim stoi religia, swoboda i odnowa kraju na lepsze”²³⁰. Oddając dzieło w „możną protekcję”²³¹, zadbały także o odpowiednie pokazanie jego rodu i rodziny – siostrzeńca, syna, córki. Wizytki przygotowały również do publikacji żywot fundatorki klasztoru wileńskiego oraz pierwszej profeski, Barbary Teresy Karasiowej²³².

Ważną inicjatywą było wydanie – 45 lat po ukazaniu się pierwodruku – pracy poświęconej bezpośrednio fundatorowi zakonu²³³. Był to wyraz uznania dla jego oczywistych zasług, takich jak: apostołstwo (zwłaszcza głoszone kazania), pisanie ksiąg, rozmowy duchowne i inne prace „około zbawienia” ludzi. Jako duchowe córki św. Salezego, tłumaczenie jego pism z francuskiego „na rodowity język ... ku pożytkowi zbawiennemu” polskiego narodu uznały za najlepszy przejaw miłości do Boga i bliźnich. Prosiły przy tym świętego, by każdy dostąpił pożytku z lektury, słowa zostały „wyrysowane w sercach czytających”, a obfite łaski otrzymali ci, którzy „jakąkolwiek pracą lub kosztem swoim przyłożyli się i dopomogli, aby ta księga z pod drukarskiej prasy wyszła na publiczny widok”²³⁴. Efektem lektury powinno być wzmocnienie „ostygłych w pobożności, zmartwiałych w obowiązkach”, gdyż Duch Święty „oświeca rozумы czytających”²³⁵. W przedmowie do czytelnika zakonnice opisały okoliczności i sposób przygotowania translacji. Ponieważ była to pierwsza edycja w języku polskim, dlatego „nie znajdziesz tu żadnej gładkości stylu, wybornego słów ułożenia”, lecz „szczerłość i prostotę słów”, zaleconą przez autora. Tłumaczki „księgę tą z francuskiego na polski język wiernie i ledwie nie słowo w słowo” przygotowały „na powszechny użytek”, zgodnie z intencją Jeana Pierra Camusa, który skompilował tekst. Zachowując wierność oryginałowi (w odniesieniu zarówno do treści, jak i stylu), zadbały o przystępność wywodów, by książka okazała się przydatna dla czytelnika każdego stanu. Było to zresztą zgodne z intencją św. Franciszka Salezego, który był zwolennikiem zrozumiałego dla wszystkich sposobu pisania. Uznawał on, że „żał się Boże być tak uczonym i mieć wielki rozum, a nie mieć łatwości do wytłumaczenia się”, istotniejszy jest prostszy sposób przekazu „niżeli owe wysokie dowcipy i wysokie rozумы”²³⁶. W trosce o prawidłowy odbiór tekstu, zakonnice poinformowały o poprawianiu w nim już nieużywanych terminów.

Wizytki publikowały także książki brackie, służące zwłaszcza propagowaniu przez nie kultu Serca Pana Jezusa²³⁷, a także materiały dokumentujące jego funkcjonowanie²³⁸. Opatowi z Mogiły Michałowi Szembekowi, określönemu jako „protektor” bractwa, dedykowały rozmyślenia poświęcone świętu Serca Jezusowego („Ten u nas najwymowniejszy panegiryk, kiedy te Rozmyślenia krótkie o męce Pana Jezusowej pod protekcją i wielkim imieniem oddajemy”)²³⁹. Odnosząc się do życiorysu fundatora, podkreślały, że codziennie rozmyślał, wspomniały też o jego pobożnych rozmowach „przy kracie”. Tekst pracy zebraly z „różnych miejsc Pisma Świętego” i „podały do druku”. Druk zawierał też sposób modlitwy w tzw. pierwsze piątki oraz zasady odprawiania modlitwy „wnętrznej”, podane przez św. Salezego. Wizytki uznały „sam tytuł tej Książeczki za powabny, bo o męce Jezusowej, która w sercu ... rezyduje”. Zalecając ją „pobożnemu czytelnikowi”, zapewniały, że „konwersacja z Panem Bogiem” to pewna droga do doskonałości, modlitwa zaś może być ustna (koronki, nabożeństwa, oficja, modlitwy) i wewnętrzna (czyli rozmyślanie), a najpożyteczniejsza to „podniesienie myśli do P. Boga bardziej afektem gorącym a serdecznym niżeli słowami”²⁴⁰.

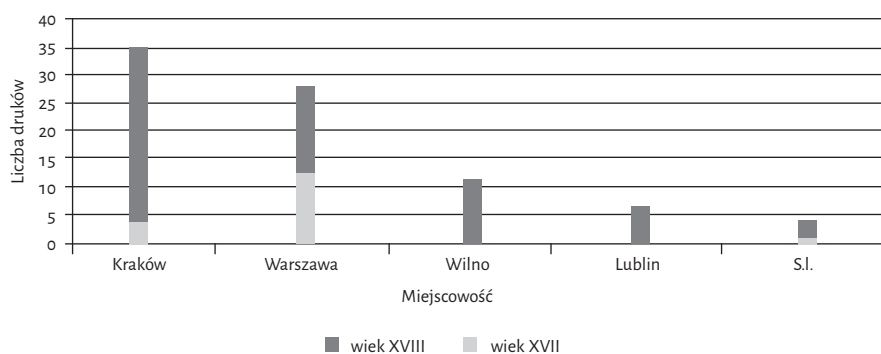
Konfraternia konfirmowana w 1737 r. zajmowała się propagowaniem objawień św. Małgorzaty Marii Alacoque. W opublikowanej książce wizytki porównały je do drzewa, którego owoce są przeznaczone dla wszystkich wiernych²⁴¹. Informowały też w niej o objawieniach zmarłej w 1690 r. świętej („inskrypcja w twoim sercu ta

niech będzie: Jedyne Serce, jedyny Bóg, jedyna miłość”²⁴², o początkach nabożeństwa w Krakowie (w 1718 r.) i w Wilnie (rok później). Zalecały nabożeństwa do świętych (cytaty ze ss. Mechtyldy, Gertrudy, Agnieszki, Franciszki Rzymianki), podawały intencje nabożeństwa, modlitwy przy konających, „zegarek duchowny”, nabożeństwo do św. Salezego, oficjum za zmarłych, litanie i inne modlitwy.

Zakon wydawał również materiały służące do nauki panien świeckich²⁴³, przy czym do podręcznika do nauki geografii wizytki wileńskie dołączyły *Krótkie opisanie życia najmilszèy w Chrystusie Siostry, Barbary Teresy Karasiowney, pierwszej w Klasztorze naszym Wileńskim Profeski*²⁴⁴, co świadczy o tym, że były też zainteresowane propagowaniem informacji o świątobliwych zakonnicach.

Wizytki publikowały też liczne teksty okolicznościowe (z okazji uroczystości klasztornych, dotyczące osób związanych z zakonem oraz kultu świętych). Na kartach tytułowych informowały one o zakresie prac związanych z wydaniem publikacji (tłumaczenie, drukowanie na ich koszt itp.), a także o tym, który klasztor podjął się edycji, rzadko zaś podawały nazwisko zakonnicy. Niemniej w przypadku *Księgi psalmów*²⁴⁵ zakomunikowały, że tekst przedrukowano 6 maja 1765 r. dla „Wielebnych JMC. Panien Zakonu Nawiedzenia Najświętszej Panny Maryi Klasztoru Krakowskiego za staraniem JO. Jmci Panny Katarzyny Heleny Czartoryskiej tegoż Zakonu i Klasztoru zakonnicy”²⁴⁶. Pierwsze wydanie tego psalterza klasztor krakowski dedykował Helenie z Czartoryskich Myszkowskiej.

Liczbę druków funkcjonujących w środowisku poszczególnych klasztorów wizytek pokazuje wykres 3. Wzrost produkcji w XVIII w. wskazuje na rosnące znaczenie konwentów krakowskiego, warszawskiego i wileńskiego.

WYKRES 3. Druki w środowisku wizytek (geografia)

ŹRÓDŁO: jak w wykresie 1.

Dorobek pozostałych zakonów był znacznie mniejszy. Działalność wydawnicza **klarysek** była przede wszystkim związana z kultem świętych zakonnicy: Salomei²⁴⁷, Kingi i bł. Jolanty. Cykl tekstów poświęconych św. Salomei przygotował Sebastian Piskorski²⁴⁸, kanonik krakowski i hagiograf, nauczyciel młodych Sobieskich. Jeden z nich dedykował „Ludowice Salomei Zamoyski ksieni i Świątobliwemu jej sześć-

dziesiąt Panien Zakonnych Reguły S. Klary Zgromadzeniu, u S. Andrzeja w Krakowie, Bogu poświęconym”²⁴⁹, gdzie był spowiednikiem. Książka, oddając cześć świętej klaryse, miała jednocześnie stanowić przykład dla jej duchowych córek, rodzaj spuścizny, wynikającej nie tylko z „prawa dziedzicznego”, lecz także nabytej „przez pamięć” i staranie o chwałę św. Salomei²⁵⁰. Klaryski określono w pracy jako żywe odwzorowanie („kwiaty”) jej cnót:

Cudownych łask, obrazów Świętej nie maluję;
Czemuż? bo z żywych kształtów lepiej je pojmuję.
Żyję ja, tysiąc innych żyją, Twoje łaski
Dobroczyne, o Panno! świadczące obrazki²⁵¹.

Adam Opatowiusz, profesor Akademii Krakowskiej i przez 40 lat ceniony spowiednik klarysek²⁵², opracował z kolei – jako odpowiedź na „pragnienia klasztoru” (gdyż zakonnice szczególnie „umiłowały” tajemnicę Wcielenia) – tekst nabożeństwa adwentowego. Pracę zadedykował „Wielce Wielebnej w Panu Bogu Jej Mości Pannie Beacie Myszkowskiej²⁵³ ksieniej Klasztoru S. Andrzeja i wszystkiemu zgromadzeniu tegoż klasztoru, panien zakonnych”. Ponieważ – jak wyjaśniał – w tajemnicy Wcielenia stan „panieński” jest szczególnie „uczczony” i wywyższony (Bóg ma za Matkę wieczną Pannę), stąd w dedykacji znalazła się specjalna pochwała życia konsekrowanego: „oblubienicą jest natura ludzka, a Oblubieńcem jest Syn Boży, łożnica jest żywot panieński, a Duch Święty jest który naturę poślubia”²⁵⁴. Utwór traktował o osobie Boga (miłosierdziu, tajemnicy Wcielenia), o aniele (powinności aniołów wobec ludzi, imieniu postać – Gabriela i jego postaci), o Najświętszej Maryi Pannie (jej przeznaczeniu, imieniu, poślubieniu św. Józefa), o św. Józefie (jego godności, rodzinie, poślubieniu Maryi, śmierci), o czasie i okolicznościach Zwiastowania (w tekście znalazła się szczegółowa analiza Pozdrowienia Anielskiego oraz traktat o „zatrwożeniu” Maryi i Zwiastowaniu). W aprobacie cenzor podkreślił, że praca może być wydana i drukowana również na „pożytek kościoła Bożego”²⁵⁵.

Opatowiusz opracował ponadto

[z] manuskryptów Żywota i Cudów WW Salomei i Kunegundy, które w klasztorach ś. Jędrzeja i Starego Sącza są w schowaniu i z przywilejów klasztorowi ś. Jędrzeja nadanych i z wielu pism od Stolicy Apostolskiej zesłanych także i historiografów polskich zebrany i wypisany²⁵⁶

żywot Salomei, dedykowany tamtejszej ksieni Jadwidze Gniewkównie²⁵⁷. Zastrzegając, że podjął się tej pracy, mając świadomość własnych niedostatków i „nieumiejętności”, jako „rzemieślnik nie do końca w swoim rzemieśle biegły”, jednak długotrwałe i usilne nalegania zakonnic spowodowały, że zdecydował się dać im wzór świętobliwego życia, godny naśladowania. Przede wszystkim jednak dążył do pomnożenia chwały Bożej.

Chwała P. Boga i wstawienie świątobliwości jego służebnice i dogoda w pragnieniu jej córkom ... tego jednak życzą sobie, aby w czytaniu jej świątobliwości żywota i w uważaniu przykładów, cnót doskonałych, jej widzenia w duchu i miłej społeczności zażywać mogły ... a inszym zaś ludziom ... aby jako jasna gwiazda świeciła²⁵⁸.

Tekst ten obrazował też sposób wprowadzania i propagowania kultu w środowisku zakonnym. Autor opowiadał w nim bowiem także, jak na „ustawiczne prośby” klarysek podjęto w 1622 r. poszukiwania miejsca pochówku Salomei. Pierwotnie zresztą mylnie zidentyfikowano ciało świętej (była to Dorota Kołowska) i dopiero w 1630 r. sprawę rozstrzygnęła dołączona do niego ołowiana tabliczka z inskrypcją, informującą, że to kości Salomei, oraz opinia lekarzy. Po znalezieniu ciała, klaryski trwały na modlitwie, „a głosy ich powietrze zanosilo w niebo i po przyległych miejscach roznosiło”²⁵⁹. Ponieważ z powodu obostrzeń klauzury zakonnice nie mogły przejść do kościoła, podawały różańce, z prośbą o dotknięcie nimi relikwii. Umieściły je następnie w relikwiarzu, który przełożona Anna Szypowska²⁶⁰ postawiła na miejscu ksieni w refektarzu. Szypowska wygłosiła następnie do sióstr przemowę, podkreślając, że prawdziwą przełożoną jest Salomea, której opiece oddawała cały klasztor. Dla siebie prosiła o śmierć:

uproś że mi o święta Matko rozstanie z tym światem, i niech już dni żywota i posługi mojej za Twoją przyczyną P. Bóg skróci i skończy, i ktoregom ja ciężkimi grzechami mojemi rozgniewała w godzinę śmierci mojej zjednaj że mi ubłaganeg[o] i miłosierneg[o] i abym częstki błogostawieństwa, której pragnie dusza moja dostąpić mogła i tamże z tobą nim samym mogłam się wiecznie cieszyć²⁶¹.

Sześć tygodni później ksieni zachorowała, wówczas to często całowała relikwie i błogostawiła siostrom, wreszcie „ducha swego dawno wyjścia pragnącego w ręce P. Bogu oddała”²⁶². Innym dowodem na trwanie kultu Salomei jest wzmianka z 1644 r.²⁶³ o oktavie obchodzenia nabożeństwa znalezienia relikwii błogostawionej Matki i fundatorki, a także kazanie z roku 1759²⁶⁴.

Klaryski w Gnieźnie propagowały kult Jolanty²⁶⁵ „w klasztorze swoim Panien Franciszkanek cudami sławnej”²⁶⁶. Dzięki ich staraniom wydano żywot i opis cudów²⁶⁷, a także kazania. W 1723 r. Maurycy Kiełkowski, franciszkanin, opisał dzieje kultu późniejszej błogostawionej, zaznaczając w przedmowie, że korzystał z materiałów klasztoru:

[z]ażywałem ad *complementum* tej książki i manuskryptów, osobliwie *ex Actis* Konwentu WW Panien Gnieźnińskich, konotowałem łaski Boskie przez przyczynę tej Sługi Bożej ludziom wyświadczone. Pisałem ją wierszem ... aby ta licha praca prędzej się o uszy Twoje obiała. Książeczce dałem tytuł sława²⁶⁸.

Na publikację zdecydował się, gdy upewnił się, że „jeszcze nic *in specialis sinopsi* o tej Słudze Bożej w prasie drukarskiej nie powstało”²⁶⁹. Ponieważ uznał, że zakonnice były nieprzygotowane do dokumentacji kultu fundatorki:

niesposobność białogłowska siostr zakonnych, którym by takowe rzeczy ... konotować albo kogo aby konotował prosić należało²⁷⁰,

szczegółowo opisał wygląd kaplicy, grób Jolanty, tabliczki wotywnie, obrazy Eufemii, Salomei, Kunegundy, Elżbiety, Heleny, córek Henryka, księcia wrocławskiego. Przepisał też teksty poświęcone błogosławionej, znajdujące się przy figurze:

błogosławiona Jolenta, którą Polacy zowią Heleną a Węgrowie Joholet, siostra błogosławionej Kunegundy albo Kingi, córka Bele Króla Węgierskiego ... 1279 profesyjną zakonną Świętej Klary uczyniła ... na tym miejscu w Chrystusie odpoczywa, u którego modlitwą wiele dobrego ludziom uprasza.

Skopiował również kolejną inskrypcję:

Tu leży perła droga z Domu Książęcego
Jolenta święta Pani Rodu Cesarskiego,
Po śmierci męża swego zakon ten obrała,
w tym zakonie do śmierci w cnotach świętych utrwała²⁷¹.

Autor zrekonstruował także okoliczności wznowienia kultu błogosławionej. Najpierw dwie siostry zakonne Róża Kępińska i Zofia Kozielska chciały zobaczyć ciało Jolanty, które okazało się być „nienaruszone”. Gdy w 1626 r. inna zakonnica poprosiła o przyniesienie jej ziemi z grobu świątobliwej klaryski, siostra Eufrazja Leśniewska znalazła tam cudowny proszek. W końcu w 1631 r. biskup Jan Wężyk zadysponował przeniesienie relikwii oraz przygotowanie odpowiedniej dokumentacji kultu, rozpoczynając wstępny etap procesu beatyfikacyjnego²⁷².

Z kolei klaryski ze Starego Sącza szczególną cześć oddawały św. Kindze²⁷³. Publikacje jej poświęcone były związane ze staraniami klasztoru o oficjalną aprobatę kultu. Ich opis zamieściły klaryski w dedykacji do „pobożnego czytelnika” w pracy „z procesu kanonizacji tej świętej w Polsce wywiedzionego”²⁷⁴. Autorem pierwszego łańcuchowego zbioru jej cudów był Jan Długosz. Rękopis na zlecenie wizytatora Jana Foxa przetłumaczył i podzielił na rozdziały Przemysław Mojecki, spowiednik klarysek za czasów ksieni Zofii Boczkowskiej²⁷⁵. Pracę swą zadedykował biskupowi Marcynowi Szyszkowskiemu²⁷⁶, który przygotował pismo do papieża Urbana VIII w sprawie beatyfikacji Kingi. Wysłało je do Rzymu wraz z petycją synodu biskupów polskich i listem Zygmunta III. Następnie biskup powołał komisję, która 27 maja 1628 r. rozpoczęła gromadzenie odpowiednich dokumentów, jednakże Kongregacja Obrzędów uznała je za niewystarczające. Drugi proces toczył się od 8 czerwca 1629 r.²⁷⁷, wspo-

magany przez petycje biskupów (z 1634 r.) i Władysława IV (z 1644 r.)²⁷⁸. Sprawa beatyfikacji stanowiła przedmiot szczególnej troski księżki Heleny Marchockiej²⁷⁹, a następnie Konstancji Jordanówny²⁸⁰, przełożonej przez 24 lata. Dzięki poparciu biskupa Jana Małachowskiego, kolejny proces rozpoczął się 1 marca 1684 r. i trwał do 13 stycznia 1687 r. W tym czasie Piskorski opracował i opublikował kazanie poświęcone Kindze²⁸¹. W poczet błogosławionych papież Aleksander VIII zaliczył ją 11 czerwca 1690 r. Elementem „oprawy” tej uroczystości było m.in. kazanie²⁸² wspomnianego Piskorskiego. Pomocą w staraniach o kanonizację Kingi miała być publikacja dziejów i kultu błogosławionej. Inicjatywie tej poświęcono niewielki (liczący dwie karty) druk *Memoriale Circa statum causae Canonizationis Beatae Cunegundae. Primo Reginae Poloniae, Ac post professa Regulae S. Clarae in Monasterio Antiquae Sandecz*²⁸³. Choć już 20 grudnia 1711 r. „na drukowanie żywota świętej Matki wzięto się ... czerwonych złotych 14”²⁸⁴, to opracowanie Marcina Frankowicza *Wizerunek świętej doskonałości* ukazało się dopiero w 1718 r. W przedmowie do tej pracy klaryski informowały o trudnościach z edycją („za długim przeciągiem wieku egzemplarze żywota tej błogosławionej Kunegundy zaginęły”), a także o kosztach i staraniach ksieni Jordanówny, która „łożyła na to usilne staranie ... nie respektując na ścisłe czasy i zniszczenie dóbr konwenckich”²⁸⁵. W tym celu

uprosiwszy WX Marcina Frankowicza, kustosa sądeckiego, który jaśniejszymi dowodami, z różnych kronik wielką pracą nabytymi, wypisał obszerniej tę księgę, one ledwie zakończył i do druku podał kosztem konwenckim²⁸⁶, skończył zaraz i życie swoje, pospieszywszy do nieba po wiekuistą zapłatę²⁸⁷.

W 1715 r. po długiej chorobie zmarła także ksieni. Przedtem jednak zaleciła klaryskom dokończenie edycji i zadedykowanie jej biskupowi Kazimierzowi Łubieńskiemu („ażebyśmy pamiętne będąc Pasterskiej Dobroczynności i Ojcowskiej miłości na znak wdzięczności ten memoriał Żywota S. Matki ... Dobrodziejowi naszemu ofiarowały”²⁸⁸). „Oblig” klaryski wypełniły „ochotnie”, oddając pod protekcję biskupa „diecezjanek”, z prośbą o pamięć i błogosławieństwo. Czytelnikowi tekstu zaleciły modlitwę za jego autora i ksienię Jordanównę, odsyłając go zarazem do innych prac, zawartych w kronikach.

Klaryski publikowały też teksty służące życiu duchowemu. Poradnik medytacji wybitnego autora odrodzenia hiszpańskiego, Estelli *Libro de la vanidad del mundo*²⁸⁹, „książkę pełną Ducha Bożego, o wzgardzie świata i zamiłowaniu Boga”, przetłumaczył (a w zasadzie zaadaptował)²⁹⁰ i ofiarował klaryskom gnieźnieńskim ich duchowy kierownik Augustyn Kochański²⁹¹, uznany pisarz z kręgu duchowości franciszkańskiej, a nawet szerzej – potrydenckiej²⁹². Korzystając także z innych dzieł *de contemptu mundi*, oraz kierując się względami dydaktycznymi i utylitarnymi, opracował on kompleksowy podręcznik medytacji, składający się z trzech ksiąg, traktujących o odrzuceniu świata i postępowaniu pobożnego chrześcijanina²⁹³. Tekst ów, przeznaczony do wewnętrznego użytku klasztoru jako pomoc w medytacjach i przystosowany do „horyzontów umysłowych sióstr”, mógł być wykorzystywany w środowiskach

o różnym stopniu wykształcenia²⁹⁴. Dla Kościoła bowiem istotne było upowszechnianie istotnych idei, w tym kwestii marności świata. Już dedykacja „Wielebnym w Bodze Ich mosciom Pannom Bogu Poślubionym Zakonu Klary S. Klasztoru Gniezńskiego Pannom i w Panie Chrystusie siostram” zawierała opis sytuacji świętych w niebie oraz osób potępionych, ze wskazaniem warunków osiągnięcia „niebieskiej ojczyzny”. Przedmiotem szczególnej chluby był wybór stanu zakonnego i wzorowa realizacja powołania, której przykładem były klaryski, pod kierownictwem ksieni Doroty Bromirskiej. Pod jej wpływem siostry i uczennice mają się światem „jako zarazą brzydzić i w cnotach pomnażać świętych”²⁹⁵. Cały wywód, charakteryzujący się umiejętnie stosowaną perswazją retoryczną, zmierzał do uzasadnienia wartości życia świątobliwego²⁹⁶. Praca miała wyraźny cel dydaktyczny, miała stanowić „duchowy pokarm” od „ojca”, „brata”, „pasterza”, pobudzający „ducha doskonałości”.

Z kolei na potrzeby klarysek krakowskich Opatowiusz przygotował *Fascykul Nabożeństwa Bożego*²⁹⁷, który miał służyć duchownemu ćwiczeniu zakonnicy, w celu „wystawienia Maryi”. Klaryski dedykowały Jej pracę, „ludzką pogardziwszy naganą, którym z trudna podobać się może”²⁹⁸. Zebrane nabożeństwa były

nam świadectwem, jakobyśmy rady w tym związku złączenia z Oblubieńcem wiecznym były ... Twoje są one słowa: *Ego dormio, cor autem meum vigila*²⁹⁹ Sen mój, bogomyślność moja, i w tym wdzięcznym śnie uspokojona dusza moja, na łonie samego Bóstwa odpoczywa. Uspokojona jest, ale przecię czujna, bo dziwnych wiadomości tajemnic a zaraz miłości z niego nabiera, także i rozum mój wiadomość Boska oświeca i wolę moją miłość jego napełnia³⁰⁰.

Porównano je do tabliczki, zapisanej nie literami, ale „łzami i pragnieniem serc”, zawieszanej w kościele na pamiątkę miłości i wdzięczności, gdyż powołanie do życia zakonnego zakłada wiele przeszkód „od ciała, zatrudnienia od rzeczy świata, choć opuszczonych”³⁰¹. Przede wszystkim jednak bogomyślność „ta do serc naszych, jako do łożnicy, wprowadza wiecznego Oblubieńca i miłością jego zrania”³⁰². Tekst, liczący aż 1 277 stron, zawierał rady duchowe, rozważania o grzechach, ślubach i cnotach zakonnych, na poszczególne okresy roku liturgicznego, święta (w tym św. Salomei), z okazji uroczystości zakonnych oraz przy przyjmowaniu habitu i profesji.

Większość inicjatyw edytorskich **brygidek** dotyczyła liturgii oraz ustawodawstwa zakonnego, co było zresztą zgodne z zaleceniem św. Brygidy³⁰³.

Zakonnice opublikowały brewiarz³⁰⁴ i rubrycełę, czyli wykaz formularzy mszalnych i brewiarzowych³⁰⁵. Najważniejszym tekstem dla brygidek była reguła, zarówno łacińska³⁰⁶, jak i w tłumaczeniu na język polski³⁰⁷. Jako tę, która „Regułę świętą do druku podała z jałmużny swojej na to koszt łożąc”³⁰⁸, w nekrologu zakonnym wspomniano przełożoną brygidek lubelskich Wiktorię Niemirzanek³⁰⁹. Ponieważ w obiegu rękopiśmiennym funkcjonowały także polskojęzyczne egzemplarze reguły³¹⁰, trudno ustalić, co było podstawą wydania. Porównanie obu wersji wskazuje na różnice w warstwie językowej, a także w układzie i wyborze tekstów. W druku dodano m.in. tytuły nagłówek, wyjaśniających zawartość rozdziału, mniej jest okre-

śleń łacińskich, zastosowano inne nazwy, np. abbatyssa – ksieni, zmieniono też niektóre frazy, np. „Czym się siostry mają zabawiać które czytać nie umieją Cap. XXIX” (rękopis k. 38), „O czytaniu sióstr laiczek” (druk).

Dosłownym przekładem, bez słów „wybornych lub conceptów politycznych”, była natomiast edycja objawień św. Brygidy³¹¹. Zleciła go bernardynowi Krupskiemu ksieni Zofia Sobestiańska, która ofiarowała pracę Maryi w cudownym obrazie sokalskim. Wyraziła przy tym wiarę w Jej opiekę, oddając się wraz z całym zgromadzeniem w służbę Patronki:

Lubo mię zewsząd winy me strofują,
Lub nieprawości i grzechy krępują,
Zginąć nie mogę, bo to czuję w sobie,
że zawsze pragnę szczerze służyć Tobie³¹².

Z kolei konwent łucki, pod zarządem Marianny Kmicianki³¹³, przygotował książkę zawierającą godzinki do św. Brygidy, litanie i modlitwy, dawniej drukowane w pracy *Hortulus Animae*. „Ten ubogi prezent drukarską z ubóstwa zakonnego wyciśniony prasą”³¹⁴ dedykował księżnie Teofili z Leszczyńskich Wiśniowieckiej. Miał on słać jej dobrodziejstwa, „łaski i fawory”, a jednocześnie przyczyniać się do upowszechnienia nabożeństwa do świętej. W przedmowie do czytelnika zakonnice odniosły się do rzymskiej edycji wykładu objawień św. Brygidy, autorstwa Olaususa Magnusa³¹⁵, wymieniając obietnice Chrystusa dla osób odmawiających 15 określonych modlitw, „które ta święta dawno mieszkając w Klasztorze w Alwastrze nabożnie z natchnieniem Ducha Świętego złożyła i co dzień odmawiała, przydając do każdej modlitwy Ojczy nasz i Zdrowaś Maryja”³¹⁶. Jeśli chodzi o inne wydawnicze inicjatywy brygidek, to wiadomo, że „własnym kosztem” ksieni Konstancja Micucianka³¹⁷ wydała opis wprowadzenia ciała św. Klemensa męczennika do kościoła grodzieńskiego³¹⁸, „za staraniem” Teodory Sobolewskiej, ksieni lwowskiej, opublikowano opis sposobu przystępowania do sakramentów, a Franciszka Zaborowska³¹⁹ opłaciła koszt druku modlitw na Wielki Post.

Spośród klasztorów **norbertanek** najaktywniejszy wydawniczo był konwent zwierzyniecki. Jak już pisano, miejscowy spowiednik Błażej Ursowita z własnej inicjatywy zebrał „nauki o czytaniu i rozmyślaniu ksiąg nabożnych z inszemi rzeczami do postępku duchownego pożytecznymi”, a następnie opracował je na zlecenie ksieni Doroty Kątskiej („na jedno tylko rozkazanie W. Wielebności M. Panno ksieni, tej małej prace nie żałując”³²⁰), która „kosztu aby była drukowana nie żałowała”. Pracę ofiarował wspólnocie zwierzynieckiej norbertanek jako „kolendę przyszoletnią”, następująco określając znaczenie lektury duchowej: pierwszym stopniem życia bogomyślnego jest czytanie ksiąg nabożnych, które:

jest takiej mocy, że rozum światłem słów Bożych oświeca, materyją do rozmyślenia gotuje, lekarstwo przeciwko występkom pokazuje, broń przeciwko pokusom daje, i wszystkich pewnymi środkami cnót świętych opatruje³²¹.

Przełożona ta zleciła także przedruk tekstu ascetycznego, wydanego z „rozkazania” biskupa krakowskiego Jerzego Radziwiłła³²². W przedmowie zauważono, że jest wiele zakonnic, „które by rozmyślały o miłości Bożej”, lecz nie znają odpowiedniego sposobu. Tymczasem umiejętność medytacji jest szczególnie istotna, gdyż każdy, kto zaniedbuje pracę duchową, wpada w „gnuśność”. Uznano, że jak ogień musi mieć „materię”, tak nabożeństwo (jako święte zapalenie ducha) wymaga codziennego rozważania. Mają o nie dbać zwłaszcza nowicjuszki, by się „ugruntowały” w pokorze. Przygotowane dla nich nauki zachowania podzielono na godziny kanoniczne, proponując w tym czasie określone sposoby postępowania. W refektarzu miała być ponadto czytana mowa św. Norberta³²³. Dobrze przeżyty nowicjat kończył się egzaminem i profesją, stąd w 1758 r. norbertanki zwierzynieckie wydały odpowiedni ceremoniarz na tę okazję³²⁴, a w duchowych ćwiczeniach pomocą służyły im traktaty ascetyczne³²⁵, publikowane także przez klasztor.

Ważną część dorobku wydawniczego stanowiły teksty propagujące świętych zakonu, w tym miejscowe zakonnice: Bronisławę i Judytę. Cieszyły się one dużą popularnością, o czym świadczą przedruki wspomnianych tekstów oraz informacja na karcie tytułowej pracy *Cześć codzienna*³²⁶, wydanej „Na żądania wielu ... Dla lepszej wygody pobożnych ludzi i pomnożenia Chwały Boga”. Bronisławę pokazano jako wzór pobożności i życia zakonnego, wspomniano jej wizję św. Jacka wstępującego do nieba, na co „zapatrowała się w duchu z wielką a prawdziwie niepojętą słodkością”³²⁷. Opisano także znalezienie jej ciała w 1612 r. oraz łaski doznane za jej przyczyną. W 1789 r. ksieni Zofia Magdalena Otfinowska opłaciła „objaśniony i dalszemi wiadomościami rozszerzony” druk żywota norbertanki³²⁸, co wskazuje na trwałość kultu Bronisławy w środowisku lokalnym. Okazją do przygotowania tej publikacji było przeniesienie jej relikwii, po remoncie kościoła w 1782 r. i wybudowaniu nowej kaplicy w 1787 r. Ponieważ wiele dokumentów spłonęło, a tylko nieliczne zachowały się w Zwierzyńcu lub w Strzelnie, autor korzystał z prac innych, w tym swego poprzednika, Jana Laskiewicza³²⁹. W publikacji dedykowanej ksieni Otwinowskiej zamieścił też opis cudów doznanych za przyczyną Bronisławy oraz wierszowane podziękowanie za wyzdrowienie Elżbiety de Ingling.

Na użytek nowicjuszek norbertanek strzelińskich dwa teksty służące formacji zakonnej przygotował Kiełczewski, miejscowy proboszcz i prepozyt tamtejszego klasztoru. Oto jak zalecał lekturę jednej z prac: „To tedy Oblubienico Chrystusowa masz do poznania samej siebie duchowne zwierciadło, ubogie wprawdzie ale pożyteczne”³³⁰. Uznał, że dzięki temu „zwierciadłu duchownemu” będzie można obmyć „zmazy”, czyli osiągnąć cel życia zakonnego, jakim jest naśladowanie Chrystusa i staranie się, byś „złe żądze i affekty króciła”. Podstawą pracy duchowej powinno być – według niego – poznanie siebie, prowadzące do dobrych uczynków i w konsekwencji do osiągnięcia życia wiecznego. Ćwiczenia porównywał do wędzidła dla konia, a także do owocu bez drzewa i drzewa bez korzenia. W drugim tekście przeznaczonym dla nowicjuszek³³¹ prepozyt z niewielkimi zmianami skopiował *Porządek nowicjatu* z benedyktyńskiej reguły reformowanej i wydał go pod innym tytułem, jako swoją pracę³³², przystosowaną do potrzeb norbertanek.

Z inicjatyw edytorskich **karmelitanek bosych** za najważniejsze uznać trzeba teksty formacyjne: regułę i konstytucje, wraz z ordinarium³³³. W ich drugim wydaniu, zaaprobowanym przez papieża, wprowadzono korekty odnośnie do spraw niejasnych, poprawiono też to, co było „omyłką drukarza” w edycji poprzedniej. Do *Reguły pierwotnej danej od B. Alberta Patriarchy Jerozolimskiego Zakonnikom Zakonu Naświętszej Panny Maryny z Góry Karmelu* karmelitanki dodały konstytucje św. Teresy, potwierdzone w latach 1581, 1585, 1590 i 1591, zawierające szczegółowe zasady życia. Ferdinandus a S. Maria w przedmowie do siostr kongregacji św. Eliasza podkreślał, że „ponieważ na instancją Wieleb[ności] Waszych konstytucyje miano teraz znowu drukować, dlatego iż już dawnych nie stawało”, postanowiono zatem dołączyć je do reguły („niektóre konstytucyje abo obserwancyje tak w tym co do życia, odzienia i chóru należy, jako też w inszych rzeczach zakonnych”³³⁴), gdyż „bez wątpienia są nauką objawioną od Pana Boga”. Zakonnice powinny je zatem cenić, szanować, nic nie opuszczać i nie zmieniać:

te konstytucyje dla Was są oną księgą, o której mamy w prozie przy mszy za zmarłych ... według której księgi macie się wyrachować³³⁵.

Specjalne teksty wydawano na użytek nowicjatu³³⁶, uznawanego za szczególnie ważny etap życia zakonnego. Choć każdy stan ma swoje ustawy („inszy tryb wojenny, insza polityka dworska, inaksze statuty i prawa szkolne”)³³⁷, to reguły kościelne św. Augustyn porównał do zwierciadła, które „wszytko wyda, niczego nie zatai”³³⁸. Nowicjuszka, jako „prawdziwa córka św. Teresy”, po to ćwiczy się w zwyczajach swojego zakonu, „by najmniejsze uzna makuty [skazy – J.G.], których się ma strzec defektów, jak postępować sobie”³³⁹. Tekst *Obyczajów* opublikowano na szczególną prośbę nowicjuszek konwentu warszawskiego. Dotyczył on najważniejszych cech i ćwiczeń duchownych karmelitanki, takich jak: posłuszeństwo, ubóstwo, pokora, pokuta, milczenie, wdzięczność, pilność. Należało je poznać w nowicjacie i stosować w życiu zakonnym³⁴⁰, które stanowiło połączenie kontemplacji i życia aktywnego, by osiągnąć „doskonałość miłości Bożej przez żywota bogomyślnego ćwiczenia a pośledniejszym sposobem przez żywota pracowitego zabawy”³⁴¹.

Instrukcje na potrzeby nowicjatu przygotował także generał zakonu, Joannes a Jesu Maria de Sancto Petro. Polska edycja traktatu wyszła w tłumaczeniu Cyryla od św. Franciszka³⁴². Praca zawierała rozważania o „namiętnościach” (takich jak miłość, pragnienie, pożądlwość, gniew i pokusy), następnie omówiono cnoty kardynalne i moralne (posłuszeństwo, czystość, ubóstwo, pokuta, pokora, wstrzemięźliwość, cichość, cierpliwość, milczenie i pilność), dary Ducha Świętego oraz rodzaje modlitwy. Tak skomponowany tekst mógł służyć pomocą w każdym nowicjacie, prawdopodobnie więc z tego względu 20 sierpnia 1641 r. karmelitanki wileńskie dedykowały go „Przewielebnej W.P. Chrystusie Jej Mści Pannie Annie Sobieskiej Zakonu S. Brygity Klasztoru Grodzińskiego Ksieniej”³⁴³. Ponieważ wydaną pracę oceniały jako „wielce pożyteczną” wszystkim osobom „do stanu duchownego się udającym”³⁴⁴ oraz przydatną ksieni, by „dusze Bogu poświęcone do doskonałości zakonnej i zjednoczenia

z Panem Bogiem ... przysposabiata³⁴⁵, uznaly, ze ich powinnošcia chrzešcijaŃska jest udostępnic ja ku pożytkowi duchownemu innych³⁴⁶. Możliwe jest jednak takze inne tłumaczenie. Wileński konwent św. Teresy istniał od 1638 r., następane lata byly okresem intensywnej budowy košciota i – początkowo prowizorycznego – klasztoru, a takze personalnego rozwoju wspólnoty. Być moze karmelitanki uzyskaly wówczas jakies wsparcie od brygidek z Grodna; wskazywaloby na to określenie w inskrypcji tamtejszej ksieni jako „dobrodziejki wielce im miłosciwej”.

Obrazu doskonałego wypełnienia wszelkich nauk zakonnych dostarczaly żywoty³⁴⁷. Karmelitanki „chwały Boskiej i czci świątych pragnące” zebrały wiec informacje o nabożeństwach z różnych ksiązek „aprobowanych”, dodaly je do przedruku biografii siostry Marii od Wcielenia Pańskiego (Barbary Avrillot)³⁴⁸ i opisaly liczne cuda doznane za jej przyczyną (m.in. by wyzdrowiec, wystarczyła lektura jej żywota)³⁴⁹. Ponieważ na prošbę karmelitanek papież Pius IV wyrazil zgodę na publikację oficjum ku jej czci i przedstawianie na obrazach, siostry z klasztoru krakowskiego mogły wydrukować swą *Litanię i Krótkie Nabożeństwo Na honor błogostawionej Maryi od Wcielenia Pańskiego nowo cudownemi łaskami Boskimi wstawionej, i już przez košciót świąty Beatyfikowanej w roku pańskim 1791. Teraz zaś w Roku 1793 dnia 15 miesiaca wrzešnia przez pobożnošć chrzešcijaŃską i miłosć zakonnic karmelitanek bosych na Wesołej wprowadzonej Dla wygody podaje się nabożeństwa wiernym w Chrystusie Panu, którzy już wiele łask przez przyczynę tej błogostawionej Maryi doznali i doznawać będą*³⁵⁰. Tytuł precyzował motywy wydania nabożeństwa i poświadczal kult błogostawionej, a w aktach, modlitwach i litaniiach zakonnic dodaly modlitwę za „Królestwo nasze Polskie i to miasto Kraków”.

Podobną sławą cieszyła się Marianna Marchocka. Karmelitanki bose w 1751 r. zwróciły się do Jana Kajetana Jabłonowskiego, który wraz z żoną (Anną z Sapiehów Jabłonowską) odwiedził ich klasztor, „z pokorną supliką ... o wydrukowanie życia tej pobożnej Panny”. Zgromadzenie argumentowało, że „żadnego dotychczas nie mają sposobu do odkrycia światu pobożnych dla Boga i bliźniego uczynków” świątobliwej karmelitanek³⁵¹. O zamiarze tym wspomniał Jabłonowski we Lwowie, o publikację zabiegał również tamtejszy arcybiskup Mikołaj Ignacy Wyżycki, spokrewniony z rodziną Marchockich przez siostrę (żonę wnuka zakonnic). Starania te staly się pobudką do opracowania przez spowiednika autobiografii Marchockiej („postuszeństwo świąte Wielebnej Matce Teresie rozkazalo żywot swój napisac”). Wykorzystał on takze zachowane pisma i relacje sióstr:

w czym, że się Wielebności wasze, jako córki Matce dobrze przypatrzysz, umiały teź to rzetelnie opisać, podawsz mi materię na złożenie tej Historii dla zbudowania i pamiętki wiecznej³⁵².

Pracę ofiarowano „Wielebnym Matkom i siostram karmelitanom bosym Prowincji Polskiej Ducha Świątego” jako wzór postępowania („wiele nauk potrzebnych ... z długiego doświadczenia swego podaje³⁵³) i przykład doskonałego życia („postępek życia jej duchownego iż był z Ducha Bożego, mogli wszyscy Pana Boga chwalić³⁵⁴). Spowiednik wyraźnie podkreślił pożytek wynikający z lektury tekstu: „czytajac bowiem

wielekroć jej pisma, nie mogłem się nigdy nasycić dziwną jakąś wonnością Ducha Bożego, którą z nich wynikała”³⁵⁵. Marchocka,

pisząc z prędkością, nie myślała czasem, co pisać miała, jeno pióro wzięwszy, jakoby z księgi jakiej co przepisowała, tak Jej Duch Święty i słów dostatek, i sposób do zrozumienia tajemnic głębokich dodawał³⁵⁶.

„Ognia, który się w sercach czytających dziwnie zapala”³⁵⁷ życzył każdemu czytelnikowi autobiografii także Ignacy od św. Jana.

Jako pomoc w życiu zakonnym służyły również pisma propagujące duchowość hiszpańskiego odrodzenia religijnego, zwłaszcza zaś teksty św. Teresy z Ávili, rozmyślenia Puente³⁵⁸ i medytacje³⁵⁹. Karmelitanki wydawały także oficja, w tym nabożeństwo przygotowane na pierwszą środę Wielkiego Tygodnia³⁶⁰. Zawierało ono rozmyślenia o męce Jezusa Chrystusa³⁶¹ (podzielone na 17 punktów), modlitwę św. Bernarda, „pozdrowienie ran Pana Jezusowych”, opis procesji, okolicznościowe psalmy, hymny i litanie (podane po polsku i łacinie) oraz fragmenty Ewangelii.

Poszczególne klasztory karmelitanek wymieniały opłacane przez siebie publikacje. Dowodzą tego zapisy z lat 1691–1720, umieszczone w pracy *Problemata święte*³⁶² (z proveniencją klasztoru lubelskiego). Kwestie przysłania druków poruszają np. dwa listy S[iostry] A[...]a Jesu do Matki Teresy a Jesu Maria (najpewniej Teresy Febronii od Jezusa i Maryi)³⁶³ z Lublina: „Już WM masz wszystkich książek Regestrzyk u siebie tylko jeszcze przy mnie zostaje do przesłania książek” 75 egzemplarzy „O spowiedzi”, 3 egzemplarze „Oficja rzymskie”, 1 egzemplarz „Problemata” (najpewniej Tylkowskiego). „To zapłaconych książeczek o spowiedzi 70 a pięcioro Matka nasza WMC darowała i 50 krótkiego nabożeństwa odeśle za najpierwszą okazją”. Jeszcze wyraźniej do spraw publikacji odnosi się list Agnieszki Konstancji od Pana Jezusa³⁶⁴:

W tem zaś Roku [1691 r.] dałam za różne książki od druku za papier p. 61–29 ... U nas idzie czerwony złoty po 13 złotych i gr. 10, czyli za 8 czerwonych złotych będzie szelągami 106–20. Po uregulowaniu spraw dług się obniży do 30 szelągów 23 gr.

Korespondencja potwierdza także przesyłanie książek pocztą, wówczas najlepiej w seksternach:

radabym WM tą pocztą posłała stwórcy jeno jednego mając tylko że oprawny chyba na drugą pocztę i Naświętszej Panny Modlitwę bo tą duży by był list ... posyłać.

Życie zakonne **sakramentek** regulowały konstytucje³⁶⁵, zaaprobowane 1 sierpnia 1705 r. przez papieża Klemensa XI, opublikowane w Rzymie, a następnie uzupełnione („editum diligenter collatas atque correctas”) i wydrukowane w Warszawie w 1758 r. Miały one służyć obu klasztorom tego zakonu w Rzeczypospolitej, prawdo-

podobnie jednak – choć informacji tej na druku brakuje – wydał je dom warszawski. Tamtejsze siostry opublikowały natomiast z pewnością opis życia fundatorki, Katarzyny Mechtyldy de Bar, którzy zdecydowały się podarować opatowi z Sieciechowa Krzysztofowi Kiełpińskiemu, określone w dedykacji jako protektor „wiekopomnej wdzięczności naszej Przenajgodniejszy”. Do zasług adresata wróciły w wierszu na herb, pisząc:

...nim nasz aprobowały Apostolskie Rzymy,
Zakon, już go Bóg nazwał Zakonem Wiktymy,
I w nim wyraził naszej reguły powinność,
Teraz go światu podał przez Twą dobroczynność.
Twym trojakim imieniem na jaw naszej pracy
Tej, kredensujesz Krzysztof, Fryderyk, Ignacy.

...

...lecz u nas prym będziesz miał i w późniejszych latach
Po piętnastu tysiącach w siedmiuset opatach^{g)}
Cóż gdy więcej przybyło przez sto lat opatów.
Pewnieś opat wybrany z tysiąca prałatów.
Więc Bóg z tysiąca wybrał Cię za protektora
Tej księgi, i naszego cny zaszczyt klasztor³⁶⁶.

Informacje podane w laudacji miał uwiarygodnić przypis „g) Trithemius I.C. Jacobus Lobbetus in gloriam Patriarcharum numerat Abbates S. Benedicti 15700 sub annum 1620 Scripsit jam septuagenarius, natus anno 1692”, a także aprobata papieska z 1625 r. Praca zawierała historię powstania zakonu, opis fundowania „z inspiracji Boskiej” klasztorów w Europie i sprowadzenia sakramentek do „Polskiego Mediolanu nad Wiślanemi brzegami”. Materiały do książki pochodziły z

różnych memoriałów oryginalnych tej Instytutorki, które nam są komunikowane od pierwszego przez nią fundowanego klasztoru. Ten żywot z francuskiego na polski język przetłumaczony, jest wyjęty z krótkiego zebrańca wydanego Przez W. Ks. Giry zakonu Minimorum S. Franciszka de Paulo w Roku 1719 do którego niektóre rzeczy przydały z Listu Cyrkularnego które po śmierci tej W. Fundatorki były rozesłane po wszystkich klasztorach naszych według zwyczaju, jako też z partykularnych niektórych naszych skryptów i wiadomości, z których podają się także do wiadomości i ... Rewelacje o Chwale Niebieskiej Wielebnej Matki Mechtyldy³⁶⁷.

Autorki często powoływały się na autorytet Biblii oraz kronikarzy świeckich i kościelnych, wykorzystywały liczne cytaty łacińskie.

„Relację” życia i cnót Breme (zmarła w 1668 r.) sakramentki zadedykowały kolejnemu opatowi, Józefowi Kudwanowskiemu. Książka zawierała biografię świątobliwej zakonnicy, napisaną przez siostrę Jakobę Bovette de Blemur od S. Benedykta

i wydaną w Paryżu w 1679 r. Autorka skromnie przyznawała, że byłoby lepiej, gdyby „wymowniejsze pióro życia jej historią opisawszy, publicznie one komunikowało widokowi”, ponieważ sama pisze „nie polerownym stylem”, lecz z prostotą³⁶⁸. Jednak o podjęciu pracy zdecydował jej cel – pożytek duchowy z naśladowanie życia sakramentki.

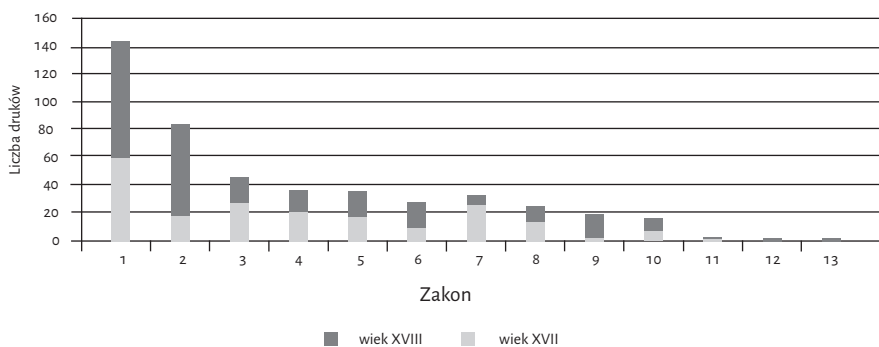
Obie biografie reprezentowały dobry poziom: widoczna była dbałość o wierność przekazu biografii świętobliwych zakonnic i ich odpowiednie udokumentowanie, a także znajomość literatury religijnej i historiografii. Być może można się tu doszukiwać wpływu na sakramentki ówczesnej szkoły historyczno-krytycznej benedyktynów z francuskiej kongregacji św. Maura.

Na potrzeby **bernardynek** wydano (i im dedykowano) najpierw podręcznik dla nowicjuszek³⁶⁹, a następnie konstytucje³⁷⁰. Inicjatorką kolejnego druku była przełożona klasztoru wileńskiego, Ludwika Towiańska³⁷¹, która „dla wygody siostr tegoż zakonu w klasztorze Zarzecznym Wileńskim rezydujących” zleciła publikację kompilacji nabożeństw do świętych franciszkańskich³⁷². Wydano także dzieje obrazu Najświętszej Panny w kościele przy klasztorze w Mińsku³⁷³.

Dwa lata po tym, jak przełożona bernardynek lwowskich Zofia Bertrandówna³⁷⁴ zleciła w 1763 r. malarzowi Stanisławowi Stroińskiemu odnowienie kościoła, w którym znajdował się słynący z cudów obraz Matki Bożej, opublikowano pracę *Pociecha ludu Matka Najboleśniejsza w łaskawym obrazie ... od S. Jana Kapistrana z Włoch przyniesionym ... kościołowi Lwowskiemu WW. PP. Bernardynek Darowanym. Przyzwoitemi Nabożeństwami Uczczona*, zawierającą nabożeństwa, godzinki, pieśni oraz opisy doznanych łask (choć wiele cudów „o których często w Archiwum i notatach tegoż klasztoru znajduje się wzmianka, lubo umyślnie o tym nie pisano”, gdyż „albo zwyczaju zapisywania siostry nie miały, albo nie umiały notować³⁷⁵). Zakonnice dedykowały ją kasztelanowej kijowskiej, Jadwidze z Jabłonowskich Woroniczowej, wspomnianej w opisie łask doznanych w Milatynie³⁷⁶. Topos pochwały rodu posłużył tu do ukazania zasług religijnych, w tym fundacji klasztoru w Pradze, oraz szczególnemu podkreśleniu dobrodziejstw świadczonych wspólnie lwowskiej. Praca dała pretekst do omówienia dziejów konwentu, a zwłaszcza historii wizerunku, pochodzącego od św. Jana Kapistrana, a przekazanego bernardynkom „ku duchowej ich pociesze” przez św. Jana z Dukli. Liczne wzmianki o cudach, zarówno doznanych przez bernardynki, jak też tych, których zakonnice były świadkami lub o których słyszały, ukazują krąg osób, związanych z konwentem (należał do nich m.in. Antoni Potocki, wojewoda bełzki). Książka dokumentuje też dzieje kultu oraz sposób jego realizacji: opisy nabożeństw (w tym m.in. hymn „przy otwarciu obrazu”), a także specjalne, okolicznościowe pieśni, antyfony i godzinki.

Jeśli chodzi o **cysterki**, to wiadomo, że na „instancję” konwentu w Owińskach cysters z klasztoru w Obrze, Kazimierz Auspurger, wydał wierszowaną opowieść o życiu i męczeństwie św. Urszuli z towarzyszkami³⁷⁷. Trudno ustalić, czy była to tylko edytorska inicjatywa klasztoru, czy też uczestniczył on w finansowaniu publikacji. Pozostałe znane teksty związane z cysterkami, to prace im dedykowane lub mające charakter druków okolicznościowych.

Zakony żeńskie w epoce potrydenckiej podejmowały prace wydawnicze na potrzeby własnej formacji oraz na użytek społeczeństwa, propagując swoją duchowość, kult poszczególnych świętych, a także chcąc kształtować życie wewnętrzne przez teksty ascetyczne lub medytacje. Literaturę tę (oryginalną i tłumaczoną) wydawano głównie po polsku (po łacinie tylko dzieła służące liturgii, po francusku zaś niektóre prace związane z działalnością sakramentek i wizytek). Świadectwem funkcjonowania zakonów w ówczesnym społeczeństwie były teksty okolicznościowe, prace dedykowane zakonnicom, a także druki służące realizacji ich funkcji: apostołskich (np. druki brackie) i edukacyjnych. W XVII w. przeważały inicjatywy formacji mniszych, a w XVIII znacząco wzrosła w tym zakresie rola zakonów potrydenckich, wówczas sprowadzonych do Polski (zob. wykres 4).

WYKRES 4. Dorobek edytorski poszczególnych zakonów żeńskich oraz druki w ich środowisku w XVII i XVIII w.

1 – benedyktynki, 2 – wizytki, 3 – norbertanki, 4 – bernardynki, 5 – klaryski, 6 – brygidki, 7 – karmelitanki bose, 8 – dominikanki, 9 – sakramentki, 10 – cysterki, 11 – augustianki, 12 – karmelitanki dawnej obserwacji, 13 – duchaczki

ŹRÓDŁO: jak w wykresie 1.

Dorobek poszczególnych zakonów był nieporównywalny. Zresztą także pomiędzy konwentami danego zakonu występowały istotne różnice. Niektóre wspólnoty publikowały wiele prac, inne w ogóle nie wykazywały aktywności w tym zakresie (zob. tabela 1). Był to skutek oddziaływania wielu czynników (m.in. przeprowadzenia wewnętrznej reformy, osobowości przełożonych, relacji z fundatorami, krewnymi i dobrodziejami, kontaktów z duchowieństwem, a także sytuacji ekonomicznej i lokalizacji danego domu).

Najbardziej aktywne były konwenty z dużych ośrodków miejskich: Krakowa (ze Zwierzyńcem), Wilna, Lwowa, i Warszawy³⁷⁸. Było tak zarówno w XVII w. (odpowiednio 43, 16, 13, 17 druków), jak i w XVIII w. (58, 49, 38, 28 druków). Dorobek innych miejscowości stanowiły publikacje związane z jednym domem zakonnym. Przykładowo, w przypadku Chełmna było to 16 druków benedyktynek, Jarosławia – 13 benedyktynek, Staniątek – 12 benedyktynek, Sandomierza – 11 benedyktynek, Starego Sącza – 7 klarysek, Trzebnicy – 7 cysterek.

TABELA 1. Wydawnictwa zakonów żeńskich, publikacje im dedykowane oraz druki okolicznościowe (w obrębie zakonu układ topograficzny)

Zakon/liczba klasztorów ¹	Klasztor (liczba druków) ² / druki wydane ³	Wiek XVII	Wiek XVIII
benedyktynki / 26 (<i>Ordo Monialium Sancti Benedicti</i>)	144 (4) / 55, w tym:	61 (2) / 12	87 (2) / 2
	– Wilno / 38 (1) / 14	4 / 1	34 (1) / 13
	– Lwów (ryt łańciński) / 24 / 12	12 / 4	12 / 8
	– Chełmno / 16 / 14	13 / 12	3 / 2
	– Jarosław / 13 (1) / 6	6 (1) / 4	7 / 2
	– Staniątki / 12 (1) / 1	3	9 (1) / 1
	– Sandomierz / 11 / 3	1	10 / 3
	– Nieśwież / 7	6	1
	– Toruń / 6 / 5	6 / 5	–
	– Lwów (ryt ormiański) / 3 / 2	–	3 / 2
	– Mińsk / 3	1	2
	– Poznań / 2	–	2
	– Przemyśl / 2	1	1
	– Sierpc / 2	2	–
	– Grudziądz / 1	–	1
	– Łomża / 1 (1)	(1)	1
– Radom / 1	1	–	
– s.l. / 2	1	1	
wizytki / 4 (<i>Ordo Visitationis Beatae Mariae Virginis</i>)	84 (7) / 47, w tym:	16 (1) / 12	68 (6) / 35
	– Kraków / 35 (5) / 21	3	32 (5) / 21
	– Warszawa / 28 (1) / 16	12 (1) / 12	16 / 4
	– Wilno 11 (1) / 6	–	11 (1) / 6
	– Lublin / 6 / 3	–	6 / 3
– s.l. / 4 / 1	1	3 / 1	
norbertanki / 10 (<i>Ordo Monialium Praemonstratensis</i>)	47 (2) / 4, w tym:	26 / 3	21 (2) / 1
	– Zwierzyniec / 35 (1) / 4	24 / 3	11 (1) / 1
	– Busko / 6	1	5
	– Kraków / 2 (1)	–	2 (1)
	– Bolesławiec / 1	–	1
	– Ibramowice / 1	–	1
	– Łowicz / 1	–	1
– Żukowo / 1	1	–	

¹ Liczba klasztorów łącznie z domami na Śląsku. Dane za S. LITAK: *Atlas Kościoła łańcińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*. Lublin 2006, s. 421–425.

² W nawiasie (dodatkowo) liczba prac związanych z klasztorem, opublikowanych w pracach zbiorowych.

³ Druki z udokumentowanym wydaniem przez klasztor.

ŹRÓDŁO: jak w wykresie 1.

Zakon/liczba klasztorów	Klasztor (liczba druków)/ druki wydane ³	Wiek XVII	Wiek XVIII
bernardynki / 23 (<i>Moniales Tertii Ordinis Regularis Sancti Francisci Assisiensis</i>)	33 (2) / 6, w tym:	20 / 4	13 (2) / 2
	– Wilno / 13 (2) / 3	10 / 2	3 (2) / 1
	– Mińsk / 6 / 2	2 / 2	4
	– Kraków / 6	6	–
	– Lwów / 3 / 1	–	3 / 1
	– Kowno / 1	1	–
	– Warszawa / 1	–	1
	– Wieluń / 1	–	1
	– S.l. / 2	1	1
	klaryski / 12 (<i>Ordo Sanctae Clarae</i>)	32 (3) / 6, w tym:	15 (3) / 4
– Kraków / 16 (2) / 2		8 (2) / 2	8
– Stary Sącz / 7 (1) / 3		5 (1) / 2	2 / 1
– Gniezno / 3 / 1		1	2 / 1
– Bydgoszcz / 1		1	–
– Chęciny / 1		–	1
– Kalisz / 1		–	1
– Poznań / 1		–	1
– Śrem / 1		–	1
– s.l. / 1		–	1
brygidki / 10 (<i>Ordo Sanctae Brigittae</i>)	26 (2) / 7, w tym:	10 (2) / 3	16 / 4
	– Grodno / 13/ 3	4 / 1	9 / 2
	– Lublin / 4 / 1	3 / 1	1
	– Brześć Litewski / (2)	(2)	–
	– Lwów / 2 / 1	–	2 / 1
	– Łuck / 2 / 1	–	2 / 1
	– Sokal / 2 / 1	1 / 1	1
	– Warszawa 1	–	1
karmelitanki bose / 8 (<i>Ordo Monialium Carmelitanarum Discalceatorum</i>)	25 (2) / 2, w tym:	18 (2) / 1	7 / 1
	– Warszawa / 5 (2) / 1	3 (2) / 1	2
	– Kraków / 4 / 1	2	2 / 1
	– Wilno / 3	2	1
	– Lublin / 2	2	–
	– Lwów / 2	1	1
	– Poznań / 1	1	–
	– s.l. / 8	7	1

Zakon/liczba klasztorów	Klasztor (liczba druków)/ druki wydane ³	Wiek XVII	Wiek XVIII
dominikanki / 18 (<i>Moniales Ordinis Praedicatorum</i>)	23, w tym:	12	11
	– Gródek / 8	8	–
	– Lwów / 6	–	6
	– Piotrków / 2	–	2
	– Beż / 1	–	1
	– Nowogródek / 1	–	1
	– Przemyśl / 1	–	1
	– Racibórz / 1	1	–
	– Sochaczew / 1	1	–
	– s.l. / 2	2	–
sakramentki / 2 (<i>Moniales Ordinis Sancti Benedicti ab Adoratione Perpetua Sanctissimi Sacramenti</i>)	19 / 5, w tym:	2 / 1	17 / 4
	– Warszawa / 10 / 4	2 / 1	8 / 3
	– Lwów / 8 / 1	–	8 / 1
	– s.l. / 1	–	1
cysterki / 4 (<i>Sacer Ordo Cisterciensis</i>)	16 / 2, w tym:	6 / 2	10
	– Trzebnica / 7 / 1	4 / 1	3
	– Owińska / 5 / 1	1 / 1	4
	– Ołobok / 4	1	3
augustianki / 2 (<i>Congregatio Sororum Sancti</i>)	4, w tym:	1	3
	– Kraków / 3	–	3
	– s.l. / 1	1	–
karmelitanki dawnej obserwancji / 2 (<i>Ordo Sororum Beatae Virginis Mariae de Monte Carmelo</i>)	2, w tym:	–	2
	– Lwów / 2	–	2
duchaczki / 2 (<i>Congregatio Sororum Canonissarum Spiritus Sancti; Siostry Kanoniczki Ducha Świętego de Saxia</i>)	1, w tym:	–	1
	– Lwów / 1	–	1
różne zakony / 5	7	4	3
zakonnice / 22	22	14	8

TABELA 2. Struktura druków związanych z poszczególnymi zakonami (%)³⁷⁹

Zakon	Kategorie druków (według adresata i przeznaczenia)										Razem		
	Dla zakonnic		Dla zakonnic i społeczeństwa			Dla społeczeństwa						Związki ze społeczeństwem Okolicznościowe ¹	Prawne
	Reguła	Liturgia	Ascetyczne	Biblia	Żywoty	Bractwa	Nabożeństwa	Obrazy	Edukacja				
benedyktyнки	6,25	4,86	45,14	–	4,86	4,86	2,78	0,69	–	28,47	2,08	N=144=100,0	
wizytki	5,95	3,57	19,05	2,38	8,33	10,71	5,95	–	7,14	35,71	1,19	N=84=100,0	
norbertanki	–	4,26	40,43	–	6,38	4,26	4,26	–	–	40,43	–	N=47=100,0	
bernardynki	3,03	–	6,06	–	–	–	6,06	24,24	–	45,45	15,15	N=33=100,0	
klaryski	3,13	–	18,75	–	25,00	3,13	6,25	–	–	43,75	–	N=32=100,0	
brygidki	3,85	7,69	11,54	–	–	3,85	3,85	–	–	46,15	23,08	N=26=100,0	
karmelitanki bose	4,00	12,00	40,00	–	8,00	–	–	–	–	36,00	–	N=25=100,0	
dominikanki	8,70	4,35	4,35	–	–	–	–	–	–	82,60	–	N=23=100,0	
sakramentki	5,26	–	–	–	10,53	–	10,53	–	15,79	52,63	5,26	N=19=100,0	
cysterki	–	–	43,75	–	18,75	–	–	–	–	37,50	–	N=16=100,0	
augustianki	75,00	–	–	–	25,00	–	–	–	–	–	–	N=4=100,0	
karmelitanki dawnej obserwancji	–	–	–	–	–	–	–	–	–	100,00	–	N=2=100,0	
duchaczki	–	100,00	–	–	–	–	–	–	–	–	–	N=1=100,0	
różne zakony	–	–	–	–	–	–	–	–	–	100,00	–	N=7=100,0	
zakonnice	13,64	–	45,45	9,09	–	–	–	–	13,64	–	18,18	N=22=100,0	
Razem	5,57	3,92	28,66	0,82	6,80	4,12	3,71	1,86	2,47	37,94	4,12	N=485=100,0	

¹ Druki okolicznościowe przy porządkowano do jednego tematu.

TABELA 3. Udział poszczególnych zakonów w związkach z różnymi kategoriami druków (w%)³⁸⁰

Zakon	Kategorie druków (według adresata i przeznaczenia)												Razem N=485
	Dla zakonnic i spofeczeństwa						Dla spofeczeństwa						
	Dla zakonnic	Dla zakonnice	Asceetyczne	Biblia	Żywoty	Apostolstwo			Edukacja	Związki ze spofeczeństwem			
Reguła N=27	Liturgia N=19	N=139	N=4	N=33	Bractwa N=20	Nabożeństwa N=18	Obrazy N=9	N=12	Okolicznościowe ¹ N=184	Prawne N=20			
benedyktynki	33,33	36,84	46,76	–	21,21	35,00	22,22	11,11	–	22,28	15,00	29,69	
wizytki	18,52	15,79	11,51	50,00	21,21	45,00	27,78	–	50,00	16,30	5,00	17,32	
norbertanki	–	10,53	13,67	–	9,09	10,00	11,11	–	–	10,33	–	9,69	
bernardynki	3,70	–	1,44	–	–	–	11,11	88,89	–	8,15	25,00	6,80	
klaryski	3,70	–	4,32	–	24,24	5,00	11,11	–	–	7,61	–	6,60	
brygidki	3,70	10,53	2,16	–	–	5,00	5,56	–	–	6,52	30,00	5,36	
karmelitanki	3,70	15,79	7,10	–	6,06	–	–	–	–	4,89	–	5,15	
bosy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
dominikanki	7,41	5,26	0,72	–	–	–	–	–	–	10,33	–	4,74	
sakramentki	3,70	–	–	–	6,06	–	11,11	–	25,00	5,43	5,00	3,92	
cysterki	–	–	5,04	–	9,09	–	–	–	–	3,26	–	3,30	
augustianki	11,11	–	–	–	3,03	–	–	–	–	–	–	0,82	
karmelitanki dawnej	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,09	–	0,41	
obserwancji duchaczki	–	5,26	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0,21	
różne zakony	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3,80	–	1,44	
zakonnice	11,11	–	7,19	50,00	–	–	–	–	25,00	–	20,00	4,54	
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	

¹ Druki o licznościowe przy porządkowaniu do jednego tematu.

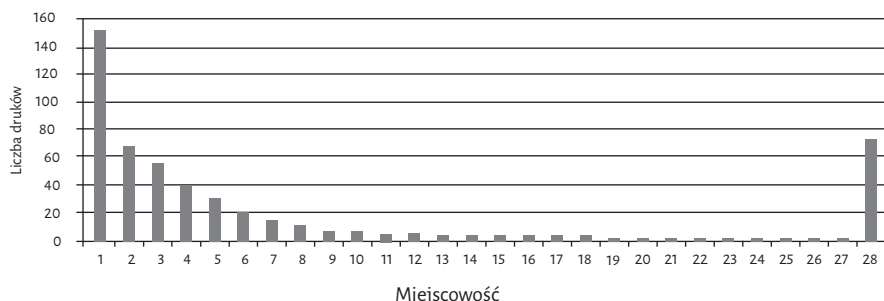
Istniała silna zależność między liczbą druków związanych z poszczególnymi zakonami a stopniem zróżnicowania ich „oferty” ze względu na adresatów i przeznaczenie. Na ogół im większy zbiór publikacji, tym bogatsza była jego struktura (zob. tabela 2)³⁸¹. W „dorobku” wizytok, który pod względem ilościowym znalazł się na drugim miejscu, wystąpiło aż 10 spośród wyróżnionych kategorii (z wyjątkiem obrazów), a w najliczniejszym „dorobku” benedyktynek – dziewięć (oprócz Biblii i publikacji edukacyjnych). Na przeciwległym biegunie znalazły się karmelitanki dawnej obserwacji oraz duchaczki (po jednej kategorii). Zróżnicowany charakter (ponad połowa wydzielonych kategorii) miały też publikacje związane z brygidkami (siedem) oraz norbertankami, bernardynkami, klaryskami i sakramentkami (po sześć).

Podobną zależność znaleźć można rozpatrując relacje między liczebnością poszczególnych kategorii druków a liczbą zakonów, z którymi były związane (zob. tabela 3). Z jednej strony, druki okolicznościowe (największa grupa publikacji) występowały w kręgu 11 spośród 13 zakonów (bez augustianek i duchaczek), a druki ascetyczne (drugie w kolejności) – w kręgu dziewięciu (oprócz wymienionych – bez sakramentek i karmelitanek dawnej obserwacji). Z drugiej strony, Biblia związana była tylko z wizytkami, obrazy – z bernardynkami i benedyktynkami, a druki edukacyjne – z wizytkami i sakramentkami. Ponadprzeciętnie często „w otoczeniu” poszczególnych zakonów występowały też – co oczywiście nie może dziwić – reguły oraz żywoty, a następnie druki liturgiczne i nabożeństwa.

Biorąc pod uwagę tylko wielkości bezwzględne, łatwo stwierdzić, że z racji zdecydowanej przewagi w całym rozpatrywanym dorobku druków związanych z benedyktynkami (blisko 30%), miały one także największy udział aż w czterech wydzielonych kategoriach (druki ascetyczne, okolicznościowe, liturgiczne, reguły). Także w czterech kategoriach (ale zdecydowanie mniejszych) najliczniejsze były publikacje związane z wizytkami (druki brackie i edukacyjne, nabożeństwa i Biblia). Poza tym największa część „obrazów” wystąpiła „w otoczeniu” bernardynek, a druków prawnych – brygidek.

Mówienie o profilu publikacji związanych z poszczególnymi zakonami – przy tak małej liczebności „dorobku” większości z nich – jest niezwykle ryzykowne. Można jednak powiedzieć, że benedyktyнки „specjalizowały się”³⁸² głównie w drukach ascetycznych (a następnie w liturgicznych, brackich i publikowały poszczególne tłumaczenia oraz opracowania reguły św. Benedykta), wizytki – w Biblii, drukach edukacyjnych (co było zgodne ze specyfiką działalności zakonu w Polsce) i brackich (w mniejszym zakresie w nabożeństwach, żywotach i regułach, choć aktywnie propagowały twórczość św. Franciszka Salezego), bernardynki – w obrazach (co wiązało się z kultem cudownych wizerunków w przyklasztornych kościołach) i drukach prawnych, klaryski – w żywotach, brygidki – w drukach prawnych i liturgicznych, karmelitanki – w liturgicznych. Stosunkowo zrównoważony był profil norbertanek. Charakterystyczne, że w przypadku zakonów o największym dorobku, relatywnie niewielką rolę odgrywały publikacje okolicznościowe.

Najwięcej prac wydrukowano w Krakowie, następnie w Wilnie, Warszawie, Lwowie, mniej w Poznaniu, Lublinie i Sandomierzu (zob. wykres 5).

WYKRES 5. Miejsca druku publikacji żeńskich zakonów kontemplacyjnych w XVII i XVIII w.
 1 – Kraków, 2 – Wilno, 3 – Warszawa, 4 – Lwów, 5 – Poznań, 6 – Lublin, 7 – Kalisz, 8 – Sandomierz, 9 – Berdyczów, 10 – Zamość, 11 – Jarosław, 12 – Toruń, 13 – Częstochowa, 14 – Gdańsk, 15 – Leszno, 16 – Nieśwież, 17 – Poczajów, 18 – Supraśl, 19 – Brunsberga, 20 – Grodno, 21 – Łowicz, 22 – Oliwa, 23 – Paris, 24 – Perszaie, 25 – Połock, 26 – Romae, 27 – Różana, 28 – s.l.
 ŹRÓDŁO: jak w wykresie 1.

W XVII w. najczęściej wybierano oficyny krakowskie³⁸³, nastawione głównie na wydawanie literatury religijnej i kontrreformacyjnej (Piotrkowczyka³⁸⁴, Cezarego, Schedłów³⁸⁵, Siebeneicherów czy Januszowskiego, wiernych doktrynie katolickiej)³⁸⁶. Ważnym ośrodkiem był Poznań, utrzymujący liczne kontakty z ośrodkami wydawniczymi Rzeczypospolitej. Od 1578 r. na potrzeby jezuitów tłoczył tu Jan Wolrab³⁸⁷, tłoczony także teksty benedyktynek chełmińskich. Z drukarni lwowskich najwięcej wydały oficyny Bractwa Św. Trójcy (1713–1786), Michała Śloski oraz Pawła Józefa Golczewskiego³⁸⁸, a z warszawskich – Piotra Elerta, następnie przekazana Karolowi Ferdynandowi Schreiberowi, a w końcu wieku XVII – pijarom. Z czasem znacząco wzrósł udział drukarni zakonnych³⁸⁹, zwłaszcza jezuitów i pijarów, w znacznie mniejszym stopniu bazylianów, karmelitów, trynitarzy i in. (zob. wykres 6). W przypadku tekstów okolicznościowych, o niewielkiej objętości, ściśle związanych z konkretnym środowiskiem i najczęściej publikowanych kosztem zainteresowanej rodziny, korzystano przede wszystkim z niewielkich oficyn lokalnych.

TABELA 4. Drukarnie na usługach klasztorów żeńskich w XVII i XVIII w. (według liczby druków)

Liczba druków	Drukarnie
119	jezuitów (34+85) ¹
43	pijarów (11+32)
27	Franciszka Cezarego (18+9)
16	Andrzeja Piotrkowczyka, wdowy i dziedziców (16+0)
12	Bractwa S. Trójcy (1+11)
10	bazylianów (1+9), Krzysztofa Schedla (9+1)

8	Kazimierza Jakowskiego (0+8)
6	Pawła Golczewskiego (0+6), Jakuba Józefa Matyaszekiewicza (0+6), Jana Wolraba (6+0)
5	Łukasza Kupisza, dziedziców (5+0)
4	Akademii Zamojskiej (2+2), Józefa Antoniego Dyaszewskiego (0+4), Piotra Elerta, wdowy i dziedziców (4+1), karmelitów (0+4), misjonarzy (0+4), Karola Ferdynanda Schreiberera (4+0), Siebeneycherowej, wdowy i dziedziców (4+0), Szkoły Głównej Koronnej (0+4)
3	Macieja Andrzejowczyka (3+0), Biskupa Załuskiego (0+3), Pawła Konrada, wdowy (3+0), Jana Szeligi (3+0), trynitarzy (0+3)
2	Akademii Krakowskiej (1+1), Michała Buka (2+0), Jana Domańskiego (0+2), franciszkanów (1+1), Wojciecha Gedeliusza (2+0), Macieja Jędrzejowczyka, Łazarzowa (2+0), Szymona Kempiniego (2+0), Adama Kleina (0+2), Stanisława Lenczewskiego Bertutowicza, dziedziców (2+0), paulinów (0+2), Waleriana Piątkowskiego (2+0), Jana Rossowskiego (2+0), Kazimierza Schlichtyna (0+2), Seminarium Biskupiego (0+2), Stanisława Stachowicza (0+2)
1	cystersów (1+0), Piotra Dufoura (0+1), Anny Dziedzickiej (0+1), Johanna Nicolausa Ernsta (0+1), Marcina Filipowskiego (1+0), Jerzego Foerstera (1+0), Wojciecha Gorckiego (1+0), Ignacego Grebla (0+1), Józefa Haika (0+1), Ignacego Hebanowskiego (0+1), Piotra Jaworskiego (1+0), Jana Karcana (1+0), Bartosza Kwaśniewskiego (1+0), Leona Mamonicza (1+0), Jakuba Mościckiego (1+0), Nadworna (0+1), Sebastiana Nowogórskiego (1+0), Samuela Pressera (0+1), Prymasowska (1+0), Bazylego Skalskiego (1+0), Balcera Smieszkwica (1+0), Zachariasza Stolla (0+1), Michała Śloski (1+0), Jana Wiczorkowicza (2+0), Wojciecha Zyzowicza (1+0)
113	s.n.

¹ W nawiasach po nazwie drukarni liczba druków wyprodukowanych kolejno: w XVII i XVIII w. ŹRÓDŁO: jak w wykresie 1.

W epoce staropolskiej zakony żeńskie zarówno inicjowały powstawanie tekstów, jak też zajmowały się tłumaczeniem i publikowaniem (w tym wznawianiem i subsydiowaniem) druków na użytek własny (dzieł o charakterze normatywnym, formacyjnym, liturgicznym i z zakresu teologii duchowości), a także na potrzeby lokalnego Kościoła. Udostępniając tłumaczoną i rodzimą literaturę z zakresu teologii duchowości, szczególnie pisma zakonnych reformatorów i świętych, oraz druki paraliturgiczne, m.in. modlitewniki propagujące określony kult i na użytek przyklasztornych bractw, zakony te przyczyniały się do rozwoju piśmiennictwa (i czytelnictwa), głównie religijnego³⁹⁰. Okoliczności i motywy podejmowania edycji precyzowano najczęściej w listach dedykacyjnych. Pokazują one zasięg funkcjonowania tekstów zakonnych w społeczeństwie, pozwalają na odtworzenie zwyczajów literackich, kulturalnych, edytorskich, na poznanie zagadnień biograficznych, problemów mecenatu, kultury czytelniczej oraz obyczajowości epoki.

PRZYPISY

- 1 T. BIEŃKOWSKI: *Edytorstwo*. W: *Słownik literatury staropolskiej. (Średniowiecze. Renesans. Barok)*. Red. T. MICHAŁOWSKA i in. Wrocław 1990, s. 151–153.
- 2 O przeznaczeniu tekstu informował tytuł, np. *Reguła... z reformacją porządków chełmieńskiego, toruńskiego, żarnowieckiego, nieświeskiego, y inszych ... teyże reformacyjej y Reguły... klasztorow panieńskich; Reguła... Panien Zakonnych pod tą regułą w Diecezji naszej wileńskiej żyjących*. O powszechności tej praktyki świadczą także tytuły edycji hiszpańskich, np. *Regla de San Augustyn y constitutiones que las monjas descalzas de Nuestra Senora De las Mercedes deesta villa de Madrid, observan en su Religiosisimo Real Convento de la Purissima Conception llamado de Gongra, de la obediencia y Filiacion dell ... Arzobispo de Toledo*. – Madrid: [s.n.], 1779, Biblioteca Nacional de España, sygn. U 4683.
- 3 *Reguła Ś. Augustyna...* [15], s. 14.
- 4 M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin 2010, s. 139.
- 5 Edycje reguły zob. J.D. BROEKAERT: *Bibliographie de la Règle de Saint Benoît. Éditions latines et traductions imprimées de 1489 à 1929*. Roma 1980.
- 6 Tekst i opracowanie zob. M. BORKOWSKA: *Mikołaj z Mościsk i reguła tercjarek dominikańskich*. „*Nasza Przeszłość*” 1999, t. 92, s. 137–230.
- 7 *Zebranie z listow papieskich...* [63]. Na zachodzie Europy podobne zbiory tekstów normatywnych przygotowywano dla zakonnic określonej reguły, por. *Constitutiones generales : para todas las monjas y religiosas svjetas a la obediencia de la orden... Francisco en toda esta familia cismontana. – De nuevo recopiladas de las antiguas y anadidas con acuerdo, consentimiento, y aprobacion del Capitulo general celebrado en Roma a onze junio de 1639...* – Madrid : en la imprenta Real, 1662 (kolejna edycja w 1748 r.); *Utilidades espirituales y temporales de la vida comun en monasterios de monjas. Carta familiar que escribo a los Sobrinas suyas Religiosas / El doctor D. Martin Carrascal Rivera y Aparicio...* – En Madrid : en la imprenta de Josef Doblado, 1780.
- 8 *Zbior praw papieskich o klauzurze zakonney...* [132].
- 9 Benedyktynki w celu obrony reformy ogłosiły *Sprawę o reformacji klasztoru chełmieńskiego z 1618 r.*, a także zleciły opracowanie innych pism, np. *Vera informatio per totum* ks. Jana Krajewskiego, związanego z klasztorem chełmieńskim, *Pugna matris cum filia* oraz *Wyprawa albo odpowiedzi klasztoru chełmieńskiego kaptana jednego na obiekcye jmci księdza biskupa krakowskiego, o których wspomina rkps Napominanie konwentom Reformy chełmieńskiej w Roku Pańskim 1578 przez ... Piotra Kostkę, biskupa chełmieńskiego zaczętej, a przez ... Piotra Tylickiego, także biskupa chełmieńskiego w roku 1596 do Stolicy Apostolskiej do aprobowania wyprawionej, a przez ... Wawrzyńca Gembickiego, loci ordynariusza i subdelegata Stolicy Apostolskiej Klemensa VIII w roku 1605 aprobowanej, należące*. ABL, rkps A 3. Obecnie jednak trudno ustalić, czy teksty te wydrukowano, a nawet czy w ogóle planowano je opublikować.
- 10 *Dzieje kapitularne zakonnic św. Matki Brygitty konwentu grodzieńskiego*. Oprac. M. BORKOWSKA, K. OBREMSKI. Toruń 2001, s. 85, 93.
- 11 M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce...*, s. 204, EADEM: *Mikołaj z Mościsk i reguła...*
- 12 *Obyczaje chwały godne...* [437].

- 13 *Porządek nowicyatu...* [353].
- 14 *Sposob zycia Panien...* [191].
- 15 *Instrukcyje Jedney Pobożney Przełożoney...* [154]; *Exercycyum duchowne...* [107]; *Dyrekcya Zakonne-go życia...* [99]; *Ordynarz...* [426].
- 16 *Bibliografia Literatury Polskiej. Nowy Korbut*. T. 2. Warszawa 1964, s. 544–545. Por. *Leksykon mistyki. Żywoty – pisma – przeżycia*. Red. P. DINZELBACHER. Warszawa 2002, s. 187–188.
- 17 *Infirmaria chrześcijańska...* [284].
- 18 *Kronika fundacyjna klasztoru mniszek zakonu kaznodziejskiego na Gródku w Krakowie (1620–1639)*. Oprac. A. MARKIEWICZ. Kraków 2007, s. 66–69; *Elementarzyk...* [283].
- 19 *Ibidem*, s. 69. Kronikarka wspominała również, że Mościcki planował inne edycje na potrzeby zakonnic, ale ich realizacji „śmierć przeszkodziła”. Opublikował jednak popularne tacińskie traktaty, służące głównie spowiednikom.
- 20 *Zabaw, Cwiczenia...* [136].
- 21 *Pektoralik Duchowny...* [482].
- 22 *Duchowość zakonna. Szkice*. Red. J. KŁOCZOWSKI. Kraków 1994.
- 23 *Ordinarium...* [313]; *Ordinarium...* [314].
- 24 *Kuturniarz y Directorium...* [164]; *Sposob ceremonij...* [421, 422, 423].
- 25 *Ceremonie Przy Solennym...* [68].
- 26 *Ceremonie podczas obłóczyn...* [69].
- 27 *Rozporządzenie solenney ceremonii...* [384].
- 28 *Officium na pierwsza szrodę...* [304].
- 29 *Sapientia...* [433].
- 30 *Święta Przez Pustynią...* [142, 143].
- 31 *Anielskie Pozdrowienie...* [139].
- 32 *Posel Zbawienia...* [311].
- 33 *Officium Albo Godzinki...* [303]; *Officium In festo S. Euphemiae...* [302].
- 34 *Nieostygły serca affekt...* [196].
- 35 *Morze łaski Bozey...* [172].
- 36 *Skarbnica niebieska...* [419]. Okoliczności powstania tej edycji omówiono w rozdziale pierwszym.
- 37 O sytuacji najazdu zob. M. BORKOWSKA: *Panny siostry w świecie sarmackim*. Warszawa 2002, s. 72–75.
- 38 *Obrona Panien...* [277]. Por. M. MALINOWSKA: *Porwania jako strategie matrymonialne w XVII-wiecznej Polsce i Francji*. W: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*. Red. C. KUKLA. Warszawa 2008, s. 75–90.
- 39 Na ten temat dokładniej M. BORKOWSKA: *Panny siostry w świecie...*

- 40 Odsetki liczono od N=507, gdyż część publikacji dotyczyła więcej niż jednego tematu.
- 41 *Registr rozchodów konwenckich konwentu lwowskiego Zakonu Reguły Ojca Świętego Benedykta pod tytułem Wszystkich Świętych Roku Pańskiego 1726*. ABL, rkps G 17. Zawarta tam informacja pozwala zarazem na datowanie druku post 1739 r.; drukarnia działała w latach 1735–1751.
- 42 Biogram zob. LZP 1, s. 227.
- 43 *Iana Cassiana eremity...* [158]. „W tymże [1602 –]G.] roku ksiądz Wojciech, spowiednik nasz, dla postępu naszego duchownego przełożył księgi Kasjana z łacińskiego języka na polski”. W: *Kronika benedyktynek chełmińskich*. Oprac. W. SZOŁDRSKI. Pelplin 1937, s. 74.
- 44 *Ibidem*, s. 6
- 45 *Ibidem*, s. 7.
- 46 *Ibidem*, s. 8. W tym okresie wydano przede wszystkim polski przekład *Przewodnika grzeszników* (1567, 1570, 1579), *Różańca* (1583, 1590), *Wizerunku żywota* (1584), *Zwierciadła człowieka chrześcijańskiego* (1577, 1585, 1594, 1598) oraz *Żywota Pana Jezusa* (1592). Zob. S. CIESIELSKA-BORKOWSKA: *Mystycyzm hiszpański na gruncie polskim*. Kraków 1939; S. GRYGŁA: *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*. T. 2: *Nowe drogi. Okres zmagania i cierpienia duchowych* (1525–1570). Kraków 1996, s. 56–98.
- 47 *Iana Cassiana eremity...* [158], s. 7.
- 48 *Ibidem*.
- 49 *Ibidem*.
- 50 *Ibidem*.
- 51 Biogram K. ŚMIGIEL: *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*. Poznań 2002, s. 186–190. J.K. KALINOWSKI: *Wawrzyniec Gembicki jako biskup chełmińskiej i pomezarskiej diecezji wieczysty administrator (1600–1610)*. Toruń 2011.
- 52 *Iana Cassiana eremity...* [158], s. 7.
- 53 *Ibidem*, s. 7–8.
- 54 *Ibidem*, s. 8.
- 55 *Księgi o umartwieniu nieporządnym...* [109].
- 56 *Reguła Świętego Ojca Benedicta...* [23].
- 57 *Kronika benedyktynek chełmińskich...*, s. 91.
- 58 *Ibidem*, s. 91–92.
- 59 Opis starań o zatwierdzenie reguły i toczonych polemik zob. J. GWIOZDZIK: *Polskie mniszki okresu potrydenckiego pod władzą biskupów. Polish Nuns of the Post-Trent Period Under the Authority of Bishops*. W: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym i współczesnym*. Red. M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ. Wrocław 2010, s. 219–230; M. BORKOWSKA: *Potrydencka wersja Reguły św. Benedykta*. W: *Za przewodem Ewangelii. Profesja monastyczna*. Tyniec 1986, s. 249–262; EADEM: *Two Attempts at Self-Government of Female Religious Institutes in Poland*. „*Studia Monastica*” 1981, vol. 23, s. 169–179.
- 60 *Sprawa o Reformacyey...* [322].

- 61 W początkach kształtowania się życia wspólnotowego chełmińskich benedyktynek uczestniczył biskup chełmiński Piotr Kostka (m.in. konfirmował ksienię Mortęską). Jego następcy, Piotr Tylicki i Wawrzyniec Gembicki, zajęli się kwestami zatwierdzenia reformy oraz tzw. reformowanej reguły.
- 62 Chodzi o przekład pracy *Tratado llamado el Deseoso y por otro nombre Espejo de religiosos* z 1515 r. w polskim tłumaczeniu znanej jako *Desiderosvs : Abo Scieszka Do Miłosci Bożey y Do Doskonalosci Żywota Chrzescianskiego... z Hiszpańskiego na Włoski, Francuski, Niemiecki, Niderlandzki y Laciński język, a teraz na Polski nowo przełożony. / Przez Gaspra Wilkowskiego...* – W Krakowie : W Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1589.
- 63 W.O. y P. Jana z Turecrematu... [444].
- 64 Wydrukowane książki dostarczono od typografa Andrzeja Piotrkowczyka w 1607 r. Zob. *Kronika benedyktynek chełmińskich...*, s. 91–96; *Napominanie konwentom Reformy chełmińskiej...*
- 65 *Wielebnego Oycy Franciszka Aryasa Soc. Jesu theologa Trzy Tractati Duchowne...* [10].
- 66 *O Cwiczeniu w Chrzescianskiej doskonalosci...* [381].
- 67 *Wielebnego Oycy Jakuba Alvarez de Paz theologa S. Jesu z Toletu... O wykorzenieniu złego...* [5].
- 68 *Kronika benedyktynek chełmińskich...*, s. 77.
- 69 *Ibidem*, s. 119.
- 70 *Ibidem*.
- 71 *Ibidem*, s. 170.
- 72 M. BAUM: *Klasztor w mieście w świetle kronik benedyktynek poznańskich 1607–1780*. Lublin 2009, s. 129.
- 73 *Medycyna Duchowna...* [321]. Dedykację podpisał w Chełmnie w 1617 r.
- 74 *Ibidem*, przedmowa, k. 2.
- 75 *Biogram PSB*, t. 25, s. 338–339.
- 76 Zob. S. BODNIAK: *Jan Patruus i Melchior Nehring*. „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 4, s. 367–379; M. BAUM: *Klasztor w mieście...*, s. 54–57.
- 77 *Biogram SPK*, s. 43.
- 78 *Ibidem*, s. 122.
- 79 K. GÓRSKI, A. M. BORKOWSKA: *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w*. Warszawa 1984, s. 275.
- 80 *Biogram EW*], s. 71.
- 81 *Skarb bogaty...* [62].
- 82 *Pochodnia ludziom zakonnym...* [60, 61].
- 83 *Ibidem*, k. nlb. 4r.
- 84 *Biogram SPK*, s. 95.
- 85 *Biogram EW*], s. 551.
- 86 K. GÓRSKI, A. M. BORKOWSKA: *Historiografia zakonna a wzorce...*, s. 350.

- 87 *Najprzewielebniejsza w Bogu Panna Magdalena Mortęska...* [59].
- 88 Biogram SPK, s. 73–74.
- 89 Biogram ibidem, s. 145–146.
- 90 Biogram SPTK, t. 4, s. 411–412.
- 91 *Posag...* [453], k. nlb. 2.
- 92 *Summarius Przykładnych Dzieiow...* [453].
- 93 *Posag...* [453].
- 94 *Rozmyślania O Tajemnicach...* [361].
- 95 Biogram SPTK, t. 3, s. 199–200.
- 96 *Woyna duchowna...* [399].
- 97 Ibidem, s. 8.
- 98 Ibidem, k. nlb. 3r.
- 99 Ibidem, k. nlb. 5v.
- 100 „Znak” nawiązywał do herbu ksieni Dąbrowa, w którym krzyż jest „multiplikowany”. Zob. J. KOSTKA: *Kostkowie herbu Dąbrowa*. Koszalin 2010.
- 101 Biogram SPK, s. 41.
- 102 *Mira gorzkiej meki...* [173].
- 103 Ibidem, k. nlb. 7.
- 104 Ibidem, k. nlb. 2 r.
- 105 *Wąnnosc Duchowna...* [174].
- 106 Biogram SPK, s. 165–166.
- 107 *Officia SS. Patronum...* [301].
- 108 *Porządek nowicyatu...* [353].
- 109 Biogram EW], s. 257.
- 110 *Szkoła Pobożności...* [150]. Podobnie dedykował ksieni Annie Wołłowiczównie medytacje św. Ignacego *Ćwiczenia nabożne...* [149].
- 111 Biogram zob. SPK, s. 289–290.
- 112 *Ognista kolumna...* [432], k. nlb. 1v. Estreicher notuje edycję z 1646 r., dedykowaną ksieni Zofii Kiszczance w Drohiczynie, zob. E. XXX, 322.
- 113 *Diariusz albo codziennie nabożństwo...* [431].
- 114 *Ognista kolumna...* [434].
- 115 Ibidem, k. nlb. 2r.
- 116 Biogram SPK, s. 119–120.

- 117 „A Pan szedł przed nimi na okazanie drogi we dnie w słupie obłoku, a w nocy w słupie ognistym” (Ex 13,21). *Biblia to jest księgi Starego i Nowego Testamentu... / przetłóżone... przez D. Jakuba Wuyka...* – W Krakowie : w Drukarni Łazarzowej, 1599.
- 118 *Sapientia albo życia zakonnego...* [433].
- 119 Ibidem, k. nlb. 4.
- 120 Ibidem, k. nlb. 4.
- 121 *Zwierciadło życia zakonnego...* [434].
- 122 *Kolenda Regulna...* [203].
- 123 Omówienie zob. J. GWIOŹDZIK: *Biblioteka pańien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*. Katowice 2001, s. 24–29. Por. EADEM: *Z działalności edytorskiej benedyktynek kongregacji chełmińskiej (XVI–XVIII w.)*. „Zeszyty Lubińskie” 2004, z. 8, s. 57–74; EADEM: *Książka w życiu ksieni Magdaleny Doroty Daniłowiczówny (ok. 1607–1687) i lwowskich benedyktynek*. W: *Studia bibliologiczne*. T. 14. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ. Katowice 2002, s. 19–34.
- 124 Biogram zob. LZP 3, s. 228.
- 125 Ibidem, s. 235.
- 126 Ibidem, s. 239.
- 127 Ibidem, s. 242.
- 128 Biogram EW], s. 201.
- 129 Biogram SPTK, t. 1, s. 515–516.
- 130 Ibidem, t. 2, s. 517–518.
- 131 *Święta Przez Pustynię Zakonną...* [141].
- 132 Ibidem, s. 102, 146 – 149, 156–157.
- 133 *Święta przez pustynię Zakonną...* [142].
- 134 *Modlitwa Pańska...* [140].
- 135 *Wesołe Dobrey Śmierci czekanie...* [144].
- 136 J. GWIOŹDZIK: *Ars moriendi w klasztorach żeńskich doby staropolskiej. Zarys problematyki*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37–38, s. 257–280; por. M. WŁODARSKI: *Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI wieku*. Kraków 1987, s. 244–258; A. NOWICKA-JEŹOWA: *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI–XVIII wieku*. Lublin 1992, s. 371.
- 137 Jezuita informował jednocześnie o następnej pracy („słusznieś anielskiego pozdrowienia ... czekałoś przewielebne Zgromadzenie. Myślęc o nim...”). *Anielskie Pozdrowienie...* [139] wydrukowano po 18 kwietnia 1699 r. w lubelskiej drukarni Kolegium Societatis Jesu, jednak trudno rozstrzygnąć, jaki był udział lwowskiego klasztoru w tej edycji.
- 138 *Samego Pana Boga...* [141], k. nlb. 6.
- 139 *Posiłek duszy...* [354].
- 140 Ibidem.

- 141 *Regestr rozchodów konwenckich konwentu lwowskiego Zakonu Reguły Ojca Świętego Benedykta pod tytułem Wszystkich Świętych Roku Pańskiego 1741*. ABL, rkps C 18, zapis z 19 lutego.
- 142 Biogram EW], szp. 394.
- 143 *Nauka Życia...* [255].
- 144 List z 31 maja 1780 r. we Lwowie. Zob. *Listy X. Mazurkiewicza ex-Jezuity do Antoniny z Potockich Rzewuskiej wojewodziny wołyńskiej (1778–1795)*. APMSI, rkps 25.
- 145 Ibidem, list z 28 marca 1782 r. O możliwości tej świadczy jego pośrednictwo między Leśniowskim a Drukarnią Fortecy w Berdyczowie: „Gdym się pytał, coby kosztowała ta książka, odpowiedziano mi: iż sami jeszcze nie wiedzą, bo wprzód potrzeba im wiedzieć za jakim drukiem, to jest czyli takim, jak się próba posyła, czyli większym? potym, czy ściślej wiersz pod wierszem, czyli dalej wiersz od wiersza; bo jeżeli druk będzie większy i wiersz od wiersza dalej, to papieru wyjdzie więcej, potym czyli na papierze wodzistym, który tańszy, czyli zaklijonym, który droższy? potym, jak wiele exeplarzów czy 500, czyli więcej; bo to wszystko w wyższą cenę idzie. Ostatecznie praca kosztowała 180 fl”. Ibidem.
- 146 *Zwierciadło Duchowney łaski...* [273] oraz *Posał Boskiey...* [126].
- 147 *Zwierciadło Duchowney łaski...* [273], s. 9, 233–234.
- 148 Ibidem, k. nlb. 4.
- 149 *Litaniae ad usum...* [243].
- 150 ABL, rkps E 15, luźna karta.
- 151 *Officium Albo Godzinki...* [303].
- 152 W kronice zachowały się wzmianki o uroczystych nabożeństwach, odprawianych na część tego świętego, z udziałem „znacznej liczby wiernych mieszkańców miasta Lwowa, którzy uciekali się do niego w rozmaitych potrzebach swoich, najmując msze św., stawiając na ołtarzu światła gorejące i wieszając na ołtarzu wota na znak wdzięczności za odebrane łaski”. Opisano również niektóre z tych cudownych wydarzeń. Zob. *Pamiętka 300-letniej rocznicy założenia klasztoru panien benedyktynek łacińskich we Lwowie 1895*. ABL, rkps B 6, z. 6, s. 846–849.
- 153 J. GWIŹDZIK: *Kult św. Fortunata w klasztorze lwowskich benedyktynek*. W: *Studia bibliologiczne ofiarowane prof. M. Pawłowiczowej*. T. 15. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, przy współudziale K. TAŁUĆ. Katowice 2005, s. 232–249.
- 154 *Ustaw powinności y odpustow Bractwa...* [155].
- 155 Biogram SPK, s. 45–46.
- 156 *Officia Propria...* [300].
- 157 Ibidem s. 5.
- 158 *Pektoralik Duchowny...* [482].
- 159 Biogram LZP 3, s. 131.
- 160 *Metal na taxie...* [478].
- 161 Ibidem, k. nlb. 4v–5r.

- 162 *Dyrekcya Zakonnego życia...* [99].
- 163 *Ibidem*, s. 146.
- 164 *Metal na taxie...* [479].
- 165 *Wielki luminarz...* [198].
- 166 Biogram zob. SPK, s. 51; LZP 3, s. 134.
- 167 *Krotkie zebranie...* [220].
- 168 *Ibidem* s. 44.
- 169 *Reguła Świętego Oycy Benedykta...* [29].
- 170 *Ibidem*, k. nlb. 2.
- 171 *Ibidem*.
- 172 *Święta przez pustynię...* [143].
- 173 Biogram zob. SPK, s. 179–180; LZP 3, s. 135.
- 174 Biogram SPTK, t. 1, s. 57–58.
- 175 *Poseł Boskiej...* [127].
- 176 *Metal na taxie...* [480].
- 177 *Ibidem*, k. nlb. 2.
- 178 *Uwagi na Regułę...* [163].
- 179 *Kalendarz Benedyktynski...* [8].
- 180 *Posilek ranny...* [458].
- 181 *Gora Tabor...* [7].
- 182 *Zdania wybrane z Xiąg Błogosza...* [42].
- 183 *Ibidem*, s. 78.
- 184 *Ibidem*, s. 6–7.
- 185 *Zwierciadło dla ustanowienia...* [9].
- 186 *Duch św. Oycy...* [8].
- 187 *Produkt w sprawie...* [48].
- 188 *Sposob nabozenstwa...* [424].
- 189 *Rejestr wydatków klasztoru panien benedyktynek w Wilnie, od 1737 r.* ABW, k. nlb. 13 v. Płacono także za usługi introligatorów.
- 190 *Kąpiel duszna...* [378]. Biogram SPK, s. 49.
- 191 *Officium In festo...* [302].
- 192 *Zabawa duchowna...* [466]. Biogram SPK, s. 164–165.
- 193 *Ibidem*, k. nlb. 2 r. Biogram SPK, s. 71.

- 194 *O Naswiętszey Bogarodzicy...* [291].
- 195 Z dedykacji wynika, że ksieni Tarłówna już wcześniej do kogoś pisała w sprawie tej edycji. Ibidem, k. nlb. 2. Biogram SPK, s. 166–167.
- 196 Biskup krakowski Andrzej Trzebicki rozważał nawet kasatę klasztoru, a zachowane akta majątkowe i sądowe dokumentują trudną sytuację konwentu. Zob. BSD, rkps G 1086, G 1087, G 1099. O lekturze benedyktynek radomskich zob. J. GWIOŹDZIK: *Książka w klasztorze radomskich benedyktynek (1627–1804)*. W: *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Źmiogrodzkiemu*. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, D. PIETRUCH-REIZES. Katowice 2004, s. 235–249.
- 197 *Oboz uszykowany...* [183].
- 198 Tamże, k. nlb. 2.
- 199 Uwaga: w przypadku Lwowa zsumowano dorobek obu domów zakonnych: w rycie łańcuchowym – 27 oraz ormiańskim – 3 (wszystkie w XVIII w.).
- 200 Wizytyki założono w 1610 r. w Annecy we Francji, od 1618 r. funkcjonował jako zakon klauzurowy. Do Polski sprowadziła je Ludwika Maria Gonzaga w 1654 r.
- 201 *Reguła Ś. Augustyna...* [16].
- 202 *Kutumiarz y Directorium...* [164]. W zamieszczonej aprobacie z 10 kwietnia 1682 r. przełożona wizytek Amata de Thelis, asystentka Maria Angela Chaufournaux oraz siedem konsyliarek informowały, że książka została wiernie przetłumaczona z francuskiego, a także wyjaśniały, że dodane do edycji w polskim tłumaczeniu „dyrektorium dla mistrzyni panien świeckich” wynikało ze specyfiki działalności zakonu w Polsce (zgodnej z „wolą” fundatorki) oraz uzyskało zgodę przełożonych innych klasztorów, zwłaszcza z Annecy.
- 203 *Sposób ceremonij...* [421, 422, 423].
- 204 *Małe Zwyczaie...* [165, 166].
- 205 *Exercycyum duchowne...* [107].
- 206 Ibidem, s. 7.
- 207 Ibidem, s. 9.
- 208 *Instrukcye Jedney...* [154].
- 209 Biogram LZP 2, s. 482.
- 210 *Kopia listu...* [205]; *Lettre circulaire...* [232].
- 211 *Oktawa medytacyi...* [307], k. nlb. 1v.
- 212 Ibidem, k. nlb. 3r.
- 213 Ibidem, k. nlb. 3v.
- 214 *Rozmowy duchowne...* [118].
- 215 *Rozmowy duchowne...* [119].
- 216 *Kazania S. Franciszka...* [115].

- 217 *Holocaustum Cordis*... [148].
- 218 *Listy duchowne*... [116].
- 219 *Listy duchowne*... [117].
- 220 *Oktawa medytacji*... [307], dedykowana Annie Teresie Puzyniance; *Korona Catego Roku*... [1].
- 221 *Krotkie zebranie wiary s. katolickiej*... [328, 329]; *Petit abrege*... [330].
- 222 *Księgi psalmow*... [38], *Księgi Psalmow*... [39].
- 223 *Traktat miłości*... [120].
- 224 *Zywot S. Franciszka Salezyusza*... [121].
- 225 *Jasna Pochodnia*... [66].
- 226 *Zywot czci godney*... [67].
- 227 *Życie Wielebney Małgorzaty Alakok*... [265]; *Życie Maryi*... [264]; *Echo*... [263].
- 228 *Waga miłości*... [448].
- 229 *Godzinki o Świętey Matce Joannie*... [129].
- 230 *Ibidem*, k. nlb. 1r.
- 231 Z rodziny Czartoryskich pochodziła wizytka krakowska Katarzyna Helena.
- 232 *Życie Siostry w Chrystusie*... [485].
- 233 *Duch Świętego Franciszka*... [114].
- 234 *Ibidem*, k. nlb. 5r.
- 235 *Ibidem*, k. nlb. 5r–6v.
- 236 *Ibidem*, s. 103.
- 237 *Ascens do wysokich nieba*... [11].
- 238 *Nowy dar Ducha*... [102]; *Rekreacja*... [104]; *Drzewo zywota*... [91].
- 239 *Waga miłości*... [448], k. nlb. 2.
- 240 *Ibidem*, k. nlb. 3.
- 241 *Drzewo zywota*... [91], k. nlb. 2r.
- 242 *Ibidem*, s. 7.
- 243 *Nouvelle methode*... [94]; *Abrégé de la géographie*... [2]; *Methode*... [92]; *Recueil*... [95]. Pierwszy z tych druków przypisano Cecylii Potockiej, córce marszałka sejmu w Lublinie.
- 244 *Abrégé de la géographie*... [2], od k. C 2r.
- 245 *Biogram LZP 2*, s. 317.
- 246 *Księgi psalmow*... [39].

- 247 Por. M. KANIOR: *Błogosławiona Salomea Piastówna*. Kraków 1996; B. WŁODARSKI: *Salomea królowa halicka. (Karta z dziejów wprowadzenia zakonu klarysek do Polski)*. „Nasza Przeszłość” 1957, t. 5, s. 61–83.
- 248 Biogram SPTK, t. 3, s. 373–374.
- 249 *Flores vitae B. Salomeae Virginis...* [342].
- 250 Ibidem, s. 6.
- 251 Ibidem, kwiat 24.
- 252 Biogram A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA: *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*. Lublin 2007, s. 176–177.
- 253 Ksieni w latach 1642–1647, biogram LZP 2, s. 283.
- 254 *Poset zbawienia...* [311], k. nlb. 3 v.
- 255 Ibidem, k. nlb. 1 v.
- 256 *Zywot y cuda W. Salomei...* [312].
- 257 Biogram LZP 2, s. 280.
- 258 *Zywot y cuda W. Salomei...* [312], s. 6.
- 259 Ibidem, s. 361.
- 260 Ibidem, s. 279.
- 261 Ibidem, s. 362–363.
- 262 Ibidem, s. 363.
- 263 *Poset zbawienia...* [311].
- 264 *Ofiara zycia i smierci...* [209].
- 265 W. BIECUS: *Bł. Jolenta księżna kaliska patronka Wielkopolski*. Rzeszów 1930; E. FERENC: *Jolanta Arpad. Księżna kalisko-gnieźnieńska*. Poznań 1998; C. NIEZGODA: *Błogosławiona Jolenta wpośród Arpadów i Piastów*. Kraków 2002; A. WITKOWSKA: *Bł. Jolenta w staropolskiej tradycji hagiograficznej*. „Wiadomości z Prowincji Św. Maksymiliana Marii Kolbego w Polsce” 1999, z. 4, s. 414–429.
- 266 *Zycie y cuda Wielebney...* [78].
- 267 *Sława sługi Bożey Iolenty...* [193].
- 268 *Zycie y cuda Wielebney...* [78], k. nlb. 2.
- 269 Ibidem.
- 270 Ibidem, s. 83.
- 271 Ibidem, s. 101.
- 272 Jolantę beatyfikował papież Leon XII w 1827 r. Por. R. KNAPIŃSKI: *Święta Kinga i błogosławiona Jolenta w ikonografii polskich klarysek*. W: *Pani Sądecka. Aktualność Świętej Kingi*. Sandomierz 2000, s. 90–114.

- 273 M. CZEKAŃSKI: *Święta Kinga. Czasy – życie – kult.* Kraków 1999; M. WITKOWSKA: *Kinga – Kunegunda.* W: *Hagiografia Polska.* Red. R. GUSTAW. T. 1. Poznań 1971, s. 757–772.
- 274 *Wizerunek święty doskonalosci...* [122].
- 275 *Żywot S. Kunegundy...* [84].
- 276 P. NITECKI: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny.* Warszawa 2000; biogram LZP 2, s. 429 wspomina dedykację spowiednika dla ksieni Zofii Boczkowskiej w pracy *Vita S. Cunegundae.*
- 277 Zob. *Klasztor klarysek w Starym Sączu.* [online] http://www.klaryski.stary.sacz.pl/pl/25047/0/Dzieje_kultu.html [dostęp 2.05.2012].
- 278 Ibidem.
- 279 Biogram LZP 2, s. 435.
- 280 Ibidem, s. 436.
- 281 *Oley mistyczny...* [145]. Wcześniejszą orację wydano w 1675 r. Zob. *Błogosławiona Kunegunda Panna...* [315].
- 282 *Błogosławiona Kunegunda Panna...* [339, 340].
- 283 W zbiorach BCZ, rkps 899.
- 284 *Zapiski klasztorne ksieni ss. Klarysek ze Starego Sącza 1685–1712.* BZNO, rkps 9630 II, k. 24.
- 285 *Wizerunek święty doskonalosci...* [122], k. nlb. 3.
- 286 Aprobata książki nosi datę 20 lutego 1715 r.
- 287 Ibidem.
- 288 Ibidem.
- 289 Por. K. NIKLEWICZÓWNA: *Piśmiennictwo hiszpańskie w Polsce w okresie staropolskim.* W: *Literatura staropolska w kontekście europejskim (związki i analogie).* Red. T. MICHAŁOWSKA, J. ŚLĄSKI. Wrocław 1977, s. 91–110.
- 290 M. WICHOWA: *Dzieło Diega de Estella „O wzgardzie świata i próżności jego” w przekładzie ks. Augustyna Kocharńskiego jako poradnik medytacji. Problemy komunikacji literackiej.* Łódź 2010.
- 291 Por. K. GÓRSKI: *Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII w.* Warszawa 1980.
- 292 Por. *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich (bernardyni i franciszkanie śląscy, franciszkanie konwentualni, klaryski oraz zgromadzenia III reguły).* Red. H. WYCZAWSKI. Warszawa 1981, s. 228. Praktyka adaptacji była w staropolskiej literaturze powszechnie akceptowana, zob. R. OCIECZEK: *Siedemnastowieczni tłumacze dzieł literackich o swym warsztacie twórczym.* W: *Literatura staropolska i jej związki europejskie.* Warszawa 1973.
- 293 O idei pogardy świat zob. m.in. J. DOMAŃSKI: *Z dawnych rozważań o marności i pogardzie świata oraz nędzy i godności człowieka.* Warszawa 1997; J. DELUMEAU: *Grzech i strach. Poczucie winy w kulturze zachodniej XIII–XIV w.* Warszawa 1994; J. K. GOLIŃSKI: *Vanitas. O marności w literaturze i kulturze dawnej.* Warszawa 1996; D. KÜNSTLER-LANGNER: *Idea vanitas. Jej tradycje i toposy w poezji polskiego*

baroku. Toruń 1993; M. Wichowa: *Idea pogardy świata i nędzy człowieka w literaturze polskiego baroku*. W: *Literatura polskiego baroku w kręgu idei*. Red. A. NOWICKA-JEŻOWA, M. HANUSIEWICZ, A. KARPIŃSKI. Lublin 1995.

294 M. WICHOWA: *Dzieło Diega...*, s. 53.

295 Biogram LZP 1, s. 27. *Wielebnego w Bogu Oyca... Dydaka Stellae... O wzgardzie świata...* [106], k. nlb. 4. Dzieło doczekało się kolejnych polskich adaptacji.

296 Omówienie stosowanych przez autora środków retorycznych zob. M. WICHOWA: *Dzieło Diega...*, s. 28–29.

297 *Fascykuł Nabożeństwa...* [310].

298 Ibidem, k. nlb. 1v.

299 Por. PnP 5,2.

300 *Fascykuł Nabożeństwa...* [310].

301 Ibidem.

302 Ibidem.

303 *Reguła s. Salwatora...* [57], s. 49.

304 *Breviarium...* [55] oraz *Breviarium...* [56].

305 *Annotationes...* [271].

306 *Regula sancta...* [57].

307 *Reguła s. Salwatora...* [57].

308 *Pamiętnik albo spisanie Panien siostr Zakonu naszego z tego świata zeszyłych z wizitaciy lasnie Oświecone[go] Xiążęcia Ie[go] M. X[diza] Radziwiłła Kardynała S. Kościoła Rzymyskie[go] Biskupa Krakowskiego rozkazaney, A przez Wielebną P. Agnieszkę lastkowską Xienią Klasztoru te[go] ktorych pamięci dostać się mogło dostatecznie za staranie[m] iey spisany w Roku Pańskim 1596 w miesiăcu grudniu.* BPAN, rkps 1734, k. 95.

309 Biogram LZP 2, s. 343.

310 Por. *Reguła i ustawy zakonu brygidek*. BZNO, rkps 631/l.

311 *Skarby Niebieskich...* [58].

312 Ibidem, k. nlb. 1v.

313 Biogram LZP 3, s. 300.

314 *Nieostygły serca affekt...* [196].

315 Por. *Historia de gentibus septentrionalibus : Earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, ritibus, superstitionibus, disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis, ac mineris metallicis, & rebus mirabilibus... / by Olaus Magnus. – Romae : [apud Ioannem Mariam De Viottis Parmensem] : Joh[annes] Maria de Viottis, 1555.*

316 *Nieostygły serca affekt...* [196], k. nlb. 2.

- 317 Biogram LZP 3, s. 37.
- 318 *Solenna Introdukcja...* [175].
- 319 Biogram LZP 3, s. 267–268; LZP 1, s. 99.
- 320 *Sposób y nauka duchowna...* [446], s. 18. Biogram LZP 2, s. 463.
- 321 Ibidem, k. nlb. 2.
- 322 *Zabawy duchowne...* [100].
- 323 *Mowa oycy świętego Norberta...* [292].
- 324 *Ceremonie Przy Solennym...* [68].
- 325 *Zabaw, Cwiczenia...* [136]; *Zabawy duchowne...* [100]; *Codzienne Cwiczenia chrześcijańskiej dusze...* [350, 351].
- 326 *Czesc Boska w Błogosławionej Bronisławie. Zakonnicy Świętego Norberta... Profesce klasztoru Zwierzynieckiego przy Krakowie. Na żądania wielu krotko zebrana, oraz z Jej zyciem y przydatkiem nabożeństwa do teyze Błogosławionej Panny Dla lepszej wygody pobożnych ludzi y pomnożenia Chwały Boga.* – Nowo wydrukowana. – [S.l. : s.n.], 1786; P. BOROŃ: *Bł. Bronisława Norbertanka (ok. 1200–1259) patronka Zwierzynca, Krakowa i Polski (dzieje kultu)*. Kraków 2000.
- 327 Ibidem, k. nlb. 3.
- 328 *Żywot Wielebney Sługi...* [436]. Biogram LZP 2, s. 484.
- 329 *Zysk zbawienny...* [226].
- 330 *Zwierciadło zakonne...* [192], k. nlb. 2v.
- 331 *Sposob zycia Panien...* [191].
- 332 Zmiany polegały na pomijaniu odniesień do reguły i dokumentów benedyktynek, niekiedy z zakłócaniem szyku zdania, a także na stosowaniu innej pisowni (np. nauczyły – nauczyły). Więcej zmian wprowadził Kiełczewski począwszy od rozdziału 10 o „wigiliej przed komunią”: prepozyt pominął go, dając rozdział „Jakie ćwiczenia mają mieć nowicjuszki przez sześć miesięcy i których ksiąg używać tak do rozmyślenia jako i do czytania?” (s. 48). Kolejny rozdział „O poznaniu stanu i powołania zakonnego i szczęśliwości jego z ksiąg Rev. P. Plati *de statu bono religionis* które czytać i punkta z nich do uważania zbierać” (s. 203) Kiełczewski zatytułował „O poznaniu stanu i powołania zakonnego i szczęśliwości jego z ksiąg jakich nabożnych które czytać i punkta z nich do uważania zbierać”. Pomijał on także odniesienia do konkretnych ksiąg, np. *Iulii Fatii et Francisci Arias de mortificatione* (s. 203 i 48), zmieniał określenie z Benedykta na Augustyna, usuwał także inne fragmenty odnoszące się do nauk Patrona Europy (ss. 228 i 73). Ponadto skrócił tytuł „Po wyjściu sześciu miesięcy sama z jedną Siostrą...” (s. 61), który w oryginale brzmiał „Po wyjściu sześciu miesięcy sama Ksieni z jedną Siostrą examnować Nowicjuszek będzie” (s. 261). W wersji norbertańskiej brakuje także „rozmyślenia przed profesją z książeczki B. Ojca Ignacego Loyoli”, ćwiczenia przez cały rok porządkiem z ksiąg Pinellogo (s. 232), podobnie jak akapitu o ćwiczeniu według porządku „ksiąg pomienionych” (s. 232–275).
- 333 *Reguła i Konstitucye...* [3]; *Ordinarium...* [313].
- 334 *Reguła pierwotna / dana od B. Alberta Patriarchy Jerozolimskiego Zakonnikom Zakonu Naswiętszey Panny Maryey z Gory Karmelu.* – [S.l.: s.n.], XVII w. , s. 16–17.

- 335 Ibidem.
- 336 *Obyczaje chwały...* [437]; *Ordinarium...* [314].
- 337 *Obyczaje chwały...* [437], k. nlb. 1.
- 338 Ibidem.
- 339 Ibidem.
- 340 Ibidem, s. 45.
- 341 Ibidem, s. 95.
- 342 Biogram SPTK, t. 1, s. 345–346.
- 343 *Instrukcja Nowicyszow...* [170], k. nlb. 2r.
- 344 Ibidem.
- 345 Ibidem.
- 346 Ibidem.
- 347 *Żywot Błogosławionej Siostry...* [254].
- 348 Wynikało z niej, że Barbara Avillot (1566–1618) prowadziła życie bogobojne, zwłaszcza „w czytaniu nabożnych ksiązek ustawiczna była” (ibidem, s. 4), a gdy „życie Świętej Matki naszej Teresy już było po francusku wydane, czytała je, i obaczywszy w nim tak wiele rzeczy cudownych, wielkie do niej nabożeństwo zebrała” (ibidem, s. 9). Podjęła wówczas plan fundacji klasztoru karmelitanek we Francji, sprowadziła zakonnice z Hiszpanii do Paryża (1604 r.) i sama wstąpiła do klasztoru w Ambien.
- 349 Jeden rzemieślnik obłożnie chory „między inszemi pobożnymi książkami czytał też życie tej sługi Chrystusowej”, złożył ślub, prosząc o zdrowie i został uleczony, ibidem, s. 20.
- 350 *Żywot Błogosławionej Siostry Maryi od Wcielenia...* [272].
- 351 *Żywoty Wysokie Cnoty...* [151], k. nlb. 4r.
- 352 Ibidem, s. 4.
- 353 Ibidem, s. 3.
- 354 Ibidem, k. nlb. 2r.
- 355 Ibidem, s. 5.
- 356 Ibidem, s. 3.
- 357 Ibidem.
- 358 *Exercycia...* [245].
- 359 *Zegar serdeczny...* [171]; *Piętnaście stopni...* [375].
- 360 *Officium na pierwsza szrodę...* [304].
- 361 Szczegółowo precyzowany sposób lektury zakładał sensualne zaangażowanie: „Wszystek Chrystusów żywot jest tej księgi przemową i początek boleści ... Ogród Getsemani ... ty stąd ... poczniesz czytać ... gdziekolwiek Chrystusowe najdziesz oblicze, grzbiet, ręce, nogi etc.

Na to miejsce przyłóż twarz twoją, grzbiet, ręce, nogi. Nie inaczej, tylko jakobyś Chrystusa doć siebie słyszał mówiącego to dla ciebie cierpiać, tobie przykład zostawując, abyś naśladowując dróg moich, żywot twój do księgi żywota mego stosował, więc tedy nie tej księgi, ale żywota twego potrzeba abyś błędy poprawił". Ibidem, k. nlb. 2.

362 *Problemata święte; abo pytania około wyrozumienia Świętey Ewanyeliey.../ Przez Woyciecha Tylkowskiego...* – W Poznaniu : Drukarnia Collegium Societatis Iesu, 1688, egzemplarz w zbiorach BUW, sygn. 4g.8.6.17. Dziękuję Pracownikom Gabinetu Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej za wskazanie tego druku oraz wszelką pomoc.

363 Biogram SPKB, s. 144.

364 Konstancji Łżyckiej, od 1655 r. na fundacji w Poznaniu, od 1672 r. po raz pierwszy tamtejsza przeorysza, ibidem, s. 144–145.

365 *Constitutions...* [76].

366 *Wonia naywdzięczniejsza...* [462].

367 Ibidem, s. 183. Sakramentki propagowały także Bractwo Adoracji Najświętszego Sakramentu (pierwsze założyły w 1672 r.), a fundatorka zakonu „odłożyła znaczną sumę na wydrukowanie pewnych aktów adoracji i modlitw, które po różnych diecezjach rozsyłała, żeby w sercach i ustach wszystkich wiernych trwała ustawiczna adoracja". Ibidem, s. 143.

368 Ibidem, s. 8.

369 *Ordynarz...* [426].

370 *Regulamen zakonny...* [370].

371 Biogram LZP 3, s. 146.

372 *Zbior nabozenstwa...* [481].

373 *Morze łaski Bozey...* [172].

374 Biogram LZP 3, s. 263.

375 *Pociecha ludu...* [346], tu *Relacya O Łaskawym Obrazie N. Maryi Panny Bolesney w Kościele WW. Panien Bernardynek w Lwowie na Przedmieściu Halickim mieszkaiących*, k. nlb. 7.

376 *Cuda i nabożeństwo wstawionego obrazu Pana Jezusa ukrzyżowanego*. Lwów 1830, s. 28.

377 *Historya o jedenastu tysiącach dziewic...* [18].

378 Potwierdzają to badania nad ośrodkami wydawniczymi literatury religijnej i urzędowej, zob. I. IMAŃSKA: *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich*. Toruń 2000.

379 Komórki zacieniowane – udział danej kategorii druków powyżej średniej dla wszystkich zakonów.

380 Komórki zacieniowane – udział zakonu w związkach z daną kategorią druków wyższy niż ogółem z wszystkimi publikacjami.

381 Z oczywistych powodów, wydzielone kategorie nie zawsze są rozłączne.

- 382 Za kryterium „specjalizacji” uznano ponadprzeciętny związek zakonu z daną kategorią druków (zob. tabela 3).
- 383 Zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 2: *Wiek XVII–XVIII*. Oprac. J. PIROŻYŃSKI. Kraków 2000.
- 384 Do Drukarni Piotrkowczykowskiej i Drukarni Akademickiej, zwanej Cezarowską, przyłączono Drukarnię Seminarium Biskupio-Akademickiego. W ten sposób powstała Drukarnia Szkoły Głównej Koronnej, zwana później Drukarnią Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- 385 Drukarnię po Schedlach przejął Jakub Matyaszekiewicz, a następnie Kazimierz Jakowski, często wybierany na drukarza przez wizytki.
- 386 Ibidem. W. SZELIŃSKA: *Drukarstwo krakowskie*. Kraków 1974, s. 35–38.
- 387 *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 3. Cz. 1: *Wielkopolska*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA i in. Wrocław 1976, s. 190, 270–284. Jak wspomniano już wcześniej, w Poznaniu benedyktynki chełmińskie drukowały prace Wojciecha Pakostki (w 1689 r. warsztat przejęło kolegium jezuickie).
- 388 Ibidem, z. 6: *Małopolska – Ziemia ruskie*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA i in. Wrocław 1960, s. 136–140.
- 389 Por. J. SZCZEPANIEC: *Rola druku w życiu literackim polskiego Oświecenia. Zarys wybranych zagadnień*. W: *Problemy literatury polskiej okresu Oświecenia*. Wrocław 1973, s. 49–105.
- 390 Por. J. PELC, W. TOMKIEWICZ: *Rola mecenatu w rozwoju kultury i literatury polskiej w czasach renesansu i baroku*. W: *Problemy literatury staropolskiej*. Seria 2. Wrocław 1979, s. 166. W XVII w. mecenatu nad piśmiennictwem podejmowały się ośrodki kościelne i zakonne, lecz analiza tego zagadnienia wymaga dalszych badań, zob. J. PELC, W. TOMKIEWICZ: *Mecenat*. W: *Słownik literatury staropolskiej...*, s. 466.

V.

Uchwalony obyczaj tych, co księgi wydają
KSIĄŻKI DEDYKOWANE ZAKONNICOM

O relacjach żeńskiego środowiska zakonnego z ówczesnym społeczeństwem świadczy nie tylko aktywność edytorska konwentów, ale także zwyczaj dedykowania książek. Praktyka ta dotyczyła zarówno tekstów pozostających w rękopisie (wówczas praca najczęściej była przypisana konkretnej zakonnicy, z wyszczególnieniem okazji ofiarowania, np. „na wiązanie”), jak i drukowanych. Można wyróżnić dwie podstawowe sytuacje.

Pierwszą (rzadszą) stanowiły dedykacje zakonnice. Udało się odnaleźć 42 takie przypadki. Najczęściej czyniły tak wizytki (24 przypisania), potem kolejno: benedyktynki (8), klaryski (3), bernardynki i karmelitanki (po 2), brygidki, norbertanki i sakramentki (po 1). Jak już pisano w rozdziale czwartym, dedykacje zakonnice występowały głównie w pracach, które zlecały one do opracowania lub tłumaczyły i publikowały. Adresaci tych przypisań pozwalają wyznaczyć kręgi osób duchownych lub rodzin w różny sposób związanych z konkretnymi wspólnotami. Należeli do nich po pierwsze, miejscowi biskupi, którym podlegała większość klasztorów¹ (np. Kazimierz Łubieński, Jan Małachowski, Michał Poniatowski, Jan Radziejewski, Jan Skarbek, Krzysztof Szembek, Jakub Zadzik, Andrzej Załuski), lub przełożeni zakonni (np. opat Stanisław Suhecki), po drugie zaś fundatorzy (także z rodziny królewskiej, np. Maria Kazimiera d'Arquien i Ludwika Maria Gonzaga de Nevers), ich potomkowie oraz inni „dobrodzieje” klasztorów, m.in. z rodów Branickich, Czartoryskich, Gurowskich, Kazanowskich, Kurdwanowskich, Leszczyńskich, Lubomirskich, Małachowskich, Myszkowskich, Paców, Radziwiłłów, Sapiehów, Sobieskich, Sanguszków, Szembeków, Tyzenhauzów, Wielopolskich, Wiśniowieckich i Wołłowiczów. Trzecią grupę adresatów stanowiły przełożone i zakonnice z konwentów należących do tego samego lub innego zakonu. W przypadku klasztorów skupionych w jednej kongregacji (jak np. benedyktynek chełmińskich), wzajemnie dedykowane, starannie wybierane książki służyły wspólnej formacji zakonnej, tworząc duchową więź między poszczególnymi domami. Motyw ten towarzyszył także dedykacjom dla klasztorów innych reguł, ale oprócz niego występowały też względy o charakterze okolicznościowym (gdy książki były prezentem, upamiętniającym w tej formie autora i adresata przypisań).

Dруга sytuacja polegała na przypisywaniu siostram druków przez osoby lub instytucje „zewnętrzne”. Początkowo przeważały dedykacje kierowane w ogóle do panien

zakonnych. Stopniowo jednak przybierało przypisać odnoszących się do poszczególnych zakonów i klasztorów, a wreszcie ksiązek ofiarowywanych konkretnym osobom.

To, że najwięcej druków o najszerzej określonym adresie (duchowieństwo „obojej płci” lub „panny zakonne”) pochodziło z XVII w., wynikało prawdopodobnie z potrydenckiej odnowy życia religijnego. Jej wprowadzenie wymagało bowiem publikowania licznych tekstów służących siostram. O adresatkach druków informowano w rozmaity sposób. Często wymieniano je już w tytule. Przykładowo, *Sposob Mądrogo y Dobrego Życia*² przetłumaczono i przygotowano na potrzeby „osobliwe zakonnic”, *Psalterz Dawidow*³, przedrukowano na żądanie „wielu Panien zakonnych łacińskiego języka nieumiejących”, a *Katechizm*⁴ był „Pannom Zakonnym ... wielce użyteczny”. Inną formą były listy dedykacyjne. Między innymi Michał Sieklucki⁵ swą adaptację ignacjańskich ćwiczeń medytacyjnych⁶ (do wykorzystania w czasie rekolekcji) ofiarował pannom zakonnym⁷, a cysters Przemysław Prawdzic Domiechowski⁸ swój przekład pism św. Gertrudy⁹ skierował „Do wielebnych w P. Chrystusie Panien Zakonnych”. Jego książka, „serca ludzkie do miłości Boskiej pobudzająca i w świątobliwym, bogomyślnym życiu utwierdzająca”, zawierała zbiór modlitw i litanii mniszki, którą sam Bóg „nauczył drogi miłości”¹⁰. Tłumacz naukę tę zalecał „sposobnym uczniom i uczenicom”, zwłaszcza zaś pannom zakonnym, które zostawiły „obłudy świata” i mają być przygotowane na „gody z Oblubieńcem”¹¹.

Sposób „nawiejszych pociech duchownych i gorętszego postępowania ku najdoskonalszej miłości Oblubieńca waszego niebieskiego” starał się pokazać Paweł Simplician w pracy *Szafarnia obroków* (choć przyznawał, że „nie zawsze dusza Boga łaknąca może znaleźć w jednych książkach wszystkiego”¹²). W 1605 r. ofiarował ją „Sługom Pana Jezusowym Pannom wszystkim Zakonnym i innej płci białogłowskiej nabożnej wszelakiego Stanu”, która „u Boga jest wielkiej wysługi”¹³. Wyrażał nadzieję, że lektura książki wpłynie na poznanie Boga: „znajdziecie i z Panem Jezusem większą znajomość, i doskonalsze z Jego miłości zaspokojenie odniesiecie”¹⁴.

Na adresatki publikacji wybierano także zakonne fundatorki. Na przykład w dedykacji traktatu *Lampa zapalona Dusze Zakonne do powinnych należytości ku Bogu, Bliźniemu, własney Duszy, y zachowania ślubow Oświecaiąca* hiszpańskiego karmelity Jeronima a Matre Dei (Graciana), spowiednika i ojca duchowego św. Teresy z Ávili, tłumacz Paschalis od św. Róży uznał, że wydanie tej książki „pomnaża honor” świętej, „której nie już żywe słowa, ale martwe w Księgach Twoich głosy są ognistemi lampami, zapalającymi serca pobożne”¹⁵. Takimi „żywymi lampami” (por. Mt 25,10) mają być zwłaszcza zakonnice, stosujące nauki świętej.

Wśród publikacji dedykowanych poszczególnym zakonom można wyróżnić prace ofiarowane siostram ze wszystkich klasztorów, z domów danej prowincji lub z konkretnej wspólnoty (wówczas często na pierwszym miejscu wymieniano jej przełożoną). Przykładowo karmelitanekom bosym prowincji polskiej i litewskiej swój wybór pism Juana de Jesús María przypisał Domiechowski. W tytule pracy nie wymienił zakonnic, uznał jednak w dedykacji, że powinna ona być ona pożyteczna dla sióstr, których „powołanie [jest – J.G.] doskonalsze i ćwiczenia duchowne są wyższe”¹⁶. Na ich potrzeby przetłumaczył także *Zegar serdeczny w którym Jezus godziny wybija w sercu grzesznika aby go do pokuty nawrócił*,

którego słowa są jako ościenie i jako gwoździe białe, z których ten zegarek nakręciwszy na dwadzieścia cztery godziny, zawiesiłem nad głową Twoją grzeszniku, aby na każdą godzinę ciebie budził¹⁷

ze „snu grzechu”. Każda „godzina” traktatu zawierała odpowiednie nauki i modlitwy, nawiązujące do metod poprawy życia. Do karmelitanek bosych kierowano również przekład *ordinarium*¹⁸, zawierającego opis wszystkich wyznaczonych dla nich ceremonii. Na zlecenie kapituły generalnej tekst skontrolowało definitorium generalne, a po naniesionych poprawkach karmelici postarali się o druk pracy „dla pożytku i zażywania klasztorów naszych”. Dbano zwłaszcza o to, aby książka mogła „do każdej zakonnice ręką i wiadomości przyjść”¹⁹. Adresowaną dla nich dedykację, datowaną w Rzymie 1 listopada 1628 r., kończyło zalecenie generała karmelitów bosych Macieja od św. Franciszka skierowane do przełożonych, w którym nakazywał on przestrzeganie uwag podanych w tekście. Z kolei karmelita bosy, Cyryl od św. Franciszka, dedykował swój traktat z zakresu *de arte bene moriendi*²⁰ „Wielebnym w P. Chrystusie Matkom i siostram Zakonu Naświętszej P. Maryjej z Góry Karmelu, Reformacyjnej S. Matki Teresy Prowincyjnej Polski Ducha Świętego”. Książkę napisał on specjalnie dla zakonnice,

które ze światem i z wolnościami jego rozwód uczyniwszy, ściśle i ostre klauzury albo zamknięcia klasztorowego więzienia dla Chrystusa Pana na się wzięły²¹.

Autor podkreślał, że ponieważ siostry (zgodnie z ustaleniami soboru w Trydencie) nie zawsze mogą liczyć na taką pomoc, jaka jest możliwa w domach świeckich (np. kapłan może wejść za klauzurę tylko w określonych okolicznościach), oferowana książka – zawierająca wybór modlitw i nauk, służących osobom zakonnym – powinna im tę sytuację „wynagrodzić”. Wskazówki zawarte w tekście dotyczyły kwestii powołania, ślubów, a także etapów przygotowania się na śmierć. W tym ostatnim przypadku zwrócił szczególną uwagę na rolę lektury, podając

[j]akim czytaniem bawić umierającą, co z ewangeliej świętej czytać, jako ta co służy chorej postąpić ma z chorą w czytaniu i w innej usłudze. Które psalmy czytać. Czytanie księgi o Naśladowaniu Chrystusa Pana²².

Wybór danego konwentu lub konkretnej zakonnicy na adresatów dedykacji ułatwiała dobra znajomość określonej wspólnoty, możliwa zwłaszcza dzięki pełnieniu w niej posługi spowiednika, prepozyta lub ojca duchowego. Tego rodzaju listy dedykacyjne były bardziej spersonalizowane, zawierały zwykle odniesienia do osób i wydarzeń znanych obu stronom. Niekiedy dodawano do nich także aktualny spis zakonnice, wraz z charakterystyką ich funkcji.

Najwięcej utworów ofiarowywano przełożonym klasztorów, znanym ze swojej działalności (zwłaszcza w środowisku lokalnym) oraz wpływowym dzięki koligacjom rodzinnym. Były to przede wszystkim benedyktynki: Anna Wołłowiczówna, Anna Kostczanka, Magdalena Dorota Daniłowiczówna, Magdalena Mortęska, Franciszka Tar-

łówna, a także norbertanka Dorota Kątska²³ (zob. tabela 1). W przypadku wyboru tych zakonnice, autorzy dedykacji kierowali się zwykle motywami religijnymi, jednak nie sposób wykluczyć także innych – utylitarnych – względów. Przypisania te miały najczęściej kompozycję dość sformalizowaną: zgodnie z obowiązującą konwencją, podkreślano w nich świeckie godności adresatek i akcentowano ich pochodzenie stanowe²⁴.

TABELA 1. Zakonne adresatki dedykacji w XVII i XVIII w²⁵.

Zakon/liczba dedykacji dla zakonnice/łącznie	Klasztor/liczba dedykacji	Adresatka/liczba dedykacji
benedyktynki / 4 / (66)	Lwów / 15	Magdalena Dorota Daniłowiczówna / 7 Eleonora Kazanowska / 3 Magdalena Kuropatnicka / 1 Ludwika Rzewuska / 1 Anna Saporowska / 1 Salomea Teresa Wiśniowiecka / 2
	Jarosław / 12	Anna Kostczanka / 10 Joanna Gołyńska / 2
	Wilno / 10	Anna Wołłowiczówna / 8 Joanna Marcybella Grużewska / 1 Magdalena Pacówna / 1
	Chełmno / 8	Magdalena Mortęska / 4 Zofia Firlejówna / 2 Dorota Olszewska / 1 Justyna Partejówna / 1
	Sandomierz / 8	Franciszka Tarłówna / 3 Anna Chrzęstowska / 1 Marianna Siemianowska / 1 Zofia Sieniawska / 1 Elżbieta Skotnicka / 1 Anna Oleśnicka / 1
	Staniątki / 3	Scholastyka Łojowska / 1 Katarzyna Małachowska / 1 Anna Cecylia Trzcicka / 2
	Nieśwież / 2	Dorota z Braunsbergu / 1 Eufemia Krystyna Radziwiłłowa / 1
	Przemyśl / 1	Katarzyna Wapowska / 1
	Radom / 1	Marianna Tarłówna / 1
	Sierpc / 1	Katarzyna Potulicka / 1
	Toruń / 2	Zofia Dulcka / 1 Zofia Kiszczanka / 1

Zakon/liczba dedykacji dla zakonnicy/łącznie	Klasztor/liczba dedykacji	Adresatka/liczba dedykacji
norbertanki / – / (22)	Zwierzyniec / 19	Dorota Kątska / 12 Justyna Oraczowska / 4 Magdalena Otfinowska / 2 Marianna Małgorzata Rabsztyńska / 1
	Kraków / 3	Petronela Poniatowska / 2 Barbara Urszula Humiecka / 1
cysterki / – / (12)	Trzebnica / 6	Krystyna Pawłowska / 4 Benedykta Marianna Biernacka / 1 Zofia Korycińska / 1
	Ołobok / 4	Ludwika Koźmińska / 2 Elżbieta Ciemieńska / 1 Zofia Grabińska / 1
	Owińska / 2	Jadwiga Melchiora Gurowska / 1 Katarzyna Mielżyńska / 1
klaryski / 3 (w tym Gniezno 1) / (12)	Kraków / 7	Jadwiga Dębińska / 1 Jadwiga Gniewkówna / 1 Beata Myszkowska / 1 Anna Szypowska / 1 Jadwiga Tarłówna / 1 Ludwika Salomea Zamoyska / 1 Eleonora Szczepanowska / 1
	Stary Sącz / 2	Konstancja Jordanówna / 2
karmelitanki bose / 5 / (8)	Kraków / 1	Gryzelda Zebrzydowska / 1
	Lwów / 1	Marcellina Kobylńska / 1
	Wilno / 1	Magdalena Babecka / 1
brygidki / – / (7)	Grodno / 3	Anna Sobieska / 2 Maria Węglińska / 1
	Lublin / 2	Wiktoria Niemirzanka / 1 Urszula Rzczycka / 1
	Sokal / 1	Zofia Sobestiańska / 1
	Warszawa / 1	Franciszka Zaborowska / 1
dominikanki / 1 (w tym Sochaczew 1) / (5)	Gródek / 2	Izabela Piotrowska / 1 Gryzelda Zebrzydowska / 1
	Lwów / 1	Honorata Ogińska / 1
	Racibórz / 1	Katarzyna Paczyńska / 1
wizytki / 1 (w tym Kraków 1) / (4)	Lublin / 1	Franciszka Amata de Thelis / 1
	Warszawa / 1	Zofia Komorowska / 1
	Wilno / 1	Gertruda Radziwiłłówna / 1

Zakon/liczba dedykacji dla zakonnic/łącznie	Klasztor/liczba dedykacji	Adresatka/liczba dedykacji
bernardynki / 1 / (3)	Kraków / 2	Teresa Zadzikówna / 1 Anna Zebrzydowska / 1
augustianki / - / (2)	Kraków / 2	Katarzyna Kłobucka / 1 Justyna Kosicka / 1
sakramentki / - / (2)	Lwów / 2	Gertruda Kurdwanowska / 2
zakonnice / 7		

ŹRÓDŁO: Wykaz druków w środowisku klasztorów żeńskich XVII–XVIII w. (obliczenia własne).

1. DEDYKACJE DUCHOWIEŃSTWA ZAKONNEGO

Najczęściej autorami dedykacji byli zakonnicy, zwłaszcza **jezuici**, najbardziej zaangażowani w szerzenie duchowości potrydenckiej. Wiele reformowanych wówczas konwentów żeńskich korzystało z pomocy kapłanów lub duchownych „jezuickiego ćwiczenia”, pod ich kierunkiem odbywając rekolekcje i inne praktyki „nabożne”²⁶. Wyrazem wzajemnych relacji były również książki z zakresu duchowości, pisane lub tłumaczone dla zakonnicy i często im dedykowane (i zwykle publikowane) przez kolegia lub konkretne osoby. Powodem przypisania były na ogół wyrazy wdzięczności, choć zdarzały się też prezenty, np. na imieniny. Adresatkami były zwykle określone zakonnice (z różnych klasztorów).

Kontakty z różnymi zakonami żeńskimi utrzymywało m.in. kolegium poznańskie²⁷. Wydało ono i ofiarowało ksieni cysterskiej Krystynie Pawłowskiej²⁸ zbiór rozważań, modlitw i „świętych zabaw”, wraz z życiorysem św. Jadwigi, autorstwa węgierskiego jezuita Jánoša Nádasi²⁹. W dedykacji, kierowanej do przełożonej trzebnickiej i do całego tamtejszego zgromadzenia, przywołanie godności adresatki jezuitki potraktowali jako wyraz „nagrody” jej cnót. W nawiązaniu do herbu Pawłowskiej, stwierdzali, że samo „niebo” koronuje ją herbowymi liliami, które są „pod Zakonną godnością święte”³⁰. Z kolei karmelitankom bosym kolegium ofiarowało wybór „afektów nabożnych” przetłumaczonych przez Tomasza Młodzianowskiego³¹. Jeszcze inną pracę (opis „prób” przeznaczonych dla osób konsekrowanych) przypisali jezuitce poznańscy ksieni staniąteckiej, Katarzynie Małachowskiej³². W dedykacji opisali ją jako wzór życia zakonnego nie tylko dla benedyktynek, które „zakonne zwyczaje i postanowienia, swoją z Ciebie czytają regułę”³³, ale także dla duchownego otoczenia, w tym kolegiów jezuickich. W nawiązaniu do tytułu pracy, porównali ją do jubilerki, która – sama doświadczona w cnotach – „szacuje” dusze zakonne. Podkreślali jej stałość w dążeniu do „bogomyślności”: najpierw przez wybór mniej światowego życia niż pragnęli dla niej rodzice, a następnie przez próby w trakcie edukacji i nowicjatu. Liczne szczegóły biograficzne zawarte w przypisaniu świadczą o dobrej znajomości życia przełożonej³⁴. Wynikała ona prawdopodobnie z tego, że w czasie elekcji i rządów ksieni staniąteckiej tłumacz pracy, Józef Kobielski, przebywał w kolegium krakowskim³⁵.

Kolegium lwowskie³⁶ po śmierci Kaspra Drużbickiego (w 1662 r. w Poznaniu³⁷), zdecydowało się ofiarować jego wysoko ocenianą książkę *Droga doskonałości chrześcijańskiej...* dwóm ksieniom. Najpierw, w 1665 r., ksieni chełmińskiej, Dorocie Olszewskiej³⁸ („A Przewiełbnej Imci. Pannie Dorocie Olszewskiej Ksieni Chełmińskiej i Wielebnemu Klasztoru Chełmińskiego Zgromadzeniu, Ofiarowana”³⁹), a następnie ksieni benedyktynek lwowskich Magdalenie Dorocie Daniłowiczównie⁴⁰, określonej w dedykacji jako wzór doskonałości, godny naśladowania przez jej zgromadzenie. W tytule pracy oraz w formule nagłówkowej przypisania zaakcentowano godności zakonne przełożonej, a także wymieniono tytuły świeckie, zaznaczając w ten sposób jej wysoką pozycję w środowisku lokalnym⁴¹. W dedykacji podkreślono również, że Daniłowiczówna prowadziła mniszki do prawdziwej doskonałości i do kresu życia – chwały wiecznej⁴². Wybór życia zakonnego dowodził dążenia do tej doskonałości („sama się im ta droga ściele ... z podeptanego świata na żywot anielski”⁴³), a wzorem postępowania była droga, którą „wstępował do nieba św. Benedykt”, a którą przebył już autor książki. Publikacja zawierała 40 ćwiczeń, podzielonych na trzy części, omawiające kolejno: sytuację człowieka upadłego, doskonalenie określonych cnót oraz tzw. akty, służące do skoncentrowania myśli i uczuć na Bogu. Zasadniczym celem pracy było ukazanie etapów drogi rozwoju duchownego: od „oczyszczenia się z niedostatków”, przez „przybranie się w cnoty”, do zjednoczenia z Bogiem, od którego zależy doskonałość. Ćwiczenia służyły upodobnieniu się do Boga: „jednym że duchem, jednym że sercem, jednym że affektem”, „albowiem złączenie z Bogiem żarzy się ćwiczeniem w cnotach”⁴⁴. Jak już wspomniano w rozdziale czwartym, to samo kolegium w 1742 r. przypisało *Naukę życia dla nabycia duchownej umiejętności* (medytacje i rozważania na ośmiodniowe rekolekcje) jezuita Marcina Ługowskiego⁴⁵ innej ksieni lwowskiej, Magdalenie Kuropatnickiej⁴⁶. W dedykacji zarysowano wizerunek adresatki jako osoby „bogomyślnej” i pełnej „modestii”. Jezuita uznali ponadto, że to nie utwór ma wyróżnić i „unieśmiertelnić” adresatkę, lecz odwrotnie – to ona ma „przydać mu godności”, co świadczyło o tym, że tekst dedykacji był świadomie opracowanym panegirycznym. Autorzy przypisania akcentowali również swoje kontakty z ksienią, określając ją jako „łaskawą zakonowi dobrodziejkę”, którą to relację mieli nadzieję zachować⁴⁷.

Z kolei kolegium lubelskie polskie wydanie popularnej pracy Giovanniego Manni⁴⁸ dedykowali ksieni lwowskiej, Eleonorze Kazanowskiej⁴⁹. Wybór adresatki uzasadniali chęcią przedstawienia czytelnikom wzoru postępowania: unikania „znikomych świata pozorów pogardy”, a wyboru wartości nieprzemijających. W wierszu na herb przełożonej życzone jej, by:

Przy bramach Wielki Ksieni
niech Koło Wieczności
A w Domu niewzruszone staną
Szczęśliwości⁵⁰.

Książka, która dotyczyła zagadnienia życia chrześcijańskiego z perspektywy eschatologicznej, stanowiła wygodny pretekst do opisu pozostawionej „w świecie” rodziny ksieni, jej zastąg i koligacji, a przede wszystkim do podkreślenia wagi wyboru

życia zakonnego, spędzanego w codziennej „bogomyślności”. Ksienię, wielokrotnie określaną jako „dobrodziejkę” kolegium, ukazano jako osobę już realizującą wskazania zawarte w traktacie, co powinno stanowić wystarczającą zachętę i „perswazję” do jego lektury. Dedykacje kończyły modlitewne życzenia duchowego dobra.

„Klasztorne struktury odnawiasz, same budujesz pustynie” – tak o dbałości ksieni Ludwiki Koźmińskiej⁵¹ z Ołoboku o życie zakonne pisali jezuita z kolegium kaliskiego⁵². W dedykacji do tomu rozważań rekolekcyjnych (pisanych, by „dać łatwy sposób rozmaitym osobom dom odprawienia pustyni duchownej”)⁵³ nakreślili oni wizerunek opatki jako „zwierciadła przykładów” oraz wzoru świętobliwości, roztropności i mądrości:

początkiem jesteś zakonnego ducha ... i sama najpierwsza animując, innych do świętobliwości doskonałej ... źródłem się stajesz duchownego wigoru⁵⁴.

Przedstawiając ją w kontekście zasług rodu i historii najbliższej rodziny, akcentowano jej energiczność, hojność i popularność w społeczeństwie lokalnym. Ofiarowana książka miała być wyrazem uznania zasług Koźmińskiej (dać „aplauz Imieniowi”) oraz prezentem „na wiązanie”.

Kolegium sandomierskie związane było z miejscowym klaszturem benedyktynek różnymi posługami „duchowymi”⁵⁵. Potwierdzają to liczne teksty, przygotowywane na potrzeby mniszek i im dedykowane. Annie Chrzęstowskiej⁵⁶ i konwentowi „pod jej zarządem” jezuita o inicjałach W.Ł. przypisał traktat z zakresu *de arte bene moriendi*⁵⁷. Działalność ksieni uznał on za wzór życia doskonałego i przygotowania do dobrej śmierci: „nie tak literalną informacją, jako żywe życia zakonnego przygotowanie do szczęśliwej śmierci pracy mojej modelusz daję”⁵⁸. Podkreślał następnie „taskawość” przełożonej, widoczną w życiu zakonnym, prywatnym i publicznym, a klasztor porównał do raj, zasadzonego liliami i różami, na straży którego stoi ksieni „rozumna, nabożna, cierpliwa i miłosierna”⁵⁹.

Znany polemista jezuita Kasper Sawicki⁶⁰ traktat kardynała Roberta Bellarmina⁶¹ (którego poznał w czasie studiów w Rzymie) przetłumaczył dla osób konsekrowanych „obojej płci”, nieznających łaciny, zwłaszcza jednak dla zakonnice, by „przeglądały się w pracy jak w zwierciadle”, przypatrując się światu „okiem jasnym serc i dusz”⁶². Pracę uznał za szczególnie wartościową („księgi nie z wielu kart, ale z wielu pożytków wagę i szacunek swój miewać zwykły”⁶³), pobudzającą do chwaleń Boga i dostrzegania w stworzeniu Jego podobieństwa. Jako dawny „sługa domu”, dedykował ją „Wielebnym Pannom Pannie Annie Zakonu ś. Franciszka trzeciej Reguły i Pannie Grizeldzie Zakonu karmelitańskiego P. Maryey Zebrzydowskim rodzonym sobie siostram a Jaśnie Wielmożnego Pana P. Mikołaja Zebrzydowskiego wojewody generała krakowskiego córkom”. Był to wyraz wdzięczności dla rodziny, której zasługi i świętobliwe życie szczegółowo omówił.

Rok później kolejny przekład pracy Bellarmina⁶⁴ dedykował klarysce krakowskiej, Jadwidze Tarłównie⁶⁵, córce Zygmunta Tarły, kasztelana sądeckiego⁶⁶. W przedmowie Sawicki uznał książkę za godną głoszenia nie tylko łacińskim, ale „wszystkimi języka-

mi”, w tym także „słowieńskim”, gdyż zawierała piękny „konterfekt” nieba. Zwracając się bezpośrednio do Tarłówny, jezuita podkreślił zwłaszcza dokonany przez nią wybór życia zakonnego, skutkujący rezygnacją z profitów wynikających z koligacji rodzinnych i pozycji „w świecie”. Nagrodą dla niej miało być osiągnięcie wiecznego szczęścia, wzorem innych panien błogostawionych.

Inny jezuita, Szymon Wysocki⁶⁷, przekład pracy Girolamo Piattiego⁶⁸, szczególnie cennej dla osób duchownych, ofiarował w 1606 r. ksieni ołobockiej Elżbiecie Ciemieńskiej⁶⁹. Dedykacja potwierdzała osobisty kontakt z adresatką, gdyż tłumacz odwołał się w tekście do rozmowy sprzed czterech lat (nazajutrz po jej konsekracji), dotyczącej nauk z kazania wygłoszonego poprzedniego dnia. Była w nim mowa głównie o „zacości” i niebezpieczeństwach łączących się z pełnieniem nowej funkcji⁷⁰. Autor przypomniał, że ksieni odbyła profesję w młodym wieku, zwracał uwagę na odpowiedzialność wynikającą z rządzenia wspólnotą, w tym z zajmowania się liczną służbą i gośćmi, a także wyrażał wdzięczność ze względu na jej „szczodroblliwość i łaskawość”.

Profesor teologii moralnej i prawa kanonicznego w Płocku, jezuita Łukasz Paprocki⁷¹, który zebrał opisy łask doznawanych za przyczyną cudownego obrazu Bogarodzicy, umieszczonego przy ścianie północnej w nawie kościoła pw. Wniebowzięcia NMP w Sierpcu, opublikował je w 1652 r.⁷² wraz z dedykacją dla „Katarzyny z Potulic Potulickiej ksieni sierpskiej i wszystkiego Świątobliwego Zgromadzenia tegoż klasztoru sierpskiego Reguły S. Benedykta”. Przełożoną wybrano 14 stycznia, konfirmowano 21 stycznia. Informacje o jej pochodzeniu (jej ciotką była Anna Potulicka) stały się powodem do wypisania pochwały rodu, a następnie konwencjonalnego wymienienia cnót przełożonej, m.in. odwagi, pobożności i szczególnego nabożeństwa do Bogarodzicy.

Kolejny jezuita, Maciej Ignacy Tłuczyński⁷³, swój *Raj paniński*⁷⁴ dedykował w 1682 r. ksieni Daniłowiczównie, opisując i ilustrując w przywołaniu godne naśladowania zalety przełożonej lwowskiej (mądrość, cierpliwość, „godność i dostojność”, prawdziwą świątobliwość oraz męstwo). Książkę swą adresował do wszystkich osób wybierających „stan paniński”. Kościół porównał do raj, a panny do rozkwitających kwiatów, z „owocami cnót i zasług”, z których wymienił: czystość, pokorę, miłość Boga i bliźniego, powściągliwość, skromność, przestrzeganie „osobności, która jest szkołą wstydu”, „trwanie w obecności Boskiej”, pilność i „strzeżenie się niedbalstwa”, modlitwę, „spokojne sumienie”, wstrzemięźliwość i cierpliwość. Drogą do ich nabycia miały być umartwienia, a przezwyciężaniu pokus służyła modlitwa i nabożeństwa do Najświętszej Panny, Jezusa ukrzyżowanego, Najświętszego Sakramentu, Trójcy Świętej oraz aniołów⁷⁵.

Profesor matematyki, retoryki i języka hebrajskiego, Jan Chomentowski⁷⁶, który przetłumaczył cztery prace Jeremiasa Drexela, w 1626 r. dedykował jego *Obraz wieczności* ksieni norbertanek zwierzynieckich, Dorocie Kątskiej. W okresie 53 lat jej rządów⁷⁷ wspólnota przeżywała okres intensywnego rozwoju i odnowy nie tylko materialnej, ale przede wszystkim duchowej⁷⁸. Bezpośrednim powodem przypisania tekstu była wiadomość o częstym rozważaniu przez przełożoną „szczęśliwej wieczności”. Autor uznał, że życie każdego jest krótkie, śmierć pewna, ciało spocznie w grobie, a duszę czeka sąd Boga, odmienny od ludzkiego. Wysnuł stąd wniosek, że wieczność

może być szczęśliwa albo zgubna. Tę konkluzję obrazowała także sentencja św. Franciszka:

Mała tu rozkosz i uciechy płonne,
Lecz potym męki będą nieskończone.
Mały tu ucisk i nie długa praca,
Potym się w wieczne radości obraca.
Wybieraj sobie
Wiele wezwanych, a wybranych mało,
A każdy weźmie swą nagrodę cało⁷⁹.

Jezuita przyjął, że ksieni wraz z podległymi sobie zakonniceami przez świętobliwe życie i pełnienie uczynków miłosierdzia już zasłużyła na szczęśliwą wieczność. Tę ocenę zawarł także w wierszu na herb ksieni – Brochwicz:

Nie dziki to Jelonek, lecz pewnie z jakiego
Zwierzyńca pnie się w niebo, jak w dom Pana swego.
Znać niebo i Zwierzyniec jednego jest Pana
A Jelonek czy Łani jego ukochana.
Za nim idź: a on drogę pokażeć do nieba,
Na którą wierz mi bliższej szukać ci nie trzeba.
Wieczność miej przed oczyma, kogoż z tych niskości
Nie przeniosą w momencie do wiecznej radości⁸⁰.

Tłumaczenie innego traktatu Drexela⁸¹ Chomentowski ofiarował „afektem dobrym” drugiej ksieni benedyktynek sandomierskich, Elżbiecie Magdalenie Skotnickiej⁸². W dedykacji, datowanej 15 lipca 1638 r., przedstawił życie ludzkie jako pielgrzymowanie do „niebieskiej ojczyzny”, domu Ojca, ilustrując ten wywód przykładami z pism Ojców Kościoła i Ewangelii. Następnie zwrócił się do benedyktynek jako do „córek Boskich”. Dobra znajomość konwentu⁸³ pozwoliła mu nakreślić pochlebny wizerunek wspólnoty, w której „panowały” większe niż w innych klasztorach ubóstwo, karność, „ostrość” i pilność zakonna w zachowaniu ślubów, szczere poszukiwanie Boga, opuszczenie światowych związków oraz doskonałość. Na szczególną pochwałę zasłużyła jednak dbałość mniszek o życie wieczne (zwracanie „oczu baczących ... do szczęśliwej wieczności”⁸⁴), tym bardziej że „na ścieszce tej zakonnej ... zasadził się ten wąż piekielny ... zdradę gotując”⁸⁵. Tekst kończyły życzenia „czujności w pielgrzymowaniu”, którego koniec obrazowało otwarte niebo i postać Jezusa, nawiązujące do wizji św. Szczepana (Dz 7,56).

Dedykację dla pierwszej ksieni norbertanek krakowskich, Barbary Urszuli Humnickiej⁸⁶, zamieszczoną w książce brackiej *Laur niezwiędłej niewinności*⁸⁷, podpisał jezuita o inicjałach F.A.L. Praca zawierała historię i „powinności” organizacji, która istniała przy kościele farnym św. Szczepana, spis odpustów, litanie, godzinki, a przede wszystkim opis żywota i męczeństwa św. Urszuli⁸⁸. Pierwotnie na potrzeby bractwa

(zatwierdzonego w 1621 r.) jego ustawy i modlitwy opublikował w 1614 r. Krzysztof Trzcziński⁸⁹, jednak „tych książeczek jak z druku, tak i z rąk ludzkich wyszłych prawie nie ma”⁹⁰. Z zachowanego egzemplarza przedrukowano zatem część tekstów, uzupełniając je o godzinki i nabożeństwa z kazań Heinricha Engelgrave⁹¹. Tytuł pracy – *Laurus* – był anagramem imienia Urszula⁹², nawiązywał więc do imienia ksieni, która już „pokonała świat”, a wypowiedziała wojnę „honorowi i fortunie”. Ponieważ jednak „Książka ta która do rąk ... podaję, za lat kilka molów to będzie i czasu wszystko trawiącego pastwa”⁹³, za prawdziwe świadectwo pamięci o św. Urszuli uznał on życie Humnickiej oraz podległych jej 20 zakonnicek, „stąd klasztor jej może zwać się panteon”⁹⁴:

każda w pułku twoim heroina, zwierciadłem, w którym razem wszystkie Urszuli roty zobaczyć łatwo. Każda w obłoku zakonnym tęcza z tysięcznych złożona cnót kolorów, każda świętszym Prometeuszem⁹⁵.

Nawiązanie do popularnego kultu Towarzystek świętej umożliwiło mu wyszczególnienie pożądanych cnót zakonnicek (by „na dzień każdy inną by co raz wyczytały świętą”), np. Prudencjanna to roztropność, Hilaria – pogoda, Kandyda – niewinność, Regina – „umysł”, a Agnieszka – „herbowy Baranek”. Autor wymienił następnie norbertanki (dokonał „lustracji wojska”), krótko charakteryzując ich cechy, co dowodziło dobrej znajomości wspólnoty⁹⁶. Były to (oprócz wspomnianej ksieni): jej rodzona siostra Anna Humnicka (bystry rozum, rozsądek, świętobliwość), przeorysza Anna Rusocka, panny Olszamowska i Wielowiejska („trzy gracje”), Barbara Teresa Chwalibożanka („Boga samego chwali”), Zuzanna Stroińska („niewinnością w zakonie swoją reprezentuje Patronkę”), trzy Zofie – Zeliszevska, Anderska, Truszkowska („nie tylko mądrości, ale świętobliwości akademia, w której reguły swoje sam cnoty Nauczyciel napisał Norbert”), Teresa Szembekówna, Barbara Firlejówna, Katarzyna Mieszowska i Katarzyna Kocińska („koło⁹⁷ do Boga toczy się w afektach”), Kunegunda Stradomska („na Chrystusowy krzyż wbita”), sekretarka ksieni Teresa Dłuska (podkreślał jej dyskrecję), Eleonora Grodzicka („bity gościniec po zdeptanej herbowej podkowie”), Aleksandra Rutkowska („walecznych spraw bohaterka”), Franciszka Strojowska („seraficzna panna”), Aniela Reczyńska („imieniem i rzeczą anioł”). Zarazem tak pochlebnie opisane „wojsko” to nie tylko 20 panien, lecz „całe Urszuli dywizje”⁹⁸, stąd ksieni „w każdej z osobna Panien twoich świętobliwości i pobożnych uczynków multiplikacje rachować może”⁹⁹.

Znany dogmatyk i teolog, Jan Morawski¹⁰⁰ swoje kazania na niedziele, święta i dziesięciodniowe rekolekcje¹⁰¹ ofiarował ksieni Justynie Partejównie z Chełmna¹⁰² oraz jej zgromadzeniu zakonnemu. W dedykacji opisał przełożoną jako osobę szczególnie dbałą o odprawianie godzin kanonicznych, posłuszną wezwaniom Ducha Świętego i „bogatą w zakonne cnoty” (w zakonie spędziła 53 lata, z czego 25 jako przełożona), a klasztor chełmiński porównał do „dobrej roli”, przygotowanej przez nią do przyjęcia nauk duchowych, także w czasie często odprawianych rekolekcji ignacjańskich. Wspomniał także o Magdalenie Mortęskiej jako fundatorce „kolegium” toruńskiego, nawiązując w ten sposób do związku benedyktynek reformowanych z jezuicką formacją zakonną.

Wyjątkowe miejsce wśród barokowych cykli emblematyczno-heraldycznych, będących zbiorami poetyckich wariacji na temat jednego herbu¹⁰³, zajmuje praca autora kazań panegirycznych, jezuita Karola Piotra Sawickiego¹⁰⁴. *Krzywda bez szkody, to jest... herbowna Podkowa przy imieninach Patrona Świętego*¹⁰⁵, dedykowana hetmanowi wielkiemu koronnemu, Mateuszowi Rzewuskiemu¹⁰⁶ zawierała refleksje i ilustracje na temat jego herbu. Po śmierci magnata Sawicki ofiarował swoją pracę jego córce, Ludwice Rzewuskiej. Zmienił jednak tytuł dzieła, niektóre ryciny, część wierszy oraz dodał nowy list dedykacyjny. Okazją stała się uroczystość jej konfirmacji 5 maja 1730 r. na ksienię benedyktynek lwowskich. Elementy przypisania dzieła zawierał już tytuł pracy: *Krzywda po wzgardzonym dla Boga świecie... i zdeptanej herbownej Podkowie... Jejmości Pannie Annie Ludowice Rzewuski Ksieni Konwentu Lwowskiego... przy solennej na tenże Urząd Konsekracji na szczyt Wielkiej Imienia Wzgardzicielki świata... z powinnym honorem wet za wet oddana*. Dedykacja miała charakter okazjonalny: w inskrypcji autor przywołał adresatkę tylko jako ksienię konwentu lwowskiego, pominął zaś inne przysługujące jej tytuły. Następnie w podniosłym stylu zwracał się bezpośrednio do nowo obranej przełożonej i nawiązując do konceptu wyrażonego w tytule – wzgardzonych honorów („cieni cnót”) „wet za wet” oddanych – wymieniał jej widoczne „dla świata” i właśnie „uhonorowane” zalety: wyrzeczenie się siebie, ubóstwo, pokorę i skromność. Na koniec podkreślił takie cechy rodu, jak: odwaga, męstwo, dbałość o wspólne dobro i dążenie do sławy.

Przedstawicielkom różnych zakonów dedykowali swoje prace także **dominikanie**. Walenty Ratyboriens (Raciborczyk), tłumacz pracy *Praktyka duchowna iedney Sługi Bozey Przykładem ktorey może ktorakolwiek zakonnica albo zakonna osoba ćwiczyć się, aby mogła podobać się więcey Iezusowi Chrystusowi dusze swoiey Oblubieńcowi barzo pozyteczna y potrzebna dla odnowienia ducha w zachowaiu Reguł y zycia duchownego w klasztorach*¹⁰⁷ ofiarował ją dominikankom raciborskim, których „żarliwość”, „skłonność” do doskonałego życia i „zakonną obserwancję” poznał w czasie posługi przy ich spowiedniku, twierdząc wręcz, że dzięki ich modlitwom został dominikaninem¹⁰⁸. Potraktował on swe tłumaczenie jako ważne działanie „dla poratowania tych sług Bożych osobliwe, które w doskonałość życia zaprawić się pragną”¹⁰⁹ i wyraził nadzieję, że ksieni Katarzyna Paczyńska¹¹⁰ będzie wzorem w „pilnym czytaniu tej książki i onej żywym praktykowaniu”¹¹¹. Wspominał następnie dzieje klasztoru, zwłaszcza jego fundację, dokonaną przez Leszka Białego oraz zasługi córki księcia, Eufemii Domicelli¹¹². Uznał, że jest ona nieustającym przykładem życia świętobliwego oraz opisał grób i cuda, przy nim doznawane: „szczyście się grobem tej wonnej lilii i pocieszacie tym, że kołatanie węń wewnątrz przestrzeżone bywacie do przygotowania się na śmierć”¹¹³.

Inny dominikanin, przeor krakowskiego konwentu św. Trójcy, uznany kaznodzieja i pisarz Cyprian Sapecki¹¹⁴ swą wierszowaną pracę hagiograficzną *Kalendarz niebieski na każdy rok służący z przykładów y Żywotow SS*¹¹⁵ ofiarował ksieni norbertanek zwierzynieckich, Małgorzacie Rabsztyńskiej¹¹⁶. W wierszu na herb zawarł pochwałę pobożności przełożonej i zasług jej rodu. Podobną treść miała także dedykacja w formie akrostychu¹¹⁷, tworzącego napis MAŁGORZATA MARIANNA RAPSZTYNSKA VIVAT:

M inucyje oddają bardzo małą pracą.
 A lbo KALENDARZ w którym opisaną pracą,
 Ł aski Boskiej doznając, mają Świąci w Chwale,
 G dzie jak Serafinowie w miłości upale,
 O sobliwie goreją widząc BOGA swego.
 R ozumnemi oczami w TRÓJCY jedyne.
 Z nacznie i Ty pracujesz Mościa Panno KSIENI,
 A nielski kandor w Tobie pewno się nie mieni,
 T orem idziesz NORBERTA, swego Fundatora
 A bdankowawszy¹¹⁸ światu, poszłaś do Klasztora
 M iędzy śliczne Lilie, przeniósłszy Herbowną
 A ntenatow LILIA, zostałaś Duchowną.
 R APSZTYŃSKICH mocne KLAMRY utrzymać Twej cnoty
 I BELCÓW, BOLÓW, NIEMIRÓW, GRABIŃSKICH Klejnoty,
 A ni WOLSKICH, GRABKOWSKICH, DROHOJEWSKICH sztuki
 N ie mogły, tak spieszyłaś do świętej nauki,
 N a Premonstrat prześliczny, lub Zwierzyniec cudny,
 A raczej Raj Niebieski, kędy świat obłudny,
 R ugują z serca swego Nimfy Chrystusowe,
 A ssystując mu zawsze do służby gotowe.
 P rym teraz otrzymałaś nad temi Nimfami¹¹⁹,
 S łowem, dobrym przykładem, innemi cnotami.
 Z awsze im marszałkując, widział Konwent z młodu
 T woje prace, fatygi, widział dość dowodu,
 Y imprez świętych, zakonnych obyczajów siła
 N orbertanek, więc KSIENIA cnota Cię głosiła,
 S wiesz teraz jak Słońce na cnym Premonstracie,
 K onwent zdobisz splendorem na liliowej szacie.
 A lbo się lśniesz jak perła w przezacnym Imieniu
 V tajona w klauzurze przy zakonnym cieniu.
 I nne mijam przymioty, wiedząc iż Perła
 V krywa się lub godna Królewskiego Berła
 A spekt dobry niech sprzyja, niech się wszystko zdarza,
 T egoć uprzejmie życzy AUCTOR Kalendarza.

Także wierszem kaznodzieja przedstawiał następnie życie i zasługi świętych panien, zaznaczając ich przynależność zakonną. Przykładowo, św. Katarzynę ze Sieny opisał następująco:

S. Katarzyny Seneńskiej Zakonu naszego
 Katarzyna pobożnie wychowana w Sennie,
 W zakonie żywot wiodła ledwie nie bezsennie,
 Kamień u niej wezgiówek, a łóżko tarcica,

Duch w Bogu jęczał zawsze, jak synogarlica
Katarzynie koronę jedną złotolitą
Prezentuje Zbawiciel, drugą z ciernia wita,
Panna złotą minąwszy, cierniowa obiera,
Którą nosząc, zaledwie z bólu nie umiera¹²⁰.

O Teresie z Ávili zaś pisał:

S. Teresy Serafickiej Panny
Teresa zacna Dama w Abuli
Z młodości do Chrystusa z afektem się tuli.
Przyjął Chrystus dobrą chęć, przyjął i kochanie,
Wzajemnie też oświadczył w kochaniu staranie.

Czyta Teresa młoda męczeńskie żywoty,
Więc bieży do Afryki z miłości, z ochoty,
Chcąc męczennicą zostać, gdy tam nie zostaje,
Wraca w dom, aż serafin, strzałą w bok jej daje

Panną być oraz Matką, jeszcze nie czytana,
Po Pannie Przenaświętszej, historia dana,
Teresa Panną, Matką na Górze Karmelu,
Bez męża ma dość córek i synów tak wielu¹²¹.

Z kolei dominikanin krakowski, Tomasz Tomicki¹²² przetłumaczony z łaciny żywot św. Róży z Limy¹²³ dedykował „Przewielebney W Chrystusie a mnie wielce mościwej Pannie Jej Mosci Pannie Annie z Szejnberku Kostczance Ksieni Jarosławskiej Zakonu Świętego Benedikta Reformowanego i wszystkiemu Świątobliwemu w tymże klasztorze zgromadzeniu”. Powodem wyboru adresatki były jej zakonne zasługi, stąd praca – historia życia świętej – „garnie się do wirydarza benedyktyńskiego”¹²⁴, do którego Tomicki już zaliczył Mortęską i Kostczankę.

Krąg zakonnic, którym swe książki ofiarowywali członkowie innych zakonów był bardziej ograniczony. **Cystersi** i **benedyktyni** wybierali na adresatki zwykle przedstawicielki wspólnot o tradycji mniszej. Przykładowo, profes i przeor bledzewski, Alberyk Kościński przypisał swoje dziesięciodniowe rekolekcje ksieni cysterek trzebnickich, Krystynie Pawłowskiej¹²⁵. Pomijając zwyczajowe opisywanie świątobliwości jej życia i cnót osobistych, nawiązał do nich pośrednio, gdyż za szczególnie istotne w życiu zakonnym uznał medytację, mające na celu ćwiczenie „duszy” (pamięci, rozumu, woli), pamięci (o Bogu i rzeczach ostatecznych), umysłu („spraw boskich”) i woli (unikania grzechów i nabywania cnót). W rozmyślaniach – odnosząc się do wersetów z Pieśni nad Pieśniami – wykorzystał porównania często wówczas stosowane w opisie życia zakonnego: klasztoru do ogrodu zamkniętego¹²⁶, a zakonnic do lilii¹²⁷, symbolizujących czystość, miłość Boga, świątobliwość, pokorę¹²⁸.

Mniś z opactw w Tyńcu i na Świętym Krzyżu ofiarowywali swoje publikacje benedyktynkom ze Staniątek. Jedną z takich ksiązek była historia zakonu, którą na podstawie kronik klasztornych i innych dokumentów przygotował przeor Wojciech Płocki. Bezpośrednią pobudką do podjęcia tej pracy była jego rozmowa z ksienią Anną Cecylią Trzcinińską¹²⁹, z której wynikało, iż znała ona żywot św. Benedykta spisany przez bł. Grzegorza (który wielokrotnie „z uciechą swoją” czytała), lecz że brakowało jej jednak dokładniejszych informacji o pozostałych świętych benedyktyńskich¹³⁰. Odpowiedzią na to zapotrzebowanie była książka jej dedykowana, zawierająca żywoty, opisy cudów i modlitwy, z których „obrok duchowny dla nauki i pociechy”¹³¹ stanowiły zwłaszcza dzieje świątobliwych mniszek Scholastyki, Galli, Radegundy, Monegundy, Cecylii, Hildegardy (która była „nauką duchowną i duchem prorockim, pisaniem ksiąg dziwnie mądrych nad podziwienie wstawiona, której pisma papież... pochwalił i potwierdził”¹³²) oraz Franciszki Rzymianki („jej żywot zebrany, wydany, można czytać po polsku”¹³³).

Inną pracą był żywot św. Walburgii¹³⁴ przypisany przez Wojciecha Musiałowskiego¹³⁵ z opactwa świętokrzyskiego Małgorzacie Jordanównie¹³⁶, która szczególnie propagowała kult świętej, m.in. jej olej – „z dalekich dostawszy nacyji”¹³⁷ – umieściła w ołtarzu. W utrzymanej w panegirycznym tonie przemowie benedyktyn wspominał także inne zasługi „wiekopomnej wdzięczności przenaigodniejszej” ksieni: m.in. odnowienie kaplicy NMP Bolesnej i pomoc udzieloną franciszkanom po pożarze w Bochni. Jej następczyni, Scholastyce Łojowskiej¹³⁸ (określonej jako „przyjaciółka cnoty” i „występkowi ustraszanie”¹³⁹) Musiałowski przypisał zaś swój przekład popularnych medytacji na osiem dni Johanna Baptysty Hutschenreitera, a na potrzeby klasztoru staniąteckiego przeznaczył dyrektorium¹⁴⁰.

Norbertanie dedykowali swoje prace przede wszystkim żeńskiej linii swojego zakonu. W 1615 r. Tomasz Roman przygotował katalog żywotów świątobliwych norbertanek, skompilowany z pracy Auberta Le Mire¹⁴¹ oraz „różnych pisarzów i autorów”¹⁴², który miał służyć „Pannom [zakonnym] na przykład wszystkim”, a pozostałym czytelnikom „na pożytek”¹⁴³. W pracy zamieścił też informacje o siostrach z konwentu zwierzynieckiego (Bronisławie, Weronice, Judycie i Wojstawie), a ponadto wykaz wszystkich klasztorów norbertanek polskich. Pracę swą dedykował ich przełożonym: Dorocie Stróżewskiej ze Strzelna, Zofii Chomentowskiej z Buska, Agnieszce Wygnańskiej z Imbramowic, ksieni z Łęczycy oraz Dorocie Kątskiej ze Zwierzyńca. Przypisanie miało formę wierszowanych sentencji, np.

Dorota Kącka panna w tym klasztorze,
Wodzem jest bo cnót i matką w tej mierze
Przykładem onej wielkiej męczenniczki,
Sposabia Panu panieńskie kwiateczki¹⁴⁴.

Teksty poświęcone poszczególnym ksieniom zawierały informacje dość skonwencjonalizowane, brakowało przy tym danych o przełożonej niedawno, bo w 1603 r., zało-

zonego konwentu w Łęczycy¹⁴⁵, dokąd sprowadzono norbertanki ze Strzelna (pierwszą przeoryszą była Katarzyna Szczawińska¹⁴⁶).

Z kolei „Na prośbę niektórych dusz nabożnych tej profesji” norbertanin o inicjatywach F.C. postanowił przełożyć wykład reguły. Opublikowany tekst tłumaczenia, „pracą i kosztem swym polerowany”, zadedykował ksieni Kątskiej oraz jej „namilszym siostróm i spółdziedziczkom Chrystusowym”. Autorem komentarza, w którym „łacno wszystkie niedostatki i choroby swe w nim często przeglądając, obaczyć”¹⁴⁷, był *vica-rius ordinis*, wizytator i reformator zakonu premonstraterńskiego, Servatio Lairvels¹⁴⁸.

Tego tylko niedostawało, aby tenże drogi Ociec i do córek też swoich w tych tu krajach Polskich językiem ich własnym mówił, ale i do tego z daru Bożego przyszło, bo mając na chwilę egzemplarz jeden łaciński tego tu komentarza i wykładu tu w klasztorze naszym, uczyniliśmy staranie ... abyśmy go też w polską naszą sukienkę ubrali do tego wysokość i powagę pisania iście trudnego i samym tylko uczonym służącego tak podali, żeby też i proste oblubienice Chrystusowe tych spółnych pociech i upominków duchownych uczestniczkami były¹⁴⁹.

Jak już pisano, za rządów Kątskiej wspólnota przeżywała intensywny rozwój, liczyła ponad 100 zakonnic¹⁵⁰, głównie pochodzenia szlacheckiego. Zdaniem tłumacza, w Zwierzyńcu „słabsza płeć przykładem Chrystusa Pana w pokorze i cierpliwości, w wzgardzie pompy świeckiej i umorzeniu afektów z natury złych” mieszka, „wszystkie cnoty Boskie za codzienny pokarm, delicje świata za żółć poczytając”¹⁵¹. Tymi „najsmaczniejszymi i najdroższymi fruktami i przysmakami” były wskazania św. Augustyna, „szeroko i snadniesznie” objaśnione w komentarzu reguły. Norbertanin uznał za zbyt cenne „dla uchronnej próżnej sławy” zalecanie tego tekstu, podkreślił jednak, że „sama rzecz jest tak znaczna i temu klasztorowi długo pamiętną zostanie”. List dedykacyjny kończyła prośba o przyjęcie pracy wesółym animuszem [tj. z zapałem – J.G.], za jeden znak uprzejmym posług.

Inny norbertanin, Jan Stanisław Kostka Wujkowski¹⁵², swe rozmyślania, zebrane „na kształt pracowitej pszczółki” z różnych „ascetów i kontemplatyków”¹⁵³, ofiarował „Najprzewielebniejszej w Bogu JeyMości Pannie, Pannie Zofij Grabińskiej Ksieni Ołobuckiej S.O. Patriarchy Bernarda osobiwej Dobrodziejce mojej”¹⁵⁴. Przełożona – w opinii autora przypisania oraz Jana Kantego z konwentu sulejowskiego – była osobą mądrą (co było zgodne ze znaczeniem jej imienia), stanowiącą „żywy przykład” życia chrześcijańskiego i stosowania nauk rekolekcyjnych. Praca Wujkowskiego przeznaczona była nie dla osób, które „mają dostatek innych ksiąg” lub „wysokiej i głębokiej są nauki”, lecz dla wszystkich, którzy nie posiadają ksiąg, nie czytają ich lub nie zajmują się nauką („modestus et non zoilus, gratus non invidus, studiosus non oscitans”)¹⁵⁵. Rekolekcje podzielił on na określoną liczbę dni, a korzystanie z rozważań powinno być dopasowane do „kompleksyj” osoby (jeśli „słaba i niepewna”, należało zważać, by zbyt długo nie zajmowała się lekturą, lecz aby przerywała ją pracą ręczną).

Franciszkanie poprzez dedykacje honorowali głównie przełożone szczególnie zastufone dla zakonu. Przykładowo, Adrian Kozłowicz określił ksienię norbertanek zwierzynieckich, Justynę Oraczowską¹⁵⁶, jako „osobliwą franciszkańskiego zakonu patronkę”¹⁵⁷. Książka, którą jej ofiarował, była przeznaczona głównie na potrzeby nowicjatu. Precyzowała ona cel życia zakonnego nie tylko jako służbę Bogu (gdyż jest to zadaniem każdego chrześcijanina) lub miłość do Niego (co wyrażało przykazanie Dekalogu), lecz jako miłość szczególną, w której Jezus jest Oblubieńcem (to właśnie obrazowała profesja zakonna). Choć za jeden ze środków osiągnięcia zakonnej doskonałości uznał autor ważną lekturę, to istotniejszym powodem przypisania książki ksieni było prawdopodobnie pragnienie uzyskania jej zgody na otrzymanie przez niego funkcji duszpasterskiej w klasztorze¹⁵⁸.

Ludwik Miske, w latach 1742–1745 prowincjał, a następnie gwardian franciszkanów konwentalnych w Poznaniu (1745–1768)¹⁵⁹, autor wielu tekstów panegirycznych oraz podręcznika, swą najważniejszą pracą hagiograficzną, czyli żywot św. Jadwigi¹⁶⁰, zadedykował ksieni trzebnickiej Benedyktce Mariannie Biernackiej¹⁶¹. W przypisaniu wspominał, że praca dotąd „kryła się w drukarskich cieniach”, prosił o wybaczenie za opóźnienie prezentu, przynieszonego „na znak wdzięczności”, aby „jakakolwiek o S. Jadwidze nie zdała się zniknąć wiadomość” oraz by dać zachętę do jej naśladowania, „bez ozdób krasomowskich”. Opisywał następnie pochodzenie i zasługi ksieni (określonej jako „najosobliwsza dobrodziejka”) dla klasztoru, z wyszczególnieniem jej zakonnych cnót („cnót S. Jadwigi wzorem i rytraktom [wizerunkiem – J.G.] jeste”), prosząc ją o obronę pracy przed zoilami (złośliwymi krytykami). Dedykację kończył akrostych z imieniem przełożonej.

Przedstawiciele innych zakonów: **augustianie, paulini i karmelici dawnej obserwancji** dedykowali siostronom na ogół tylko pojedyncze prace. Prowincjał augustianów Jakub Mojski w 1607 r. ofiarował pierwszej przełożonej krakowskich augustianek, Katarzynie Kłobuckiej¹⁶², egzemplarz reguły, „widząc, że te Siostry ... rozrządzenia doskonalszego potrzebują, com sądził w tej mierze skutecznego do jednej kupy zebrawszy kazałem wydrukować”¹⁶³. Inny augustianin, o kryptonimie T.K., zadedykował w 1760 r. przeorzyzy augustianek, Justynie Kosickiej¹⁶⁴ przedruk (z dodaniem zbioru cudów) żywota augustianina Izajasza Bonera, „z wielu autorów zebrany” jako „trybut” i „zadatek wdzięczności i przysługi”¹⁶⁵, pióra Fulgentego Dryjackiego¹⁶⁶. Konwencjonalne podkreślenie „małości” przekazanego „ubogiego” daru zwielokrotnił, zestawiając go z zasługami ksieni:

[n]igdy by się bowiem te liche staranie moje o drukarską nie obito prasę, gdybym się niepłonną tuczył nadzieją, że lubo nikczemną ale zobligowaną wdzięczność otrzyma u Ciebie admisse¹⁶⁷,

czyli życzliwe przyjęcie. Autor dedykacji zapewniał też adresatkę o swojej „dożywotniej” modlitwie w jej intencji.

Z kolei przeor konwentu paulińskiego św. Stanisława na Skalce, Albin Konczycki, pracę Andrzeja Małskiego (kanonika w Żółkwi), którą cenzor określił jako „Psałte-

rzyk na kształt Bonawentury polskim rytmem napisany na pociechę wiernych”¹⁶⁸, zadedykował ksieni zwierzynieckiej, Kątskiej. O wyborze adresatki zadecydowała jej „życzliwość” dla paulinów (darczyńca określił ją jako „Pannę i Dobrodziejkę mnie wielce Mciwą”). Przeor zalecał, by ksieni często czytała psalterz („wdzierając się ... z tego będzie instrument pociech i ochota w nabożeństwie”¹⁶⁹), życzył też, by opiekunką klasztoru została – wzorem św. Teresy – sama Maryja. Ofiarowana edycja była oczekiwana, gdyż dotąd były znane tylko wydania św. Bonawentury oraz psalterza w przekładzie Jana Kochanowskiego. To z przekonania o wartości tekstu, który

serca czytających ... melodyją jak ona lutnia Orfeuszowa alteruje, wiąże i do tejsze, która bywa w ustach śpiewających, pobudza chwały Bożej, i przeto też się te pienia Dawidowe Psalterzem pieczętują¹⁷⁰,

wynikała chęć jego udostępnienia „rytmem polskim”:

Aniołowie na niebie, i święci śpiewają
Tegoż w duchu kościelne pienia nauczają
Rzymskim, greckim, hebrajskim pismem był uczczony
Jezus Chrystus Mesyjasz, na krzyżu zmęczony
Słusznie Polak polskim się rytme[m] przysługuje
Przenaświętszej Maryjey, której pomoc czuje¹⁷¹.

Także tylko jedną dedykację odnaleziono w przypadku karmelitów dawnej obserwacji. Otóż definitorem prowincji polskiej, Ludwik Pierzchalski, który przygotował przekład nabożeństw i zebrał litanie do świętych swojego zakonu, uznał za „rzecz przyzwoitą”, by pracę tę zadedykować ksieni staniąteckiej Katarzynie Małachowskiej¹⁷², określonej jako „panna i dobrodziejka”. W liście nakreślił obraz przymiotów przełożonej, zwłaszcza jej cnót i godności zakonnych. Opuszczeniu „familii i paranteli”, „pogardzie fortun, honorów, przyjaźni i estymacji świata tego” przeciwstawił „gorącość” ducha i męstwo, czego efektem była ścisła obserwacja i zachowanie ustaw we wspólnocie staniąteckiej. Według niego ksieni to wzór pokory, cierpliwości, bogomyślności, miłości Boga, mądrości, podobnie jak jej święta patronka, Katarzyna¹⁷³. Jednak o wyborze adresatki dedykacji zadecydował głównie fakt, że gdy Pierzchalski w czasie przygotowywania tekstu był regentem konwentu krakowskiego na Piasku, sławnego z obrazu Maryi z Dzieciątkiem, adorowanej przez aniołów¹⁷⁴, Małachowska co roku pielgrzymowała do tego cudownego wizerunku, dając wszystkim przykład pobożności¹⁷⁵. Ofiarowana jej praca miała posłużyć codziennemu nabożeństwu, zawierała zatem m.in. sposób polecania się opiece Maryi „Piaskowej”, Jej pozdrowienie, pieśni, liczne litanie, w tym do ss. Benedykta i Scholastyki. Autor był przekonany, że utwór opublikowany „pod tak godnym imieniem a sławą świątobliwości” ksieni spotka się z dobrym przyjęciem.

Niewątpliwie listy dedykacyjne zakonników pokazują, które zakony męskie utrzymywały najbardziej aktywne kontakty z klasztorami żeńskimi, a zarazem obrazują charakter tych relacji. W przypadku osób tej samej reguły powszechnym motywem przypisania były powody religijne, występujące także w przypadku spowiedników czy rekolekjonistów. Równie częste były względy utylitarne, gdy tekst ofiarowywano (wówczas wyraźnie określonej adresatce) jako wyraz wdzięczności za uzyskane czy oczekiwane „dobrodziejstwa”.

2. DEDYKACJE DUCHOWIEŃSTWA DIECEZJALNEGO

Podobny charakter miały przypisania duchownych niezwiązanych ze środowiskiem zakonnym. Kanonik lwowski, Jakub Gawath¹⁷⁶, był promotorem Bractwa Bożego Ciała, zarządzał archidiecezją pod nieobecność arcybiskupa Wojciecha Korycińskiego, klasztorom „panieńskim” jednak najbardziej przysłużył się dzięki swoim pracom translatorskim. Dla przełożonej lwowskich karmelitanek, Marceliny Kobylińskiej, przetłumaczył („dla tych, co łaciny nie znają”) tekst poświęcony chwale Najświętszej Maryi Panny¹⁷⁷, otrzymany od łowczego lwowskiego, Kaspra Wielżyńskiego. Do dedykacji dołączył wiersz na herb, zawierający życzenia dla adresatki:

Łódź, Korab, Kościół, Zakon, zacne są obrony
Na ciała albo dusze, szturmy, z wszelkiej strony.
W swej Łodzi Kobylińscy cali zostawali
Z Inflant, z Moskwy, i z Tatar, gdy szturmy sptałzali.
Tęż Łódź cna Marcelino w zakonną wprawiła.
Byś w niej na szturmy duszne, bezpieczniejsza żyła¹⁷⁸.

Znany kanonik krakowski, tłumacz i wydawca dzieł ascetycznych Stanisław Grochowski¹⁷⁹ uznawał lekturę ksiąg „dobrych i pobożnych”, tych zwłaszcza,

[które] nas od grzechów do pokuty, od ziemi do nieba prowadzą, albo uczą umartwiać członki nasze, odejmując ich okrucieństwu złych namiętności¹⁸⁰

za szczególnie ważną dla chrześcijan. Wykorzystując znany topos literacki (twórczość jako zbieranie miodu przez pszczoły) do opisu sytuacji klasztoru zwierzynieckiego, porównał ksienię Kątską do kosza pełnego kwiatów, który „zbiera” zdania Ojców Świętych. Jego praca *Zabaw, Cwiczenia, y niektórych Modlitw dla Panien Zakonnych krotko zebranych, Część Pierwsza* z założenia miała charakter parenetyczny, była wierszowanym opisem cech i cnót, które należy nabyć (żał za grzechy, radość duchowna itp.) oraz praktyk do ćwiczenia w życiu zakonnym (rachunek sumienia, umartwienia ciała). Korzystanie z niej powinno się zatem przyczynić do wzrostu pobożności, nabożeństwa i bogo-

myślności norbertanek, na które – jako wynik życia świątobliwego – czekała „korona niebieska”. Taka ocena zgromadzenia, a zwłaszcza liczne uwagi, dotyczące działalności ksieni¹⁸¹, wskazują na dobrą znajomość tamtejszej wspólnoty¹⁸². Wierszowana dedykacja była zarówno pochwałą bogobojności i „męskiego” serca Kątskiej, jak i opisem pożytków, wynikających z lektury tłumaczenia łacińskich wierszy de la Puente¹⁸³:

... Kartę którą ofiaruję,
Ten pożytek w niej znajduję.
Choćby Panny inszych wzorów
Nie wnosiły do klasztorów
Nad te, co się tu spisały,
Wiele by na tem zyskały.
Bo te ćwiczenia codzienne
Bez chyby Bogu przyjemne...
Zdarz ci Bóg byś tak czytała
Ten rytm tak uważała,
Jakoby po tym żywocie
Miałaś zapłatę swej cnocie.

Tłumacz wyrażał przekonanie, że ksieni dobrze dba o swą wspólnotę i szczęśliwy koniec jej duchowej drogi:

Wespół z Panienkami temi
Któreś do klasztornych cieni
Zgromadziła i ćwiczyła
Byś wszystkie Bogu stawiała¹⁸⁴.

Świadectwem związków ze środowiskiem zakonnym poety i kapłana, zarządcy szkoły farnej we Lwowie, Krzysztofa Franciszka Falibogowskiego¹⁸⁵ była rozbudowana wierszowana dedykacja „Wielebnej w Panie Chrystusie Pannie, Pannie Annie Kostczance z Timbarku Ksieni Klasztoru Jarosławskiego Mci Pannie”¹⁸⁶ pracy *Samarytanka ktora rozmawia z Zbawicielem Panem* z 1627 r. Zawarł w niej zwyczajową pochwałę przodków ksieni:

Acz na to nie potrzeba żadnego dowodu,
Iżeś Panno zacnego i wielkiego rodu
Z domu Kostków z Tymbarku rodowite plemię,

opis jej powołania:

Tak ty Panno wzgardziwszy tym obłudnym światem,
Przybrałaś się świętych cnot zakonniczek płatem ...
Poślubiłaś pokorę, czystość swemu Bogu¹⁸⁷

oraz początków fundacji. Ofiarując książkę („Oddaję też w twój Konwent tę Samarytankę”), poeta polecał pilną lekturę dialogu Chrystusa z Samarytanką, znanego z Ewangelii (J 4,7–26):

Zatym się racz przysłuchać co jej za rozmowa,
Z Panem była jak bacznie stawiała swe słowa¹⁸⁸.

W zamieszczonym następnie tekście, adresowanym „Do Konwentu zacnego Ich Mci Panien Klasztora Jarosławskiego”¹⁸⁹, następująco komplementował siostry:

Nie na tom się tu zawiódł me Zacne Panienki,
Bym miał za dar oddawać klejnoty pierścionki,
Bądź słówki ozdobnemi w oczy pochlebować
Abo tak zacny Konwent z czegoby strofować...

a także przekonywał, że życie w zakonie jest lepsze i spokojniejsze niż na świecie:

A kiedy wejrzymy na dzisiejsze lata,
Nie wiem komu miło chcieć zażywać świata
Tu wojny, tu i głody, tu powietrze srogie
Nie z przyczyny tak wielkiej rzeczy ceny drogie.
Stan wszelaki nie żyje jakoby żyć trzeba ...

Narzekał zwłaszcza na chciwość, upadek małżeństwa (związki bez zgody rodziców i zapowiedzi), porywanie panien, los sierot i wdów (problemy z utrzymaniem domu, skargi prawne) oraz jasyr, podkreślając, że sytuacje te są dobrze znane zakonnicom (stąd prosił je o modlitwę). Przeciwstawiał temu opis życia konsekrowanego, pełnego modlitwy i szczęścia („wspomni, że dziś w klasztorze jest szczęśliwa mniszka”):

Ale pytam ja Panno za krzywdą w klasztorze
Wstać na jutrznią, iść na mszę, śpiewać na niesporze.
A cóż ma być miłszego jako Bogu służyć,
Stąd pociechy na duszy zawždy możesz użyć.
Nie myśleć co jeść, co pić i w czym by chodziła,
Bo to już łaska Boża wszystko obmyśliła.

...

Święty pokój w zakonie lepszy wczas niż doma¹⁹⁰.

Tekst kończyły: zwyczajowa prośba o przyjęcie pracy i błogosławieństwo oraz życzenia dla ksieni i jej rodziny. Falibogowski liczył też na wsparcie ze strony fundatorki, która „często pewnie potrzęsa skrzyneczki i worka”.

Z kolei kustosz tarnowski, Kasper Łącki, który opublikował nabożeństwa Bractwa Pięciu Ran¹⁹¹, zadedykował je benedyktynie, Katarzynie Wapowskiej¹⁹². Wstąpiła ona do klasztoru jarosławskiego, w 1661 r. była przeoryszą w Przemyślu, a następnie wyjechała do klasztoru lwowskiego¹⁹³.

Wojciech Dziedzic, penitencjarz kościoła Mariackiego, wydał *Żywot S. Hildegardy* w drukarni Franciszka Cezarego w 1640 r. Swoje tłumaczenie tej łacińskiej kompilacji zadedykował ksieni Trzcńskiej. W przypisaniu i przedmowie do czytelników wspomniał ponadto, że pracę przygotował „na żądanie” benedyktynek ze Staniątek.

3. DEDYKACJE OSÓB ŚWIECKICH

Listy dedykacyjne dla zakonnicy podpisywały także osoby świeckie. Przykładowo, Jan Łopeski w 1638 r. ofiarował Kątskiej traktat o tematyce pasyjnej. Rozważania uzupełniał emocjonalny opis „smutków” Najświętszej Maryi Panny, któremu towarzyszyło odniesienie do czytelnika:

Zły narodzie żydowski, cóżeś to uczynił?

...

Tyżeś to synu mój, kwiateczku jedyny?

A tyż to na śmierć idziesz, bez wszelakiej winy,

Tyś to dzieciątko moje Jezu mój kochany?

Na to żeś mi to smętnej jest od Boga dany?

...

Przełoż wszyscy pomożmy tej Paniencie płakać,

I z lamentem płacziwym poczniemy narzekać.

Wspomniawszy na Jej boleść, która w on czas miała,

Gdy Jezusa zdjętego z krzyża piastowała¹⁹⁴.

Wybór adresatki dedykacji wynikał z tego, że ksieni była znana nie tylko z zaślubienia do rozmyślenia Męki Pańskiej, ale także ze swej hojności dla klasztorów. Autor wyrażając nadzieję, że ksieni pracę przyjmie „wdzięcznie i mile”, prosił zresztą zarazem o jej „łaskawe zachowanie”.

Gdy w 1764 r. ukazała się księga *Róża bez ciernia*¹⁹⁵, wydana na potrzeby Sodaliczki Mariańskiej, prefekt tej kongregacji, Paweł Kosiarski¹⁹⁶, zadedykował pracę ksieni Mariannie Siemianowskiej, która w 1763 r. wraz ze zgromadzeniem zapisała się do bractwa. Zachowała się wzmianka z grudnia następnego roku o wydatku 200 zł „od przypisania książki sodalickiej Dobrodziejce Pannie Ksieni”¹⁹⁷, co wskazuje na finansowy charakter relacji między autorem a adresatką przypisania.

Niekiedy autor listu dedykacyjnego był spokrewniony z zakonnicą, jak brat ksieni nieświeckiej benedyktynek Eufemii Radziwiłłówny, lub pozostawał anonimowy; tak było w przypadku medytacji inspirowanych myślą św. Tomasza z Akwinu¹⁹⁸, ofia-

rowanych ksieni norbertanek zwierzynieckich, Magdalenie Otfinowskiej oraz ksieni klarysek krakowskich, Eleonorze Szczepanowskiej. Autor dedykacji prosił o ich przyjęcie, podkreślając wierność tekstu nauce Chrystusa i Kościoła.

Ciekawym typem dedykacji są teksty autorstwa drukarzy, gdyż obrazują ówczesne stosunki wydawnicze i nakładcze. „Przewielebnej w Chrystusie Pannie Jej Mści Pannie Annie Saporowskiej Ksieni klasztoru lwowskiego u Wszystkich Świętych Typograf Z[drowia] D[obrego] Z[yczy]” – tak rozpoczął dedykację wznowienia pracy Stanisława z Radymna drukarz lubelski Piotr Jaworski¹⁹⁹. Traktat, „w którym się dusze nabożne, gorejące miłością Oblubieńca Niebieskiego przeglądać mają”²⁰⁰, zawierał „króciuchny postępek żywota chrześcijańskiego”²⁰¹ i akcentował motyw *vanitas*. W ujęciu tym świat jest kłamliwy, obłudny, omylny, przemijający, zdradliwy, zaślepiający, taki, który „obiecuje życie, a daje śmierć”, „przyrzeka wesele, a daje smutek”. Tak jak świat jest „słodki głupim, a przykry i gorzki mądrym”²⁰², również ciało „obciąża duszę, ciało jest nieprzyjacielem duszy, ciało walczy przeciwko duszy”²⁰³. Człowiek będąc tylko pielgrzymem, przemijającym jak polny kwiat, powinien więc szukać

Chrystusa ukrzyżowanego ... a szukaj go póki może być od ciebie znaleziony, wzywaj go póki blisko ciebie jest, pożądaj go, albowiem on ciebie pożąda ... szukaj Chrystusa nie na rynku, gdzie marność świata, nie w domach bogatych ludzi, gdzie łakomstwo, nie w dworach szlacheckich, gdzie pycha, nie w zgromadzeniu filozofów tego świata, gdzie przewrotność, ale go szukaj w kościele powszechnym Apostolskim, gdzie odpoczywa aż do skończenia świata ... z ludźmi pokornymi i bojącymi się Pana Boga, a znajdziesz go²⁰⁴.

Za miejsce szczególnie „sposobne” do osiągnięcia doskonałości uznał typograf klasztor lwowski, pod przewodnictwem wiekowej już wówczas ksieni²⁰⁵, ukazanej jako wzór dla mniszek, ich wychowawczyni i matka duchowa.

Ksieni brygidek w Grodnie, profesce z Lublina, Urszuli Rzeczyckiej kazanie pogrzebowe dedykował inny drukarz lubelski, Jan Wieczorkowicz²⁰⁶; ksieni norbertanek na Zwierzyńcu Kątskiej „wykład na regułę” św. Augustyna przypisał Franciszek Cezary²⁰⁷; jej również ofiarował wiersze Kaspra Miaskowskiego inny drukarz krakowski, Bartosz Kwaśniewski²⁰⁸. Z kolei ksieni cysterek z Trzebnicy, Zofii Korycińskiej, wykład prawd wiary (podany w formie dialogu) – z okazji jej wyboru na przełożoną – dedykowała typografia jasnogórska wraz z całym konwentem²⁰⁹, a ksieni benedyktynek wileńskich, Annie Wołłowiczównie²¹⁰ „dzieło małe” (zawierające nabożeństwa, litanie, modlitwy, koronki i inne utwory paraliturgiczne), kilka razy przedrukowywane, które nadal „bardzo jeszcze wielu przez częste niedostarcza używanie”²¹¹, ofiarowała drukarnia pijarów wileńskich²¹². Inicjatywę podjęto, by „zaspokoić żądania” i „wskrzesić pamiątkę autora książeczki sp. Jerzego Wołłowicza Starosty Purwiskiego”, brata ksieni. Prezent uznano za szczególnie trafny („żadnym lepiej niż ten nie przysługą się jej prezentem”), gdyż Wołłowiczówna była znana z prowadzenia działalności edytorskiej.

Ogólnie rzecz biorąc, książki, które dedykowano zakonnicom były wyraźnie nastawione na zaspokojenie ich potrzeb religijnych. Wybierano prace im przydatne, których tematyka najbardziej odpowiadała stanowi zakonnemu. Dominowało polskie i tłumaczone piśmiennictwo religijne: teksty rekolekcyjne, medytacje i rozważania, antologie i wybory pism świętych, następnie ustawodawstwo zakonne (ceremoniarze, wykłady reguły), utwory hagiograficzne, opisy cudownych obrazów, książki na użytek bractw, literatura paraliturgiczna, zwłaszcza zaś modlitewniki i nabożeństwa do użytku zakonnego.

Wśród autorów dedykacji (autorów tekstów, tłumaczy, kompilatorów lub wydawców) przeważali duchowni, zakonnicy (zarówno kolegia, jak i indywidualni przedstawiciele różnych zgromadzeń) oraz kapłani, gdyż – jak stwierdzały karmelitanki bose – „to nie jest urząd białogłowski ... przypisować księgi”²¹³.

Niejednokrotnie trudno jednoznacznie ustalić charakter ich relacji z adresatkami, nie wiadomo bowiem co kryje się za często skonwencjonalizowanymi tekstami przypisania. Niewątpliwie relacje owe bywały uwarunkowane mniej lub bardziej okazjonalnymi sytuacjami, więziami religijnymi, wspólnymi interesami (mecenatem) lub tradycją. Mogły mieć zarówno charakter względnie ciągły (np. wynikający z posługi we wspólnocie czy bliskości położenia konwentów), jak i sporadyczny, a nawet jednokrotny. Wszystko to powodowało, że dedykacje miały bardziej lub mniej oficjalny (a nawet zażyły) charakter, w zależności od stopnia znajomości oraz funkcji pełnionych przez obdarowywane (w większości przełożone)²¹⁴. Czasami wprowadzały w przestrzeń dzieła, zawierały wskazówki dotyczące sposobu wykorzystywania tekstu i jego lektury lub rady odnoszące się do życia duchowego. Innym razem stanowiły wyraz wdzięczności bądź prezent z okazji uroczystości zakonnej i osobistej²¹⁵. Najczęściej motywów przypisania dzieła było kilka, przeważało jednak oddziaływanie parenetyczne, względy utylitarne i oczywista funkcja pochwalna. Ówczesnie bowiem zamieszczanie dedykacji uchodziło za „uchwalony obyczaj tych co księgi wydają”, aby „śladniej między ludzie wchodziła”²¹⁶.

Odtworzenie sieci relacji między poszczególnymi konwentami a ich bliższym i dalszym otoczeniem tylko na podstawie przypisań jest niesłychanie trudne. Pokazuje to przykład cysterek w Trzebnicy i Obołoku. Jeśli chodzi o Trzebnicę, to wiadomo, że ksieni Korycińskiej wykład prawd wiary ofiarowała drukarnia jasnogórska, ksieni Pawłowskiej zbiór rozważań – kolegium jezuitów w Poznaniu, a rekolekcje – cysters Kościński²¹⁷; ksieni Biernackiej zaś pracę hagiograficzną – reformat Miske. W przypadku Obołoku, ksieni Koźmińskiej rekolekcje ośmiodniowe dedykował reformat Franciszek Wierusz-Kowalski²¹⁸, a tłumaczenie rozmyślań²¹⁹ – kolegium jezuickie w Kaliszu; z kolei ksieni Ciemieńskiej przekład rozważań duchowych „o śliczności”, godności, „uciesze” stanu zakonnego – przypisał jezuita Wysocki. Dedykacja w pracy Machiasza Kramskiego²²⁰ z 1709 r. dowodzi natomiast bliskich kontaktów między dwoma klasztorami cysterek polskich. Ksieni Katarzyna Mielżyńska z Owińsk ofiarowała tę książkę ksieni Katarzynie Zuzannie Kopydłańskiej z Trzebnicy. Owe pojedyncze świadectwa naprowadzają oczywiście na tropy relacji konwentów z otoczeniem, ale formułowanie ostatecznych wniosków na ich temat wymaga wykorzystania także innych źródeł, np. utworów okolicznościowych oraz drukowanych kazań, w których dedykacja zapowiadała bądź dokumentowała dane wydanie i krąg jego uczestników.

PRZYPISY

- 1 Por. J. GWIOŹDZIK: *Polskie mniszki okresu potrydenckiego pod władzą biskupów*. W: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym i współczesnym*. Red. M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ. Wrocław 2010, s. 219–230.
- 2 *Sposob Mądrego y Dobrego Życia... / Od ś. Bernata... dla pożytku zakonnych osób napisany, a teraz nowo dla... osobliwie zakonnicy Na Polskie przetłumaczony*; Przez X. Mich: Brokarda Meleciususa... Zakonu Karmelitańskiego wydany Za dozwoleniem Starszych. – W Krakowie : W Drukarni Franciszka Cezarego, 1630.
- 3 *Psalterz Dawidow... z Łacińskiego, z Greckiego, y z Żydowskiego na Polski język... przełożony / Przez D. Jakuba Wuyka... – Teraz znowu, na żądanie wielu Pannie zakonnych Łacińskiego języka nieumiejących... przedrukowany...* – W Krakowie : w Drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, 1626.
- 4 *Katechism abo Nauka Chrześcijańska. Nie tylko świeckim, ale y Pannom Zakonnym: także y Plebanom wielce użyteczny z łacińskiego na polskie przełożony*. – W Krakowie : w Drukarni Łukasza Kupisza, 1648.
- 5 Biogram SPTK, t. 1, s. 615.
- 6 E. POPRAWA-KACZYŃSKA: *Ignacjański „modus meditando” w kulturze religijnej późnego baroku. Rekonstrukcja*. W: *Religijność literatury polskiego baroku*. Red. C. HERNAS, M. HANUSIEWICZ. Lublin 1995.
- 7 *Cwiczenia Duchowne...* [408].
- 8 Biogram SPTK, t. 1, s. 410–411.
- 9 *Ray zabaw dusze nabożney...* [82].
- 10 Ibidem, k. nlb. 5r.
- 11 Zob. M. BORKOWSKA: *Panny siostry w świecie sarmackim*. Warszawa 2001.
- 12 Ibidem, s. 12, 14.
- 13 *Szafarnia obrokow...* [412], s. 6.
- 14 Ibidem, s. 13.
- 15 *Lampa zapalona / Od... Hieronima Gratiniana á Matre Dei... Wystawiona ; Potym przez W.O. Jana Ricchi Zakonu S.O. Dominika na Włoski język Przeniesiona; Na ostatek od iednego Kaptana Dominikana Kongregacyi S. Ludwika Bertranda [Paschalisa od św. Róży]... Polskiemu Narodowi Podana*. – W Lublinie : w Drukarnii Coll[egium] S[ocietatis]][esu], 1691, k. nlb. 3.
- 16 *Ray zabaw dusze nabożney...*, k. nlb. 3v.
- 17 *Zegar serdeczny...* [171], k. nlb. 5r.
- 18 *Ordinarium...* [313].
- 19 Ibidem, k. nlb. 3r.
- 20 Na ten temat zob. J. GWIOŹDZIK: *Ars moriendi w klasztorach żeńskich doby staropolskiej. Zarys problematyki*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37–38, s. 257–280.

- 21 *Praktyka dobrej śmierci...* [79], k. nlb. 7 r.
- 22 Ibidem.
- 23 Za jej rządów zgromadzenie zwierzynieckie należało do najliczniejszych, gdyż liczyło 13 zakonnic, głównie pochodzenia szlacheckiego. Zob. M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim*. W: *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-wschodniej X–XX wiek*. Red. H. GĄPSKI, J. KŁOCZOWSKI. Lublin 1999, s. 218. Por. K. Kaczor-Scheitler: *Dorota Kątska – adresatka dedykacji i przedmów z XVII wieku*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. Red. P. BOREK, M. OLMA. T. 1. Kraków 2011, s. 333–344.
- 24 Podkreślanie godności świeckich, a następnie zakonnych jest charakterystyczna zwłaszcza dla literatury okolicznościowej, gdyż autorzy albo oczekiwali protekcji, albo okazywali wdzięczność za „dobrodziejstwa”, otrzymane od przełożonej lub jej rodziny (więcej na ten temat zob. rozdział 6).
- 25 Uwzględniono tylko druki z listami dedykacyjnymi, pominięto publikacje zawierające wzmianki o przypisaniu jedynie w tytułach oraz druki okolicznościowe.
- 26 M. BORKOWSKA: *Jezuici i ich duchowość w oczach polskich mniszek XVI–XVIII wieku*. „*Życie Duchowe*” 1995, nr 2, s. 99–112.
- 27 Zob. EW], s. 534–536. Drukarnię poznańską otwarto w 1677 r., gdy prefektem był Kazimierz Płaskowski, a rektorem kolegium – Stanisław Bieczyński.
- 28 Biogram LZP 1, s. 57.
- 29 *Korona Ziemi Świętej...* [211].
- 30 Ibidem, k. nlb. 2r.
- 31 *Afekty nabożne...* [280].
- 32 Biogram LZP 2, s. 471.
- 33 *Proby nieomyłne...* [199], k. nlb. 2r.
- 34 Do klasztoru trafiła w wieku 11 lat. Po kilkukrotnych powrotach do domu, ostatecznie została w szkole, a następnie wstąpiła do nowicjatu. We wspólnocie w Staniątkach pełniła funkcje furcianki, następnie szafarki (za czasów ksieni Jordanówny). Przełożoną została w 1729 r. Biogram LZP 2, s. 412.
- 35 Biogram EW], s. 287. Dedykację podpisał kolegium, gdyż Kobielski zmarł w Poznaniu w 1745 r.
- 36 Ibidem, s. 378–380. W 1667 r. rektorem kolegium był Piotr Papiński.
- 37 Biogram i literatura podmiotowa ibidem, s. 133.
- 38 Biogram SPK, s. 109.
- 39 *Droga Doskonałości...* [88, 89].
- 40 Biogram SPK, t. 3, s. 26; PSB, t. 4, s. 418.

- 41 Zob. J. GWIOŹDZIK: *Książka w życiu ksieni Magdaleny Doroty Daniłowiczówny (ok. 1607–1687) i lwowskich benedyktynek*. W: *Studia Bibliologiczne*. T. 14. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ. Katowice 2002, s. 19–34.
- 42 Ibidem, k. nlb. 2v.
- 43 Ibidem, k. nlb. 2r.
- 44 Ibidem, k. nlb. 5v.
- 45 Biogram EW], s. 394.
- 46 Biogram LZP 3, s. 235.
- 47 Na temat sytuacji kolegium lwowskiego zob. S. BEDNARSKI: *Dzieje kulturalne jezuickiego kolegium we Lwowie w XVIII wieku*. „Pamiętnik Literacki” 1936, t. 33, s. 1–11.
- 48 *Koło wieczności...* [266].
- 49 Profesję złożyła w 1667 r., szczególnie dbała o rozwój intelektualny i duchowy wspólnoty; biogram SPK, s. 64.
- 50 Ibidem, k. nlb. 1v.
- 51 Biogram LZP 1, s. 59.
- 52 O kolegium zob. EW], s. 260–262. W 1745 r. rektorem był Maciej Przanowski.
- 53 *Pustynia Duchowna...* [362], k. nlb. 5.
- 54 Ibidem, k. nlb. 3.
- 55 Biogram EW], s. 598–599.
- 56 Biogram SPK, s. 21–22.
- 57 *Ostatnia chrześcijańskiego...* [246].
- 58 Ibidem, k. nlb. 1v.
- 59 Ibidem, k. nlb. 2.
- 60 Biogram SPTK, t. 4, s. 24–26.
- 61 *Piętnaście stopni...* [375].
- 62 Ibidem, k. nlb. 4r.
- 63 Ibidem, s. 2.
- 64 *O wiecznym Błogosławieństwie...* [374].
- 65 Biogram LZP 2, s. 283.
- 66 Sawicki spędził z nim w Moskwie okres drugiej dymitriady.
- 67 Biogram EW], s. 774; SPTK, t. 4, s. 486–488.
- 68 *Dobra duchowne...* [325].
- 69 Biogram LZP 1, s. 55. Ofiarował także ksieni toruńskich benedyktynek, Zofii Dulskiej, przekład pracy Basilio Gradiego *Palma panińska : albo rozprawa o stanie dziewiczym...* / Przez... Bazy-

lego Grady... uczyniona ; a teraz na polskie przez X. Simona Wysockiego... przetłumaczona. – W Kaliszu : w Drukarniej Woyciecha Gedeliusza, 1607.

70 Ibidem, k. nlb. 2.

71 Biogram EW], s. 491.

72 *Łaski cudowne...* [324], k. nlb. 4.

73 Biogram i bibliografia SPTK, t. 4, s. 329–330.

74 *Ray Panieński...* [438].

75 Ibidem, s. 39 i nast.

76 Biogram i bibliografia SPTK, t. 4, s. 323.

77 Kątska urodziła się w 1588 r., zmarła 17 września 1643 r. Biogram LZP 2, s. 463.

78 K. KRAMARSKA-ANYSZEK: *Dzieje klasztoru PP. Norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu do roku 1840.* „Nasza Przeszłość” 1977, t. 47, s. 5–169; A. DYGAT, A. RYBAK: *Odrodzenie klasztoru zwierzynieckiego za ksieni Doroty Kątskiej (1591–1643).* „Nasza Przeszłość” 1997, t. 47, s. 171–210; J. GWIOŹDZIK: *Norbertańscy święci i błogosławieni w Księdze żywotów dedykowanych ksieni Dorocie Kąckiej.* W: *Premonstratensi na ziemiach polskich w średniowieczu i epoce nowożytnej.* Red. J. RAJMAN. Kraków 2007, s. 222–234.

79 *Obraz wieczności...* [86], s. 400.

80 Ibidem, k. nlb. 1v.

81 *Oko wieczności...* [87].

82 Biogram LZP 2, s. 376.

83 Por. A. SZYLAR: *Wpływy jezuickie w klasztorze benedyktynek sandomierskich w latach 1615–1773.* „Zeszyty Sandomierskie” T. 17, s. 16–20.

84 *Oko wieczności...* [87], k. nlb. 6v.

85 Ibidem, k. nlb. 7r.

86 Biogram LZP 2, s. 305.

87 *Laur niezwiędlely niewinności...* [228]. A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA: *Staropolskie piśmiennictwo...*, t. 2, s. 91–92 podają tekst jako anonimowy.

88 Wspominały ją m.in. brewiarz rzymski z 1550 r. oraz martyrologium i kronika norbertańska z 1608 r. Ibidem, s. 46.

89 *Bractwa S. Urszuli w Krakowie przy Kosciele Far skim S. Szczepana... prawa y przywileie / przez X. Krzysztofa Trzc ińskiego... zebrane...* – W Krakowie : w Druk. Symona Kempiniego, 1614.

90 *Laur niezwiędlely niewinności...* [228], s. 2.

91 *Chodzi o Caelum Empyreum : Non vanis et fictis Constellationum monstris belluatum, Sed Divum Domus, Domini Iesu Christi, Eiusque Illibatae Virginis Matris Mariae, Sanctorum Apostolorum, Martyrum, Confessorum, Virginum, Nec Non Sacrarum Religionum... Illustratum / per R.P. Henricum Engelgrave. – Coloniae Agrippinae : Busaeus, 1668–1670.*

- 92 Na temat funkcji anagramu w komunikacji społecznej i literackiej zob. U. WICH: *Poeta Ludens. Problemy komunikacji literackiej i społecznej XIV–XVIII w.* Kraków 2011, s. 192–243.
- 93 *Laur niezwiądley niewinnosci...* [228], k. nlb. 2r.
- 94 Ibidem.
- 95 Ibidem.
- 96 Wykaz ten stanowi istotne źródło uzupełnień w LZP 2, s. 304–307.
- 97 Atrybutem św. Katarzyny Aleksandryjskiej było m.in. koło, gdyż miała być nim łamana z rozkazu cesarza Maksymiliana.
- 98 Nawiązanie do odczytania liczby Towarzystek Urszuli jako 11 tys. Zob. U. BORKOWSKA: *Św. Urszula. Legenda. Historia. Kult.* [online] <http://www.osu.pl/older/patronka.html> [dostęp 12.03. 2012].
- 99 *Laur niezwiądley niewinnosci...* [228], k. nlb. 5r.
- 100 Biogram SPTK, t. 3, s. 158–160; PSB, t. 21, s. 719–721.
- 101 *Ambona Duchy S...* [282].
- 102 Biogram SPK, s. 115.
- 103 J. PELC: *Obraz – słowo – znak. Studium o emblematyce w literaturze staropolskiej.* Wrocław 1973, s. 207, 237.
- 104 Biogram EW], s. 602.
- 105 P. BUCHWALD-PELCOWA: *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI–XVIII wieku.* Wrocław 1981, s. 50–51.
- 106 *Urządnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy.* Oprac. H. GMITEREK, R. SZCZYGIEL. Kórnik 1992, s. 261; *Relacja pogrzebu... Rzewuskiego... w kościele WW. OO. Karmelitów dawnej obserwacji lwowskiej odprawionego.* – We Lwowie : [s.n.], 1730. Por. B. ROK: *Zakony wobec śmierci hetmanów w czasach saskich (1697–1763).* W: *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym.* Red. M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ. Wrocław 2005, s. 289–297.
- 107 *Praktyka duchowna...* [339]. Były to notatki anonimowej zakonnicy z Kremony spisane na polecenie jej spowiednika. Rozpocząła ona następująco: „Ten mój żal około poratowania osób które chcą abo obowiązały się postępować w doskonałości opowiadając ja mojemu duchownemu Ojcu, spytał mię o to, com po tym czyniła, jako mię Pan mój raczył uwieść z szerokiej drogi niedoskonałości. A słysząc niektóre uczynki, w których pozwoliło mi ćwiczyć się miłosierdzie Pańskie i którychem za czytaniem Książ ś. i instrukcją wielu sług Bożych i za długim używała doświadczeniem. Ściśle przykazał mi i rozkazał pod postuszeństwem, abym mu wszystkie ćwiczenia powiedziała duchowne, które mię wspomogły w postępku doskonałego życia ... A nie mogąc się sprzeciwić woli jego, przystałam na to powiedzieć mu z wielką prostotą jakom mogła najlepiej i umiała te następujące rzeczy”. Zob. Ibidem, k. nlb. 2v. Tamtejszy biskup w 1575 r. dedykował opublikowaną książkę zakonnicom, by „były wyuczone i wyćwiczone w rzeczach tych, które są potrzebne do zaprowadzenia do chwały Raju Niebieskiego”, Opisał przy tym okoliczności przygotowania wydania: siostry są odłączone od świata przez wieczną klauzurę, więc nie mogą tak łatwo postarać się o „duchowy pokarm”

jak w kościołach, mimo opieki przełożonych. Rozważał zatem, „jakim by sposobem mogłaby się wam prowidować, żeby za czytaniem jakiej książki duchownej a do waszej służącej profesyjnej nie zostawał w was duch tak długo poszczący, a na każdy dzień pokarm miałby jaki”. Wówczas подарowano mu tę książeczkę „pisaną ręką i złożoną (jako on powiedział nam) od jednej zakonnice nabożnej dobrze w tym zaprawionej ... Ona z pokory próżnej uchodząc chwały wyjawić nie chciała imienia swego i owszem mówi, że tę podjęła pracą dla oddania postuśżeństwa Ojcu swojemu spowiednikowi, który chciał, aby podała na piśmie swoje duchowne ćwiczenia, z którymi postępowała, chodząc dla znalezienia zapłaty powołania niebieskiego. A mając z czytania tej książeczki dobrą informację z jak wielkim pożytkiem duchownym być może, nie tylko wam Pannom zakonnym Bogu poświęconym, ale i którejkolwiek inszej osobie zakonnej ... zaraz zapaleni byliśmy nieugaszonym pragnieniem dać ją do druku, a po tym za jeden osobliwy dar oddać wam Najmilszym w Chrystusie Córkom naszym. A za waszym powodem komukolwiek drugiemu będzie się mogła przydać. Dla tego wydrukowawszy ją, wam ją przypisujemy i ofiarujemy pospołu z błogosławieństwem naszym”. Ibidem. Tekst ten przedrukowała ksieni benedyktynek Anna Wołłowiczówna, co świadczy o jego popularności.

108 Walenty z Raciborza w latach 1660–1663 był spowiednikiem dominikanek w Przemyślu, w 1651 r. wykładał filozofię w studium generalnym w Krakowie. Trudno ustalić, w jakich latach mógł być pomocnikiem spowiednika w Raciborzu, funkcję kapelana pełnił tam dopiero w latach 1678–1691. Dedykację podpisał 6 maja 1670 r. w raciborskim konwencie św. Jakuba. Biogram SPTK, t. 4, s. 378.

109 *Praktyka duchowna...* [363], k. nlb. 2.

110 Zob. P. STEFANIAK: *Dzieje mniszek dominikańskich w krajach słowiańskich*. Warszawa 2007.

111 *Praktyka duchowna...* [363], k. nlb. 5v.

112 Por. K. PRUS: *Świątobliwa Ofka Piastówna i klasztor SS. Dominikanek w Raciborzu*. Opole 1948; *Słownik biograficzny „Raciborzanie tysiąclecia”*. Racibórz 2002, s. 32; P. BAŻAN: *Die Ratiborer Herzogstochter Eufemia Dominikanerin*. Vechta 1936.

113 *Praktyka duchowna...* [363], k. nlb. 5r.

114 Biogram PSB, t. 34; A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA: *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*. Lublin 2007, s. 219–220.

115 *Kalendarz niebieski...* [394].

116 Pisownię nazwiska przyjęto za LZP 2, s. 478.

117 Akrostych wykorzystywano m.in. do oznaczania nazwiska autora lub adresata utworu, zob. *Słownik literatury staropolskiej*. Wrocław 1990, s. 18–19. Por. U. WICH: *Poeta ludens...*

118 Abdankować to opuścić, zrezygnować.

119 Rabsztyńska została ksienią w styczniu 1718 r.

120 *Kalendarz niebieski...* [394], k. nlb. 5r.

121 Ibidem, k. nlb. 13r.

122 Biogram A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA: *Staropolskie piśmiennictwo...*, s. 250–251.

- 123 *Roza Indyjska...* [146].
- 124 *Ibidem*, k. nlb. 4.
- 125 Zob. H. SZWEJKOWSKA: *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*. Wrocław 1955.
- 126 Porównywano także ogród do Kościoła, zob. *Piętnaście stopni...* [375], s. 8.
- 127 *Pieszczoty duszne...* [214], k. nlb. 1v.
- 128 Stanisław Brzechwa pisał np., że lilia oznacza „stan panieński, Bogu w zakonie ś. Poślubiony” („Ten bowiem wedle Cypriana ś. jest *flos Ecclesiastici germinis*, jest kwiat, jest lilia śliczna ogrodu kościoła Bożego”). *Skarb bogaty...* [62], k. nlb. 4. Magdalena Mortęska „była jak lilia między cierniami” (*Rekollekcje duchowne...* [463], k. 42), św. Salomea weszła „między tymi liliami ogrodu Pańskiego, w którym on wieczny Baranek ma swoją paszę i uciechy (*Zywot y cuda...* [312], s. 5), Rozalia Zacharia ukazała się w szacie białej, przybrana w lilie (*Zycie przedziwnych cnot...* [118], s. 77). Zob. też *Ogrod lilij duchownych...* [483] oraz opis benedyktynek jarosławskich, w pracy dedykowanej ksieni Joannie Gołyńskiej przez Józefa Antoniego Kaczorkiewicza: „co osoba to lilia wdzięczna i przyjemna wielce Panu Jezusowi, który jako niebieski Baranek w pośrodku tych lilij przechodzi się, niemi się cieszy, w nich upodobanie ma i mieszka” (*Mira gorzkiej...* [173], k. nlb. 2v).
- 129 Biogram SPTK, t. 3, s. 170.
- 130 *Błogostawieństwo Zakonu...* [345], k. nlb. 4.
- 131 *Ibidem*, s. 9.
- 132 *Ibidem*, s. 77.
- 133 *Ibidem*, s. 78.
- 134 *Koncha z Peret...* [286].
- 135 Biogram SPTK, t. 3, s. 185–186.
- 136 Biogram SPK, s. 59.
- 137 Wstawiona wieloma cudami św. Walburga była autorką żywotów i opatką w Heidenheim. Mający właściwości lecznicze olej (będący jej atrybutem), który wypływa z jej relikwii, zbierano i przesyłano z Eichstätt do kościołów na całym świecie. *Ökumenisches Heiligenlexikon*. [online] <https://www.heiligenlexikon.de/BiographienW/Walburga.htm> [dostęp 12.12.2014].
- 138 Biogram SPTK, s. 92.
- 139 *Azaryasz Wierny Tobiaszowi...* [287], k. nlb. 2r.
- 140 *Sponsa Ecclesiae...* [288].
- 141 *Ordinis Praemonstratensis Chronicon / Aubertus Miraeus*. – Coloniae : [s.n.], 1613.
- 142 *Kathalog abo summarius...* [380].
- 143 *Ibidem*, k. nlb. 1v.
- 144 *Ibidem*, k. nlb. 2r.
- 145 Dzieje klasztoru i spis zakonnicy zob. LZP 1, s. 151–159.

- 146 Ibidem, s. 185.
- 147 Ibidem, k. nl. 2r.
- 148 *Zwierciadło Duchowne...* [225].
- 149 Ibidem, k. nlb. 5v.
- 150 A. DYGAT, A. RYBAK: *Odrodzenie klasztoru zwierzynieckiego...*, s. 190; K. KRAMARSKA-ANYSZEK: *Dzieje klasztoru PP. Norbertanek...*, s. 50; M. BORKOWSKA: *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim...*, s. 218.
- 151 *Zwierciadło Duchowne...* [225], k. nlb. 2r.
- 152 Biogram SPTK, t. 4, s. 478–479.
- 153 *Rekollekcyje duchowne...* [463], k. nlb. 1v.
- 154 Biogram LZP 1, s. 56.
- 155 *Rekollekcyje duchowne...* [463], k. nlb. 1v.
- 156 Biogram LZP 2, s. 473.
- 157 *Kleynot dusz...* [217].
- 158 Na temat duszpasterstwa zakonów na potrzeby klasztorów żeńskich zob. J. FLAGA: *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII w. 1767–1772*. Lublin 1986; IDEM: *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*. T. 2 cz. 1: *Duszpasterstwo*. Lublin 1991; IDEM: *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*. Lublin 1998.
- 159 Biogram A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA: *Staropolskie piśmiennictwo...*, t. 1, s. 156–158; PSB, t. 21. Na tablicy nagrobnej określono go: „Maiori ex parte restaurator ecclesiae et conventus” (odnowiciel prawie całego kościoła i klasztoru).
- 160 *Zwierciadło przykładowości...* [278]. Tekst oparł na średniowiecznej *vita*, przejętej z żywotów Piotra Skargi i uzupełnił o aktualne cuda.
- 161 Biogram SMB, s. 115–119.
- 162 Biogram LZP 2, s. 192.
- 163 *Reguła Błogostawionego Ojca naszego...* [16], k. nlb. 2.
- 164 Biogram LZP 2, s. 199. Podano tu imiona Rozalia Franciszka.
- 165 *Zywot pobożny Sługi Bozego...* [90]. Praca Dryjackiego po raz pierwszy ukazała się w 1670 r.
- 166 Biogram A. WITKOWSKA, J. NASTALSKA: *Staropolskie piśmiennictwo...*, s. 66–67.
- 167 *Zywot pobożny Sługi Bozego...* [90], k. nlb. 2.
- 168 *Psałterzyk Boga Rodzice...* [261], k. nlb. 1v.
- 169 Ibidem.
- 170 Ibidem, k. nlb. 1v.
- 171 Ibidem, k. nlb. 2.
- 172 Biogram LZP 2, s. 412.

- 173 *Zapach wdzięczny...* [326], k. nlb. 5.
- 174 *Klasztor OO. Karmelitów na Piasku. Obraz, kult, koronacja.* [online] <http://www.krakow.karmelici.pl/index.php/cudowny-wizerunek-matki-bozej-piaskowej> [dostęp 10.05.2014].
- 175 Odbywanie pielgrzymek poświadczą również zachowany szklany różaniec, z inskrypcją na medaliku „Aniele niebieski, który stróżem przez Boga na drodze do Częstochowy...”, pochodzący z klasztoru norbertanek w Strzelnie. K. SUŁKOWSKA-TUSZYŃSKA: *Rzecz o życiu i śmierci na wzgórzu klasztornym w Strzelnie (XVI–XIX wiek)*. W: *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przelomu XVIII i XIX wieku)*. Red. A. RADZIWIŃSKI, D. KARCEWSKI, Z. ZYGLEWSKI. Bydgoszcz–Toruń 2010, s. 414.
- 176 Biogram SPTK, t. 1, s. 515–516; *Bibliografia Literatury Polskiej Nowy Korbut. Piśmiennictwo staropolskie*. Warszawa 1964, t. 2, s. 183–184; PSB, t. 7, s. 313–314.
- 177 Tłumacz wspominał, że od dzieciństwa oddawał się Jej „na usługi”. *Psalterz Albo Rozaniec...* [125], k. nlb. 4r.
- 178 Ibidem, k. nlb. 1v.
- 179 Biogram SPTK, t. 1, s. 586–591.
- 180 *Zabaw, cwiczenia...* [136], k. nlb. 2r.
- 181 Grochowski opisuje zasługi ksieni, wybranej jednogłośnie 19 lat wcześniej, jej działania związane z odnową wspólnoty (liczącej 70 sióstr), odzyskaniem dóbr nadanych przez fundatorów i odbudową klasztoru.
- 182 Kontakty z norbertankami ze Zwierzyńca Grochowski nawiązał już kilka lat wcześniej, gdyż w swojej poprzedniej pracy określił Kątską jako „z dawna miłośnicwą dobrodziejkę”.
- 183 *Codzienne Cwiczenia...* [350]. Opublikowane w tomie *Księdza Stanisława Grochowskiego wiersze y inne pisma ... : Księgi pierwsze*. – W Krakowie : w Drukarni Jana Szeligi, 1609. Jego autorstwa była także *Duchowna pociecha Pannom... albo obrona swobody w Kościele Bożym...* z 1610 r.
- 184 Ibidem, s. 384.
- 185 Biogram PSB, t. 4, s. 4–5; R. SKULSKI: *Z nieznaney literatury lwowskiej. Ksiądz Krzysztof Franciszek Chwalibogowski*. „Pamiętnik Literacki” 1937, t. 34, s. 76–79. W czasie pobytu w niewoli w Moskwie komponował on teksty, dotyczące sytuacji Rzeczypospolitej i Kościoła, o czym wzmiankuje w pracy *Discvrsv marnotracstwa y zbytkv Korony polskiej / przez Krzysztopha Franciszka Falibogowskiego...* – [S. l. : s. n.], 1625, k. E1. W 1628 r. wydał także utwór, odnoszący się do beatyfikacji karmelitanki Marii Magdaleny de Pazzi.
- 186 *Samarytanka...* [108].
- 187 Ibidem, k. nlb. 2.
- 188 Ibidem.
- 189 Ibidem, k. nlb. 4r–9r.
- 190 Ibidem, k. 9r.

- 191 *Rutha duchowna...* [251]. Męka Pańska była obecna w charyzmacie licznych konfraterni. W diecezji krakowskiej istniało ich dziewięć, zob. J. KOPEĆ: *Arciconfraternita della Passione a Cracovia nei secoli XVII e XVIII*. „*Fonti vive. Rivista della Passione*” 1966, no. 50, pp. 343–350. Były one związane przede wszystkim z duchowością franciszkańską (bractwa: Drogi Krzyżowej, Konania Pana Jezusa, Męki Pańskiej, Zbawiciela, Smutku Chrystusowego, Przenajdroższej Krwi, Krzyża Świętego, Jerozolimskiego Grobu Chrystusa i in.).
- 192 Biogram LZP 3, s. 204.
- 193 Tam zachowała się rękopiśmienna kopia kazania z 1661 r., być może przywieziona przez nią: *Rutha postna x. Kaspra Łackiego kustosza tarnowskiego, podczas nabozenstwa poobiednego w Bractwach Pięciu Ran P. Jezusowych y Szkaplerza Naswietszei Panny, w kolegiacie tarnowskiej w niedziele postne zwyczajnego, Ludowi Chrzescianskiemu ku zbudowaniu duchownemu z Ambony wystawiona Roku Tysiącznego Szescsetnego Szescdziesiatego pierwszego*. BJ, rkps 7486 I, k. 89–116.
- 194 *Pamiętka niewinney Męki...* [252].
- 195 *Roza bez ciernia...* [213]; por. *Kronika benedyktynek sandomierskich czyli dzieje klasztoru sandomierskiego od roku 1615. 30 października spisane*. Oprac. A. SZYLAR. Sandomierz 2005, s. 72.
- 196 Paweł Kosiarski (Koziarski) był także rajcą m. Sandomierza, zob. F. KIRYK: *Stosunki kościelne, oświata i opieka społeczna*. W: *Dzieje Sandomierza XVI–XVIII w.* Red. H. SAMSONOWICZ. Warszawa 1993, t. 2, s. 101–102.
- 197 *Regestra podskarbie klasztoru benedyktynek w Sandomierzu z lat 1754–1768*. BSD, rkps G 891.
- 198 *Diskurs nabożny...* [365, 366]. Chodzi o tłumaczenie popularnej pracy dominikanina Antoine’a Massoulié: *Meditazioni cavate dall’angelica dottrina di s. Tommaso sopra le tre vite purgativa, illuminativa, ed unitiva, per gli esercizi di dieci giorni...*, w edycji polskiej: *Medytacje z Anielskiej Nauki...* [441].
- 199 Dokładne omówienie okoliczności dedykacji zob. J. GWIŹDZIK: *Prawe zwierciadło doskonałości... O związkach lwowskich panien benedyktynek z lubelskim drukarstwem w XVII w.* W: *Lublin a książka*. Red. A. KRAWCZYK, E. JÓZEFOWICZ-WISIŃSKA. Lublin 2004, s. 103–113.
- 200 *Zwierciadło człowieka chrzescianskiego...* [364], k. nlb. 3r.
- 201 *Ibidem*, k. nlb. 4r.
- 202 *Ibidem*.
- 203 *Ibidem*, k. nlb. 9r.
- 204 *Ibidem*.
- 205 Biogram SPK, s. 141–142.
- 206 *Rzeka zywota wiecznego...* [427]. Biogram LZP 2, s. 341.
- 207 *Zwierciadło Duchowne...* [225].
- 208 *Pielgrzym Wielkanocny ...* [275].
- 209 *Ibidem*.
- 210 Biogram SPK, s. 179–180.

- 211 *Posilek rann...* [458], k. nlb. 1v; por. E XXXIII, 178.
- 212 Klasztor powstał w 1722 r., zob. *Encyklopedia katolicka*. T. 15. Lublin 2011, szp. 573. Por. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 5. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Warszawa 1983.
- 213 *Instrukcja Nowicyuszow...* [170], k. nlb. 2.
- 214 Listy dedykacyjne w drukach poświęcano „damom wysokiego rodu”, zob. J. NIEDŹWIEDŹ: *Nieśmiertelne teatru sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.* Kraków 2003, s. 172.
- 215 Otwartym problemem pozostaje np. wizerunek zakonnic kształtowany w tych przypisaniach, zob. A. PIZUN-MASZCZYKOWA: *O przejawach emancypacji w staropolskich dedykacjach dla kobiet*. W: *Dedykacje w książce dawnej i współczesnej*. Red. R. OCIECZEK, A. SITKOWA. Katowice 2006, s. 70–77.
- 216 *Piętnaście stopni...* [375], k. nlb. 3v.
- 217 *Pieszczoty duszne...* [214].
- 218 *Ray duszy...* [216].
- 219 *Pustynia Duchowna...* [362].
- 220 *Wiosna niebieska...* [219].

VI.

Aby uczyniony profit z dźwiękiem głosu nie ginął
LITERATURA OKOLICZNOŚCIOWA W ŚRODOWISKU
ŻEŃSKICH KLASZTORÓW KONTEMPLACYJNYCH
XVII–XVIII W.

W kulturze dawnej Polski teksty okolicznościowe stanowiły powszechną i popularną formę wypowiedzi literackiej¹, towarzyszącej różnym wydarzeniom, które zresztą na ogół stanowiły ich temat². W kręgu zakonnym najpopularniejsze były kazania i mowy wygłaszane z okazji uroczystości zakonnych, świąt kościelnych i rodzinnych.

Po wydrukowaniu tych wystąpień, traktowano je jako dokument wspomnianych wydarzeń, a zarazem stosowny prezent dla ich uczestników³. Często praktyką było ich rozdawanie⁴. Dokumentacyjną funkcję wspomnianych publikacji potwierdzali zresztą ich autorzy:

[k]azanie publicznie głoszone przy profesji skutki nieubliżonego szczęścia wyrażające, słodką niech nasycą pamięć zacnością⁵

lub

[d]la niedobranej według krasomówstwa, wybornych słów miary, drukarska prasa pracy mej kaznodziejskiej wyciskać nie powinna, lecz gdy wyraźny zaszedł mię rozkaz, aby uczyniony profit w duszach ... przez słuchanie kazania tego równie z dźwiękiem głosu nie ginął, periiit memoria eorum cum sonitu⁶.

Publikując mowę lub kazanie, wyposażano je w kartę tytułową i stemmat, uzupełniano też często o list dedykacyjny. Pierwszy z tych elementów pozwalał zlokalizować uroczystość, podając informacje w znacznej mierze oczywiste dla uczestników wydarzenia, ale nieznanne innym odbiorcom. Zarazem poprzez materialną formę druku przekształcał ulotną formę wypowiedzi w prezent, upamiętniający jego adresata i samo wydarzenie⁷. Drugi i trzeci element ujawniały motywy dedykacji, przy czym ten ostatni dostarczał dodatkowych informacji odnoszących się do okoliczności zorganizowania uroczystości, jej przebiegu, niektórych uczestników (wymienianych imiennie) i adresata przypisania. Cały utwór podporządkowywano conceptowi⁸, który najczęściej był cytatem z Biblii⁹.

W tytule druku informowano najczęściej o rodzaju utworu („kazanie”, „mowa”, „kaznodziejska praca”, „przemowa”, „mowy odświętne”, wygłoszone „z katedry kaznodziejskiej”, „kaznodziejskim stylem”), niekiedy poprzedzając tę identyfikację odniesieniem do realizowanego konceptu (*Oley mistyczny Troiaki, Ofiara całopalenia, Panna zagubiona, Roza w Zbawiennym zapuszczyście ogrodzie, Niebieskie planety Górnym oddane Sphaerom, Strumień z czystych serc panieńskich, Socyusz Kaznodziei Odświętnego Przed twarzą Chrystusową y świętych jego idący* itp.). Takie wprowadzenie do problematyki miało wzbudzić zaciekawienie i uwagę słuchaczy, których udział w wydarzeniu sygnalizowano na rozmaite sposoby: „przy obecności ... Franciszka ... Szembeka rodzica i wielu zacnych gości”, mowa „pokazana słuchaczom”, „kazanie ... powiedziane”. Szczegółowo informowano też o dacie i miejscu wygłoszenia ekshorty (np. „w kościele krakowskim Jędrzeja S. u WW Panien Zakonnych Reguły Klary S. A córce Franciszka S. we wtorek przed Kwietną Niedzielą dnia trzynastego Kwietnia RP 1666”¹⁰), zaznaczając też okres roku liturgicznego (np. w niedzielę przedmięsopustną Roku 1718 dnia 20 Lutego). Kolejna informacja odnosiła się do pierwotnego audytorium oraz okoliczności publikacji i wyboru adresata dedykacji (np. *później ofiarowane, kosztem życzliwego sługi, przy zacnych imieninach na wiązanie, przy imieninach złożona, duchownym upominkiem praesentowana, przez należytą rekognicyją ... domu ... i przez wdzięczność drukiem ponowiona*), a także do przypisania druku (np. *A teraz pod zaszczytem ... wydana ... w dzień uroczystych imienin na wiązanie oddana*). Precyzowano okazję wygłoszenia tekstu, np. „na postrzyżyny”, obłóczyny, konsekrację, odnowienie ślubów, na uroczystość Wszystkich Świętych, „na honor ... godnego godnej Ojca Córy”, akcentując pośrednio dokumentacyjną funkcję druku (np. *Pamiętka wstępującej do zakonu S. Benedykta WJMc Panny Felicjanny Wołodkowiczówny skarbniczey i sędzianki grodzkiej województwa mińskiego, albo kazania na jej obłóczynach i profesji w klasztorze WW. PP. Benedyktynek mińskich przez X. Felicjanę Józefa Nowodworskiego... kaznodzieję naówczas ordynariusza w kościele mińskim Soc. J. miane*)¹¹. Określano także cel publikacji, zwykle wyznaczony przewidywaną korzyścią z lektury (np. *A ku zbudowaniu pospolitemu ... do druku podane*).

Karta tytułowa zawierała też dane o autorze oracji (z podaniem jego funkcji duchownej) i niekiedy o inicjatorach publikacji, następnie dodawano adres wydawniczy, pomijając rok, jeśli wymieniano go w tytule¹². Elementy uznane za najważniejsze wyróżniano graficznie czcionką i rubrykowaniem, podobnie jak w liście dedykacyjnym, np. motto składano kursywą, stosowano także ozdobne inicjały oraz winiety, zwłaszcza finaliki.

Kazania miały przewidywalną konstrukcję (istniały wzorce mów na poszczególne okazje¹³), stanowiąc niezbywalny element scenariusza liturgicznego, wyznaczanego przez ceremoniarze. Przykład takiej ekshorty podały np. wizytki¹⁴.

Choć sposób organizacji poszczególnych elementów w konkretnym tekście zależał od zwyczajów preferowanych przez kaznodzieję lub konkretne środowisko, schematy kompozycyjne były na tyle skonwencjonalizowane¹⁵, że nieuwzględnianie któregoś z elementów wymagało wytłumaczenia lub odniesienia się do wprowadzonych zmian. Najczęściej chodziło o laudację, z natury rzeczy pozostającą w opozycji do zakonnej skromności. Opór budził nie sam fakt pochwały, lecz jej dominacja, tym bardziej trudna do zaakceptowania, że ingerująca nawet w exempla biblijne:

Panegiryci wymyślają materie do powinszowań, by się geniuszowi ludzkiemu przymilił honor, godności, urodzenie zalecił, magnifikował fortunę, skoligowane imiona wywyższał, eksagerował [wyolbrzymiał – J.G.] dowcip, urodę i inne przymioty natury, sławił suto paradnie w publicznych wotach ... i tak już ta polityka górę wzięła, że w weselnych mowach, na pogrzebowych kazaniach, na walnych świeckich lub duchownych kongresach łatwiej Pismo Święte nakręcić, byle pochlebne chwały do gustu obszernie wyrazić¹⁶.

Różnice między oracjami wynikały ze stylu zastosowanego przez mówcę, użytych schematów kompozycyjnych i treściowych, technik ornamentacyjnych, a także przywoływanej topiki (w przypadku mów najczęściej wanitatywnej i heroicznej¹⁷), zgodnie z okolicznościami wygłoszenia. W druku pozostawały stąd liczne odniesienia do pierwotnej sytuacji komunikacyjnej, np. bezpośrednie zwroty do „słuchających” i „patrzących”, służące przyciągnięciu uwagi lub zainteresowania uczestników wydarzenia. Oczywiście, czasem prace zostawały w rękopisie (zwłaszcza świeckie mowy obłóczynowe)¹⁸.

O tym jak trudno było zerwać z konwencją świadczy fragment kazania prowincjała jezuitów, Stefana Sczanieckiego¹⁹, na profesji klaryski krakowskiej Franciszki Wielopolskiej²⁰. Kaznodzieja pozornie zlekceważył typową kompozycję oracji:

[b]o kóżby z światem się tym żegnając ... myślał o genealogii? Zowcie zaś to jako chcecie, czy zwyczajnym exordium? Czy pierwszą kazania całego częścią? Czy też preliminarną przemową? Mniejsza o słowa! Ja w imię Pańskie idę do rzeczy

– jednak podporządkował jej swe kazanie.

Bezpośrednio do życia klasztornego odnosiły się kazania na uroczystości zakonne związane z kolejnymi etapami życia zakonnego: obłóczyny, profesje, konsekracje, konfirmacje ksieni oraz na jubileusze tych zdarzeń. Znacznie rzadsze były świeckie mowy obłóczynowe, wzorowane na obrzędowości weselnej²¹. Wymienione uroczystości miały zwykle charakter publiczny, a ich honorowymi uczestnikami byli biskupi, duchowni diecezjalni i zakonni, krewni zakonnicy, a także – zainteresowani przedstawiciele społeczności lokalnej.

Ponieważ kaznodziejstwo staropolskie miało za zadanie pouczanie oraz dostarczanie odbiorcom wzorów życia i postępowania w konkretnych sytuacjach, operowało zwykle sugestywnymi obrazami i licznymi egzemplami²². Funkcję perswazyjną kazania wzmacniano wykładnią nauki Kościoła, dotyczącą stanu konsekrowanego, odwołując się do autorytetów, w tym wypowiedzi świętych oraz cytatów z dokumentów. Kreślono w nim wzorzec idealnej zakonnicy, wymieniając cechy i wartości uznawane za najważniejsze, wskazywano też metody realizacji tego ideału²³.

Najliczniejsze były teksty przygotowywane z okazji obłóczyn²⁴, a następnie profesji. Sytuacje te porównywano z jednej strony do „umierania światu”, z drugiej – do zaślubin²⁵. Kaznodzieja Paulin Janowski zwracając się do Marianny Rylskiej²⁶, wstępującej do norbertanek, mówił:

Twoje dziś wesele i razem akt pogrzebowy: wesele, bo się zaręczasz Temu Panu, który ... cały świat piastuje ... pogrzeb, bo obumierając światu duchownie, umierającego na krzyżu Zbawiciela życiem wyrazić pragniesz²⁷.

Ponieważ „Oblubienica zaręczona nie ziemi, lecz niebu na służbę się Chrystusowi Panu dostaje i owszem w ślubny kontrakt z nim idzie”²⁸, był to wystarczający powód, aby w mowę wkomponować elementy powinszowań.

W czasie wesela osobne oracje towarzyszyły wszystkim etapom uroczystości (np. przy oddawaniu wieńca pannie lub panny oblubieńcowi), a ich forma i treść były w związku z tym za każdym razem inne²⁹. Nieco podobnie działo się w trakcie wzorowanych na obchodach weselnych obłóczyn, kiedy to oratorzy reprezentujący rodzinę postulanki występowali również z różnymi mowami (np. przy oddawaniu panny *ad monasterium*). Były to jednak oracje, które nie wpisywały się w ceremoniał i miały charakter świecki. Tymczasem przebieg czynności stanowiących podstawę obrzędu, takich jak poświęcenie habitu, welonu lub pierścienia, był szczegółowo zdefiniowany w ceremoniarzach, a całe to wydarzenie komentowała jedna mowa, często w formie kazania.

Zasadnicza jego część, składająca się z kilku mniejszych fragmentów, nawiązywała np. do patrona dnia roku liturgicznego, okazji wygłoszonej oracji, bohaterki danego wydarzenia oraz jej krewnych. Z reguły kazanie poprzedzało łacińskie motto, starannie wybrane z perykopy Ewangelii na dany dzień lub uroczystość, wskazujące na główny motyw oracji. Przykładowo, bernardyn lubelski, Apolinary Bogusławski w kazaniu przy profesji wizytki lubelskiej, Anny Cecylii Grocholskiej³⁰, wykorzystał fragment listu św. Jana (16,22): „Będzie radować się serce wasze, i radości waszej nikt nie odejmie od was”. Kaznodzieja podkreślał, że obietnica Chrystusowej radości zależy od doskonałości życia, której przykładem jest profesja zakonna, szczególnie cenna

w tych czasach, choć mówią oświeconych ... gdy świat zacieśnia fortę zakonną, gdy już pogląda na spustoszenia i obaliny domów zakonnych, gdy słyszy rozproszonych żale i utyskiwania³¹.

Stanowi ona szkołę, w której nauczycielem jest sam Bóg Wcielony. Profeska

upokarza miłość własnej woli i swego szacunku przez szlub posłuszeństwa, aby szła za upokorzonym Chrystusem, kiedy świat nie chce uskraiać żądy rozkoszy zmyślnych, ona umartwia ciało swoje przez szlub czystości aby chodziła za niewinnym Barankiem, kiedy świat przez zbyteczną chciwość nic nie chce opuścić dla Boga, ona obnaża serce swoje ze wszelkiej doczesności przez szlub ubóstwa, aby żyła i umierała z ubogim Chrystusem, a tak znajduje łatwo doskonałą regułę życia według ducha Chrystusowego, która prawdziwą radością napełnia jej serce³².

Kaznodzieja, przypominając w dalszej części mowy jej rodzinne koligacje i zasługi rodu dla duchownych i ojczyzny, podkreślał trafność wyboru dokonanego przez profeskę: zarówno drogi życiowej (utożsamianej z drogą do nieba), jak i konkretnego zakonu,

gdzie mądrość i świątobliwość wysoka ś. Franciszka Salezego ... zebrała wszystkie sposoby łatwego i bezpiecznego postępowania w drodze zbawienia, gdzie wszystkie ustawy i zwyczaje zakonne słodką łagodnością umiarkowane prowadzą do wysokiego stopnia świątobliwości³³.

Dla słuchaczy (a następnie czytelników) przykład ofiary życia Grocholskiej miał się stać pobudką do skierowania serca ku Bogu i wzrostu gorliwości religijnej.

W 1756 r. spowiednik dominikanek nowogrodzkich, Antonii Nowacki, miał kazanie³⁴ „na niedzielę trzecią po Trzech Królach przy solennych obłóczynach ... Joanny, w zakonie zaś Siostry Anny Ostrowskiej”³⁵. Powołując się na przykłady osób świeckich oraz świętych, przekonywał o marności zaszczytów światowych, przeciwstawiając je godności życia zakonnego. Podkreślał, że „sama służba Boska największą jest dla sług Bożych sławą” i zapewniał słuchaczy, że w Chrystusie „i złoto, i srebro, i honory, i szlachectwo, i co cię tylko wiecznie kontentować może bez zawodu znajdziesz”³⁶. Podobnie jak Bogusławski, także on uznał, że nowicjuszka dokonała roztropnego wyboru drogi życiowej, zostając wieczną oblubienicą Chrystusa. Żegnał w jej imieniu zgromadzoną „familie”: rodziców, braci, siostry, ciotki, stryjów, wujów i „całe pokrewieństwo”, zapewniając o modlitewnej pamięci, a zarazem witał zakonne zgromadzenie, zwłaszcza przełożone i mistrzynię, które wpłynęły na ukształtowanie się jej powołania („rezydując bowiem u ciebie ... wzięła z Twego świętego życia nie mały pochop do służenia Bogu”). Życzył, by

taką się sługą Boską stała z jakiej by i Bóg, i Zakon Święty, i cały Jej Dom z godną jej koligacją wielki otrzymał honor, aby się to oczywiście na niej ziściło, iż służyć Bogu jest najwyższa godność i sława³⁷.

Na koniec kaznodzieja zwrócił się do wszystkich obecnych:

przecię tu siła słuchających mię mówiącego o tym, większą mają ochotę służyć światu i marnością jego, aniżeli do służenia Bogu ... jak motyle za światłem, tak ludzie lecą tłumem za światełkami migającymi się, przemijających honorów,

prosząc Chrystusa Ukrzyżowanego, by pociągnął wszystkich do służenia Jemu, wówczas „wzorem dzisiejszej Solenizantki pójdziemy, wnidziemy ... do niebieskiej chwały”³⁸.

Zdarzało się, że do jednego zakonu lub klasztoru trafiało kolejno kilka kobiet z danej rodziny. Przykładowo, dla panien Mycielskich³⁹ kazania pisał dominikanin lwowski, Remigiusz Bobiński. Były to: dedykowana rodzicom *Meta nieodmiennej intencji na utwierdzenie bez terminu rodzicielskich pociech Macieja Mycielskiego, kasztelana poznańskiego, i... Weroniki z Konarzewskich Mycielskiej... naznaczona, a w biegu Anielskiego*

życia, przy solennej professyey... Genowefy Mycielskiej zakonnicy Świętego Ojca Dominika... okryślona Roku... 1743) oraz ofiarowany księżnie Teofli z Leszczyńskich Wiśniowieckiej (także późniejszej zakonnicy)⁴⁰ – *Strumień z czystych serc panieńskich krwią senatorską słynący... przez powołanie JWP Panien Teofli i Wiktorji Miecelskich, kasztelanek poznańskich do Rozetu Lwowskiego WW PP Dominikanek pod tytułem świętej Katarzyny Sieneńskiej przy solennych obłóczynach wyprowadzony... 1740*⁴¹.

Szczególnie bogatą oprawę miały ceremonie obłóczyn osób znanych. Świadczy o tym np. *Dyaryusz Obłóczyn... Wiśniowieckiej*⁴², wstępującej do klasztoru dominikanek lwowskich, „in supplementum pierwszego na pocztę do druku podany”⁴³. Bywało jednak i tak, że niekiedy uroczystości odprawiano jednocześnie dla kilku panien⁴⁴, jak np. w 1695 r., w dzień św. Stanisława u benedyktynek w Łomży. W ekshorcie biskup płocki, Andrzej Chryzostom Załuski zalecał lekturę jego żywota, a zwłaszcza naśladowanie cnót. Kazanie miało wykazać wyższość – potwierdzanego aktem konsekracji – wyboru „służby u Pana, którego wszechmocność wszystko może, którego mądrość wszystko dysponuje, który napełnia wszystko, konserwuje [zachowuje – J.G.], doczesne ubóstwo wiecznem bogactwem płaci”⁴⁵. Włożenie welonu symbolizowało wżgardę świata:

[j]est ci świat niebo, ale bez światła ciemnością otoczone, jest jako źródło, ale bez żywej wody, jest jako winnica, ale pełna suchych drzew, jest jako ciało bez duszy, bo przywalone ciężarem grzechu sumnienie, uderzenia nie czuje, zagłuszone serce głosu nie słyszy, zaślepiona dusza światła nie widzi. Bóg ofiaruje zdrowie, a światowy człowiek odrzuca lekarstwo i woli w dawnej leżeć chorobie, zapomniawszy nieba, buduje sobie z gliny raj⁴⁶.

Szczęście doczesne upatrywał mówca w „czystym sumieniu i niewinnym życiu”, czyli życiu z Bogiem, dającym:

dzień bez nocy, światło bez ciemności, poranek bez wieczoru, pokój bez wojny, wolność bez niewoli, szczęście bez cienia mizerności⁴⁷.

Dokumentacji w postaci druków okolicznościowych doczekały się także podobne uroczystości organizowane w innych klasztorach benedyktynek. Kazimierz Obryński wydał orację *Jasna doskonałości pochodnia Przy habicie zakonnym... przy poświęceniu panien zakonnych Nieswizkiego y mińskiego klasztoru*⁴⁸, a Remigiusz Ryniewicz głosił *Poczęcie szczęścia ludzkiego w Niepokalanym Poczęciu Bogarodzicy Panny... w kościele sierpskim panien Zakonnych Zakonu S. Benedicta oraz przy pierwszym wstępie do tegoż Zakonu czterech szlachetnych panien pokazane*⁴⁹.

Także norbertanki w Busku przygotowały „solenny akt” dziesięciu sióstr⁵⁰, o czym informował już tytuł druku okolicznościowego⁵¹. Wydrukowane następnie kazanie nawiązywało do perykopy: „Ecce Sponsus venit” (Mt 25,1–13, „Oto Oblubieniec przyszedł”). Wykorzystując zbieżność liczb (dziesięć), kaznodzieja skoncentrował się na podobieństwie Królestwa Niebieskiego do dziesięciu Panien mądrych („Tedy

podobne będzie królestwo niebieskie dziesięci pannon”), które gdy przyszedł Oblubieniec „weszły z nim na gody”⁵², a następnie nakreślił dość stereotypowy obraz siostr z różnych zakonów:

piękne córki z imienia Matki swojej Klary. *Clarae Matris praelecta Propago*. Mądre Scholastyki, bo w szkole Chrystusowej cnót wszelkich wyćwiczone. *Scholastica schola virtutum*. Ogniste Teresy, bo zawsze miłością Boska goręjące *Ignem est illius vigor, Caelestis origo*. Cudowne Brygity, w Rewelacjach Niebieskich, *abscondisti haec a apientibus et revelasti ea parvulis*. Błogosławione Benedyktynki, od S. Benedykta *Benedictus qui venit*, od Franciszka Franciszki. Wielkie Pustelnice, od Eliasza Karmelitanki. Ale i w parenteli Norberta Świętego *Filiae patrizant*, nie masz córki żadnej, która by się anielskim życiem od świątobliwości Ojcowskiej odrodziła⁵³.

Jako przykłady realizacji takiego „bogomyślnego” życia podał norbertanki zwierzynieckie (Bronisławę, Małgorzatę, Fabisławę, Judytę), którym wymienione z imienia konsekratki powinny dorównać w pobożności. Przez duchowe zaślubiny („wesele w niebie”) zobowiązały się do „świętej z Bogiem przyjaźni”⁵⁴. Jej symbolem jest pierścień ślubny, który zamiast drogich kamieni, ma wyryty obraz ukrzyżowanego Zbawiciela. Siostry w tym związku nie straciły wolności („hoc ipso liberae, quod Christi Ancilae”), lecz zostały wpisane do księgi życia Baranka, czyli – zgodnie z widzeniem z Apokalipsy św. Jana (Ap 21,27, Ap 20,15) – mogły osiągnąć życie wieczne. Do omawianego druku wypadnie jeszcze wrócić, gdyż okoliczności wygłoszenia kazania były złożone.

Po ekshorcie przewidywano często dodatkową przemowę. Przykładowo, biskup płocki Andrzej Chryzostom Załuski na obłóczynach brygidki brzeskiej, Róży Gosiewskiej⁵⁵, które odbyły się „szesnastej niedzieli po świątkach 1691 roku” (czyli 23 września), wygłosił homilię, a następnie gdy „doczytał się w ceremoniach, że krótką tu trzeba powiedzieć ekshortacyjną”, dopowiadał „króciusieńko oprócz tych, któreś na kazaniu usłyszała niektóre rzeczy”⁵⁶. Nowicjusze życzył wytrwałości (miała „być na krzyżu”, a nie „ścielić miękką pościel pod krzyżem”) i „gorącości ducha” (by „w ciele zupełnie duchem, w duchu zupełnie Bogiem tchnęła”). Przede wszystkim jednak polecał, by zdała się na wolę przełożonej (w tym czasie była nią Elżbieta Połubińska⁵⁷), która pokaże jej – jak podróżnej – drogę do nieba, gdyż „mało takich, którzy się urodzili świętymi ... wszyscy inisi ... zostawali świętymi”⁵⁸.

Listy dedykacyjne, poprzedzające wydrukowany tekst kazania, miały na ogół charakter panegiryczny: akcentowano w nich koligacje rodowe, zalety oraz przymioty umysłu i charakteru zakonnicy, wagę i znaczenie wyboru życia kontemplacyjnego. Adresowano je najczęściej do jej najbliższych lub do najznamienitszych uczestników opisywanego wydarzenia⁵⁹: rodziców, krewnych i osób duchownych, którzy zresztą zwykle pokrywali koszty druku (nawet po dłuższym czasie od wydarzenia). Teksty przypisań były w związku z tym – tak jak i samych kazań – dość skonwencjonalizowane. Oto fragment wiersza na herb towarzyszącego dedykacji dla opata bledzewskiego, Leonarda Gurowskiego, z okazji „postrzyżyn” cysterki owińskiej, Jadwigi Gurowskiej⁶⁰:

Gurowskich szachownice stawiam w oczach świata
Znak Fortuny...
Na teźże niebo z światem grając, szczęście miało,
Bo w kasztelania i Damę wygrało,
Świat przegrał...⁶¹.

Z kolei obłóczyny sakramentki warszawskiej, Moniki Ciecierskiej⁶² (herbu Rawicz⁶³), upamiętniono następująco:

Heroino po cóż to w niebo wyniesione
Trzymasz ręce laurami niegdy uwieńczone?
...
Niebo Zakon, w nim gdy już Monika zamknięta
Złóż ręce z świątobliwym domem Panno święta.
...
Zgasła światu Monika ukryta w zakonie
Znajdziesz ją jaśniejącą w panieńskiej koronie⁶⁴.

Ostatnią część wiersza kierowano bezpośrednio do ojca zakonnicy:

Czy mirrę, czy kadzidło Baltazar, czy złoto
Dał Bogu Wcielonemu! Nie pytam się o to
...
Wszystkieś mu Baltazarze twe skarby darował
Jedynaczkę na Nieszpór gdyś mu ofiarował⁶⁵.

Bardzo uroczystą oprawę miał zawsze obrzęd konfirmacji, następujący po wyborze przełożonej konwentu⁶⁶. Z okazji konfirmacji (5 czerwca 1711 r.) ksieni benedyktynek lwowskich, Anny Eleonory Potockiej, przyklasztorny kościół pw. Wszystkich Świętych zaścielono perskimi dywanami; pod baldachimami obitymi czerwonym adamaszkiem oraz ozdobionymi złotymi galonami i frędzlami, ustawiono dwa trony (o trzech stopniach dla arcybiskupa Jana Skarbka i nieco niższy – dla Potockiej), przygotowano też miejsca dla zaproszonych gości, w tym dla siostr konsekratki: kasztelanowej kijowskiej Aleksandry Kossakowskiej oraz kasztelanowej wołyńskiej Joanny Wielhorskiej⁶⁷. Kazanie okolicznościowe wygłosił kanonik archikatedry lwowskiej (a zarazem spowiednik benedyktynek), Jan Tomasz Józefowicz. Zbudował je na opozycji: godności „światowe” (szczegółowo wymieniał koligacje rodzinne dawnych i obecnych zakonnic), które są jak „śmiertelne gromnice, które przyświecają do śmierci ... lada ich wicher, lada przygoda, albo choroba, przytłumieć, zagasieć i w ciemną noc przemienić może” – wartości ponadczasowe, czyli życie zakonne w „dobrowolnym ubóstwie, postuszeństwie i umartwieniu ciała”. W oracji przedstawił dzieje i zasługi zakonu św. Benedykta, podkreślając umiejętności, dzięki którym mnisi „powziąwszy mądrość niebieską, wydanemi księgami, pismami uczonemi”⁶⁸ służą innym. Naśla-

dując ich, kierując się roztropnością, miłością Boga i bliźniego, ksieni powinna więc „sekreta niebieskie, tajemnice mądrości boskiej” tłumaczyć podległym sobie mniszkom, które

umarły światu i wszelkim wygodom, i samym nawet sobie, same po sobie dla śmierci światowej w żałobie chodzą, ustawiczną straż same nad sobą mają, odwracają oczy od ziemi, przypatrują się ustawicznie niebu i królującemu w niebie Barankowi⁶⁹.

Wygłoszone kazanie dokumentowała wydrukowana *Nauka Jezusowa*⁷⁰. Zwracając się do arcybiskupa Skarbka, Józefowicz pisał w niej:

tyś złotym pierścieniem przy konsekracji, Oblubieńcowi Niebieskiemu zaślubił, tyś trojaką elekcyjną obroną, za ksienię deklarował, Ty przy benedykcji dzisiejszej pastorał w ręce, znak zwierzchności, Regułę Benedyktyńską, naukę Niebieskiej Mądrości podajesz, Ty ją przy dzisiejszych ceremoniach i świętych modlitwach niebu prezentujesz, zbawienia dusz ludzkich mistrzynią, nauki Baranka Niebieskiego profesorką czyniesz⁷¹.

Innym śladem uroczystości konfirmacji jest drukowana *Pamiętka Najprzewielebniejszej w Bogu Jmć Panny Anny Elżbiety Dahlken Zakonu S. Ojca Benedykta ksieni w klasztorze przy kościele Wszystkich Świętych we Lwowie dnia 13. marca obranej dnia 18. czerwca konsekrowanej 1786. Roku*⁷². Tekst najpewniej rozdawano uczestnikom uroczystości.

W publikacjach związanych z konfirmacją ksieni w stemmacie „uświetniano” także rodzinę adresatki. Przykładowo tak pisano o rodzinie Marcjanny Tymińskiej, przełożonej norbertanek buskich:

...Tak Ojczyzna Prześwietny ten dom ukochała
Że mu wszystkie w Nałęczu szczęścia zawiązała
Za czym i Tobie ksieni w tym Kole Wieczności
Niech nieba nieśmiertelne dadzą szczęśliwości⁷³,

a akt wyboru traktowano jako „szczęśliwy sukces”⁷⁴ całego rodu, a nawet społeczności lokalnej.

Często, zwłaszcza w przypadkach osób znanych, kaznodzieje nie poprzestawali na jednej oracji. Przykładowo, „na cześć” ksieni sandomierskiej Tartówny⁷⁵ jezuita Franciszek Kowalicki⁷⁶ przygotował dwa kazania. Pierwsze z okazji *Konsekracji Xieni Sandomierskiej Nayprzewielebniejszej Panny Jeymosci Panny Franciszki Tartowny w Niedzielę wtórą po wielkiej nocy. Ego sum Pastor bonus loan 10 Ja jestem Pasterz dobry* i drugie, nawiązujące do jej funkcji „laski pasterskiej” w konwencie, czyli na *Professyą Zakonnych w dzień świętej Agnieszki. Clausura est janua*⁷⁷. W dedykacji podkreślał on zasługi rodu Tartów w życiu publicznym i „zakonnym milczeniu”, przy czym obie sfery aktywności traktował jako równie istotne, godne zauważenia i laudacji. Obrazował to kon-

cept wozu tryumfalnego, w którym kolejne koła oznaczały: ród, mądrość, godność ksieni i wieczność.

Autorami kazań byli najczęściej duchowni związani z danym konwentem względami osobistymi lub pełnią w nim funkcją. Jednak niektórzy wygłaszali mowy także w kościołach innych klasztorów i zakonów. Te teksty, które uznawano za wartościowe, publikowano w jednym tomie. Zbiory takie wydali m.in.: Walerian Gutowski⁷⁸ (u klarysek w Krakowie i Starym Sączu), Andrzej Chryzostom Załuski⁷⁹ (u benedyktynek we Lwowie, Łomży i Jarosławiu; wzytek w Warszawie) oraz pijar Jan Franciszek Włocki – Franciszek od św. Józefa – (u bernardynek i benedyktynek w Wilnie; wzytek w Wilnie i Krakowie; norbertanek w Krakowie i na Zwierzyńcu; benedyktynek w Staniątkach).

Znacznie rzadziej druki okolicznościowe przygotowywali (a nie tylko opłacali) członkowie rodziny. Przykładowo, autorem druków dokumentujących obłóczyny i profesję trzech córek krakowskiego rajcy i drukarza Andrzeja Piotrkowczyka⁸⁰ (które wybrały klasztory karmelitanek i dominikanek w Krakowie) był ich brat, Stanisław Teodor⁸¹. Mowę do wszystkich córek skierowała także matka. Opisując obłóczyny Katarzyny Piotrkowczykówny⁸², które odbyły się 23 kwietnia 1643 r. u karmelitanek, brat nawiązał do konwencji oracji weselnych. Najpierw oddawał siostrę św. Teresie w „zakonny stan bojowania”:

Idźmyż ochotnie oto piękna Pani
Na świętą wojnę sama nam hetmani
nuże ochotniej córko mym przykładem
do nieba moim nikt nie chybi śladem,

następnie opisywał opuszczenie matki i dziękował jej, zapewniając o modlitwie:

odmienia Rodzicielkę serdecznie kochaną
za ciebie dobrą Matkę ochotnie obraną
...
Nie trzeba płakać co się Bogu daje,
bo to przyniesie piękne urodzaje.
Niech tedy droga Rodzicielko moja
we łzach nie moknie kochana twarz twoja⁸³.

Dużą część tekstu zajmował opis życia w zakonie, zgodny z wyobrazeniami ówczesnego społeczeństwa, głównie jako stanu śmierci „światu”:

Tu tedy będzie dom mój pożądany,
Tu mnie sen ujmie twardy nieprzespany.
Domku kochany przyjmij me popioły,
a to się z tobą podzielę na poły:
Niebu dam duszę, tobie zmarłe ciało

A jeżeli się i to widzi mało,
myśl mi cię w sercu na wieki zakryje,
nie zapomni cię, choć ciało ożyje

...

mamli tak ginąć niechaj tak bledniecie
przy mej Teresie, niechaj tak więdnijcie
jako lilia, która swej wonności
nie zapomina i po śmiertelności.

...

Niech tak umieram, żeby tylko lata
same ginęły, ale nie zapłata
albo jak róża, co po śmierci daje
wonności, kiedy z światem się rozstaje,
albo jak mira, która lubo ginie
w żarzystym węglu, jednak chwała słynie.
Stąd Bogu miła. Gdy ona śmierć bierze
Bóg bywa chwalon w takiej ofierze.

...

O bodaj i mnie śmierć taka potkała,
żeby był chwalon Bóg, a ja konała,
daj Boże żebym w szczyry popiół poszła,
by tylko Bogu stąd chwała urosła⁸⁴.

Takie widzenie życia zakonnego prezentował też druk okolicznościowy z okazji profesji Katarzyny, która odbyła się w kościele św. Marcina 26 kwietnia 1648 r. Choć autor w tytule nazywał profesję aktem weselnym, jej dzień – z uwagi na nieuchronność dokonanego wyboru – określał jako „straszny”⁸⁵. W tekście dominowały odniesienia do miłości, która „zaprasza na wieczne wesele”, innej niż ta przemijająca, doczesna:

oblubienica mile Boga wyględuje,
wszystko serce na przyście Jego przyprawuje...
licha to taka służba, która trwa do czasu,
wolę do karmelskiego przenieść się szałasu.
I w tym tam żywych grobie schroniwszy się z świata,
oddać samemu Bogu zaślubione lata.
Tereso matko moja o tom już gotowa
niech twej strzały serce me bystrość żeleźcowa
przeniknie, abym godnie ofiarą się stała
Boga mego a Jemu cale się oddała:
gotowe serce moje, zapal tylko strzałę,
a uderz i znieś ogniem mnie śmiertelną skałę.
Miło mi zgorzeć w twoim ogniu, zginąć miło,
tak twoją już pragnę być, jakby mnie nie było

na świecie. O bodaj mnie śmierć taka potkała,
gdy twoja strzała będzie przed nią poprzedzała!

Utwór kończył opis „kontraktu” z Bogiem, „objęcia” zakonnicy na własność, „zapisu nieśmiertelnemu Panu”. Jednocześnie karmelitanka żegnała krewnych oraz matkę, dziękując jej za dobre wychowanie.

W tekście napisanym z okazji wstąpienia 24 września 1645 r. do dominikanek na Gródku drugiej siostry, Barbary⁸⁶, brat skoncentrował się na opisie pozostawianego świata oraz na powinszowaniach z okazji dokonanego wyboru, stanowiącego pociechę dla rodziny, „wspólne wesele” mieszkańców ziemi i nieba⁸⁷. Z kolei w druku wydanym z okazji obłóczyn u dominikanek trzeciej siostry, Agnieszki⁸⁸, pisał o odniesionym przez nią zwycięstwie nad samą sobą i światem, jej panieńskiej czystości, wytrwałości i wierności powołaniu oraz o posłuszeństwie, na wzór Maryi. „Wierszem polskim” opisał następnie profesję siostry. Nawiązując do „wieku niewinności”, „złotego czasu”, gdy nie trzeba było pogardzać światem („wiek to był prosty, lecz w cnoty bogaty, bardziej pilnował Boga niż intraty⁸⁹”), przekonywał, że należy się chronić przed światem współczesnym i winszował siostrze wyboru stanu zakonnego oraz naśladowania Maryi:

dziś cię przyjęto (co więc zapisują
Krwia Boską i ten zwyczaj zachowują)
w rejestr do tych sług, których Stwórca rzeczy
na osobliwej zawsze miewa pieczy.
Pogardzasz światem. Boś tej córka matki,
która i miesiąc, i świeckie niestatki
nogami depce, a za to koroną
ze dwunastu gwiazd pięknie ozdobiona
... Tyś do tej Panny przyjęta jest dworu
wielkie to miejsce i godne honoru...⁹⁰.

Z kolei Anna Pernusówna, „serdecznie kochająca rodzicielka”, w wierszu kierowanym do swych trzech córek, porównała swój stan do sytuacji św. Zofii. Życzyła tym, które oddała Bogu na „całopalną ofiarę”, jak najściślejszego zjednoczenia z Oblubieńcem i cieszyła się, że „inszym niejako sercem żyjecie, żyje w was Chrystus, życie wasze w nim utajone jest w Bogu⁹¹”. Pisała także o marności świata i ludzkiej kondycji, a także o potrzebie szukania nieprzemijającego szczęścia i wieczności. Tekst kończyły życzenia i apostrofa do zoila: „Kto czytasz, czytaj zdrów, i śpiewaj. A tej krótkiej zabawy nie gań, aż co zaciejszego wynajdziesz i udatniej opiszesz⁹²”, stanowiące formę asekuracji przed spodziewaną krytyką.

Mowa Stanisława Sarbiewskiego⁹³ na obłóczyni córki Teresy (*Oddanie córki od oycy do Zakonu przy obłóczynach*⁹⁴), która w 1659 r. wstąpiła do brygidek lubelskich, jak wiele podobnych utworów⁹⁵ długo pozostawała w rękopisie. Drukiem ukazała się dopiero w 1663 r. jako fragment przedmowy (k. A2–A4) do jego przekładu dzieła Juana Eusebio Nieremberga *De adoratione in spiritu et veritate*⁹⁶, ofiarowanego córce. Także była

wzorowana na oratorstwie weselnym, ale zgodnie z konwencją mów obłóczynowych nakazującą zamieścić w niej pochwałę zakonu, pokazać wartość wyboru stanu konsekrowanego (w opozycji do życia światowego), wygłosić laudację panny, oddać ją przełożonym, wyrazić nadzieję osiągnięcia przez nią zakonnej doskonałości, a na końcu zapewnić o pamięci w czasie modlitwy⁹⁷, podnosiła zalety stanu duchownego, opisywała najwyższą godność Oblubieńca (widoczną w porównaniu życiem ziemskim) i kończyła się życzeniami wytrwałości w powołaniu i oddaniem córki Bogu.

Choć wśród druków okolicznościowych dokumentujących etapy życia zakonnego przeważały te dotyczące obłóczyn, zdarzały się – jak w przypadku księń Tarłówny i Wołłowiczówny – także cykle publikacji, pozwalające śledzić całą drogę konkretnej zakonnicy, od obłóczyn, przez profesję po konsekrację i odnowienie ślubów. Ich tworzeniem i rozpowszechnianiem zainteresowane były najznamienitsze rody, często ze sobą skoliigaczone, np. Sapiehowie i Wołłowicze w Wielkim Księstwie Litewskim, Potoccy i Daniłowicze na Rusi Czerwonej.

Zdarzało się, że ceremonie zakonne, np. odnowienie ślubów⁹⁸, łączono z obchodami **świąt roku liturgicznego, konsekracji kościoła i ołtarzy** oraz uroczystościami **lokalnych patronów** (np. związanych z ich relikwiami lub działalnością bractw). Drukowano kazania zwłaszcza na Wielki Tydzień. Przykładowo, w *Kazaniu na Wielki Czwartek o ogrodzcu Jezusowym u Wielebnych Panien Wizytek na Kleparzu przy Krakowie... powiedzianym*⁹⁹ kaznodzieja nawiązywał do obrazu trzech ogrodów: rajskiego (gdzie „Adam śmierć w jabłku połknął”), Ogrójca (gdzie „Chrystus Pan w Frasunku”) oraz duszy (*Anima quasi hortus*). W opozycji do nich dawał przykłady „światowej” mentalności w społeczeństwie katolickim: „odrze kościół, pokryje kapliczkę, zrujnuje drugiego, da na ołtarz tabliczkę ... urwie łeb testamentowi, da księdzu na mszą lub szeląg dziadowi”.

Kazania ku czci **świętych zakonu** (dominikańskiego u wizytek wileńskich, norbertanek na Zwierzyńcu), na dzień świętych zakonnych (Benedykta, Joanny Franciszki Fremiot de Chantal, Franciszka Salezego, Teresy z Ávili, Jacka), ss. Augustyna lub Kazimierza, miały często charakter dydaktyczno-parenetyczny, np. pokazywały słuchaczom obraz śmierci: doczesnej, „gdy kto umiera światu” i wiecznej, „gdy kto umiera Bogu”. Natomiast w *Kazaniu na uroczystość B. Joanny Franciszki Fremiot de Chantal*¹⁰⁰, dedykowanym ksieni wizytek wileńskich, Gertrudzie Radziwiłłównie, nakreślono doskonały obraz stanu „panieńskiego, wdowiego i zakonnego”. Celem mowy było nie tyle upamiętnianie czynów, ile pobudzanie do cnoty: święty stawał się wzorem postępowania¹⁰¹. Było to szczególnie widoczne w drukowanym *Kazaniu na dzień Wielkiego Patriarchy i Fundatora S. Benedykta*¹⁰², opartym na rozważaniu ewangelicznego wersetu „Zaprawdę powiadam wam, iż wy, którzyście szli za mną, w odrodzeniu, gdy usiądzie Syn człowieczy na stolicy majestatu swego, będziecie i wy siedzieć” (Mt 19,28). Stanisław Kmita¹⁰³ przedstawił w nim życiorys świętego, który „świat porzuciwszy, Niebo i ziemię ogarnął”, a następnie pisząc, że „Póki świat światem, nie będzie światu Benedykt bratem”, przeciwstawił owemu światu obraz zakonu, który jest „jako raj, a Benedykt rajskie drzewo wiecznego żywota”. Kazanie kończył obraz sądu ostatecznego, dodano też modlitwę. Dedykacja stanowiła świadomie skonstruowany panegiryk, charakteryzujący się emocjonalnym stylem wypowiedzi i przesadą laudacji¹⁰⁴.

Zdarzało się też, że w „podopiecznym” doszukiwano się cech jego świętego patrona. W wierszu na herb dołączonym do mowy *Wielki luminarz Benedykt święty... z marcowego do aprilowego, a oraz herbownego... Tyzenhauzow imienia znaku wstępujący*¹⁰⁵, przypisanej przez benedyktyнки wileńskie staroście wiłkomierskiemu, Benedyktowi Tyzenhauzowi, czytamy:

Słońce Benedykt wschodzi pod Bawołu znakiem,
Więc Tyzenhauzów musi być Dom Zodyjakiem.

W panegirycznej dedykacji podkreślono następnie wspólne cechy świętego i adresata: „jednymże imieniem, podobnemi cnotami, niewygaśła za Pańskiej beneficencji dowody obligacją”. Przypominając dokonania przodków, ukazywano zasługi Tyzenhauza¹⁰⁶ i proszono o dalszą protekcję: „przyjmiesz nadto pod umbrę protekcji Pańskiej garzące się całe zakonne zgromadzenie”¹⁰⁷.

Na adresatów oracji najczęściej wybierano osoby znane. Przykładowo, kazanie o św. Augustynie, wygłoszone w 1719 r. w kościele wizytek wileńskich, przypisano tamtejszemu biskupowi, Konstantynowi Brzostowskiemu, a o św. Annie – Annie z Pociejów Tyszkiewiczowej¹⁰⁸ (w dzień jej imienin). Także imieniny stały się pretekstem do druku oracji „Na uroczystość wszystkich świętych zakonu kaznodziejskiego”¹⁰⁹, dedykowanej przeorowsy dominikanek Ludwice Światopełkównie¹¹⁰, z prośbą o przyjęcie „z równą łaskawością i chętnym umysłem, z którymiś toż ode mnie mówione kazanie raczyła przyjąć”. Tekst poprzedzała lista panien lwowskiego domu zakonu kaznodziejskiego, pełniąc funkcję rozbudowanego adresu przypisania.

Publikowano też kazania głoszone w czasie okolicznościowych uroczystości bractw przyklasztornych, np. *Kazanie na Wielki Czwartek o ogrodku Jezusowym u Wielbnych Panien Wizytek na Kleparzu przy Krakowie podczas solennej processjonalney z bractwem ubóstwa Jezusowego Ogrodzca tamecznego wizyty powiedziane* (1760 r.). Stosowne druki dokumentowały również wpisanie do bractwa oraz udział w konfraterni.

W ten sam sposób upamiętniano też takie ważne wydarzenia, jak np. wprowadzanie relikwii do kościoła. Przykładem może być *Solenna introdukcya ciała S. Klemensa Męczennika do kościoła WW. PP. Brygidek Grodzieńskich*¹¹¹, w której Michał Kadłubowski opisał poszczególne bramy oraz iluminacje towarzyszące uroczystości, strzały z armat i samo kazanie. Druki okolicznościowe towarzyszyły również uroczystościom poświęcenia kościoła (zarówno nowego, jak i odbudowanego) lub ołtarza, a także związanych z patrociniami.

Dokumentowano także **etapy procesów beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych**. Jako egzemplifikacja niech posłużą kazania: z okazji przeniesienia ciała Magdaleny Mortęskiej¹¹² i św. Kingi, stanowiącego wstęp do procesu beatyfikacyjnego, z okazji rozpoczęcia procesu beatyfikacyjnego Kunegundy (21 lutego 1684 r. w kościele św. Andrzeja) oraz w trakcie nabożeństwa dziękczynnego po akcie jej beatyfikacji (w 1691 r.), wygłoszone przez Sebastiana Piskorskiego, a dedykowane ksieni klarysek

w Starym Sączu, Konstancji Jordanównie¹¹³ i całemu tamtejszemu zgromadzeniu. Autor w wierszowanej modlitwie zalecił klaryski opiece świętej fundatorki:

Węgierskiego i polskiego
Kraju Matko jedyna,
Panien hojne tak dostojne
Bogu rodząca wina.
Przedziwnemi dzieły twemi
Kunegundo wstawiona
Ode wszego broń nas złęgo
Panno błogostawiona...¹¹⁴.

Okolicznościowe przemowy towarzyszyły również uroczystościom odbywającym się w kościołach klasztornych na cześć osób związanych z konwentami względami fundatorskimi, rodowymi bądź posługą duchową¹¹⁵. Przykładowo, Andrzej Chryzostom Załuski wygłosił *Dziękowanie za... Elżbietę Potocką... od Wiktorzyna Sobieskiego... przy Królestwie Ich Mściach w klasztorze wszystkich SS. we Lwowie de 10 Februarii A. 1687*¹¹⁶. Przygotował je na życzenie Jana III dla pary królewskiej, następnie zamieścił „najpierwsze podziękowanie Jej Mci Pannie ksieni lwowskiej”, czyli ciotce króla, Magdalenie Dorocie Daniłowiczównie¹¹⁷, której „afekt przeciwko obojgu Ich Mciom kontrahentom ... godną odśłużony być nie może wdzięcznością”¹¹⁸. Wyraził także dziękczynienie matce oblubienicy i domowi Potockich. Orator celowo zrezygnował z pochwały osoby i rodu, gdyż „nie potrzebują ci od cudzych języków sławy posagu, którzy własną świecą cnotą”, a o koligacjach nawet „najszersza” mowa nie mogłaby powiedzieć wystarczająco wiele, a krótka „nic by nie namieniła”¹¹⁹. W ten sposób formalnie nie tworząc laudacji, wystarczająco podkreślił zasługi rodziny. Podobny charakter miała przemowa kanonika lwowskiego, Krysztyna Cieszkowskiego, z okazji ślubu Józefa Orlewskiego i Rozalii Turzańskiej. W 1749 r. w kościele karmelitanek dawnej obserwacji zwracał się do nowożeńców, podkreślając wagę sakramentu i zalety życia małżeńskiego, a także krótko opisywał skoligacone rody: „lubo należąca opuszczam pochwały, ile że w krótkich słowach i czasie do mówienia dozwolonym obszernie mówić niepodobna”¹²⁰. Dziękował następnie zakonnicom, prosząc je o błogostawieństwo.

Drukowane kazania dokumentowały najczęściej **święta osób duchownych**. Jedno z nich – „przy powinszowaniu imienin” biskupa kijowskiego Józefa Załuskiego¹²¹ – także wygłoszono w kościele karmelitanek dawnej obserwacji. Inne – aprobowane jako „godne powszechnej chwały ... ku utwierdzeniu ludu chrześcijańskiego w prawdziwej religii” – miał u benedyktynek wileńskich w pięćdziesiątą rocznicę prymicji proboszcza parafii św. Rocha, Józefa Gradowskiego, kaznodzieja pijarski¹²². Pokazał w nim wzór chwalebного życia przez naśladowanie ukrzyżowanego Chrystusa. Przykład dobrego życia utożsamionego z męznym znoszeniem cierpień dawał – zdaniem mówcy – jubilat.

Mowy okolicznościowe publikowano także z okazji **egzekwii**¹²³. Uroczystości pogrzebowe osób znaczących rozpoczęła bicia z dziań, odprawiano liczne msze, głoszono kilka, a nawet kilkanaście egzort¹²⁴. Scenariusz wydarzenia obejmował następnie umieszczenie ciała na katafalku, mszę żałobną oraz wyprowadzenie ciała. Procesja żałobna przechodziła pod okazjonalnymi bramami¹²⁵, a w rocznice śmierci odprawiano uroczyste anniwersarze. Przygotowywano także okolicznościowe dekoracje i odpowiednie inskrypcje na chorągwiach żałobnych, srebrnych lub cynowych tablicach, na marmurze i pomnikach nagrobnych¹²⁶. Wspólną cechą utworów sepulkralnych była „chęć utrwalenia” pamięci o zmarłej osobie¹²⁷. Taki cel miały także rozdawane w dniu pogrzebu druki ulotne, zawierające wierszowane panegiryki, emblematy i sentencje¹²⁸ oraz drukowane kazania¹²⁹.

Oczywiście, między tekstem wypowiedzianym a opublikowanym¹³⁰ występowały różnice wynikające z odmiennej sytuacji komunikacyjnej: zamiast do określonego zbiorowego audytorium adresowano go przecież do zwykle nieznanego, pojedynczego czytelnika, przez co – nieuwarunkowany okolicznościami przemowy – utwór oddziaływał tylko przez swą treść, wbudowaną w drukarski schemat kompozycyjny¹³¹. Jak już pisano, wszystkie druki zawierające kazania miały podobną formę, jednakże w wypadku mów pogrzebowych, tytuł zawierał dodatkowo nawiązania do tematyki tanatologicznej i parenetycznej (jak zwierciadło, konterfekt) oraz perspektywy eschatologicznej¹³². Zasadniczym elementem kazania było przedstawienie biografii zmarłego (począwszy od wskazania na jego pochodzenie, przez tok życia, po opis ostatnich chwil). Dodawano również konsolację adresowaną do rodziny i innych bliskich osób. Śladem odbywających się w Jarosławiu w 1636 r., trwających siedem dni uroczystości pogrzebowych fundatorki klasztoru benedyktynek, Anny Ostrogskiej¹³³ (podczas których zakonnice „wystawiwszy teatrum żałobne, a na nim trunnę, znak śmierci książęcej nam przed oczy kładąc, egzekwie odprawują za fundatorkę”)¹³⁴, było kazanie jezuita Wojciecha Czarnockiego *Malogranat abo kazanie przy exequiach...*, a egzekwii biskupa krakowskiego, Jakuba Zadzik w krakowskim kościele św. Agnieszki – mowa wygłoszona 2 maja 1642 r. przez Ludwika Skrobkowica, wydana „z rozkazania i za dozwoleń Starszych” (czyli prowincji małopolskiej obserwantów)¹³⁵. Nawiązując do herbu Korab, osiągnąć rodziny i jej duchowych zasług, kaznodzieja przypisał swe kazanie siostrze zmarłego, ówczesnej przełożonej tamtejszych bernardynek, Teresie Zadzikównie. W dedykacji podkreślił zwłaszcza „Ofiary kaptańskie, jałmużny każdodziennie, te na ostatek nagłe, po pogrzebie zaraz egzequie”, nadmieniając, iż przełożonej jako ostatniej przedstawicielce rodu będzie „sam Bog i śmierć, i pogrzeb ... ordynował”. Kazanie oparł na koncepcie świata jako morza: „Ponieważ tedy morzem jest świat, toć my marynarze, każdy z nas nikogo nie ercupując, uwija się z strachem po tym morzu” („natury”, „szkoły”, „dworu”, a nawet „kondycji”), po którym z chlubą żeglował znamienity zmarły – Korab. Zasadniczą część oracji zwyczajowo poświęcił pochwalę jego osobistych przymiotów i zasług, ukazanych na tle dziejów życia, a zwłaszcza świątobliwej, dobrej śmierci. Przygotowaniem do niej było sporządzenie testamentu. Kaznodzieja wspominał przy okazji o darowiznie „drzwi pannom w klauzurze zakonnej dni swe prowadzić

pragnącym". Nagrodą dla biskupa – oprócz Boskiej obietnicy – miała być wdzięczna pamięć potomnych.

Z kolei w kazaniu wygłoszonym w kowieńskim kościele franciszkanek na pogrzebie ojca tamtejszej zakonnicy, Aleksandra Mossalskiego¹³⁶, Augustyn Wituński zaprezentował model życia i śmierci zgodny z ideałami *arte bene moriendi*¹³⁷. Podobny charakter miała mowa funeralna w czasie pogrzebu Franciszki Pocięjowej¹³⁸, pochowanej zgodnie z jej życzeniem w habicie benedyktyńskim, choć ustawy zakonne dopuszczały taką możliwość tylko w wyjątkowych sytuacjach osób „dobrze zasłużonych”¹³⁹. Do takich niewątpliwie należeli Jan Karol Chodkiewicz i Zofia Chodkiewiczowa, których egzekwie odbyły się u benedyktynek wileńskich, też upamiętnione opublikowanym kazaniem¹⁴⁰. Orazie wygłaszano także z okazji pochówku serca¹⁴¹ oraz rocznicy pogrzebu.

W dedykacjach druków funeralnych wymieniano osoby spokrewnione ze zmarłymi, ujawniając nie tylko relacje między nimi, ale także prezentując przy okazji słuchaczom i czytelnikom wzory postępowania. Dotyczyły one dwóch zasadniczych sfer życia: społecznej (związanej z pełnioną funkcją) oraz religijnej¹⁴². Annę Lubomirską kaznodzieja pokazał jako matkę oraz babkę¹⁴³ (zwłaszcza benedyktyнки lwowskiej Anny Oleśnickiej oraz dominikanki na Gródku Dominiki Zebrzydowskiej¹⁴⁴, którym m.in. dedykowano tekst). Wspomniął o jej pielgrzymkach, nabożeństwie do św. Jacka, ufundowaniu klasztoru dominikanek na Gródku¹⁴⁵, gdzie przez pewien czas mieszkała („światowym kłopotom się ukrywała”¹⁴⁶), odbywała rekolekcje w celi, a także żyła rytmem zakonnym¹⁴⁷. Jej zasługi dla społeczeństwa dotyczyły głównie edukacji, uznanej za „ckliwe a trudne rzemiosło nad rzemiosłami”¹⁴⁸. Choć – zdaniem autora – rzadko zdarzają się białołtowi znamienite w potęgę, mądrość, rząd, serce i „dowcip”¹⁴⁹, uznał Annę za osobę

znaczną w cnotę w Kościele Bożym, znaczną w Rzeczypospolitej, znaczną w cnotę tak w szczęściu, jako i w nieszczęściu, znaczną w uczynki i chrześcijańskiej doskonałości, znaczną ... w cnoty przy śmierci¹⁵⁰.

Podkreślał, że zostawiła ona po sobie odpowiednio wychowane potomstwo, które „i konia w boju, i stołek w pokoju godnie osieść potrafi, które i szable w potrzebie, i głowy w radzie zażyć może i umie”¹⁵¹. Poza tym wydała za mąż lub skierowała do zakonu kilkadziesiąt panienek, a jej córki „takie ćwiczenie od niej wzięły ... świadczą Bogiem, który sobie niektóre ... za oblubienice obrał ... inni upodobawszy sobie cnotę i obyczaj ich w małżeństwo święte pobrali”¹⁵². Do ważnych cech Anny należało także zdanie się na wolę Bożą, nawet gdy została doświadczona stratą na wojnie syna, śmiercią córek i wnuczki, niewolą zięcia. Choć autor opisywał rzeczywistą osobę, przedstawiał ją według przyjętego z góry wzorca *mulier virtutis*.

Niekiedy motywem powstania druku okolicznościowego była chęć zrobienia komuś prezentu. W wypadku omówionych wcześniej *Trzech róż...* była to tylko jedna z przyczyn, choć w przedmowie do druku autor wyraźnie wskazywał, że stanowi on także upominek imiennowy dla adresatki, ksieni Katarzyny Bobrownickiej¹⁵³.

Ile żem ja, nie na to te kilka słów napisał, żebym miał imię Twoje panegiryzować, ale żebym przy dorocznym Patronki Twojej feście między inszemi z życzliwą odezwał się kongratulacją ... a że się i z tą lichą pracy mojej daniną ... popisują Katarzyny, wybaczysz ... że z godności Twojej niegodnym oświadczam się prezentem¹⁵⁴.

W poświęconym jej wierszu na herb autor chwalił zakonne cnoty przełożonej:

Bóg kwiatom za królową Różą dał na ziemi,
Ciebie ksienią uczynił, widzę między nimi,
Gdy w całym zgromadzeniu Panien, przełożona
Kwitniesz w pierwszej godności, chwały ich korona¹⁵⁵.

Laudację kontynuował w dedykacji, kreśląc pochlebny wizerunek ksieni, która jest „jak zapalona świeca, której nie daje się pod korzec ... nie czyni nic przeciw zakonności” (Mt 5,15), a oprócz „cnót” duchowych, dba o „honor” zakonny i dobrą sytuację konwentu („miło teraz spojrzeć na klasztor wspaniały, boś go ... w dokończonych murach na nogi postawiła”)¹⁵⁶. Chciał, by publikacja posłużyła zachowaniu pamięci o zasługach przełożonej i zakonu:

[w]ięc ja że to kazanie z pod drukarskiej prasy ... wydaję ... tak rozumiem, że zarówno premonstratenskiej religii, jak i Twego imienia wiekopomnym zaszczyt zostawię czasem¹⁵⁷.

Tekst kończyło zwyczajowe błogosławieństwo:

Żyj Bogu, żyj i Niebu Ozdobą Zakonu,
Kwitnij do ostatniego życia Twego zgonu.
Niech Katarzyny koło, z Boskiej Opatrzności
Twe sukcesyją obraca, do koła wieczności.
Tak życzy, tego pragnie, o to Boga prosi
Ten co charakter zawsze sługi Twego nosi...¹⁵⁸.

Ksieni Dorocie Kątskiej natomiast bernardyn, Franciszek Sitański¹⁵⁹, zadedykował kazanie parenetyczne, które wygłosił 6 lutego, czyli w dniu jej imienin. Utwór zawierał nie tylko laudację norbertanki, ale także opis życia jej patronki, św. Doroty, mający być wzorem do naśladowania jej cnót¹⁶⁰. Imieniny przeoryszy klasztoru wileńskiego karmelitanek, Magdaleny od Opieki Świętego Józefa (Babeckiej)¹⁶¹, były też bezpośrednią okazją do wydania mowy z okazji profesji Marii Anny Teresy Imeldy od Jezusa Ukrzyżowanego (wygłoszonej 7 stycznia 1748 r. w Rzymie przez Benedykta XIV¹⁶², a w 1764 r. przełożonej na język polski)¹⁶³.

W prezencie ofiarowywano również **pojedyncze wiersze**, pisane i dedykowane z różnych powodów, np. wydarzeń ważnych dla wspólnoty. Przykładem może być

niewielki (liczący pięć kart) druk podarowany przez jezuitów sandomierskich ksieni Franciszce Tarłównie. Tekst przynosił informacje o zwyczajach związanych z corocznymi obchodami jej imienin. W roku 1762

... Już blisko godne cnot twych imieniny
Nadchodzić miały, gdy z takiej nowiny
Radością zdjęte, co winność kazała,
I czego wdzięczność po nas wyciągała,
Obowiązane Twej Franciszko cnocie
Serca co dotąd tały w ochocie
Przystąpić miały dziś do wyrażenia,
Twojego tylko czekając skinienia.
Dom Towarzyszków Jezusa w pamięci
Twe łaski mając najpierwej swe chęci
Oświadczyć pragnął, zaciągnięte długi
Stanowiąc spłacić przez chętne usługi.
Te były żądze, te wszystkich tęsknienia
Te chęci nasze, te tylko pragnienia
W tąż i młódź szkolna kupiąc się gromadnie
Jedni wymową, drudzy wierszem składnie
Powinszowania gotują cnej Ksieni...¹⁶⁴.

Jezuici, którym z powodu konfliktu przełożonej z biskupem¹⁶⁵, zabroniono wygłoszenia powinszowań, tłumaczyli się najpierw:

... czego ustnym zabroniono pieniem
Wyrazić, wolno nadgrodzić życzeniem
Które choć w niemym podacie papierze
Dość przychylności, kiedy z serca szczerze¹⁶⁶

a następnie prosili o przyjęcie tekstu: zapisanego, a więc właśnie „wymownego milczenia”:

Przy twych imieninach cna Ksieni czyż się godzi
My żeby nową w sercach nieprzyjaźń wzniecali
Smutni nie mówili i w milczeniu trwali;
A jeśli to konieczne skromności pragnienie
Przyjmij wreszcie Franciszko, wymowne milczenie¹⁶⁷.

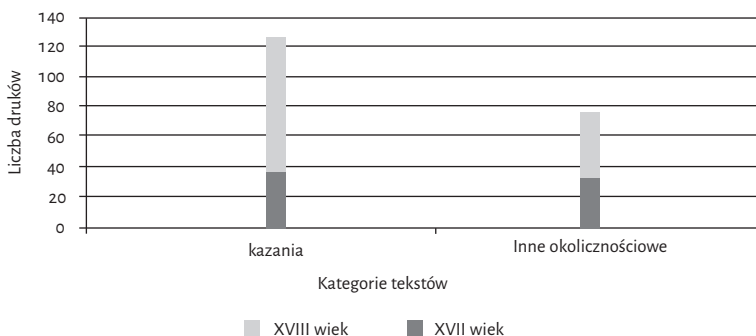
Wiersz z życzeniami wileńskie kolegium pijarów w 1774 r. ofiarowało w prezencie imieninowym ksieni benedyktynek wileńskich, Annie Franciszce Wołłowiczównie¹⁶⁸. Z kolei ze środowiska benedyktynek lwowskich pochodził *Wiersz Polski do Przewie-*

lebney Jmci Panny Kazimierzy Kucharski ... Dzień uroczystości Świętego Kazimierza ... Patrona Imienia Iey ... 1793 dnia 4go marca¹⁶⁹, adresowany do Marii Kazimierzy Kucharskiej¹⁷⁰, a także do jej krewnego, kanonika Kazimierza Mazurkiewicza, przez 38 lat spowiednika w klasztorze Wszystkich Świętych¹⁷¹.

Innym rodzajem druków okolicznościowych były teksty, będące śladem toczących się **procesów**. W okresie potrydenckim bowiem podstawą bytu klasztorów kontemplacyjnych była najczęściej własność ziemska (najczęściej z początkowej fundacji) oraz procenty od kapitału (np. sum posagowych czy pożyczanych). Archiwalia i zapisy kronikarskie pokazują jednak, że uzyskiwanie oraz odzyskiwanie należnych pieniędzy stwarzało problemy i sprawy trafiały do sądów. Najczęściej wydawane przez zakonnice lub ich adwersarzy, druki prawne publikowano w formacie folio, liczyły od jednej do kilku kart, w tytule zaś precyzowano charakter tekstu, np. „repozycja”, „odpowiedź”, „uwagi” itp., zwykle nie podając daty druku. W poszczególnych paragrafach szczegółowo przedstawiano swoje racje lub ustosunkowywano się do zarzutów przeciwnika. Kilka takich tekstów dokumentuje np. spory prawne brygidek z Grodna i benedyktynek z Wilna¹⁷².

Do klasztorów docierały także – w formie druków ulotnych – **rozporządzenia władz świeckich**¹⁷³ lub **kościelnych** (w tym przełożonych). Tę drugą kategorię reprezentowały np. listy pasterskie kierowane do zakonnic, zwłaszcza przez miejscowego biskupa. Przykładowo, arcybiskup lwowski Ferdynand Onufry Kicki 23 kwietnia 1781 r. wystosował do wszystkich klasztorów „panieńskich” instrukcję odnoszącą się do organizacji życia zakonnego¹⁷⁴. Biskupi opracowywali ponadto instrukcje dla wizytatorów klasztorów żeńskich¹⁷⁵.

Sumując, w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych funkcjonowały dwie podstawowe kategorie tekstów okolicznościowych: kazania (najczęściej odnoszące się do wydarzeń życia zakonnego) oraz druki związane z relacjami wspólnoty z konkretnym otoczeniem. Wszystkie dotyczyły albo świąt kościelnych i zakonnych, albo ważnych wydarzeń osobistych. Ogólnie kazania stanowiły bez mała 2/3 całego zbioru, a w XVIII w. – nawet 7/10. Liczba tekstów okolicznościowych rosła: w XVIII stuleciu opublikowano ich dwa razy więcej niż w XVII. Ilustruje to wykres 1.

WYKRES 1. Teksty okolicznościowe w środowisku klasztorów żeńskich w XVII i XVIII wieku

ŹRÓDŁO: Wykaz druków w środowisku klasztorów żeńskich XVII–XVIII w. (obliczenia własne).

Uwaga: liczba tekstów jest większa niż liczba druków okolicznościowych (zob. rozdział 4), gdyż publikowano także zbiory mów i kazań.

TABELA 1. Kategorie tekstów okolicznościowych w środowisku zakonów żeńskich w XVII i XVIII wieku¹⁷⁶

Kategorie tekstów Okres	Kazania							Inne druki okolicznościowe			Razem
	Obłóczyny	Profesja	Konsekracja	Konfirmacja	Rocznice	Inne uroczystości zakonne	Uroczystości roku kościelnego	Egzekwie	Prezenty	Na różne okazje ¹	
Wiek XVII	20	3	1	–	–	7	5	20	2	12	70
Wiek XVIII	38	16	4	9	5	11	12	7	22	12	136
Razem	58	19	5	9	5	18	17	27	24	24	206

¹ Obejmuje m.in.: teksty z okazji odprawiania uroczystości świątecznych (np. ślubów), rocznic prymicji, mowy święckie, utwory o charakterze obyczajowym i panegirycznym oraz listy cyrkularne

Źródło: Wykaz druków w środowisku klasztorów żeńskich XVII–XVIII w. (opracowane własne).

Kazania wydawano przede wszystkim z okazji obłóczyn, rzadziej w tej formie dokumentowano profesje (choć to ona stanowiła zasadniczy etap podjęcia życia zakonnego), a tylko okazjonalnie – konfirmacje przełożonych i obrzęd konsekracji dziewic. Pozostałe druki okolicznościowe upamiętniały egzekwie fundatorów i ich rodzin (zwłaszcza w XVII w.), śluby osób skoliigaconych z zakonnicami, a także uroczystości związane z rokiem liturgicznym i świętami patronalnymi. Część tej kategorii stanowiły też prezenty (zob. tab. 1).

Teksty okolicznościowe miały charakter konwencjonalny, choć zdarzały się też indywidualne realizacje. Ponieważ ich zadaniem było pouczanie oraz dostarczanie wzorów właściwego życia i postępowania, operowały licznymi przykładami ideału życia zakonnego, a także ogólniej – chrześcijańskiego. Podtrzymywały one rzeczywiste (i aktualizowały postulowane) więzi między nadawcami i adresatami wypowiedzi, tworzyła się więc dzięki nim pewna wspólnota komunikacyjna, łącząca ludzi świeckich i specyficzne środowisko zakonów żeńskich.

PRZYPISY

- 1 Zob. I. IMAŃSKA: *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich*. Toruń 2000, s. 111 i nast.
- 2 Zob. T. MICHAŁOWSKA: *Literatura okolicznościowa*. W: *Słownik literatury staropolskiej*. Wrocław 1990, s. 420. Mowy okolicznościowe (np. stanowe) i panegiryki (pisane ku czci świętych lub zmarłych) zalicza się do kazań tematycznych; od renesansu rozwijały się także kazania okolicznościowe (zob. T. SZOSTEK: *Kazanie*. W: *ibidem*, s. 320–321). Kazania pochwalne dzielono na świeckie i sakralne. Zob. W. PAWLAK: *Koncept w polskich kazaniach barokowych*. Lublin 2005, s. 258. Por. J.W. ZAWISZA: *Panegiryczny druk okolicznościowy epoki stanisławowskiej*. Wrocław i in. 1995.
- 3 Praktyka ta była popularna w całej Europie. Dowodzą tego m.in. liczne druki okolicznościowe, publikowane w Hiszpanii, przykładowo franciszkańki wydały *Villancicos, que se cantaron en el Sacro y Real Convento... del Orden... San Francisco, de la ciudad de Barcelona, en la profesion y velo de la Señora Sor Teresa Maria Gispert... à 30 de marzo de 1750 / ... siendo su maestro el Reverendo Pablo Monserrât, presbytero*. – Barcelona : en la imprenta de los herederos Juan Pablo Martí, 1750. Kazanie na obłóczynach i profesji w konwencie królewskim upamiętniała publikacja *Villancicos que en la solemne profesion, y velo de la señora Sor Maria Serra..., en la iglesia del Real Convento de Santa Isabel de Religiosas de la Tercera Orden del Padre S. Francisco de Assis de la ciudad de Barcelona siendo abadesa... Sor Mariana Ros... / cantará la capilla de la santa iglesia cathedral de la misma ciudad, siendo su... Francisco Querált...* – Barcelona : por Eulalia Piferrer vidua, 1784. Wydawano także kazania na profesję, np. *Villancicos que se cantaron en el Convento de los Angeles en la profesion de Sor Maria Madalena Lladò el dia 30 de abril de 1687 / cantòlos... Felipe Olivellas*. – Barcelona : en casa Vicente Suriá, 1687; *La Muger fuerte : oratorio que se cantó en el sacro real convento de Santa Isabel de Religiosas del serafico padre San Francisco de la ciudad de Barcelona en la profesion y velo de la señora Sor Maria Eulalia Bvsqvets... en el dia del santissimo nombre de Maria à 13 de Setiembre de 1733 / por la capilla de Palao, siendo su maestro el licenciado Bernardo Tria...* – Barcelona : en la imprenta de Maria Marti, 1733.
- 4 E. KOTARSKI: *Instytucje komunikacji literackiej w siedemnastowiecznym Gdańsku*. W: *Literatura i instytucje w dawnej Polsce*. Red. H. DZIECHCIŃSKA. Warszawa 1994, s. 36–37.
- 5 *Kazanie przy professyi...* [260].
- 6 *Droga do Boga...* [162].
- 7 Przykładem może być cykl kazań wygłoszonych w kościele trzebnickim na cześć św. Jadwigi, który przekazano tamtejszym cysterkom. Zob. B. ROK: *Św. Jadwiga w polskim piśmiennictwie religijnym czasów nowożytnych*. W: *Księga Jadwiżańska*. Red. M. KACZMAREK, M.L. WÓJCIK. Wrocław 1995, s. 251–260.
- 8 W. PAWLAK: *Koncept w polskich kazaniach...*, s. 258.
- 9 *Ibidem*, s. 53.
- 10 *Panegiryczne niektóre dyskursy...* [145].
- 11 *Pamiętka wstępującej...* [295]. Kazanie dedykowane rodzicom zakonnicy przez kaznodzieję i bibliotekarza, prefekta szkół w Łomży, Słonimiu, Grodnie, Witebsku i Mińsku. Biogram

- EW], s. 463–464. Por. *Pamiętka obłóczyn Przewielebney Imć panny Zofii Giertrudy Kumanowskiej roku 1776 dnia z lipca za ksieni Marianny Alojzy Potocki*. ABL rkps E 13.
- 12 M. SKWARA: *O tytułach polskich kazań pogrzebowych z XVII wieku*. W: *Dzieło literackie i księżka w kulturze*. Red. I. OPACKI, B. MAZURKOWA. Katowice 2002, s. 436–445.
- 13 Rodzaje mów i wzory wygłaszanych z okazji obłóczyn oracji podawał m.in. Samuel Wysocki w dziele *Orator Polonus z 1740 r.*; por. także podręcznik *lason fortunatus z 1737 r.* BUW rkps 537, k. 112. Cyt. za M. TRĘBSKA: *Świeckie mowy obłóczynowe a ceremoniały zakonne w XVII wieku*. „Napis” 2010, t. 1 (16), s. 127–130. Wykłady retoryczne poświęcone oracjom wygłaszanym w czasie obłóczyn znajdują się m. in. także w rękopisach: BJ Przyb. 95–51, BJ Przyb. 132–51, BCz 3567, MNK 259, BJ 6068, BK 620, BUAM 524, PTPN 683, PAN Krak 1736, *Sacrum epithalamium est actus solennis in quo virgo deo sacrata sacrum velamen et habitum suscipit religiosum* rkps BUAM 537, na co zwróciła moją uwagę M. TRĘBSKA; J. NIEDŹWIEDŹ: *Nieśmiertelne teatra sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.* Kraków 2003; W. PAWŁAK: *Koncept w polskich kazaniach...*
- 14 *Sposób ceremonii...* [421], s. 13–14.
- 15 Konwencja to ponadindywidualne zwyczaje i normy decydujące o pojawieniu się i sposobach organizacji wszelkich rozróżnialnych elementów utworu. Zob. A. OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA: *Rola konwencji w procesie historycznoliterackim*. W: *Proces historycznoliteracki w literaturze i sztuce*. Red. M. JANION, A. KMITA-PIORUNOWA. Warszawa 1967, s. 51.
- 16 *Obligacja duszy...* [161], k. nlb. 5r.
- 17 W odniesieniu do mów wygłaszanych na obłóczynach przez świeckich zob. M. TRĘBSKA: *Odważna Judyt i mężna w Bogu Amazonka, czyli o walce duchownej w staropolskich oracjach obłóczynowych*. W: *Wojny, bitwy i potyczki*. Red. M. PIŚKAŁA, W. PAWŁAK. Warszawa 2011, s. 373–386.
- 18 Liczne mowy na obłóczyny zebrała i opracowała M. TRĘBSKA, zob.: *ibidem*, s. 373–386; EADEM: *Świeckie mowy obłóczynowe...*, tam też podano literaturę podmiotu.
- 19 *Kazanie na professij...* [429]. Biogram EW], s. 608.
- 20 Biogram LZP 2, s. 294.
- 21 Omówienie problemu zob. M. TRĘBSKA: *Świeckie mowy obłóczynowe...*, s. 125–131.
- 22 Por. *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej*. Red. J. SZLACHTELSKA, J. MACIEJEWSKI, E. DĄBROWICZ. Białystok 2004.
- 23 Por. J. SARCEVIČIENĖ: *Ideał kobiety w literaturze okolicznościowej*. W: *Radziwiłłowie. Obrazy literackie, biografie, świadectwa historyczne*. Red. K. STĘPNIK. Toruń 2003; P. BADYNA: *Model człowieka w polskim piśmiennictwie parenetycznym*. Warszawa 2004; J. KUCHTA: *W godności i w cnoty dojrzałe – o wzorcu panny, żony i dobrego małżeństwa w literaturze okolicznościowej XVII–XVIII wieku*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” 2011, t. 10, s. 57–65.
- 24 Należałoby także zbadać mowy np. przy oddawaniu panny do klasztoru (przy postrzyżynach, oddawaniu panny, świecy, welonu), zob. M. TRĘBSKA: *Staropolskie szlacheckie oracje weselne*.

Genologia, obrzęd, źródła. Warszawa 2008, s. 435. Por. *Oddawanie Jey Mości Panny Magdaleny Malczewskiej do zakonu Franciszka świętego panien szrzenskich*. BN, rkps 9063, k. 249v–250v.

25 Niektóre zakony i klasztory publikowały specjalne ceremonie tego obrzędu, np. zob. *Ceremonie...* [68], *Instrukcja albo sposób...* [153]; *Ceremonie podczas obłóczyn...* [69]; *Sposób ceremonii...* [421, 422, 423]. Zob. O.M. PRZYBYŁOWICZ: „*Pamięć obłóczyn kożdy probantki*”. *Ceremonia obłóczyn w świetle rękopisu „Modus suscipiendi novitias ad habitum S. Clarae” z 1600 r. z klasztoru klawrysek gnieźnieńskich*. „*Hereditas Monasteriorum*” 2013, vol. 2, s. 179–194. Por. K. MROZECZ: *Epitalamium staropolskie. Między tradycją literacką a obrzędem weselnym*. Wrocław 1989; K. LOWE: *Secular Brides and Convent Brides. Wedding Ceremonies in Italy During the Renaissance and Counter-Reformation*. In: *Marriage in Italy 1300–1650*. Ed. T. DEAN, K. LOWE. Cambridge 1998, pp. 41–65.

26 Biogram LZP 2, s. 293.

27 *Obligacja duszy...* [161]. Charakteryzował także duchowość, przypisywaną zakonodawcom, wybierającym „Antoni – dzikie pustynie, Benedykt – rozmyślanie tylko o Bogu, Bernard – obfite nauki, Dominik – niewinnych pełne lili wirydarze, Franciszek – wzgardę ambicji”, *ibidem*, k. nlb. 5.

28 *Ibidem*, k. nlb. 4v.

29 Zob. M. TRĘBSKA: *Staropolskie szlacheckie oracje...*; EADEM: *Teoria i uzus. Praktyczne realizacje paradygmatów gatunkowych staropolskich oracji weselnych*. W: „*Wszystko tu najdzie, co wy macie w głowie*”. *Świat prozy staropolskiej*. Red. E. ŁASOCIŃSKA, A. CZECHOWICZ. Warszawa 2008, s. 214–227; EADEM: *Prolegomena do badań mów weselnych (w kręgu z drukowanych zbiorów autorskich)*. W: *Scripta manent. Świadomość twórcza pisarzy epok dawnych*. Red. J. GŁAŻEWSKI, M.M. KACPRZAK. Warszawa 2007, s. 13–166; EADEM: *Grzecznie i niegrzecznie w weselnych oracjach. Od konkurów do zrękówin*. „*Napis*” 2004, t. 1(10), s. 65–80.

30 *Kazanie w Niedzielę...* [45].

31 *Ibidem*, k. nlb. 2.

32 *Ibidem*.

33 *Ibidem*.

34 *Kazanie na Niedzielę...* [294].

35 LZP 3 nie notuje.

36 *Kazanie na Niedzielę...*, k. nlb. 2v.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*, k. nlb. 4.

39 Biogram LZP 3, s. 275.

40 *Dyaryusz...* [98].

41 *Strumień z czystych...* [44]; *Meta nieodmienney...* [43]. Omówienie zob. M. KURAN: *Kazania upamiętniające przyjęcie święceń duchownych...*

- 42 Biogram LZP 3, s. 274.
- 43 *Dyaryusz...* [98]. Omówienie zob. L. ŚLĘKOWA: *Muza domowa. Okolicznościowa poezja rodzinna czasów renesansu i baroku*. Wrocław 1991, s. 116; T. BERNATOWICZ: *Akt bardzo rzadko praktykowany. Uroczystość obłóczyn księżnej Teofili z Leszczyńskich Wiśniowieckiej we Lwowie*. W: *Polska i Europa w dobie nowożytnej*. Red. IDEM i in. Warszawa 2009, s. 325–332; M. KURAN: *Tryumf Taidy ogłoszony! O diariuszu obłóczyn u dominikanek lwowskich księżnej Teofili Wiśniowieckiej w 1753 roku*. „Tematy i Konteksty” 2014, nr 4(9), s. 269–291.
- 44 Zdarzało się to wówczas, gdy biskup nie odbywał corocznej wizytacji kanonicznej.
- 45 *Exhorta na konsekracy siedmiu panien benedyktynek miana w Łomży die 13[septem]bris anno 1695*. W: *Kazania...* [468], k. nlb. 2.
- 46 Ibidem.
- 47 Ibidem.
- 48 *Łasna doskonałości pochodnia...* [296].
- 49 *Poczęcie szczęścia...* [388]. Oczywiście zbiorowe uroczystości nie stanowiły u benedyktynek reguły. Przykładowo, w dzień obłóczyn Joanny Platerówny w kościele panien wileńskich wydrukowane potem kazanie wygłosił jezuita Jan Korsak. Zob. *Dom słońca...* [212].
- 50 Por. K. KACZOR-SCHETLER: *Pochwała norbertanek krakowskiego klasztoru na Zwierzyńcu na przykładzie „Wezwania oblubienic nowych na gody” Marcina Rostkowicza*. W: *Miscellanea literackie i teatralne (od Kochanowskiego do Mrożka)*. Red. K. PŁACHCIŃSKA, M. KURAN. Łódź 2010, s. 332–357.
- 51 *Trzy roze...* [135].
- 52 Mt 25,1–10. W: *Biblia To jest Księgi Starego y Nowego Testamentu... / na Polski język z pilnością przełożone... Przez... Iakuba Wuyka...* – W Krakowie : w drukarni Januszowskiego, 1599, s. 1147.
- 53 *Trzy roze...* [135], k. nlb. 7r.
- 54 Ibidem, k. nlb. 5.
- 55 Biogram LZP 3, s. 25.
- 56 *Exhorta do tey, co się obłoczyła tegoż dnia*. W: *Kazania...* [468], skł. liiz, k. nlb. 1.
- 57 Biogram LZP 3, s. 24.
- 58 Ibidem, k. nlb. 2r.
- 59 Niekiedy elementy przypisania zawierał już sam tytuł kazania, np. *Zycia panińskiego...* [80].
- 60 Biogram LZP 1, s. 74. Tu jako Joanna. Herb Gurowskich stanowiła szachownica.
- 61 *Dług wieczysty...* [257], k. nlb. 1v. Omówienie zob. M. KURAN: *Kazania upamiętniające przyjęcie święceń duchownych przez synów i córki szlachty związanej ze Wschową (wybrane przykłady z rodzin Gurowskich i Mycielskich)*. W: *Rycerze – szlachta – ziemianie. Szlachetnie urodzeni na ziemi wschowskiej i pograniczu wielkopolsko-śląskim*. Red. P. KLINT, M. MAŁEKUS, K. SZYMAŃSKA. Wschowa–Leszno 2014, s. 315–332.

- 62 Biogram LZP 2, s. 86. Monika Zofia w zakonie przyjęła imię Marii Antoniny od św. Michała.
- 63 Tu wyobrażał pannę na niedźwiedziu, trzymającą w dłoniach gałązki.
- 64 *Zbawienna rada...* [195], k. nlb. 2.
- 65 Ibidem.
- 66 Przykładowo, na konfirmację ksieni benedyktynek lwowskich, Zofii Bogumiły Skarbkówny przybył – w otoczeniu duchowieństwa, krewnych i senatorów z pierwszych rodzin Rzeczypospolitej – arcybiskup lwowski, Konstanty Lipski. Zob. *Pamiętka 300-letniej rocznicy założenia klasztoru panien benedyktynek łacińskich*. Lwów 1895, z. 4, s. 353–356. ABL, rkps B 6. Aktowi konfirmacji (29 maja 1718 r.) towarzyszył też brat ksieni, arcybiskup Jan Skarbak. Wygłoszone wówczas kazanie ogłoszono drukiem. Zob. *Kazanie na konsekracji Najprzewielebniejszej, z Jaśnie Wielmożnych Ich Mościów Panów Skarbków jej Mości Panny Zofii Teofili Skarbkówny, Zakonu S. Ojca Benedykta ksieni klasztoru lwowskiego, Wszystkich SS. Roku 1718 w niedzielę między oktawą Wniebowstąpienia Pańskiego*. W: *Miecz sprawiedliwości Boskiej...* [405], k. nlb. 4.
- 67 *Pamiętka 330-letniej rocznicy...*, z. 3, s. 265–289.
- 68 Ibidem, k. nlb. 2.
- 69 Ibidem, k. nlb. 3r.
- 70 J. GWIŹDZIK: *Potoccy w kręgu lwowskich benedyktynek łacińskich doby staropolskiej*. W: *Ród Potoczkich w odmęcie historii (XVII–XX w.)*. Red. Z. JANECZEK. Katowice 2007, s. 315–325 (wyd. 2 popr. i uzup. Katowice 2010).
- 71 *Nauka leżusowa...* [169].
- 72 Karta zachowana w egzemplarzu pracy *Przemysły Zysku Duchownego... / napisane przez X. Kaspara Drużbickiego...* – *Przedrukowane*. – We Lwowie : w Drukarni Societatis Jesu, 1746, ABL sygn. C 38.
- 73 *Honor Zakonu...* [133].
- 74 Ibidem.
- 75 Biogram LZP 2, s. 386.
- 76 Biogram EW], s. 312.
- 77 *Socysz kaznodziei...* [215].
- 78 *Panegiryczne niektóre dyskursy...* [145]; por. T. ZIELIŃSKI: *Auditor timoratus. O perswazji w kazaniach siedemnastowiecznego franciszkanina Waleriana Gutowskiego*. W: *Teatr wymowy...*, s. 121 i nast. Kazanie na obłóczynach Konstancji Misiowej omawia J.A. DROB: *Trzy zegary. Obraz czasu i przestrzeni w polskich kazaniach barokowych*. Lublin 1998, s. 176–177; IDEM: *Model człowieka wieku XVII w kazaniach Bernarda Gutowskiego*. „Roczniki Humanistyczne” 1981, t. 29, z. 2, s. 76–140.
- 79 Zob. W. GÓRALSKI: *Andrzej Chryzostom Zatuski biskup płocki 1692–1698. Wkład w dzieło recepcji reformy trydenckiej*. Warszawa 1987; *Poczet biskupów warmińskich*. Red. S. ACHREMCHYK. Olsztyn 2008.
- 80 Uściślając to, co pisali A. KARPIŃSKI: *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. Warszawa 1995, s. 226, a także J. BIENIARZÓWNA, J.M. MAŁECKI: *Dzieje Krakowa. Kraków w wiekach*

XVI–XVIII. T. 2. Kraków 1984, s. 291, należy wyjaśnić, że w zakonach były tylko trzy (a nie cztery) siostry Piotrkowczykówny. Zob. biogramy LZP 2, s. 230, 231, 256–257. Czwarta siostra wyszła za mąż za Tommaso Dolabellę.

81 Biogram PSB, t. 26, s. 444.

82 Biogram LZP 2, s. 256–257.

83 *Szczęśliwy wstęp...* [336].

84 *Ibidem*.

85 W tym czasie Stanisław przebywał na studiach w Belgii (następnie poświęcił się karierze wojskowej), jednak „obecny afektem”, czuł się zobowiązany do uczczenia w tej formie uroczystości siostry. *Akt weselny...* [333]. Omówienie zob. K. KACZOR-SCHEITLER: *Antyczna przestrzeń w epitalamium Stanisława Teodora Piotrkowczyka pt. Akt weselny na nigdy niezwiędłej Górze Karmelu*. „Świat Tekstów. Rocznik Słupski” 2014, t. 12, s. 5–21. Autorka wspomina, że z tego okresu pochodzą też „inne poetyckie utwory okolicznościowe, pisane z okazji obłóczyn i ślubów jego sióstr, dominikanek na Gródku, a także parę pojedynczych epigramatów, np. ośmiowiersz dedykacyjny, umieszczony w *Antyfonarzu z 1645 roku*”, *ibidem*, s. 6. Por. EADEM: *Poetycki obraz „godów duchowych” Teresy Anny od św. Józefa na podstawie „Aktu weselnego na nigdy niezwiędłej Górze Karmelu” Stanisława Teodora Piotrkowczyka*. W: *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce. Wkład mniszek karmelitańskich w polską historię, kulturę i duchowość. Księga jubileuszowa*. Red. E. BUSZEWICZ, A. SMAGACZ. Kraków 2014, s. 163–181.

86 Biogram LZP 2, s. 231.

87 *Oswiadczenie wrodzoney...* [334], k. nlb. 6.

88 Biogram LZP 2, 230. *Wieniec białoczerwony...* [337].

89 *Świat pogardzony...* [335], k. nlb. 3.

90 *Ibidem*, k. nlb. 4.

91 *Fawor miłości Boskiej...* [338], k. nlb. 1v. Por. Ga 2, 20.

92 W repertuarze oficyny prowadzonej przez Pernusównę dominowała literatura religijna oraz kazania okolicznościowe. Kiedy Anna pięć lat później zdecydowała się zamieszkać jako rezydentka przy klasztorze dominikanek na Gródku, umieściła zachowane książki w konwencie karmelitanek bosych, gdzie przebywała jej córka Katarzyna. Można zatem przyjąć, że niektóre publikacje trafiły do księgozbioru klasztornego. Dochód ze sprzedaży pozostałych książek Anna planowała przeznaczyć na potrzeby wspólnoty oraz na ufundowanie ołtarza w kościele przyklasztornym. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1. *Małopolska*. Cz. 2. *Wiek XVII–XVIII*. Red. J. PIROŻYŃSKI. Kraków 2000, s. 517.

93 Biogram PSB 1994, z. 145, s. 184–186.

94 Edycja tekstu zob. M. TRĘBSKA: *Stanisław Sarbiewski, Oddanie córki od ojca do zakonu przy obłóczynach*. „Barok” 2012, t. 37, s. 187–195. Omówienie zob. EADEM: *Stanisława Sarbiewskiego oddanie panny do zakonu na tle tradycji świeckich mów weselnych*. W: *Studia rhetorica*. Red. M. CHOPIAN, W. RECZEK. Kraków 2011, s. 245–258.

- 95 Rejestruje i omawia to piśmiennictwo Małgorzata Trębska, której dziękuję za zwrócenie uwagi na te materiały.
- 96 Pierwsza edycja wyszła w Officynie Plantiniana w 1631 r. Polskie tłumaczenie zob. *Droga do nieba...* [366]. Dla swoich córek Sarbiewski przeznaczył również opis „siedmiu zwierciadeł”, czyli wybór „długiego świętych ludzi doświadczenia, z słów i obietnic samego Pana Boga, z doktorów świętych i Pisma świętego” zebrany. Zob. *Stanisław z Sarbiewa Sarbiewski starosta Grabowiecki Anastazyey, Barbarze, Teressie, Katharzynie, Helzbiecie Sarbiewskim starosciankom Grabowieckim...* – [S.I : s. n.], ok. 1651.
- 97 M. TRĘBSKA: *Świeckie mowy obłóczynowe...*, s. 130.
- 98 *Święto Świętej Scholastyki...* [40] czy *Zysk zbawienny...* [226].
- 99 *Kazanie na Wielki Czwartek...* [248].
- 100 *Kazania na uroczystość...* [259].
- 101 W. PAWŁAK: *Koncept w polskich kazaniach...*, s. 255.
- 102 *Kazanie na dzień...* [197]. Wydrukowano je na „rekwizycyją” ksieni Sybilli Rejtanówny. Biogram SPK 136; SMBP, 122.
- 103 Biogram EW], s. 285.
- 104 S. DĄBROWSKI: *Z problematyki panegiryku. Szkice. „Przegląd Humanistyczny” 1968, t. 3, s. 45.*
- 105 *Wielki luminarz...* [195].
- 106 Ibidem. „Potrzebujących opatrujesz, proszących słuchasz i wysłuchiwasz, niepomyślnymi utraconymi przypadkami cieszysz ... pokornym wenerujemy milczeniem Twe w Ojczyźnie zasługi, niepodjeżdżaną ku Najjaśniejszemu Majestatowi wierność, ku Ojczyźnie miłość, nieporuszoną w każdych dziełach stałość, ... mijamy ukwalifikowaną wysokimi od natury urodzenia zacność przymiotami, równy najtrudniejszym rzeczom umysł, rozum subtelnych nauk różnościami wypolorowany, doskonałą wielu języków umiejętnością zalecony, męstwo na oczywiste niebezpieczeństwa porywcz, roztropność w piastowaniu publicznych funkcji doznana”. Ibidem.
- 107 Jego ksienią była wówczas wspomniana Rejtanówna.
- 108 W aprobacie cenzorskiej kanonik wileński Piotr Toczyłowski podkreślił zasługi autora panegiryku: „mowa jest obrazem duszy. Znać bowiem tu, że kościelny krasomówca [Michał Karpowicz] jest cnotliwym, gruntownie uczonym kapłanem i dobrym obywatelem”. *Kazanie Xa Michała Karpowicza...* [178].
- 109 *Na uroczystość wszystkich...* [64].
- 110 Biogram LZP 3, s. 274.
- 111 *Solenna Introdukcja...* [175].
- 112 *Skarb bogaty...* [62]. Zob. też biogram SPKB, s. 104–105.
- 113 Biogram LZP 2, 436.

- 114 *Błogostawiona Kunegunda...* [339], k. nlb. 2.
- 115 Aprobata cenzorska Piotra Toczyłowskiego, z 10 czerwca 1775 r. W: *Kazanie na znalezienie...* [189].
- 116 *Mowy rozne / przez X. Andrzeia Chryzostoma...* [471], s. 69–72.
- 117 Biogram SPKB, s. 26.
- 118 Ibidem, s. 71.
- 119 Ibidem, s. 72.
- 120 *Przemowa... Cieszkowskiego...* [73], k. nlb. 3v.
- 121 *Trzy własności oycowskie...* [71].
- 122 *Kazanie na znalezienie...* [189].
- 123 Por. U. KICIŃSKA: *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*. Warszawa 2103; *Kultura życia i śmierci*. Red. H. SUCHOJAD. Warszawa 2001.
- 124 J.A. CHROŚCICKI: *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa 1974, s. 50–52. W przypadku „zwykłych” zakonnic, o ich śmierci zawiadamiano listownie. Zob. S. SZYLAR: *Nekrologi mniszek polskich z drugiej połowy XVIII i XIX wieku, zawarte w korespondencji do benedyktynek sandomierskich*. „*Nasza Przeszłość*” 2007, t. 107, s. 145–244. Rytuał pogrzebu obejmował zwykle tylko wystawienie ciała, przy którym śpiewano wigilie (jutrznię żałobną).
- 125 Architektura okazjonalna bywała zmieniana nawet codziennie, ibidem s. 258. Jakub Fontana projektował dekorację na pogrzeb Marii Karoliny z Sobieskich de Bouillon w kościele sakramentek w Warszawie 20 listopada 1740 r., projekt rysunkowy katafalku wykonał Antonio Francesco Melana. W kościele wizytek warszawskich była wystawiona trumna Ludwiki Marii, a ciało Anny Alojzy Chodkiewiczowej w Jarosławiu wyprowadzono z kościoła benedyktynek do fary.
- 126 J. REČKO: *Literackie epitafium barokowe. Geneza i teoria gatunku*. Zielona Góra 1992; IDEM: *W kręgu poezji nagrobkowej polskiego baroku*. Zielona Góra 1994.
- 127 J. SPARROW: *Visible Words. A Study of Inscriptions In and As Books and Works of Art*. Cambridge 1969, pp. 139–140.
- 128 Ibidem, s. 52.
- 129 Na ten temat zob. U. KICIŃSKA: *Wzorzec szlachcianki...*, s. 78. Por. B. ROK: *Druki żałobne w dawnej Polsce XVI–XVIII w.* W: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*. Red. H. SUCHOJAD. Warszawa 2001, s. 187–188. Oracje pogrzebowe to panegiryki, epitafia, kazania i mowy. Por. A. NOWICKA-JEŻOWA: *Siedemnastowieczna poezja funeralna w kręgu tradycji renesansowej. Przekształcenia i przewartościowania*. W: *Przełom wieków XVI i XVII w literaturze i kulturze polskiej*. Red. B. OTWINOWSKA, J. PELC. Wrocław 1984, s. 163.
- 130 Dokładnie na ten temat zob. M. SKWARA: *Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia*. Gdańsk 2009, s. 64, tam też literatura podmiotu.
- 131 Zob. na ten temat ibidem, s. 67; U. KICIŃSKA: *Wzorzec szlachcianki...*, s. 124–128.

- 132 Zob. M. SKWARA: *O tytułach polskich kazań...*, s. 436–445.
- 133 Por. R. PELCZAR: *Działalność dobroczynna właścicielek Jarosławia dla Kościoła Rzymskokatolickiego w II poł. XVI–I poł. XVII w.* W: *Kobiety i kultura religijna. Specyficzne cechy religijności kobiet w Polsce*. Red. J. HOFF. Rzeszów 2006, s. 95–112.
- 134 *Malogranat...* [82], k. nIb. 4v.
- 135 *Korab na morzu...* [415].
- 136 *Radosny Grob...* [454].
- 137 Na ten temat zob. M. BOGUĆKA: *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku*. Warszawa 1994; M. WŁODARSKI: *Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI w.* Kraków 1987; A. NOWICKA-JEŻOWA: *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI–XVIII wieku*. Lublin 1992; EADEM: *Sarmaci i śmierć. O staropolskiej poezji żałobnej*. Warszawa 1992; D. KÜNSTLER-LANGER: *Idea vanitas, jej tradycje i toposy w poezji polskiego baroku*. Toruń 1996; E. KIZIK: *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVII w. Studium z nowożytnej kultury funeralnej*. Gdańsk 1998; S. BACZEWSKI: *Obraz śmierci w siedemnastowiecznych polskich kazaniach pogrzebowych*. „Roczniki Humanistyczne” 2002, R. 21, s. 2001–229; *Vanitas. Portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych*. Red. J. DZIUBKOWA. Poznań 1996; *Śmierć w kulturze dawnej Polski. Od średniowiecza do końca XVIII wieku*. Warszawa 2000; T. PIERSIAK: *Paraliterackie wizje śmierci i umierania w kulturze sarmackiej*. „Etnolingwistyka” 1997/1998, vol. 9/10, s. 135–147; J. SOKOLSKI: *Staropolskie zaświaty*. Wrocław 1990; B. ROK: *Zagadnienie śmierci w kulturze Rzeczypospolitej czasów saskich*. Wrocław 1991, a zwłaszcza podsumowanie ustaleń dotyczących problematyki umierania w dobie staropolskiej w pracy IDEM: *Człowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej*. Wrocław 1995.
- 138 *Kazanie na pogrzebie...* [179].
- 139 Zob. *O pogrzebie obcych świeckich w kościele mniszek*. W: *Zebranie z listów papieskich...* [63].
- 140 *Kazanie na rocznicy...* [377].
- 141 *Kazanie na pogrzebie...* [240].
- 142 B. POPIOŁEK: *Konterfekt prawdziwy umbrą fatalną malowany – wizerunek kobiety w staropolskich mowach pogrzebowych*. „Studia Historyczne” 2004, R. 47, z. 3/4, s. 316–317.
- 143 *Znaczna w cnotę matrona...* [276]. Zob. też U. KICIŃSKA: *Wzorzec szlachcianki...*, s. 120–121, 123; M. PISKAŁA: *Szlachecki portret rodzinny, czyli o prywatności na użytek sfery publicznej na przykładzie literatury heraldycznej i kazań pogrzebowych w dawnej Polsce*. „Barok” 2011, t. 18, s. 46.
- 144 Biogram LZP 3, 230; LZP 2, s. 231.
- 145 Na fundację dała 65 tys., na uposażenie wieś. Kaznodzieja podkreślił też rodzinne dotacje dla klasztorów staniąteckiego, zwierzynieckiego oraz cystersów w Szczyrzycu.
- 146 *Znaczna w cnotę matrona...* [276], s. 35.
- 147 Ibidem, s. 36; m.in. fundowała obiad, przy posiłku służyła zakonnikom, myła im stopy w Wielki Czwartek.
- 148 Ibidem, s. 27.

- 149 Ibidem, s. 20.
- 150 Ibidem, s. 3.
- 151 Ibidem.
- 152 Ibidem, s. 27.
- 153 Biogram LZP 2, s. 161.
- 154 Ibidem.
- 155 *Trzy roze...* [135], k. nlb. 2.
- 156 Ksieni otoczyła klasztor murem i wybudowała dom dla uczennic. Prowadziła także metrykę i kronikę klasztoru. Ibidem, s. 161.
- 157 Ibidem, k. nlb. 3.
- 158 Ibidem, k. nlb. 4r.
- 159 Biogram PSB, t. 37, s. 585–586.
- 160 Analiza kazania zob. K. KACZOR-SCHLEITLER: *Wzorowe „niewiasty chrześcijańskie” w siedemnastowiecznym kazaniu okolicznościowym „Pszczółka w bursztynie” Franciszka Sitańskiego*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2014, nr 3, s. 117–129.
- 161 Biogram LZP 3, s. 167.
- 162 *Mowa miana...* [30].
- 163 Oczywiście głównym motywem tłumaczenia tekstu (by poznały go „także sarmackie kraje”) była „waga” słów papieża; chodziło też o wskazanie na podobieństwo adresatki do rzymskiej profeski.
- 164 *Wymowne milczenie...* [464], k. nlb. 2r.
- 165 Od 20 stycznia do początku lutego 1762 r. odbyła się w klasztorze sandomierskim wizytacja biskupa Kajetana Sołtyka, przygotowana przez kanonika Boxę. Ten chciał „więcej rządzić jak sama przełożona”, na co zwróciła uwagę ksieni w liście do „Jaśnie Oświeconego Pasterza”, zareagowała także nieprzychylnie na dekret po wizytacji, na co biskup odpowiedział 12 lutego. Zob. *Kronika benedyktynek sandomierskich*. T. 1. Oprac. A. SZYLAR. Sandomierz 2005, s. 37. Opis sytuacji zob. także M. BORKOWSKA: *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*. Warszawa 1996, s. 218–220.
- 166 *Wymowne milczenie...* [464], k. nlb. 2.
- 167 Ibidem, k. nlb. 5v.
- 168 Biogram SPKB, s. 179–180.
- 169 Na uwagę zasługuje podane w tytule określenie „polski”, gdyż w tym czasie władze austriackie wymagały znajomości języka niemieckiego. Zob. W. CHOTKOWSKI: *Historia polityczna dawnych klasztorów panińskich w Galicji 1773–1848. Na podstawie akt cesarskiej kancelaryi nadwornej*. Kraków 1905.
- 170 Biogram LZP 3, s. 245.

- 171 Biogram EW], s. 413. Zob. J. GWIOŹDZIK: *Nauczki Kazimierza dla Kazimiry. Z badań nad rękopisami pańien benedyktynek łacińskich we Lwowie*. W: *Lwów – miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*. Red. H. W. ŻALIŃSKI, K. KAROLCZAK. Kraków 1998, s. 353–362.
- 172 *Accessorium...* [32]; *Głos grodzieńskich...* [33]; *Uwagi do memoriałów...* [34]; *Odpowiedź...* [35]; *Produkt w sprawie...* [46]; *Replika ze strony...* [47]; *Sprawa...* [48].
- 173 *Uwagi w interessie...* [447].
- 174 [*Instructio...*] *Ferdinandus Onuphrus Kicki Dei, et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopus Metropolitanus Leopoliensis*. – [Leopolis : s.n.], 1781.
- 175 *Instrukcja...* [473, 474, 475].

POSŁOWIE

Klasztory żeńskie, choć niewątpliwie stanowiły społeczności zamknięte, ograniczone kontemplacyjnym charakterem powołania, połączone były ze światem zewnętrznym różnymi więziami. Przede wszystkim chodziło o relacje wynikające z przynależności do ponadnarodowej wspólnoty Kościoła katolickiego, a w jej obrębie do konkretnego zakonu, choć nie należy lekceważyć kontaktów z instytucjami świeckimi, zarówno o charakterze ponadlokalnym (administracja państwowa, wymiar sprawiedliwości itp.), jak i miejscowymi (m.in. zajmującymi się usługami), a także z konkretnymi osobami (np. członkami rodzin). Niemniej w całej ówczesnej kulturze zakonnej obowiązywały podobne wzory zachowań i zwyczaje komunikacyjne (sposoby porozumiewania się wewnątrz wspólnoty), określane przede wszystkim przez teksty normalizacyjne (uzupełniane na bieżąco o wskazania wizytatorów) i utrwalane w czasie stałych i powtarzalnych interakcji między siostrami. Owe normy wyznaczały też miejsce lektury w życiu zakonnym oraz kształt indywidualnych i zbiorowych kontaktów z tekstami piśmiennymi wszelkiego rodzaju.

Konwenty inspirowały tworzenie i utrwalanie rozmaitych przekazów. Tam sporządzano inskrypcje pełniące funkcje informacyjne i kommemoratywne, a także pisano i przepisywano dokumenty związane z administrowaniem i dokumentowaniem życia wspólnoty oraz służące utrzymywaniu relacji ze strukturami Kościoła i światem zewnętrznym. Siostry tworzyły także poezję meliczną, sztuki teatralne oraz utwory o charakterze bardziej prywatnym (jednak zawsze kontrolowane), jak biografie i autobiografie. Klasztory inicjowały i opłacały druk książek, a następnie dbały o ich obieg (wewnętrzny i zewnętrzny). To one też były miejscem edukacji i inicjacji czytelniczej (już w nowicjacie), regulowały dostęp do tekstów (zależny od pozycji zajmowanej w obrębie wspólnoty), kontrolowały okoliczności i sytuacje lektury (wyznaczając czas i miejsce praktyk), kształtowały wybory lekturowe (gromadząc określoną literaturę i upowszechniając utwory wchodzące w skład kanonu), a także wyznaczały obowiązujące sposoby odbioru.

Z organizacji życia podporządkowanego celowi nadprzyrodzonemu wynikał podstawowy podział na lekturę zbiorową i indywidualną. W pierwszym przypadku

czytanie miało przede wszystkim integrować wspólnotę. Dlatego odbywało się regularnie, z zachowaniem przewidzianego porządku i gestów (np. błogosławieństwa, modlitwy itp.), w określonym z góry miejscu (np. na chórze, w refektarzu, w kapitularku) i czasie (wyznaczonym przez rozkład godzin liturgicznych). Było ponadto związane z etapem życia zakonnego (np. z nowicjatem). Z kolei lektura indywidualna (np. w czasie rekolekcji) miała najczęściej cel formacyjny. Z tego względu – choć prywatna, osobista – także podlegała bezpośredniej kontroli przełożonych, dbających o właściwy dobór i interpretację przekazów.

Obowiązujący sposób lektury zależał oczywiście od rodzaju tekstu (świecki czy sakralny), a w związku z tym od przypisywanych mu funkcji: liturgicznych, parenetycznych, medytacyjnych lub użytkowych. Pewne książki (np. liturgiczne) wystarczyło bowiem odczytywać bez konieczności rozumienia treści, inne (np. reguły i konstytucje) należało opanować pamięciowo (czemu służyła ich wielokrotna lektura), jeszcze inne (np. prace religijne) trzeba było czytać uważnie, od początku do końca, o stałych porach (co ułatwiał podział dnia), wybierając naraz tylko jeden tekst i odnosząc przeczytane treści do własnego życia.

Świadomość wielości dostępnych utworów powodowała konieczność ich selekcji i hierarchizacji, służących wskazaniu lektur najbardziej użytecznych w życiu kontemplacyjnym. Wynikiem takiej refleksji był zbiór utworów tłumaczonych i pisanych na potrzeby zakonnic, a także przez nie inicjowanych i wydawanych (najbardziej aktywne były pod tym względem benedyktynki i wizytki).

Niezastąpionym tekstem do czytania i słuchania oraz źródłem medytacji pozostawała Biblia, ale sięgano także do klasycznych prac monastycznych oraz pism założycieli, fundatorów i reformatorów, zgodnie z charyzmatem konkretnego zakonu. O wyborze innych ksiązek decydowały nie tyle nowe idee z kręgu teologii duchowości, ile „formacyjny” charakter poszczególnych prac, stąd często decydowano się na wznawianie utworów już uznanych, których przydatność sprawdzono wcześniej w praktyce. W ten sam sposób kształtowała się również oferta literatury ascetycznej w języku polskim, zaspokajającej religijne potrzeby ówczesnego społeczeństwa. Zwykle dedykowano ją osobom świeckim lub duchownym związanym ze środowiskiem zakonnym.

Znaczącą część tego zbioru stanowiły też kazania i mowy okolicznościowe, które tworzyły i podtrzymywały więzi klasztoru z najbliższym środowiskiem (głównie z rodzinami sióstr). W takiej formie dokumentowano przede wszystkim ważne etapy żeńskiego życia zakonnego, zwłaszcza uroczystości obłóczyn (znacznie rzadziej prymicji). Popularne były także teksty egzekwii, choć raczej w XVII w. Kazania i mowy okolicznościowe sytuowały się na pograniczu obiegu oralnego i piśmienniczego: część wygłaszanych tekstów rozpowszechniano następnie w formie zapisu rękopiśmiennego lub drukowanego, a potem znów głośno je odczytywano.

Istniał też inny obszar o charakterze granicznym. Niektóre teksty drukowane wracały bowiem do obiegu rękopiśmiennego. Nie podlegał on ani cenzurze zewnętrznej, ani prawom ekonomii, znakomicie pasował za to do charakteru i rytmu życia kontemplacyjnego. Niektóre zakonnice układały bowiem własne kompozycje cytatów z tekstów rękopiśmiennych i prac drukowanych, a kolejne siostry dopisywały swoje

fragmenty, podając m.in. od kogo otrzymały teksty itp., co obrazowało relacje bliskości, wdzięczności czy przyjaźni między nimi.

Z perspektywy przyjętej w niniejszej pracy, klasztory stanowiły świat kobiet, które dzięki zdobytemu wykształceniu i poczuciu duchowej tożsamości angażowały się w sferę słowa pisanego. Ich teksty stanowią niezwykle świadectwo godzenia tego, co niepojęte, z tym, co było codziennością, a zarazem dowodzą intelektualnych możliwości tego środowiska. Każda zakonnica mogła być przy tym zarówno (i jednocześnie) czytelnikiem (słuchaczem, widzem), jak i pisarką czy kopistką, w zależności od konkretnej sytuacji komunikacyjnej.

Zaprezentowana próba rekonstrukcji obecności i funkcjonowania w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych tekstów piśmienniczych, pokazania ich związków z komplementarnymi formami posługiwania się słowem oraz najważniejszych prawidłowości, tradycji i praktyk użytkowania ksiązek pozwala stwierdzić, że przynajmniej niektóre polskie konwenty stanowiły ważne ośrodki aktywności nie tylko religijnej, ale także intelektualnej.

Przedstawiony obraz nie jest oczywiście kompletny. Z pewnością istnieją jeszcze liczne świadectwa, do których nie udało mi się dotrzeć, z pewnością też pewne problemy (jak choćby biblioteki klasztorne) zostały potraktowane marginalnie. Niewątpliwie interesujące byłyby również szersze odniesienia do sytuacji konwentów zagranicznych. Wiele praktyk było niewątpliwie wspólnych, niektóre jednak – w polskich klasztorach występujące tylko sporadycznie (np. przedstawienia teatralne) – były tam bardzo popularne, zdarzały się także takie formy, jak konkursy poetyckie, których obecności nie udało się u nas udokumentować. Dopiero pełna rekonstrukcja praktyk czytania i kanonu lektur pozwoliłaby stworzyć globalny model zakonnego świata pisma i książki, świata, który sam jest „tekstem i jak każdy tekst podlega odczytaniu”¹.

PRZYPISY

1 J. SOKOLSKI: *Barokowa księga natury. O europejskiej symbolografii wieku siedemnastego*. Wrocław 1992, s. 2.

WYKAZ DRUKÓW W ŚRODOWISKU KLASZTORÓW ŻEŃSKICH XVII–XVIII WIEKU¹

1	AUTOR
TYTUŁ	Abelly Louis
Korona Całego Roku Chrześcijańskiego : albo Medytacje o nayprzed-
niejszych Prawdach Ewangelii Chrystusowej... z Francuskiego ięzyka
na Polski Przetłumaczone... – Cz. 1. – W Warszawie : w Kollegium
Scholarum Piarum I. K. M. Drukarni, 1694. – E. XII, 4
	ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR	Lubomirska Elżbieta
wizytki
Warszawa
2	HASŁO
TYTUŁ	Abrégé
Abrégé de la géographie à l'usage des demoiselles pensionnaires au
couvent de la visitation S. Marie de Vilna = Krótkie Zebranie Geografii
do używania dla panien świeckich edukujących się w klasztorze zakon-
nic Nawiedzenia N.P. w Wilnie. – Wilno : [s.n.], 1800. – E. XXXV, 161
	ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR	Karasiowa Barbara Teresa
wizytki
Wilno
3	AUTOR
TYTUŁ	Albert Avogadro s., Teresa z Ávili s.
Reguła i Konstitucye Zakonnicy Karmelitanek Bossych Zakonu Pan-
ny Maryey z Gory Karmelu. Z włoskiego na Polski ięzyk przetłuma-
czona. – W Krakowie : w drukarni Andrzeia Piotrkowczyka,
1653. – Zob. E. XII, 94
	ZAKON
KLASZTOR	karmelitanki bosc
Rzeczpospolita
4	AUTOR
TYTUŁ	Aleksander a Jesu (Kochanowski Andrzej)
Niebieskie planety Gornym oddane Sphaerom przy pogrzebie... Iana
Mikolaia z Żurowa Daniłowicza... / przez W.O. Aleksandra a Jesu Kar-
melitę Bossego w Lublinie w kościele Panien Karmelitanek Bossych
od Zophiey Chrabianki z Tenczyna Daniłowiczowey... wespoł z Iasnie
Wielmożnym Małżonkiem Pod tytułem Niepokalanego Poczęcia
Panny Przenaświetszey nowo fundowanym... – W Krakowie : w Dru-
karni Łukasza Kupisza, 1650. – E. XIX, 357

- ADRESAT Danilowiczowa Zofia
ZAKON karmelitanki bosc
KLASZTOR Lublin
- 5 AUTOR Alvarez Diego de Paz
TYTUŁ Wielebnego Ojca Jakuba Alvarez de Paz... O wykorzenieniu złego i pomnożeniu dobrego : ksiąg pięcioro abo nauk duchownych... Tom wtory / z łacińskiego na polski język przetłumaczony z pilnością [przez Wojciecha Pakostkę]. – W Poznaniu : w Drukarni Jana Wolraba, 1618. – E. XII, 94
- ADRESAT Sieniawska Zofia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno, Sandomierz
- 6 AUTOR Andrzejowski Karol
TYTUŁ Duch św. Ojca naszego y Patryarchy Benedykta. – W Wilnie : w Drukarni Scholarum Piarum, 1765. – E. XII, 152
- ADRESAT Wołłowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 7 AUTOR Andrzejowski Karol
TYTUŁ Gora Tabor : dla bawiących się przez dni X bogomyślnością... / pracą pewnego Benedykta... ; polskim językiem z łacińskiego przeniesiona od X. Karola Andrzeiowskiego... WW. Panien Benedyktynek Wileń[skich] Spowiednika... – W Wilnie : w druk[arni] Scholarum Piarum, 1764. – E. XII, 152
- ADRESAT Wołłowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 8 AUTOR Andrzejowski Karol
TYTUŁ Kalendarz Benedyktyński na każdy dzień całego roku Zyciem świętych Pańskich Zakonu S. Ojca... Benedykta... ku zbudowaniu y nasładowaniu czytających zapisany : a zaś ... Franciszce Annie Wołłowiczownie Xieni klasztoru Wileńskiego tegoż zakonu na dowód szacunku y wdzięczney pamięci / przez X. Karola Andrzejowskiego... ofiarowany... – W Wilnie : w Drukarni I.K.M. XX. Bazylianow : y w Drukarni I. K. M. y Rzpłtey XX. Scholarum Piarum, 1768. – E. XII, 152– 153
- ADRESAT Wołłowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 9 AUTOR Andrzejowski Karol
TYTUŁ Zwierciadło dla ustanowienia dobrych obyczajow... wierszem polskim otwarte... – W Wilnie: [s.n.], 1762. – E. XII, 153
- ADRESAT Wołłowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno

- 10 AUTOR Arias Francisco
TYTUŁ Wielebnego Oycy Franciszka Aryasa Soc. Jesu theologa Trzy tractati duchowne : 1. O duchownym postępku. 2. O prawdziwej nieufności sobie samemu. 3. O umartwieniu samego siebie. – Wprzód z włoskiego na łacińskie a teraz z łacińskiego na polskie nowo przełożone [przez Wojciecha Pakostkę]. – W Poznaniu : w Drukarni Jana Wolraba, 1610. – E. XII, 210
- ADRESAT Mortęska Magdalena
 ZAKON benedyktynki
 KLASZTOR Chełmno
- 11 HASŁO Ascens
TYTUŁ Ascens do wysokich nieba preminencyi : Najświętsze Jezusa serce... pod tytułem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny... z wielkimi odpustami od Ojców ŚŚ. Klemensa XII temu Bractwu nadanemi pomienionym zakonnicom konferowany... przez też zakonnice do druku podany. – W Wilnie : w drukarni JKM Societatis Iesu, 1745. – E. XII, 92–93
- ZAKON wizytki
 KLASZTOR Wilno
- 12 AUTOR Augustyn s.
TYTUŁ Reguła Błogosławionego Oycy naszego Aurelego Augustyna, Hipońskiego Biskupa, przezacnego Doktora Kościoła Chrystusowego. – W Krakowie : s.n, 1607. – E. –
- ADRESAT Kłobucka Katarzyna
 ZAKON augustianki
 KLASZTOR Kraków
- 13 AUTOR Augustyn s.
TYTUŁ Reguła s. Augustyna biskupa hiponeńskiego i Konstytucje abo prawa Sióstr Zakonnych s. Katarzyny Sieneńskiej, nazwanyc trzeciego habitu... reformowanyc wedle intencyey Koscioła Bożego... – W Krakowie : w Drukarni Łazarzowej, Maciej Jędrzejowczyk, 1616. – E. –
- ZAKON dominikanki
 KLASZTOR Sochaczew
- 14 AUTOR Augustyn s.
TYTUŁ Reguła Ś. Augustyna Hipońskiego, biskupa i doktora kościelnego. Constitucie Sióstr wtórego habitu zakonu kaznodziejów / przełożone na polskie przez F. N. M[ościckiego]... z zlecenia przełożonych. – [W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego?, przed 1651]. – E. XII, 295
- ZAKON dominikanki
 KLASZTOR Rzeczpospolita
- 15 AUTOR Augustyn s.
TYTUŁ Reguła Ś. Augustyna, konstytucje y direktorium dla Sióstr zak[onu] Nawiedzenia Nayśw. P. Maryey / przetłumaczone y do druku podane przez... Wojciecha Grabińskiego... –

- W Warszawie : u wdowy y dziedzicow P. Elerta, 1664. –
E. XII, 294–295
Ludwika Maria
wizytki
Warszawa
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 16 AUTOR Augustyn s.
TYTUŁ Reguła Augustyna Świętego, y Konstytucye, Dla Siostr Zakonu Nawiedzenia... – W Warszawie : w druk[arni] OO. Scholarum Piarum, 1695. – E. XII, XI
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 17 AUTOR Augustyn s.
TYTUŁ Reguła Świętego Oycy naszego Augustyna... / przez kaptana tegoż Zakonu z łacinskiego na polski język przetłomaczona... – We Lwowie : w Drukarni Świętej Trojcy, 1766. – E. XII, 295
ZAKON augustianki
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 18 AUTOR Auspurger Kazimierz
TYTUŁ Historia o jedenastu tysiącach dziewic. Przewacna o Ursuli s. pannie y męczennicze historia / z różnych authorów staro-dawnych zebrana, na instancją Wielebnych Panien Owinskiego konwentu, Zakonu Cistercienskiego... wierszem udarowana polskim ; od... Kazimierza Auspurgera zakonnika klasztoru oberskiego... – [W Krakowie : s. n.], 1674. – E. XII, 305
ADRESAT Działyńska Helena, Krzyckie Apolinara, Urszula, Anna
ZAKON cysterki
KLASZTOR Owińska
- 19 AUTOR Avrillon Jean
TYTUŁ Rok miłości Boskiej : z pieni świętych na każdy dzień roku przez affekta rozłożony, / przez... Jana Eliasza zakonu S. Franciszka de Paula po trzeci raz do druku w roku pańskim 1719 podany ; a teraz z francuskiego języka na polski przez zakonnice Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny klasztoru Krakowskiego przetłumaczony... – W Krakowie : w drukarni Seminarium Biskupiego Akademickiego, 1767. – E. XII, 315–316
ADRESAT Wielopolski Karol
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 20 AUTOR Baranowski Józef
TYTUŁ Kazanie na uroczystość Ś. Brygitty, miane we Lwowie w kościele WW. PP. Brygitek d. 8 Paźdz. 1753. – [S.l. : s.n.], 1753. – E. XII, 362
ADRESAT Wielopolski Karol
ZAKON brygidki
KLASZTOR Lwów

- 21 AUTOR Barszcz Jerzy
TYTUŁ Kazanie o S. Augustynie... przy wotywie Macieja Ancuty...
miane Roku 1719 w Kościele Wielebnych Panien Nawiedzenia
Nays.Panny Klasztoru Wileńskiego od pomienionego kazno-
dzieję. – [Wilno : w Drukarni].K.M. Akademii Societatis
Jesu], 1719. – E. XII, 381–382
- ADRESAT Wielopolski Karol
ZAKON wizytki
KLASZTOR Wilno
- 22 AUTOR Beaufils Wilhelm
TYTUŁ Krotkie zebranie zycia błogosławionej Joanny Franciszki
Fremiot de Chantal Zakonu Panien od Nawiedzenia Panny
Maryi nazwanych Fundatorki : z francuskiego na polski język
przetłumaczone [przez Tomasza Chojnickiego]... – W War-
szawie : w Drukarni Scholarum Piarum, 1752. – E. XII, 421. –
Zawiera: Dekret Beatyfikacyjny Wielebney Służebnicy Bozey
Joanny Franciszki Fremiot de Chantal... Benedykt papież XIV.
13 XI 1751. Relacya aktu Beatyfikacji Błogosławionej Joanny
Franciszki de Chantal. Relacya aktu beatyfikacji w kościele
krakowskim WW PP wizytek 18 VI 1752 r.
- ADRESAT Szembek Aleksander
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 23 AUTOR Benedykt s.
TYTUŁ Reguła Świętego Oycy Benedicta. : Z łacińskiego przetłuma-
czona, y z Reformacją porządków, Chełmieńskiego, Toruń-
skiego, Żarnowieckiego, Nieświeskiego, y inszych wszytkich
w Krolestwie polskim teyże Reformacyey y Reguły S. Bene-
dikta, ktore teraz są y napotym ziednoczone będą, Klaszto-
row Panieńskich. Władzą stolice apostolskiej, przez Jasnie
Wielmożnego Oycy, X. Wawrzynca Gębickiego, z łaski Bożey
Biskupa Chełmieńskiego, Pomezanieny administratora etc.
Roku pań. 1605 potwierdzona. Na końcu położone krotko ze-
brane łaski y odpusty przez uczestnictwo tymże Zakonnicom
od ś. pamięci Clemensa PP. VIII darowane wiecznie. – W Kra-
kowie : u Wdowy Jakuba Sybeneychera, 1606. – E. XII, 471–472
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 24 AUTOR Benedykt s.
TYTUŁ Reguła s. ojca Benedykta : z dawna władzą Stolicy Apostol-
skiej potwierdzona / a teraz na polski język z konstytucjami
abo ustawami tegoż błogosławionego patriarchy dla panien
zakonnych zgromadzenia kassyneńskiego wiernie przetłu-
maczona, i za aprobacją i pozwoleniem jaśnie wielmożnego
jegomości ks. Jakuba Zadzika, z łaski Bożej biskupa chełmiń-
skiego i pomezańkiego, do druku podana roku 1626. – [S.] :

- s.n.], 1626. – E. – Zawiera: Konstytucyje abo Ustawy Zakonne Panien Benedicta Swientego Zgromadzenia Kassinskiego potwierdzone od Eugeniusa Trzeciego Papieža... Przez... Jana Kucborskiego... poprawione y odnowione według Canonow Koscioła swietego katholicznego z zgodnem y spólnem zezwoleniem wszystkiego Conwentu naszego Roku Panskiego 1620 benedyktyнки
Toruń
- 25 ZAKON KLASZTOR
AUTOR Benedykt s.
TYTUŁ Reguła Świętego Oycy Benedicta. : Z łacińskiego przetłumaczona, y z Reformacją porządków, Chełmieńskiego, Toruńskiego, Żarnowieckiego, Nieświeskiego, y inszych wszystkich w Krolestwie polskim teyże Reformacyey y Reguły S. Benedikta, ktore teraz są y napotym ziednoczone będą, Klasztorow Panieńskich. – W Lublinie : w drukarniey Pawła Konrada, 1635. – E. XII, 472
- ZAKON KLASZTOR benedyktyнки
Chełmno
- 26 ZAKON KLASZTOR
AUTOR Benedykt s.
TYTUŁ Reguła Oycy Świętego Benedykta Przodka y Patryarchy Pierwszego Dla Zakonnikow pod tąż Regułą w Klasztornym zamknieniu żyjących napisana. / Powagą Oycy S. Klemensa VIII... Ierzemu Radziwillowi... zlecona, wprzod z łacińskiego, y Włoskiego ięzyka przetłumaczona / ; A po śmierci iego przez... Bernarda Maciejowskiego... dokończona, y płci Białogłowskiej teyże Reguły akkomodowana. – Teraz nowo od... Piotra Gembickiego... z skarbu ich wyięta approbowana, y w Druk dla Klasztorow Białogłowskich teyże Reguły podana. – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1647. – EBBE
- ZAKON KLASZTOR benedyktyнки
Staniątki
- 27 ZAKON KLASZTOR
AUTOR Benedykt s.
TYTUŁ Reguła Świętego Oycy Benedykta / z łacińskiego na Polski język teraz pilniey, niż kiedy przełożona [przez Stanisława Szczygielskiego]. – Drukowano w Wilnie : Drukarni Oycow Franciszkanow, 1677. – E. XII, 472
- ZAKON KLASZTOR benedyktyнки
Rzeczpospolita
- 28 ZAKON KLASZTOR
AUTOR Benedykt s.
TYTUŁ Reguła Świętego Oycy Benedicta. : Z łacińskiego przetłumaczona, y z Reformacją porządków, Chełmieńskiego, Toruńskiego, Żarnowieckiego, Nieświeskiego, y inszych wszystkich w Krolestwie polskim teyże Reformacyey y Reguły S. Benedikta, ktore teraz są y napotym ziednoczone będą, Klasztorow Panieńskich... – W Sandomierzu : [s.n.], 1737. – E. – benedyktyнки
Sandomierz

- 29 AUTOR Benedykt s.
TYTUŁ Reguła Świętego Ojca Benedykta z łacińskiego na Polski język teraz pilniey, niż kiedy Przełożona... – Teraz powtórnie Kosztem y staraniem Wielmożney Nayprzewielebniejszey w Chrystusie Panie Jmci Panny Mechtyldy Anny Hilzenowny Zak. Oyc. S. Benedykta Konwentu Wileńskiego Xieni dla wygody domowej przedrukowana. – W Wilnie : w Drukarni J.K.M. Akademiei Societatis Jesu, 1756. – E. XII, 473
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 30 AUTOR Benedykt XIV
TYTUŁ Mowa / miana przez... Benedykta XIV w r. 1748 dnia 7 stycznia w kościele rzymskim Wniebowzięcia Nayświętszey Panny... Karmelitanek Bosych przy profesji Siostry Maryi Anny Teresy Imeldy od Jezusa Ukrzyżowanego corki... Fabrycego Kolumny y Katarzyny... Kolumniney... / z włoskiego na grecki i łaciński język pierwey przełożona [przez Fulvia Androzziiego] ; A teraz pod zaszczytem... Panny Magdaleny od Opieki Świętego Jozefa [Babeckiej] przeoryszy klasztoru wileńskiego Zakonu Nayswiętszey Panny z Gory Karmelu ; po polsku przez pewnego bazyliana [Samuela Nowickiego]... wydana. – W Wilnie : w Drukarni JKM XX Bazylianow, 1764. – EBBE
- ADRESAT Babecka Magdalena
ZAKON karmelitanki bose
KLASZTOR Wilno
- 31 AUTOR Bernard s.
TYTUŁ Sposob Mądrego y Dobrego Życia ... / Od ś. Bernata... dla pożytku zakonnych osób napisany, a teraz nowo dla... osobiwie zakonnic Na Polskie przetłumaczony ; Przez X. Mich[ąta] Brokarda Meleciusia... Zakonu Karmelitańskiego wydany... – W Krakowie : W Drukarni Franciszka Cezarego, 1630. – E. XII, 500–501
- ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 32 AUTOR Białopiotrowicz Jerzy
TYTUŁ Accessorium od W.J.P. Białopiotrowicza Ex-Pisarza Polnego Litewsk[iego] Rotmistrza Kawaleryi narodowej. Z wielebneymi PP. Brygidkami Grodzieńskimi. – [S.l. : s.n., 1788]. – E. XIII, 384
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno
- 33 AUTOR Białopiotrowicz Jerzy
TYTUŁ Głos grodzieńskich brygidek przeciwko Jerzemu Białopiotrowiczowi. – [S.l. : s.n, 1788]. – E. XIII, 8
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno

- 34 AUTOR Białopiotrowicz Jerzy
TYTUŁ Uwagi do memoriałów po obu stronach komunikacji od PP Brygidek Grodzieńskich y J.W. Białopiotrowicza... względem przywileju otrzymanego Juris caduci post extinctam leneam ad octavum gradum Wolskich dziedziców maitności Szydłowiec podawanej y konstytucjami utwierdzony na fundusz PP. Brygidek w Grodnie. – [S.l. : s.n, 1788]. – E. XIII, 8
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno
- 35 AUTOR Białopiotrowicz Jerzy
TYTUŁ Odpowiedź z strony W. Białopiotrowicza... przeciwko WW PP Brygidkom Klasztoru Grodzieńskiego]. – [Wilno : s.n., post 1778]. – E. XIII, 8
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno
- 36 HASŁO Biblia
TYTUŁ Psałterz Dawidow Z łacińskiego, z Greckiego, y z Żydowskiego na Polski język... przełożony / Przez D. Iakuba Wuyka... – Teraz znowu, na żądanie wielu Panien zakonnych Łacińskiego języka nieumiejących... przedrukowany. – W Krakowie : w Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1616. – E. XV, 77
- ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 37 HASŁO Biblia
TYTUŁ Psałterz Dawidow... z łacińskiego, z Greckiego, y z Żydowskiego na Polski język... przełożony / Przez D. Iakuba Wuyka... – Teraz znowu, na żądanie wielu Panien zakonnych Łacińskiego języka nieumiejących... przedrukowany. – W Krakowie : w Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1626. – E. XV, 77
- ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 38 HASŁO Biblia
TYTUŁ Księgi Psalmow Dawidowych łacińskim y Polskim językiem. : Przydane są argumenta, przy każdym Psalmie, z Pisma Świętego y z wykładow różnych autorów wyięte. A dla pożytku y Konsolacyi Duchowney dusz pobożnych, do druku podane. / Przez Zakonnice Nawiedzenia Najświętszey Panny. – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1714. – E. XV, 61
- ADRESAT Myszkowska Helena z Czartoryskich
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 39 HASŁO Biblia
TYTUŁ Księgi psalmow duchownych łacińskim i polskim językiem z przydatkiem argumentow przy każdym psalmie z pisma Świętego i wykładow z różnych autorów wyiętych... świeżo

- przedrukowane a... Panien Zakonu Nawiedzenia Najświętszej Panny Maryi Klasztoru Krakowskiego za staraniem... Katarzyny Heleny Czarторыskiej tegoż Zakonu i Klasztoru zakonnicy ofiarowany... – Zamość : w drukarni Akademii Zamoyskiej, 1765. – E. XV, 61
- ZAKON
KLASZTOR
- wizytki
Kraków
- 40
- AUTOR
TYTUŁ
- Bieykowski Antoni
Święto Świętej Scholastyki złączone z uroczystym odnowieniem ślubów zakonnych w lat pięćdziesiąt po pierwszey Professyi Nayprzewielebnieyszey W Bogu Jmc Panny Franciszki Tarłówny Xieni klasztoru Sandomirskiego Świętego Oycy Benedykta : kazaniem na chwalebne y dwoiste w iednym dniu swieta uszanowane / od Xiedza Antoniego Beykowskiego Societatis Iesu w Sandomirskim kościele tychże WW. PP. Benedyktynek Roku 1755. – W Kaliszu : w drukarni JKM Collegium Societatis Iesu, 1755. – E. XIII, 60
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Tarłówna Franciszka
benedyktyнки
Sandomierz
- 41
- AUTOR
TYTUŁ
- Blois Louis de
Exercitia to jest czwiczienia duchowne : wedle porządku... zakonu Pręmonstratenskiego, Wielebnym Pannom zakonnym, y inszym ludziom nabożnym do postepku duchownego służące... / przez F. Blasium Ursovitam... przełożone. – W Krakowie : w Drukarni Macieia Andrzeiowczyka, 1628. – E. XIII, 176
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kątska Dorota
norbertanki
Zwierzyniec
- 42
- AUTOR
TYTUŁ
- Blois Louis de
Zdania wyborne z Xiąg Blozyusza Opata Z.S. Benedykta wybrane... – Teraz polskim ięzykiem z Przydatkiem maxym potrzebnych y rozmowy pozyteczney wydane / Przez X. W[incentego] S[zczyńskiego] O. WW. PP. BB. Wileńskich... – W Wilnie : w Drukarni J. K. M. u XX Franciszkanow, 1778. – E. XIII, 177
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Wołłowiczówna Anna
benedyktyнки
Wilno
- 43
- AUTOR
TYTUŁ
- Bobiński Remigi
Meta nieodmienney intencyi na utwierdzenie bez terminu rodzicielskich pociech... Macieia Mycielskiego... y Weroniki z Konarzewskich Mycielskiej... klejnotami naznaczona : a w Biegu anielskiego zycia przy solenney professyi Wielebnej w Bogu Genowefy Mycielskiej Zakonnicy Swietego Oycy

- Dominika krótkimi słowy / Przez... Remigiego Bobińskiego...
okryślona... 1743 miesiąca Lipca Dnia 11. – We Lwowie :
w drukarni Józefa Gołczewskiego, 1743. – E. XIII, 18
Mycielscy Maciej, Weronika
dominikanki
Lwów
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 44 AUTOR Bobiński Remigi
TYTUŁ Strumień z czystych serc pańskich... Panien Teofili y Wikto-
ryi Miecelskich kasztelanek poznańskich do Rozetu Lwów-
skiego WW PP Dominikanek pod tytułem Świętej Katarzyny
Sienieńskiej : przy solennych obłóczynach wyprowadzony...
Teofili... Xiężnie Wisniowieckiej... prezentowany y ofiarowany
/ przez X. Remigiego Bobińskiego... – We Lwowie : w Drukarni
Pawła Józefa Gołczewskiego, 1740. – E. XIII, 181
dominikanki
Lwów
- ZAKON
KLASZTOR
- 45 AUTOR Bogosławski Apollinary
TYTUŁ Kazanie w Niedzielę 3 po Wielkanocy Przy Solenney
Professyi Przewiełbney w Bogu... Anny Cecylii Grochol-
skiej Zakonu Nawiedzenia Najs. Maryi Panny Klasztoru
Lubelskiego miane Roku 1788 Dnia 13 kwietnia / przez X.
Apollinarego Bogosławskiego... – W Lublinie : w Drukarni
JKMci y XX Trynitarzow, 1788. –
E. –
wizytki
Lublin
- ZAKON
KLASZTOR
- 46 AUTOR Boharewicz Bogusław
TYTUŁ Produkt w sprawie WW. Panien Benedyktynki klasztoru
wileńskiego przeciwko W.Imć.P. Bucharewiczowi... – [S.l. :
s.n.], 1784. – E. XIII, 221
benedyktynki
Wilno
- ZAKON
KLASZTOR
- 47 AUTOR Boharewicz Bogusław
TYTUŁ Replika ze strony WW. Boharewicza... przeciwko WW. Pan-
nom Benedytkom Wileńskim. – [S.l. : s.n.], 1778. –
E. XIII, 221
benedyktynki
Wilno
- ZAKON
KLASZTOR
- 48 AUTOR Boharewicz Bogusław
TYTUŁ Sprawa... Bogusława Boharewicza... z Anną Wołłowiczową
i wszystkimi Benedytkami Wileńskimi. – [S. l. : s.n.], 1779. –
E. XIII, 221
benedyktynki
Wilno
- ZAKON
KLASZTOR

- 49 AUTOR Bonawentura (Siewierzanin)
TYTUŁ Zegar Nabozney Oblubienice Chrystusowej... / zebrany
przez B. Bonaventure... przydany jest do niego Psalterz św. Bona-
wentury... – W Poznaniu : w Drukarni Iana Rossowskiego, 1624. –
E. XIII, 248–249
- ZAKON zakonnice
 KLASZTOR Rzeczpospolita
- 50 AUTOR Bonawentura s.
TYTUŁ Zwierciadło Zakonności od S. Bonawentury... Nowicyuszom
y Nowym Professom na upatrowanie należytey ukladności
sporządzone... oboiey płci zakonney... przetłumaczone y wy-
stawione... – W Krakowie : w Druk[arni] Mikołaiia Alexandra
Schedla, 1688. – E. XIII, 251
- ZAKON zakonnice
 KLASZTOR Rzeczpospolita
- 51 AUTOR Bonawentura s.
TYTUŁ Zwierciadło Zakonności od S. Bonawentury... Nowicyuszom
y Nowym Professom na upatrowanie należytey ukladności
sporządzone... oboiey płci zakonney... przetłumaczone y wysta-
wione... – We Lwowie : w drukarni Kazimierza Szlichtyna, 1777. –
E. XIII, 251
- ZAKON zakonnice
 KLASZTOR Rzeczpospolita
- 52 AUTOR Borkowski Dominik
TYTUŁ Kazanie w dzień konsekracji WW PP Norbertanek... / przez
Dominika Borkowskiego... – W Warszawie : w drukarni Societa-
tis Jesu, 1761. – E. XIII, 275
- ADRESAT Kamieński Mateusz
 ZAKON norbertanki
 KLASZTOR Zwierzyniec
- 53 AUTOR Bovette de Bemur Jacqueline
TYTUŁ Wizerunk Wiktymy na Adoracyą Sakramentalnego Boga
Majestatu Heroicznie się trawiącej y niszczącej : to iest Relacya
Cnot, y zycia Świętobliwego Wielebney Matki Elżbiety de Breme
Benedykty od Meki Pańskiej Zakonnicy Benedyktyнки od Usta-
wicznejey Adoracyi Nayświętszego Sakramentu... Józefowi Ligęzie
Kurdwanowskiemu Opatowi Sieciechowskiemu przy powinszo-
waniu Inauguracyi na Pasterskie Dostoieństwo Przez Zakonnice
Naśw. Sakramentu Warszawskie prezentowany. – W Warszawie :
w Drukarni J. K. M. y Rzeczypospolitey XX Scholarum Piarum,
1740. – E. XIII, 302. – Por. Praktyka serdeczney ofiary na adoracyą
sakramentalnego Boga Maiestatu heroicznie się trwaiącej i niszc-
zącej to iest Relacya Cnót i zycia świętobliwego wielebney Matki
Elżbiety de Breme Benedykty od Męki Pańskiej J. W. Maciejowi
Grabowskiemu prezentowana. – [S.l. : s.n., XVIII w.]. – E. XIII, 302

- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kurdwanowski Józef
sakramentki
Warszawa
- 54
- AUTOR
TYTUŁ
- Bratkowic Adrian
Rozmowa duchowna y nabożne uważanie o siedmi słowach Pana Jezusowych na Krzyżu wyrzeczonych. Gwoli Arcybractwu Męki Pańskiej... / do druku podana przez... Adriana Bratkowica... – W Krakowie : W drukarni Franciszka Cezarego, 1633. – E. XIII, 322
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kątska Dorota
norbertanki
Zwierzyniec
- 55
- HASŁO
TYTUŁ
- Breviarium
Breviarium sacrarum virginum ordinis SS. Salvatoris... cura et studio... Rosalie Swederska... reimpressum – Lublini : in Collegium Societatis Jesu, 1651. – E. XIII, 383–384
- ZAKON
KLASZTOR
- brygidki
Lublin
- 56
- HASŁO
TYTUŁ
- Breviarium
Breviarium ordinis monialium S. Brigittae In Polonia... cura et studio... Rosalie Swederska... – Vilnae : [s.n.], 1684. – E. XIII, 383
- ZAKON
KLASZTOR
- brygidki
Rzeczpospolita
- 57
- AUTOR
TYTUŁ
- Brygida s.
Reguła s. Salvatora podana S. Brygidzie z Relacyi Xiąg iey z łacińskiego na polskie przetłumaczona : z Regułą Augustina S... y ustawami Zakonu teyże S. Brygidy do druku podana... – W Krakowie : u M. Iakoba Mościckiego, 1673. – E. XIII, 383. – Por. Reguła sancta et genuina S. Salvatoris... – Gedani : [s.n.], 1674
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Niemirzanka Wiktoria
brygidki
Lublin
- 58
- AUTOR
TYTUŁ
- Brygida s.
Skarby Niebieskich Tajemnic : To iest Księgi Obiawienia Niebieskiego / S. Matki Brygitty... z łacińskich na Polskie Przełożone ; Przez Zakonnika Braci Mniejszych Oycow Bernardynow [B. A. Krupskiego]... – W Zamościu : w Drukarni Akademickiej, 1698. – E. XIII, 383
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Sobestiańska Zofia
brygidki
Sokal
- 59
- AUTOR
TYTUŁ
- Brzechwa Stanisław
Nayprzewielebniejsza w Bogu Panna Magdalena Mortęska : Xieni klasztoru chełmińskiego Reguły S. O. Benedykta y całej

- reformacji chełmińskiej od Stolicy Apostolskiej Roku 1605 aprobowanej matka, w życiu świętobliwością, po śmierci osobliwym przywilejem od Roku 1631 do tych czas prawie nieskażona... pryncypialnie 13 klasztorom w Polsce y Lytwie... na przykład doskonałości zakonney... / dana przez X. Stanisława Brzechffę. – Teraz od konwentu Chełmińskiego WW. PP. Benedyktynek powrotnym drukiem potomney pamięci podana... – W Poznaniu : w Drukarni JKM Collegium Soc. Jesu, 1747. – E. XIII, 387
- ZAKON
KLASZTOR
- 60 AUTOR Brzechwa Stanisław
TYTUŁ Pochodnia ludziom zakonnym... na Lichtarzu klasztoru Chełmińskiego Wystawiona. : To iest Zywoť... Magdaleny Mortęskiej Xieni Klasztoru Chełmińskiego, Reguły S. Benedykta / Pisany przez Stanisława Brzechffę... y do druku za dozwoleńiem Starszych... podany. – [S. l. : s. n.], 1634. – E. XIII, 387
- ADRESAT Firliejówna Zofia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 61 AUTOR Brzechwa Stanisław
TYTUŁ Pochodnia ludziom zakonnym... na Lichtarzu klasztoru Chełmińskiego Wystawiona. : To iest Zywoť... Magdaleny Mortęskiej Xieni Klasztoru Chełmińskiego, Reguły S. Benedykta / Pisany przez Stanisława Brzechffę... y do druku za dozwoleńiem Starszych... podany. – W Poznaniu : drukarnia Kolegium Societatis Jesu, 1742. – E. XIII, 387
- ADRESAT Firliejówna Zofia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 62 AUTOR Brzechwa Stanisław
TYTUŁ Skarb bogaty w Przezacnym Klasztorze Panien Chełmińskich Benedikta Świętego świeżo odkryty ; to iest Rzecz która przy przeniesieniu ciała... Magdaleny Mortęskiej ksieni pomienionego klasztoru blisko przeszeły / do ludzi miał X. Stanisław Brzechffa Societatis Iesu... – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1633. – E. XIII, 387
- ADRESAT Tomicka Zofia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 63 AUTOR Brzostowski Konstanty Kazimierz
TYTUŁ Zebranie z listow papieskich ktore bullas zowią z Conciliow, wyrokow, odpowiedzi rożnych praw kościelnych dla nauki WW Panien Zakonnych do druku podane... – W Wilnie : w Drukarni Akademii Societatis Iesu, 1710. – E. XIII, 398
- ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita

- 64 AUTOR Brzyski Ludwik
TYTUŁ Na uroczystość wszystkich świętych Zakonu kaznodziejskiego Kazanie w Kościele WW Panien Dominikanek konwentu Lwowskiego miane / przez X. Ludwika Brzyskiego ex-jezuitę Dnia 9 listopada Roku P. 1779. – We Lwowie : w Drukarni Brackiej S. Troycy, 1779. – E. XIII, 407
- ZAKON dominikanki
KLASZTOR Lwów
- 65 AUTOR Camus Jan Piotr
TYTUŁ Utarczka Duchowna Albo Zachęcenie y Dodanie Serca Duszy... : Według Ducha y Nauki S. Franciszka Salezjusza... Wydana Francuskim Językiem / przez... Jana Piotra Kamuze... 1631. – A teraz Na Polski Język Przetłumaczona [pracą przełożoney zakonnicy] y Do Druku Podana... – W Krakowie : w Drukarni Kazimierza Jakowskiego, 1770. – E. XIV, 35. – Przełożoną w latach 1765–1771 była Magdalena Stadnicka
- ADRESAT Marciszowski Jakub
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 66 AUTOR Cauchon de Maupas Henryk
TYTUŁ Jasna Pochodnia Zywota Wielkiego Sługi Bożego, S. Franciszka Salezjusza... : Z Francuskiego Ięzyka, na Polski przetłumaczona dla pożytku y konsolacyi wszystkich wiernych... / przez corki tegoż Świętego Oycy, konwentu krakowskiego... Do Druku Podana. – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1718. – E. XIV, 101
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 67 AUTOR Cauchon de Maupas Henryk
TYTUŁ Zywoť czci godney Matki Joanny Franciszki Fremiot... / niegdy przez P. Wielebnego J. M. X. Henryka de Maupas du Tour... napisany, a teraz świeżo z francuskiego ięzyka na Polski Przetłumaczony, ktoremu przydany iest także Żywot Matki Ioanny Karoli de Bresiar... – W Warszawie : w drukarni Colleg[ium] Scholarum Piarum, 1693. – E. XIV, 101–102
- ADRESAT Radziwiłłowa Katarzyna
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 68 HASŁO Ceremonie
TYTUŁ Ceremonie Przy Solennym akcie Professyi Wielebnych Panien Konwentu Zwierzynieckiego Zakonu O.S. Norberta. – W Krakowie : w drukarni Stanisława Stachowicza, 1758. – E. XIV, 122
- ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec

- 69 HASŁO Ceremonie
TYTUŁ Ceremonie podczas obłóczyn razem z professą WW. Panien Kanoniczek Regularnych Zakonu D. Duchy de Saxia. – Wydrukowane w Lwowie : w drukarni Bractwa SSS. Troycy, 1772. – E. XIV, 122
- ZAKON duchaczki
KLASZTOR Lwów
- 70 AUTOR Chlebowski Wawrzyniec
TYTUŁ Wieniec do wiecznego oblubieńca... Elżbiecie Marchockiey... na akt świątobliwych postrzyżyn... – W Krakowie : [s.n.], 1617. – E. XIV, 166
- ZAKON klaryski
KLASZTOR Stary Sącz
- 71 AUTOR Chodykiewicz Klemens
TYTUŁ Trzy własności oycowskie s. Jozefa do Chrystusa iako do syna miłość, władza y opieka : czyli kazanie o tymże świętym Oblubieńcu... w Kościele Lwowskim WW. Panien Karmelitanek dawney Obserwancyi miane... Jozefowi Jedrzeiowi Załuskiemu biskupowi kijowskiemu... przy powinszowaniu imienin / przez X. Klemensa Chodykiewicza... przeora klasztoru lwowskiego S. M[arii] Magdaleny... ofiarowane Roku Pańskiego 1763. – W Warszawie : w drukarni Collegium Societatis Iesu, 1763. – E. XIV, 185
- ADRESAT Załuski Andrzej
ZAKON karmelitanki dawney obserwancji
KLASZTOR Lwów
- 72 AUTOR Chodykiewicz Klemens
TYTUŁ Złota brama heroicznymi dziełami... familii Ogińskich zapalona. Na tryumf... S. Katarzynie de Ricciis Trzeciego Zakonu S. Patriarchy Dominika, w dzień S. Klemensa... wystawiona... / przez X. Klemensa Chodykiewicza... – We Lwowie : w drukarni I. K. M. Coll[egium] Soc[ietatis] Jesu, 1752. – E. XIV, 185
- ADRESAT Ogińska Honorata
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Lwów
- 72 AUTOR Chodykiewicz Klemens
TYTUŁ Trzy własności oycowskie s. Jozefa do Chrystusa iako do syna miłość, władza y opieka : czyli kazanie o tymże świętym Oblubieńcu... w Kościele Lwowskim WW. Panien Karmelitanek dawney Obserwancyi miane... Jozefowi Jedrzeiowi Załuskiemu biskupowi kijowskiemu... przy powinszowaniu imienin / przez X. Klemensa Chodykiewicza... przeora klasztoru lwowskiego S. M[arii] Magdaleny... ofiarowane Roku Pańskiego 1763. – W Warszawie : w drukarni Collegium Societatis Iesu, 1763. – E. XIV, 190

- ADRESAT Załuski Andrzej
ZAKON karmelitanek dawnej obserwacji
KLASZTOR Lwów
- 73 AUTOR Cieszkowski Kryszpin
TYTUŁ Przemowa... Cieszkowskiego... na akt ślubny u WW PP Karmelitanek Trzewikowych... Józefa Orlewskiego... y Rozalii Turzańskiej... przez... Antoniego Rozwadowskiego... do druku podana... – [S.l : s.n.], 1749. – E. XIV, 285
- ADRESAT Orlewski Józef, Turzańska Rozalia
ZAKON karmelitanek dawnej obserwacji
KLASZTOR Lwów
- 74 AUTOR Ciszewski Wincent
TYTUŁ Kazanie na obłoczyny... Maryanny Sierakowski chorążanki i sędzianki krakowskiej... : w kosciele S. Jędrzeia Zakonnica S. Franciszka seraficznego Dnia 23 Listopada Roku 1760 miane / przez X. Wincentego Ciszewskiego Societatis Iesu... do druku podane... – W Krakowie: W Drukarni Hebanowskiego, 1761. – E. XIV, 292
- ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 75 HASŁO Compendium
TYTUŁ Compendium zbawienne potrzebą duszy chrześcijańskiej naukę : z pilnie zebranemi quaestiami y responsami zawierającą. Na duchowny pożytek y fundamentalne uwiadomienie wszystkich wiernych, ile w należących do zbawienia artykułach, wiary ś. katolickiej niedoskonale wyexercytowanych do druku podane. – [Częstochowa] : w drukarniej Jasney Góry, 1727. – E. XIV, 336
- ADRESAT Korycińska Zofia
ZAKON cysterki
KLASZTOR Trzebnica
- 76 HASŁO Constitutions
TYTUŁ Constitutions sur la regle de Saint Benoit : pour les religieuses Bénédictines de l'adoration perpetuelle du Très-saint Sacrement, confirmées et approuvées par notre Saint Père le Pape Clement XI. – Varsovie : de l'imprimerie de RR. PP. Jésuites, 1758. – E. XIV, 387
- ZAKON sakramentki
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 77 AUTOR Crasset Jean
TYTUŁ Rozmowy o Najswiętszym Sakramencie Ołtarza. Wydane językiem Francuskim / przez ks. Jana Krasset S. J. ; Przełożone nowo na język Polski przez X. Fr[anciszka] Leśniewskiego Z tegoż Zakonu ; Podane do Druku przez Pewną pierwszej w Polsce Zacności y pobożności Panią. – We Lwowie : w dru-

- karni Bractwa Trojcy Świętej, 1780. – E. XIV, 441
- ADRESAT Kazanowska Eleonora
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Lwów
- 78 AUTOR Cybulski Franciszek
TYTUŁ Życie y Cuda Wielebney Sługi Bożey Jolanty : siostry B. Kunegundy a Bolesława Pobożnego kaliskiej y gnieźnieńskiej księżny, a na koniec Fundatorki Matki y Siostry WW. Panien Franciszkanek Gnieźnieńskich... / przez X. Franciszka Cybulskiego kaznodzieię archikatedralnego Franciszkana zebrana ; za staraniem tychże WW. Panien Zakonnych S. Klary Gnieźnieńskich do druku podane. – W Poznaniu : w Drukarni Akademickiej, 1775. – E. XIV, 482
- ADRESAT Mycielski
ZAKON klaryski
KLASZTOR Gniezno
- 79 AUTOR Cyrill a s. Franco
TYTUŁ Praktyka dobrej smierci. WW. w P. Chrystusie Matkom y Siostrom Zakonu Naśw. Panny Maryey z Gory Karmelu, Reformacyey S. Matki Teresy Podana / od Wielebnego O. Cyrilla a S. Francisco... – W Krakowie : w Drukarni Krzysztofa Schedla, 1646. – E. XIV, 497
karmelitanki bose
Rzeczpospolita
- ZAKON
KLASZTOR
- 80 AUTOR Czapkowski Konstanty
TYTUŁ Życia Panieńskiego Bogu na chwałę Dedykacya Gotowa Konsekracya... : Ianowi Tobiaszowi Augustynowiczowi Arcybiskupowi Lwowskiemu w Koronie Polskiej y w W.X.L. Ormieńskiemu, Biskupowi wołoskiemu... Kazaniem w Kościele Lwowskim Kathedralnym Ormieńskim Przy Konsekracyey sześciu Panien Zakonnych Reguły S. Benedykta mianym. Ofiarowana / Przez X. Konstantyna Czapkowskiego... – We Lwowie : w Drukarni Brackiej SSS. Trojcy, 1726. – E. XIV, 511–512
- ADRESAT Augustynowicz Jan
ZAKON benedyktynki ormianki
KLASZTOR Lwów
- 81 AUTOR Czarnocki Wojciech
TYTUŁ Gniazdo szlacheckie... na Pogrzebie... Thomasza z Kowalkowey Kowalkowskiego... W Kościele Farnym Buskim Panien Zakonnych, Klasztoru Praemonstratenskiego / Przez X. Wojciecha Czarnockiego... – W Krakowie : w Drukarni Marcina Filipowskiego, 1646. – E. XIV, 529
- ADRESAT Kowalkowska Anna
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Busko

- 82 AUTOR Czarnocki Wojciech
TYTUŁ Malogranat abo kazanie przy egzequiach... Anny z Sztemberku... Ostrogskiej... miane w Jarosławiu w kosciele S. Mikołaja Panien Zakonnych ś. Benedykta fundowanym i nadanym od teyże... / przez X. Woyciecha Czarnockiego... – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1636. – E. XIV, 530
ADRESAT Lubomirski Stanisław, Zamoyscy Tomasz, Katarzyna, Chodkiewiczowa Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Jarosław
- 83 AUTOR Dittmer Ludwik
TYTUŁ Prześwietny Leliwa... Konstancyi Czapskiej... zaczyniący iaśnieć pod zakonne Benedykta S. zachodząc umbry : albo kazanie na solennych Jejże obłóczynach w kościele Grudziądzkim W.W. PP. Benedyktynek w dzień S. Katarzyny P[anny] i M[ęczenniczki] / miane przez X. Ludwika Dittmera... – Thorunii : typis Joh[annis] Nicolai, 1721. – E. XV, 240
ADRESAT Czapski Piotr
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Grudziądz
- 84 AUTOR Długosz Jan
TYTUŁ Żywot S. Kunegundy Zakonu Swietey Klary... / za powodem Jana Foxa... wizytatota tego zakonu ; z facińskiego na polskie przez... Przecława Moieckiego... przetłumaczony... – W Krakowie : u Franciszka Caesarii, 1617. – E. XV, 246
ADRESAT Szyszkowski Przecław
ZAKON klaryski
KLASZTOR Stary Sącz
- 85 HASŁO Dozwoleńie
TYTUŁ Dozwoleńie nabycia dóbr [klasztorowi warszawskiemu Wielebnych Panien Sakramentek Reguły Świętego Benedykta za sumę 200 000 złp]. – [S.l. : s.n., XVII w.]. – E. XV, dop. 2, 177
ZAKON sakramentki
KLASZTOR Warszawa
- 86 AUTOR Drexel Jeremias
TYTUŁ Obraz wieczności : abo uwazania o wieczności podane... / przez W. Oyca Hieremiasza Drexeliusa... ; a teraz z facińskiego na Polskie przetlumaczone Przez Jednego teyże Soc. Jesu Zakonnika [Jana Chomętowskiego]... – W Krakowie : w Drukarni Andr[zej] Piotrkowczyka, 1626. – E. XV, 316
ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec

- 87 AUTOR Drexel Jeremias
TYTUŁ Oko wieczności : albo sposób prostowania intencjey dobrej...
y otrzymania szczęśliwej po śmierci wieczności / wydana...
przez W.O. Hieremiasza Drexeliusza... łacińskim językiem ;
a teraz na polski przetłumaczona y do druku podana
przez iedego... zakonnika [Jana Chomętowskiego]. – W Kra-
kowie : w druk[arni] Andr[zeja] Piotr[kowczyka], 1638. –
E. XV, 316–317
- ADRESAT Skotnicka Elżbieta
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Sandomierz
- 88 AUTOR Družbicki Antoni Kasper
TYTUŁ Droga Doskonałości Chrzescianskiej, : Na Trzy Czesci
Rozłożona, z poważnych autorow fduchownych zebrana...
/ przez X. Kaspra Družbickiego... A Przewielebney IMci.
Pannie Dorocie Olszewskiej Xieni Chełmińskiej i Wieleb-
nemu Klasztoru Chełmińskiego Zgromadzeniu, Ofiarowa-
na... – W Kaliszu : w Kolegium Societatis Iesu, 1665. –
E. XV, 333
- ADRESAT Olszewska Dorota
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 89 AUTOR Družbicki Antoni Kasper
TYTUŁ Droga doskonałości chrześciańskiej : na trzy części
rozłożona, z poważnych autorow duchownych zebrana...
/ Przez X. Kaspra Družbickiego... sposobiona... A Prze-
wielebney... Dorocie z Żurowa Daniłowiczowney, Wo-
iewodziance Ruskiej, Xieni Lwowskiej, y Wielebnemu
Klasztoru Lwowskiego Reguły Benedykta S. Zgromadze-
niu, Ofiarowana... – We Lwowie : W drukarni Collegium
Societatis Iesu, 1667. – E. XV, 333
- ADRESAT Daniłowiczówna Magdalena
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 90 AUTOR Dryjacki Fulgenty
TYTUŁ Żywot pobożny Sługi Bożego B. Izaiasza Bonera... / z wielu
Authorow zebrany a teraz świeżo... przedrukowany. W zada-
tek zaś wdzięczności y przysługi... Justynie Kosickiej Reguły
Siostr S. Oyca Augustyna Przeoryszy albo Matce ofiarowany. –
W Krakowie : w Drukarni Michała Iozefa Antoniego Dyaszew-
skiego, 1760. – E. XV, 343
- ADRESAT Kosicka Justyna
ZAKON augustianki
KLASZTOR Kraków

- 91 HASŁO
TYTUŁ Drzewo
Drzewo żywota wiecznego : Przenajświętsze Jezusa serce przez Zbawiciela samego w Instytucie S. Franciszka de Sales, pod tytułem Nawiedzenia N. P. Zakonnice zasadzone, a od Oyca Sw. Klemensa XI w r. 1717 wielkimi Odpustami temu Bractwu nadanemi, do kaplicy pomienionych Zakonnice powagą pasterską introdukowane, zaś roku dopiero 1737 do Kościoła erygującego się pod tytułem Najświęt. Serca Pana Jezusa osobliwą Bullą Oyca Sw. Klemensa XII konfirmowane y przez też Zakonnice dla duchownego Wiernych pożytku do druku podane. – Wilno : [s.n.], 1791. – E. XVI, 284–285. – Por. Drzewo żywota wiecznego... zasadzone... odpustami temu bractwu... konfirmowane... – W Wilnie : w Drukarni Societatis Jesu, 1739
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR Codebski Teofil
wizytki
Wilno
- 92 AUTOR
TYTUŁ Duchênebillot F. D.
Nouvelle methode très facile pour aprendre en peu de tems à lire, écrire & parler françois, pour l'usage des Demoiselles Pensionnaires du Monastere Roïal des Religieuses de l'Adoration perpetuelle du tres-Saint Sacrement. / Avec un recueil de differens mots. & un petit discours familier à la fin. Par F.D. Duchênebillot = Nowy sposob do nauczenia się łatwo y prętko, czytać, pisać y gadać po francusku, do używania Jchmościom Pannom Swieckim w klasztorze krolewskim Wielebnych Panien Zakonnice ustawicznej Adoracyey Przenajświętszego Sakramentv zostaiącym wydany... / Przez F.D. Duszenbillo... ; Do druku podany za staraniem y kosztem Przewielebnych Panien Sakramentek roku 1699. – W Warszawie : w drukarni Collegium OO. Scholarum Piarum, 1699. – E. XV, 353
- ZAKON
KLASZTOR sakramentki
Warszawa
- 93 AUTOR
TYTUŁ Duchênebillot F. D.
Recueil de divers suiets tirés de quelques Auteurs le plus utile a apprendre la langue françoise pour l'usage des jeunes personnes, qui veulent s'y appliquer, particulièrement pour les Demoiselles Pensionnaires de la Visitation Sainte Marie. – Nouvelle edition augmentée de diverses Instructions, de prieres et d'un abregé de la creance Imprimée. – A Lublin : au College des PP. de la Compagnie de Jesus, [ca 1771]. – E. XV, 354
- ZAKON
KLASZTOR wizytki
Lublin

- 94 AUTOR Duchênebillot F. D.
TYTUŁ Nouvelle methode pour apprendre la langue François : à l'usage de toutes les jeunes personnes, qui veulent s'exercer. Comme aussi, pour les D \acute{e} moiselles pensionnaires de la Visitation Sainte Marie. – Enrichi des plusieurs choses tr \acute{e} s n \acute{e} cessaires, sur les anciennes editions. / Donn \acute{e} e au Public par les Dittes R \acute{e} ligieuses de la Visitation Ste Marie, du Monastere de Lublin. Tome premier = Krotki spos \acute{o} b do nauczenia si \acute{e} j \acute{e} zyka francuzkiego : wszystkim wprawdzie pragn \acute{a} cy \acute{m} umie \acute{c} ten j \acute{e} zyk; a mianowicie Damom \acute{s} wieckim, na edukacyi w klasztorach Nawiedzenia N. P. Maryi zostai \acute{a} cy \acute{m} . – Z przydatkiem wielu bardzo potrzebnych rzeczy nad dawniejsze edycye / Podany do druku przez pomieniene zakonnice Nawiedzenia N. P. Maryi klasztoru Lubelskiego. Tom pierwszy. – W Lublinie : w drukarni J. K. M. Collegium Lubelskiego Societatis Jesu, 1755. – E. XV, 353
- ADRESAT Potocka Cecylia
ZAKON wizytki
KLASZTOR Lublin
- 95 AUTOR Duchênebillot F. D.
TYTUŁ M \acute{e} thode pour apprendre facilement la langue fran \acute{c} ois donnee a l'usage des demoiselles pensionnaires des monasteres de Cracovie, de Varsovie, de Lublin et de Vilna, des Religieuses de la Visitation de Sainte Marie, augment \acute{e} e par un recueil de differens mots, et plusieurs entretiens tres utiles et necessaires, par les dites Religieuses de la Visitations Sainte–Marie, du Monastere de Cracovie = Sposob \acute{l} atwiejszego nauczenia si \acute{e} po francusku do u \acute{z} ywania Ichmosciom damom \acute{s} wieckim, w klasztorach, krakowskim, warszawskim, lubelskim, y wile \acute{n} skim Panien zakonnych pod tytu \acute{l} em Nawiedzenia Maryi. Podany. Z zebraniem s \acute{o} w, y z przydatkiem rozmow bardzo potrzebnych, y po \acute{z} ytecznych... – Przez pomienione zakonnice od Nawiedzenia Nay \acute{s} wi \acute{e} tszey Panny Maryi klasztoru krakowskiego Przedrukowany. – W Krakowie : W drukarni Kazimirza Jakowskiego, 1768. – E. XV, 353–354
- ADRESAT Kalinowska Wiktoria
ZAKON wizytki
KLASZTOR Krak \acute{o} w
- 96 AUTOR Duchnowski Maciej Stanisław
TYTUŁ Wianek B \acute{l} og \acute{o} stawioney Panny Maryey nieba y ziemie Krolo-
wey, z rozmaitych zio \acute{l} uwity : Przytym modlitwa cudowna, o oddalenie morowego powietrza / Przez Macieja Stanisława Duchnowskiego napisany y do druku podany... – W Krakowie : w drukarni Waleryana Pi \acute{a} tkowskiego, 1647. – E. XV, 354
- ADRESAT K \acute{a} tska El \acute{z} bieta, D \acute{e} bi \acute{n} ska Jadwiga
ZAKON klaryski
KLASZTOR Krak \acute{o} w

- 97 AUTOR Dunicz Jan Szymon
TYTUŁ Wizerunk duchowney heroiny herbownym dzielnych
Rapsztyńskich Kleynotem... przy solennym akcie, oddania się
na żołąd duchowny... Marianny Rapsztyńskiej pod złotą regułą
Zakonodawcę Augustyna Sw... w klasztorze Wielebnych
PP. Zwierzynieckich przy Krakowie. Za szczęśliwego przeło-
żeniastwa... Anny Zapolskiej ksieni Zwierzynieckiej / wiekom
potomnym ku naśladowaniu przez Jana Szymona z Belin
Dunicza... Wystawiony... 1672 dnia 1 Maja. – W Krakowie :
w drukarni Woyciecha Goreckiego, 1672. – E. XV, 406
norbertanki
Zwierzyniec
- ZAKON
KLASZTOR
- 98 HASŁO Dyariusz
TYTUŁ Dyaryusz Obłoczyn Jasnie Oswieconey Xiężny JMCI kasztela-
nowey krakowskiej in Supplementum pierwszego, na pocztę
do Druku podany. – [Lwów : s.n.], 1741. – E. XXXIII, 32
dominikanki
Lwów
- ZAKON
KLASZTOR
- 99 HASŁO Dyrekcja
TYTUŁ Dyrekcya Zakonnego życia... – [S.l. : s. n.], 1744. – E. –
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 100 AUTOR Dziedzic Wojciech
TYTUŁ Zabawy duchowne, Pannom Zakonu S. Benedykta. : y wszyst-
kim innym zakonniczkom barzo potrzebne y pożyteczne. /
Za wolą y roskazaniem Xiążęcia J.M. Jerzego Radziwiła
Biskupa Krak. wydane. – Teraz zaś za staraniem I. M. Panny
Doroty Kąckiej Xieni Zwierzynieckiej znowu przedrukowa-
ne. – W Krakowie : u Macieia Andrzejowczyka, 1627. – EBBE
norbertanki
Zwierzyniec
- ZAKON
KLASZTOR
- 101 AUTOR Dziedzic Wojciech
TYTUŁ Zabawy duchowne, Pannom Zakonu S. Benedykta. : y wszystkim
inym zakonniczkom barzo potrzebne y pożyteczne... – A powtore
za roskazaniem... Iana Tarnowskiego, Archidiacona Krakowskiego,
wizytatora klasztoru naszego, w druk ponowione... – W Krako-
wie : w drukarni Franciszka Cezarego, 1643. – EBBE
Kazanowski Adam
benedyktyнки
Staniątki
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 102 AUTOR Dziewulski Marcelli
TYTUŁ Nowy dar Ducha przenayswiętszego Serce Jezusowe : serca
potrzebnym ofiarowane w poniedziałek święteczny, w dzień
solemney bractwa tegoż Naysłodszego Serca z Kościoła
Nayswiętszey Maryi P. Wniebowzięcia farnego Archipresby-

- teralnego Krakow: in Circulo, do Kościoła WW. Panien teyże Nayśw: Matki Nawiedzenia, na Biskupiu, Introdukcyi... 1718 dnia 6. Czerwca, Kazaniem reprezentowane... / przez... Marcella Dziewulskiego... – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1720. – E. XV, 467
- ADRESAT Komeccy Jan, Anna
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 103 AUTOR Dziewulski Marcelli
TYTUŁ Prezerwatywa od powietrza morowego... krzyż s... pomalowany... w kościele Przew. OO. Augustianów na Kazimierzu... gdy po roznych mieyscach pomieniona pląga panowała; a potym... Małgorzacie Maryannie Rapsztynskiey Prześwietnego w Liliowym Kandorze Zakonu Preamonstratensow Xieni zwierzynieckiej dedykowany / przez X. Marcella Dziewulskiego... do druku podany... – W Krakowie: w Druk[arni] Jakoba Matyaszkiwicza, 1720. – E. XV, 469
- ADRESAT Rabsztynska Małgorzata
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 104 AUTOR Dziewulski Marcelli
TYTUŁ Rekreacya przy piątku bez smutku z Naysłodszeo Serca lezusowego : W Kościele WW. Panien Zakonnic Nayświętszey Panny Nawiedzenia w Krakowie za Miastem... po wprowadzeniu bractwa tegoż Naysłodszeo Serca Roku P. 1718 Dnia 23 Czerwca... kazaniem ogłoszona a potym... Anastazyi Teresie Gonzadze... lordanowey... dedykowana / Przez X. Marcella Dziewulskiego... – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1718. – E. XV, 469
- ADRESAT Jordanówna Anastazja
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 105 HASŁO Echo
TYTUŁ Echo głosu Jana Świętego za Barankiem idącego wdzięcznością nieśmiertelną zgłoszone : J. O. y Nayprzewielebnieyszemu JMci X. Janowi na Małachowicach Małachowskiemu Biskupowi Krakowskiemu książęciu Siewierskiemu od WW. PP. Zakonnych Visitationis B V. Mariae postanowienia S. Franciszka de Sales podczas aktu solennego wprowadzenia do klasztoru nowo od tegoż Xcia J. M. fundowanego, przy Krakowie na Biskupiu w dzień Patrona Sw. Jana Chrzciela iako Oycu Fundatorowi y Dobrodzieiowi dedykowane r. p. 1692 dnia 24 czerwca. – W Krakowie : w drukarni Mikołaja Aleksandra Schedla, 1692. – E. XVI, 5– 6
- ADRESAT Małachowski Jan
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków

- 106 AUTOR Estella Diego de
TYTUŁ Wielebnego... Dydaka Stellae... O wzgardzie świata i próżności
iego : troie xiag /... z łacińskiego... przez brata Augustyna Ko-
chańskiego... pilnie przełożone... – W Poznaniu : w Drukarniej
lana Wolraba, 1611. – E. XXIX, 281–282
ADRESAT klaryski
ZAKON klaryski
KLASZTOR Gniezno
- 107 HASŁO Exercycyum
TYTUŁ Exercycyum duchowne dla siostr z Nowicjatu... przetłuma-
czone przez jedną z siostr Zakonu Nawiedzenia Najswięt-
szej Maryi Panny... – W Połocku : w Drukarni Coll. Societatis
lesu, 1789. – E. XVI, 129
ZAKON wizytki
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 108 AUTOR Falibogowski Krzysztof
TYTUŁ Samarytanka ktora rozmawia z Zbawicielem Panem u studnie
miasta Sychar / Przez Krzystopha Franciszka Falibogowskiego
wydana... – W Krakowie : [s.n.], 1627. – E. XVI, 165–166
ADRESAT Kostczanka Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Jarosław
- 109 AUTOR Fazio Guglio
TYTUŁ Księgi o umartwieniu nieporządných naszych skłonności
y popędlliwości / pierwey z włoskiego ięzyka na łacinski,
a teraz z łacinskiego na polski [przez Wojciecha Pakostkę]
przełożone. – W Krakowie : w drukarni Andrzej[ia] Piotrkow-
czyka, 1604. – E. XVI, 175
ADRESAT Mortęska Magdalena
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 110 AUTOR Filipecki Andrzej
TYTUŁ Podczas obłóczyn zakonnych Tekli Bilskiej... kazanie... –
We Lwowie : w drukarni Łukasza Schlichtyna, 1773. –
E. XVI, 218
ZAKON sakramentki
KLASZTOR Lwów
- 111 AUTOR Fleury Claude
TYTUŁ Catechisme historique, contenant en abregé l'histoire sainte
et la doctrine chrétienne... / par Mr. Fleury... Traduit en Polo-
nois... par l'ordre de Religieuses Benedictine de l'Adoration
Perpetuel du Tres Saint Sacrement de l'Autel En faueur des
Demoiselles Pensionnaires quelles elevent dans leur Royal
Monastere de Varsouie = Catechism Historiczny krotko w so-

- bie zawierający Pismo S. y naukę Chrześciańską / przez Xiędza Fleury... wyłożony na polski Język, za Roskazaniem PP. Zakonnych Benedyktynek od Ustawiczyney Adoracyey Naświętszego Sakramentu Na Ołtarzu. Dla PP. Swieckich które są dane na Naukę do klasztoru Warszawskiego Fundacyey Krolewskiej, kędy się wydaie pomieniona książzka. – Gedani : typis Johannis Zachariae Stoli, [1704]. – E. XVI, 237. – Uw.: E. XVI, 237 notuje także inną edycję w tym samym roku, tłumaczką była Maria Anna od św. Magdaleny (Anna d`Auvergne)
- ADRESAT Maryja
ZAKON sakramentki
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 112 AUTOR Fleury Claude
TYTUŁ Catechisme historique... par l`ordre de Religieuses Benedictine de l`Adoration PeRzeczpospolita etuel du Tres Saint Sacrament de l`Autel En faueur des Demoiselles Pensionnaires quelles elevent dans leur Royal Monastere de Varsovie = Catechism Historiczny... / przez Xiedza Fleury ; wyłożony na polski język za roskazaniem PP. Zakonnych Benedyktynek od Ustawiczyney Adoracyey Naświętszego Sakramentu na Ołtarzu. Dla PP. Swieckich które są dane na naukę do klasztoru Warszawskiego Fundacyey Królewskiej, kędy się wydaie pomieniona książzka. – [S.l. : s.n., 1746]. – E. XVI, 237–238
- ZAKON sakramentki
KLASZTOR Warszawa
- 113 AUTOR Franciszek od św. Józefa (Włocki Jan Franciszek)
TYTUŁ Kazania na różnych Publikach tak w Ordynaryine iak w inne Patrykularnieysze święta Po pierwszych w Polsce y WXL Ambonach... rozmaitemi czasy miane... do druku podane / przez Xiędza Jana Franciszka od S. Jozefa Scholarum Piarum... 1741. – W Krakowie : W Drukarni Akademickiey, 1741. – E. XXXIII, 172. –
Zawiera: Kazanie na tęż uroczystość Serca Jezusowego Miane w Wilnie w Kościele WW. Panien Nawiedzenia Najswiętszey Maryi Panny Roku p. 1727. Kazanie na tęż uroczystość Serca Jezusowego która przypadala w ten czas na dzień Nawiedzenia Nayswietszey Maryi Panny miane w Krakowie pod czas Rezolucyi w Kościele WW Panien Nawiedzenia NP Maryi Roku Pańskiego 1734. Kazanie na tęż uroczystość Serca Jezusowego Miane w Krakowie w Kościele WW Panien Nawiedzenia Najswiętszey Maryi Panny Roku Pańskiego 1736. Kazanie na tęż uroczystość Serca Jezusowego Miane w Krakowie Kościele WW Panien Nawiedzenia Najswiętszey Maryi Panny Roku Pańskiego 1739. Kazanie na tenże dzień S. Norberta Zakonu Praemonstratensium Fundatora Miane

- w Krakowie w Kościele WW Panien Norbertanek Roku P. 1735. Kazanie na tenże dzień S. Anny Miane w Krakowie na Zwierzyńcu w Kościele WW Panien Norbertanek Roku P. 1739. Kazanie na dzień świętej Hyacynty miane w Wilnie w Kosciele Katedralnym na zamku pod czas Introdukcji tej S. z Katedry do S. Michała WW PP Bernardynek Roku p. 1727. Kazanie na dzień S. Franciszka Salezjusza biskupa y xiążęcia Genewieńskiego Miane w Krakowie w Kościele WW PP Nawiedzenia Nayświętszej Maryi Panny pod czas Professyi Panny Zakonney Roku p. 1759. Kazanie na Uroczystość oczyszczenia Nayświętszej Maryi Panny Miane przy solennym akcie professyi WJ Panny Franciszki Olencki niegdy marszałkowny wyłkowskiej w Wilnie w Kościele WW Panien Benedyktynek, Roku Pańskiego 1728. Kazanie na też niedzielę pod czas Solennego aktu Professyi Zakonnych Panien oraz y Obłóczyn Miane w Staniątkach w Kościele WW Panien Benedyktynek roku 1739. Kazanie przy solennym akcie Professyi Zakonney, niegdy Jasnie Wielmożney IMci Panny Barbary z Lubomirskich Rybiński woiewodzianki chemińskiej... miane w Krakowie w Kosciele WW Panien Wizytek S. Franciszka Salezjusza Roku Pańskiego 1736 w Niedzielę 16. po Świątkach bernardynki, norbertanki, wizytki Kraków, Staniątki, Wilno
- 114 ZAKON KLASZTOR
 AUTOR TYTUŁ
 Franciszek Salezy s.
 Duch Świętego Franciszka Salezjusza... : albo wewnętrzna duszy iego układność y postać w... z Janem Piotrem Kamus... rozmowach wyrażona które rozmowy z pism tegoż Biskupa... / przez Jednego Doktora Sorbońskiego zebrane y w francuskim języku na światło wydane ; a teraz... na polski język przełożone przez Corki tegoż Świętego Oycy klasztoru krakowskiego i do druku podane... – W Krakowie : w Drukarni Kazimierza Jakowskiego, 1770. – E. XVI, 283
 wizytki
 Kraków
- 115 ZAKON KLASZTOR
 AUTOR TYTUŁ
 Franciszek Salezy s.
 Kazania S. Franciszka Salezjusza... na niektóre święta y niedziele... – Niegdy przez Zakonnice Nawiedzenia Naywietszey Panny wiernie zebrane w Annesium ; a teraz Przez też Zakonnice klasztoru warszawskiego z francuskiego ięzyka na polski przetlumaczone Roku Panskiego 1693. – W Warszawie : w drukarni Scholarum Piarum, 1693. – E. XVI, 283
 ADRESAT
 ZAKON KLASZTOR
 Maryja
 wizytki
 Warszawa
- 116 AUTOR TYTUŁ
 Franciszek Salezy s.
 Listy duchowne S. Franciszka de Sales... / teraz świeżo z francuskiego ięzyka na Polski Przez też zakonnice Nawiedzenia

- Najświętszej Panny klasztoru warszawskiego do druku podane. – W Warszawie : w Drukarni Coll[egium] Scholarum Piarum, 1694. – E. XVI, 283
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Lubomirska Izabela
wizytki
Warszawa
- 117
- AUTOR
TYTUŁ
- Franciszek Salezy s.
Listy duchowne S. Franciszka de Sales... : na siedm ksiąg rozdzielone. – Teraz świeżo przedrukowane przez tez Zakonnice Nawiedzenia Nayswietszey Panny Klasztoru Krakowskiego do druku podane. – W Krakowie : w drukarni Jakowskiego, 1771. – E. XVI, 284
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Przerembski Adam
wizytki
Kraków
- 118
- AUTOR
TYTUŁ
- Franciszek Salezy s.
Rozmowy duchowne S. Franciszka Salezyusza... : W ktorych znajdują się zacne i osobliwe niektóre Dokumenta, Duszom w doskonałości Chrześciańskiej postępującym służące... Z łacińskiego na polski język przełożone. – W Warszawie : [s.n.], 1676. – E. XVI, 284
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Małachowski Jan
wizytki
Warszawa
- 119
- AUTOR
TYTUŁ
- Franciszek Salezy s.
Rozmowy duchowne S. Franciszka Salezyusza... : W ktorych znajdują się zacne i osobliwe niektóre Dokumenta, Duszom w doskonałości Chrześciańskiej postępującym służące... z łacińskiego na Polski lęzyk przełożone. – W Krakowie : W Drukarni Kazimierza Jakowskiego Typografa, 1770. – E. XVI, 284
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kiełczewski Dominik
wizytki
Kraków
- 120
- AUTOR
TYTUŁ
- Franciszek Salezy s.
Traktat miłości Boskiej : we dwunastu księgach... Franciszka Salezyusza... przetłomaczony Naiasnieyszey Maryi Jozefy Wesslow Sobieski krolewiczowey polskiej... od Zakonnic Nawiedzenia Naswietszey Maryi Panny klasztoru krakowskiego ofiarowany Roku 1751. – W Warszawie : w Drukarni XX Scholarum Piarum, 1751. – E. XVI, 284. – Uw.: E. XVI, 284 podaje także edycję z 1781 r., w Warszawie u pijarów
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Sobieska Maria Józefa
wizytki
Kraków

- 121 AUTOR Franciszek Salezy s.
TYTUŁ Zywoť S. Franciszka Salezyusza... / Z francuskiego ięzyka na Polski przełożony, Przez... Franciszka Ianickiego Miecznika Lwowskiego... ; Swieży do druku podany Przez też Zakonnice Nawiedzenia Nays. Panny, Konwentu Warszawskiego... Za pozwoleniem Zwierzchności Duchowney. [Acc.] Duch wewnętrzny Zakonnic Panien Nawiedzenia N. P. – W Warszawie : Drukował Karol Ferdynand Schreiber, 1683. – E. XVIII, 442
- ADRESAT Radziejowski Jan
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 122 AUTOR Frankowicz Marcin Ignacy
TYTUŁ Wizerunek swiety doskonałości... : błogosławionej Kunegundzie... Zakonu s. Klary klasztoru starsadeckiego Fundatorce... z procesu kanonizacyi tey świętey w Polsce wywiedzionego... / wypisany przez X. Marcina Ignacego Frankowica... Do imitacyey Godnym tey Matki corom Ichże kosztem do druku podany. – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1718. – E. XVI, 301–302
- ADRESAT Łubieński Kazimierz
ZAKON klaryski
KLASZTOR Stary Sącz
- 123 AUTOR Gajewski Jan
TYTUŁ Kazanie przy obłóczynach dwóch córek [Barbary i Brygidy] Jastrzembskiego, strażnika kobryńskiego, w kościele WW. P. P. ś. Benedykta d. 7 listopada 1758. – [S.l. : s.n.], 1758. – E. XVII, 9
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 124 AUTOR Gałęski Stanisław
TYTUŁ Nowy świat Bogu, z nowym prezentem obyczajów Ludziom Nayświętsza Marya Panna w trzech leciach do Jerozolimskiego Kościoła, przy prezentacyi posses obierająca : A teraz w prezencie w Bogu Przewielebney JM.Cl. Panie Cecylii Olewińskiej, Xieni Konwentu Kaliskiego, Zakonu Sw. Klary, ofiarowany. A wprzod w Kościele Kaliskim WW. PP. tegosz Zakonu Z ambony ogłoszony ; Potym za dozwozeniem Starszych / przez X. Staniława Gałęskiego S. T. B. a na tenczas spowiednika pomienionych WW. PP. Franciszkana do druku podany. Roku Panskiego 1723. – W Kaliszu: w drukarni Collegium Karnkow. Societatis Jesv, 1723. – E. XVII, 20
- ZAKON klaryski
KLASZTOR Kalisz
- 125 AUTOR Gawath Jakub
TYTUŁ Psalterz Albo Rozaniec Przebłogostawionej Panny Maryey : nowym sposobem przez rozpamietywanie Tajemnic Wiary naszej... wygotowany. Z przydatkiem koronek... / z łacińskie[go]

- na Polskie przełożony Przez... Jakuba Gawatha... – We Lwowie :
w Drukarni Michała Słoski, 1661. – EBBE
Kobylińska Marcellina
karmelitanki bose
Lwów
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 126 AUTOR Gertruda s.
TYTUŁ Poseł Boskiej Łaskawości, abo Wielkich Łask Duchownych...
obwieszczenia... : Pięć części tej Xiążski opisane / Przez X.
Jakuba Gawatha... z Łacińskiego na Polski język przetłumaczo-
ne. – We Lwowie : w Drukarni Colleg: Societ: Iesu, u Sebasty-
ana Nowogorskiego, 1648. – E. XVII, 117
Danilowiczówna Magdalena
benedyktynki
Lwów
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 127 AUTOR Gertruda s.
TYTUŁ Poseł Boskiej Łaskawości, abo Wielkich Łask Duchownych...
obwieszczenia... : Pięć części tej Xiążski opisane / Przez X.
Jakuba Gawatha... z Łacińskiego na Polski język przetłumaczo-
ne... – W Wilnie : w Drukarni Scholarum Piarum, 1763. –
E. XVII, 117
Wołowiczówna Anna
benedyktynki
Wilno
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 128 AUTOR Giedroń Kazimierz
TYTUŁ Kazanie przy obłóczynach JO. Xiężnej Kazimiery Radziwił-
łowney Starościanki Nowogrodzkiej, w klasztorze WW. PP.
Sakramentek. – W Warszawie : [s.n.], 1744. – E. XVII, 132
sakramentki
Warszawa
- ZAKON
KLASZTOR
- 129 HASŁO Godzinki
TYTUŁ Godzinki o Świętej Matce Joannie Franciszce Fremiot
de Chantal Fundatorce Zakonnicy Nawiedzenia Najświętszej
Maryi Panny. – Przedrukowane roku 1768. – W Krakowie :
w Drukarni J. K. Młci Rzeczypospolitej u Kazimierza Jakow-
skiego, 1768. – E. XVII, 208
wizytki
Kraków
- ZAKON
KLASZTOR
- 130 AUTOR Godzinki
TYTUŁ Godzinki o Bogosławionej Matce Joannie Franciszce Fremiot
de Chantal... Fundatorce Zakonnicy Nawiedzenia Najświętszej
Maryi Panny... – Przedrukowane Roku 1766. – W Warszawie :
w drukarni Scholarum Piarum, 1766. – E. XIV, 143
Czartoryski Augustyn
wizytki
Warszawa
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR

- 131 AUTOR Gorajewski Maciej
TYTUŁ Posag Duchowny, Od Świętych Oycow i Matek Zakonnym
Corkom Zostawiony... / Przez Xiędza Macieia od S. Tadeusza
Scholarum Piarum Pokazany ; Przez też Zakonnice Nawie-
dzenia Nayświęt: Panny Klasztoru Wileńskiego... Do Druku
Podany... – Varsaviae : Typis S.R.M. Scholarum Piarum, 1722. –
E. XVII, 236
ZAKON wizytki
KLASZTOR Wilno
- 132 AUTOR Grabowski Ignacy
TYTUŁ Zbior praw papieskich o klauzurze zakonney... – W Lublinie :
w Drukarni XX Trynitarzy, 1793. – E. XVII, 312
ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 133 AUTOR Grochmalicki Józef
TYTUŁ Honor Zakonu Premonstratenskiego w imieniu nowej Xieni
utwierdzony w Nałeczy obowiązany : albo kazanie przy kon-
firmacyi Nayprzewielebniejszey w Bogu IeyMci Panny
Marcyanny Tyminskiej, xieni konwentu Buskiego powiedziane
y... teyże nowo potwierdzoney Imci Pannie Xieni w Powinszo-
waniu Szczęśliwych Sukcesow ofiarowane / przez X. Jozefa
Grochmalickiego... 1735 Dnia 24 Lipca. – W Krakowie : w Dru-
karni Matyaszkiewiczza, 1735. – E. XVII, 359
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Busko
- 134 AUTOR Grochmalicki Józef
TYTUŁ Port zbawienny... życie zakonne pod regułą Norberta Swietego
albo kazanie przy solennym obłóczyn akcie... Anny Oraczow-
skiej... miane y... Jadwidze Pierzchalance Xieni Konwentu
Buskiego... dedykowane / Przez... Jozefa Grochmalickiego... –
W Krakowie : w drukarni Akademickiej, 1733. –
E. XVII, 359–360
ADRESAT Pierzchalanka Jadwiga
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Busko
- 135 AUTOR Grochmalicki Józef
TYTUŁ Trzy roze w centyfoliach cnot swoich nigdy nie zwiędłe, w Imieniu
Nayprzewielebniejszey Jey Mci Panny Katarzyny Bobrownickiej
Xieni Buskiej długoletnie kwitnace : na koronę niesmiertelney
chwaly dziesięciu nowo zaslubionych bogu Panien w tymże
konwencie ofiarowane albo kazanie w dzień ich solennego aktu
przy liczny kongresie prześwietnego audytora powiedziane
a potem na fest doroczney powinszowania patronki Teyże Nay-
przewielebniejszey Iey Mci Pannie Xieni w Prezencie Dedykowane
/ przez X. Jozefa Grochmalickiego... Dnia 28 Lipca Roku... 1748. –
W Krakowie : w Drukarni Dyaszewskiego, 1748. – E. XVII, 360

- 136 ZAKON norbertanki
KLASZTOR Busko
- AUTOR Grochowski Stanisław
TYTUŁ Duchowna pociecha Pannom ktore nad wolą rodziców y Powinnych swych, świętey doskonałości żywot sobie ulubity : albo obrona swobody w Kościele Bozym przedniey a wysokiey zacności stanu panieńskiego. – [S. l. : s.n.], 1610. – E. XVII, 372
- ADRESAT Zebrzydowski Mikołaj
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Kraków
- 137 AUTOR Grochowski Stanisław
TYTUŁ Duchowna pociecha Pannom ktore nad wolą rodziców y Powinnych swych, świętey doskonałości żywot sobie ulubity : albo obrona swobody w Kościele Bozym przedniey a wysokiey zacności stanu panieńskiego. – [S. l. : s.n.], 1611. – E. XVII, 372
- ADRESAT Zebrzydowski Mikołaj
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Kraków
- 138 AUTOR Grochowski Stanisław
TYTUŁ Zabaw, Cwiczenia, y niektórych Modlitw dla Panien Zakonnych krotko zebranych, Częśc Pierwsza. – W Krakowie : Bazylki Skalski Drukował, 1610. – EBBE
- ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 139 AUTOR Grymosz Marcin Bogumił
TYTUŁ Anielskie Pozdrowienie... / Przez... Marcina Grymosza... dla nabożeństwa katolickiego sposobione... – W Lublinie : w Drukarni Coll. Soc. Iesu, 1698. – E. XVII, 435
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 140 AUTOR Grymosz Marcin Bogumił
TYTUŁ Samego Pana Boga w świętej pustyni szukanie albo kilkoro kolekcycji na dziesięć dni rozporządzonych. – W Kaliszu : w Drukarni Societatis Iesu, 1688. – E. XVII, 434
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 141 AUTOR Grymosz Marcin Bogumił
TYTUŁ Święta przez pustynią Zakonną droga Do konsekracji Panieństwa wiekuistego Oblubieńcowi Niebieskiemu zaślubionego : abo rozmyślania na dziesięć dni przed Konsekracją Panien Zakonnych z samego prawie Pontyfikatu / przez... Marcina Grymosza... sporządzone... – [S.l.] : w Drukarni J. K. M. Akademickiey, 1756. – E. XVII, 435
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno

- 142 AUTOR Grymosz Marcin Bogumił
TYTUŁ Święta Przez Pustynią Zakonną Droga Do Konsekracji Panienstwa... Albo Rozmyślania. : Na dziesięć dni... z samego prawie Pontyfikatu... Sporządzone... – W Oliwie : drukował Jan Jakub Textor, 1690. – E. XVII, 435
- ADRESAT Wiśniowiecka Salomea
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Lwów
- 143 AUTOR Grymosz Marcin Bogumił
TYTUŁ Modlitwa Pańska abo pacierz od Chrystusa Pana uformowany nabożnymi aktami... / przez W. X. Marcina Bogumiła Grymosza... rozszerzony... – W Krakowie : w Druk[arni] Mikołaja Schedla, 1686. – [9] k., 316 s. 12°. – E. XVII, 435
- ADRESAT Daniłowiczówna Magdalena
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Lwów
- 144 AUTOR Grymosz Marcin Bogumił
TYTUŁ Wesołe Dobrej Śmierci czekanie. Abo Melodya Duchowna... / przez W. X. Marcina Bogumiła Grymosza... sposobiona... – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, I. M. X. Biskupa Krakowskiego, Książęcia Siewierskiego Typogr, 1687. – E. XVII, 436
- ADRESAT Daniłowiczówna Magdalena
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Lwów
- 145 AUTOR Gutowski Walerian
TYTUŁ Panegiryczne niektóre dyskursy duchowne y różne insze kazania : przy celniejszych y obfitszym audytorze w kościołach zwłaszcza krakowskich pewnych czasow miane / od... Waleryana Gutowskiego... – W Krakowie : w Drukarni Schedla, 1675. – E. XVII, 477. – Zawiera: Oley mistyczny Troiaki : Kazanie XX na uroczystosc Błogosławioney Kunegundy Księżney Polskiej a potym zakonice Franciszka Świętego, miane w Starym Sącu w Kosciele WW Panien Zakonnych, gdzie Ciało iey odpoczywa Dnia 25 Lipca Roku P... 1647. Postrzyżyny zakonne leymosci Panny Konstancyey Ze Smiełowej Woli Misiowskiej : Kazanie XXIX Miane w kosciele krakowskim Iedrzeia S. u WW Panien Zakonnych Reguły Klary S. A corek Franciszka S. we wtorek przed Kwietną Niedzielą dnia trzynastego Kwietnia... 1666. Panna zagubiona : Kazanie XXX Przy uroczystym Akcie postrzyżyn Zakonnych leymosci Panny Konstancyey Glińskiej, Stolnikowny Sandomirskiej, miane w kosciele krakowskim Iedrzeia S. WW. Panien Zakonnych Klary swietey w niedziele... 1673
- ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków, Stary Sącz

- 146 AUTOR Hansen Leonard
TYTUŁ Roza Indyjska : albo Przedziwny Zywoť y Cuda B. Rozy
Indyanskiej Trzeciego Habitu S. Dominika / przez... Leonarda
Hansena łęzykiem łacińskim do Druku podana ; Na polskie
przełożona Przez W. O. Thomasza Tomickiego Dominikanina...
Za dozwołeniem starszych. – W Krakowie : W Druk[arni] Dzie-
d[ziow] y Success[orow] Łukasza Kupisza, 1666. –
E. XVIII, 38
- ADRESAT Kostczanka Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Jarosław
- 147 HASŁO Historia
TYTUŁ Historia o cudownym obrazie Najświętszej Panny w klasz-
torze minskim Panien zakonu Św. Franciszka, pod tytułem
Nawiedzenia teyże Bogarodzice. – [S. I : s.n, 1672]. –
E. XVIII, 216
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Mińsk
- 148 HASŁO Holocaustum
TYTUŁ Holocaustum Cordis in funere... Stanislai de Małachowice
Małachowski, Palatini Posnaniensis... ab... Anna Lubomir-
scia Małachowska... oblatum. Cum ejus Cor deponeretur
in Ecclesia Monialium S. Francisci Salesij Conventus
Cracoviesis Visitationis B.M.V. Anno Domini 1699 Die 17
Junij. – Cracoviae : ex officina Francisci Cezary, 1699. –
E. XXII, 76
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 149 AUTOR Ignacy Loyola s.
TYTUŁ Ćwiczenia duchowne... / Oyca Jgnacego na osm dni rozłożo-
ne; Przez W. X. Ludwika Bourdaloue... francuskim ięzykiem
wydane ; A przez X. Jerzego Devina... na oyczysty ięzyk prze-
łożone niegdyś w Kaliszu. – W Wilnie : w drukarni Societatis
Jesu, 1773. – E. XIII, 299
- ADRESAT Wołowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 150 AUTOR Ignacy Loyola s.
TYTUŁ Szkoła Pobożności Przez S. Oyca Ignacego... Założona... :
Dla Zakonnych Osob Benedykta S. Otworzona /
przez X. Mikołaja Juśkiewicza... do Druku Podana. – W Sando-
mirzu : w Collegium Societatis Jesu, 1741. – E. XVIII, 688
- ADRESAT Tarłówna Franciszka
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Sandomierz

- 151 AUTOR Ignacy od św. Jana
TYTUŁ Zywoy y Wysokie Cnoty W. Matki Teresy Od Pana Jezusa Marchockiey... z manuskryptu dziejopisa / W. Oyca Ignacego od Swietego Jana Ewangelisty... zebrane... 1654. A do Druku Podane 1752. Dnia 11 Marca... – [We Lwowie] : w Drukarni Lwowskiej J. K. Mci Societatis Jesu, 1752. – E. XVIII, 556
- ZAKON karmelitanki bosc
KLASZTOR Lwów
- 152 HASŁO Indulgentiae
TYTUŁ Indulgentiae et Obligationes Fratrum et Sororum Confraternitatis, sub protectione Divinae Providentiae : in Ecclesia S. Adalberti Archiepiscopi et Martyris, Monasterii Monialium Ordinis S. Benedicti in Villa Staniątki erectae: et a Sanctissimo Patre Clemente Papa XI concessae et approbatae. Pro meliori Sodalium informatione editae. – Cracoviae: typis Francisci Cezary, 1714. – E. XVIII, 567
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Staniątki
- 153 HASŁO Instrukcyja
TYTUŁ Instrukcyja albo sposób obłoczyn Ichmość Panien zakonnych, konwentu Zwierzynieckiego zakonu Oyca S. Norberta. – Kraków : drukarnia Seminarium Biskupiego Akad[emickiego], 1762. – E. XVIII, 589
- ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 154 HASŁO Instrukcyje
TYTUŁ Instrukcyje Jedney Pobożney Przełożoney, dla Zakonnicy Nawiedzenia Nayswiętszey Maryi Panny : z francuskiego na polski język przetłumaczone / przez Siostry tegoż zakonu i do druku podane... – W Krakowie : w Drukarni Kazimierza Jakowskiego, 1768–1769. – E. XVIII, 589
- ZAKON norbertanki
KLASZTOR Kraków
- 155 AUTOR Iwański Jan
TYTUŁ Ustaw powinności y odpustow Bractwa S. Anyola Stroża od Oyca S. Urbana VIII postanowionego. Za prosbą Świętey pamięci Zygmunta III Krola Polskiego krotkie zebranie : ku uzywanu Braciey y Siostrom wpisanym w Cathalog Bractwa tego w kościele Wszytkich SS przy klasztorze Lwowskim Wielebnych Zakonnych Panien Reguły Benedykta S. / Przez X. Iana Iwańskiego tegoż klasztoru kapellana wydane. – We Lwowie : W Drukarni Colleg[ium] Societ[at]is Iesu, 1642. – EBBE
- ADRESAT Daniłowiczówna Magdalena
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów

- 156 AUTOR Jabłoński Hiacynt
TYTUŁ Dni święte : Od Boga ubłogosławione... nabożeństwa
do S.O. Benedykta... Scholastyki, ss. Giertrudy y Mechtlydy...
z Ksiąg ich zebranemi... zalecone... dla wygody wszystkim
osobliwie benedyktyńskiej professyi osobom / Przez Hy-
acintha Jabłońskiego... – W Krakowie : w Drukarni Jakuba
Matyaszkiwicza, 1736. – Zob. E. XVIII, 364
- ZAKON benedyktynki
 KLASZTOR Rzeczpospolita
- 157 AUTOR Jagieliński Walerian
TYTUŁ Polityk Święty S. Franciszek Salezjusz... : Patriarcha Wieleb-
nych Panien panny Najszyt. Nawiedzenia w kościele krakow-
skim na dzień uroczystości uroczystości jego prezentowany...
Stanisławowi... Szembekowi... / Od X. Waleryana Scholarum
Piar[um]... – W Krakowie : w drukarni Franciszka Cezarego,
1699. – E. XVIII, 378
- ADRESAT Szembek Stanisław
 ZAKON wizytki
 KLASZTOR Kraków
- 158 AUTOR Jan Kasjan s.
TYTUŁ Iana Cassiana Eremity O żywocie y ćwiczeniach ludzi świat
opuszczających, : Ksiąg XII Collacji Oycow Świętych XXIII.
Z Łacińskiego na Polskie przełożone / [przez Wojciecha
Pakostkę]. – W Krakowie : w Drukarni Andrzej Piotrkow-
czyka, 1604. – E. XIV, 77
- ADRESAT Gembicki Wawrzyniec
 ZAKON benedyktynki
 KLASZTOR Chełmno
- 159 AUTOR Janiszewski Antoni
TYTUŁ Kazanie na powtórney profesyi... Benedykty Cetnerowej
zakonnicy y fundatorki klasztoru WW. Panien Sakramentek
w lat 50 po pierwszej uczynioney we Lwowie d. 15 kwietnia
1771. w kościele tychże WW. Panien / przez X. Antoniego Jani-
szewskiego S.J. – We Lwowie : w drukarni collegium Societatis
Jesu, 1771. – E. XVIII, 453
- ZAKON sakramentki
 KLASZTOR Lwów
- 160 AUTOR Janowski Feliks
TYTUŁ Kazanie podczas obłóczyn zakonnych... Małgorzaty Bystrzo-
nowski... w kościele Buskim Najprzewiel: PP. Zakonu
S. Norberta miane. / Przez X. Felixa Janowskiego Reformata...
– W Krakowie : w drukarni Szkoły Główney Koronney, 1789. –
E. XVIII, 463
- ADRESAT Bystrzonowscy Stanisław, Wiktoria
 ZAKON norbertanki
 KLASZTOR Busko

- 161 AUTOR Janowski Paulin
TYTUŁ Obligacja duszy raz na zawsze Bogu poświęconey : kazno-
dzięskim stylem na solennym akcie obloczyn... Maryanny
Rylskiej dnia 15 czerwca w kościele panien norbertanek
bolesławskich wyrazona... a na profituiącej... herbowney roli...
Józefa... Skotnickiego... wydana dla pozytku duchownego /
przez X. Paulina Janowskiego... światu podana... – W Kaliszu :
w Drukarni IKM Collegium Soc. Jesu, 1749. – E. XVIII, 466
- ZAKON norbertanki
KLASZTOR Bolesławiec
- 162 AUTOR Jerzy od s. Hieronima
TYTUŁ Droga do Boga najpewniejsza y nayprościeysza życie
bez krzywdy słubow zakonnych na solenney professyi
Wielebney ley Mci Panny Łucyi Strutynskiej... w kościele
łuckim Wielebnych Panien Brygittanek kaznodziejskim
stylem pokazana... / od... Jerzego od Świętego Hieronima...
– W Poczaiowie : w Drukarni WW OO Bazylianow, 1756. –
E. XVIII, 536
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Łuck
- 163 AUTOR Joachim Fischinganus
TYTUŁ Uwagi na Regułę na Oyca Naszego Benedykta / z Autora...
Joachima Opata... dla wygody osob zakonnych na polski
język przetlumaczone ; przez X. Karola Andrzeiowskiego...
Spowiednika Ordynaryusza WW. Panien Wileńskich
tegoż Zakonu przy S. Katarzynie. – W Wilnie : w Drukarni
JKM y Rzeczypospolitey XX Scholarum Piarum, 1765. –
E. XVIII, 600
- ADRESAT Wołłowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 164 AUTOR Joanna Franciszka Frémyot de Chantal s.
TYTUŁ Kutumiarz y Directorium dla Zakonnicy Nawiedzenia
Nayświetszey Panny... przetłumaczony przez siostry tegoż
Zakonu y do druku podany. – W Warszawie : w Drukarni
Schreibera, 1682. – E. XIV, 142–143
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 165 AUTOR Joanna Franciszka Frémyot de Chantal s.
TYTUŁ Małe Zwyczaie Klasztoru Nawiedzenia P. Maryi
w Annesium z Francuskiego na Polski język Przetłuma-
czone. – W Warszawie : w drukarni OO. Scholarum Pia-
rum, 1692. – EBBE
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa

- 166 AUTOR Joanna Franciszka Frémyot de Chantal s.
TYTUŁ Małe Zwyczaie Klasztoru Nawiedzenia P. Maryi w Anne-
sium z Francuskiego na Polski język Przetłwmaczone. –
W Krakowie : w Drukarni Jakuba Matyaszkiewicza, 1733. –
EBBE
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 167 AUTOR Joanna Franciszka Frémyot de Chantal s.
TYTUŁ Przestroga naszey czcigodney Matki y fundatorki zakonu
Nawiedzenia Nayśw. Panny dla naszych siostr służaca... –
W Warszawie : w drukarni Schreibera, 1682. – E. XIV, 143
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 168 AUTOR Jordan Tomasz
TYTUŁ Frukt w cnoty doyrzały... Kunegunda Morska Chorążanka
Dobrzyńska... : na wieczną Bogu ofiarę... w kościele WW. PP.
Dominikanek... / przez... Tomasza Jordana... – We Lwowie :
w drukar[ni] Brackiey Tróycy S., 1735. – E. XVIII, 627
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Przemyśl
- 169 AUTOR Józefowicz Jan Tomasz
TYTUŁ Nauka Iezusowa przez setne wieki w Zakonie Oyca S. Bene-
dikta nieustawaiąca : Na solenney konsekracyey... Eleonory
Potockiey obraney Konwentu Lwowskiego Wielebnych PP
Benedyktynek Xieni przez... Iana Skarbka... konseferowanej /
Od... Jana T. Iosephowica... 5 czerwca Roku 1712 ogłoszona. –
[Lwów : s. n], 1712. – E. XVIII, 643–644
ADRESAT Kossakowska Aleksandra
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Lwów
- 170 AUTOR Juan de Jesús María
TYTUŁ Instrukcja Nowicyuszow / Od ... Iana a Iesu Maria Karmelity
Bosego napisana. – A teraz z łacińskiego na Polskie prze-
tłumaczona... – W Wilnie : w Drukarni Wieleb[nych] Oycow
Bazilianow Świętey Troyce, 1641. – E. XVIII, 410
ADRESAT Sobieska Anna
ZAKON karmelitanki bose
KLASZTOR Wilno
- 171 AUTOR Juan de Jesús María
TYTUŁ Zegar serdeczny : w którym Jezus godziny wybija w sercu
grzesznika aby go do pokuty nawrócił / przez X. Przemysława
Domiechowskiego... z ksiąg łacińskich... Iana a Iesu Maria ...
sporządzony y do Druku podany... – W Krakowie : w Drukarni
Krzysztofa Schedla, 1651. – E. XVIII, 411
ADRESAT karmelitanki bose

- ZAKON
KLASZTOR
- 172
- AUTOR
TYTUŁ
- ZAKON
KLASZTOR
- 173
- AUTOR
TYTUŁ
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 174
- AUTOR
TYTUŁ
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 175
- AUTOR
TYTUŁ
- ZAKON
KLASZTOR
- 176
- AUTOR
TYTUŁ
- karmelitanki bose
Rzeczpospolita
- Judycka Franciszka
Morze łaski Bozey : Maria Panna przy obrazie swym cudownym,
w kościele mińskim Panien Zakonnych S. Franciszka... zostaiącym,
na serca ludzi pobożnych y ratunku zadaiących... wylewaiące... –
W Wilnie: W Drukarni Akademickiey Soc[ietatis] Iesu, 1622. – E. –
bernardynki
Mińsk
- Kaczorkiewicz Józef Antoni
Mira gorzkiej meki Chrystusa Pana nabożnemi affektami, reflexia-
mi i wierszami osłodzona, : ktorey nabożeństw roznych, godziniek
i affektow tak na uroczystości Chrystusa Pana iako i na Święta Na-
świętszey P. Maryey ozdoby dodaie wążność duchowna... / wydana
przez X. Iozefa Antoniego Kaczorkiewicza kapellana Klasztoru
Panieńskiego Benedyktyńskiego w Jarosławiu... – [We Lwowie] :
w Drukarni I.K.M. Brackiey Lwowskiey Troycy, 1708. – EBBE
- Gołyńska Joanna
benedyktynki
Jarosław
- Kaczorkiewicz Józef Antoni
Wążność Duchowna Przed Maiestat Boga... Ozdobiona... /
Przez X. Jozefa Antoniego Kaczorkiewicza kapellana klasztoru
Panieńskiego Benedyktyńskiego w Jarosławiu. Za pozwole-
niem Zwierzchności Duchowney. – [We Lwowie] : w Drukarni
J. K. M. Brackiey Lwowskiey Troycy S., 1708. – EBBE
- Gołyńska Joanna
benedyktynki
Jarosław
- Kadłubowski Michał
Solenna Introdukcya ciała S. Klemensa męczennika do kościo-
ła WW PP Brygitek grodzienskich gorliwością i nieporówna-
nym kosztem Nayprzewielebnieyszey JMC Panny Konstancyi
Micucianki Xienie tegoż klasztoru z rzadką wspaniałością... po-
mnozona... do wiadomosci ludowi wiernemu... podana / przez...
Michała Kadłubowskiego... na tę uroczystość Introduktora
i solenizanta Roku 1781 dnia 3-go, 4-go i 5-go Junii. – W Grod-
nie : w Drukarni J[ego] Królewskiey Mci, 1781. – E. XIX, 11
- brygidki
Grodno
- Kajetan od Najświętszey Panny Śnieżnej
Święta korzyść z słuchania słowa Bożego w Świętey Tekli... wy-
dawaiąca się. Przy dniu Jey honorowi poświęconemu w kościele
WW. PP. Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesofy ogłoszo-
na, a potym pod zaszczytem... Eustachiego Jerzego na Filipach

- Klithla... / Przez X. Kaietana od Nayś: Panny Snieżney... na widok światu... podana. Roku 1792. – W Berdyczowie : w Drukarni OO. Karmelitów Bosych, 1792. – E. XIX, 13
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Khittl Hieronim
karmelitanki bosc
Kraków
- 177
- AUTOR
TYTUŁ
- Kałowski Marcin
Królowa kwiatów lilia... przy... zakonnych obłóczynach y postrzyżynach... Weroniki i Eustachi Dzierżanowskiej... przy wielkiej zacnych domów frekwencyi... uczczona... Z ambony Kaznodziejskiej w kościele Szremskim Panien Zakonnych S. Klary / Przez... Marcina Kałowskiego... 1716. Dnia 20. Sep[tem]bra w Niedzielę 16 po Świątkach. Teraz zaś na instancją wielu zacnych przyiaciół do druku podana, y... Janowi Dzierżanowskiemu, y Jey Mci P. Teresie z Konarzewskich Dzierżanowskiej zacnym Rodzicom dwoch córek a urodzonych siostr w Konwencie Szremskim Bogu na służbę wieczną ofiarowanych. Dedykowana y konsekrowana. – W Poznaniu : w drukarni Societatis Jesu, 1717. – E. XIX, 67–68
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Dzierżanowscy Jan, Teresa
klaryski
Śrem
- 178
- AUTOR
TYTUŁ
- Karpowicz Michał
Kazanie Xa Michała Karpowicza w dzień uroczysty S. Anny w Kościele S. Katarzyny PP. Zakonnych Benedyktynek. – W Wilnie : w Drukarni JKMc i Rzeczypospolitej Scholarum Piarum, 1775. – E. XIX, 149
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Tyszkiewiczowa Anna
benedyktynki
Wilno
- 179
- AUTOR
TYTUŁ
- Karpowicz Michał
Kazanie na pogrzebie ciała świętej pamięci Franciszki z Chaleckich Pocijowy... miane w kościele S. Katarzyny WW PP Benedyktynek Wileńskich dnia 31 stycznia Roku 1774 / przez Michała Franciszka Karpowicza... – W Wilnie : w Drukarni JKMc i Rzeczypospo[litey] XX Scholar[um] Piar[um], 1774. – E. XIX, 151
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Tyszkiewiczowa Anna z Pocijów
benedyktynki
Wilno
- 180
- AUTOR
TYTUŁ
- Karwat Seweryn
Wiara w obroście przeciwnego szczęścia... Dostojęństwo Maiestatu... Jana Kazimierza... Przesławney Rady miasta Gdańskiego: Po Triumfalnym do niego więździe J. K. Mości wystawiona kazaniem / W. X. Sewerina Karwata... w Niedzielę 24 po świątkach w kościele u Panien Zakonnych Brygidy S... – [W Gdańsku : w Drukarni Foerster], 1656. – E. XIX, 162
- ZAKON
KLASZTOR
- brygidki
Gdańsk

- 181 AUTOR Kasperowicz Gabriel
TYTUŁ Korona dwunastą gwiazdami ozdobiona... w cudownym obrazie jej Berdyczowskim... to jest godzinki... przez Gabriela Kasperowicza... spowiednika ordynaryjnego WW PP Benedyktynek konwentu lwowskiego. – W Berdyczowie : w Drukarni Fortecy, 1769. – E. XIX, 166
- ADRESAT Kurdwanowska Gertruda
ZAKON sakramentki
KLASZTOR Lwów
- 182 AUTOR Kasperowicz Gabriel
TYTUŁ Księgi rodzaju Jezusowego... przy... profesji Teresy Maryi Wiary, Anny Maryi Nadziei, Magdaleny Maryi Miłości Reguły Ojca y P. Benedykta Świętego od ustawicznej adoracji Naswietszego Sakramentu profesji... / Przez... Gabryela Jędrzeia Kasperowicza... kaznodzieie Archikatedry lwowskiej ormiańskiej przypisane... – [S.l.: s.n.], 1746. – E. XIX, 166
- ZAKON sakramentki
KLASZTOR Lwów
- 183 AUTOR Kasperowicz Gabriel
TYTUŁ Oboz uszykowany woysk niebieskich : ... officium albo godzinki na wszystkie uroczystości Aniołów Świętych... / Przez ... Gabriela Andrzeia Kasperowicza... Spowiednika Ordynaryusza WW. Paniem Benedyktynek Lwowskich Złożone... – [S.l. : s.n.], 1769. – E. XIX, 166. – Uw. E. XIX, 166 rejestruje także wydanie z ok. 1769 r.
- ZAKON benedyktynki ormianki
KLASZTOR Lwów
- 184 AUTOR Kasperowicz Gabriel
TYTUŁ Ogród zamknięty : liliami niewinności panieńskiej ozdobiony... godzinki na święta Fundatorek Zakonów panieńskich... – W Berdyczowie : drukarni Karmelu Fortecy Nayswietsz. P. M., 1770. – E. XIX, 166. – Uw. druga część pracy Oboz uszykowany
- ADRESAT benedyktynki ormianki
ZAKON benedyktynki ormianki
KLASZTOR Lwów
- 185 AUTOR Kasperowicz Gabriel
TYTUŁ Potop zbawienny... officium albo godzinki... przez Gabriela Kasperowicza... spowiednika ordynaryjnego WW PP Benedyktynek konwentu lwowskiego. – W Berdyczowie : w Drukarni Fortecy, 1766. – E. XIX, 167
- ADRESAT Kurdwanowska Gertruda
ZAKON sakramentki
KLASZTOR Lwów

186	HASŁO
TYTUŁ	Kathegorya
Kathegorya sprawy Wielebnych Panien Wizytek Wileńskich przeciwko... Brzostowskiemu... – [S.] : s. n., 1790. – E. XXXIII, 147
	ZAKON
KLASZTOR	wizytki
Wilno
187	HASŁO
TYTUŁ	Kazania
Kazania na uroczystość B. Joanny Franciszki Fremiot de Chantal : pierwszy Prześw. Nawiedzenia N. M. P. Zakonu Matki w kościele Wileńskim... tegoż Zakonu w roku 1764 / przez XX. Bazylianow miane... – W Wilnie : w drukarni XX. Bazylianów, 1764. – E. XIV, 143
	ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR	Radziwiłłówna Gertruda
wizytki
Wilno
188	HASŁO
TYTUŁ	Kazania
Kazania podczas solennej beatyfikacji błogosławionej Joanny Franciszki Fremiot de Chantal... 21 Listopada 1751... miane w kościele WW Panien Wizytek klasztoru lubelskiego od dnia 8 lipca aż do dnia 11... y za usilnym staraniem tegoż Klasztoru do druku... podane. – W Lublinie : w drukarni JKM Collegium Societatis Jesu, 1753. – E. XIV, 143. – Zawiera: kazania Jozuego Strojnowskiego, Antoniego Byszewskiego, Wojciecha Zabielskiego.
	ZAKON
KLASZTOR	wizytki
Lublin
189	HASŁO
TYTUŁ	Kazanie
Kazanie na znalezienie S. Krzyża podczas powtórnych prymicy Wielmożnego Jmci Xiedza Jozefa Gradowskiego... miane w kościele WW. Panien Benedyktyniek przez jednego z Xięży Scholarum Piarum. – W Wilnie: w Drukarni JKM y Rzpłtey Schol[arum] Piar[um], 1775. – E. XIX, 201
	ZAKON
KLASZTOR	benedyktynki
Wilno
190	AUTOR
TYTUŁ	Kcynensis Paweł
Wizerunek Zywota Zakonnego : na dwie części rozdzielony / Przez iednego kapłana Zakonu Bernardyńskiego [Pawła Kcynensisa], za dozwoleciem starszych. – Teraz znowu poprawiony y powtore wydany z przydaniem wiele pociesznych nauk. – W Krakowie : W Drukarni Szymona Kempiniego, 1613. – E. XIX, 215
	ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR	bernardynki
bernardynki
Kraków

- 191 AUTOR Kiełczewski Gabriel
TYTUŁ Sposob zycia Panien do zakonu się maiących : według Reguły Augustyna Świętego / wydany przez X. Gabriela Kiełczewskiego... – [S. l. : s. n.], 1613. – E. –

ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 192 AUTOR Kiełczewski Gabriel
TYTUŁ Zwierciadło zakonne : w którym zakonniczki po wszystkie dni zywota swego, przegłędac maią / wydane przez xiędza Gabriela Kiełczewskiego ... – W Kaliszu : w Drukarni Woyciecha Gedeliusza, 1613. – E. XIX, 246

ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 193 AUTOR Kiełkowski Maurycy
TYTUŁ Sława sługi Bożey Iolenty królowny węgierskiej, Xiężny kaliskiey Reguły świętej Klary profeski Wielebnych Panien Franciszkanek... Konwentu Gnieźnińskiego Siostry, Matki y Fundatorki dotychczas utaiiona : teraz ku czci ledynego Boga y zbudowaniu ludzkiemu ogłoszona / przez X. Maurycego Kiełkowskiego Franciszкана... do druku podana... – W Poznaniu : w Drukarni Akademickiej, 1723. – E. XIX, 250

ADRESAT klaryski
ZAKON klaryski
KLASZTOR Gniezno
- 194 AUTOR Klara s.
TYTUŁ Reguła sióstr Zakonu Świętej Klary : od... Urbana Czwartego podana... Do tey przydany iest sekret zycia zakonnego. – W Poznaniu : Samuel Presser, [1793]. – E. –

ZAKON klaryski
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 195 AUTOR Kłosowicz Adalbert
TYTUŁ Zbawienna rada... Moniki Ciecierskiej... w wzgardzie świata w obraniu zakonnego zycia... aprobowana... / przez... Woyciecha Kłosowicza... w Warszawie w kościele Wielebnych Panien Sakramentek przy solennych podczas niesporów obłuczynach publicznie z ambony głoszona. – W Warszawie : w drukarni Scholarum Piarum, 1741. – E. XIX, 312

ZAKON sakramentki
KLASZTOR Warszawa
- 196 AUTOR Kmicianka Marianna
TYTUŁ Nieostygły serca affekt w nabożństwie codziennym ku S. Brygicie Matce Naszey : JO Xiężnie Jeymości Teofili z Leszczyńskich Korybutowey Wisniowiecki kasztelanowey krakowskiej... nayosobliwszey Dobrodziki JO Imieniowi Jey

- y Honorowi Dedykowany od Konwentu Łuckiego Zakonnych Panien S. Matki Brygitty Roku 1735. – We Lwowie : w Drukarni Collegium Societatis Iesu, 1735. – E. XIX, 323
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Wiśniowiecka Teofila
brygidki
Łuck
- 197
- AUTOR
TYTUŁ
- Kmita Stanisław
Kazanie na dzień Wielkiego Patryarchy y Fundatora S. Benedykta Na rekwizycya wielkiej honoru S. Oyca Promotorki Wielmożny w Bogu Nayprzewielebniejszey Jej Mosci Panny Sybilli Reytanowny Zakonu S. O. Benedykta Xieni konwentu wilenskiego do Druku podane / od Authora... Stanisława Kmity... – W Wilnie : w Drukarni Akademii Societatis Iesu, 1745. – E. XIX, 329– 330
- ZAKON
KLASZTOR
- benedyktynki
Wilno
- 198
- AUTOR
TYTUŁ
- Kmita Stanisław
Wielki luminarz Benedykt swiety cnotami y cudami nad slonce iasnieszy : ...Tyzenhauzow imienia znaku wstepiujący Przy wschodzie z drukarskiej umbry na publiczne swiatlo... Benedyktowi Tyzenhauzowi... dedykowana Od wiecznie obligowanego Panskiemu Imieniowi Konwentu Wilenskiego Panien Benedyktynek Roku Pańskiego 1745. – W Wilnie : w Drukarni Societatis Iesu, 1745. – E. XIX, 330
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Tyzenhauz Benedykt
benedyktynki
Wilno
- 199
- AUTOR
TYTUŁ
- Kobielski Józef
Proby nieomyłne, ducha prawdziwie zakonnego... : większą cenę i szacunek różnemi naukami, przemysłami y sposobami... iawnie pokazujące / przez X. J. Kobielskiego Soc. J. Opisane y do Druku Podane. – W Poznaniu : W Drukarni I. K. M. Collegium Societatis Jesu, 1746. – E. XIX, 349
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Małachowska Katarzyna
benedyktynki
Staniątki
- 200
- AUTOR
TYTUŁ
- Kobielski Józef
Proby nieomyłne, ducha prawdziwie zakonnego... : większą cenę i szacunek różnemi naukami, przemysłami y sposobami... iawnie pokazujące / przez X. J. Kobielskiego Soc. J. Opisane y do Druku Podane. – W Poznaniu : w Drukarni I. K. M. Collegium Societatis Jesu, 1758. – E. XIX, 349
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Małachowska Katarzyna
benedyktynki
Staniątki

- 201 AUTOR Koczorowski Franciszek
TYTUŁ Wielki Patryarcha Benedykt S... we dwóch kazaniach w kościele... PP Benedyktynek Sandomierskich... / przez X. Franciszka Koczorowskiego S. Jesu teologa wychwalony. – W Sandomierzu : w drukarni Coll[egium] Societatis Jesu, 1734. – E. XIX, 387
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Sandomierz
- 202 AUTOR Kojałowicz Wojciech
TYTUŁ Śmierć bez męki śmierci... Piotra Wołowicza... kazaniem pogrzebowym w Wilnie w kościele św. Katarzyny Nov. 14, A. 1651 / opisana przez Wojciecha Kojałowicza... – Vilnae : typis Acad[emiae] S[ocietatis] I[esu], 1652. – E. XIX, 404
- ADRESAT Wołowicz Jerzy
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 203 HASŁO Kolenda
TYTUŁ Kolenda Reguła Patriarchy Świętego Benedykta Pannon Sakonnym Teiże Reguły Świętej Sporządzona w Toruniu. – [S. I. : s.n.], 1645. – EBBE
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Toruń
- 204 HASŁO Kondolencya
TYTUŁ Kondolencya przy depozycji serca... Wielopolskiej w kościele... Wizytek ex tempore miana / przez... rektora krakowskiego Scholarum Piarum – W Krakowie : w drukarni Scholarum Piarum, 1739. – E. XXXII, 459
- ADRESAT Wielopolska Anna z Lubomirskich
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 205 AUTOR Kondratowicz Adrian
TYTUŁ Mistrzini Życia y Śmierci Wielmożna I.M. Pani Barbara Zochowska Mintoftowa Czyżowa... kazaniem pogrzebowym w Wilnie w Kościele S. Michała dnia 4 lutego Roku 1667 wystawiona / Przez X. Adryana Kondratowicza... – W Wilnie : w drukarni Akad[emii] Soc[ietatis] Jesu, 1677. – E. XX, 16
- ADRESAT Czyż Kazimierz
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno
- 206 HASŁO Kopia
TYTUŁ Kopia listu pisanego z miasta francuskiego Nantes w Bretanii od starszej klasztoru WW Panien Wizytek do starszej tychże zakonnic w Rzymie R. 1790 D. 25 Xbra. – [S.I. : s.n.], 1790. – E. XIII, 370
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Rzeczpospolita

- 207 AUTOR Korczyński Kassian
TYTUŁ Kazanie przy obłóczynach... Józefy Lisickiej... w kościele
S. Maryi Magdaleny Wielebnych Panien Franciszkanek
Chęcińskich... – W Krakowie : w drukarni Akademiej, 1761. –
E. XX, 84
- ADRESAT Ziemnicki Jan
ZAKON franciszkanki
KLASZTOR Chęciny
- 208 AUTOR Korczyński Kassian
TYTUŁ Ofiara całopalenia... Błogosławionej Kunegundy Pann-
ny... corki S. O. Franciszka y S. Matki Klary... w kosciele
s. Andrzeia Apostoła WW. Panien Franciszkanek mową
kaznodziejską ogłoszona : a potym w rece... Stanisławowi
Chronowskiemu... osobliwшему dobrodzieiowi przy za-
cznych imieninach na wiazanie Złożona / przez X. Kassjana
Korczyńskiego Franciszkanina ... – W Krakowie : w Drukarni
Akademickiej, 1761. – E. XX, 85– 86
- ADRESAT Chronowski Stanisław
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 209 AUTOR Korczyński Kassian
TYTUŁ Ofiara życia i śmierci ogniem miłości Boskiej nieustannie
goreiąca w sercu B. Salomei Rodem i nazwiskiem corki Leszka
Polskiego Xiążęcia godności Królowej Halickiej powołaniem
Corki Ojca S. Franciszka y s. Matki Klary łaskami i dobrodziei-
stwami całej Polski opiekunki : w kościele s. Iedrzeia Ap. mowa
kaznodziejska ogłoszona a potym w rece... Janowi Gawron-
skiemu stolnikowi braclawskiemu osobliwшему dobrodzieiowi
przy imieninach złożona / przez X. Kassjana Korczyńskiego
Franciszkanina... – W Krakowie: w Drukarni Dyaszewicza, 1759. –
E. XIX, 86
- ADRESAT Gawroński Jan
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 210 HASŁO Korona
TYTUŁ Korona z Herbownych Jaśnie Wielmożnych Sapiehow
Strzał Złożona: a Drukarską Innotescencją o Cudownym
Obrazie Najświętszej Panny w Kościele Wileńskim WW.
Panien Bernardynek pod tytułem Świętego Michała będą-
cych; y o Solenney tegoż Obrazu Koronacyi, pod zaszczy-
tem... Alexandra Hrabiego Sapiehy... Świata Ogłoszona...
– W Supraślu : w druk. WW OO Bazylianów, 1751. –
E. IX 240, XX 96
- ADRESAT Sapieha Aleksander
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno

- 211 HASŁO Korona
TYTUŁ Korona Ziemi Świętej życie Swietey Jadwigi Xiężny Polskiej, duchownemi uwagami obiasnione : akty nabożne osobliwym w roku czasom i świętym przygotowaniom do Nayśw. Stołu, codziennych zabaw pobożności Służące. / Z różnych Auktorow Societ. Jesu zebrane... – W Poznaniu : w Drukarni I.K.M. Koleium Societatis Iesu, 1697. – EBBE
- ZAKON cysterki
KLASZTOR Owińska
- 212 AUTOR Korsak Jan
TYTUŁ Dom słońca y cnót splendoru ... przy solennych obłóczynach... Joanny Platerówny... w kościele WW Panien Benedyktynek wileńskich... W Wilnie : w Drukarni Societatis Jesu, 1744. – E. XX, 103
- ADRESAT Platerowa Rozalia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 213 AUTOR Kosiarski Paweł
TYTUŁ Roza bez ciernia: Naydostoiniejsza Swiata całego Pani... Zwykłym Nabożeństwem w Kongregacyi Mieyskiej pod Tytułem Niepokalanego Poczęcia, przy Kościele S. J. Sandomierskim założoney... uczczona... – W Sandomierzu: w Drukarni Colle[gium] Societatis Jesu, 1764. – E. –
- ADRESAT Siemianowska Marianna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Sandomierz
- 214 AUTOR Kościński Alberyk
TYTUŁ Pieszczoty duszne abo zabawy ludziom z raiu ziemskiego wygnanym a do niebieskiego raiu pielgrzymuiącym barzo pozyteczne : na dziesięć dni / przez W. X. Alberyka Kościńskiego Professa Przeora Bledzowskiego Zakonu S. Cystercyenskigo zpisane y do druku... podane Roku Panskiego 1695. – W Poznaniu : w Drukarni Akademickiej, 1695. – E. XX, 122
- ADRESAT Pawłowska Krystyna
ZAKON cysterki
KLASZTOR Trzebnica
- 215 AUTOR Kowalicki Franciszek
TYTUŁ Socyusz Kaznodziei Odświętnego Przed twarzą Chrystusową y świętych iego idący : abo mowy Odświętne drugie zawołanemu na wszystkie czasy Imieniowi Najprzewielebniejszy Jeymościcy Panny Franciszki Tarłowny Xieni Sandomierskiej na Honor ogłoszone / od X. Franciszka Kowalickiego Soc. Jesu... – W Sandomierzu : w Drukarni Societatis Iesu, 1728. – E. XX, 172– 173
- ADRESAT Tarłówna Franciszka
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Sandomierz

- 216 AUTOR Kowalski Franciszek Wierusz
TYTUŁ Ray duszy roszkzuiacey z Chrystusem : wdzięcznym głosem
Jego na dozgonna służbę wezwaney : albo Rayska osmiodniowej
Rekollekcji zabawa... Zgromadzeniu Cystercyjskiemu Klasztoru
Ołobockiego... / podana przez... Franciszka Kowalskiego... – W Po-
znaniu : w Drukarni Akademickiej, 1758. – E. XX, 174; XXVI, 115
- ADRESAT Koźmińska Ludwika
ZAKON cysterki
KLASZTOR Ołobok
- 217 AUTOR Kozłowicz Adryan
TYTUŁ Kleynot Dusz Chrześciańskich zwłazsza poświęconych Bogu.
Miłość Jezusowa z srzodkami dla iey dostąpienia podanymi /
przez iednego Oyca Zakonu S. Franciszka [Adriana Kozłowi-
cza]... – W Warszawie : Druk[arnia] Colleg[ium] Scho[larum]
Piarum, 1687. – E. XX, 190
- ADRESAT Oraczowska Justyna
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 218 AUTOR Kozłowicz Adryan
TYTUŁ Kleynot Dusz Chrześciańskich zwłazsza poświęconych Bogu.
Miłość Jezusowa z srzodkami dla iey dostąpienia podanymi /
przez iednego Oyca Zakonu S. Franciszka [Adriana Kozłowi-
cza]... – W Warszawie : Druk[arnia] Colleg[ium] Scho[larum]
Piarum, 1688. – E. XX, 190
- ADRESAT Oraczowska Justyna
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 219 AUTOR Kramski Malachiasz
TYTUŁ Wiosna niebieska... zabawami duchownymi dla dusz bogoboynych
rozkrzewiona... / przez X. Malachasza Kramskiego... – W Poznaniu :
w Drukarni Colleg. Societatis Jesu, 1704 ... – Cz. 3: Wonność nay-
droższa... albo część trzecia wiosny niebieskiej... 1709. – E. XX, 217
- ADRESAT Mielżyńska Katarzyna, Kopydłańska Katarzyna, Zuzanna
ZAKON cysterki
KLASZTOR Owińska
- 220 HASŁO Krotkie
TYTUŁ Krotkie zebranie dzielnego ćwiczenia w postępku duchow-
nym... / po polski przez iednego kapłana Societatis Iesu
przetlumaczone ; teraz zaś w roku 1749 własnym sumptem
Wielmożney w Bogu Nayprzewielebniejszey Jeymci Panny
Mechtyldy Hilzenowny ZSOB Xieni konwentu Wileńskiego
powtornie do druku podane. – W Wilnie : w Drukarni JKM
Akademic[kiej] Societatis Jesu, 1749. – E. – Zawiera: Kazanie
na Professyą Panien Zakonnych w dzień świętey Agnieszki
benedyktynki
- ZAKON Wilno
KLASZTOR

- 221 HASŁO Krotkie
TYTUŁ Krotkie zebranie roznych ćwiczeń duchownych : ktore pod czas 10. dniowych rekolekcyi uzywane bywaią / przez WW. PP. od Nawiedzenia N. Maryi P. ułożone i do druku podane. – W Krakowie: w Drukarni Szkoły Główney Koronney, 1787. – E. –
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 222 AUTOR Kryger Jan
TYTUŁ Kazanie w dzien Nayswietszey Maryi Panny Narodzenia na aukcie uroczystym Proffesjy WW.PP. Adryanny Jankowski i Ewermondy Czerminski w Kosciele WW. Kanoniczek Premonstratenskich Zgromadzenia Łęczyckiego / przez X. Jana Antoniego Krygera proboszcza kościoła S. Ducha w Łęczycy Roku 1788 miane. – W Łowiczu: w Druk[arni] Prymasa Arcy-Biskupa Gnieźnienskiego, 1788. – E. XX, 312–313
ADRESAT Suhecki Stanisław
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Łowicz
- 223 AUTOR Kurdwanowski Jan
TYTUŁ Kazania niektóre... Jana Franciszka z Kurdwanowa Kurdwanowskiego biskupa... – Brunsbergae : drukarnia Societatis Jesu, 1724. – E. XX, 385
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 224 AUTOR Kurdwanowski Jan
TYTUŁ Kazania niektóre... Jana Franciszka z Kurdwanowa Kurdwanowskiego biskupa... – W Kaliszu : drukarnia Colegium Societatis Jesu, 1728. – E. XX, 385
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 225 AUTOR Lairvels Annibal S. de
TYTUŁ Zwierciadło Duchowne : To iest Na Regołę B. Augustyna s. ... Wykład. / Przez... Serwacego Lairvels... uczenie y dostatecznie w ięzyku łacińskim napisany. – A teraz nowo na Polski przełożony [przez Andrzeja Żędzianowskiego]... Z dozwoleciem Starszych. – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1619. – E. XXI, 29
ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 226 AUTOR Laskiewicz Jan Kanty
TYTUŁ Zysk zbawienny... podczas odnowienia ślubów zakonnych... Petronelli Poniatowskiej Zakonu Kanoniczek premonstratenskich... Ksieni... – [S.l. : s.n.], 1756. – E. XXI, 29
ADRESAT Poniatowska Petronella
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec

- 227 AUTOR Latoszyński Piotr
TYTUŁ Mowa na Publiczney Inwestyturze... Panny Krystyny z Siewierskich Karsznicki podstolanki baraćawskiej niesfatygowanym polskiego tronu alcydesom Ich Mosciom Panom Karsznickim za aktualną Aktu tego Assystencya. Dzieki w sobie zawieraiaca Imieniem Przewielebney w Chrystusie Imosci Panny Angeli Oyrzanowski Matki na ten czas konwentu wielunskiego w Wieluniu Dnia czwartego września Roku 1735 / przez X. Piotra Latoszynskiego wikaryiego Kollegiaty Wielunskiej bydź miana. Lecz niefortuną odmiennosci w Tacyta przemieniona łaskawego sobie przeto mieć zyczy lektora Roku 1735 dnia dziewiatego wrzesnia. – W Częstochowie : Typis Clari Montis Częstochoviensis, 1735. – E. XXI, 117
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wieluń
- 228 HASŁO Laur
TYTUŁ Laur niezwiędley niewinnosci do męczeńskiej Szczepana S. korony przydany : to iest Bractwo Swietey Urszuli... nowemi godzinkami o SS. Pannach i męczenniczkach... zalecone Roku Panskiego 1730. – W Krakowie : w Drukarni Jakuba Matyaskiewicza, 1730. – E. XXI, 122
- ADRESAT Humiecka Barbara Urszula
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Kraków
- 229 AUTOR Lechowicz Andrzej
TYTUŁ Świadek pobożności chrześciańskiej : kamień albo klasztor Świętęy Brigitty przy Grodnie w R.P. 1635 założony [Ichmościom J. W. moim miłościwym panom y mecenatom JMP. Hieronimowi Wołowiczowi Staroście Żmudzkiemu generalnemu i JMP. Krzysztofowi Wiesiołowskiemu Marszałkowi M. W. X. L... – [S.l. : s.n., XVII w.]. – E. XXI, 383
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno
- 230 AUTOR Legucki Jan
TYTUŁ Powołanie do ustawicznej adoracyi... Marianny Zamoyski... przy solennym jey do zakonu ingressie... / przez X. Jana Leguckiego... ogłoszone. – We Lwowie : w drukarni Collegium Societatis Jesu, 1729. – E. XXI, 149
- ZAKON sakramentki
KLASZTOR Lwów
- 231 HASŁO Leliwa
TYTUŁ Leliwa herbowna... Zuzanna Scierska ze czterech nowa oblubienica Chrystusowa... regułę Augustyna świętego... w klasztorze W.W. Panien Zwierzynieckich przemieniająca. Za szczęśliwego przełożęństwa... Anny Zapolskiej xieni... – W Krakowie : w drukarni Schedlow, 1667. – E. XXI, 310
- ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec

- 232 HASŁO Lettre
TYTUŁ Lettre circulaire aux communautez des Religieuses de la Visitation Ste Marie, nouvellement establies par la serenissime Reine de Pologne en la ville de Varsovie, en forme de relation de tout ce qui s'est passé, tant dans le cours de leur voyage, qu'en leur arrivée & établissement fait le 9 Aout 1654. A toutes Monasteres de l'Institut. – Paris : [s.n.], 1655. – E. XXI, 239; XXXIII, 147
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 233 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie na pogrzebie serca... Heleny z Malachowskich Podolski... w kościele W.W. JJ. PP. Wizytek miane / przez X. Augustyna Lipińskiego... – W Warszawie : [s.n.], 1772. – E. XXI, 304
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 234 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie podczas wizyty generalney w łomzie u W.W. JJ. PP. Benedyktynek miane / przez J.X. Augustyna Lipińskiego, kanonika katedralnego płockiego wyznaczonego wizytatora. – W Warszawie : w Drukarni Piotra Dfoura, 1775. – E. XXI, 305
ADRESAT Kostkiewiczówna Ewa
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR łomża
- 235 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie na uroczystość S. Franciszka Salezego... w kościele W.W. PP. Wizytek... – W Warszawie : [s.n.], 1782. – E. XXI, 304-305
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 236 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie na fest reparacji czci najswiętszego Sakramentu w Kościele W.W. Imć Panien Sakramentek... / miane przez J. X. Augustyna Lipińskiego... – W Warszawie : w drukarni Misjonarzy, 1783. – E. XXI, 304
ADRESAT Wodziński Gabriel
ZAKON sakramentki
KLASZTOR Warszawa
- 237 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie na obłoczyny... Katarzyny Heleny Modzelewskiej zostaiący wizytką... / miane przez JMć X. Augustyna Lipińskiego... – W Warszawie : w drukarni XX Misjonarzy, 1783. – E. XXI, 304
ADRESAT Poniatowski Jerzy Michał
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa

- 238 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie na uroczystość opieki Jozefa świętego i profesją JMc Panny Katarzyny Heleny Modzelewskiej wizytki / miane przez J. W. Augustyna Lipińskiego... – W Warszawie : w Drukarni XX Missyonarzow, 1784. – E. XXI, 305
- ADRESAT Czartoryska Eleonora
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 239 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie na uroczystość S. Kazimierza... w kościele WW PP Sakramentek miane / przez J. X. Augustyna Lipińskiego... – w Warszawie : w Drukarni XX Missyonarzow, 1787. – E. XXI, 305
- ADRESAT Szebek Krzysztof
ZAKON sakramentki
KLASZTOR Warszawa
- 240 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie na uroczystych exekwiach za nieśmiertelnej pamięci Ludwikę Maryą z królowny francuskiej Karmelitanek bosą w kościele WW. Panien tegoż zakonu w Warszawie dnia 1 lutego R. 1788 miane / przez X. Augustyna Lipińskiego... – [S. l. : s. n], 1788. – E. XXI, 304
- ADRESAT Branicka Elżbieta
ZAKON karmelitanki bosc
KLASZTOR Warszawa
- 241 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie na uroczystych exekwiach za nieśmiertelnej pamięci Ludwikę Maryą z królowny Francuskiej Karmelitkę Bosą, w kościele WW Panien tegoż zakonu w Warszawie... przedrukowane. – W Krakowie : w Drukarni Szkoły Głównej, 1791. – E. XXI, 304
- ADRESAT Branicka Elżbieta
ZAKON karmelitanki bosc
KLASZTOR Warszawa
- 242 AUTOR Lipieński Augustyn
TYTUŁ Kazanie przy... profesji trzech zakonnic klasztoru S. Jędrzeia Reguły świętej Klary w dzień Trzech Królów miane / przez... Augustyna Lipińskiego... tegoż klasztoru komissarza... – W Krakowie : w Drukarni Szkoły Głównej Koronnej, 1794. – E. XXI, 304
- ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 243 HASŁO Litaniae
TYTUŁ Litaniae ad usum Sanctimonialium Monasterii Leopoliensis Regulae Sancti Patris Benedicti anno Domini 1759 Impressae. – Leopoldis : typis SRM Colleg[ium] Leop[oliensis] Soc[ietatis] Jesu, 1759. – E. XXI, 350
- ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Lwów

- 244 AUTOR Lubomirski Stanisław Herakliusz
TYTUŁ Melodya duchowna, o przesłodkiew, Narodzenia Zbawiciela
naszego Jezusa Chrystusa tajemnicy, od iedney pobożney oso-
by ogłoszona; a teraz na większą chwałę Boską, y dla osobli-
wey bogomyślnych ludzi poćiechy, y zabawy do druku podana
Roku Pańskiego 1682. – W Krakowie: w drukarni Akademic-
kiej, 1682. – E. XXI, 472
- ADRESAT Oraczowska Justyna
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 245 AUTOR Ludwik z Granady s.
TYTUŁ Exercycia : Albo Zabawy Duchowne Na Siedm Rozmyślań...
Rozdzielone / przez W. O. Ludwika z Granaty... po Hisz-
pańsku napisane ; potym z tego na Włoski, z Włoskiego
na Łaciński, a na ostatek teraz świeżo na Polski lęzyk
przez lednego Karmelitę Bossego [Hieronima a Jesu Maria
(Drzewickiego)]... przetłumaczone. – W Lublinie : w Drukar-
ni Collegij Soc[ietatis] Iesu, 1688. – E. XVII, 330
- ZAKON karmelitanki
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 246 AUTOR Ł. W.
TYTUŁ Ostatnia chrześcianskiego człowieka dyspozycya : to iest
dobre na śmierc szczęśliwą przygotowanie : tym, którzy sobie
życzą dobrej śmierci ofiarowane... – W Lublinie : w Druk[arni]
Kollegium S[ocietatis] I[esu], 1702.– Zob. E. XXI, 3
- ADRESAT Chrzęstowska Anna
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Lwów
- 247 AUTOR Łajsczewski Sebastian
TYTUŁ Dwa lwi kleynot Sapiezanski : albo Krotkie Kazanie na Pogrze-
bie nieśmiertelney Pamięci godnego... Leona Sapiehy, wo-
iewody wileńskiego... miane w dzień pogrzebu / od X. Se-
bastiana Łajsczewskiego... – W Lublinie: w Drukarni Anny
Wdowy P[awła] Konrada, 1637. – E. XXI, 29
- ADRESAT Sapieha Kazimierz Leon
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno
- 248 AUTOR Łapczyński Antoni
TYTUŁ Kazanie na Wielki Czwartek o ogrodzcu Jezusowym
u Wielebnych Panien Wizytek na Kleparzu przy Krakowie
Podczas solenney Processjonaleny z Bractwem Ubostwa
Jezusowego ogrodzca tamecznego wizyty powiedziane... –
[S.l. : s.n.], 1760. – E. XXI, 67
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków

- 249 AUTOR Łapczyński Antoni
TYTUŁ Ogrodziec krzyzowym zaflancowały adresem abo kazanie... /
przez X. Antoniego Łapczyńskiego... w kościele WW. Panien
Wizytek na Kleparzu przy Krakowie... bractwem ubostwa Jezu-
sowego y solenną passy pompą... odprawioney powiedziane.
– W Warszawie : w drukarni Coll[egium] Soc[ietatis] Jesu,
post 1725. – E. XXI, 67
- ADRESAT Potocki Stefan
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 250 AUTOR Łapczyński Antoni
TYTUŁ Roza w Zbawiennym zapuszysta ogrodzie : abo Kazanie
ogrodzcowe... Janowi z Słupowa Szembekowi Kanclerzowi
Wielkiemu... / przez M. Antoniego Chryzantego Łapczyńskie-
go... konsekrowane... 1725. – [S.] : s. n., 1725. – E. XXI, 68
- ADRESAT Szembek Jan
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 251 AUTOR Łącki Kasper
TYTUŁ Rutha duchowna do złączenia się z Niebieskim Boosem
przyspasabiaiąca podczas... nabożeństwa, ktore we dwóch...
bractwach Piąci ran Pana Iezusa y Szkaplerza Panny Przebło-
gosławioney w kościele kolegiaty tarnowskiej... odprawuie się
/ Przez Kaspra Łąckiego... 1661 wystawiona. A teraz... z dru-
karskiej prasy... wychodząca. – W Krak[owie] : w Druk[arni]
u Dziedzicow Stan[isława] Lenczewskiego Bertut[owica], 1662. –
E. XXI, 17
- ADRESAT Wapowska Katarzyna Teofila
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Przemyśl
- 252 AUTOR Łobeski Jan
TYTUŁ Pamiętka niewinney Męki Zbawiciela Naszego popolu z smut-
kami naswietszey Panny Matki iego na dzień wielkopiątkowy.
Przewielebney w Chrystusie Panie Iey Mosci Pannie Dorocie
Kąckiey Ksieniey Zwierzynieckiey etc. etc. swoiey Mciwey Pannie
y Dobrodzieyce / Przez Iana Łobeskiego wydana y poswiecona
w Roku Panskim 1638 Mense Martio. – W Krakowie : u Woycie-
cha Żyżowica, 1638. – E. XXI, 404
- ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 253 AUTOR Łobeski Jan
TYTUŁ Pamiętka niewinney Męki Zbawiciela Naszego popolu
z smutkami naswietszey Panny Matki iego na dzień wiel-
kopiątkowy. Przewielebney w Chrystusie Panie Iey Mosci
Pannie Dorocie Kąckiey Ksieniey Zwierzynieckiey etc. etc.

- swoiej Mciwey Pannie y Dobrodziejce / Przez Iana Łope-
skiego wydana y poswiecona w Roku Panskim 1638 Mense
Martio. – W Wilnie : [s.n.], 1644. – E. XXI, 404
- ADRESAT Sobieska Anna
ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno
- 254 AUTOR Łodziński Józef
TYTUŁ Skarb y życie azardowane dla Boga albo kazanie na uroczy-
stość s. Jadwigi... Benedykie Mariannie Biernackiej... S. Zako-
nu cystercieńskiego w xiążącym trzebnickim klasztorze...
/ Przez X. Józefa Antoniego Łodzińskiego... dedykowana... –
W Kaliszu : w Drukarni Societatis Jesu, 1725. – E. XXI, 375
- ADRESAT Biernacka Jadwiga
ZAKON cysterki
KLASZTOR Trzebnica
- 255 AUTOR Ługowski Marcin
TYTUŁ Nauka Zycia dla nabycia duchowney umiejętności na Ośm-
dniowych Rekollekcyach... / przez X. Marcina Ługowskiego
S. J. Spisana ; a za usilnym naleganiem, y kosztem niektórych
doskonałych, do druku po śmierci Autora podana. – [We Lwo-
wie] : w Drukarni Kollegium Lwow[skim] Soc[ietatis] Jesu, 1742. –
E. XXI, 516
- ADRESAT Kuropatnicka Magdalena
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 256 AUTOR Makowski Adam
TYTUŁ Wesele święte y wieczne szlachetnie urodzoney Panny Zuzanny
Amendowney : w Krakowie w Kosciele świętey Barbary, w nie-
dziele zapustną Dnia 5 Marca Roku 1628 Panu Bogu poślubioney.
/ Kazaniem X. Adama Makowskiego Societatis Iesu ogłoszone.
A ku zbudowaniu pospolitemu... do druku podane. – [W Krako-
wie] : w Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1628. –
E. XXII, 53
- ADRESAT Radziwiłłowa Krystyna Eufemia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Nieśwież
- 257 AUTOR Malczewski Franciszek
TYTUŁ Dług wieczysty za ewikcyą samego Boga chodzący : dusza
Bogu dobrowolnie zaslubiona albo kazanie przy solennym
postrzyżym akcie... Panny Jadwigi Gurowskiej kasztelan-
ki poznańskiej w kosciele Owinskim Przewielebnych PP.
Cister. Odprawione / przez X. Franciszka Malczewskiego
Zakonu S. Franciszka Scisleyszey Obserwancyi Prowin-
cji Wielko-Polskiej Reformata na ten czas kaznodzieie
katedralnego poznanskiego... – W Poznaniu : w drukarni
Societatis Iesu, 1717. – E. XXII, 83–84

- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Gurowski Bernard
cysterki
Owińska
- 258
- AUTOR
TYTUŁ
- Maleczeński Atanazy
Kazania na uroczystość S. Joanny Franciszki Fremiot de Chantal, Matki y Fundatorki W. W. PP. od Nawiedzenia Nayś. Panny y na Professyą JP. Franciszki Połubińskiej w dzień Poświęcenia Kościoła miane w Kościele WW. PP. Wizytek / przez... Atanazego Maleczeńskiego... – W Warszawie : w Drukarni Nadworney J. K. Mci. Roku, 1783. – E. XXII, 88
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Zborowska Ludwika
wizytki
Warszawa
- 259
- AUTOR
TYTUŁ
- Maleczeński Atanazy
Kazanie na obłóczynach... Julianny Zgierskiej w dzień S. Szczepana Męczennika : w kościele P.P. Wizytek Warszawskich / miane przez X. Atanazego Maleczeńskiego... – W Warszawie : [s.n.], 1784. – E. XXII, 88
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Komorowska Zofia
wizytki
Warszawa
- 260
- AUTOR
TYTUŁ
- Malinowski Antoni
Kazanie przy professyi w Bogu Przewielebney Maryi Antoniny Ogińskiej Regułę wizytek Panien Zakonu zaprzysięgającej / miane przez X. Antonina Malinowskiego... w Wilnie Roku 1744 Dnia 17 Kwietnia. – [W Wilnie] : w Drukarni JKMc i y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum, 1774. – E. XXII, 95
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Ogiński Józef, Antonina
wizytki
Wilno
- 261
- AUTOR
TYTUŁ
- Malski Andrzej
Psałterzyk Boga Rodzice Naświętszey Panny Maryey Polskiego Krolestwa Patronki na podobieństwo Psałterza od S. Bonawentury... stosowanego... teraz rytmem polskim / podany w druk przez X. Andrzeia Malskiego w Żółkwi... – W Krakowie : u Piątkowskiego, 1641. – E. XXII, 249–250
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kątska Dorota
norbertanki
Zwierzyniec
- 262
- AUTOR
TYTUŁ
- Małachowski Tomasz
Kazanie na obłóczynach Anny Wołowiczowny Marszałkówny Słonimskiej Zakonu Św. Brygidy miane w Grodnie dnia 11 Oktobra roku 1761. – [S.l. : s.n.], 1761. – E. XXII, 79
- ZAKON
KLASZTOR
- brygidki
Grodno

- 263 AUTOR Małgorzata Maria Alacoque s.
TYTUŁ Echo Z pod cieniów Zakonnych Wychodzące... : to jest krotkie zebranie Żywota... Maryi Małgorzaty A la kok Zakonnice Nawiedzenia Nayswiętszey Panny Maryi / z Francuskiego ięzyka na Polski przetłumaczone, y do druku podane. Przez zakonnicę tegoż Instytutu klasztoru krakowskiego... – W Warszawie : w Druk[arni] J. K. M. Scholarum Piarum, 1719. – EBBE
- ADRESAT Leszczyńska Joanna Barbara
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 264 AUTOR Małgorzata Maria Alacoque s.
TYTUŁ Życie Maryi Małgorzaty A– la– Kok z francuzkiego przez Zakonnice Nawiedzenia NMP tłómaczone. – W Krakowie : [s.n.], 1719. – E XII, 93
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 265 AUTOR Małgorzata Maria Alacoque s.
TYTUŁ Życie wielebney Małgorzaty Alakok zakonu Nawiedzenia NMP zwanego, które z rozkazu swego spowiednika własną ręką napisała. – W Wilnie : w Drukarni Akademii, 1724. – E. XII, 93. – E. notuje inne wydania żywota: Życie wielebney Małgorzaty Alakok zakonu Nawiedzenia NMP zwanego, które z rozkazu swego spowiednika własną ręką napisała. – W Wilnie : w Drukarni Akademii, 1730. – E. XVII, 24 oraz edycję: Życie Wielebney Małgorzaty Alakok Zakonu od Nawiedzenia N. Maryi Panny zwanego : które z rozkazu swego spowiednika własną ręką napisała. / Naprzód w łacińskim języku przez W.J.X. Józefa de Gallifet S. J. przełożone, y Nay. Oycu Benedyktowi XIII przypisane. ; Teraz przez pewnego kapłana na polski język przetłumaczone. – W Wilnie : w Drukarni J. K. Mci przy Akademii Wileńskiej, [1791]. – E. XII, 93
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 266 AUTOR Manni Giovanni Battista Domenico
TYTUŁ Koło wieczności : abo czworaka prawda nawyzszej chreścianańskiej fozozofey z czworakiego rozważania wieczności wyprowadzona / przez W. X. Jana Bapt. Manni. – Po włosku 24 razy wydana potym na łaciński język a na koniec teraz po polsku... przetłumaczona... – W Lubl[inie] : w Druk[arni] Koll[egium] S[ocietatis] J[esu], 1702. – Zob. E. XXII, 127
- ADRESAT Kazanowska Eleonora
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów

- 267 AUTOR Marchant Jacques
TYTUŁ Katechism abo Nauka Chrześcijańska. Nie tylko świeckim,
ale y Pannom Zakonnym: także y Plebanom wielce użyteczny,
z łacińskiego na polskie przełożony. – W Krakowie : W drukar-
ni Łukasza Kupisza, 1648. – E. XXII, 137
- ADRESAT Zebrzydowska Maria
ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 268 AUTOR Marchant Jacques
TYTUŁ Katechism abo Nauka Chrześcijańska. Nie tylko świeckim,
ale y Pannom Zakonnym: także y Plebanom wielce użyteczny.
Z łacińskiego na polskie przełożony. – W Krakowie : W drukar-
ni domowej Łukasza Kupisza, 1659. – E. XIX, 137–138
- ADRESAT Zebrzydowska Maria
ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 269 AUTOR Marchant Jacques
TYTUŁ Katechism abo Nauka Chrześcijańska. Nie tylko świeckim,
ale y Pannom Zakonnym: także y Plebanom wielce użyteczny.
z łacińskiego na polskie przełożony. – Teraz dla pożytku Dusz
Chrześcijańskich z poprawą lepszą przedrukowany. – W Krako-
wie : W drukarni Akademickiej, 1682. – E. XIX, 138
- ADRESAT Zebrzydowska Maria
ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 270 AUTOR Marian od Aniołów
TYTUŁ Wizerunek prawdziwego lastrzaba ku wiecznemu odpoczynkowi
wylatującego : W... Panu Alexandrze z Mirowa Myszkwoskiem...
/ przez... Maryana od Aniołów Karmelitę Bossego w Kościele
Lubelskiem S. Iozepha Wielebnych Panien Zakonnych Karmeli-
tanek Bosych 12 Lipca Roku Pańskiego 1650 pokazany ; a przez
Xiedza Bartłomieya Kanskiego... do druku podany... – W Lubli-
nie : w Drukarni Jana Wieczorkowicza, 1650. – E. XXII, 205
- ADRESAT Myszkwoscy Marianna, Franciszek, Jan, Dorota, Teresa, Komo-
rowska Katarzyna
ZAKON karmelitanki bosc
KLASZTOR Lublin
- 271 AUTOR Martynowicz Sebastian
TYTUŁ Annotationes summopere necessariae Clero tam saeculari
quam regulari, ad ritus ecclesiasticos orthodoxos observan-
dos. Et abusus si qui vigent eliminandos partim, ex Decretis
Summorum Pontificum, partim ex Decretis S. R. C. ex Rubricis
Missalis et Breviarii partim... – Lublini : ex typographia S. R. M.
Collegii PP. Ord[inis] SSS. Trinitatis, 1772. – E. XXII, 201
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Lublin

- 272 AUTOR Marya od Wcielenia (Avrillot)
TYTUŁ Zywoť Błogosławionej Siostry Maryi od Wcielenia Pańskiego
Karmelitanki Bosey. Od... Piusa VI Papieża... 1791 w poczet
błogosławionych zapisaney : Dla pomnożenia Chwały Naywyż-
szego w Świętych swoich Boga. Rozsławienia tey Sługi Boskiej.
– Za pozwoleniem Zwierzchności Duchowney Z dawniey Druko-
wanego Przedrukowany. Z przydaniem Krótkiego Nabożeństwa
z Różnych Książek Approbowanych Przez zakonnice Tegoz
Zakonu Chwały Boskiej i Czcii Świętych pragnące Zebranego,
Ku wygodzie pobożności wiernych podany Roku 1793. – W Kra-
kowie : w Drukarni Anny Dziedzicki, 1793. – E. XXII, 171
ZAKON karmelitanki bose
KLASZTOR Kraków
- 273 AUTOR Mechtylda s.
TYTUŁ Zwierciadło Duchowney łaski, To iest: Dziwne Cudownej
Pannie... Mechtildzie S... niebieskie objawienia... : Z przydatkiem
o żywocie y śmierci Giertrudy S. rodzoney teyze Mechtildy
S. Siostry, y z żywotem samey Mechtildy S. nowo wynalezionym
/ Przez W. X. Jakuba Gawatha... z Łacińskiego na Polski ięzyk
przetłumaczone. – We Lwowie : w Drukarni College[ium] Socje-
t[atis] Jesu, u Sebastiana Nowogorskiego, 1648. – E. XXII, 253
ADRESAT Daniłowiczówna Magdalena
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Lwów
- 274 HASŁO Memoriale
TYTUŁ Memoriale Circa statum causae Canonizationis Beatae Cunegun-
dae. Primo Reginae Poloniae, Ac post professa Regulae S. Clarae
In Monasterio Antiquae Sandecz. – [S.l. : s.n.], ok. 1711. – E. –
ZAKON klaryski
KLASZTOR Stary Sącz
- 275 AUTOR Miaskowski Kasper
TYTUŁ Pielgrzym Wielkanocny : abo rozmowa podróżnych z Jeru-
szalem do Emaus. – W Krakowie : [w drukarni Bartosza Kwa-
śniowskiego], 1633. – E. XXII, 326
ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 276 AUTOR Mijakowski Jacek
TYTUŁ Znaczna w cnotę matrona... Anna z Ruśce Lubomirska... 3
lutego w Krakowie u świętey Troycy schowana, a przy pogrze-
bie... / od X. Iacyntha Miiakowskiego... pochwalona, teraz zaś...
drukem wstawiona... – [W Krakowie] : w Drukarni Andrzeja
Piotrkowczyka, 1639. – E. XXII, 375
ADRESAT Oleśnicka Anna, Lubomirska Barbara
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Gródek

- 277 AUTOR Miłopolski Jan
TYTUŁ Obrona Panien klasztoru S. Agnieszki w Krakowie na Stradomiu : Przeciwko politikom którzy zapomniawszy uczciwego sumnienia Boga mówią iż dobrze uczynił Alexander Koniecpolski, który gwałtownie naiechał Klasztor tychże Panien w Wielki tydzień... Panny Bogu... słubami obowiązane wzięt gwałtem... / Przez Jana Miłopolskiego... wydana. – W Krakowie : [s.n.], 1612. – E. XXII, 391
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Kraków
- 278 AUTOR Miske Jerzy
TYTUŁ Zwierciadło przykładności : to jest świątobliwy żywot... S. Iadwigi... osobliwej patronki sławnego klasztoru trzebnickiego Zakonnicy S. Cistercienskiego Zakonu Nayszczodrobliszy fundatorki / przez X. Ludwika Miske... napisany... – W Krakowie : w Drukarni Iana Domańskiego, 1724. – E. XXII, 420
- ADRESAT Biernacka Marianna
ZAKON cysterki
KLASZTOR Trzebnica
- 279 AUTOR Mitulski Norbert Franciszek
TYTUŁ Kazanie serdeczne : z okazji solennej depozycji serca... Doroty z Grothów... w kościele Ibramowskim, WW. PP. Zakonu Praemonstrateńskiego / Przez X. M. Norberta Franciszka Mitulskiego... na ten czas kaznodzieję Ibramowskiego miane, a potym, wziętey obligacyi nakazem, dalszym czasom, przez druk, do długo czytelney pamięci podane... Roku, którego deliciae hominum za serdeczny światu dostały się depozyt 1732. – W Krakowie : w drukarni Akademickiej, 1732. – E. XXII, 441
- ADRESAT Groth Mateusz, Grothówna Zofia
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Imbramowice
- 280 AUTOR Młodzianowski Tomasz
TYTUŁ Afekty nabożne na uroczystości Pana naszego Boga Rodzicy... karmelitankom bossym ofiarowane... – W Poznaniu : [Drukarnia Collegium Societatis Jesu], XVII w. – E. –
- ADRESAT karmelitanki bose
ZAKON karmelitanki bose
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 281 AUTOR Monstrowski Jakub
TYTUŁ Panegiryk do dominikanek na Gródku [nakładem Anny z Branickich Lubomirskiej]. – W Krakowie : [s.n.], 1635. – E. XXII, 537
- ZAKON dominikanki
KLASZTOR Gródek

- 282 AUTOR Morawski Jan
TYTUŁ Ambona Duchą S. Do Serca mówiącego, Pustynia Bogomyślna : Abo Cwiczenia Duchowne... ktore podaje S. Ignacy Fundator Societ: Jesu / Wydane przez X. Jana Morawskiego... – W Poznaniu : w Drukarni Kollegium Societatis Jesu, 1700. – E. XXII, 552
- ADRESAT Partejówna Justyna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 283 AUTOR Mościcki Mikołaj
TYTUŁ Elementarzyk Cwiczenia Duchownego / przez W. O. Mikołaią z Moscisk... 1626 Zebrany. – Powtore na lasney Gorze Częstochow: Za dozwoleńiem Starszych Przedrukowany. – [Częstochowa] : Drukarnia lasney Gory, 1722. – E. XXII, 583–584
- ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 284 AUTOR Mościcki Mikołaj
TYTUŁ Infirmaria chrześcijańska / Sporządzona Przez iednego Kapłana... – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1624. – E. XXII, 584
- ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 285 AUTOR Murczyński Andrzej
TYTUŁ Obraz godności Nayprzewielebniejszey Iey Mci Panny Katarzyny Soltykowny Jarosławskiego konwentu Świętego Oyca Benedykta Xieni... odmalowany a przy solenney konsekracji rozwiniony y na Sołtyka Mikołaią abbacyonalnym pastoraie zawieszony / przez X. Andrzeia Murczynskiego... 1743 dnia 3 listopada... – We Lwowie : w drukarni Societatis Jesu, 1743. – E. XXII, 631
- ADRESAT Sołtyk Mikołaj
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Jarosław
- 286 AUTOR Musiałowski Wojciech
TYTUŁ Koncha z Pereł Niebieskich Szacowniejsza... Walburga S. Osobliwszym Nabożeństwem wyjętym z Pacierzy kapłańskich... przyozdobiona... : Małgorzacie Maryannie Jordanownie Xieni Klasztoru Staniąteckiego Zakonu S.O. Benedykta... ofiarowana... – W Krakowie : w Drukarni Kollegium Większego, 1763. – EBBE
- ADRESAT Jordanówna Małgorzata
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Staniątki

- 287 AUTOR Musiałowski Wojciech
TYTUŁ Azaryasz Wierny Tobiaszowi... czyli Zabawa Ośmiodnio-
wa... : Wszystkim Zakonnym Osobom... osobliwie pod Re-
gułą A. O. y Patriarchy Benedykta zostającym / przez X.
Woyciecha Musiałowskiego... Za pozwoleniem Starszych
do Druku... Podana. – W Sandomierzu : w Drukarni J. K. M.
y Rzpltey, 1776. – E. XXII, 641

ADRESAT Łojowska Scholastyka
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Staniątki
- 288 AUTOR Musiałowski Wojciech
TYTUŁ Sponsa Ecclesiae per Monasticas Sanctorum preces... :
seu Directorium Divinii officii et Missarum iuxta ritum
Monasticum et Rubricas generales... ad usum eiusdem
Congreg. Benedictino Polonae et Sanctimonialium eiusdem
ordinis Staniątecen[sis]... / autoris... Adalberti Musiałowski... –
[S.l. : s. n.], 1776. – E. XXII, 642

ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Staniątki
- 289 HASŁO Nabożne
TYTUŁ Nabożne przystępowanie do Świętych Sakramentów Pokuty,
Ciała y Krwie Pana Jezusa... : za staraniem... Teodory Sob-
lewskiej Xieni Klasztoru Lwowskiego Zakonnicy Świętej Matki
Brygitty Reguły S. Salwatora. – We Lwowie : w drukarni
Bractwa SS Trojcy, 1766. – E. –

ZAKON brygidki
KLASZTOR Lwów
- 290 AUTOR Nádasi János
TYTUŁ Uwagi na życie S. Jadwigi... patronki polskiej, które się tu
na początku kładzie. / Przez X. Jana Nadazego... po łacinie
krotko zebrane, a z Niego po Polsku przełożone... – Z dozw-
oleniem starszych wydane i przedrukowane... – W Poznaniu :
w drukarni Koleium Societatis Jesu, [1697]. – E. XXIV, XL. –
Zawiera: Akty strzeliste służące do zabaw całego dnia

ADRESAT Pawłowska Krystyna
ZAKON cysterki
KLASZTOR Trzebnica
- 291 AUTOR Nieliski Jan
TYTUŁ O Naswieższej Bogarodzicy Pannie Uważania y Rozmyślania
pewne / przez X. Jana Nieliskiego... wydane. Z Dozwoleniem
Starszych, y Urzędu Duchownego. – W Krakowie : w Drukarni
Franciszka Cezarego, 1636. – E. XXIII, 114–115

ADRESAT Tarłówna Marianna
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Radom

- 292 AUTOR Norbert s.
TYTUŁ Mowa oycy świętego Norberta na dwanaście rozdziałów podzielona y do swoich braci y siostr bardzo pozyteczna, w każda sobotę do czytania w Refektarzu zalecona. – [S.l. : s.n.], 1696. – E. XXIII, 172
- ZAKON norbertanki
 KLASZTOR Zwierzyniec
- 293 AUTOR Norses Antoni
TYTUŁ Ofiara z Kolumby... Małgorzaty w zakonie Kolumby Sol-
skiej... przez... Mikołaja Ignacego na Wyżycach Wyżycyckiego...
prezentowana, do prześwietney Benedykta S. Familii przez...
Benedyktę Cetnerównę przeoryszę i fundatorkę zakonu lwow-
skiego od Ustawicznej Adoracyi Najswiętszego Sakramentu
przyjeta... – [S.l. : s.n.], 1744. – E. XXIII, 173-174
- ADRESAT Solscy Jan, Teresa, Kolumba
 ZAKON sakramentki
 KLASZTOR Lwów
- 294 AUTOR Nowacki Antoni
TYTUŁ Kazanie na Niedzielę trzecią po trzech Królach : Przy So-
lennych Obłóczynach Jeymści Panny Joanny, w Zakonie zaś
siostry Anny Ostrowskiej w kaplicy WW Panien Dominikanek
Konwentu Nowogrodzkiego Prowincyi Ruskiej S. Jacka miane /
Od W.O. Antoniego Nowackiego S. Teologii Lectora y Profesora
aktualnego, na ten czas Spowiednika WW Panien pomienio-
nego Zakonu y Konwentu Roku 1756 Dnia 25 stycznia Kosztem
życzliwego sługi Ichmościow PP. Ostrowskich... – W Wilnie :
w Drukarni JKM Akad[emii] Wilenskiej, 1756. – E. XXIV, 180
- ZAKON dominikanki
 KLASZTOR Nowogródek
- 295 AUTOR Nowodworski Felicyan
TYTUŁ Pamiątka wstępuiącey do zakonu S. Benedykta... Felicjanny
Wołodkowiczowny... kazania na jej obłóczynach i profesyi
w klasztorze WW. PP. Benedyktynek mińskich... – W Nieświeżu :
w drukarni Coll[egium] Societatis Jesu, 1755. – E. XXIII, 199
- ADRESAT Wołodkowicze Marcin, Anna
 ZAKON benedyktyнки
 KLASZTOR Mińsk
- 296 AUTOR Obryński Kazimierz
TYTUŁ Iasna doskonałości pochodnia : Przy habicie zakonnym...
w dzień przy poświęceniu Panien Zakonnych Nieswizkiego
y Mińskiego klasztoru... wystawiona / Przez... Kazimierza
Codefryda Obryńskiego... – W Perszaiach : [s.n.], 1645. –
E. XXIII, 232
- ADRESAT Woyna Abraham
 ZAKON benedyktyнки
 KLASZTOR Mińsk, Nieśwież

- 297 HASŁO Oda
TYTUŁ Oda Pannie Racheli Ogińskiej w czasie solennych obłóczyn u Panien Wizytek... – W Wilnie : [s.n.], 1773. – E. –
ADRESAT Ogińska Rachela
ZAKON wizytki
KLASZTOR Wilno
- 298 HASŁO Odpowiedź
TYTUŁ Odpowiedź na prozbę y projekt podany Wielebnym Paniem Brygidk klasztoru Grodzieńskiego. – [Wilno : s.n., 1789] . – E. XIII, 384
ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno
- 299 HASŁO Odpusty
TYTUŁ Odpusty powinności Braci y Sióstr Bractwa pod obroną Boskiej Opatrzności... dla informacy ludu polspolitego drukowane. – W Krakowie: [s.n.], 1715. – E. XXIII, 262
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Staniątki
- 300 HASŁO Officia
TYTUŁ Officia Propria SS. Patronorum Sacri Ordinis Divi Benedicti : ex Recenti Breviario Benedictino Desumpta et luxta Rubricas Romani Breviarij usumq. Provinciae Poloniae ... Permissu superiorum Typis mandata ... – [S. l. : s. n.], 1681.– E. XXIII, 275
ADRESAT Daniłowiczówna Magdalena
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 301 HASŁO Officia
TYTUŁ Officia SS. Patronum Ordinis Divi Benedicti Ex varis Indultis Apostolicis Eidem Sacro Ordini Concess. : In Gratiam et usum Sanctimonialium sub Regula S. Patris Benedicti Romano Breviario utentium collecta / sumptibus [...] Abbatissae Franciscae Tarłowna Reimpressa, 1736. – [S. l. : s. n.], 1736. – EBBE. – Zawiera: Proprium Sanctorum benedyktyнки
ZAKON Sandomierz
KLASZTOR
- 302 HASŁO Officium
TYTUŁ Officium In festo S. Euphemiae virginis et Martyris pro templo Niesvicensi Sacrarum Virginum Ordinis S. Benedicti. – Romae : [s.n.], 1605. – E. XXIII, 280. – Zawiera: Officium supradictum duplex cum octava pro festo Sanctae Euphemiae... ex ordine... sacra Rituu[m] Congregatio approbavit, et ut a Monialibus monasterii Sanctae Euphemiae... licentiam concessit, ad instantiam et supplicationem... Nicolai Christophori Radzivil... dicti monasterii fundatoris
ADRESAT Radziwiłłówna Eufemia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Nieśwież

- 303 HASŁO Officium
TYTUŁ Officium albo godzinki P. Maryi. Według zwyczaju dla Braci y Siostr, zakonu, Oyca świętego Dominika także y Braci y Siostr Różańca S. z Pisma Świętego zebrane. / Przez pewnego kapłana Zakonu kaznodziejskiego z łacińskiego na polskie przetłumaczone. – W Wilnie : w drukarni Soc[ietatis] Jesu, 1668. – E. –
 dominikanki
 Rzeczpospolita
- 304 HASŁO Officium
TYTUŁ Officium na pierwsza srzędę Quadragezimy. Y Wielgo tygodniowe według mszała y brewiarza rzymskiego. : Na rozkazanie Piusa Piątego wydane. Od Clemensa VIII y Urbana VIII przezyrane. A przez Wielebne w Bogu Karmelitanki Bose do Druku podane... – W Poznaniu : w Drukarni Collegium Societatis Jesu, 1701. – E. XXIII, 283
 karmelitanki bose
 Rzeczpospolita
- 305 HASŁO Officium
TYTUŁ Officium abo obchód za umarłe na nieszpór. – [Nieśwież? : w Drukarni Collegium Societatis Jesu?, 1760?]. – E. XXIII, 283
 benedyktyнки
 Nieśwież
- 306 HASŁO Officium
TYTUŁ Officium Albo Godzinki o Świętym Fortunacie Męczenniku : ktorego Święte Ciało w kościele Lwowskim Wielebnych Panien Benedyktynek... zostaiące łaskami słynie. Także krotkie nabożeństwo do Innych SS. Męczennikow, y Męczennic... – Świeżo wydane / staraniem... Anny Gertrudy Kurdwanowskiej, ksieni, y zgromadzenia Zakonnego tychże Panien Benedyktynek. Za pozwoleniem Starszych do Druku podane... – W Lwowie : W Drukarni Coll: Soc: Jesu, 1771. – E. XXIII, 280
 benedyktyнки
 Lwów
- 307 HASŁO Oktawa
TYTUŁ Oktawa medytacyi o cnotach Blogoslawioney Matki Joanny Franciszki Fremiot de Chantal : dla Zakonnicy Nawiedzenia Nayśw. Maryi Panny z francuskiego ięzyka na polski przetłomaczona Roku 1765. – W Warszawie : w drukarni Scholarum Piarum, 1765. – E. XIV, 143
 Puzyńianka Anna Teresa
 wizytki
 Warszawa

- 308 AUTOR Olszewski Jakub
TYTUŁ Grono winne Pod zodyakiem Sapiezynskim w mlodym wieku dojrzały cnoty : na pogrzebie... Krzysztofa Sapiehi woiewodzica wilenskiego... w kosciele S. Michala Panien Zakonnych S. Klary fundowanem i nadanem od... Leona Sapiehi woiewody wilenskiego, Hetmana Wielkiego Litewskiego wystawione... 1631 / przez lakuba Olszewskiego Soc. Iesu. – [W Wilnie : w Drukarni Akademickiej Soc[ietatis] Jesu, 1631]. – E. XXIII, 336
- ADRESAT Sapieha Leon
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno
- 309 AUTOR Olszewski Jakub
TYTUŁ Kazania albo tytuły... / przez ... Jakuba Olszewskiego... wystawione. – Znowu teraz... ponowione. – W Wilnie : w drukarni Societatis Jesu, 1645. – E. XXIII, 336–337. – Zawiera: Grono winne Pod zodyakiem Sapiezynskim w mlodym wieku dojrzały cnoty : na pogrzebie... Krzysztofa Sapiehi woiewodzica wilenskiego... w kosciele S. Michala Panien Zakonnych S. Klary fundowanem i nadanem od... Leona Sapiehi woiewody wilenskiego, Hetmana Wielkiego Litewskiego wystawione... 1631
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno
- 310 AUTOR Opatowczyk Adam
TYTUŁ Fascykuł Nabożeństwa Bożego Panien Zakonu S. Klary Fundacyey B. Salomei przy kosciele S. Andrzeia w Krakowie... / Z podania przy spowiedziach X. Adama Opatowicza... – W Krakowie : w Drukar[ni] Franciszka Cezarego, 1633. – E. XVI, 5–6; XXIII, 367
- ADRESAT Maryja
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 311 AUTOR Opatowczyk Adam
TYTUŁ Poseł zbawienia Zbawienia, Panien Zakonnych Klasztoru Świętego Andrzeia, Adwentowe Nabozenstwa podawiający / z sporządzenia W. X. Adama Opatowiusza... – W Krakowie : w Drukarni Stanisława Bertutowica, 1644. – E. XXIII, 368
- ADRESAT Myszkowska Beata
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 312 AUTOR Opatowczyk Adam
TYTUŁ Zywoť y cuda W. Salomei Krolowey Galickiej... pokorney słuźebnice Pańskiey w Regule ś. Klary y iey zakonu w krolestwie Polskim fundatorki : Z manuskryptow Zywoťa y Cudow WW Salomei y Kunegundy, ktore w klasztorach ś. Jędrzeia y Starego Sącza są w schowaniu y z przywileiow klasztorowi

- ś. Jędrzeia nadanych y z wielu pism od Stolice Apostolskiej zesłanych także y historyographow Polskich zebrany y wypisany / przez X. Adama Opatowiusza... Spowiednika klasztoru S. Jędrzeia. – W Krakowie : w Drukarni Macieia Jędrzeiowczyka, 1633. – E. XXIII, 370
- ADRESAT Gniewkówna Jadwiga
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 313 HASŁO Ordinarium
TYTUŁ Ordinarium : abo Ceremoniarz Karmelitanek Bossych Zakonu Naswietszey Panny Mariey z Gory Karmelu. Według Obrzędów Kościoła S. Rzymskiego. Z Włoskiego ięzyka przełożony. – W Warszawie : W Drukarni Piotra Elerta, 1651. – E. XXIII, 401
- ADRESAT karmelitanki bose
ZAKON karmelitanki bose
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 314 HASŁO Ordinarium
TYTUŁ Ordinarium albo ceremoniarz zakonnic Bossych zakonu Panny Przenaświetszey Maryey z Gory Karmelu. Swiežo wydany od Deffinityum Generalnego pomienionego zakonu w Rzymie po włosku drukowany u Dominika Antoniego Herkulesa 1693... na polski przełożony y przedrukowany... – W Krakowie : w drukarni Akademickiej, 1696. – E. XXIII, 401
- ZAKON karmelitanki bose
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 315 HASŁO Ordynacye
TYTUŁ Ordynacye : czyli ustawy prowincyalskie dla zakonnic Zakonu Augustianskiego na Kazimierzu przy Krakowie sytuowanego, Zebrane z Konstytucyi Zakonnych i Dekretów kościelnych... – W Lublinie : w Drukarni Uprzywileiowanej JKMcI Kollegium Trytarczów, 1783. – E. –
- ZAKON augustianki
KLASZTOR Kraków
- 316 AUTOR Orłowski Ignacy
TYTUŁ Chwała koronna... w cudownym iey obrazie sokalskim... zapisana / Przez jednego zakonnika konwentu sokalskiego [Ignacego Orłowskiego] ... – W Lwowie : w Drukarni kolegium Societatis Jesu, 1726. – E. XXIII, 426–427. – Zawiera: Kazanie między oktavą koronacyi Nayświetszey Maryi Panny Sokalskiej we czwartek miane w kościele PP. Brygidek na uroczystość podwyższenia krzyża świętego przy... introdukcji obrazu B. Jędrzeia... z kościoła pomienionych WW. Panien do kościoła OO. Obserwantów Bernardynami nazwanych... – E. XIX, 201
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Sokal

- 317 AUTOR Ormiński Stanisław
TYTUŁ Nowe posiłki Kosciotłowi wojującemu : lubo kazanie o wszyt-
kich świętych, Kanoniczego Zakonu Premonstratenskiego
w kościele konwentu zwierzynieckiego / przez X. Stanisława
Ormińskiego dominikana powiedziane... – W Krakowie :
W Drukarni Akademickiej, 1683. – E. XXIII, 432
- ADRESAT Oraczowska Justyna
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 318 AUTOR Ostrowski Grzegorz
TYTUŁ Chwała wielkiego wielkiego kościele Bozym Patriarchy...
kazanie... w kościele WW. Panien Benedyktynek przemyskich...
– [S.l. : s.n.], 1769. – E. XXIII, 513
- ADRESAT Humnicki Franciszek
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Przemysł
- 319 HASŁO Oświadczenie
TYTUŁ Oświadczenie przychylnego powinszowania przy uroczystym
poświęceniu na najpierwsze Przełożęństwo Jaśnie Wielmoż-
ney Panny Melchioru Gurowski ksieni klasztoru Owieńskiego
Zakonu Cystercyńskiego, od... Collegium Poznańskiego,
Soc. Jesu. Ogłoszone Roku 1769. Dnia 8 Maia. – [W Poznaniu :
w Drukarni Kolegium Societatis Jesu], 1769. – E. XVII, 468
- ADRESAT Gurowska Jadwiga
ZAKON cysterki
KLASZTOR Owińska
- 320 AUTOR Owaniszewski Stanisław
TYTUŁ Głos synogarlicy na Pustyni świata Tego ięczącej : to iest...
rozmyślania... / przez niektórego kapłana z zakonu Serafickiego
S. Franciszka Oycow Reformatów [Stanisława Owaniszewskie-
go] zebrane... A teraz znowu... szczodrobliwością inszey Jaśnie
Wielmożney Dobrodzieyki przedrukowane. – We Lwowie :
w Drukarni Pawła Jozefa Golczewskiego, 1741. – E. XXIII, 532
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 321 AUTOR Pakostka Wojciech
TYTUŁ Medycyna Duchowna : dla chorych y bliskich smierci... /
przez X. Wojciecha Pakosta... zebrana Roku 1617. – W Pozna-
niu : w Drukarni Iana Wolraba, 1618. – E. XXIV, 23
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 322 AUTOR Pakostka Wojciech
TYTUŁ Sprawa o Reformacyey Klasztoru Chełmińskiego panieńskie-
go... : Biskupom diecezuy do których z klasztoru chełmiń-
skiego są wyprowadzone insze klasztory panieńskie, do uzna-
nia dla obrony podana / a przez mię kapłana [Wojciecha

- Pakostkę] od roku 1587 do roku niniejszego 1618 w Chełmnie mieszkającego z samych Oryginalnych Aktow y listow pieczętowan-nych zebrana. – W Poznaniu : w Drukarni Iana Wolraba, 1618. – E. XXIV, 23
 ZAKON benedyktyнки
 KLASZTOR Chełmno
- 323 AUTOR Paprocki Franciszek
 TYTUŁ Kazanie na obłuczynach mogilnickiey starościanki mie-
 szowskiey [i.e. niezawskiej] miane w kościele WW. PP.
 Wizytek w Warszawie d. 26 Lipca 1754... – [S.l.: s.n.], 1754. –
 E. XXIV, 82
 ZAKON wizytki
 KLASZTOR Warszawa
- 324 AUTOR Paprocki Franciszek
 TYTUŁ Łaski cudowne przy kosciele sierpskim Wniebowzięcia
 pełney łaski Bogarodzice Panny w Wiewodztwie Płockim /
 opisane y do druku podane przez X. Łukasza Paprockiego
 Societatis Iesu theologa Roku Panskiego 1652 Miesiaca
 stycznia. – W Warszawie : w drukarni Piotra Elerta, 1652. –
 E. XXIV, 84
 ADRESAT Potulicka Katarzyna
 ZAKON benedyktyнки
 KLASZTOR Sierpc
- 325 AUTOR Piatti Girolamo
 TYTUŁ Dobra duchowne stanu zakonnego... / przez Jeronima Plata...
 opisane ; A teraz z łacińskiego na polskie, przez iednego Ka-
 płana tegoż Zakonu, przetłumaczone [Szymona Wysockiego]...
 Cum Gratia et Privilegio S.R.M. – W Kaliszu : w drukarniey
 Woyciecha Gedeliusza, 1606. – E. XXIV, 347
 ADRESAT Ciemieńska Elżbieta
 ZAKON cysterki
 KLASZTOR Ołobok
- 326 AUTOR Pierzchaski Ludwik
 TYTUŁ Zapach wdzięczny w Raju karmelowym z kwiecia modlitew
 Swietych Braci Zakonu Przenayswiętszey Panny Maryi z Gory
 Karmelu Dawney Obserwancy... : to iest z nabożeństwa... me-
 dytacji czynienia / przez X. Ludwika Pierzchalskiego... zalecony...
 – W Krakowie : w Druk[arni] Adama Kleina, 1752. – E. XXIV, 253
 ADRESAT Małachowska Katarzyna
 ZAKON benedyktyнки
 KLASZTOR Staniątki
- 327 AUTOR Pík Bazylí
 TYTUŁ Prawdziwe znaki pokazujące już osłabiąte albo ieszcze sto-
 iące w zachowaniu reguł tak klasztory iako y osoby zakon-
 ne oboiey płci / od... Bazylego Píka... zebrane; nieraz po wło-

- sku z innymi książeczkami przedrukowane a teraz na Polski język przetłumaczone. – [S.l. : s.n., 1690?]. – E. XXIV, 273
- ZAKON
KLASZTOR
zakonnice
Rzeczpospolita
- 328 AUTOR Piotr Kanizjusz s.
TYTUŁ Krotkie zebranie wiary s. katolickiej : albo nauka chrześcijańska / na wzór Katechizmu X. Piotra Kanizjusza... z różnych autorów o tym traktujących francuskim y polskim językiem wyrażona y do druku podana przez zakonnice nawiedzenia Najswiętszej Panny Maryi. = Petit abrégé de la Sainte Foi Catholique; : ou Instruction Chretiennes; / En forme de petit Catechisme par le R. P. Pierre Canise... Donné à imprimer par les Religieuses De la Visitation Sainte Marie. – W Warszawie : w drukarni. J. K. M. Coll[egium] Scholarum Piarum, 1702. – E. XIV, 44–45
- ZAKON
KLASZTOR
wizytki
Warszawa
- 329 AUTOR Piotr Kanizjusz s.
TYTUŁ Krotkie zebranie wiary s. katolickiej : albo nauka chrześcijańska / na wzór Katechizmu X. Piotra Kanizjusza... z różnych autorów o tym traktujących francuskim y polskim językiem wyrażona y do druku podana przez Zakonnice Nawiedzenia Najswiętszej Panny Maryi Klasztoru Warszawskiego. – W Warszawie : w drukarni. J. K. M. Coll[egium] Scholarum Piarum, 1702. – E. XIV, 45
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
Lubomirska Elżbieta
wizytki
Warszawa
- 330 AUTOR Piotr Kanizjusz s.
TYTUŁ Petit abrege de la Sainte Foi Catholique; : ou Instruction Chretiennes; / En forme de petit Catechisme par le R. P. Pierre Canise... donné a imprimer par les religieuses de la visitation Sainte Marie. à Cracovie, de l'imprimerie de Casimir Jakowski, imprimeur de Sa Majesté, L'anné 1769 = Krotkie zebranie Wiary S. katolickiej albo nauka chrześcijańska na wzór katechizmu X. Piotra Kanizjusza S. I. Theologa z różnych autorów o tym traktujących Francuskim y Polskim językiem wyrażona y do druku podana przez Zakonnice Nawiedzenia Najswiętszej Panny Maryi Klasztoru krakowskiego... – W Krakowie : w drukarni Kazimierza Jakowskiego, 1769. – E. XIV, 45
- ZAKON
KLASZTOR
wizytki
Kraków
- 331 AUTOR Piotrkowczyk Aleksy
TYTUŁ Iasność Iasnie Wielmożney Iey Mosci Paniey P. Theodory Krystyny Hrabianki z Tarniowa Sapiezyny WXL podkancelerzyny orszanskiej... starosciney... : z ambony wilenskiej w Kościele

- S. Michała Panien Zakonnych S. Franciszka / przez X. Alexego Piotrkowczyka tegoż zakonu Braciny sióstr Mniejszych Prowincyała przy Akcie pogrzebowym w... 1652 Dnia 17 Decemb. niezamroczone pokazana. – Vilnae : typis Acad[emiae] Societatis Jesu, 1653. – E. XXIV, 295
- ADRESAT Sapieha Kazimierz Leon
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno
- 332 AUTOR Piotrkowczyk Aleksy
TYTUŁ Niesmiertelność Prawowiernych, Przy Akcie Pogrzebowym... Marcybelle... Wodyńskiej Tryzniny... z Ambony Grodzińskiej u panien S. Brigidy / przez X. Alexego Piotrkowczyka... kazaniem zalecona. – W Krak[owie] : W Druk[arni] Wdowy y Dziedzic[ów] Andr[zej] Piotrk[owczyka], 1651. – E. XXIV, 295
- ADRESAT Tryzna Gedeon Michał
ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno
- 333 AUTOR Piotrkowczyk Stanisław
TYTUŁ Akt weselny na nigdy niezwiędłej gorze Karmelu Iey Mci Panny Teresy Anny od świętego Iozepha Piotrkowczykowny : rodzoney swojej kochanej Siostry z oblubieńcem Chrystusem Panem na dzień strasznych bo oddawania Bogu ślubów w Klasztorze Panien Zakonnych Teresy świętej w Krakowie w kościele Marcina świętego sprawowany / a przez Stanisława Theodora Piotrkowczyka studenta na ten czas monacheńskiego miescem odległego wrodzonym jednak affektem przytomnego krotko opisany Roku Panskiego 1648 Dnia 26 kwietnia. – [S.l. : s.n.], 1648. – E. XXIV, 297–298
- ZAKON karmelitanki bosc
KLASZTOR Kraków
- 334 AUTOR Piotrkowczyk Stanisław
TYTUŁ Oświadczenie wodzoney baterskiej miłości, wiecznego Chrystusa Oblubienicy Iey Mci Pannie P. Barbarze Piotrkowczykownie Do Klasztoru Panien Zakonu Dominika S. na Grodek, w Krakowie, wstępującej. / Przez Stanisława Piotrkowczyka Stud. Poes. Sławney Akad. Krakowskiej ofiarowanwe Roku Panskiego 1645 Dnia 24 września. – [S.l. : s.n.], 1645. – E. XXIV, 298
- ZAKON dominikanki
KLASZTOR Gródek
- 335 AUTOR Piotrkowczyk Stanisław
TYTUŁ Świat pogardzony od Iey Mci Panny Kunegundy Piotrkowczykowny Rodzoney swoich ukochanej Panny Siostry przez szczęśliwą Professya w zakonie Dominika Świętego

- W Krakowie na Grodku Roku 1647 Dnia 11 sierpnia uczyniona / przez Stanisława Theodora Piotrkowczyka krotko opisany. – [S.l. : s.n.], 1647. – E. XXIV, 298
- ZAKON
KLASZTOR
- 336
- AUTOR
TYTUŁ
- Piotrkowczyk Stanisław
Szczęśliwy wstęp na nigdy niezwiędłą Gorę Karmelu Jej Mosci Panny Katharzyny Piotrkowczykowny Rodzoney swey ukochaney Panny Siostry... / przez Stanisława Theodora Piotrkowczyka na dzień obłoczyn w klasztorze Panien Zakonnych Teresy Świętej w Krakowie w kosciele Marcina świętego powinszowany Roku Panskiego 1643 Dnia 23 kwietnia. – [S.l. : s.n.], 1643. – E. XXIV, 299
- ZAKON
KLASZTOR
- karmelitanki bose
Kraków
- 337
- AUTOR
TYTUŁ
- Piotrkowczyk Stanisław
Wieniec białoczerwony lilijowy Jey Mości Pannie Agnieszce Piotrkowczykownie Rodzoney swey ukochaney Pannie Siostrze / przez Stanisława Piotrkowczyka na dzień obłoczyn w Klasztorze panien Zakonnych na Grodku Reguły Dominika świętego w Krakowie oddany. Roku Panskiego 1646 dnia 29 lipca. – [S.l. : s.n.], 1646. – E. XXIV, 298
- ZAKON
KLASZTOR
- dominikanki
Gródek
- 338
- AUTOR
TYTUŁ
- Piotrkowczykowa Anna Teresa
Fawor miłości Boskiej przez cudowną panienskigo serca zamianę S. Katarzynie Senenskiej od Chrystusa Pana Oblubienca ley uczyniony : A swiežo teraz wierszem polskim wydany Roku Panskiego 1663. – W Krakowie : w drukarni Anny Teresy wdowy Andrzeia Piotrkowczyka, 1663. – E. XXIV, 299
- ZAKON
KLASZTOR
- dominikanki, karmelitanki bose
Gródek, Kraków
- 339
- AUTOR
TYTUŁ
- Piskorski Sebastian
Błogostawiona Kunegunda Panna, królowna węgierska... panien Zakonnych S. Klary w Starym Sandcu Fundatorka y Xieni. Przy trzech Aktach Beatificationis... na gody wyprawiona... / przez X. M. Sebastiana Piskorskiego... – W Krakowie : w Drukarni Akademickiej, 1684. – E. XXIV, 323
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Jordanówna Konstancja
klaryski
Stary Sącz
- 340
- AUTOR
TYTUŁ
- Piskorski Sebastian
Błogostawiona Kunegunda Panna... Panien Zakonnych S. Klary w Starym Sandcu Fundatorka y Xieni Przy trzech Aktach Beatificationis... na gody wyprawiona... / wystawiona przez X.

- M. Sebastiana Piskorskiego... – W Krakowie : w Drukarni Akademickiej, 1691. – E. XXIV, 323–324
 Jordanówna Konstancja
 klaryski
 Stary Sącz
- ADRESAT
 ZAKON
 KLASZTOR
- 341 AUTOR Piskorski Sebastian
 TYTUŁ Flores vitae B. Salomeae Virginis... / Auctore M. Sebastiano Piskorski... – Cracoviae : typis universitatis, 1691. – E. XXIV, 321–322. – Zawiera: Flosculi Sacrae Eremitae B. Salomeae Virginis in Lapide S. Mariae Religiosissimae in Christo Virgini Ludovicae Salomeae Zamoyskae Abbatisae
- ADRESAT Sobieska Teresa
 ZAKON klaryski
 KLASZTOR Kraków
- 342 AUTOR Piskorski Sebastian
 TYTUŁ Flores vitae B. Salomeae Virginis... = Kwiecie żywota B. Salomei Panny... / Wydany X. M. Sebastiana Piskorskiego... 1691. – W Warszawie : w Drukarni JKM yRzpltey w Kollegium XX Scholarum Piarum, 1735. – E. XXIV, 321–322. – Zawiera: Kwiatki Świętej Pustyni B. Salomei Panny ... Ludowice Salomei Zamoyski xieni y Świątobliwemu jej sześćdziesiąt panien Zakonnych Reguły S. Klary Zgromadzeniu, u S. Andrzeja w Krakowie ... poświęconym
- ADRESAT Zamoyska Ludwika Salomea
 ZAKON klaryski
 KLASZTOR Kraków
- 343 AUTOR Piskorski Sebastian
 TYTUŁ Wesole uraczenie Chrystusa Sztuka Ryby pieczonej y plastr Miodu. : Pierwszą ofiar Panska... Michala... Szembeka... y przyjęciem habitu zakonnego... Teresy z Słupowa Szembekowny... : w klasztorze WW. Panien Zakonnych Nawiedzenia Naswietszej Matki Boskiej w Krakowie w dzien wtorkowy Wielkanocny przy obecności... Franciszka na Słupowie Szembeka rodzica y wielu zacnych gości / przez X. Sebastiana Piskorskiego... krótka mowa podane... – W Krakowie : w Drukarni Akademickiej, 1686. – E. XXIV, 326–327. – Zawiera: Quo vadis albo kazanie przy proffessiey słubow zakonnych... Panny Teresy z Słupowa Szembekowny... a teraz Wielebny w Chrystusie Panu Siostry Franciszki w konwencie WW Panien Zakonnych Nawiedzenia Naświetszej Matki Boskiej przy Krakowie w niedzielę czwartą po Wielkiej nocy tegoż... autora... 1687
- ZAKON wizytki
 KLASZTOR Kraków

- 344 AUTOR Płochocki Józef
TYTUŁ Kazanie przy poświęceniu Nayprzewielebniejszy w Bogu JmCi Panny Weroniki z Chwalczewa Sobocki na ksienią klasztoru poznańskiego Zakonu S. Benedykta / przez... Jozefa Płochockiego miane w kościele tegoż klasztoru w Niedzielę czwartą Adwentu 22 grudnia roku 1776. – W Kaliszu : w Drukarni JKM i Rzeczypltey, 1776. – E. XXIV, 364
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Poznań
- 345 AUTOR Płocki Wojciech
TYTUŁ Błogosławieństwo Zakonu S. Benedykta... wywodami jasnymi wstawione. / Przez W. X. Woyciecha Płockiego... – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1623. – E. XXIV, 365
ADRESAT Trzczińska Anna Cecylia
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Staniątki
- 346 HASŁO Pociecha
TYTUŁ Pociecha ludu Matka Nayboleńsza w łaskawym obrazie... od S. Jana Kapistrana z Włoch przyniesionym... kościołowi Lwowskiemu W.W. PP. Bernardynek Darowanym. Przyzwotem i Nabożeństwy Uczczona. – We Lwowie : w Drukarni Akademii J.K.M. Coll[egium] S[ocietatis] J[esu], 1765. – E. XXIV, 378
ADRESAT Woroniczowa z Jabłonowskich Jadwiga
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Lwów
- 347 AUTOR Pogański Jan
TYTUŁ Truna Człowiekowi Zakonnemu podana na kazaniu... w Kościele Bydgoskim Panien Zakonnych S. Klary na postrzyżynach... Anny Ciecholewskiej... – W Poznaniu : w drukarni Jana Rossowskiego, 1621. – E. –
ZAKON klaryski
KLASZTOR Bydgoszcz
- 348 AUTOR Pokorski Innocenty
TYTUŁ Oblubienica Chrystusowa Theresya Wielka Karmelu Reformowanego Bossego Matka Niebieskiemu Oblubienicowi akkomodowana : Kazaniem w Kościele Wielebnych Matek, Panien Karmelitanek Bossych przy Warszawie / przez W. X. Innocencyusza Pokorskiego Zakonu S. Pawła... Konwentu Warszawskiego Przeora... mianym i do druku podanym... – [S.l : s.n.], 1697. – E. XXIV, 430
ZAKON karmelitanki bosc
KLASZTOR Warszawa

- 349 AUTOR Polikowski Anioł
TYTUŁ Tryumf Troistej Łaski... w powołaniu do Zakonu S. Patriarchy Dominika... Teofili... Wiszniowiecki... / przez Anioła Polikowskiego... – W Lwowie : w drukarni JKM Colegii Societatis Jesu, 1753. – E. XXIV, 448. – Zawiera: Dyariusz solennego aktu obłuczyn... Teofili... Wiszniowieckiej... odprawionego dnia 11 lutego 1753. Przemowa na solennych obłuczynach. Mowa... Anny Rzeczycki Przeoryszy WW PP Dominikanek
ADRESAT Radziwiłł Michał Kazimierz
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Lwów
- 350 AUTOR Pontanus Jacob
TYTUŁ Codzienne Cwiczenia chrześciańskiej dusze pobozney a oblubienice Pana Chrystusowey / przełożone z wierszow łacińskich Jakuba Pontana... ; przez X. Stanisława Grochowskiego... – W Krakowie : [s.n.], 1608. – E. XXV, 59
ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 351 AUTOR Pontanus Jacob
TYTUŁ Codzienne Cwiczenia chrześciańskiej dusze pobozney a oblubienice Pana Chrystusowey / przełożone z wierszow łacińskich Jakuba Pontana... ; przez X. Stanisława Grochowskiego... – W Krakowie : [s.n.], 1615. – E. XXV, 59
ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 352 HASŁO Porządek
TYTUŁ Porządek modlitwy wnętrzney abo krotka nauka ćwiczenia się w bogomyślności... / napisana przez iednego kaptana... – W Krakowie : w drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1620. – E. XXV, 89
ADRESAT Szypowska Anna
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 353 HASŁO Porządek
TYTUŁ Porządek nowicyatu z Reguły S. Oyca naszego Benedykta : zebrany y sporządzony do ćwiczenia duchownego... 1605 potwierdzony. – Naprzod w Lublinie w Drukarni Pawła Konrada... 1635 teraz... przedrukowany. – W Sandomierzu : w Drukarni Soc[ietatis] Jesu, 1737. – Zob. E. XII, 472
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Sandomierz

- 354 AUTOR Porzecki Stanisław
TYTUŁ Posiłek duszy : albo rozmyślenia o męce Panskiej na każdy dzień wielkiego pstu, albo Czterdziestodniowego dla Zabawy duchowney na trzy punkta rozdzielone... / napisane Przez Xiędza Stanisława Jozefa Porzeckiego, Spowiednika WW PP u Wszystkich Świętych Roku 1682 ; a teraz Przez Nayprzewielebniejszą Jeymość Pannę Magdalenę Kuropatnicką Xienią WW PP Benedyktynek Konwentu Lwowskiego, pod Tytułem Wszystkich SS. do Druku Podane Roku 1740. – We Lwowie: w Drukarni Pawła Golczewskiego, 1740. – E. XXV, 93
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 355 HASŁO Post
TYTUŁ Post święty albo modlitwy strzeliste na każdy dzień Czterdziestodniowego Postu... pod imieniem... Franciszki Zaborowski Xieni Warszawskiej Klasztoru S. Trojcy Zakonu S. Matki Brygitty... / Wydane przez Xiędza pewnego Franciszkana... – W Warszawie : w drukarni JKMcI Scholaru[m] Piaru[m], 1750. – E. XXV, 111
ADRESAT Zaborowska Franciszka
ZAKON brygidki
KLASZTOR Warszawa
- 356 HASŁO Produkt
TYTUŁ Produkt w sprawie WW. Bernardynek mińskich, z WJP. Leonem Maliszewskim Marszałkiem JO. Xcia Prymasa. – [S.l. : s.n., 1783]. – E. XXII, 98
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Mińsk
- 357 AUTOR Pruszcz Piotr
TYTUŁ Kwiat Roze wonieiacey w Domu... Andrzeia Piotrkowczyka... y jey Mci Paniey Anny Pernusowney Małzonki iego. W dzień obłoczyn w Zakonie Panieńskim Dominika S. na Grodku Jey Mci Panny P. Barbary ich Corki Roku Panskiego 1645 dnia 24 wrzesnia / wskazany przez naniższego słuźebnika Piotra St[anistawa] Pruszcza. – [S.l. : s.n.], 1645. – E. XXV, 331
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Gródek
- 358 AUTOR Pruszcz Piotr
TYTUŁ Velum zakonne z zasług Chrystusa Pana robione przyczynieniu professyey zwyczajney zakonney... Mariey Aegiptyanki Piotrkowczykowny w Klasztorze Panieńskim Zakonu Dominika Świętego na Grodku dane / Pisane przez Piotra Pruszcza... – W Krakowie : [s.n.], 1656. – E. XXV, 332
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Gródek

- 359 HASŁO Tytuł
ZAKON KLASZTOR
Przyczyny
Przyczyny dla których prawo W. Hryniewiczowi do kamienicy Wie-
lebnych Panien Bernardynek Konwentu Warszawskiego właściwey
służące, bydź powinno uchylone. – [S.l. : s.n.], 1774. – E. XXV, 365–366
bernardynki
Warszawa
- 360 AUTOR Tytuł
ADRESAT ZAKON KLASZTOR
Puente Louis de la
Rozmyślania O Tajemnicach Wiary Naszej... / przez Ludwika
Pontana... Po Hiszpańsku wprzod wydane ; potym po łacinie
przez iednego tegoż Zakonu Kapłana ; Na koniec na Polski ię-
zyk przetłumaczone. Przez Spowiednika Panien Jarosławskich,
X. Jana Węgrzynkowica, Z pozwoleniem Starszych. – W Jar-
osławiu : w Drukarni Iana Szeligi, 1621. – E. XXV, 60
Kostczanka Anna, Mortęska Magdalena
benedyktyнки
Chełmno, Jarosław
- 361 AUTOR Tytuł
ADRESAT ZAKON KLASZTOR
Puente Louis de la
Rozmyślania O Tajemnicach Wiary Naszej... / przez Ludwika
Pontana... Po Hiszpańsku wprzod wydane ; potym po łacinie
przez iednego tegoż Zakonu Kapłana ; Na koniec na Polski ię-
zyk przetłumaczone. Przez Spowiednika Panien Jarosławskich,
X. Jana Węgrzynkowica, Z pozwoleniem Starszych. – W Wil-
nie : w Drukarni Akademiei Soc[ietatis] Iesu, 1647. – E. XXV, 61
Sapieżyna Teodora
bernardynki
Wilno
- 362 HASŁO Tytuł
ADRESAT ZAKON KLASZTOR
Pustynia
Pustynia Duchowna... : wydana francuskim językiem /
przez iednego Societatis Jesu Kapłana... na polski język...
przełożona... Do druku Podana. – W Kaliszu : w Drukarni
Collegium Societatis Jesu, 1745. – E. XXV, 413
Koźmińska Ludwika
cysterki
Ołobok
- 363 AUTOR Tytuł
ADRESAT ZAKON KLASZTOR
Raciborczyk Walenty
Praktyka duchowna iedney Sługi Bozey : włoskim ięzykiem napisana.
: Przykładem ktorey może ktorakolwiek zakonnica albo zakonna
osoba ćwiczyć się, aby mogła podobać się więcey Iezusowi Chry-
stusowi dusze swoiey Oblubieńcowi barzo pozyteczna y potrzebna
dla odnowienia ducha w zachowaniu Reguły y zycia duchownego
w klasztorach... / Przejrzana y drukowana w Kremonie... ; przełożo-
na na polskie y do druku podana Przez X. Walentego Ratyboriensia...
– [W Krakowie] : w Drukarni Balcera Smieszkowica, 1670. – E. XXVI, 6
Raczyńska Katarzyna
dominikanki
Racibórz

- 364 AUTOR Radymiński Stanisław
TYTUŁ Zwierciadło człowieka chrześcijańskiego / uczynione przez Stanisława z Radymna. – A teraz powtore wydrukowane. – W Lublinie : u Piotra Jaworskiego, 1638. – EBBE
ADRESAT Saporowska Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 365 AUTOR Radziwiłł Albert Stanisław
TYTUŁ Discurs nabożny... : o wystawieniu Naswiętszey Panny... / Przez Albrychta Stanisława Radziwiłła... napisany. – W Wilnie : typis Acad[emia] Soc[ietatis] Jesu, 1635. – Znana jest także edycja z 1636 r. – E. XXVI, 61–62
ADRESAT Radziwiłłówna Krystyna Eufemia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Nieśwież
- 366 AUTOR Radziwiłł Albert Stanisław
TYTUŁ Dyskurs nabożny... : o wystawieniu Naswiętszey Panny... / Przez Albrychta Stanisława Radziwiłła... napisany y teraz powtore Drukiem wydany. – W Krakowie : w Drukarni Łukasza Kupisza, 1650. – E. XXVI, 62
ADRESAT Radziwiłłówna Krystyna Eufemia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Nieśwież
- 367 AUTOR Radziwiłł Albert Stanisław
TYTUŁ Mowa J[aśnie] O[świeconego] Xięcia J[MP] Krzysztofa Radziwiłła Xiążęcia na Birzach y Dubinkach... na pogrzebie... Krzysztofa Sapiehi... w kościele S. Michała PP Zakonnych S. Klary... – Różana : [s.n.], 1632. – E. XXVI, 79
ZAKON bernardyнки
KLASZTOR Wilno
- 368 HASŁO Ray
TYTUŁ Ray niebieski, najsłodsze Jezusa Serce... otworzony... na wieksze zachęcenie wszystkich wiernych dla ich Pozytku duchownego y Wygody Nabożenstwa Rozne nabożeństwa różne... przez też Zakonnice pilnie zebrane... – Powtórnie do druku podany... – [S.l. : s.n.], 1718. – E. XXVI, 116
ADRESAT Szembekowa Ewa
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 369 HASŁO Ray
TYTUŁ Ray niebieski... otworzony w kościele Zakonnic pod tytułem Nawiedzenia Panny Nayswiętszey w Krakowie... nabożeństwa różne przez też Zakonnice pilnie zebrane... – Powtórnie do druku podane... – W Krakowie : w drukarni

- Jakuba Matyasiewicza, 1723. – E. XXVI, 116. –
Uw.: E. notuje edycję w Lublinie w 1761
- ZAKON
KLASZTOR wizytki
Kraków
- 370 HASŁO Regulamen
TYTUŁ Regulamen zakonny : albo konstytucje Panien Zakonnych
Prowincji W.X Litewskiego Świętego Kazimierza zakonu S.
Franciszka, z roznych statutow generalskich i prowincjalskich
i wielu ... dekretów papieskich... zebrane, potym... od Kapituły
Generalskiej w Hiszpanie korygowane... i do zachowania tymże
pannom zakonnym podane... – W Supraślu : w drukarni WW
OO Bazyljanow, 1740. – E. XXVI, 170
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Litwa
- 371 HASŁO Relacya
TYTUŁ Relacya O Łaskawym Obrazie N. Maryi Panny Bolesney w Ko-
ściele WW. Panien Bernardynek w Lwowie na Przedmieściu
Halickim mieszkających. – [S.l. : s.n.], 1764. – E. –
bernardynki
- ZAKON
KLASZTOR Lwów
- 372 HASŁO Replika
TYTUŁ Replika za Sprawą Przewiel. PP. Bernardynek konwentu Miń-
skiego przeciwko W. JP. Maleszewskiemu Skarbnikowi Ziemi
Sochaczews. – [S.l. : s.n., 1778]. – E. XXII, 98
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Mińsk
- 373 HASŁO Replika
TYTUŁ Replika od WW. Leona Maliszewskiego Skarbnika Ziemi Socha-
czewsk. y Marsz. Dworu JO. Xcia JMć korony Polsk. y X. Litt. Pryma-
sa przeciwko WW. PP. Bernardynkom Mińskim y JP. Kazimierzowi
Piotrowskiemu Plenipotentowi. W sprawie W. JP. Leona Male-
szewskiego Skarbnika Ziemi Sochaczewskiej, Marszałka Dworu JO.
Xcia Jmci Prymasa Korony Polsk. i W. X. Litt. przeciwko Pannom
Bernardynkom Mińskim. – [S.l. : s.n., 1783]. – E. XXII, 98
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Mińsk
- 374 AUTOR Robert Bellarmin s.
TYTUŁ O wiecznym Błogosławieństwie y Szczęściu Ktorego zazywaią
Święci y wybrani Bozy w niebie... : Pięcioro Ksiąg... / napisa-
nych przez Roberta Kardynała Bellarmina... ; Przełożone z Ła-
cińskiego na Polskie Przez X. Kaspra Sawickiego... – W Krako-
wie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1617. – E. XII, 446– 447
- ADRESAT Tartłówna Jadwiga
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków

- 375 AUTOR Robert Bellarmin s.
TYTUŁ Piętnaście stopnie: po których czlowiek, zwlaszcza krześcianski
upatruiac Pana boga w stworzeniu rozmaitym, przychodzi
do wielkiej znaiomości iego / opisane przez Roberta kardina-
ła Bellarmina... ; przelozone z facińskiego na polskie przez X.
Kaspra Sawickiego... – W Krakowie: w Drukarni Franciszka
Cezarego, 1616. – E. XII, 449–450
ADRESAT Zebrzydowskie Anna, Gryzelda
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 376 AUTOR Robertson Wilhelm
TYTUŁ Woda na koło szczęśliwej wieczności obrócona : albo kazanie
przy solennym obłóczyn akcie... Urszuli ... Lubomirskiej... w ko-
ściele WW. Panien Zakonnych Nawiedzenia Najsłwieszey
Maryi Panny przy Krakowie będącym / Przez X. Gwilhelma
Robertsona... powiedziane... – W Krakowie : w Drukarni Jana
Domańskiego, 1714. – E. XXVI, 320
ADRESAT Bokum Jan
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 377 AUTOR Rochowicz Stanisław
TYTUŁ Kazanie na rocznicy S. pamięci... Iana Karola Chodkiewicza... /
czynione przez X. Stanisława Rochowicza w Wilnie w ko-
ściele s. Katarzyny... – W Wilnie : w Drukarni Leona Mamoni-
cza, 1622. – E. XXVI, 322
ADRESAT Kuczowska Marianna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 378 AUTOR Rochowicz Stanisław
TYTUŁ Kąpiel duszna Albo ćwiczenie żywota duchownego : Księ-
ga dawna / od iednego zakonnika bogoboynego reguły S.
Benedykta we Włoszech napisana, y tu w Polsce Łacińskim
ięzykiem wydrukowana... przetłumaczona ; Przez X. Stanisława
Rochowicza. – W Wilnie : u Jana Karcana, 1609. – E. XXVI, 322
ADRESAT Dorota z Braunsbergu
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Nieśwież
- 379 AUTOR Rodkiewicz Sylwester
TYTUŁ Królowa cnót... Kunegunda S... kazaniem rannijszym
w kościele PP Starosądeckich Ogłoszona R. 1688 d. 24 lipca /
A teraz... przez X. Sylwestra Koncessa Rotkiewicza... poswieco-
na R. 1689 d. 16 października. – W Krakowie : [s.n.], 1689. –
E. XXVI, 325
ADRESAT Maria Kazimiera
ZAKON klaryski
KLASZTOR Stary Sącz

- 380 AUTOR Roman Tomasz
TYTUŁ Kathalog abo summariusz Zywotow SS. Panien Zakonnych
Ordinis Praemonstratensis / z kroniki... Auberta Mireusa
napisaney y z inszych... autorów wyiety... ; przez... Tomasza
Romana... – W Krakowie : u Szymona Kempiniego, 1615. –
E. XXVI, 351
- ADRESAT Kątska Dorota, Stróżewska Dorota, Wygnańska Agnieszka
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Busko, Imbramowice, Zwierzyniec
- 381 AUTOR Rosignolo Bernardino
TYTUŁ O Cwiczeniu w Chrzescianskiej doskonałości... : Ksiąg Pięcioro
z Pisma Bozego y z Oycow Swietych / przez W. O. Bernardy-
na Rossignoliusza... zebranych. Do których przydane są dwie
Księgi O sprawach cnot Boskich y moralnych... ; z Łacińskiego
w ięzyk polski... przełożone [przez Wojciecha Pakostkę]. –
W Poznaniu : w Drukarnie Jana Wolraba, 1612. – E. XXVI, 369
- ADRESAT Kostczanka Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Chełmno
- 382 AUTOR Rosołecki Łukasz
TYTUŁ Wdzięczność prawdziwa Matce Nayswietszey za dobrodziej-
stwa... z okazji koronacyi Jey obrazu Cudownego w Wilnie
w Kosciele S. Michała R. 1750 dnia 8 września wywiedziona /
Przez X. Łukasza od S. Franciszka Scholarum Piarum Rektora
Wileńskiego. – W Wilnie: w Drukarni Akademii Societatis Jesu,
1751. – E. XXVI, 372
- ADRESAT Radziwiłłowa Brygida
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno
- 383 AUTOR Rostkowicz Marcin
TYTUŁ Wezwanie oblubienic nowych na gody zaczne od Chrystu-
sa Pana do prześwietnego zakonu praemonstratenskiego
na Zwierzyńcu Dnia 14 maia Roku 1623 Za JMX Macieia
Zagórskiego proboszcza tegoż mieyscza / przez... Marcina
Rostkowica tego Zakonu. – W Krakowie : u dziedziców Syne-
neychera, 1623. – E. XXVI, 380
- ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 384 HASŁO Rozporządzenie
TYTUŁ Rozporządzenie solenney ceremonii pogrzebania Nayswięt-
szego ciała M. Boskiej... w kościele WWPP Bernardynek
lwowskich... – We Lwowie : w Drukarni Societatis Jesu, 1769. –
E. XXVI, 426
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Lwów

- 385 AUTOR Rychłowski Franciszek
TYTUŁ Rowność bez pary jedność bez porównania z ziednoczenia
osob... oblubienicy Najsłwiejszej Maryi y S. Jozefa Oblu-
biena Jey : w dzien uroczystosci tegoż... przy odpuszc
zupełnym od... Klemensa XIII w kosciele do nowo erygo-
wanego ołtarza WW. PP. Dominikanek w Bełzie tegoż S.
Patryarchy nadanym w kazaniu ranniejszym pokazana
a potym Fundatorskiemu Imieniowi... Jozefa Cieszkowskie-
go... z nalezyta w wiazaniu Wotow uprzemoscia / przez X.
Franciszka... Rychłowskiego... WW. Panien Zakonnych
tegoż instytutu... wikarego ofiarowana... R. 1764 do druku
podana. – W Zamościu : w Drukarni Akademii Zamoyskiej,
1764. – E. XXVI, 516
ADRESAT Cieszkowski Józef
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Bełz
- 386 AUTOR Rymaszewski Damascen
TYTUŁ Kazanie w dzien uroczystego wystawienia... dwóch ciał
męczeńskich Adaukta y Wiktorii w kościele wileńskim WW.
PP. Wizytek / przez Damascena Rymaszewskiego miane. –
W Wilnie : [s.n.], 1781. – E. XXVI, 531
ZAKON wizytki
KLASZTOR Wilno
- 387 AUTOR Rymiński Jan
TYTUŁ Rozporządzenie solenney ceremonii pogrzebana Najsłwie-
szego ciała M. Boskiej... w kościele WW. PP. Bernardynek
lwowskich... – We Lwowie : w Drukarni Societatis Jesu, 1769. –
E. XXVI, 426
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Busko
- 388 AUTOR Ryniewicz Remigiusz
TYTUŁ Poczęcie szczęścia ludzkiego w Niepokalanym Poczęciu Bo-
garodzicy Panny... w kościele sierpskim panien Zakonnych
Zakonu S. Benedicta oraz przy pierwszym wstepie do tegoż
Zakonu czterech szlachetnych panien pokazane... 1681 8
Decembris... – W Wilnie : w drukarni Societatis Jesu, 1687. –
E. XXVI, 532
ZAKON benedytkynki
KLASZTOR Sierpc
- 389 AUTOR Sadowski Stanisław
TYTUŁ Kazanie na jubileusz... Franciszki Tarłowy Xieni
Zakonu S. Benedykta miane 10 lutego 1755.
– [S.l. : s.n.], 1755. –
E. XXVII, 20
ZAKON benedytkynki
KLASZTOR Sandomierz

- 390 AUTOR Samuel od św. Floriana (Wysocki)
 TYTUŁ Przemowa z kazaniem do WW Jmć Panien Wizytek Warszawskich Przy wprowadzeniu Naśw. Sakramentu do Kosciola Nowego y Solennym Jego poswieceniu Roku 1761 miana : Nayprzewielebniejszy w Bogu Jmci Pannie Ludowice Helenie Zborowski tegoz klasztoru warszawskiego Matce przełożony w dzien uroczystych imienin na wiazanie oddana / Przez X. Samuela Wysockiego od S. Floryana Schol[arum] Piar[um]. – W Warszawie : w drukarni Scholarum Piarum, 1761.– E. XXXIII, 471– 472
- ZAKON wizytki
 KLASZTOR Warszawa
- 391 AUTOR Samuel od św. Floriana (Wysocki)
 TYTUŁ Kazanie w dzień Wniebowzięcia Maryi Roku 1752 Podczas Solenney Beatyfikacji Aktu B. Joanny Franciszki Fremiot de Chantal Pierwszey Matki i Fundatorki Zakonnicy od Nawiedzenia NMP nazwanych w kosciele warszawskim na Konkluzji trzydniowego nabozenstwa miane : Wielmożnemu JMCi Panu Walentemu Łuszczewskiemu podkomorzemu ziemi sochaczewskiej przy Solenney Imienin uroczystosci... na wiazanie oddane. / Przez X. Samuela od S. Floryana Scholarum Piarum kollegium warszawskiego Rektora... – W Warszawie : w Drukarni Kollegium Scholarum Piarum, 1753. – E. XXXIII, 466
- ADRESAT Łuszczewski Walenty
 ZAKON wizytki
 KLASZTOR Warszawa
- 392 AUTOR Sanner Stanisław
 TYTUŁ Niebo ziemskie, anielskie, y Ubostwione w Nayiasniejszy y Slaskiey Monarchini a teras z Bogiem wiecznie kroluiącey Jadwidze S. uznane. : Roku P. 1680 w dzien uroczystości iey, u grobu teyże w kościele Trzebnickim, troygiem kazań pokazane. Wielmożney y Nayprzewielebniejszy ley Mciey Pannie, P. Chrystynie z Wierzbna Pawlowskiej ksieni trzebnickiey y przewielebnym w Chrystusie Ich Mciom Pannom, Pannom S. Zakonu Cystercyenskigo w klasztorze trzebnickim oddane / przez Stanisława Sannera, S. Filipa Kongregacyi... – Drukowane w Lesznie : w drukarni Michała Buk, 1681. – E. XXVII, 76–77
- ADRESAT Pawłowska Krystyna
 ZAKON cysterki
 KLASZTOR Trzebnica
- 393 AUTOR Sanner Stanisław
 TYTUŁ Vivanda niebieska w Naswiętzym Sakramencie Ciała y Krwi P. Jezusowey, y w perlach drogich cnot Jadwigi Świętey dusze posilająca na zbawienny prowiant prawowiernym : w bazylice

- trzebnickiej pieciorgiem kazań podana. Przydane do tego kazania miodem i mlekiem słodniejącego Bernarda S... teraz... Christine Chrabiance z Wierzbna Pawlowskiej, Abbatisie trzebnickiej... Annie Jemiolkowskiej, prioris... Konstancyi... Leszczynskiej... subprioris i całemu Wielmożnych, Przewielebnych Oblubienic Chrystusowych Świętego Cistercu Trzebnickiego zgromadzeniu / przez Stanisława Sannera... Duchownym upominkiem praesentowana... – W Lesznie : drukował Michal Buk, 1692. – E. XXVII, 77–78
- ADRESAT Pawłowska Krystyna
ZAKON cysterki
KLASZTOR Trzebnica
- 394 AUTOR Sapecki Cyprian
TYTUŁ Kalendarz niebieski na każdy rok służący : z przykładów y Zywotow SS zebrany teraz wierszem polskim Nayprzewielebniejszey I. Mści Pannie Małgorzacie Mariannie Rapsztynskiej, Xieni Prześwietnego Konwentu Zwierzynieckiego Zakonu S. Norberta / przez W.X. Cypriana Sapeckiego STD Kaznodzieię Kathedralnego Krakowskiego... na ten czas przeora Konwentu SS. Troyce Zakonu Kaznodziejskiego Przypisany y do Druku Podany. – [S.l. : s.n.], 1722. – E. XXVII, 83
- ADRESAT Rabsztyńska Marianna
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 395 AUTOR Sapecki Cyprian
TYTUŁ Popis generalny Zakonu Premonstratenskiego Przed Bogiem y Niebem przy doroczney Uroczystosci... Norberta S. w kościele PP. Panien Teyze reguly Klasztoru Zwierzynieckiego odprawiony... Mikołaiowi Łukoskiemu... proboszczowi Zwierzynieckiemu... na wiazanie w Roku Pańskim 1715 w dzien Patrona sw. ofiarowany / przez... Cypryana Sapeckiego Dominikanina... – W Krakowie : w drukarni Franciszka Cezarego, 1715. – E. XXVII, 84
- ADRESAT Łukowski Mikołaj
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 396 AUTOR Sarbiewski Maciej
TYTUŁ Laska marszałkowska na pogrzebie... Stanisława Sapiehi... w Wilnie w kościele S. Michała Panien Zakonnych s. Klary fundowanem y nadanem od... Leona Sapiehi... wystawiona / przez X. Macieia Kazimierza Sarbiewskiego... – Vilnae : Typis Academia Societatis Iesu, 1635. – E. XXVII, 125–126
- ADRESAT Sapieha Kazimierz Lew
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno

- 397 AUTOR Sarbiewski Stanisław
TYTUŁ Droga do nieba, / którą... Stanisław na Sarbiewie Sarbiewski...
corce swojej... Katarzynie Teresie z tegoż Sarbiewa Sarbiew-
skiej... w zakonie Brygidy świętej pod Reguła Salwatora...
pokażał. – W Zamościu: W Drukarni Akademickiej, 1663. –
E. XXVII, 136
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Lublin
- 398 AUTOR Sawicki Karol Piotr
TYTUŁ Krzywda Po wzgardzonym dla Boga świecie... : Annie Ludowice
Rzewuski xieni konwentu lwowskiego Reguły Benedykta Świę-
tego Przy Solenney na tenże Urząd Konsekracyi... w Symbolach...
oddana / Przez X. K[arola] P[iotra] S[awickiego] S. J. Z Pozwole-
niem Starszych, 1730 23 Lipca. – We Lwowie : [s.n.], 1730. –
E. XXVII, 165–166
- ADRESAT Rzewuska Ludwika
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Lwów
- 399 AUTOR Scupoli Lorenzo
TYTUŁ Woyna duchowna / W. O. Laurentiusa Scupuli... : Do Polski
wprowadzona y przypisana Wielmozney y Przewielebney
w Chrystusie Panu, ley Mości Pannie Annie z Sztembeku
Kostczance Xieni y Świętobliwemu Panienskiemu Zgroma-
dzeniu Reguły Benedykta Świętego Klasztoru Jarosławskiego.
Przewielebnym y Wielbnym Ich Mosciom Pannom Zakonnym
pod znakiem Benedykta S. tak w Koronie Polskiej, iako W.X.L.
duchownie woiiącym zalecona / przez X. Deodata Nersesowic-
zicza, penitentiarza Ich MM PP Zakonnych Reg. S. Bened.
w Klasztorze Jarosławskim. – W Zamościu : [w drukarnii
Akademii], 1683. – E. XXVII, 319
- ADRESAT Kostczanka Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Jarosław
- 400 AUTOR Scupoli Lorenzo
TYTUŁ Woyna Duchowna : Albo Nauka do doskonałego zwycięstwa
samego siebie Prowadząca... / Od X. Deodata Nersesowicza,
Spowiednika Ich Mćiow Panien Jarosławskich Reguły S. O. Be-
nedykta, na Polski ięzyk Przełożona... Do Polski wprowadzona:
y przypisana... Annie z Sztemberku Kostczance, Xieni: Y świą-
tobliwemu Panieńskiemu Zgromadzeniu reguły Benedykta
Świętego klasztoru Jarosławskiego: Przewielebnym... Pannom
Zakonnym, pod znakiem Benedykta S... zalecona... / przez X.
Deodata Nersesowicza, penitentiarza Ich MM PP Zakonnych
Reg. S. Bened. w Klasztorze Jarosławskim y za dozwoleciem
Starszych w Roku 1683 do Druku Podana. – Teraz zaś... Nowo-
Przedrukowana. – W Lublinie : w Drukarni J.K. Mći Collegium
Societatis Jesu, 1746. – E. XXVII, 320

- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kostczanka Anna
benedyktynki
Jarosław
- 401 AUTOR
TYTUŁ
- Scupoli Lorenzo
Woyna Duchowna : Albo Nauka do doskonałego zwycięstwa samego siebie Prowadząca... / Od X. Deodata Nersesowicza, Spowiednika Ich Mćiów Panien Jarosławskich Reguły S. O. Benedykta, na Polski ięzyk Przełożona... Do Polski wprowadzona: y przypisana... Annie z Sztemberku Kostczance, Xieni: Y świętobliwemu Panieńskiemu Zgromadzeniu reguły Benedykta Świętego klasztoru Jarosławskiego: Przewielebnym... Pannom Zakonnym, pod znakiem Benedykta S... zalecona... / przez X. Deodata Niersesowicza, penitentiarza Ich MM PP Zakonnych Reg. S. Bened. w Klasztorze Jarosławskimy za dozwoleciem Starszych w Roku 1683 do Druku Podana .- A teraz w polskim ięzyku ... przedrukowana. - W Wilnie : w Drukarni Akademickiey Societatis Jesu, 1759. - E. XXVII, 320
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kostczanka Anna
benedyktynki
Jarosław
- 402 AUTOR
TYTUŁ
- Scupoli Lorenzo
Woyna duchowna : Albo Nauka do doskonałego zwycięstwa samego siebie Prowadząca... / Od X. Deodata Nersesowicza Spowiednika... Panien Jarosławskich Reguły S. O. Benedykta na polski ięzyk przełożona... - Teraz zaś w Roku 1761 Nowo przedrukowana. - W Lublinie : w Drukarni JKM Collegium Societatis Jesu, 1761.- E. XXVII, 320
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kostczanka Anna
benedyktynki
Jarosław
- 403 AUTOR
TYTUŁ
- Scupoli Lorenzo
Woyna duchowna : Albo Nauka do doskonałego zwycięstwa samego siebie Prowadząca... / Od X. Deodata Nersesowicza Spowiednika... Panien Jarosławskich Reguły S. O. Benedykta na polski ięzyk przełożona... - Teraz zaś w Roku 1761 Nowo przedrukowana. - W Wilnie : w Drukarni Akademickiey Societatis Jesu, 1761.- E. XXVII, 320
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Kostczanka Anna
benedyktynki
Jarosław
- 404 AUTOR
TYTUŁ
- Serwan Paschalis
Kazanie na obłuczynach sześciu panien... Rozalii Tomaszewski... Anny Woycicki... Agnieszki Kasprzycki... Heleny Wodzin-ski... Teresy Weberowny... Honoraty Zakrzewski w kościele PP Benedyktynek w Staniątkach Dnia 20 sierpnia RP 1797 / Przez... Paschalisa Serwana... miane... Helenie Scholastyce Ogrodzki

- Xieni na Imieniny ofiarowane... – W Krakowie : [s.n.], 1798. – E. XXVII, 400
Ogrodzka Helena Scholastyka
benedyktynki
Staniątki
- 405 ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
AUTOR
TYTUŁ
Siarkiewicz Antoni
Miecz sprawiedliwości Boskiej... kaznodziejską pracą... oddany... / od... Antoniego Siarkiewicza... – We Lwowie : w Drukarni Collegium Soc[ietatis] Jesu, 1718. – E. XXVII. – E. XXVIII, 5
Skarbek Jan
benedyktynki
Lwów
- 406 ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
AUTOR
TYTUŁ
Siarkiewicz Antoni
Tryumf ... przy solennym do Zakonu Najświętszego Sakramentu ingresie... Zofii Cetnerowny... ogłoszony... / od... Antoniego Siarkiewicza... – We Lwowie : w Drukarni Brackiey SSS. Troycy, 1717. – E. XXVIII, 6
sakramentki
Lwów
- 407 ZAKON
KLASZTOR
AUTOR
TYTUŁ
Sieciński Jan
Brama niebieskiej Chwały przez proces z Swiatem, swietey Swietego Zakonu gorliwosci : dla JW. Imci Panny Maryanny Hrabianki Krasickiey Chorazanki nadwornej WXL wstępuiacey do Klasztoru... Panien Wizytek Przy solennym obłoczyn akcie otworzona, pilna Przeswietney Familii Straża obwarowana a na honor JW. Iana hrabi de Bibersztein z Siecina na Krasiczyne Krasickiego... godnego godney Oycy Cory, samym nieśmiertelnosci wiekom w Lublinie w kosciele Tychze WW. Panien kaznodziejską pracą wystawiona / przez W.X. Iana Nepomucena Siecinskiego Prowincyi Polskiej Dominikanina... do druku podana. – [W Poczaiowie] : w Drukarni Monasteru Poczaiowskiego Zakonu Swietego Bazylego, 1760. – E. XXVIII, 11
Krasicki Jan
wizytki
Lublin
- 408 ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
AUTOR
TYTUŁ
Sieklucki Michał
Cwiczenia Duchowne na dziesięć dni kolekcji dla zakonnych Bogu poświęconych panien zażywania. / Napisane y zebrane przez W. X. Michała Siekluckiego... Do druku podane... 1718. Z Dozwoleniem Starszych. – W Sandomierzu : Collegii Societatis Jesu, 1718. – E. XXVIII, 18
Myszkowska Anna z Lubomirskich
zakonnice
Rzeczypospolita

- 409 AUTOR Siewierski Florian
TYTUŁ Cud swiату y niebu wzgardzeniem doczesnego szczęscia
osobliwy : przy solennych obloczyn ceremoniach... Doroty
Rychlowskiej chorażanki sieradzkiej... : z katedry kazno-
dzieyskiej w kościele WW. Panien Zakonnych Dominikanek
Piotrkowskich licznie zgromadzonemu Audytorowi Ogłoszony
/ przez... Floryana Siewierskiego Zakonu Kaznodzieyskiego...
Roku ... 1722 Dnia z Sierpnia do Druku podany... – W Warsza-
wie : w drukarni Scholarum Piarum, 1722. – E. XXVIII, 83–84
ADRESAT Rychłowski Stanisław, Anna
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Piotrków
- 410 AUTOR Siewierski Florian
TYTUŁ Przewodnik doskonały Iacek S. Odrowąż : Korony Polskiej
osobliwy Patron. Wielmożeney... Katarzynie Rychłow-
skiej... Pod Jarzmo Zakonne za Chrystusem idacey,
Nie mylna do Nieba droge pokazuiący : Przy doroczney
uroczystosci swoiey z Ambony Kaznodzieyskiej w Koscie-
le WW Panien Zakonnych Dominikanek Piotrkowskich
licznie zgromadzonemu Audytorowi Pokazany. / Przez...
Floryana Siewierskiego... w kosciele Piotrkowskim Swietey
Doroty Koznodzieię Ordynaryusza... do druku Podany... –
W Warszawie : w Drukarni Scholarum Piarum, 1722. –
E. XXVIII, 84
ADRESAT Rychłowski Michał
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Piotrków
- 411 AUTOR Simplicjan Paweł
TYTUŁ Szafarnia obrokow duchownych... / Przez... Pawła Simplicyana
napisana... – W Krakowie : u Wdowy Jakuba Siebeneyche-
ra, 1605. – E. XXVIII, 109
ADRESAT zakonnice
ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 412 AUTOR Simplicjan Paweł
TYTUŁ Szafarnia obrokow duchownych... / Przez... Pawła Simplicy-
ana napisana y od niegoż z pilnością znowu poprawiona... –
W Krakowie : w Drukarniey u Dziedzicow Jakuba Siebeney-
chera, 1622. – E. XXVIII, 109
ADRESAT zakonnice
ZAKON zakonnice
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 413 AUTOR Sitański Franciszek
TYTUŁ Pszczołka w Bursztynie : to iest Dorotha S. w imieniu
swoim pokazana sluchaczom w dzien iey własny, w Klasz-
torze zwierzynieckim przy Krakowie y Panien Zakonu S.

- Paemonstratenskiego. / Przez W.O. Franciszka Zamoscena Zakonu Franciszka S. de Observantia... w Krakowie na ten czas profesora Roku Pańskiego 1627 dnia 6 lut. – [S.l. : s.n.], 1627. – E. XXVIII, 119
- ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 414 HASŁO Skarb
TYTUŁ Skarb serdeczny dusze pragnącej miłować Boga y iemu służyć : to iest rozne nabożeństwa y akty... / z różnych autorow zebrane... do druku podane przez Zakonnice Nawiedzenia Nayswietszey Panny Maryi = Tresor de la devotion intime d'une Ame, qui desire aimer et servir Dieu : c'est a dire diverses prieres et actes... / tirees de divers Auteurs... donne a imprimer par les Religieuses de la Visitation Sainte-Marie. – W Warszawie : w Drukarni IKM w Collegium OO. Scholarum Piarum, 1701. – E. XXVIII, 128
- ADRESAT Branicka Krystyna
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 415 AUTOR Skrobkowicz Jan
TYTUŁ Korab na morzu... Iakuba Zadzika biskupa krakowskiego... pokazany z ambony w kościele świętej Agnieszki na exequiach nieboszczykowskich Dnia 2 maia Roku 1642 / przez X. Ludwika Skrobkowica... a potym w druk podany... – W Krakowie : w Drukarni Andrzejia Piorkowczyka, 1642. – E. XXVIII, 198
- ADRESAT Zadzikówna Teresa
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Kraków
- 416 AUTOR Skrobkowicz Jan
TYTUŁ Peregrinacya szczęśliwa dwoch biskupow wielkich... : dwoiem kazaniem pogrzebowym ogłoszona / przez X. Ludwika Skrobkowica... – W Warszawie : w Drukarni Piotra Elerta, 1644. – E. XXVIII, 198. – Zawiera: Peregrinacya po morzu to iest Korab godney pamięci... Iakuba Zadzika
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Kraków
- 417 AUTOR Sobolewski Stanisław
TYTUŁ Pamiatka konsekracyi w Bogu Nayprzewielebniyszey Jmci Panny Anny Wołłowiczowney Xieni klasztoru Wilenskiego Zakonu S. Benedykta : kazaniem w Roku 1760 mianym ogłoszona... – W Wilnie : w Drukarni XX Bazyljanow, 1760. – E. XXVIII, 376
- ADRESAT Wołłowiczówna Anna
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Wilno

- 418 AUTOR Sobolewski Stanisław
TYTUŁ Pamiątka konsekracji w Bogu Nayprzewielebniejszey Jmci Panny Anny Wołowiczowney Xieni klasztoru Wilenskiego Zakonu S. Benedykta : kazaniem w Roku 1762 mianym ogłoszna. – Teraz zas w Roku 1762 przez należyłą rekognicya Jasnie Wielmożnego domu Wollowiczow y przez wdzięczność drukiem ponowiona. – W Wilnie : w Drukarni XX Bazyljanow, 1762. – E. XXVIII, 376
- ADRESAT Wołowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 419 AUTOR Sokolińska Konstancja
TYTUŁ Skarbnica niebieska : z dawna y temi czasy iasniey otwarta przy obrazie Bogarodzice Maryey Panny w kosciele Michała świętego w Wilnie Panien zakonnych Zakonu Franciszka Fundacyi Sapieżynskiej codziennemi iawnemi autentycznymi cudami ubogacona. Ku pociesze duszney wiernych Chrystusowych na swiat wydana. – W Wilnie : w Drukarni Societatis Iesu, 1671. – E. XXVIII, 132
- ADRESAT Naruszewiczowa Teodora
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno
- 420 AUTOR Sosnowicz Mikołaj Ambroży
TYTUŁ Modlitwy na przygotowanie się do Świętey Spowiedzi y Komunii / przez ś.p. Mikołaja Ambrożego Sosnowicza Spowiednika Klasztoru Norbertanek w Żukowie napisane a teraz dla pożytku wiernych Chrystusowych przedrukowane. – [S.l. : s.n.], 1681. – E. XXIX, 86. – Por. Pamiątka drogiey przed okolicznością Pańską śmierci w Panu Chrystusie J. M. X. Mikołaja Sosnowicza Surrogata Officjała Gdańskiego, spowiednika, panien zakonnych pod regułą Norberta, w klasztorze Żukowskim zostających, od jednego z kapłanów napisana 1682
- ZAKON norbertanki
KLASZTOR Żukowo
- 421 HASŁO Sposób
TYTUŁ Sposob ceremoniy, Które się odprawiają przy Obłóczynach y Profesyey Panien Zakonnych Nawiedzenia Nayświętszey Panny Maryey. – W Krakowie : w drukarni Akademickiey, 1682. – E. XXIX, 129
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Rzeczpospolita
- 422 HASŁO Sposób
TYTUŁ Sposob ceremoniy, Które się odprawiają przy Obłóczynach y Profesyey Panien Zakonnych Nawiedzenia Nayświętszey Panny Maryi. – We Lwowie : w drukarni Pawła Golczewskiego, [po 1735]. – E. XXIX, 129
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Rzeczpospolita

- 423 HASŁO Sposób
TYTUŁ Sposob ceremoniy, Które się odprawuią przy Obłóczynach y Profes-
syej Panien Zakonnych Nawiedzenia Nayświętszey Panny Maryey. –
We Lwowie : drukarni Pawła Golczewskiego, [ok. 1739]. – E. XXIX, 129
ADRESAT Franciszka Amata de Thelis
ZAKON wizytki
KLASZTOR Lublin
- 424 HASŁO Sposób
TYTUŁ Sposob nabozenstwa ku czci y wysławieniu Opatrzności Boskiej :
ktorey arcybractwo od... Klemensa XI Kosciółowi S. Katarzyny Wie-
lebnych Panien Benedyktynek w Wilnie nadane y od... Konstantego
Bzrostowskiego... przyiete... wychodzący. – W Wilnie : w Drukarni
JKM y Rzeczypospolitey u XX Scholar[um] Piar[um], 1780. – E. –
benedytnki
ZAKON Wilno
KLASZTOR
- 425 HASŁO Sprawa
TYTUŁ W sprawie W.JP. Leona Maleszewskiego Skarbnika Ziemi Socha-
czewskiej, Marszałka Dworu JO.Xcia Jmci Prymasa Korony Polsk.
i W.X.Litt. przeciwko Pannom Bernardynkom Mińskim. –
[S.l. : s.n., 1785]. – E. XXII, 98
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Mińsk
- 426 AUTOR Starczewski Leonard
TYTUŁ Ordynarz albo porządne opisanie, według którego Panny Zakon-
ne Nowicye... w Zakonności albo karności zakonnej ćwiczone być
maią. / Zebrany Z rozmaitych authorow... – W Lublinie : w Drukarni
Pawła Konrada, 1633... – E. XXIX, 182–183
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Rzeczypospolita
- 427 AUTOR Szamotulski Benedykt
TYTUŁ Rzeka zywota wiecznego która... / wyprowadził X. Benedict
Szamotulski... na pogrzebie... Mariny z Rzeczce Węglinskiej
w kościele Krasickim... – W Lublinie : w Drukarnia Iana Wieczor-
kowica, 1651. – E. XXX, 193
ADRESAT Rzeczyska Urszula
ZAKON brygidki
KLASZTOR Lublin
- 428 AUTOR Szaster Wincenty
TYTUŁ Uroczyste powinszowanie w dzień Imienin... Marcjannie
Wawelski Zgromadzenia S.M.K. konwentu krakowskiego...
xieni oświadczone, a na dowód niewygastey wdzięczności...
do druku podane. – [S.l. : s.n.], 1776. – E. XXX, 213
ADRESAT Wawelska Marcjanna
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków

- 429 AUTOR Szczaniecki Stefan
TYTUŁ Kazanie na Professii zakonney niegdy... Franciszki... Wielopolskiej, generalowej Malopolskiej... : teraz Przewielebney w Chrystusie Panu Panny Zakonney S. Franciszka Patryarchy w kosciele krakowskim S. Andrzeia przeswieznego konwentu tegoz zakonu serafickiego / miane od X. Stafana Szczanieckiego... w niedziele przedmiesopustna Roku 1718 dnia 20 Lutego. – W Karakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1718. – E. XXVII, 323
- ADRESAT Wielopolscy Franciszek, Anna
ZAKON klaryski
KLASZTOR Kraków
- 430 AUTOR Szczygielski Stanisław
TYTUŁ Aprobacya obrazu N.P. Maryi cudownego w Wilnie w kościele ś. Michała. – Wilno : [s.n.], 1670. – E. XXX, 232
- ZAKON bernardynki
KLASZTOR Wilno
- 431 AUTOR Szydłowski Stanisław
TYTUŁ Diariusz : albo codzienne nabożentwo rospamiętywana i tajemnic gorzkiej Meki Panskiej w ranach naswieztzch Jezusowych na wszystkim post Pannom Zakonnym Torunskim y innym ludziom nabożnym... od W.O.X. Stanisława Szydłowskiego Spowiednika Podane. – W Toruniu : [s.n.], 1650. – E. XXX, 322
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Toruń
- 432 AUTOR Szydłowski Stanisław
TYTUŁ Ognista kolumna : skarb serdeczny nabożentwa gorace[go] w którym się akty ogniste miłości ku Bogu z modlitwami zawieraia dla panien zakonnych i innych ludzi nabożnych od W.O.X. Stanisława Szydłowskiego spowiednika. – Znowu wydany... – W Toruniu : [s.n.], 1646. – E. XXX, 322
- ADRESAT Kiszczanka Zofia
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Toruń
- 433 AUTOR Szydłowski Stanisław
TYTUŁ Sapientia : albo życia zakonnego Mądrych Panien Jezusowi Poslubionych Zwierciadło. Spowinszowaniem Mądrości Niebieskiej Corkom Duchownym Wystawione / od W.O.X. Stanisława Szydłowskiego... 17 Grudnia 1645. – [S.l. : s. n.], 1645. – E. XXX, 322. – Wg E. tworzy część druku Teresa św. *Obyczaje chwały godne...*, 1690
- ADRESAT Piwnicka Elżbieta
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Toruń

- 434 AUTOR Szydłowski Stanisław
TYTUŁ Zwierciadło życia zakonnego... córkom duchownym... / od Stanisława Szydłowskiego wystawione... – [S. l. : s.n.], 1645 benedyktyнки
ZAKON Toruń
KLASZTOR
- 435 AUTOR Szymid Klemens
TYTUŁ Ogród rokoszy Najświętsza Marya Panna... Salomei Hebdowney... Zakonu S. Klary w klasztorze S. Andrzeja w Krakowie Xieni na powinszowanie... / przez... Klemensa Szymida... – W Krakowie : w Drukarni Stachowicza, 1758. – E. – Hebdówna Salomea
ADRESAT klaryski
ZAKON Kraków
KLASZTOR
- 436 AUTOR Teleszyński Wawrzyniec
TYTUŁ Żywot Wielebney Sługi Bożey Bronisławy z Odrowążów Prandocianki... różnemi wykładami z rozmaitych pisarzy pobranemi objaśniony i dalszemi wiadomościami rozszerzony... – W Krakowie : w Drukarni Ignacego Crebla, 1789. – E. XXXI, 80–81 Otfinowska Magdalena
ADRESAT norbertanki
ZAKON Zwierzyniec
KLASZTOR
- 437 AUTOR Teresa z Ávili s.
TYTUŁ Obyczaje chwaly godne : ktore się w siostrach naszych nowicyuszkach karmelitankach bossych zachowuią z różnych nauk y świadectw S. Matki N. Teresy y Fundatorki zebrane : A dla pożytku większego na prośbę tychże siostr Nowicyuszek konwentu warszawskiego do Druku podane... – W Krakowie : w Drukarni Ferdynanda Schreibera, 1690. – E. XXXI, 108 karmelitanki bosc
ZAKON Warszawa
KLASZTOR
- 438 AUTOR Tłuczyński Ignacy
TYTUŁ Ray Panieński : w którym się rozkwitaią śliczne zbawienne kwiaty... : to iest Cnoty święte... Za dozwoleciem Starszych Otworzone... – W Krakowie : w Drukarni Schedlow, 1682. – E. XXXI, 179 Daniłowiczówna Magdalena
ADRESAT benedyktyнки
ZAKON Lwów
KLASZTOR
- 439 AUTOR Tomás de Jesús
TYTUŁ Modlitwy wnetrzney Droga krotka y bezpieczna / Od... Tomasza a Jesu napisana. Z łacińskiego na polskie przetłumaczona... – W Wilnie : w Drukarni S. Troycy Oycow Bazylianow, 1640. – E. XXXI, 201 Pacowa Anna
ADRESAT karmelitanki
ZAKON Wilno
KLASZTOR

- 440 AUTOR Tomás de Jesús
TYTUŁ Modlitwy wewnętrznej Droga krótka y bezpieczna / Od... Tomasa a Jesu napisana. Z łacińskiego na polskie przetłumaczona...
– W Poznaniu : w drukarni Kolegium Societatis Iesu, 1679. – E. XXXI, 201
- ADRESAT Brzezinska Teresa Magdalena
ZAKON karmelitanki bosc
KLASZTOR Poznań
- 441 AUTOR Tomasz z Akwinu s.
TYTUŁ Medytacje z Anielskiej Nauki Świętego Tomasza... Wzięte... / Przez Wielebnego X. Antonina Massoulie Zakonu Kaznodziejskiego. Nayprzod z Francuzkiego Języka na Włoski A teraz z Włoskiego na Polski Przetłomaczone. – W Krakowie : w Drukarni Akademickiej, 1795. – E. XXXI, 193
- ADRESAT Otfinowska Magdalena; Szczepanowska Eleonora
ZAKON norbertanki; klaryski
KLASZTOR Zwierzyniec; Kraków
- 442 AUTOR Tupalski Mikołaj
TYTUŁ Kazania, z których pierwsze przy złożeniu ciała Jerzego Wołłowicza... drugie zaś na pogrzebie Elżbiety... Wołłowiczowej... w kościele Benedyktynek wileńskich... – W Wilnie : [s.n.], 1769. – E. XXXI, 201
- ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Wilno
- 443 AUTOR Tupalski Mikołaj
TYTUŁ Kazanie podczas obłóczyn Bogumiły Mirskiej... – W Wilnie : [s.n.], 1769. – E. XXXI, 388
- ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Wilno
- 444 AUTOR Turrecremata Jean
TYTUŁ W.O. y P. Jana z Turecrematu, kardynała S. Sixta na świętego Benedikta Opata Regułę wykład. – W Krakowie : w Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1607. – E. XXXI, 412–413
- ADRESAT Opaliński Jędrzej
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Chełmno
- 445 AUTOR Urbański Sebastian
TYTUŁ Dziarydn praemonstratenskimy : liliami woniejący... Zofiey... Urbańskiej... konwentu Zwierzynieckiego xieni rozkwitły a przy doroczney festu świętej Patronki rewolucyi / od życzliwego brata... rytmem oyczystym otworzony... – W Krakowie : w drukarni Macieja Schedla, 1704. – E. XXXII, 62
- ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec

- 446 AUTOR Ursowita Błażej
TYTUŁ Sposób y nauka duchowna czytania ksiąg nabożnych y roz-
myślenia, do postępuku duchownego : tak zakonnym iako
y świetckim ludziom barzo służąca y potrzebna / z łacińskich
ksiąg zebrana y na polski przez X. Błażeia Ursowitę Zakonu
prześwietnego Pręmonstrateńskiego przełożona y do druku
podana. – W Krakowie : w Drukarni Macieia Andrzeiowczy-
ka, 1627. – EBBE
- ADRESAT Kątska Dorota
ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 447 HASŁO Uwagi
TYTUŁ Uwagi w interessie WW. Panien Brygidek Konwentu Gro-
dzieńskiego przez Resolucyą Rady Nieustaiącej do Stanow
odesłanym. – [S.l. : s.n., 1785]. – E. XIII, 384
- ZAKON brygidki
KLASZTOR Grodno
- 448 HASŁO Waga
TYTUŁ Waga miłości Pana Jezusa ku ludzkemu narodowi
a naszey ku niemu niewdzięczności : to iest rozmysla-
nia na Święto Naysłodszego serca iego... / Dla pozytku
y zachęcenia do goretszey Miłości Serca Pana Jezuso-
wego dusz pobożnych z rozných mieysc Pisma Świętego
Zebrane y do druku podane przez Zakonnice Nawiedze-
nia Nayświetszey Panny Klasztoru Krakowskiego Roku
Panskiego 1719. – W Warszawie : w Drukarni Scholarum
Piarum, 1719. – E. XXXIII, 146
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 449 AUTOR Walenty, dominikanin
TYTUŁ Przykład zbawienny wszelakim płci białogłowskiej osobom,
żywot św. Izabeli... / przez iednego... spowiednika panien zakon-
nych S. Dominika... – W Krakowie : w drukarni Schedla, 1688. –
E. XXXII, 164
- ADRESAT Piotrowska Izabela
ZAKON dominikanki
KLASZTOR Gródek
- 450 AUTOR Walknowski Władysław
TYTUŁ Mowa... Władysława Walknowskiego, kanonika katedral-
nego poznańskiego... na postrzyżnach... Ludwiki Kowal-
ski... w Poznaniu dwudziestego dnia Października R. 1755
miana. – W Poznaniu : w drukarni Societatis Jesu, 1755. –
E. XXXIII, 178
- ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Poznań

- 451 HASŁO Wesele
TYTUŁ Wesele w ubogim domu nayiaśniejszemu Panu na górze Tabor przemienionemu, przy introdukcji bractwa z kollegiaty Poznańskiej ś. Maryi Magdaleny do kościoła W.W.P.P. Klarysek zakonu O.S. Franciszka w R. P. 1753 dnia 18 marca od naywyższego pasterza Benedykta XIV łaskawie pozwolonego / za protekcją W.J.P. Karola Modlibowskiego z serc temusz panu poddanych wystawiony y różnym nabożeństwem dla ukontentowania pobożnych affektów chrześciańskich przyozdobiony a W. J. Pani Katarzyny Młodeckiej chorążyny Lubaczewskiej nakładem do druku podany. – [S.l. : s.n.], 1756. – E. XXII, 41. – Uw. E. podaje tytuł Majestat
- ADRESAT Młodecka Katarzyna
ZAKON klaryski
KLASZTOR Poznań
- 452 AUTOR Węgrzynkowic Jan
TYTUŁ Posag to iest Zbior rzeczy kosztowniejszych, y osob świętobliwszych Zakonu S. Oyca Benedykta ... : na kształt kroniki, laty y rokami porządnie objaśniony... Część Pierwsza... / spisana albo raczey przepisana Przez Spowiednika Panien Jarosławskich X. Iana Węgrzynkowica Bobowczyka... – W Jarosławiu : Z Drukarni Iana Szeligi, 1623. – E. XXXIII, 305–306
- ADRESAT Mortęska Magdalena, Kostczanka Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Jarosław
- 453 AUTOR Węgrzynkowic Jan
TYTUŁ Summarius Przykładnych Dzieiow u osob świętobliwych. Ktorymi Zakon Benedykta S. przez trzysta lat... iaśniał z Chronistow y Autorow wagi wielkiej zebrany / Przez Spowiednika Panien Jarosławskich X. Iana Węgrzynkowica Bobowczyka... – W Jarosławiu : W Drukarni Iana Szeligi, 1623 [i.e. 1624]. – E. XXXII, 307
- ADRESAT Derśniakowa Katarzyna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Jarosław
- 454 AUTOR Wituński Augustyn
TYTUŁ Radosny Grob... Alexandra Mossalskiego... Na kazaniu Pogrzebowym w Kownie w Kościele Trojcy swietey Panien Zakonnych Franciszka świętego... wystawiony / Przez X. Augustyna Witunskiego... – [S.l. : s.n.], 1643. – E. XXXIII, 135
- ADRESAT Mossalska Apolonia
ZAKON bernardynki
KLASZTOR Kowno

- 455 AUTOR Włocki Jan Franciszek
TYTUŁ Doskonalosc dobroci w czworako odmiennym życia stanie nieodmieniająca się : to iest kazanie podczas solennego beatyfikacyi aktu Wielebney Slugi Bozej B. Joanny Franciszki Fremiot de Chantal Zakonnicy Nawiedzenia Najswiętszey Maryi Panny pierwszej Matki y fundatorki / miane przez X. Jana Franciszka... Włockiego, Scholarum Piarum kaznodzie w kosciele Wielebnych Panien Wizytek konwentu krakowskiego... – W Krakowie : w Drukarni Adama Kleina, 1752. – E. XXXIII, 170
- ADRESAT Szczuczyna Elżbieta
ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 456 AUTOR Włocki Jan Franciszek
TYTUŁ Obiawienie Tajemnic Łask y Dobrodziejstw... : Kazanie na uroczystość Serca Jezusowego miane w Kościele WWych Panien Wizytek Konwentu Krakowskiego... / przez X. Jana Franciszka... Włockiego... – W Krakowie : w Drukarni Michała Josefa Antoniego Dyaszewskiego, 1754. – E. XXXIII, 173
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Kraków
- 457 AUTOR Włocki Jan Franciszek
TYTUŁ Światło na objaśnienie narodów... przy solennym akcie professyi...Franciszki Olędzkiej... w kościele Wielebnych Panien Benedyktynki produkowane... – W Wilnie : w Drukarni Akademickiej Societatis Jesu, 1728. – E. XXXIII, 175
- ADRESAT Szemiotowa Teresa
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 458 AUTOR Wołłowicz Jerzy
TYTUŁ Posilek ranny w kazdym momencie gotowy dla zgłodnialey grzesznikow duszy kondementem zbawienia aż do zupełnego nasycenia zaprawiony : z roznych seraficznej miłości Boskiej aktow zebrany z przydaniem różnego nabożenstwa. – Roku tysiac siedemset siedemdziesiątego szostego przedrukowany. – W Wilnie : w drukarni Scholarum Piarum, 1776. – E. XXXIII, 278
- ADRESAT Wołłowiczowa Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 459 AUTOR Wołłowiczówna Anna
TYTUŁ Do Wielmozney w Bogu Nayprzewielebnieyszey Jey mość Panny... – [S.l : s.n.], 1774. – E. –
- ADRESAT Wołłowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno

- 460 AUTOR Wołowiczówna Anna
TYTUŁ Do Imci Panny Anny Wołowiczówny... Xieni z okoliczności rocznicy elekcyi na swój urząd... – W Wilnie: [s.n.] 1779. – E. –
- ADRESAT Wołowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 461 AUTOR Wołowiczówna Anna
TYTUŁ Wielmożney w Bogu Nayprzewielebnieyszey Jeymci Pannie... wiersz... – [S.l. : s.n., 1774]. – E. –
- ADRESAT Wołowiczówna Anna
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Wilno
- 462 AUTOR Wonia
TYTUŁ Wonia naywdzięcznieysza naypierwszey Wiktymy Panskiej według Boskich wyraźnych wyroków wszystkich za Niebieskim Oblubieńcem pociągająca od nieprzestanej Adoracyi Jego Maiestatu : albo naypierwsza relacya zycia Przewielebney Panny Katarzyny Mechtyldy de Bar Fundatorki Zakonnic Ustawiczney Adoracyi Przenaśw. Sakramentu Zakonu S. O. Benedykta / wydana Przez tegoż Instytutu Zakonnic Warszawskie Krolewskiey Fundacyi Roku 1738. – W Warszawie : w Drukarni JKMc Colleg[ium] Soc[ietatis] J[esu], 1738. – E. XVII, 149
- ZAKON sakramentki
KLASZTOR Warszawa
- 463 AUTOR Wujkowski Jan
TYTUŁ Rekollekcye duchowne : na kilka, kilkanaście dni rozłożone... / na oczy swiata polskiego przez X. Jana Kostkę Wuykowskiego... wydane... – W Warszawie : w Drukarni JKM Collegium Societatis Jesu, 1736. – E. XXXIII, 404
- ADRESAT Grabińska Zofia
ZAKON cysterki
KLASZTOR Ołobok
- 464 HASŁO Wymowne
TYTUŁ Wymowne milczenie przy... imieninach... Franciszce Tartłownie Xieni klasztoru sandomierskiego... na znak uprzejmego powinszowania od obowiązanego Towarzystwa Jezusowego ofiarowane... – [W Sandomierzu : w drukarni Collegium Societatis Iesu], 1762. – E. XXXI, 42
- ADRESAT Tartłówna Franciszka
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Sandomierz

- 465 AUTOR Wysocki Samuel
TYTUŁ Przemowa z kazaniem do WW Jmć Panien Wizytek
Warszawskich Przy wprowadzeniu Naśw. Sakramentu
do Kosciola Nowego y Solennym Jego poswieceniu Roku
1761 miana : Nayprzewielebniejszy w Bogu Jmci Pannie
Ludowice Helenie Zborowski tegoz klasztoru warszaw-
skiego Matce przełożony w dzien uroczystych imienin
na wiazanie oddana / Przez X. Samuela Wysockiego
od S. Floryana Schol. Piar. – W Warszawie : w Drukarni
Scholarum Piarum, 1761. – E. XXXIII, 471–472
- ADRESAT Zborowska Ludwika Helena
ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 466 HASŁO Zabawa
TYTUŁ Zabawa duchowna : pod imieniem... Słuszkow jako
fundatorow Tym służaca duszom, które są wpisane
w bractwo Nadgrodzienia... Nayswietszemu Sakramen-
towi... Kosztem... Scholastyki Świrskiej Xieni Zakonu
Oyca S. Benedykta i Konwentu jej minskiego. – A teraz
swieżo staraniem i kosztem... Hilaryona Nornickiego...
dla WW. Ichć. Panien Benedyktynek Konwentu Minskiego
przez druk ponowiona. – W Wilnie : W Drukarni JKM XX
Bazylianow, 1774.– E. XXXIV, 5–6
- ADRESAT Nornicki Hilary
ZAKON benedyktyнки
KLASZTOR Mińsk
- 467 AUTOR Załuski Andrzej Chryzostom
TYTUŁ Kazania które się naprędce zebrać mogły... / Andrzeia Chryzo-
stoma... Załuskiego... Roku 1696 w grudniu do druku poda-
ne. – W Warszawie : w Drukarni Kollegium Scholarum Piarum,
1697. – E. XXXIV, 162. – Zawiera: Exhorta Na konsekracji sied-
miu Panien Benedyktynek miana w Łomży die 13[septem]bris
anno 1695. Kazania różne po różnych miejscach miane. Na ob-
łóczynach Jeymci Panny Rożey Gąsiewskiej staroscianki ko-
szalińskiej u Panien Brygitek w Brześciu Litewskim szesnastey
Niedzieli po świętkach R. 1691 miane. Exhorta do tey, co się
obłoczyła tegoż dnia. Na obłóczynach Jeymości Panny Heleny
Dziduszyckiej wojewodzianki podolskiej Panien Zakonnych
Nawiedzenia Naświętszey Panny w Warszawie w Niedzielę
drugą po świętkach... 17 czerwca 1691 miane. Na Niedzielę
Świąteczną u Karmelitanek Bossych w Warszawie dnia 3
czerwca Roku 1691 miane. W dzień Wielkopiątowy miane
w Jarosławiu u Zakonnic Benedykta S. Roku 1688. Na dzień
św. Józefa w Warszawie u Karmelitanek Bosych Roku 1691
Teresa Kunegunda
benedyktyнки, brygidki, karmelitaneki bosc, wizytki
Brześć Litewski, Jarosław, Łomża, Warszawa
- ADRESAT Teresa Kunegunda
ZAKON benedyktyнки, brygidki, karmelitaneki bosc, wizytki
KLASZTOR Brześć Litewski, Jarosław, Łomża, Warszawa

468

AUTOR
TYTUŁ

Załużski Andrzej Chryzostom
Kazania rózne / Przez Andrzeja Chryzostoma... Załużskiego...
Na rózných miejscach miane a do druku podane. – W Kaliszu :
w Drukarni Collegium Societatis Jesu, 1702. – E. XXXIV, 162–163. –
Zawiera: Exhorta Na konsekracji siedmiu Panien Benedyktynek
miana w łomży die 13[septem]bris anno 1695. Kazania rózne
po rózných miejscach miane. Na obłóczynach Jeymci Panny
Rożey Gąsiewskiej staroscianki koszałińskiej u Panien Brygitek
w Brześciu Litewskim szesnastey Niedzieli po swiętkach R. 1691
miane. Exhorta do tey, co się obłoczyła tegoż dnia. Na obło-
czynach Jeymości Panny Heleny Dziduszyczey wojewodzianki
podolskiej Panien Zakonnych Nawiedzenia Naświętszey Panny
w Warszawie w Niedzielę drugą po swiętkach... 17 czerwca
1691 miane. Na Niedzielę Swięteczną u Karmelitanek Bossych
w Warszawie dnia 3 czerwca Roku 1691 miane. W dzień Wiel-
kopiątowy miane w Iarosławiu u Zakonnic Benedykta S. Roku 1688.
Na dzień sw. Józefa w Warszawie u Karmelitanek Bosych Roku
1691. Na dzień S. Teresy... 1698

ZAKON
KLASZTOR

benedyktyнки, brygidki, karmelitanki bose, wizytki
Brześć Litewski, Iarosław, łomża, Warszawa

469

AUTOR
TYTUŁ

Załużski Andrzej Chryzostom
Kazania które się naprędcie zebrać mogły sp. Jendrzeia
Chryzostoma... Załużskiego... po pierwszey edycji warszaw-
skiej R. 1696, z przydatkiem w typografii kaliskiey Soc. Jesu
dawniey drukowane a teraz... Konstantynowi Felicjanowi
Szaniawskiemu... konsekrowane. – [S.l. : s.n.], 1730. –
E. XXXIV, 163. – Zawiera: Exhorta Na konsekracji siedmiu Pa-
nien Benedyktynek miana w łomży die 13[septem]bris anno
1695. Kazania rózne po rózných miejscach miane. Na obłoczy-
nach Jeymci Panny Rożey Gąsiewskiej staroscianki kosza-
łińskiej u Panien Brygitek w Brześciu Litewskim szesnastey
Niedzieli po swiętkach R. 1691 miane. Exhorta do tey, co się
obłoczyła tegoż dnia. Na obłóczynach Jeymości Panny Heleny
Dziduszyczey wojewodzianki podolskiej Panien Zakonnych
Nawiedzenia Naświętszey Panny w Warszawie w Niedzielę
drugą po swiętkach... 17 czerwca 1691 miane. Na Niedzie-
lę Swięteczną u Karmelitanek Bossych w Warszawie dnia
3 czerwca Roku 1691 miane. W dzień Wielkopiątowy miane
w Iarosławiu u Zakonnic Benedykta S. Roku 1688. Na dzień
sw. Józefa w Warszawie u Karmelitanek Bosych Roku 1691.
Na dzień S. Teresy... 1698

ZAKON
KLASZTOR

benedyktyнки, brygidki, karmelitanki bose, wizytki
Brześć Litewski, Iarosław, łomża, Warszawa

470

AUTOR
TYTUŁ

Załużski Andrzej Chryzostom
Kazanie Na dzień S. Teresy / przez... Andrzeja Chryzostoma
Załużskiego... miane y do Druku na proźbę Wielebnych Ma-
tek Warszawskich Dnia 16 Octobra 1698 Podane. – W War-

- szawie: w drukarni OO. Scholarum Piarum, 1698. – E. XXXIV, 163
karmelitanki bosc
Warszawa
- 471 ZAKON
KLASZTOR
- AUTOR Załuski Andrzej Chryzostom
TYTUŁ [Kazanie Na dzień S. Teresy / przez... Andrzeja Chryzostoma Załuskiego... miane y do Druku na proźbę Wielebnych Matek Warszawskich Dnia 16 Octobra 1698 Podane. – W Kaliszu : w Drukarni Collegium Societatis Jesu, 1702]. – E. XXXIV, 162
karmelitanki bosc
Warszawa
- 472 ZAKON
KLASZTOR
- AUTOR Załuski Andrzej Chryzostom
TYTUŁ Mowy rozne / przez X. Andrzeia Chryzostoma... Załuskiego... miane... – Warszawa : w Drukarni Collegium Warszawskiego Scholarum Piarum, 1690. – E. XXXIV, 168. – Zawiera: Dziekowanie za... Elżbietę Potocką... od Wiktorzyna Sobieskiego... przy Krolestwie Ich Mćiach w klasztorze wszystkich SS. we Lwowie de 10 Februarii A. 1687 ex tempore w larostawiu u Zakonnice Benedykta S. Roku 1688
benedyktynki
Lwów
- 473 ZAKON
KLASZTOR
- AUTOR Załuski Andrzej Stanisław
TYTUŁ Instrukcja Ichmościom kommissarzom klasztorów panieńskich jurysdykcyi naszey biskupiey podległych. – [S.l. : s.n.], 1747. – E. XXXIV, 175. – Zawiera: Przydatek Praw, Ustaw y konstytucji kościelnych o Pannach Zakonnych...
zakonnice
diecezja krakowska
- 474 ZAKON
KLASZTOR
- AUTOR Załuski Andrzej Stanisław
TYTUŁ Instrukcja Ichmościom XX. Kommissarzom Klasztorów Pannien Zakonnych Jurysdykcyi Biskupiey podległych, z przydatkiem praw, ustaw y konstytucji kościelnych o Zakonnicach przedrukowana... – W Krakowie : w drukarni J. O. X. Jmći Biskupa Krakowskiego, 1750. – E. XVIII, 587; XXXIV, 175
zakonnice
diecezja krakowska
- 475 ZAKON
KLASZTOR
- AUTOR Załuski Andrzej Stanisław
TYTUŁ Instrukcja Ichmościom XX. Kommissarzom Klasztorów Pannien Zakonnych Jurysdykcyi Biskupiey podległych, z przydatkiem praw, ustaw y konstytucji kościelnych o Zakonnicach przedrukowana... – komissarzom klasztorów panien zakonnych... – W Krakowie : w drukarni J. O. Xiążęcia Biskupa Krakowskiego, [s.n.], 1757. – E. XVIII, 587; XXXIV, 175
zakonnice
diecezja krakowska

- 476 AUTOR Załuski Józef Andrzej
TYTUŁ Zebranie Rytmów Przez Wierszopisów Zyiących, lub naszego wieku zeszyłych. – T. 2. – W Warszawie : [s.n.], 1754. – E. XXXIV, 211. – Zawiera: Bogu Wcielonemu : Melodramma Wierszem w Jednym Akcie Roku 1720 spisane w Drodze Paryskiej dla siostry Wizytki Warszawskiej. Emblemata et inscriptiones Pro Ecclesia Regii Monasterii Varsaviensis Sancti Monialium Ord. S. Benedicti Adorationi Perpetuae SS Sacramenti dicatarum alludentia ad Misteria Dei Absconditi In Sacrosancta Eucharystia / Collata a Josepho Andrea Załuski... 1747
- ZAKON wizytki
KLASZTOR Warszawa
- 477 AUTOR Zarecki Jan
TYTUŁ Kazanie na obłóczyny w klasztorze zwierzynieckim. – W Krakowie : w Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1602. – E. XXXIV, 391
- ZAKON norbertanki
KLASZTOR Zwierzyniec
- 478 AUTOR Zawadzki Roman
TYTUŁ Metal na taxie y probie Opatrzności Boskiej siła ważący : albo moc y skutki metalu krzyża Oyca y Patryarchy Benedykata przeciwko morowemu powietrzu... / do druku podane przez iednego kaptana Zakonu Benedyktyńskiego [Romana Zawadzkiego]... – W Wilnie : w Drukarni Akademickiej Soc. Iesu, 1709. – E. XXXIV, s. 433
- ADRESAT Hilzenowa Konstancja z Platerów
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Wilno
- 479 AUTOR Zawadzki Roman
TYTUŁ Metal Na taxie y probie Opatrzności Boskiej Siła ważący, albo Moc y skutki Metalu Krzyża Oyca y Patryarchy Benedykta Świętego, Przeciwno morowemu powietrzu, czarom, y wszelkim chorobom przez lityry na tymże Metalu wyrażone, z Benedykcyą Zacharyasza Świętego Po różnych łacińskich, niemieckich y Polskich edycyach po killakroć do druku podane. – Teraz znowu z niektorym przydaniem nabożeństwa różnego Przedrukowane. – W Wilnie : w Drukarni J. K. M. Akadem[iey] Soc[ietatis] Jesu, 1745. – E. XXXIV, 433
- ADRESAT Pacówna Magdalena
ZAKON benedyktynki
KLASZTOR Wilno
- 480 AUTOR Zawadzki Roman
TYTUŁ Metal na taxie y probie Opatrzności Boskiej siła ważący : albo Moc y skutki Metalu Krzyża Oyca y Patryarchy Benedykta świętego Przeciwno morowemu powietrzu, czarom, y wszelkim chorobom przez lityry na tymże metalu wyrażone...

- po różnych łacińskich, niemieckich y polskich edycjach. –
Po kilkakroć do Druku podana, teraz znowu... Przedrukowane... – [S. l. : s. n.], 1779. – E. –
Wołłowiczówna Anna
benedyktynki
Wilno
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 481 HASŁO
TYTUŁ
Zbiór
Zbior nabozenstwa do niektórych szczególniejszych świętych patronow Zakonu Trzeciej Reguły S.O. Franciszka : dla wygody siostr, tegoż zakonu w klasztorze Zarzecznym Wileńskim rezydujących z wielu xiążeczek zebrany / a staraniem w Bogu Nayprzewieleb. Jmci Panny Ludwiny Towianskiej matki pod ow czas klasztoru Zarzecznego do przedrukowania za dozwozeniem zwierzchności podany roku 1774. – W Wilnie : w drukarni J.K. Mci y Rzeczypospolitey Scholarum Piarum, 1774. – E. XXXIV, 433
- ZAKON
KLASZTOR
- 482 AUTOR
TYTUŁ
Zdrowski Chryzostom
Pektoralik Duchowny dla Panien Zakonnych Pod Regułą Świętego Benedykta Zyiących / sporządzony od Iednego Kapłana tegosz zakonu [Chryzostoma Zdrowskiego], y do druku za dozwozeniem Starszych Podany. – W Wilnie : w Drukarni Akademickiey Soc[ietatis] Iesu, 1681. – E. XXXV, 150–151
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- 483 AUTOR
TYTUŁ
Grużewska Marcybella
benedyktynki
Wilno
- Zieliński Daniel
Ogrod lilij duchownych Barankowi Bożemu w klasztorze krakowskim panien zakonnych Agnieszki Swietey Panien zakonnych Reguly Franciszka Swietego / przez iednego z Oycow Bernardynow... przygotowany... – W Krakowie : w Drukarni Wdowy i Dziedziców Andrzeia Piotrkowczyka, 1661. – E. XXXV, 344
- ZAKON
KLASZTOR
- 484 AUTOR
TYTUŁ
Zieliński Daniel
Szata wzorzysta doskonałości, zakonnicę w oczach Boskich zdobiąca... prez iednego kapłana Oycow Bernrdynow... sporządzona... – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1649. – E. XXXV, 344
- ADRESAT
ZAKON
KLASZTOR
- Maryja Panna
zakonnice
Rzeczpospolita

485

HASŁO
TYTUŁ

Życie

Życie Siostry w Chrystusie a Fundatorki Wileńskiego Klasztoru Zakonnicy od Nawiedzenia Błogosławionej Maryi Panny nazwanych Naymilszey Teresy Anny Warzkietowney / Od Zakonnicy tegoż zgromadzenia Zebrane i Opisane. W Klasztorze Wileńskim, przy Kościele pod tytułem Serca Jezusowego. Roku Pańskiego 1758. – [S. l. : s.n.], 1758. – E. XXXIII, 340 wizytki
Wilno

ZAKON
KLASZTOR

PRZYPISY

1 Skrócony opis druków sporządzono wg normy PN-N-01152-8 *Opis bibliograficzny. Stare druki* oraz tezaury CERL. W strefie „autor/hasło” uwzględniono zwykle pierwsze lub kolejne oznaczenie odpowiedzialności bądź hasło rzeczowe. Adresat oznacza osobę, której w różnej formie dedykowano pracę (oprócz przypisania wymienionego w tytule). W wykazie przyjęto układ alfabetyczny, a w obrębie jednego hasła publikacje tego samego typu porządkowano chronologicznie.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka w Krakowie

Opisanie praw, funduszków i przywilejów WW. Pannom Benedyktynkom klasztoru lwowskiego pod tytułem Wszystkich Świętych, służących tudzież stanu całego teraźniejszego tego klasztoru z 1762 r., rkps AZ 15.

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

Consecratia panien zakonnych z tacińskiego na polskie przełożona, rkps 285.

Funebrale, rkps Norbertanki Strzelno SO11.

Officium Defunctorum cum sepulturis ante et post meridianam juxta Ritum Sacri Candidi Ac exempti Ordinis Praemonstratensis conscriptum ... Francisko Wielonski eiusdem ordinis canonicorum regularium Strzelnensis canonissarum dicti ord. praeposito ... per V.F. Jacobum Siedleński ... dedicatum, rkps Norbertanki Strzelno.

Registrum seu maetrica privilegiorum monasterii Strzelnensis et bonorum eius, rkps Norbertanki Strzelno B1.

Reguła Zakonu Klary Świętej i konstytucje klasztoru gnieźnieńskiego, rkps ZKG 2(281).

Archiwum augustianek w Krakowie

Punkta albo rozdziały niektóre z ustaw Zakonu ... dla siostr Tegoż Zakonu do Zachowania potrzebne.

Wyjete. Z tacińskiego na polskie przez Xiędza Michała Nosarzewskiego ... przetłomaczone ... 1760.

W: Reguła S. Oyca Augustyna do Zachowania życia Zakonnego... Potrzebna, rkps B, k. 18–53.

Regestr wydatków 1747–1781, rkps F. I. 23.

Reguła S. Oyca Augustyna Do Zachowania Życia Zakonnego Braci y Siostrom tegoż wzwwyż mianowanego Patryarchy Zakonu podana. Potrzebna Roku ... 1759 od Pewnego Xiędza y Brata tegoż Zakonu Przepisana, rkps B. I. K. 01.

Ustawy i Ordynacje dla WW. Panien Zakonnych Reguły S.O. Augustyna na Kazimierzu przy kościele S. Katarzyny podczas pierwszej wizyty xiędza Magistra Erazma Bartołta ... Prowincyi Polskiej Prowincjała zapisane ... 1770 Dnia 2 Maia, rkps B II. K. 02.

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

Opis konwentu założonego w Owińskach, rkps AZ 4a/1.

Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu

Actum in Conventu Samboriensi Religiosarum Virginum Ordinis Sanctae Brigittae Regulae S. Salvatoris die Lunae 10 Mensis Aprilis Anno Dmini 1758, rkps 177.

Dekret wizyty generalnej kościoła y konwentu Jaroslawskiego Wielebnych Panien Reguły S. Benedykta Roku Pańskiego 1755 dnia 6 maia zaczętey y succesive kontynuowaney. Wacław Hieronim Z Bogusławic Sierakowski, rkps 184.

Archiwum benedyktynek lwowskich w Krzeszowie

Akta zakonnice nieurzędowe, rkps C 12.

Brewiarz rzymski z łacińskiego na polski wyłożony, rkps D 6, D 6 a.

Catalogus confratrum ac Sororum s. custodis angeli Virgines conventus leopoliensis ordinis et dicti monasterii, rkps F1, F2.

Ekstrakt bulli albo odpustów pozwolonych od Ojca S. Klemensa X i Innocencjusza XII wszystkiemu zgromadzeniu ku oddaniu powinnego uszanowania Przenajświętszemu Sakramentowi, postanowione przez Panny Zakonne Benedykta świętego, rkps F 3.

Informacia potomnym wiekom o fundacyi klasztoru Zakonu Kassynenskiego S. Benedykta przy kościele pod Tytułem Wszystkich Świętych założonego na Rusi przy Lwowie Roku 1595, która została za świętobliwym Rządem... I.M.P. Eleonory z Kazanowa Kazanowskiej Xieni konwentu tegoż ... w Roku 1692 Przekonnotowana, rkps B 1.

Kronika klasztoru y Kościoła tego dzieiow niektórych Od Naypierwszey Fundacyi miejsca tego Głową ... Anny Giertrudy Kurdwanowskiej ... ozdobiona ... Roku Pańskiego 1762, rkps C 12.

Pamiętka 3000-letniej rocznicy założenia klasztoru panien benedyktynek łacińskich we Lwowie 1895, rkps B 6.

Porządek godzin y zabaw zakonnych przez cały dzień w regule opisanych, rkps D 4.

Porządki chorowe na wszystkie dni Roku spisane w Roku Pańskim 1748, za Przełożenstwa świętej Pamięci Anny Eleonory Kossakowskiej, natenczas Xieni, za jey rozkazem i błogosławienstwem za życia Panny Ciotki Maryanny Kolumby Janikowny, naydawniejszey na ten czas zakonnicy w klasztorze świętym, która mię do napisania tych porządkow zachęcała i ustawicznie naganiała i we wszystkim formowała co, kiedy, jak bydż powinno; też same Porządki so napisane jeszcze przed zaczęciem czterdziestogodzinnego nabozenstwa w naszym kosciele Roku Panskiego 1747 i 1748, rkps D 4a.

Powinności kaptanów konwentu lwowskiego Zakonnice Oyca Swietego Benedykta przy kościele Wszystkich Świętych zostających od Fundacyi tego konwentu postanowione a Roku 1720 xiężyca września dnia 15 od Przełożoney tegoż konwentu do wypełnienia podane, rkps D 13.

Regestr rozchodów konwenckich konwentu lwowskiego Zakonu Reguły Oyca Świętego Benedykta pod tytułem Wszystkich Świętych Roku Pańskiego 1726, rkps G 17.

Regestr rozchodów konwenckich konwentu lwowskiego Zakonu Reguły Oyca Świętego Benedykta pod tytułem Wszystkich Świętych Roku Pańskiego 1741, rkps G 18.

Reguła S. Benedicta z wykładem Doctora zacnego Iana, nazwanego Turrecremata, Zakonnika Zakonu S. Dominika, kardynała Rzymskiego, który napisał na żądanie Arseniusza opata Florentskiego Benedictina. Napisana Roku Panskiego 1607, rkps bez sygn.

Sprawy Napominanie konwentom Reformy chełmińskiej w Roku Pańskim 1578 przez ... Piotra Kostkę, biskupa chełmińskiego zaczętej, a przez ... Piotra Tylickiego, także biskupa chełmińskiego w roku

1596 do Stolicy Apostolskiej do aprobowania wyprawionej, a przez ... Wawrzyńca Gembickiego, loci ordynariusza i subdelegata Stolicy Apostolskiej Klemensa VIII w roku 1605 aprobowanej, należąca, rkps A 3.

Święcenie Panien Zakonnych wyjęte z Pontyfikatu z łacińskiego zaś na Polski język przetłumaczone dla nabożnego zażywania przy odnowieniu rocznicy Aktu tego, rkps E 13.

Zebranie świętobliwego życia Wielebnej Panny Anny Kossakowski Xieni klasztoru lwowskiego Zakonu Oycy Świętego Benedykta, rkps C 2.

Życie czcigodnej Katarzyny Saporowskiej pierwszej klasztoru tego fundatorki i Xieni, rkps B 2.

Archiwum benedyktynek w Sierpcu

Domownicy barwiami Maryjej Panny, dwoistą z nieba suknią odziani, albo bractwo szkaplerza świętego w Kościele Wielebnych Panien Benedyktynek Nieświeskich za osobliwym Stolicy Apostolskiej przywilejem erygowane Roku 1743 dnia 14 Augusta, rkps A 2.

Archiwum benedyktynek w Słonimiu

(z zbiorach Archiwum benedyktynek w Staniątkach)

Cudowny obraz Matki Boskiej Bolesnej w Staniątkach, rkps Sł 10.

Wydatki na wojsko z lat 1673–1848, rkps Sł 32.

Archiwum benedyktynek w Staniątkach

Catalogus fratrum ac sororum Archiconfraternitatis SS-mi Rosarii Beatae Virginis Mariae in Ecclesia Staniątezensi, rkps 204.

Archiwum benedyktynek wileńskich w Żarnowcu

Ceremoniarz obrządków kościelnych według reguły i zwyczaju Zakonu Oycy s. Benedykta... klasztoru nieswieskiego, rkps F 12.

Katalog siostr konsekratek zaczerpnięty za urzędu Ksieni ... Justyny Honoraty Korsakówny Roku 1754, rkps bez sygn.

Kontakty z innymi klasztorami OSB i różne wiadomości o nich w. XVII–XX, rkps bez sygn.

Memoriał w Bogu zeszytych a wiecznej pamięci godnych W. Nayprzewielebniejszych Wielebnych Panien Sióstr Jasnie Wielmożnych WW. Fundatorów i Dobrodziejów klasztoru wileńskiego pod tytułem świętej Katarzyny ... za Dyrekcyą ... Mechtyldy Hilzenówny pomienionego klasztoru Xieni Dla zupełnej następujących wieków informacyi żalosnym piem odrysowany. Dokument w: Kontakty z innymi klasztorami OSB i różne wiadomości o nich w. XVII–XX, rkps bez sygn.

Metryka klasztoru mińskiego Zakonnic Reguły Świętego Oycy Benedykta, rkps A 20.

Regestr wszystkich sprzętów kościelnych w Bazylice świętej Katarzyny Wielebnych w Bogu IChMC Panien Zakonnych Wileńskich pod Regułą S. Oycy Benedykta zostających ... znajdujących się a pod wizytę ... xiędza Michala Zienkowicza ... biskupa wileńskiego ... z dyspozycyi Przewielebnej w Bogu leyMCi Panny Sybilli Reytenowney tegoż konwentu aktualnej abbatyssy dla należytego porządku ... sporządzony Roku ... 1741 4ta bris, rkps bez sygn.

Regestr wszystkich sprzętów kościelnych w Bazylice świętej Katarzyny Wielebnych w Bogu IChMC Panien Zakonnych Wileńskich pod Regułą S. Oycy Benedykta zostających znajdujących się a pod wizytę ... xiędza Michala Zienkowicza ... biskupa wileńskiego ... z dyspozycyi Przewielebnej w Bogu leyMCi Panny Sybilli Reytenowney tegoż konwentu aktualnej abbatyssy dla należytego porządku ... sporządzony Roku ... 1741 4ta bris, rkps bez sygn.

Rejestr wydatków klasztoru panien benedyktynek w Wilnie, od 1737 r., rkps bez sygn.

Reguła Benedykta Świętego Dekretami wizytalnemi według kraioi zimnych tutejszych i zwyczajów z dawna ugruntowanych Panien Zakonnych pod tą regułą w Diecezji naszej wileńskiej żyjących ... przez Bulle danym od Oycow Świętych Sixta 5, Grzegorza 14, Klemensa 8 ... deklarowana y do zupełnego zachowania podana ... inne wszystkie Deklaracje oddalająca, rkps A 21.

Archiwum bernardynek w Krakowie

Kronika klasztoru Świętego Iosepha, rkps 2.

L.J.C. Księga Dowod Authentyczny nie tylko Mieysca, Erekcji y Fudacyi Klasztoru Świętej Agnieszki ... zawierająca. Od pierwszey Pogorzenia miasta Stradomia y Klasztoru tutecznego nieszczęśliwości ... zaniedbana. Teraz ... staraniem ... Teresy Jagniątkowskiej pomienionego klasztoru Matki y Przełożoney sporządzona Roku ... 1735, rkps 207.

Reguła Trzecia S. Franciszka y Vstawy Papieskie y insze vstawy uchwalone y postanowione na wielu różnych Kapitułach od Przewielebnych Oycow Zakonu świętego Franciszka de Observantia Pannom Zakonnym Reguły trzeciej tegoż świętego Franciszka w Krakowie przy kościele Iosepha świętego mieszkającym służące y należące, które ich informują iako mają żyć, sprawować się y zachować w tymże Zakonie ś. wyżey pomienionym ... Za staraniem Panny Teresy Zadzikowney ... zporządzone y napisane w Roku Pańskim ... 1649 Dnia 15 Miesiąca Grudnia, rkps 51.

Roku Pańskiego 1747 ... Opisanie na potomne czasy ... przez siostrę Franciszkę Wiszowatą Z[akonu] O[yca]S[więtego]F[raniszka], rkps 4.

Archiwum dominikanek na Gródku

Księgi należące do konwentu siostr wtórego habitu, Zakonu S. Dominika, w Krakowie na Gródku, w których różne rzeczy zamykają się. Jako regestr na drugiej stronie wyraża, rkps B 1.

Metryka abo wyraźne opisanie postanowienia klasztoru siostr zakoniu św. Dominika trzeciego habitu, rkps A 1.

Archiwum dominikanek w Przyrowie

Kronika klasztoru PP. Dominikanek w Piotrkowie 1627–1869, rkps A 2.

Zebranie praw, przywilejów na wsie, grunta, folwarki, place, domy, łąki i różne sumy na dobrach leżące ... do konwentu pod tytułem Przenajświętszej Panny Maryi Śnieżnej Piotrkowskiego ... za staraniem ... Anny Stupeckiej ... przeoryszy wypisane ... 1719, rkps A 1.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłowskie

Dezyderia konwentu lwowskiego Wielebnych Panien Benedyktynek przy kościele Wszystkich Świętych będącego do Dobroczynnej Rezolucji J.O. Xiazecia JMS Radziwiłła wojewody wileńskiego ... 1747, rkps bez sygn.

Archiwum klarysek w Starym Sączu

Arye z różnych autorów zebrane do grania na pozytywie lub szpincie podczas nabożeństwa w kościele ... dla Panny Ozanny Fabiańskiej Zakonnicy Prześwietnej Reguły SO Franciszka y S Matki Klary ... 1767, rkps 26.

Dekret wizyty klasztoru starosandeckiego WWPP Zakonnych Reguły S. Franciszka Kajetan Ignacy Sołytk, rkps Rf/b.

Pamięć kościelnego porządku według ustaw dawnych zachowująca się w konwencie IchMcw Panien zakonnych Starosądeckich napisana Roku Pańskiego 1709 Jey Mci Pannie E. P. Finkównie ZSMK, rkps Rk/a-1.

Reformatia od IXMX Ierzego Cardinała Radziwiła ... Pannom Klasztoru Starosandeckiego zostawiona Roku 1599, rkps Rf/a.

Reguła świętej Klary, rkps 64.

Patrem, rkps Muz. 24-d.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Ustawy i Ordynacje dla WW. Panien Zakonnych Reguły S.O. Augustyna na Kazimierzu przy kościele S. Katarzyny podczas pierwszej wizyty xiędza Magistra Erazma Bartołta ... Prowincji Polskiej Prowincjała zapisane ... 1770 Dnia 2 Maia, rkps Aug 156.

Archiwum norbertanek na Zwierzyńcu

Poczynają się ustawy a statut zakonu premonstrackiego, rkps 1.

Proboszczowie zwierzynieccy, rkps 55.

Ustawy prześwieitnego zakonu premonstrackiego odnowione i w roku 1630 od kapituly generalnej dostatecznie sporządzone, przyjęte i wszystkim tego zakonu poddany do ścisłego zachowania podane, rkps 5.

Archiwum Państwowe w Lublinie

Wypisy z akt grodzkich i miejskich karmelitanek lubelskich (józefitek) 1650–1782, rkps 110/1.

Summariusz spraw i dokumentów klasztoru brygidek w Lublinie 1475–1753, rkps 110/9, 110/2.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

[Breve Leona X] dominikanki Poznań, rkps 1467 (D 11).

[Wizytowanie klasztoru, Jan Dominik Spinola] cysterki Owińska, rkps 1462 (D 12).

[Zbiór listów] karmelitanki bose Poznań, rkps 5.

Zapisy karmelitanek bossych konwentu poznańskiego A.D. 1668 20 May karmelitanki bose Poznań, rkps 1.

Archiwum Prowincji Bernardynów w Krakowie

Archivum Provinciae in quo describuntur Exodia Fratrum minorum Observantia ex Chronici Anticis collecta in Anno 1766, rkps 11–14.

Chronologia Ordinis Fratrum Minorum de Observantia provinciae Minoris Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, rkps M–25 (P. 315–339).

Archiwum Prowincji Karmelitów Bosych w Czernej

Ćwiczenie na Adwent, rkps 246.

Ogród zamknięty sióstr NMaryi Panny z Góry Karmelu przy mieście dubieńskim, rkps bez sygn.

Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie

Listy X. Mazurkiewicza ex-Jezuity do Antoniny z Potockich Rzewuskiej wojewodziny wołyńskiej (1778–1795), rkps 25.

Archiwum wizytek w Krakowie

Kronika klasztoru Nawiedzenia NMP w Krakowie 1681–1863, rkps bez sygn.

Archiwum wizytek w Partridge Green

Żywot Najmilszej Siostry naszey Katarzyny Kolumby Tarłowny. W: Vive Jesus Żywot Naszey Czi Godney Matki Marij Angeli Tarłowny Pierwszey Matki y Przełożoney klasztoru naszego lubelskiego, rkps bez sygn.

Archiwum Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w Chełmnie

Annales to jest roczne dzieje klasztoru chełmińskiego od czasu naprawy albo reformacji jego po spustoszeniu roku... 1579, rkps zespół I.

Biblioteka XX Czarторыskich w Krakowie

Antiphonariu[m] ex breviario iuxta Sancti Salvatoris Regulam Ordinato de sumptum ac normam cantus Sanctimonialium S. Brigittae notatum Anno ... 1720, rkps 1040.

Antiphonariu[m] ex breviario iuxta Sancti Salvatoris Regulam Ordinato desumptvm ac ad Normam Cantus S. Brigittae Notatvm Anno 1707 Salvts hvmanae, rkps 1039.

Graduale missarum totius anni iuxta ritum monialium Sanctae Brigittae Regulae Salvatoris Conventus Socaliensis ... 1698, rkps 1038.

Liber visitationum generalium Conventvs immac. Concep. Beatissimae Virginis Monialium Congregationis S. Eliae Ordinis B.V.M. De Monte Carmelo Discalceatarum Lublini 1650, rkps 2337.

Memoriale Circa statum causae Canonizationis Beatae Cunegundae. Primo Reginae Poloniae, Ac post professa Regulae S. Clara Monasterio Antiquae Sandecz, rkps 899.

Reguła trzecia Świętego Franciszka Braci y Sióstr pokutuiących, rkps 11805.

Starosqdeckie akta, rkps MNK 899.

Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szłagi w Pelplinie

Diariusz Albo Roczne Dzieje konwentu Grudziądzkiego Panien Reguły Oyca Sgo Benedykta przez Nayprzewielebniejszą Imć Pannę Helenę Gaudowną Xienią tegosz konwentu do przepisania podane Roku 1730, rkps 559 (602).

Graduales missarum pro Dominicis ... et graduale omnium sanctorum notatum scriptum ... monialis ordinis antiqui sancti Benedicti in Conventu Toruniensi... 1637, rkps L 17.

Graduał zakonnic S. Brigitti klasztoru Brzes. Notowany przez jedną Siostrę zgromadzenia tego Roku 1686, rkps bez sygn.

Parendum est, rkps A VIII 139.

Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu

Antyfonarz, rkps L 1651.

Argument, rkps A 231.

Kronika konwentu radomskiego Wielebnych Panien Zakonnych Reguły S.O. Benedykta, rkps G 1343.

Regestr wszystkich rzeczy ruchomych P. Gnińskiego w konwencie ... benedyktynek radomskich. W: Akta i dokumenty klasztoru benedyktynek w Radomiu, rkps G 086.

Regestra podskarbie klasztoru benedyktynek w Sandomierzu z lat 1754–1768, rkps G 891.

Regestra podskarbie klasztoru benedyktynek w Sandomierzu z lat 1795–1806, rkps G 1148.

Regestra robót budowlanych klasztoru benedyktynek w Sandomierzu 1773, rkps G 1151.

Regestra zaczynające się w R.P. 1769, rkps G 889.

Reguła S. Benedykta Opata Mnichów Patryarchy z Deklaracyami i Constitucyami rewidowanemi i potwierdzonemi na zgromadzeniu powszechnym Oycow kongregacyej Kassinenskiej odprawowanymi w klasztorze Święte[go] Jerzego w Wenecyey Roku Pańskiego 1641, rkps J 1483.

Reparacje klasztoru benedyktynek w Sandomierzu po pożarze 1763–1785, rkps G 1231.

Summaryusz albo Archiwum Konwentu Lubelskiego WW Panien Trzeciej Reguły S.O. Franciszka zwanym Bernardynki ... za przełożęństwa powtornego ... Urszuli Trzcinskiej przepisane Roku P. 1767, rkps G 1251.

Tony dla nauki Pannom Nowicjuszkom których się mają na pamięć nauczyć i w refektarzu śpiewać po professyi, rkps bez sygn.

Uboga ale chędogo kolenda, rkps A 67.

Xiąszka przyjęć do Zakonu, Professyi i konsekracji wień, elekcyi, konfirmacyi i smierci wszystkich siostr umarłych w klasztorze sendomirskim, rkps G 1392.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

Książka Cwiczenia duchownego zebrana z rozmaitych miejsc pisma swietego na pocieche i nauke Duszy zakonnej, rkps 7491 I.

Rutha postna x. Kaspra Łackiego kustosa tarnowskiego, podczas nabozenstwa poobiedniego w Bractwach Pięciu Ran P. Jezusowych y Szkaplerza Naswietszej Panny, w kollegiacie tarnowskiej w niedziele postne ... Ludowi Chrzescianskiemu ku zbudowaniu duchownemu z Ambony wystawiona Roku Tysiącznego Szescsetnego Szescdziesiatego pierwszego, rkps 7486 I.

Wielki Czwartek to iest Wykład ceremoniy koscielnych tak w pacierzach iako y we mszy S. zamknionych; Wielki Piątek to iest Ceremoniey ktore się tego dnia w kosciele świętym katolickim odprawuie wykład duchow[ny]. Sobota Wielka to iest Wykład ceremoniy koscielnych tak w pacierzach iako y we mszy S: zamknionych, rkps 7490 I.

Biblioteka karmelitanek bosych w Krakowie

Krótkie zebranie żywota W.M. Anny od Jezusa, rkps 263.

Księgi, w których są krótko opisane żywoty i cnoty zmarłych zakonniczek Bosych zakonu Najśw. Panny Maryey z Gory Karelu w klasztorze krakowskim św. Marcina od Roku Pańskiego 1627, rkps 253.

Listy św. Teresy od P. Jezusa ... zebrane przez Jakuba od Ofiarowania ... Z przydaniem wykładów przez Piotra od zwiastowania NMP ... przypisane Maryi Annie austriackiej królowej hiszpańskiej]. Na polskie wytłumaczone 1678, rkps 5.

Zebranie zwyczajów od WW.MM. naszych Fundatorek i pierwszych Matek świętobliwością stawnych Konwentu św. Marcina podane i dotąd chwalebnie zachowane, aby napotem bez uszczerbku trwające z różnych miejsc, papierów i karteczek wiernie na większą chwałę Bożą spisane Roku Pańskiego 1729, rkps 268.

Biblioteka Publiczna Archiginnasio w Bolonii

(Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio in Bologna)

San Lorenzo, rkps MS B1877.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Korespondencja J.A. Zaluskiego, rkps 3269.

Korespondencja Józefa Andrzeja Zaluskiego, referendarza wielkiego koronnego z roku 1750, rkps III 3250

Krótkie opisanie dziwnego do zakonu powołania y cnót znamienitych M. Wielebney M. Teresy Maryey od św. Jozefa karmelitanki bosey, księżnej bawarskiej ca 1655–1695, rkps 6839.

Ustawy zakonne dla Panien Zakonnych pod Regułą Augustina S. mieszkających w klasztorze przy kościele S. Katharzyny na Kazmirzu zostawione od wielebnego w Chrystusie Panu Oyca Balcera Mstowiusza Pisma S. Doctora we wszystkiej prowincyje Królestwa Polskiego prowincjała na pierwszy jego wisitatiey dnia 24 miesiāca maja roku 1650 odprawowaney, zamieszczone w Liber Provinciae Poloniar. et Mag. Duc. Lith. etc. Ord. FF. Eremitarum S.P. Augustini in quo Capitula, Ordinationes, Indulta, Brevia, Decreta SS.PP. atq. Generalia, Provincialia, Promotionesq. etcetera publica continentur ab An. Domini 1616, rkps akc. 6385.

Biblioteka Ordynacji Nieświeżkiej Radziwiłłów

(w zbiorach Библиотеки Российской академии наук в Санкт-Петербурге)

Medytacje na Naswiętsze Rany nasze[go] Zbawiciela. Z włoskiego lęzyka na łaciński Przetłumaczone. Do tych Protestacia umierającego w Panu ... Przez Wielebnego X. M. H. C.K. P.G. we Lwowie Roku 1641, rkps ON 218.

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk

Auctum in Residentia comoteriana a loco Conventus Leopoliensis Regulae Salvatoris ... Sanctae Brigittae Virginum Monialium..., rkps 875.

Catalog abo porządek do zakonu przyścia y ślubu P.B. Oddania zakonnych panien ... przez wielebną Pannę Agnieszkę lastkowską xięnię klasztoru tego uczyniony, rkps 2335.

Kollekta funduszu kościoła i klasztoru zapisów, sum wyderkaflowych, placów etc. WW. PP. Karmelitanek D. Obs. Pod Tytułem S. Agnieszki P. y Męczenniczki w mieście JKM Lwowie na halickim Przedmieściu zostających, rkps 2003.

Liber visitationum generalium Conventus Immac. Concept. Beatissimae Virginis Mariae Monialium Congregationis S. Eliae Ordinis B.V.M. de Monte Carmelo discalceatarum Lublini 1650, rkps 2337/II.

Pamiętnik albo spisanie Panien siostr Zakonu naszego z tego świata zeszyłych z wizitaciy lasnie Oświecone[go] Xiążęcia Ie[go] M. X[dzia] Radziwiłła Kardynała S. Kościoła Rzymskie[go] Biskupa Krakowskiego rozkazaney, A przez Wielebną P. Agnieszkę lastkowską Xienię Klasztoru te[go] ktorych pamięci dostać się mogło dostatecznie za staranie[m] iey spisany w Roku Pańskim 1596 w miesiācu grudniu, rkps 1734.

Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk

luxta Ritum S. Ordinis Cisterciensis Concionatum, rkps 291.

Zbiór modlitw, nauk religijnych, regulaminów tyczących życia zakonnego, rkps 103.

Processionale luxta Ritum S. Ordinis Cisterciensis Concionatum, rkps 291.

Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu

Regestra rzeczy kościelnych benedyktynek poznańskich, rkps 152.

Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

Kopiarusz wizytacji klasztoru cysterek w Owińskach z lat 1591–1642, rkps Dawny zasób 5726

Modlitwy, rkps 597 II.

Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie

(Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка)

Księga zawierająca w sobie sumowanie Fundacyey klasztoru y doroczney prowizyey zakonnic Dominika S. w Mieście Przemyskim ... postanowionych, rkps 931 III.

Premonstrańskiego Zakonu niektórych Oyczow Błogosławionych Żywoity z rozmaitych Authorow wybrane przez Brata Zigmunta Kochel tegoż Zakonu Pramonstratenskiego Opatha Łuczkiego A na polskie Przełożone przez Brata Macieia Zagorskiego tegoż Zakonu Pramonstratenskiego Proboszcza Zwierzynieckiego. Anno Domini 1617, rkps 74 III.

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

Kopiarusz wizytacji klasztoru cysterek w Owińskach z lat 1591–1642, rkps Dawny zasób 5726.

Mowa J. Xiędza Jerzego Denhoffa opata Witowskiego dziękując za ... Panne Stońską od W. Matek Karmelitanek Bossych R. 1670 w Lublinie, rkps 129–130.

Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie

(Vilniaus universiteto biblioteka)

Księga bractwa św. Barbary w której wpisane są imiona tych, którzy za przyczyną tej ś. Męczennicy Chrystusowej po szczęśliwej swojej śmierci otrzymać mają żywot wieczny w niebie Roku Pańskiego 1685 Die 4 Grudnia, rkps A 318.

Zebranie wszytkich stosujących się do Reguly i konstytucji JW. Jmci X. Honorata Komesa Arcybiskupa Laryssenskiego i Nuncjuszów, Ordynacji Przewielebnych OO. Komissarzów i Prowincjałów różnemi czasy przy kanonicznych wizytach WW. Pannom Sto Michalskim Trzeciej Reguły S. Franciszka de Observantia zostawionych jako też procederu prawnego połowy mniszek tegoż zgromadzenia, niechcącej przyjąć reformy z pomocą konsystorza wileńskiego Roku 1765 zaczętego z rozkazu A.R.P. Juvenalisa Charkiewicza ... na następujące fascykuły podzielone Anno Dni 1774, rkps A 333.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

Regułka Oyca y Patriarchy Benedicta Świętego. BUWr, rkps [kopia w zbiorach prywatnych]

Statatuta reformacyey klasztorów świętego zakonu cystercyjskiego postanowione ... 1580 przez ... Edmunda od Krzyża, rkps IV Q 184.

Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Lublinie

Modlitewnik, rkps 457.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

Dekret z wizyty Generalnej kościoła y konwentu Jarosławskiego... Wielebnych Panien Reguły S. Benedykta Roku Pańskiego 1751, rkps 101/II.

Inwentarz Maiętnosci Do konwentu Starosądeckiego WW PP Zakonnym Reguły S. Klary Przez S. Kunegundę Matkę y Pannę Krolową nigdy Polską Xienią tegoż klasztoru Na wieczną Fundacyą nadanych Pod Czas Generalney Lustracyi na Requizycyą Przewielebney JMc Xsie Panu Jm Panny Konstancyi Apollinary Jordanowny Xieni na ten czas konwentu Starosądeckiego Na teyże dobr Konwenckich Rewizyi będącey Tudziesz przy WWPannach Zakonnych IMCPannie Barbarze Niewiarowskiej, Annie Broniowskiej Dyskretkach przy WWPP Krystynie Słupskiej, Maryannie Łaskowskiej sekretarce, także przy JMC Panu Konstantym Kazimierzu Moszczenskim Rządcy tegoż konwentu Starosądec-

kiego Przy W. Xdza Jana Patynskiego kanonika sądeckiego Plebana ... spowiednika pierwszego y przez P. Jana Czerteckiego Pisarza tegoż konwentu wiernie, szczerze, pilnie spisany w Roku Pańskim 1698, rkps 9549 II.

Katalog służebnic Pańskich z Zakonu S O Franciszka Po różnych mieyscach szczególniej zaś w Konwentach Prowincyi Ruskiej w Bogu zeszytych spisany Roku Pańskiego 1752, rkps Pawl. 111.

Liber consiliorum albo xięga rady pospolitego dobra y porządku klasztoru Panieńskiego de observantia Zakonu Dominika Świętego w Przemysłu Roku Pańskiego 1631 miesiąca stycznia, rkps 5469 II.

Liber mortuorum monasterii Strzelnensis ordinis Praemonstratensis, rkps 5192/1.

Liber usualis, rkps 3596/III.

Opisanie praw, funduszów i przywilejów Pannom Zakonnym ... klasztoru jarostawskiego w roku 1754 zaczęte, rkps 101/II.

Processus conventus monialium in Antiqua Sąddecz ... 1695, rkps 4940 II.

Regestra WW.PP Bernardynek Konwentu Lwowskiego Pod Tytułem Niepokalanego Poczęcia Nayswiętszej Panny Maryi w Roku Pańskim 1726 Zaczęte, rkps 2962/II.

Reguła i ustawy zakonu brygidek, rkps 631/I.

Zapiski klasztorne ksieni ss. Klarysek ze Starego Sącza 1685–1712, rkps 9630 II.

Litewska Biblioteka Narodowa im. Martynasa Mažvydasa w Wilnie

(Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka)

Kronika Bernardynek Świetomichalskich w Wilnie, rkps F. 147–928.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie

(Lietuvos valstybės istorijos archyvas)

Dokumenty kościoła św. Michałskiego, rkps F. 1135, op. 4, d. 84.

Historia Kościoła św. Michała i cudownego obrazu MB Sto Michalskiej w Wilnie. Na pamiątkę otwarcia zamkniętego w r. 1888 Kościoła św. Michała przez K. O. 1912 r., rkps F. 694, op. 1, d. 6642.

Inwentarz rzeczy kościoła Zakonnych Panien S. Euphemiey Roku 1609, rkps F. 604, op. 1, d. 12287.

Inwentarze i wizytacje klasztorów wileńskich F. 694, op. 1 rkps 4388.

Metryka klasztoru bernardynek p.w. św. Michała w Wilnie 1671–1774, rkps F. 1135, op. 2, d. 50.

Regestr WW. Panien Zakonnych, rkps F. 604, op. 1, d. 12287.

Regestrzyk spraw i papierów WW. Ichmc. PP. De Raesow konsygnowanych ... Jozefie Wojzbunównie Xieni Klasztoru Słonimskiego ... Benedyktynek Roku 1747, rkps F. 694, op. 1, d. 438.

Wizyta całego Funduszu ... Zgromadzenia PP. Wizytek klasztoru wileńskiego za rok 1820, rkps F. 694, op. 1, d. 3680.

Wizyta Klasztoru Panien Bernardynek Świętego Michała w Mieście Wilnie będącego z Roku 1818, rkps F. 604, op. 1, 6662.

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka

(Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника)

Antiphonarium iuxta Ritum Breviarij Romani, rkps MB 79.

Cwiczenie albo praktyka uczynków albo aktów żywota zakonnego nauka na prostowaniu albo na dyrekcjach wszystkich Zakon zawisł, rkps MB 22.

Godzinnik Na chwałę y cześć Boga Ducha Świętego i Oblubienicy Jego Nayswiętszej Panny Maryey Przystępującym Do Profesyey w Zakonie Benedykta S. w konwencie Lwowskim Panien zosta-

- iących pod Tytułem Wszystkich Świętych Do Przygotowania. Przez lednego Swieckiego Kapłana Temuz konwentowi duchownie usługującego Opisany w Miesiącu Lutym Roku Pańskiego 1717, rkps MB 13.
- IHS Compendium quarundam Antiphonarum Caeterumq. cantuum usui servientium accurate est collectum atq. coordinatum Ad M. D. G. A. Dni. M. D. C. XC. I. [1691] die XXII Mensis Iunij. Na większą chwałę Boską, rkps MB 78.
- Księżeczka pragnienia dusze nabożnej, rkps CT 118348.
- Menologium Cistercienskie wykładami objaśnione przez Autora W. Ojca Chryzostoma Henriqueza Horteńskiego ... Zakonu Cistercenskiego Historyka Generalnego, rkps Baw 713.
- Officium albo Godzinki O S. Birgicie Kieżnie Szweckiej a Fundatorce Zakonu S. Salwatora Uczynione Przez X. M. Zmiiwskiego kapłana tegoż Zakonu w Łucku Roku Panskiego 1722 D: 23 Junii, rkps MB 69.
- Przemowa Świętego y Bogu przyjemnego zakonnika Ojca Benedicta S. tej Reguły ustawce y Prawowtorcę naszego, rkps MB 2.
- Redde Rationem Vilicationis Oddai rachunek Włodowania twego, rkps MB 51.
- Regestr expensowy konwentu lwowskiego Zakonnicy Reguły Sgo Ojca Benedykta... za przełożenia ... Elżbiety Anny Dahlken ... 1787 ... zaczęty, rkps MB 87.
- Reguła y Konstytucje Panien zakonnych y Siostr Panny Przenaswiętszey Maryey z Gory Karmelu za staraniem ... Anny Theresy Baranowskiej, na ten czas ... przełożoney wystawione Roku 1670, rkps Baw. 365.
- Rozmyślania na początku ćwiczenia nowicyackiego zporządzone ... za staraniem ... Beaty Nikorowczówny konwentu lwowskiego WW PP Benedyktynek Nowiciatu Mistrzynie, rkps BLA 118.
- Rubrika to iest nauka powszechnia o pacierzach koscielnych ktore horas canonicas to iest, Modlitwy z kanonow koscielnych ustawione, na godziny rozdzielony zowią według zwyczaju kosciota Rzymskiego. Z Brewiarza Rzymskiego wyięta: 1599. Ultima die Junij, rkps MB 59.
- Ziarno wibrane Ruznego Nabozenstwa z Xiążek y Autorow ruznych akty y Modlitwy. Rozmaite y doswiadczone ku pożytkowi Ludzkemu y Większej czci y Chwale Boskiej niechay będzie, rkps MB 68.

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu

(Российский государственный исторический архив)

Rejestr wizyt jeneralnych kościołów i klasztorów Panien zakonnych Diecezji Wileńskiej w 1830 r. odbytych i w księgę niniejszą oprawnych, F. 822, op. 12, d. 2983.

Wizyta klasztoru brzeskiego Panien Brygidek gubernij Grodzieńskiej powiatu i Dekanatu brzeskiego z Roku 1818, rkps F. 822, op. 2, d. 2947.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie

Księga konwentualna Zakonnicy Nawiedzenia Panny Maryey w Lublinie ... 1732 Dnia 8 czerwca ... z dawnego zaczeta, wypisuie się fundacya... rkps 2159.

Zbiory prywatne

[Konstytucje norbertanek]. Rękopis w zbiorach prywatnych w Strzelnie, bez karty tytułowej.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- XVII a. *Lietuvos lotynišky knygy sąrašas. Index librorum latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi.* Sud. D. NARBUTIENĖ, S. NARBUTAS. Vilnius 1998.
- Acta capitulorum provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum.* T. 1. Oprac. R.F. MADURA. Roma 1972.
- Akademia pobożności z przydatkiem nie tylko zakonnym osobom do doskonałości potrzebna ... / Wydana przez F[ratra] N[icolausa] M[oscicensisa]... – W Krakowie : drukował Waleryan Piątkowski, 1628.*
- Atlas Marianus: Quo Sanctae Dei Genitricis Mariae Imaginum Miraculosarum Origines Duodecim Historiarum Centuriis explicantur / Auctore Guilielmo Gumpfenberg... – Monachii: typis et impensis Joannis Jaecklini, 1672.*
- AUGUSTYNOWICZ-CIECIERSKA H.: *Kronika benedyktynek ormiańskich.* „Nasza Przeszłość” 1984, t. 62, s. 97–149.
- Biblia : to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu ... na polski język z nowu z pilnością przełożone ... / przez D. Iakvba Wvyka ... – W Krakowie: w Drukarni Łazarzowej, 1599.*
- Bractwa S. Urszuli w Krakowie przy Kosciele Farskim S. Szczepana ... prawa y przywileie / przez X. Krzysztofa Trzecińskiego... zebrane... – W Krakowie : w Druk. Symona Kempinięgo, 1614.*
- Caelum Empyreum : Non vanis et fictis Constellationum monstris belluatum, Sed Divum Domus, Domini Iesu Christi, Eiusque Illibatae Virginis Matris Mariae, Sanctorum Apostolorum, Martyrum, Confessorum, Virginum, Nec Non Sacrarum Religionum ... Illustratum / per R.P. Henricum Engelgrave. – Coloniae Agrippinae : Busaeus, 1668–1670.*
- Cierniowa droga: albo Rozmyslanie codzienne o męce lezusowej... do Druku Podane. W Roku 1703. – Brunsberg: w Drukarni Collegium Brunsberskiego Soc. Jesu, 1703.*
- Compendium życia B. Michaliny... / przez X. Michała Halkiewicza ... Publikowane. – W Warszawie : w Drukarni X. Schol[arum] Piarum, [1737].*
- Constitutiones generales : para todas las monjas y religiosas svjetas a la obediencia de la orden... Francisco en toda esta familia cismontana. – De nuevo recopiladas de las antiguas y anadidas con acuerdo, consentimiento, y aprobacion del Capitulo general celebrado en Roma a onze iunio de 1639... – Madrid : en la imprenta Real, 1662.*
- Cwiczenie klasztorne : abo praktyka, uczynków abo aktów żywota zakonnego... / Przez... Jana a Jesu Maria... – Powtóre do druku podana. – W Krakowie: w drukarniey dziedziców y wdowy Andrzeia Piotrkowczyka, 1645.*
- De ratione libros : cum profectu legendi libellus... / Francisci Sacchini.. – Editio nova. – Sammieli : apud Franciscum du Bois, 1615.*
- Desiderosvs : Abo Scieszka Do Miłości Bożej y Do Doskonalości Żywota Chrzescianskiego ... z Hiszpańskiego na Włoski, Francuski, Niemiecki, Niderlandzki y Laciński język, a teraz na Polski nowo przełożony / Przez Gaspra Wilkowskiego ... W Krakowie : W Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1589.*
- Diecezja Chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny.* Pelplin 1928.
- Discvrs marnotractwa y zbytkw Korony polskiej / przez Krzysztopha Franciszka Falibogowskiego... – [S. l. : s. n.], 1625.*
- Dokumenty soborów powszechnych.* T. 4. (1511–1870). Oprac. A. BARON, H. PIETRAS. Kraków 2005.
- Dzieje kapitularne zakonnic świętej matki Brygitty konwentu grodzieńskiego.* Oprac. M. BORKOWSKA, K. OBREMSKI. Toruń 2001.

- Dziękowanie za... Elżbietę Potocką... od Wiktorzyna Sobieskiego... przy Krolewie Ich Mściach w klasztorze wszystkich SS. we Lwowie de 10 Februarii A. 1687 ex tempore. W: *Mowy rozne / przez X. Andrzeja Chryzostoma... Załuskiego... miane...* – Warszawa : w Drukarni Collegium Warszawskiego Scholarum Piarum, 1690, s. 69–72.
- Emblemata et inscriptiones Pro Ecclesia Regii Monasterii Varsaviensis Sancti Monialium Ord. S. Benedicti Adorationi Perpetuae SS Sacramenti dicatarum alludentia ad Misteria Dei Absconditi In Sacrosancta Eucharystia / Collata a Josepho Andrea Załuski...* 1747. W: *Zebranie Rytmów Przez Wierszopisów Zyiących, lub naszego wieku zeszyłych.* – W Warszawie : [s.n.], 1754, s. 325–339.
- GROTHÓWNA Z.: *Kronika klasztorna siostr norbertanek w Imbramowicach 1703–1741.* Wyd. W. BIELAK, W. ŻUREK. Kielce 2011.
- GUIDO DRUGI: *List o życiu kontemplacyjnym (Scala Claustralium).* W: *Najstarsze pisma kartuzów.* Oprac. R. WITKOWSKI, W. LESNER. Tyniec 1997.
- Historia de gentibus septentrionalibus : Earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, ritibus, superstitionibus, disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis, ac mineris metallicis, & rebus mirabilibus...* / Olaus Magnus. – Romae : [apud Ioannem Mariam De Viottis Parmensem] : Joh[annes] Maria de Viottis, 1555.
- Historia o jedenastu tysiącach dziewic. Przeważna o Ursuli s. pannie y męczennicze historia / z różnych authorów starodawnych zebrana, na instancją Wielebnych Panien Owinskiego konwentu, Zakonu Cistercijskiego ... wierszem udarowana polskim; od ... Kazimierza Auspurgera zakonnika klasztoru oberskiego ...* – [W Krakowie : s. n.], 1674.
- Hymenodora, honore et gloria...* – [Wilno : s.n.], 1620.
- JÓZEFOWICZ T.: *Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza Historię arcybiskupstwa lwowskiego w tejsze epoce.* Kraków 1854.
- Kalligraphia abo kancelaria ... Reguły do dobrego pisania...* – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1695.
- Kazania albo tytuły / przez ... Jakuba Olszewskego... wystawione.* – Znowu teraz w Drukarni Wileńskiej Soc. Jesu ponowione. – W Wilnie : w Drukarni Wileńskiej Soc. Jesu, 1645.
- Kazanie na obsequiach... Theodory Hrabianki na Tarnowie Tarnowskiej, Kazimierzowey Leonowey Sapieżyny... / przez... Jana Chryzostoma Glińskiego...* – W Białymostku : w Drukarni Karmelitów Bosych, 1652.
- Kazanie na pogrzebie... Anny Sapieżanki Albrechtowej Radziwiłowej ... miane w kościele nieświeskim ... 22 dnia czerwca roku P. 1627. opublikowane w drugiej edycji w: Kazania albo tytuły... różnych lat różnym osobom wystawione...* – W Wilnie : w Drukarni Wileńskiej Soc[ietatis] Jesu, 1645.
- Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII wieku. Teksty i komentarze.* Oprac. K. GÓRSKI. Warszawa 1980.
- Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi.* Wyd. R. KALINOWSKI. T. 1–4. Kraków 1900–1903.
- Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego 1724–1736.* Oprac. B. KUPŚĆ, K. MUSZYŃSKA. Wrocław 1967.
- Król bolesny Jezus Chrystus / przez X. Marcina Hinczę Societatis Jesu opisany...* – W Lublinie : w drukarni Pawła Konrada, 1631.
- Kronika benedyktynek chełmińskich (1578–1619).* Oprac. T. GLEMM. Toruń 1926.
- Kronika benedyktynek chełmińskich.* Oprac. W. SZOŁDRSKI. Pelplin 1937.
- Kronika benedyktynek sandomierskich czyli dzieje klasztoru sandomirskiego od 1615 30 października spisane w roku 1763 za przełożenia P. Maryanny Siemianowski ksieni trzynastej.* Oprac. A. SZYLAR. Sandomierz 2005.

- Kronika bernardynek świętomichalskich w Wilnie.* Oprac. M. KAŁAJAJSKA-SAEED. „Nasza Przyszłość” 2004, t. 101, s. 331–435.
- Kronika fundacyjna klasztoru mniszek Zakonu Kaznodziejskiego na Gródku w Krakowie (1620–1639).* Oprac. A. MARKIEWICZ. Kraków 2007.
- Kronika klasztoru karmelitanek bosych pw. św. Józefa w Lublinie.* Oprac. C. GIL. Poznań 2012.
- Kroniki benedyktynek poznańskich.* Opr. M. BORKOWSKA, W. KARKUCIŃSKA, J. WIESIOŁOWSKI. Poznań 2001.
- Krotkie Fundacji Toruńskiej WW. Panien Zakonnych Reguły Świętego Benedykta Kassynenskiego opisanie ... od początków zakonnych aż do Roku 1758 specyfikacja.* W: SZOŁDRSKI W.: *Z dziejów Benedyktynek toruńskich.* „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” 1930, s. 757–776.
- Księżda Stanisława Grochowskiego wiersze y insze pisma... : Księgi pierwsze.* – W Krakowie : w Drukarni Jana Szeligi, 1609.
- Lampa zapalona : dusze zakonne do powinnych należytości ku Bogu, bliźniemu, własnej duszy y zachowania ślubów oświecająca / Od... Hieronima Gratiana a Matre Dei... wystawiona ; potym przez... lana Ricchi... na włoski język przeniesiona ; na ostatek od jednego kapłana dominikana [P. a S] ... polskiemu narodowi podana.* – W Lublinie : w Drukarni Collegium SI, 1691.
- Ludwika Blozysza... ustawy zycia pobożnego.* – W Wilnie : w Drukarni XX. Bazylianów, 1776.
- Matka świętych Polska albo żywoty świętych Błogosławionych wielebnych, świętobliwych, pobożnych Polaków y Polek / z różnych authorow y pism... zebrane y spisane przez X. Floryana Jaroszewicza... Dla zbudowania żyjących y potomnych, dla pociechy duchowney swoich krewnych do druku podane...* – W Krakowie : w Drukarni Stanisława Stachewicza, 1767.
- Metryka brygidek lubelskich.* Oprac. J.R. MARCZEWSKI. Lublin 2011.
- Monumenta albo zebranie starożytnych ozdób Przenajświętszej Bogarodzicy Panny Maryi w dawnym wielce obrazie Kodenskim... / przez... Jana Fryderyka Łukasza Hrabie Sapiehę...* – Warszawa: typis Regii Varsav. Soc. Jesu, 1723.
- Monumenta Poloniae Historica.* T. 5. Wyd. W. KĘTRZYŃSKI. Lwów 1888
- Kronika zakonnic ormiańskich Reguły św. Benedykta we Lwowie.* W: S. BARĄCZ: *Pamiętnik dziejów polskich. Z aktów urzędowych lwowskich i rękopismów.* Lwów 1855.
- O domowym ćwiczeniu dzieci w naukach... / Dzieło napisane przez JP. Karola Rollina a przez Adama Tołoczkę... z francuskiego języka wytłumaczone...* – W Wilnie : w drukarni XX Pijarów, 1784.
- O zywocie zakonnym : iako ma byc swietobliwie prowadzon... / Przez X. Iakuba Alvareza... złożona...* – W Krakowie : w Drukarniej Mikołaja Loba, 1613.
- Obwieszczenie Jubileuszu na niedziel dwie przez Oycy S. Klemensa... nadanego... / przez... Woyciecha Szylarskiego... do Druku Podane.* – w Lwowie : w Drukarni JKM i Bractwa SSS. Trojcy, 1770.
- Palma panińska : albo rozprawa o stanie dziewiczym... / Przez... Bazylego Grady... uczyniona ; a teraz na polskie przez X. Simona Wysockiego... przetłumaczona.* – W Kaliszu : w Drukarniej Woyciecha Gedeliusza, 1607.
- Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego.* Poznań 1839.
- Perła droga to iest żywot chrześcianski duchowny... / Przez Pawła Smpliciana napisany...* – W Krakowie : u Dziedzicow Jakuba Siebeneychera, 1611.
- Pessca. Project on the Engraved Sources od Spanish Colonial Art.* [online] <http://colonialart.org/galleries/gallery-5-the-life-of-saint-teresa-cuzco-series#c209a-209b> [dostęp 10.12.2014].
- Pisma ascetyczno-mistyczne benedyktynek reformy chełmińskiej.* Oprac. K. GÓRSKI. Poznań 1937.
- Problemata święte : abo pytania około wyrozumienia Swietey Ewanyelii... / Przez Woyciecha Tylkowskiego...* – W Poznaniu : Drukarnia Collegium Societatis Iesu, 1688.

- Psalterio Davitico... / per Lodovico Pittorio... – Bologna : Per li Heredi di Benedetto, di Hettore di Faelli, 1524.*
- RAFAŁOWICZOWNA J.: *A z Warszawy nowiny te... Listy do Elżbiety Sieniawskiej z lat 1710–1720.* Oprac. B. POPIOŁEK. Kraków 2000.
- Recepta Z Nieba Na choroby dwoiakięgo ięzyka, wyięta z S. Ewangeliey, ktorę Kościół Katolicki czyta na XI. Niedzielę po Świętkach... – W Warszawie : w Drukarni Piotra Elerta, [ca 1646].*
- Reformacja od Jego Mosci księdzę Jerzego [Radziwiłła] ... pannom klasztoru starsędeckiego zostawiona.* W: *Drogi duchowe starsędeckich klarysek w XVII wieku.* Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2010.
- Reformationes generales ad clerum et populum dioecesis Cracoviensis ... 1621.* – Cracoviae : Piotrkowczyk, 1621.
- Regla de San Augustyn y constitutiones que las monjas descalzas de Nuestra Senora De las Mercedes desta villa de Madrid, observan en su Religiosissimo Real Convento de la Purissima Conception llamado de Congra, de la obediencia y Filiacion dell... Arzobispo de Toledo.* – Madrid : [s.n.], 1779.
- Reguła pierwotna / dana od B. Alberta Patriarchy Jerozolimskiego Zakonnikom Zakonu Naswiętszey Panny Maryey z Cory Karmelu.* – [S.l. : s.n., XVII w.].
- Relacya aktu Beatyfikacji Błogosławioney Joanny Franciszki de Chantal w kościele krakowskim WW PP wizytek 18 VI 1752 r.* W: *Krotkie zebranie zycia błogosławioney Joanny Franciszki Fremiot de Chantal Zakonu Panien od Nawiedzenia Panny Maryi nazwanych Fundatorcki : z francuskiego na polski ięzyk przetłumaczone [przez Tomasza Chojnackiego]... – W Warszawie : w Drukarni Scholarum Piarum, 1752.*
- Relacya pogrzebu... Rzewuskiego... w kościele WW. OO. Karmelitów dawney obserwancyi lwowskim odprawionego.* – We Lwowie : [s.n.], 1730.
- Relacya Zywota y śmieri Wielbney Matki Teresy od Ducha S. Karmelitanki Bossey : nazwaney na świecie lohanna z Gerdy, corka Xiążęcia Medyny Celi... / napisana wprzod po włosku przez... Eugenięgo od S. Iozepha..., potym przełożona na ięzyk hiszpański przez... Gaspara od Zwiastowania ; a na ostatek na polski przez O. Hieronima a Iesu Maria... – W Krakowie : w Drukarni Mikolaia Schedla, 1691.*
- Sekret zycia zakonnego wyiawiony iedney pobożney nowicyuszce przez iey Duchownego Oyca... wydany w... 1705. – Teraz zaś przetłumaczony z francuskiego na ięzyk polski a znowu powtornie przedrukowany.* – W Krakowie : w Drukarni Seminarium Biskupiego Akademickiego, 1775.
- Skarb karmelitański : To iest traktat gdzie po krotkiey Historyey... Zakonu Karmelitańskiego daie się nauka o Bractwie Szkaplerza św. / Przez W.O. Cypriana a S. Maria... – W Krak[owie] : w drukarni Franciszka Cezarego, 1651.*
- Specyfikacja Księżek Duchownych, ktorych podczas Rekolekcyi Duchownych na czytanie Duchowne zażyć należy.* W: *Rekolekcyę duchowne : na kilka, kilkanaście dni rozłożone... / na oczy swiata polskiego przez X. Jana Kostkę Wuykowskiego ... wydane... – W Warszawie : w Drukarni JKM Collegium Societatis Jesu, 1736, s. 155.*
- Sposób postanowienia zycia zakonnego.* – [S.l.: s.n.], XVII w. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, sygn. P-17-q-114, s. 25.
- Szesc skrzydeł Seraphinowych, to iest: sześć cnot Przełożonym potrzebnych. / S. Bonaventury Doktora Seraphickiego... – W Lubczu, w Drukarni Piotra Blastusa, 1612.*
- Teksty źródłowe.* Oprac. A. SZYLAR. W: *Klasztor Panien Benedyktynek w historii i kulturze Sandomierza.* Red. K. BURK. Sandomierz 2003, s. 141–142.
- TERESA OD JEZUSA (M. Marchocka): *Autobiografia mistyczna i inne pisma.* Oprac. C. GIL. Kraków 2010.
- TERESA OD JEZUSA: *Księga zycia mojego. (Autobiografia).* Oprac. T. ALVARZ i in. Poznań 2007.

- Trębska M.: *Stanisław Sarbiewski. Oddanie córki od ojca do zakonu przy obłóczynach*. „Barok” 2012, t. 37, s. 187–195.
- Urania Propita... / communicat Maria Cunitia...* – [Olsnae] : excudebat Typographus Olsnensis Johann Seyffertus, 1650.
- Utilidades espirituales y temporales de la vida comun en monasterios de monjas. Carta familiar que escribo a los Sobrinas suyas Religiosas / El doctor D. Martin Carrascal Rivera y Aparicio...* – En Madrid : en la imprenta de Josef Doblado, 1780.
- Volumina Legum*. T. 2. Petersburg 1859.
- Wieniec Ze trzech kwiatow upleciony... Kazimirzowi Leonowi Sapiezie, Marszałkowi Nadwornemu W. X. Lit. Z nową Oblubienicą... Theodorą Hrabianką z Tarnowa, Woiewodzianką Wendeńską Na znak szczęśliwo wiięcego się Nowożeństwa... oddany*. – W Krakowie : W Drukarni Franciszka Cezarego, 1639.
- X. *Mikołaja Lancyego... Medytacye : nowym, y Doskonatym sposobem dla Wiekszej rozmyślających wygody na każdy dzień całego roku... rozłożone*. – Pierwszy raz po polsku... wydane. – Wilno: w drukarni Wileńskiej Societatis Jesu 1727.
- Zacmienie Na Nowiu Xiężyca... Przy Pogrzebie... Theodora Karola Hrabi z Tarnowa...* – W Krakowie : w Drukarni Franciszka Cezarego, 1647.
- Życia Sapiehów i listy... do tychże pisane*. T. 2–3. W Wilnie: w Drukarni Akademii, 1790–1792.
- Życie przedziwnych cnot y akcji pełne W. Sługi Bozey Rozy Maryi Serio : Przeoryszy Klasztoru Fazańskiego Zakonu Nayś. Panny Maryi z Gory Karmelu Dawney Obserwancyi z włoskiego ięzyka na polski przetlumaczone y Wydane / przez X. Marcina Rubczynskiego...* 1745. – We Lwowie : w Drukarni Brackiej SSS. Troycy, 1745.
- Życie Serafickie Bráci y Siostr nazwanych Pokutujących ... Od wielu Świętych Kanonizowanych Błogostawionych, lub świętobliwości, Godności y urodzeniem zaszczyconych praktykowane...* – [S.l. : s. n.], 1750.
- Żywot i śmierć pobożna Wielebnej Siostry Felicjanny Eufemiej od Dzieciątka Jezus karmelitanki boszej klasztoru wileńskiego*. W: *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi*. Wyd. R. KALINOWSKI. Kraków 1900.
- Żywot Matki Barbary od Najśw. Sakramentu (Zadzikowej) karmelitanki bosej (1609–1670)*. Oprac. C. GIL. Kraków 2013.
- Żywot św. Teresy... / Przez S. Sebastiana Nucerina... przełożony...* – W Krakowie: u Wdowy Jakuba Sibeneychera, 1608.

SŁOWNIKI, ENCYKLOPEDIA, LEKSYKONY, KATALOGI

- Atlas kościoła tacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Red. S. LITAK. Lublin 2006.
- BASTRZYK S.: *Archiwum klasztoru Panien Benedyktynek przechowywane w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu*. W: *Klasztor Panien Benedyktynek w historii i kulturze Sandomierza*. Red. K. BUREK. Sandomierz 2013, s. 109–112.
- Bibliografia Literatury Polskiej*. Nowy Korbut. T. 2. Warszawa 1964.
- BROEKAERT J.D.: *Bibliographie de la Règle de Saint Benoît. Éditions latines et traductions imprimées de 1489 à 1929*. Roma 1980.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1. Oprac. J. PIROŻYŃSKI. Kraków 2000.

- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 3. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA i in. Wrocław 1960–1976.
- Elektryczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* [online]. http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/index.php?strona=haslo&id_hasla=7333 [dostęp 12.12.2013].
- Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т. 3. Рэдкал. Г. П. Пашкоў. Мінск 1996.
- Encyklopedia katolicka*. T. 9. Red. F. GRYGLEWICZ, R. ŁUKASZYK, Z. SUŁKOWSKI. Lublin 1989.
- GOOVAERTS L.: *Écrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré. Dictionnaire bio-bibliographique*. T. 2. Bruxelles 1916.
- Hagiografia Polska*. Red. R. GUSTAW. T. 1. Poznań 1971.
- Historia Polski w liczbach. Gospodarka*. Red. F. KUBICZEK i in. T. 2. Warszawa 2006.
- JABŁONOWSKA J.: *Rękopisy biblioteki siostr benedyktynek w Przemyślu*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2000, t. 74, s. 65–144.
- Katalog archiwum klasztoru sióstr bernardynek przy kościele św. Józefa w Krakowie*. Oprac. R. GUSTAW, K. KACZMARCZYK. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1970, t. 20, s. 5–94.
- Katalog archiwum OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku 1398–1945 (1988)*. Kraków 1997.
- KOLAK W., MARECKI J., RADOŃ S.: *Inwentarz archiwum benedyktynek w Staniątkach*. Kraków 2003.
- Leksykon duchowości franciszkańskiej*. Kraków 2006.
- Leksykon duchowości katolickiej*. Red. M. CHMIELEWSKI. Lublin 2002.
- Leksykon mistyki*. Red. P. DINZELBACHER. Warszawa 2002.
- Middle English Dictionary*. Ed. H. KUTATH. Michigan 1953.
- NARBUTIENĖ D.: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius 2004.
- NITECKI P.: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*. Warszawa 2000.
- Ökumenisches Heiligenlexikon*. [online] <https://www.heiligenlexikon.de/BiographienW/Walburga.htm> [dostęp 12.12.2014].
- Poczet biskupów warmińskich*. Red. S. ACHREMZYK. Olsztyn 2008.
- RED. [online] <http://www.open.ac.uk/Arts/reading/about.php> [dostęp 10.05.2014].
- Rękopisy w zbiorach kościelnych*. Oprac. T. MAKOWSKI, P. SAPAŁA. Warszawa 2014.
- SKWARA M.: *Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia*. Gdańsk 2009.
- Słownik biograficzny „Raciborzanie tysiąclecia”*. Racibórz 2002.
- Słownik literatury staropolskiej. (Średniowiecze. Renesans. Barok)*. Red. T. MICHAŁOWSKA i in. Wrocław 1990.
- Słownik polskich pisarzy franciszkańskich (bernardyni i franciszkanie śląscy, franciszkanie konwentualni, klaryski oraz zgromadzenia III reguły)*. Red. H. WYCZAŃSKI. Warszawa 1981.
- ŚMIGIEL K.: *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*. Poznań 2002.
- ŚWIERCZEK W.: *Katalog kancjonatów staniąteckich i pieśni*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1980, t. 41, s. 127–191.
- ŚWIERCZEK W.: *Katalog rękopiśmiennych zabytków muzycznych Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1965, t. 10, s. 223–278.
- Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*. Oprac. H. LULEWICZ, A. RACHUBA. Kórnik 1994.
- Urządnicy województwa białego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*. Oprac. H. GMITEREK, R. SZCZYGIEŁ. Kórnik 1992.
- Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*. Zebrał J. LEWICKI. Kraków 1925, s. 69–83.
- Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai XVI–XIX a.* Sud. I. PETRAUSKIENĖ. Vilnius 1992.

Wielkopolscy księża od XVIII do XX wieku [online]. <http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza/main.php?akcja=opis&id=5004> [dostęp 12.12.2014].

WITKOWSKA A., NASTALSKA J.: *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*. T. 1–2. Lublin 2007

OPRACOWANIA (WYBÓR)

A Book of Her Own. An Exhibition of Manuscripts and Printed Books in the Yale University Library That Were Owned by Women Before 1700. Ed. R.G. BABCOCK et al. New Haven 2005.

ABAD C.: *Vida y escritos del V.P. Luis de la Puente de la Compania de Jesus 1554–1624*. Roma 1957.

ÁLVAREZ T.: *Komentarz do Drogi doskonałości świętej Teresy od Jezusa*. Kraków 2010.

ARENAL E.: *Leyendo yo y escribiendo ella. The Convent as Intellectual Community*. "Journal of Hispanic Philology" 1989, vol. 13, pp. 214–229.

ARENAL G.: *Voces del convento. Sor Marcela, la hija de Lope*. In: *Actas del IX Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*. Ed. A. EGIDO, C.A. MOLINA. Madryt 1986, pp. 591–600.

ATAMAN J.: *W.H. Sierakowski i jego rządy w diecezji przemyskiej*. Warszawa 1936.

AUGUSTYNIAK U.: *Jeszcze raz w sprawie tumultu wileńskiego 1639 i o jego następstwach*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2006, t. 50, s. 169–189.

BACZEWSKI S.: *Ideologiczne funkcje herbu w XVII wieku. Przykład kazań pogrzebowych*. W: *Literatura i pamięć kultury*. Red. S. BACZEWSKI, D. CHEMPEREK. Lublin 2004, s. 161–189.

BACZEWSKI S.: *Propagandowa rola szlacheckiego pogrzebu z XVII wieku w świetle kazań pogrzebowych*. W: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*. Red. H. SUCHOJAD. Warszawa 2001, s. 203–216.

BADYNA P.: *Model człowieka w polskim piśmiennictwie parenetycznym XVIII w. (do 1773 r.)*. Warszawa 2004

BAR de C.: *En Pologne avec les bènèdictines de France*. Paris 1984.

BARŁOWSKA M.: *Osoliński, Moskorzowski, Sarbiewski – mowy pogrzebowe. Teksty w dialogu*. Katowice 2008.

BARON S.A.: *The Reader Revealed*. Seattle–London 2001.

BAUM M.: *Klasztor w mieście w świetle kronik benedyktynek poznańskich 1607–1780*. Lublin 2009, s. 129.

BAŽAN P.: *Die Ratiborer Herzogstochter Eufemia Dominikanerin*. Vechta 1936.

BEACH A.: *Listening for the Voices of Admont's Twelfth-Century Nuns*. In: *Voices in Dialogue Reading Women in the Middle Ages*. Ed. L. OLSON, K. KERBY-FULTON. Indiana 2005, pp. 188–195.

BEACH A.: *Monastic Reform and Book Production in Twelfth-Century Bavaria*. Cambridge 2001.

BEDNARSKI S.: *Dzieje kulturalne jezuickiego kolegium we Lwowie w XVIII wieku*. „Pamiętnik Literacki” 1936, t. 33, s. 1–11.

BELL D.: *What Nuns Read. Books and Libraries in Medieval English Nunneries*. Kalamazoo 1995.

Benedyktynki-sakramentki. [online] <http://www.benedyktynki-sakramentki.org/o-nas/historia/m-mechtylda-od-najsw-sakramentu/> [dostęp 10.01.2015].

Beyond Writing Culture. Current Intersections of Epistemologies and Representational Practices. Ed. O. ZENKER, K. KUMOLL. Berkeley 2010.

BIEGUS W.: *Bł. Jolenta księżna kaliska patronka Wielkopolski*. Rzeszów 1930.

- BILEWICZ A.: *Wzór kobiety, żony i matki w świetle osiemnastowiecznych kazań*. W: *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*. T. 1. Red. W. JAMROZEK, D. ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK. Poznań 1998, s. 82–88.
- BOBOWSKI K.: *Aktywność skryptorium dokumentowego klasztoru cysterek w Szczecinie (w zakresie „ars dictandi” i „ars scribendi”)*. „Przegląd Zachodniopomorski” 1991, t. 6, z. 2, s. 7–19.
- BODARWÉ K.: *Sanctimoniales letteratae. Schriftlichkeit und Bildung in den ottonischen Frauenkommunitäten. Gandersheim, Essen und Quedlinburg*. Aschendorff–Münster 2004.
- BODNIAK S.: *Jan Patruus i Melchior Nehring*. „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 4, s. 367–379.
- BOGACKA K.: *Pastorały w Polsce XI–XVIII w. Marki* 2004.
- BOGUCKA M.: *Gest w kulturze szlacheckiej. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”* 1981, t. 26, s. 5–18.
- BOGUCKA M.: *Gorsza płeć Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa 2005.
- BOGUCKA M.: *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku*. Warszawa 1994.
- BOLCHI E.L.: *La consacrazione nell'ordo virginum. Forma di vita e disciplina canonica*. Roma 2002.
- BORAWSKI S.: *Późnośredniowieczna Reguła polska zakonu panny św. Klary*. Zielona Góra 2002.
- BOREK P.: *Funkcje mów w barokowym pamiętnikarstwie. Rekoncesans*. W: *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej*. Red. J. SZTACHELSKA. Białystok 2004, s. 147–179.
- BORKOWSKA M.: *Bractwa przy klasztorach*. W: *EADEM: Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*. Tyniec 1989, s. 133–161.
- BORKOWSKA M.: *Dekret w niebieskim ferowany parlamencie czyli Garść testamentów polskich, od różnych ludzi różnymi czasy pisanych, dopiero zasię w jedno zebranych i drukiem potomnej pamięci podanych od mniszki niektórej kassyneńskiego zakonu*. Kraków 1984.
- BORKOWSKA M.: *Do ciotusięki dobrodziejki*. Kraków 2007.
- BORKOWSKA M.: *Jezuici i ich duchowość w oczach polskich mniszek XVI–XVIII wieku*. „Życie Duchowe” 1995, nr 2, s. 99–112.
- BORKOWSKA M.: *Konstytucje norbertanek na tle prawodawstwa polskich zakonów żeńskich w epoce potrydenckiej*. W: *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przelomu XVIII i XIX wieku)*. Red. A. RADZIWIŃKI, D. KARCZEWSKI, Z. ZYGLEWSKI. Bydgoszcz–Toruń 2010, s. 19–31.
- BORKOWSKA M.: *Łatanie pamięci, czyli rzecz o klasztorным kronikarstwie retrospektywnym*. „Znak” 1995, nr 49, s. 103–110.
- BORKOWSKA M.: *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*. T. 1–3. Warszawa 2004–2008.
- BORKOWSKA M.: *Liturgia w życiu benedyktynek sandomierskich*. W: *Klasztor Panien Benedyktynek w historii i kulturze Sandomierza*. Red. K. BUREK. Sandomierz 2003, s. 43–51.
- BORKOWSKA M.: *Medytacje mińskie. Studium w dziejów pobożności adwentowej*. „Nasza Przeszłość” 1980, t. 54, s. 231–263.
- BORKOWSKA M.: *Między tradycją a powrotem do źródeł. Szesnastowieczne modele odnowy życia zakonnego w Polsce*. W: *Fermentum massae mundi*. Red. N. CIEŚLIŃSKA, P. RUDZIŃSKI. Warszawa 1990.
- BORKOWSKA M.: *Mikołaj z Mościsk i reguła tercjarek dominikańskich*. „Nasza Przeszłość” 1999, t. 92, s. 137–230.
- BORKOWSKA M.: *Miscellanea brygitańskie: dwie fazy reformy potrydenckiej klasztoru lubelskiego*. „Nasza Przeszłość” 1998, t. 89, s. 125–150.
- BORKOWSKA M.: *Miscellanea brygitańskie: Lwów i Sambor*. „Nasza Przeszłość” 1997, t. 88, s. 118–130.
- BORKOWSKA M.: *Nieznaną autorką norbertańska z końca XVI wieku*. „Nasza Przeszłość” 2003, t. 99, s. 165–213.
- BORKOWSKA M.: *O naszym klasztorным teatrze*. „Tytuł” 2001, nr 1/2, s. 203–209.
- BORKOWSKA M.: *Panny siostry w świecie sarmackim*. Warszawa 2001.

- BORKOWSKA M.: *Początek i koniec cysterskiej przynależności klasztoru w Żarnowcu*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*. Red. A.M. WYRWA, A. KIELBASA, J. SWASTEK. Poznań 2004, s. 873–881.
- BORKOWSKA M.: *Potrydencka wersja Reguły św. Benedykta*. W: *Za przewodem Ewangelii. Profesja monastyczna*. Tyniec 1986, s. 249–262.
- BORKOWSKA M.: *Problemy siedemnastowiecznych fundacji benedyktynek na Litwie w świetle korespondencji*. „*Nasza Przeszłość*” 1993, t. 80, s. 265–307.
- BORKOWSKA M.: *Rachunki benedyktynek kowieńskich*. „*Nasza Przeszłość*” 2006, t. 106, s. 261–278.
- BORKOWSKA M.: *Słownik księń benedyktyńskich*. Niepokalanów 1996.
- BORKOWSKA M.: *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*. Tyniec 1989.
- BORKOWSKA M.: *Szkoła benedyktynek wileńskich*. „*Nasza Przeszłość*” 1994, t. 81, s. 85–113.
- BORKOWSKA M.: *Szkoła warszawskich sakramentek według zachowanych źródeł*. „*Nasza Przeszłość*” 1998, t. 90, s. 157–180.
- BORKOWSKA M.: *Two Attempts at Self-Government of Femine Religious Institutes in Poland*. „*Studia Monastica*” 1981, vol. 23, s. 169–179.
- BORKOWSKA M.: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin 2010.
- BORKOWSKA M.: *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim*. W: *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX wiek*. Red. H. GĄPSKI, J. KŁOCZOWSKI. Lublin 1999.
- BORKOWSKA M.: *Zapiski kronikarskie norbertanek płockich*. „*Nasza Przeszłość*” 1995, t. 84, s. 49–79.
- BORKOWSKA M.: *Źródła do badań nad stanem majątkowym klasztorów żeńskich w Polsce XVII–XVIII w.* „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” 1992, nr 1, s. 33–39.
- BORKOWSKA M.: *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*. Warszawa 1996.
- BORKOWSKA U.: *Św. Urszula. Legenda. Historia. Kult.* [online] <http://www.osu.pl/older/patronka.html> [dostęp 12.03.2012].
- BOROŃ P.: *Bł. Bronisława Norbertanka [ok. 1200–1259] patronka Zwierzynca, Krakowa i Polski (dzieje kultu)*. Kraków 2000.
- BOWDEN C.: *Women in Educational Spaces*. In: *The Cambridge Companion to Early Modern Women's Writing*. Ed. E. KNOPPERS. Cambridge 2009, pp. 85–96.
- BRATKOWSKI T.: *Jan Ignacy Woytanowicz – skryptor w opactwie sióstr benedyktynek jarosławskich*. „*Additamenta Musicologica Lublinensia*” 2009, s. 43–54.
- BROSS S.: *Matka Franciszka Teresa Kotowiczówna wizytka warszawska*. Opole 1949.
- BRZEZIŃSKA B.: *Inspiracje emblematyczne w dziełach kościoła wizytek w Warszawie*. „*Barok*” 2012, t. 37, nr 1, s. 33–53.
- BUCHWALD-PELCOWA P.: *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI–XVIII wieku*. Wrocław 1981.
- BUCHWALD-PELCOWA P.: *Emblematyka w staropolskich drukach funeralnych*. W: *Polska i Europa w dobie nowożytnej*. Red. T. BERNATOWICZ, S. MOSSAKOWSKI, A. ROTTERMUND. Warszawa 2009, s. 211–218.
- BYCZKOWSKA-SZTABA J.: *Graduał benedyktynek lwowskich – zabytek monodii chorałowej. Próba analizy źródłownawczej*. W: *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX w.) Paralele i różnice*. Red. J. GWIOŹDZIK, E. RÓŻYCKI. Katowice 2004, s. 178–193.
- CASEY M.: *Lectio divina. Sztuka świętego czytania*. Przeł. A. GOMOLA. Poznań 2006.
- Catholic and Protestant Nuns in Germany*. Ed. M. WIESNER-HANKS. Milwaukee 1996.
- CAVALLO G., CHARTIER R.: *A History of Reading in the West (Studies in Print Culture and the History of the Book)*. Massachusetts 1999.

- CEMPURA H., GARNCZARSKI S.: *Kultura muzyczna PP. Klarysek w Starym Sączu w latach 1700–1782*. Tarnów 2009.
- Center for the Study of Egodocuments and History. [online] <http://www.egodocument.net/egodocuments/index.html> [dostęp 10.05.2014].
- CHARTIER R.: *Chartier: Inscription and Erasure: Literature and Written Culture from the Eleventh to the Eighteenth Century*. Philadelphia 2007.
- CHEDOZEAU B.: *Port-Royal et la Bible. Un siècle d'or de la Bible en France 1650–1708*. Préf. de P. SELLIER. Nolin 2007.
- CHROŚCICKI J. A.: *Wiadomości o mecenacie artystycznym magnaterii i szlachty polskiej na podstawie panegiryków pogrzebowych od XVI do końca XVIII wieku*. „Roczniki Historii Sztuki” 1973, t. 9, s. 147–176.
- CHROŚCICKI J.A.: *Castris et astris. Kazania i relacje pogrzebowe jako źródła historii sztuki*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1968, z. 3, s. 384–395.
- CHROŚCICKI J.A.: *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa 1974.
- CIESIELSKA-BORKOWSKA S.: *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*. Kraków 1939.
- CIESIELSKI T.: *Koronacje cudownych obrazów w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*. W: *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Bydgoszcz 2004, s. 195–212.
- CLARKE E.: *Women in Church and in Devotional Spaces*. In: *The Cambridge Companion to Early Modern Women's Writing*. Ed. E. KNOPPERS. Cambridge 2009, pp. 110–123.
- COLEMAN J.: *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge 1996.
- CONCHA TORRES C.: *La clausura femenina en la Salamanca del siglo XVII : Dominicas y Carmelitas Descalzas*. Salamanca 1991.
- Consuetudines et Regulae. Sources for Monastic Life in the Middle Ages and the Early Modern Period*. Eds. C.M. MALONE, C. MAINES. Turnhout 2014.
- COULET N.: *Les visites pastorales*. Turnhout 1977.
- CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK M.: *Bracia Załuscy i warszawski klasztor SS. Wizytek*. „Rocznik Warszawski” 2002, R. 31, s. 11–30.
- Cuda i nabożeństwo wstawionego obrazu Pana Jezusa ukrzyżowanego*. Lwów 1830.
- CUSHING-DANIELS N.: *Breaking Boundaries, Forging Friendship. The Convent and Women's Writing in Seventeenth-Century Spain*. New Orleans 2002.
- Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy środkowej*. Red. A.M. WYRWA. Poznań 2004.
- Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*. Red. M. WYRWA i in. Poznań 2000.
- CZACHAROWSKI A.: *Kopiarz klasztoru norbertanek w Żukowie*. „Zapiski Historyczne” 1957, t. 23, z. 4, s. 63–96.
- CZAPLEJEWICZ E.: *Adresat jako kategoria poetyki*. „Przegląd Humanistyczny” 1972, nr 1, s. 1–26.
- CZARSKI B.: *Stemmaty w staropolskich ksiązkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*. Warszawa 2012.
- CZEKAJEWSKA A.: *O listach dedykacyjnych w polskiej książce XVI wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 1962, t. 1–2, s. 21–55.
- CZEKAŃSKI M.: *Święta Kinga. Czasy – życie – kult*. Kraków 1999.
- Człowiek baroku*. Red. R. VILLARI. Warszawa 2001.
- CZWOŁEK A.: *Lew Sapieha i Krzysztof Radziwiłł młodszy. Dzieje trudnej przyjaźni*. W: *Sapiehowie epoki Kordnia i Krasicyzna*. Red. K. STĘPNIK. Lublin 2007, s. 43–63.
- Czyż A.: *Ja i Bóg. Poezja metafizyczna późnego baroku*. Wrocław 1988.
- Czyż A.: *Władza marzeń. Studia o wyobraźni i tekstach*. Bydgoszcz 1997.

- Czyż C.: *Teksty mistyczne i ascetyczne wczesnego baroku (wokół Magdaleny Morteskiej)*. W: *Przełom wieków XVI i XVII w kulturze i literaturze polskiej*. Red. B. OTWINOWSKA, J. PELC. Wrocław 1984, s. 229–230.
- DĄBEK S.: *Problematyka muzyczna w najstarszych redakcjach Reguły benedyktynek w języku polskim*. „Barok” 1997, t. 4, nr 2, s. 67–74.
- DĄBEK S.: *Wielogłosowy repertuar kancjonałów stanięteckich (XVI–XVIII)*. Lublin 1997.
- DARNTON R.: *Erste Schritte zu einer Geschichte des Lesens*. In: *De kus des Lamoutette. Kulturgeschichtliche Betrachtungen*. Hrsg. J. TROBITIUS. München–Wien 1998.
- DARNTON R.: *Toward a History of Reading*. In: *Media in America. The Wilson Quarety Reader*. Ed. D. GOMERY. Washington 1998 pp. 3–20.
- DARNTON R.: *What is the History of Books?* „Daedalus” 1982, vol. 3, pp. 65–83.
- DAYBELL J.: *Gender, Obedience and Authority in Sixteenth-Century Women’s Letters*. „The Sixteenth Century Journal. The Journal of Early Modern Studies” 2010, vol. 41, no. 1, pp. 49–68.
- DELUMEAU J.: *Grzech i strach. Poczucie winy w kulturze zachodniej XIII–XIV w.* Warszawa 1994.
- DERWICH M.: *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*. Wrocław 1998.
- DMEŃSKI J., WALTER-MAZUR M.: *A Collection of Music for Keyboard Instrument from Manuscript L 1668 (Book of Jadwiga Dygulska) of the Sandomierz Diocese Library*. „Musicology Today” 2013, pp. 53–71.
- DMITRUK K.: *Problem publiczności literackiej w dawnej Polsce*. W: *Publiczność literacka i teatralna w dawnej Polsce*. Red. H. DZIECHCIŃSKA. Warszawa 1985.
- DMITRUK K.: *Wprowadzenie do teorii publiczności literackiej*. W: *Publiczność literacka*. Red. S. ŻÓŁKIEWSKI, M. HOPFINGER. Wrocław 1982.
- Dom sapieżyński*. Oprac. E. SAPIEHA. T. 1–2. Warszawa 1995–2008.
- DOMAŃSKI J.: *Z dawnych rozważań o marności i pogardzie świata oraz nędzy i godności człowieka*. Warszawa 1997.
- DROB J.: *Drukowane kazania franciszkańskie w XVI i XVII wieku. Próba postawienia problemu*. W: *Zako-ny franciszkańskie w Polsce*. Red. J. KŁOCZOWSKI. T. 2. Niepokalanów 1998, s. 320–338.
- Drugi duchowe starsosądeckich klarysek w XVII wieku*. Oprac. J. KRÓLIKOWSKI. Tarnów 2010.
- DUNN E.C.: „*The Myroure of Oure Ladye*”. *Syon Abbey’s Role in the Continuity of English Prose*. In: *Diakonia: Studies in Honor of Robert T. Meyer*. Ed. T. HALTON, J. P. WILLIMAN. Washington 1986, pp. 111–126.
- DUVIGNACQ-GLESSGEN M.: *L’Ordre de la Visitation à Paris aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris 1994.
- DYGAT A., RYBAK A.: *Odrodzenie klasztoru zwierzynieckiego za ksieni Doroty Kątskiej (1591–1643)*. „Nasza Przeszłość” 1997, t. 47, s. 171–210.
- DYGULSKA J.: *Książka do chóru do grania (ukończona przed 1796)*. Oprac. J. GOŁOS. Warszawa 2012.
- DZIECHCIŃSKA H.: *Ciało, strój i gest w czasach renesansu i baroku*. Warszawa 1996.
- DZIECHCIŃSKA H.: *Kobieta w życiu i literaturze XVI i XVII wieku*. Warszawa 2001.
- DZIECHCIŃSKA H.: *Oglądanie i słuchanie w kulturze dawnej Polski*. Warszawa 1987.
- El Arca de tres llaves. Crónica del Monasterio de Carmelitas Descalzas de San José, 1690–1990*. Santiago de Chile 1989.
- ENGELSING R.: *Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit. Das statistische Ausmass und die soziokulturelle Bedeutung der Lektüre*. „Archiv für Literaturwissenschaft und Linguistik” 1985, Bd. 15, H. 57/58, s. 67–94.
- EVANGELISTI S.: *Wives, Widows, and Brides of Christ: Marriage and the Convent in the Historiography of Early Modern Italy*. “The Historical Journal” 2000, vol. 43, no. 1, pp. 233–247.

- EVANGELISTI S.: *Monastic Poverty and Material Culture in Early Modern Italian Convents*. „The Historical Journal” 2004, vol. 47, no. 1, pp. 1–20.
- EVANGELISTI S.: *Nuns. A History of Convent Life, 1450–1700*. Oxford 2007.
- EVANGELISTI S.: *Wives, Widows, and Brides of Christ: Marriage and the Convent in the Historiography of Early Modern Italy*. „The Historical Journal” 2000, vol. 43, no. 1, pp. 233–247.
- FABIANI B.: *Warszawska pensja panien wizytek w latach 1655–1680*. W: *Warszawa XVI–XVII wieku*. Red. A. WAWRZYŃCZYK, A. SOŁTAN. Warszawa 1977, s. 171–198.
- FABIANI B.: *Warszawski dwór Ludwiki Marii*. Warszawa 1976.
- FELIKSIAK E.: *Miejsce epistolografii polskiej w panoramicznym zarysie „Teorii listu” Stefanii Skwarczyńskiej*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 1 (*Stulecia XV–XVII*). Red. P. BOREK, M. OLMA. Kraków 2010, s. 13–26.
- FERENC E.: *Jolanta Arpad. Księżna kalisko-gnieźnieńska*. Poznań 1998.
- FLAGA J.: *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII w. 1767–1772*. Lublin 1986
- FLAGA J.: *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*. Lublin 1998.
- FLAGA J.: *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*. T. 2, cz. 1: *Duszpasterstwo*. Lublin 1991.
- FLEISCHER M.: *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy*. Wrocław 2002.
- GACH P.P.: *Geografia strat zakonów polskich w końcu XVIII i w XIX wieku*. Rzym 1980.
- GACH P.P.: *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*. Lublin 1984.
- GACH P.P.: *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*. Rzym 1979.
- GARCIA SANZ A., SANCHEZ HERNANDEZ M.L.: *The Convents of Las Descalzas Reales and La Encarnacion*. Madrid 2009.
- GAŚSIOR R., MATUŁA T.: *Szkoła Sióstr Prezentek w Krakowie w latach 1627–1918*. Lublin 1998.
- GAŚSIOROWSKA P.: *Życie codzienne w klasztorze klarysek krakowskich od XIII do końca XVIII wieku*. Kraków 2003.
- GIL C.: *Nauki o życiu zakonnym Anny Stobieńskiej oraz M. Teresy Barbary Zadzikowej karmelitanek bosych*. „Nasza Przeszłość” 2006, t. 5, s. 43–116.
- GIL C.: *Słownik polskich karmelitanek bosych 1612–1914*. Kraków 1999.
- GIL C.: *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*. Kraków 1997.
- GLIŃSKA A.: *Przyczynek do poezji karmelitańskiej*. „Barok” 1998, t. 5, s. 185–193.
- GEOMBIOWSKI K.: *Problemy historii czytelnictwa*. Wrocław 1966, s. 42–64.
- Gloria Dei. Rzemiosło sakralne*. Wrocław 2010.
- GEŁOWIŃSKI M.: *Wirtualny odbiorca w strukturze utworu poetyckiego*. W: *Studia z teorii i historii poezji*. Red. IDEM. Wrocław 1967, s. 7–32.
- GOGOLA J.: *Teresa od Jezusa Marchocka, karmelitanka bosa 1603–1652 : życie i doświadczenie mistyczne*. „Zeszyty Karmelitańskie” 2000, nr 2, s. 108–117.
- GOGOLA J.: *Życie mistyczne Teresy od Jezusa Marchockiej, karmelitanki bosej, 1603–1652. Studium z dziejów duchowości karmelitańskiej*. Kraków 1995.
- GOLIŃSKI J. K.: *Vanitas. O marności w literaturze i kulturze dawnej*. Warszawa 1996.
- GÓRALSKI W.: *Andrzej Chryzostom Załuski biskup płocki 1692–1698. Wkład w dzieło recepcji reformy trydenckiej*. Warszawa 1987.
- GÓRSKI K., BORKOWSKA M.: *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.* Warszawa 1975.
- GÓRSKI K.: *Kierownictwo duchowe w klasztorach żeńskich w Polsce XVI–XVIII w.* Warszawa 1980.
- GÓRSKI K.: *Uwagi o rozmyślaniach staropolskich*. W: *Przełom wieków XVI i XVII w kulturze i literaturze polskiej*. Red. B. OTWINOWSKA, J. PELC. Wrocław 1984, s. 223–228.

- GÓRSKI K.: *Żywoty pierwszych karmelitanek polskich*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1963, t. 6, s. 361–395.
- GRAZIOSI E.: *Scrivere in convento: devozione, encomio e persuasione nelle rime delle monache fra Cinque e Seicento*. In: *Donna, disciplina, creanza cristiana dal XV al XVII secolo. Studi e testi a stampa*. A cura di G. ZARRI. Roma 1996, p. 303–331.
- GRUCHAŁA J.: *Lucunda familia librorum. Humanści renesansowi w świecie książki*. Kraków 2002.
- GRUPIŃSKI W.: *Wewnątrz. Rzecz o Autobiografii mistycznej Marianny Marchockiej*. Warszawa 2005.
- GRYGA S.: *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*. T. 2: *Nowe drogi. Okres zmagają i cierpień duchowych (1525–1570)*. Kraków 1996.
- GRZEŚKOWIAK R.: *Anonimowe dzieło emblematiczne na kanwie cyklu rycin „Cor lesu amati sacrum” Antonina Wierixa z drugiej połowy XVII stulecia*. „Pamiętnik Literacki” 2013, t. 104, s. 217–230.
- GRZEŚKOWIAK R., NIEDZWIĘDZ J.: *Nieznane polskie subskrypcje do emblematów Ottona van Veen i Hermana Hugona. Przyczynek do funkcjonowania zachodniej grafiki religijnej w kulturze staropolskiej*. „Terminus” 2012, R. 14, z. 25, s. 47–68.
- GUILLERE C.: *Les visites pastorales en tarraconaise à la fin du Moyen-Age (XIVe–XVe s.) l'exemple du diocèse de Gerone*. „Mélanges de la Casa de Velázquez” 1983, vol. 19, no. 1, pp. 125–167.
- GUSTAW R.: *Klasztor i kościół św. Józefa ss. Bernardynek w Krakowie*. Kraków 1947.
- GWIOŹDZIK J.: *Ars moriendi w klasztorach żeńskich doby staropolskiej. Zarys problematyki*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37–38, s. 257–280.
- GWIOŹDZIK J.: *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*. Katowice 2001.
- GWIOŹDZIK J.: *Druki okolicznościowe w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych XVI–XVIII wieku*. W: *Druki ulotne i okolicznościowe. Wartości i funkcje*. Red. K. MIGOŃ, M. SKALSKA-ZŁAT, A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ. Wrocław 2006, s. 204–220.
- GWIOŹDZIK J.: *Duchowość pasyjna w kręgu ksieni Magdaleny Doroty Daniłowiczówny (ok. 1607–1687)*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2013, t. 11, s. 93–102.
- GWIOŹDZIK J.: *Książka w klasztorze radomskich benedyktynek (1627–1804)*. W: *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Żmiodroczkiemu*. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, D. PIETRUCH-REIZES. Katowice 2004, s. 235–249.
- GWIOŹDZIK J.: *Książka w życiu ksieni Magdaleny Doroty Daniłowiczówny (ok. 1607–1687) i lwowskich benedyktynek*. W: *Studia bibliologiczne*. T. 14. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ. Katowice 2002, s. 19–34.
- GWIOŹDZIK J.: *Księga żywotów świętych norbertańskich ksieni Doroty Kąckiej w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie*. „Visnyk of the Lviv University. Series Bibliology, Library Studies and Information Technologies” 2007, s. 54–61.
- GWIOŹDZIK J.: *Kult św. Fortunata w klasztorze lwowskich benedyktynek*. W: *Studia bibliologiczne ofiarowane prof. M. Pawłowiczowej*. T. 15. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, przy współudziale K. TAŁUĆ. Katowice 2005, s. 232–249.
- GWIOŹDZIK J.: *Norbetrzańscy święci i błogostawieni w Księdze żywotów dedykowanych ksieni Dorocie Kąckiej*. W: *Premonstratensi na ziemiach polskich w średniowieczu i epoce nowożytnej*. Red. J. RAJMAN. Kraków 2007, s. 222–234.
- GWIOŹDZIK J.: *Old Polish Christmas Carols by Contemplative Nuns (Seventeenth and Eighteenth Centuries)*. „Interdisciplinary Studies in Musicology” 2012, no. 11: *Source Studis in Musical Culture*. Ed. A. MAJDRY, M. WALTER-MAZUR, pp. 169–186.

- GWIOŹDZIK J.: *Piśmiennictwo pragmatyczne w klasztorach żeńskich w XVII–XVIII wieku. Zarys problematyki*. W: *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*. Red. J. GANCEWSKI, A. WAŁKÓWSKI. Olsztyn 2006, s. 43–59.
- GWIOŹDZIK J.: *Polskie mniszki okresu potrydenckiego pod władzą biskupów. Polish Nuns of the Post-Trent Period under the Authority of Bishops*. W: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym i współczesnym*. Red. M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ. Wrocław 2010, s. 219–230.
- GWIOŹDZIK J.: *Prawe zwierciadło doskonałości... O związkach lwowskich panien benedyktynek z lubelskim drukarstwem w XVII w.* W: *Lublin a książka*. Red. A. KRAWCZYK, E. JÓZEFOWICZ-WISIŃSKA. Lublin 2004, s. 103–113.
- GWIOŹDZIK J.: *Przekaz wizualny w staropolskiej komunikacji społecznej lwowskich benedyktynek. Zarys problematyki*. W: *Wspólnota pamięci. Szkice z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Red. J. GWIOŹDZIK, J. MALICKI. Katowice 2006, s. 307–322.
- GWIOŹDZIK J.: *Wileńskie mniszki w kręgu kultury słowa w dobie staropolskiej*. W: *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. M. T. LIZISOWA. Kraków 2005, s. 259–276.
- GWIOŹDZIK J.: *Z działalności edytorskiej benedyktynek kongregacji chełmińskiej (XVI–XVIII w.)*. „Zeszyty Lubińskie” 2004, z. 8, s. 57–74.
- GWIOŹDZIK J.: *Zakonne Wilno. Klasztory żeńskie. Teksty – książki – biblioteki*. In: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. vol. 14: *Baltijos Regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija. Socialinė istorija, kultūrologija*. Ed. R. SLIUŽINSKAS et al. Klaipėda 2007, pp. 195–206.
- HAMBURGER J.F.: *Nuns as Artists. The Visual Culture of a Medieval Convent*. Berkeley–Los Angeles–London 1997.
- HAMBURGER J.F.: *The Visual and Visionary. Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*. New York 1998.
- HANUSIEWICZ M.: *„Święta zuchwałość” bezimiennej karmelitanek*. W: *Muzy i Hestia*. Red. M. CIEŃSKI, J. SOKOLSKI. Wrocław 1999, s. 97–112.
- HANUSIEWICZ M.: *Święte i zmysłowe w poezji religijnej polskiego baroku*. Lublin 1998, s. 226–352.
- HANUSIEWICZ-LAVALÉE M.: *Prywatność w rękopiśmiennej poezji polskich karmelitanek*. „Barok” 2011, t. 18, nr 2, s. 11–22.
- HARDICK L., TERSCHLÜSEN J., ESSER K.: *Franciszkańska Reguła życia*. Niepokalanów 1988.
- HECKSCHER W.S., WIRTH K.A.: *Emblem, Emblembuch*. In: *Reallexicon zur Deutschen Kunstgeschichte*. Stuttgart 1967, Bd. 5, s. 14.
- HENDERSON F.: *Feminizing the Rule of Benedict in Medieval England*. „Magistra. A Journal of Women's Spirituality in History” 1995, vol. 1, issue 1, pp. 9–38.
- HILCHEN M.: *Tradycyjne znakowanie ksiąg*. „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2003, nr 1–2, s. 38–42.
- HILLS H.: *Cities and Virgins: Female Aristocratic Convents in Early Modern Naples and Palermo*. „Oxford Art Journal” 1999, vol. 22, no. 1, pp. 29–54.
- Historia życia prywatnego*. T. 3. *Od renesansu do oświecenia*. Red. R. CHARTIER. Wrocław 2005.
- HUFTON O., TALLETT F.: *Communities of Women, the Religious Life and Public Service in Eighteenth-Century France*. In: *Connecting Spheres. Women in the Western World, 1500 to the Present*. Ed. M.J. BOXER, J.H. QUATAERT. New York 1987, pp. 75–85.
- I Leave You My Heart. A Visitandine Chronicle of the French Revolution. Mère Marie-Jéronyme Vérot's Letter of 15 May 1794*. Ed. P. THIBERT. Philadelphia 2000.
- I monasteri femminili come centri di cultura fra Rinascimento e Barocco*. A cura di G. POMATA, G. ZARRI. Rome 2005.

- Il monachesimo femminile in Italia dall'alto medioevo al secolo XVII a confronto con l'oggi*. A cura di G. ZARRI. Verona 1997.
- IMAŃSKA I.: *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich*. Toruń 2000.
- Inskrypcje z wileńskich kościołów*. T. 1. Red. W. APPEL i in. Vilnius 2005.
- Inspiracje grafiką europejską w sztuce polskiej. Czasy nowożytne*. Red. K. MOISAN-JABŁOŃSKA, K. POMIAN. Warszawa 2010.
- Interakcyjny wymiar dyskursu artystycznego*. Red. B. WITOSZ. Katowice 2007.
- JACKSON H.J.: *Marginalia. Readers Writing in Books*. New Haven 2001.
- JACOBSON-SCHUTTE A.: *Between Venice and Rome: The Dilemma of Involuntary Nuns*. „The Sixteenth Century Journal. The Journal of Early Modern Studies” 2010, vol. 41, no. 2, pp. 415–440.
- JANONIEŃ R.: *Vilniaus buvęs bernardinijų (klarisių) vienuolynas ir Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia*. Iš: *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*. Sud.: R. JANONIEŃ, D. KLAJUMIENE. Vilnius 1998, pp. 303–308.
- JARCZYK M.: *Przy pogrzebach rzeczy i rytmy. Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku*. Katowice 2012.
- JASIŃSKI K.: *Nekrolog klasztoru norbertanek w Strzelnie. Uwagi krytyczno-erudycyjne*. W: IDEM: *Prace wybrane z nauk pomocniczych historii*. Toruń 1996, s. 7–44.
- JOCZ A.: *Anny Marii Marchockiej portret mistyczny*. „Zeszyty Filozoficzne” 1992, z. 1, s. 5–16.
- JONES E.A.: *Convent Spaces and Religious Women: A Look at a Seventeenth-Century Dichotomy*. Ohio 2008.
- K. KACZOR-SCHETLER: *Dorota Kątska — adresatka dedykacji i przedmów z XVII wieku*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. Red. P. BOREK, M. OLMA. T. 1. Kraków 2011, s. 333–344.
- K. KERBY-FULTON: *When Women Preached. An Introduction to Female Homiletic, Sacramental and Liturgical Roles in the Later Middle*. In: *Voices in Dialogue Reading Women in the Middle Ages*. Ed. L. OLSON, K. KERBY-FULTON. Indiana 2005.
- KABACIŃSKI R., KARCZEWSKI D.: *Katalog prepozytów klasztoru norbertanek w Strzelnie od XII wieku do 1837 r.* „*Nasza Przeszłość*” 1997, t. 87, s. 5–38.
- KACZOR-SCHETLER K.: „*Pamiętaj, duszo ma, słowo to, co jesteśmy pielgrzymami*”. O kondycji przechodnia-gościa w siedemnastowiecznych „*Medytacjach*” Teresy Petrycówny. „*Czytanie Literatury. Łódzkie studia literaturoznawcze*” 2013, nr 2, s. 321–331.
- KACZOR-SCHETLER K.: *Alegoryczno-symboliczne obrazowanie sposobem poznawania religijnej rzeczywistości (na przykładzie siedemnastowiecznej twórczości zakonnej)*. „*Świat i Słowo. Filologia, nauki społeczne, filozofia, teologia*” 2013, nr 1(20), s. 113–129.
- KACZOR-SCHETLER K.: *Duchowe zaślubiny z Boskim Oblubieńcem na podstawie siedemnastowiecznych medytacji norbertańskich*. „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica*” 2012, t. 18, s. 5–21.
- KACZOR-SCHETLER K.: *Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku*. „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica*” 2010, t. 13, s. 77–89.
- KACZOR-SCHETLER K.: *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII wieku*. Łódź 2005.
- KACZOR-SCHETLER K.: *Struktura „Modlitwy do Świętego Józefa Hermana” na przykładzie siedemnastowiecznego „Modlitewnika” Krystyny Szembekówny*. „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica*” 2009, t. 12, s. 43–49.
- KACZOR-SCHETLER K.: *Wzorowe „niewiasty chrześcijańskie” w siedemnastowiecznym kazaniu okolicznościowym „Pszczółka w bursztynie” Franciszka Sitańskiego*. „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica*” 2014, nr 3, s. 117–129.

- KALINOWSKI J.K.: *Warzyniec Gembicki jako biskup chełmińskiej i pomezkańskiej diecezji wieczysty administrator (1600–1610)*. Toruń 2011.
- KAŁAJAJSKA-SAEED M.: *Kościół brygidek w Grodnie*. W: *Sztuka ziem Wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* Red. J. LILEYKO. Lublin 2000, s. 349–380.
- KANIOR M.: *Błogosławiona Salomea Piastówna*. Kraków 1996.
- KARCZEWSKI D.: *Dzieje klasztoru norbertanek w Strzelnie od początku do XVI wieku*. Inowrocław 2001.
- KARPIŃSKI A.: *Kobiety w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. Warszawa 1995.
- KARPIŃSKI A.: *Lubomirski, Karmel i rybki*. W: *Muzy i Hestia*. Red. M. CIENSKI, J. SOKOLSKI. Wrocław 1999, s. 83–96.
- KEALY M.M.: *From Channel Row to Cabria. Dominican Nuns and Their Times 1717–1820*. Columbia 2010.
- KHOLI S.: *Lektüre in Frauenkonventen des ostfränkisch-deutschen Reiches vom 8. Jahrhundert bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*. Würzburg 1997.
- KICIŃSKA U.: *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*. Warszawa 2013.
- KIRYK F.: *Stosunki kościelne, oświata i opieka społeczna*. W: *Dzieje Sandomierza XVI–XVIII w.* Red. H. SAMSONOWICZ. Warszawa 1993.
- KIZIK E.: *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku. Studium z nowożytnej kultury funeralnej*. Gdańsk 1998.
- Klasztor klarysek w Starym Sączu* [online] http://www.klaryski.stary.sacz.pl/pl/25047/o/Dzieje_kultu.html [dostęp 2.05.2012].
- Klasztor OO. Karmelitów na Piasku. Obraz, kult, koronacja*. [online] <http://www.krakow.karmelici.pl/index.php/cudowny-wizerunek-matki-bozej-piaskowej> [dostęp 10.05.2014].
- Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*. Red. H. WYCZAWSKI. Kalwaria Zebrzydowska 1985.
- KLETEČKOVÁ M.: *Tabule se jmény premonstrátů a premonstrátek ve Strahovské knihovně*. „Bibliotheca Strahoviensis” 2004, nr 6–7, s. 77–98.
- KLIMOWSKA M.A.: *Graficzne pierwowzory alegorycznych obrazów z opactwa siostr benedyktynek w Staniątkach*. W: *Inspiracje grafiką europejską w sztuce polskiej. Czasy nowożytne*. Red. K. MOISAN-JABŁOŃSKA, K. PONIŃSKA. Warszawa 2010, s. 129–144.
- KNAPIŃSKI R.: *Święta Kinga i błogosławiona Jolenta w ikonografii polskich klarysek*. W: *Pani Sąddecka. Aktualność Świętej Kingi*. Sandomierz 2000, s. 90–114.
- KNAPOWSKA W.: *Dzieje fundacji ks. Ludwika Radziwiłłowej w Poznaniu*. „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8/1, s. 17–67.
- KOCOWSKI B.: *Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków*. „Przegląd Biblioteczny” 1951, R. 19, z. 1–2, s. 73–84.
- KOPEĆ J.: *Arciconfraternita della Passione a Cracovia nei secoli XVII e XVIII*. „Fonti vive. Rivista della Passione” 1966, no. 50, pp. 343–350.
- KOROLKO M.: *Między retoryką a teologią. O kunszcie estetycznym staropolskich kazań (rekonesans)*. W: *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*. Red. M. JASIŃSKA-WOJTKOWSKA, K. DYBIAK. Lublin 1993.
- KOSMAN M.: *Litewskie kazania pogrzebowe z pierwszej połowy XVII wieku*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1972, t. 17, s. 87–114.
- KOSTECKI J.: *Czytelnictwo jako przedmiot refleksji naukowej*. W: *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*. Red. A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ przy współud. A. ŁUSZPAK. Wrocław 2011, s. 21–22.
- KOSTECKI J.: *Czytelnik w świecie wartości*. W: *Dokument. Książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim*. Red. M. SKALSKA-ZŁAT i A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ. Wrocław 2008.

- KOSTECKI J.: *Uwagi o przedmiocie badań historii czytelnictwa*. W: *Publiczność literacka*. Red. S. ŻÓŁKIEWSKI, M. HOPFINGER. Wrocław 1982, s. 186–188.
- KOSTKA J.: *Kostkowie herbu Dąbrowa*. Koszalin 2010.
- KOZAK A.: *Związki literacko-obrazowe w utworze S. Piskorskiego „Flores Vitae B. Salomeae”*. W: *Słowo i obraz*. Red. A. MORAWIŃSKA. Warszawa 1982, s. 113–128.
- KRAMARSKA-ANYSZEK K.: *Dzieje klasztoru PP. Norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu do roku 1840*. „*Nasza Przeszłość*” 1977, t. 47, s. 5–169.
- KUC L.: *Komunikacja z Chrystusem*. W: *Studia z historii kaznodziejstwa i homiletyki*. Red. W. WODECKI. Warszawa 1980, s. 51–55.
- KUCHTA J.: *W godności i w cnoty dojrzałe – o wzorcu panny, żony i dobrego małżeństwa w literaturze okolicznościowej XVII–XVIII wieku*. „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*” *Studia Historica* 2011, t. 10, s. 57–65.
- Kultura żywego słowa w dawnej Polsce*. Red. H. DZIECHCIŃSKA. Warszawa 1989.
- KUMOR B.: *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*. T. 2. Kraków 1999.
- KÜNSTLER-LANGNER D.: *Idea vanitas. Jej tradycje i toposy w poezji polskiego baroku*. Toruń 1993.
- KWIATKOWSKA-FREJLICH L.: *Funkcje potrydenckiej sztuki kościelnej. Nowożytny wystrój kościoła Brygidek w Lublinie*. Lublin 2009.
- La città e i monasteri: comunità femminili cittadine nel Mezzogiorno moderno. Atti del Convegno di studi*. A cura di E. CHAVARRIA. Napoli 2005.
- La escritura femenina. De leer a escribir*. Ed. A. MUNOZ. Madrid 2000.
- Łacina jako język elit*. Red. J. AXER. Warszawa 2004.
- LACKI A.T.: *Pobożne pragnienia*. Wyd. K. MROWCEWICZ. Warszawa 1997.
- LAVEN M.: *Dziewice weneckie*. Warszawa 2006.
- ŁAWNICZAK G.: *Emblematy haftowane symbolizujące życie św. Franciszka Salezego na barokowych antependiach z kościoła SS. Wizytek w Warszawie*. „*Barok*” 2001, t. 8, nr 2, s. 59–73.
- LECLERCQ J.: *Miłość nauki a pragnienie Boga*. Przekł. M. BORKOWSKA. Red. A. SPIEŻ. Kraków 1997.
- LEONARD A.: *Nails in the Wall. Catholic Nuns in Reformation Germany*. Chicago 2005.
- Literatura i instytucje w dawnej Polsce*. Red. H. DZIECHCIŃSKA. Warszawa 1994.
- LOWE K.: *History Writing from Within the Convent in Cinquecento Italy: The Nuns 'Version'*. In: *Women in Italian Renaissance Culture and Society*. Ed. L. PANIZZA. Oxford 2000.
- LOWE K.: *Nuns' Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter-Reformation Italy*. Cambridge 2003.
- ŁUKASZEWSKA-HABERKOWA J.: *Nauczanie języka łacińskiego w szkołach jezuickich w XVI i XVII wieku*. „*Nasza Przeszłość*” 2010, t. 113, s. 295–305.
- ŁYDKA W.: *Specyfika kultu maryjnego w Polsce w XVII i XVIII wieku*. „*Częstochowskie Studia Teologiczne*” 1985, t. 12–13, s. 11–29.
- MĄCZYŃSKI M.: *Językowy obraz XVII-wiecznego klasztoru sióstr norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu*. Kraków 2005.
- MAJBRODA K.: *O przedmiocie studiów literackich – dziś*. „*Teksty Drugie*” 2005, nr 1/2.
- MALINOWSKA M.: *Porwania jako strategie matrymonialne w XVII-wiecznej Polsce i Francji*. W: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*. Red. C. KUKLA. Warszawa 2008, s. 75–90.
- MALINOWSKA M.: *Sytuacja kobiety w siedemnastowiecznej Francji i Polsce*. Warszawa 2008.

- MALISZEWSKI K.: *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Toruń 2001.
- MALISZEWSKI K.: *Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach rękopiśmiennych z okresu późnego baroku*. Toruń 1990.
- MANGUEL A.: *A History of Reading*. New York 1996.
- MARECKI J.: *Wizerunek doskonałej zakonnicy z opactwa stanięteckiego benedyktynek. Próba interpretacji w oparciu o Regułę św. Benedykta*. W: *Cnoty i wady*. Red. P. ŚTURAK, P. DANCÁK. Prešov 2007, s. 9–31.
- MASSALSKA A.: *Pamiętniki pensjonarki. Zapiski z czasów edukacji w Paryżu (1771–1779)*. Oprac. M.E. KOWALCZYK. Kraków 2012.
- MATUŠAKAITĖ M.: *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklainimas LDK*. Vilnius 2009.
- MATWIJOWSKI K.: *Uroczystości, obchody i widowiska w barokowym Wrocławiu*. Wrocław 1969.
- MATYASZCZYK D., TOMALIK K.: *Program ikonograficzny i teologiczny kościoła klasztornego cysterek w Owińskach*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*. Red. A.M. WYRWA, A. KIELBASA, J. SWASTEK. Poznań 2004, s. 683–725.
- MCNAMARA J.A.: *Sisters in Arms. Catholic Nuns through Two Millennia*. Cambridge 1996.
- MINCER F.: *Kobieta a książka w Polsce w czasach renesansu, baroku i oświecenia*. W: *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*. Red. K. JAKUBIAK. Bydgoszcz 2000, s. 51–58.
- MOISAN-JABLONSKI C.: *O programie ikonograficznym malowideł zdobycznych dawnego refektarza klasztoru bernardynów na Czerniakowie w Warszawie*. W: *W kręgu sztuki polskiej i grafiki europejskiej*. Red. K. MOISAN-JABŁOŃSKA. Warszawa 2011, s. 41–83.
- MOLEKAMP F.: *Women and the Bible in Early Modern England. Religious Reading and Writing*. Oxford 2013.
- MOLHO A.: *Tamquam vere mortua. Le professioni religiose femminili nella Firenze del tardo medioevo*. „Società e storia” 1989, vol. 43, pp. 1–44.
- Monasticon Cisterciense Poloniae*. Red. A. M. WYRWA, J. STRZELCZYK, K. KACZMAREK. T. 1–2. Poznań 1999.
- MONSON C.A.: *Lubieżne mniszki. Seks, czary, muzyka i intrygi we włoskich klasztorach*. Warszawa 2011.
- MORIONES W.: *Historia de dos monjas místicas del siglo XVII. Sor Isabel de Jesús (1586–1684), sor Isabel de la Madre de Dios (1614–1687)*. Madrid 1989.
- NAWROCKA-BERG M.: *Dziwne światy karmelitanek. Próba czytania zakonnych kantyczek*. W: *Koncept w kulturze staropolskiej*. Red. L. ŚLĘK, A. KARPINSKI, W. PAWLAK. Lublin 2005, s. 273–285.
- NAWROCKA-BERG M.: *Osiemnastowieczny Żywot serafickiej pannej Teresy świętej ze zbiorów siostr karmelitanek bosych*, „Barok” 2005, t. 12, nr 2, s. 145–156.
- NAWROCKA-BERG M.: *W teatrze klasztornym córek św. Teresy*. „Barok” 2004, t. 2, nr 22, s. 207–219.
- NEY K.: *Żywot bł. Jolenty i kronika klasztoru zakonnic św. Klary w Gnieźnie*. Leszno 1843.
- NIEDZIELA M.L.: *Próba określenia mentalności człowieka wierzącego epoki baroku na podstawie opisu cudów z Sanktuarium Matki Bożej Boreckiej*. W: *Studia i materiały z dziejów nowożytnych*. Red. K. MATWIJOWSKI, S. OCHMANN-STANISZEWSKA. Wrocław 1995, s. 135–146.
- NIEDŹWIEDŹ J.: *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*. Kraków 2012.
- NIEDŹWIEDŹ J.: *Nieśmiertelne teatru sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.* Kraków 2003.
- NIEDŹWIEDŹ J.: *Strzała w nodze świętego Michała. Daniel Naborowski i wileńskie narracje sądowe z XVII w.* W: *Daniel Naborowski. Krakowianin – Litwin – Europejczyk*. Red. K. FOLLPRECHT, K. GAJDKA. Katowice 2008.
- NIEZGODA C.: *Błogostawiona Jolenta wśród Arpadów i Piastów*. Kraków 2002.

- NIKLEWICZÓWNA K.: *Piśmiennictwo hiszpańskie w Polsce w okresie staropolskim*. W: *Literatura staropolska w kontekście europejskim (związki i analogie)*. Red. T. MICHAŁOWSKA, J. ŚLASKI. Wrocław 1977, s. 91–110.
- NOWICKA-JEŻOWA A.: *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI–XVIII wieku*. Lublin 1992.
- NOWICKA-JEŻOWA A.: *Sarmaci i śmierć. O staropolskiej poezji żałobnej*. Warszawa 1992.
- NOWICKA-JEŻOWA A.: *Siedemnastowieczna poezja funeralna w kręgu tradycji renesansowej. Przekształcenia i przewartościowania*. W: *Przełom wieków XVI i XVII w literaturze i kulturze polskiej*. Red. B. OTWINOWSKA, J. PELC. Wrocław 1984, s. 193–210.
- OBARSKA G.: *Kasata klasztorów sióstr bernardynek w Wilnie po powstaniu styczniowym*. „*Studia Franciszkańskie*” 2007, t. 17, s. 353–450.
- OBREMSKI K.: *Retoryka w „domu wspólnej samotności”*. (Dzieje kapitularne zakonnic świętej matki Brygitty konwentu grodzieńskiego). W: *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej*. Red. J. SZTACHELSKA. Białystok 2004, s. 197–211.
- OCHMANN S.: *Pogrzeb magnata w XVII wieku w świetle rachunków*. W: *Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*. Red. J. PIETRZAK. Wrocław 1990, s. 73–82.
- OCHMAŃSKI J.: *Historia Litwy*. Wrocław 1982.
- OCIECZEK R.: *Siedemnastowieczni tłumacze dzieł literackich o swym warsztacie twórczym*. W: *Literatura staropolska i jej związki europejskie*. Warszawa 1973.
- OCIECZEK R.: *Studia o dawnej księżce*. Katowice 2002.
- OLIVÁN SANTALIESTRA L.: *Mariana de Austria en la encrucijada política del siglo XVII*. Madrid 2006.
- OLIVER J. H.: *Singing with Angels: Liturgy, Music, and Art in the Gradual of Gisela von Kerssenbrock*. Turnhout 2007.
- OLLIVIER B.: *Nauki o komunikacji. Teoria i praktyka*. Warszawa 2010.
- OLSON L.: *Reading, Writing, and Relationships in Dialogue*. In: *Voices in Dialogue. Reading Women in the Middle Ages*. Ed. L. OLSON, K. KERBY-FULTON. Indiana 2005.
- OSIECŁOWSKI J.: *Konserwacja książki w Polsce przedrozbiorowej*. Poznań 1985.
- OTWINOWSKA B.: *Elogium – „flos floris, anima et essentia” poetyki siedemnastowiecznego panegiryzmu*. W: *Studia z teorii i historii poezji*. Red. M. GŁOWIŃSKI. Wrocław 1967, s. 148–184.
- OWCZAREK B.: *Problemy i orientacje socjologii literatury*. W: *Literatura. Teoria. Metodologia*. Red. D. ULICKA. Warszawa 1998.
- OWENS W.R.: *Modes of Bible Reading in Early Modern England*. In: *The History of Reading*. Vol. 1: *International Perspectives c. 1500–1990*. Ed. W.R. OWENS, S. TOWHEED. Basingstoke 2011, pp. 32–46.
- OZOROWSKA M.: *Życie wewnętrzne Matki Teresy of Jezusa Marchockiej (1603–1652)*. „*Studia Teologiczne*” 1994, t. 12, s. 265–287.
- PACEVIČIUS A.: *Knygu ženklai ir ego-dokumentai senosios Lietuvos benediktiniu vienuolynu bibliotekose*. In: *Benediktiniskoji tradicija Lietuvoje*. Sud. L. JOVAISA. Vilnius 2008.
- PACEVIČIUS A.: *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais*. Vilnius 2005.
- PAOLI M. P.: *Sante di famiglia: «notizie istoriche» e agiografie femminili nella Firenze dei secoli XVII–XVIII*. In: *Memoria e comunità femminili. Spagna e Italia, secc. XV–XVII*. A cura di G. ZARRI, N. B. LETURIO. Firenze 2011, s. 187–210.
- PARTYKA J.: *„Orzech, sztokfisz, niewiasta jednym kształtem żyją...”. Kobieta w koncepcie staropolskim*. W: *Koncept w kulturze staropolskiej*. Red. L. ŚLĘK, A. KARPIŃSKI, W. PAWLAK. Lublin 2005, s. 247–271.
- PARTYKA J.: *„Żona wyćwiczona”. Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*. Warszawa 2004.
- PARTYKA J.: *Kuchnia, szafa i obora. Codziennosc pisana kobiecą ręką*. „*Barok*” 1998, t. 5, nr 2, s. 143–146.

- PARTYKA J.: *Mężne niewiasty za klasztorną furtą. Paradoksalna wolność kobiet, czyli ucieczka od rodziny*. W: *Spółczesność staropolskie. Seria nowa*. T. 3: *Spółczesność a rodzina*. Red. A. KARPIŃSKI, I. DACKA-GÓRZYŃSKA. Warszawa 2011, s. 195–201.
- PASIERB J.: *Najświętsza Maryja Panna w sztuce baroku*. „Przegląd Powszechny” 1984, t. 2, s. 169–180. *Patrimonio nacional*. [online] <http://www.patrimonionacional.es/real-sitio/monasterios/6095> [dostęp 1.04.2014].
- PAULOUSKAYA H.: *Grodzieńskie kroniki klasztorne XVII i XVIII wieku. Formy gatunkowe i aspekty komunikacyjne*. Uniwersytet Warszawski Artes Liberales, Wydział Historyczny 2013, mps rozprawy doktorskiej.
- PAWLAK W.: *De eruditione comparanda in humanioribus. Studia z dziejów erudycji humanistycznej w XVII wieku*. Lublin 2012.
- PAWLAK W.: *Jezuicka ars legendi – Francesco Sacchini, „De ratione libros cum profectu legendi” (1613)*. W: *Sarmackie theatrum*. T. 5: *Między księgami*. Red. M. BARŁOWSKA, M. WALIŃSKA. Katowice 2012, s. 197–219.
- PAWŁOWSKA H.: *Zainteresowanie życiem publicznym w grodzieńskich kronikach klasztornych z XVII–XVIII wieku – zarys problematyki*. „Barok” 2011, t. 18, nr 1, s. 83–93.
- Pax et bonum. Skarby klarysek krakowskich*. Katalog wystawy. Kraków 1999, s. 71–72.
- PAZERA W.: *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*. Częstochowa 1999.
- PEARSON D.: *Provenance Research in Book History: A Handbook*. London and New Castle 1998.
- PELC J., TOMKIEWICZ W.: *Rola mecenatu w rozwoju kultury i literatury polskiej w czasach renesansu i baroku*. W: *Problemy literatury staropolskiej*. Seria 2. Wrocław 1979.
- PELC J.: *Literatura polska drugiej połowy XVII w. W: Literatura i kultura polska po „potopie”*. Red. B. OTWINOWSKA, J. PELC, B. FAŁĘCKA. Wrocław 1992.
- PELC J.: *Obraz – słowo – znak. Studium o emblematyce w literaturze staropolskiej*. Wrocław 1973.
- PELC J.: *Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuki plastycznej*. Kraków 2002.
- PELCZAR R.: *Działalność dobroczynna właścicieli Jarosławia dla Kościoła Rzymskokatolickiego w II poł. XVI – I poł. XVII w. W: Kobiety i kultura religijna, Specyficzne cechy religijności kobiet w Polsce*. Red. J. HOFF. Rzeszów 2006, s. 95–112.
- PELCZAR R.: *Klasztorne szkoły żeńskie w Polsce w XVI–XVIII w. Problematyka i perspektywy badawcze*. „Nasza Przeszłość” 1998, t. 89, s. 95–109.
- PETRUCCI A.: *Pismo. Idea i przedstawienie*. Warszawa 2010.
- PFFANNEBECKER M.: *Love's Interest. Agency and Identity in a Seventeenth-Century Nun's Letters*. „Literature Compass” 2006, vol. 32, pp. 149–58.
- PIEKARSKI K.: *O zadania i metody badań proveniencyjnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, R. 3, z. 3, s. 388–415.
- PINA M. C.: *El Año santo (1658) de Luisa Manrique de Lara, la lectura espiritual convertida en libro de meditación*. In: *Memoria e comunità femminili. Spagna e Italia, secc. XV–XVII*. A cura di G. ZARRI, N.B. LETURIO. Firenze 2011, pp. 153–168.
- PISKAŁA M.: *Szlachecki portret rodzinny, czyli o prywatności na użytek sfery publicznej na przykładzie literatury heraldycznej i kazań pogrzebowych w dawnej Polsce*. „Barok” 2011, t. 18, nr 2, s. 43–58.
- PIZUN-MASZCZYKOWA A.: *O przejawach emancypacji w staropolskich dedykacjach dla kobiet*. W: *Dedykacje w książce dawnej i współczesnej*. Red. R. OCIECZEK, A. SITKOWA. Katowice 2006, s. 70–77.
- PLATT D.: *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*. Warszawa 1992.

- POKORA J.: *Słowo i obraz w programie ideowym protestanckich kazalnicy śląskich XVI i 1 poł. XVII w.* W: *Słowo i obraz*. Red. A. MORAWIŃSKA. Warszawa 1982.
- Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie. Red. W. DRELICHARZ. T. 1. Kraków 2005, s. 7–38.
- POPIOŁEK B.: *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*. Kraków 2003.
- POPIOŁEK B.: *Konterfekt prawdziwy umbrą fatalną malowany – wizerunek kobiety w staropolskich mowach pogrzebowych*. „Studia Historyczne” 2004, t. 47, nr 3–4, s. 320–321.
- POPIOŁEK B.: *Na marginesie ważnych spraw. Listy kobiece epoki saskiej*. W: *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*. Red. W. JAMROŹEK, D. ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK. T. 1. Poznań 1998, s. 89–102
- POPLAWSKA H.: *Autobiografia mistyczna*. W: *Religijność literatury polskiego baroku*. Red. C. HERNAS, M. HANUSIEWICZ. Lublin 1995, s. 101–123.
- POPLAWSKA H.: *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce (XVII–XVIII w.)*. Gdańsk 2006.
- POPLAWSKA H.: *Sztuka czytania w klasztorze karmelitanek bosych*. W: *Od liryki do retoryki. W kręgu słowa, literatury i kultury*. Red. I. KADULSKA, R. GRZEŚKOWIAK. Gdańsk 2004, s. 175–188.
- POPLAWSKA H.: *Żywyoty i autobiografie w rękopiśmiennych zbiorach Biblioteki Karmelitanek Bosych na Wesołej w Krakowie*. W: *Staropolska kultura rękopisu*. Red. H. DZIECHCIŃSKA. Warszawa 1990, s. 191–209.
- POPLAWSKI J.: *Praktyka lectio divina w wymiarze historycznym*. W: *Lectio divina*. Red. IDEM. Lublin 2008, s. 45–47.
- POPRAWA-KACZYŃSKA E.: *Ignacjański „modus meditandi” w kulturze religijnej późnego broku. Rekonesans*. W: *Religijność literatury polskiego baroku*. Red. C. HERNAS, M. HANUSIEWICZ. Lublin 1995.
- POŚPIECH A., TYGIELSKI W.: *Spółeczna rola dworu magnackiego XVII–XVIII wieku*. „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 2, s. 215–237.
- Pratiques de la lecture*. Ed. R. CHATIER. Paris–Marseille 1985.
- PROKOP K.: *Nowoodnaleziona księga Acta Pontificalia Arcybiskupa W.H. Sierakowskiego*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2009, t. 92, s. 185–204.
- PRUS K.: *Świątobliwa Ofka Piastówna i klasztor SS. Dominikanek w Raciborzu*. Opole 1948.
- PRZYBYŁOWICZ O.M.: *„Dla przędzszego wydania obiadu...”. Rozporządzenia wizytatorów dotyczące stołu i posiłków w klasztorach żeńskich diecezji krakowskiej z końca XVI – połowy XVII w.* W: *Rzeczy i ludzie*. Red. M. Bis, W. Bis. Warszawa 2014, s. 241–266.
- PRZYBYŁOWICZ O.M.: *„Pamięć obłóczyn koźdy probantki”. Ceremonia obłóczyn w świetle rękopisu Modus suscipiendi novitias ad habitum S. Clarae z 1600 r. z klasztoru klarysek gnieźnieńskich*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, vol. 2, s. 179–194.
- RACHUBA A.: *Krzysztof Mikołaj*. W: *Dom Sapieżyński*. Oprac. E. SAPIEHA. Warszawa 1995.
- REARDON C.: *Holy Concord within Sacred Walls. Nuns and Music in Siena, 1575–1700*. Oxford 2002.
- REČKO J.: *Literackie epitafium barokowe. Geneza i teoria gatunku*. Zielona Góra 1992.
- Register of the Benedictine Schools for Girls at Ghent, Preston, Caverswall and Oulton 1624–1969*. London 2004.
- REYNES G.: *Couvents de femmes. La vie des religieuses cloîtrées dans la France des XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris 1987.
- RHODES J. T.: *Syon Abbey and its Religious Publications in the Sixteenth Century*. „Journal of Ecclesiastical History” 1992, vol. 44, pp. 11–25.
- RICCOBONI B.: *Life and Death in a Venetian Convent: The Chronicle and Necrology of Corpus Domini, 1395–1436*. Ed. D. BORNSTEIN. Chicago 2000.

- ROK B.: *Człowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej*. Wrocław 1995.
- ROK B.: *Druki żałobne w dawnej Polsce XVI–XVIII w.* W: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*. Red. H. SUCHOJAD. Warszawa 2001, s. 187–201.
- ROK B.: *Sarmacka „ars bene moriendi”*. W: *Między barokiem a oświeceniem. Sarmacki konterfekt*. Red. S. ACHREMZYK. Olsztyn 2002, s. 130–140.
- ROK B.: *Zagadnienie śmierci w kulturze Rzeczypospolitej czasów saskich*. Wrocław 1991.
- ROK B.: *Zakony wobec śmierci hemanów w czasach saskich (1697–1763)*. W: *Klasztor w państwie średnio-wiecznym i nowożytnym*. Red. M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ. Wrocław 2005, s. 289–297.
- ROSE J.: *The History of Education as the History of Reading*. „History of Education: Journal of the History of Education Society” 2007, vol. 36, issue 4–5, pp. 595–605.
- ROSZAK S.: *Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcja i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kultu-rze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń 2004.
- ROTTER L.: *Duchowość i historia benedyktynek w symbolice dekoracji malarskiej kościoła w Staniątkach*. Kraków 2004.
- ROŻEK M.: *Uroczystości w barokowym Krakowie*. Kraków 1976.
- SANCHEZ HERNANDEZ M. L.: *El monasterio de la Encarnation de Madrid. Un modelo de vida religiosa en el si-glo XVII*. Salamanca 1986.
- SÁNCHEZ LORA J. L.: *Mujeres, conventos y formas de la religiosidad Barocca*. Madrid 1988.
- Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przetomu XVIII i XIX wieku)*. Red. A. RADZIWIŃSKI, D. KARCEWSKI, Z. ZYGLEWSKI. Bydgoszcz–Toruń 2010.
- Sanctimonalis autem femina. Magnificat, motety i pieśni na dwa chóry żeńskie z rękopisu L 1643 Biblio-teki Diecezjalnej w Sandomierzu*. Oprac. M. WALTER-MAZUR. Sandomierz 2012.
- SANZ A. G., SANCHEZ HERNANDEZ L.: *Guide Royal Convents of Madrid Las Descalzas and La Encarnacion*. Madrid 2009.
- Sapiehowie. Kolekcjonerzy i mecenas*. Katalog wystawy 4 października – 31 grudnia 2011. Kraków 2011.
- SARCEVIČIENĖ J.: *Bene vixit ideo bene mortua est: śmierć kobiety w kazaniach pogrzebowych Wielkiego Księstwa Litewskiego pierwszej połowy XVII wieku*, „Barok” 2006, t. 13, nr 25, s. 79–93.
- SAWICKA S.: *Pomorski rękopis iluminowany z XVII w.* W: *Studia pomorskie*. Red. M. WALICKI. Wro-
cław 1957, s. 263–329.
- SCATTIGO A.: *I procesi canonizzazione a Firenze nella prima metà del XVII secolo*. In: *Memoria e comunità femminili. Spagna e Italia, secc. XV–XVII*. A cura di G. ZARRI, N.B. LETURIO. Firenze 2011, pp. 131–152.
- SCHIRMER E.: *Reading Lessons at Syon Abbey. The Myroure of Oure Ladye and the Mandates of Vernacular Theology*. In: *Voices in dialogue Reading Women in the Middle Ages*. Ed. L. OLSON, K. KERBY-FULTON. Indiana 2005.
- SCHREINER K.: *Verschriftlichung als Faktor monastischer Reform. Funktionen von Schriftlichkeit im Orden-swesen des hohen und späten im Mittelalters*. W: *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Ersche-inungsformen und Entwicklungsstufen*. Hrsg. H. KELLER et al. München 1992, s. 42, 67–69.
- SERWAŃSKI M.: *Na marginesie badań nad edukacją szlachcianek w Polsce XVI–XVII wieku*. W: *Cała historia to dzieje ludzi. Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi WyczaŃskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*. Red. C. KUKLA, przy współudziale P. GUZOWSKIEGO. Białystok 2004.
- SHERMAN W.: *Used books*. Philadelphia 2008.
- SIGMON R.A.: *Reading Like a Nun: The Composition Libraries in Renaissance Europe*. „Journal of Religio-us and Theological Information” 2011, vol. 10, s. 81–102.

- SIPAYŁO M.: *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*. W: *Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi*. Warszawa 1975, s. 9–30.
- Sixteenth Century Letters: Typologies and Examples from the Monastic Circuits*. In: *Reading, Interpreting and Historicizing Letters as Historical Sources*. Ed. R. SCHULTE, X. von TIPPELSKIRCH. Firenze 2004.
- SKULSKI R.: *Z nieznaney literatury lwowskiej*. Ksiądz Krzysztof Franciszek Chwalibogowski. „Pamiętnik Literacki” 1937, t. 34, s. 76–79.
- SKWARA M.: *„Miejsca wspólne” polskiej poezji i sztuki funeralnej XVI i początku XVII wieku*. Szczecin 1994.
- SŁABY A.: *Rządząca Oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*. Kraków 2014.
- Śmierć w kulturze dawnej Polski. Od średniowiecza do końca XVIII wieku*. Warszawa 2000; Vanitas.
- Portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych*. Red. J. DZIUBKOWA. Poznań 1996.
- SMOSARSKI J.: *Religijne widowiska parateatralne w Polsce XVII wieku. Kilka przykładów*. W: *Dramat i teatr sakralny*. Red. I. SŁAWIŃSKA i in.. Lublin 1988, s. 122–126.
- Содомора А., Домбровський М., Кісь А.: *Року Божого. Латинські написи Львова*. Львів 2008.
- SOKOŁOWSKA K.: *Świeckich drogi do świętości w hagiografii sarmacko-barokowej*. Poznań 2008.
- SOKOLSKI J.: *Barokowa księga natury. O europejskiej symbolografii wieku siedemnastego*. Wrocław 1992.
- SOKOLSKI J.: *Staropolskie zaświaty*. Wrocław 1990.
- STASIEWICZ K.: *Polskie pisarki epok dawnych*. Olsztyn 1998.
- STEFANIAK P.: *Dzieje mniszek dominikańskich w krajach słowiańskich*. Warszawa 2007.
- STELMACH R.: *Dokumenty do dziejów klasztoru trzebnickiego – problematyka i stan zachowania*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*. Red. A.M. WYRWA, A. KIEŁBASA, J. SWASTEK. Poznań 2004, s. 288–317.
- STELMACH R.: *Dokumenty do dziejów śląskich premonstratensów i premonstrantek zachowane w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu*. W: „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” T. 5: *Premonstratensi na ziemiach polskich w średniowieczu i epoce nowożytnej*. Red. J. RAJMAN. Kraków 2007.
- STERCZEWSKA L.: *Edycja kołęd z osiemnastowiecznych rękopisów Biblioteki Karmelitanek bosych w Krakowie na Wesolej*. „Terminus” 2010, R. 12, z. 1, s. 151–160.
- STERCZEWSKA L.: *Głośny rezon... Edycja kołęd z osiemnastowiecznych rękopisów biblioteki karmelitanek bosych w Krakowie na Wesolej*. „Terminus” 2010, z. 1, s. 151–177.
- STOJEK-SAWICKA K.: *Duchowieństwo katolickie w życiu Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku*. Toruń 2011.
- STROCCHIA S.: *Learning the Virtues: Convent Schools and Female Culture in Renaissance Florence*. In: *Women's Education in Early Modern Europe: A History 1500–1800*. Ed. B.J. WHITEHEAD. New York 1999.
- STRZELCZYK J.: *Pióro w wątłych dłoniach. O twórczości kobiet w dawnych wiekach*. T. 1. Warszawa 2007.
- STRZELCZYK J.: *Pióro w wątłych rękach. O twórczości kobiet w dawnych wiekach*. T. 2. Warszawa 2009.
- SWASTEK J.: *Święta Brygida Szwedzka i zakon Najświętszego Zbawiciela ze szczególnym uwzględnieniem klasztorów na ziemiach polskich*. Lublin 1986.
- Syon Abbey and its Books. Reading, Writing and Religion c. 1400–1700*. Eds. E.A. JONES, A. WALSHAM. Woodbridge 2010.
- Syon Abbey Society, The* [online]. <https://syonabbeyssociety.wordpress.com/researchguide/> [dostęp 20.12.2014].
- SZCZEPANIEC J.: *Rola drukarstwa w życiu literackim polskiego Oświecenia. Zarys wybranych zagadnień*. W: *Problemy literatury polskiej okresu Oświecenia*. Wrocław 1973, s. 49–105.
- SZELIŃSKA W.: *Drukarstwo krakowskie*. Kraków 1974.

- SZWAROCKA K.W.: „*Sarmacka bogini*”. Kult maryjny w Polsce doby baroku. Toruń 2010.
- SZWEJKOWSKA H.: *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*. Wrocław 1955.
- SZYLAR A.: „*Naprzód zaraz wstana, kiedy ich obudzą...*”, czyli panny świeckie na edukacji u wizytek warszawskich w XVIII wieku. W: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i dobie staropolskiej*. Red. K. JUSTYNIARSKA-CHOJAK, S. KONARSKA-ZIMNICKA. Warszawa 2012.
- SZYLAR A.: *Działalność oświatowa benedyktynek sandomierskich w latach 1616–1865*. Lublin 2002.
- SZYLAR A.: *Edukacja dziewcząt w szkołach klasztornych w XVIII wieku*. W: *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*. Red. K. JAKUBIAK, T. MALISZEWSKI. Kraków 2010, s. 221–240.
- SZYLAR A.: *Konwent bernardynek lubelskich w świetle kroniki klasztornej*. „*Nasza Przeszłość*” 2008, t. 110, s. 35–106.
- SZYLAR A.: *Probantki i nowicjuszki w klasztorze benedyktynek sandomierskich w XVIII i XIX wieku*. „*Zeszyty Sandomierskie*” 2008, nr 26, s. 18–22.
- SZYLAR A.: *Wpływy jezuickie w klasztorze benedyktynek sandomierskich w latach 1615–1773*. „*Zeszyty Sandomierskie*” T. 17, s. 16–20.
- TARGOSZ K.: *Piórem zakonniczy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*. Kraków 2002.
- THOMAS A.: *Art and Piety in the Female Religious Communities of Renaissance Italy. Iconography, Space and the Religious Woman's Perspective*. Cambridge 2003.
- TILlich P.: *Symbol religijny*. W: *Symbole i symbolika*. Oprac. M. GŁOWIŃSKI. Warszawa 1990.
- To Father. The Letters of Sister Maria Celeste to Galileo 1623–1633*. Ed. D. SOBEL. London 2001.
- TOPIŃSKA M.: *Kościół sakramentek*. Warszawa 1974, s. 47–48.
- TOPOLSKA M. B.: *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław 1984.
- TOPOLSKA M. B.: *Spółczesność i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVII wieku*. Poznań 2002.
- TRĘBSKA M.: *Odważna Judyt i mężna w Bogu Amazonka, czyli o walce duchownej w staropolskich oracjach obłóczynowych*. W: *Wojny, bitwy i potyczki*. Red. M. PIŚKAŁA, W. PAWLAK. Warszawa 2011, s. 373–386.
- TRĘBSKA M.: *Stanisława Sarbiewskiego oddawanie panny do zakonu na tle tradycji świeckich mów weselnych*. W: *Studia rhetorica*. Red. M. Choptian, W. Reczek. Kraków 2011, s. 245–258.
- TRĘBSKA M.: *Staropolskie szlacheckie oracje weselne. Genologia, obrzęd, źródła*. Warszawa 2008.
- TRĘBSKA M.: *Świeckie mowy obłóczynowe a ceremoniał zakonne w XVII wieku*. „*Napis*” 2010/1 (XVI), s. 123–137.
- TRZYNADLOWSKI J.: *Małe formy literackie*. Wrocław 1977.
- Untold Sisters. Hispanic Nuns in Their Own Works*. Ed. E. ARENAL, S. SCHLAU. Albuquerque 1989.
- URBANEK R.: *Die Goldene Kammer von St. Ursula in Köln, Zu Gestalt und Ausstattung vom Mittelalter bis zum Barock*. Köln 2010.
- URSINUS J.: *Modus epistolandi cum epistolis exemplaribus et orationibus annexis (O sposobie pisania listów wraz z wzorami listów i mowami)*. Oprac. L. WINNICZUK. Wrocław 1957.
- Ut pictura poesis. Ut poesis pictura. O związkach literatury i sztuk wizualnych od XVI do XVIII w.* Red. A. BIELAK, opieka nauk. P. STĘPIEŃ. Warszawa 2013.
- VELA M.: *Autobiografía y Libro de las mercedes*. Ed. O. HERNÁNDEZ. Barcelona 1961.
- Vita artistica nel monastero femminile. Exempla*. Ed. V. FORTUNATI. Bologna 2002.
- VITKAUSKIENĖ B.R.: *Kult maryjny. Obraz jako jeden z przejawów kultu maryjnego w Wielkim Księstwie Litewskim*. W: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego: analizy i obrazy*. Oprac. V. ALIŠAUSKAS i in. Kraków 2006, s. 268–281.
- Voices in Dialogue. Reading Women in the Middle Ages*. Ed. L. OLSON. Paris 2005.

- VOVELLE M.: *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle. Les attitudes devant la mort d'après le clauses des testaments*. Paris 1973.
- WALTER-MAZUR M.: *Figurq i fraktem. Kultura muzyczna polskich benedyktynek w XVII i XVIII wieku*. Poznań 2014.
- WALTER-MAZUR M.: *Muzyka jako element klasztornych uroczystości w świetle XVIII-wiecznych archiwaliów benedyktynek kongregacji chełmińskiej*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, vol. 2, s. 57–80.
- WALTER-MAZUR M.: *Panny z okładek. Zakonnice aktywne muzycznie w klasztorach benedyktynek w XVIII wieku*. „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2013, t. 4, s. 51–63.
- WANAT B.J.: *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*. Kraków 1979.
- WANAT J.B.: *Wybrane przykłady z ikonografii św. Teresy od Jezusa*. „Itinera Spiritualia” 2011, t. 4, s. 111–125.
- WEAVER E.: *The Convent Muses. The Secular Writing of Italian Nuns, 1450–1650*. In: *Women and Faith. Catholic Religious Life in Italy from Late Antiquity to the Present*, 129–143. Ed. L. SCARAFFIA, G. ZARRI. Cambridge 1999, pp. 129–143.
- WEAVER E.B.: *Convent Theatre in Early Modern Italy. Spiritual Fun and Learning for Women*. Cambridge 2002.
- WICH U.: *Poeta Ludens. Problemy komunikacji literackiej i społecznej XIV–XVIII w.* Kraków 2011.
- WICHOWA M.: *Dzieło Diega de Estella „O wzgardzie świata i próżności jego” w przekładzie ks. Augustyna Kochańskiego jako poradnik medytacji. Problemy komunikacji literackiej*. Łódź 2010.
- Wichowa M.: *Idea pogardy świata i nędzy człowieka w literaturze polskiego baroku*. W: *Literatura polskiego baroku w kręgu idei*. Red. A. NOWICKA-JEŻOWA, M. HANUSIEWICZ, A. KARPIŃSKI. Lublin 1995, s. 249–254.
- WIDER D.: *Modlitwa i kontemplacja*. W: *Kultura życia wewnętrznego*. Red. J. KRUCINA. Wrocław 1983.
- WIĘCKOWSKA B.: *Anotacje czytelnicze w egzemplarzach powieści i romansów XVII i XVIII-wiecznych w zbiorach ossolińskich*. „Roczniki Biblioteczne” 1980, R. 24, z. 2, s. 47–67.
- WINSTON-ALLEN A.: *Convent Chronicles. Women Writing about Women and Reform in the Late Middle Ages*. Pennsylvania 2004.
- WISNER H.: *Sejmiki litewskie i kwestia wyznaniowa 1611–1648*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1978, t. 23, s. 138–143.
- WISZEWSKI P.: *Krajobraz epigrafczny kościoła klasztornego benedyktynek w Legnicy (XIV–XV w.)*. „Studia Epigrafczne” 2004, t. 1, s. 55–65.
- WISZEWSKI P.: *Księża w świecie zakonnice. Wizytacje biskupie w opactwach benedyktynek w Małopolsce i na Śląsku (koniec XVI–XVIII w.)*. „Nasza Przeszość” 2004, t. 101, s. 231–272.
- WISZEWSKI P.: *Opactwo benedyktynek w Legnicy (1348/1349–1810). Struktura, funkcjonowanie, miejsce w społeczeństwie*. Poznań–Wrocław 2003.
- WITKOWSKA A.: *Bł. Jolenta w staropolskiej tradycji hagiograficznej*. „Wiadomości z Prowincji Św. Maksymiliana Marii Kolbego w Polsce” 1999, z. 4, s. 414–429.
- WITKOWSKA A.: *Staropolski „Atlas Marianum*. „Roczniki Humanistyczne” 1976, t. 24, z. 2, s. 517–524.
- WITKOWSKA A.: *Uroczyste koronacje wizerunków maryjnych na ziemiach polskich w latach 1717–1992*. W: *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*. Red. A. JACKOWSKI i in. Kraków 1996, s. 87–103, 223–234.
- WITKOWSKA M.: *Kinga – Kunegunda*. W: *Hagiografia Polska*. Red. R. GUSTAW. T. 1. Poznań 1971, s. 757–772.
- WŁODARSKI B.: *Salomea królowa halicka. (Karta z dziejów wprowadzenia zakonu klarysek do Polski)*. „Nasza Przeszość” 1957, t. 5, s. 61–83.
- WŁODARSKI J. M.: *Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI wieku*. Kraków 1987.
- Women and Faith. Catholic Religious Life in Italy from Late Antiquity to the Present*. Ed. L. SCARAFFIA, G. ZARRI. Cambridge 1999.
- Women's Education in Early Modern Europe. A History, 1500–1800*. Ed. B.J. WHITEHEAD. New York, 1999.
- WOODFORD C.: *Nuns as Historians in Early Modern Germany*. Oxford 2002.

- WOODMAN M.: *Ciężarna dziewica. Proces psychologicznej przemiany*. Kraków 2006.
- WOOLF D. R.: *Reading History in Early Modern England*. Cambridge 2000.
- WRÓBEL E.: *Chrześcijańska rodzina w Polsce XVI–XVII wieku. Między ideałem a rzeczywistością*. Kraków 2002.
- WRÓBEL E.: *Dyskusja nad modelem wychowania religijno-moralnego w rodzinie chrześcijańskiej w XVII wieku*. „Nasza Przeszłość” 1999, t. 91, s. 153–169.
- WYHE van C.: *Female Monasticism in Early Modern Europe*. Hampshire 2008.
- WYRWA A.M.: „O mierze pokarmu” i „mierze napoju” w wyżywieniu mnichów i mniszek benedyktyńskich okresu potrydenckiego w świetle kilku wybranych źródeł normatywnych. Szkic do problemu. W: *A Pomerania ad ultimas terras*. Red. J. SOCHACKI, A. TETRYCZ-PUZIO. Słupsk 2011, s. 366–383.
- WYRWA A.M.: „Ora et labora” czyli o porządku modlitwy i pracy w klasztorze benedyktyńskim w Mogilnie w świetle wizytacji opata Mireckiego z 1707 roku. W: *Scriptura, diplomata, sigillum*. Red. J. ZDREŃKA, J. KARZEWSKA. Zielona Góra 2009, s. 51–68.
- WYRWA A.M.: *Organizacja wewnętrzna w klasztorach cysterek Polskiej Prowincji Cystersów*. W: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*. Red. A.M. WYRWA, A. KIELBASA, J. SWASTEK. Poznań 2004, s. 62–79.
- WYRWA A.M.: *W kuchni i przy stole „szarych mnichów”, czyli o wyżywieniu cystersów w świetle źródeł normatywnych zakonu oraz wybranych źródeł pisanych, archeologicznych i przyrodniczych*. „Archeologia Historica Polona”, t. 14, 2004, s. 51–113.
- ZAHORSKI W.: *Kościół św. Michała i klasztory panien Bernardynek w Wilnie*. Petersburg 1911
- ZARDIN D.: *Donna e religiosa di rara eccellenza. Prospera Corona Bascapa e libri e la cultura nei monasteri milanesi del Cinque e Seicento*. Firenze 1992.
- ZARRI G.: *Le donne scrittrici di libri religiosi*. In: *Libri di spirito. Editoria religiosa in volgare nei secoli XV–XVII*. A cura di G. ZARRI. Torino 2009, pp. 181–207.
- ZARRI G.: *Monasteri femminili e città (secoli XV–XVIII)*. In: *Storia d'Italia*. Turin 1986, pp. 357–429.
- ZELMAN K.: *Playing Doctor. St. Birgitta, Ritual Reading, and Ecclesiastical Authority*. In: *Voices in Dialogue. Reading Women in the Middle Ages*. Ed. L. OLSON, K. KERBY-FULTON. Indiana 2005.
- ZIELIŃSKI T.: *Kazania pogrzebowe w konwencji sarmackiej pompae funebrae*. W: *Od liryki do retoryki. W kręgu słowa, literatury i kultury*. Red. I. KADULSKA, R. GRZEŚKOWIAK. Gdańsk 2004, s. 189–195.
- ZIENTARSKI W., PODEJKO P.: *Kapele instrumentalno-wokalne w Strzelnie w XVII i XVIII w.* W: *Z dziejów muzyki polskiej*. T. 3. Bydgoszcz 1961.
- ZWOLSKI B.: *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639–1641*. Wilno 1938.

INDEKS OSOBOWY

A

- Abad Camilo Maria 80
Abelli Louis 373
Achremczyk Stanisław 87, 361
Agnieszka Konstancja od Pana Jezusa
 Baranka (Iżycka) 226
Agnieszka od Narodzenia NMP i św. Józefa
 (Wężykówna) 136, 227
Agnieszka od Trójcy Świętej (Myszkowska)
 195, 227
Agnieszka św. 74, 110, 164, 419, 431
Albert Avogadro bł. 93, 112, 148, 262, 289, 373
Aleksander VIII 258
Ališauskas Vytautas 82
Allgayer-Kaufmann Regine 19
Alvarez Diego de Paz 152, 187, 235, 239, 279, 374
Álvarez Tomás 152
Ambroży św. 74
Amendowna Zuzanna 426
Ancuta Maciej 377
Anderska Zofia 306
Androzzi Fulvio 379
Andrysowicz Łazarz 275
Andrzejowczyk Maciej 275
Andrzejowski Karol 248, 249, 374, 408
Andrzej św. 74, 255, 336, 388, 404, 417, 123,
 437, 438, 463, 464
Angela Aleksandra od św. Teresy (Myszkow-
 ska) 227
Angela Teresa od Najświętszego Sakramentu
 (Mosińska) 33
Aniela od NMP z Góry Karmel (Gratówna) 198
Anna Dorotea 86
Anna od Jezusa (Stobieńska) 136, 195, 227
Anna od św. Magdaleny (d`Auvergne) 71, 397
Anna św. 74, 398, 411
Antoni św. 74, 130
Aparicio Rivera 276
Appel Włodzimierz 64
Arenal Electa 18, 76, 210, 230
Arias Francesco 187, 235, 239, 240, 289, 375
Arseniusz, opat 143, 213
Arystoteles 156
Ataman Julian 143, 144, 208
August II 20, 52, 69
Augustyniak Urszula Anna 77
Augustynowicz-Ciecierska Henryka 225
Augustynowicz Jan Tobiasz 389
Augustyn św. 74, 93, 94, 100, 103–105, 107,
 108, 120, 121, 130, 136, 141, 145–148, 153,
 154, 159, 167, 177–180, 213–215, 220, 234,
 262, 276, 284, 311, 320, 347, 348, 376, 384,
 394, 420, 421
Auspurger Kazimierz 266, 376
Auswicerówna Rozalia zob. *Rozalia Alfonsa
 od św. Marii Magdaleny (Auswicerówna)*
Avrillon Jean 376
Axer Jerzy 151
- ## B
- Babcock Robert G. 18
Babecka Magdalena zob. *Magdalena od Opieki
 Świętego Józefa (Babecka)*

- Baczewski Sławomir 85, 89
 Badyna Piotr 88, 358
 Bar de Katarzyna Mechtylda 174, 211, 213, 265, 469
 Baranowska Anna Teresa 74, 110, 148, 164, 171, 207
 Baranowska Dorota 164
 Baranowska Teodora 30
 Baranowski Józef 376
 Barącz Sadok 224
 Barbara od Najśw. Sakramentu (Zadzikowa) 20, 137, 159, 195, 196, 226–228
 Barbara św. 74, 85
 Bartłowska Maria 88, 157
 Baron Arkadiusz 141, 159, 206
 Baron Sabrina A. 159
 Baronio Cesare 45, 239
 Bartrandówna Zofia 189
 Barszcz Jerzy 377
 Bascape Corona 18, 75
 Basso Carlo Andrea 142
 Bastryk Stanisław 204
 Baum Marzena 19, 225, 279
 Bazyli Wielki św. 74, 177
 Bażan Pius 327
 Bąkowska Marianna 204
 Beach Alison 150
 Beata Konstancja od św. Józefa (z Myszkowskich Bużeńska) 227
 Beaufiles Wilhelm 377
 Beaumont 31
 Bednarski Stanisław 324
 Bell David N. 18, 151
 Benedykt XIV 52, 352, 379
 Benedykt św. 22, 26, 29, 65, 67, 71, 74, 93–99, 101, 116, 117, 141–145, 160, 168, 169, 177, 178, 180, 181, 187, 188, 192, 197, 204, 205, 210, 213, 215, 216, 220–222, 224, 227, 234, 236, 238, 240, 242, 246–249, 265, 273, 278, 282, 283, 302, 304, 310, 313, 336, 341–343, 347, 348, 359, 374, 377–379, 388, 390, 394, 405, 406, 408, 412, 415, 416, 433, 434, 445, 446, 453, 464, 465, 467, 470, 471, 473
 Benedykta od Męki Pańskiej (Elżbieta de Breme) 383
 Bernard św. 49, 74, 100, 131–133, 142, 157, 178, 264, 311, 379, 455
 Bernatowicz Tadeusz 87
 Bessei Petri 149
 Białożor Barbara 40
 Białożor Stanisław 40
 Białopiotrowicz Jerzy 379, 380
 Bibiana od Jezusa, Maryi i Józefa (Domaśławska) 199
 Biegus Wiktor Józef 286
 Bielak Alicja 64
 Bielak Włodzimierz 19, 223
 Bielska Katarzyna *zob. Katarzyna Aleksandra od Jezusa, Maryi i Józefa (Bielska)*
 Bieniarzówna Janina 361
 Bieńkowski Tadeusz 21, 276
 Biernacka Benedykta Marianna 299, 312, 321, 426, 431
 Biernacka Jadwiga 426
 Bieykowski Antoni 381
 Bilewicz Aleksandra 71, 86
 Bilinkoff Jodi 72
 Biłska Tekla 396
 Birkowski Ignacy 191
 Bis Magdalena 209
 Bis Wojciech 209
 Blois Louis de 150, 152–155, 248, 283, 381
 Błażejowska Józefa 182
 Błęcka Eufrozyna *zob. Eufrozyna Maria od Trójcy św. (Błęcka)*
 Bobiński Remigiusz 339, 381
 Bobowski Kazimierz 201
 Bobrownicka Katarzyna 351, 402
 Boczkowska Zofia 257, 287
 Bodarwé Katrinette 17, 201
 Bodniak Stanisław 279
 Bogacka Katarzyna 68
 Bogucka Maria 63, 69, 89, 365
 Bogusławski Apolinary 338, 339, 382
 Boharewicz Bogusław 382
 Bokum Jan 451
 Bolchi Elena Lucia 66

- Bonawentura (Siewierzanin) 383
 Bonawentura św. 48, 113, 137, 144, 149, 155,
 313, 383, 427
 Boner Izajasz 312, 391
 Bonifacy VIII 171
 Borawski Stanisław 147, 213
 Borek Piotr 209, 223,
 Borkowska Małgorzata 11, 17–20, 63, 66–70,
 73, 75, 76, 78, 80, 8, 141, 143–146, 150,
 153, 201–203, 205–215, 217, 219, 221,
 223–226, 229, 276–279, 322, 323, 329,
 366, 490, 491
 Borkowski Dominik 383
 Borkówna Dorota 175
 Bornstein Daniel 90
 Boromeusz św. 74
 Bouillon Maria Karolina z Sobieskich de 364
 Bourdaloue Ludwik 405
 Bovette de Bemur Jacqueline 383
 Bowden Caroline 78
 Boxa, kanonik 366
 Boxer Marylin J. 76
 Branicka Elżbieta 423
 Branicka Katarzyna Krystyna 30, 173, 460
 Bratkowic Adrian 384
 Bratkowski Tadeusz 218
 Breme Elżbieta de 235, 264
 Bresiar de Joanna Karolina 253, 386
 Broekaert Jean D. 276
 Broniowska Anna 203
 Bronisława bł. 251, 261, 289, 310, 341, 464
 Bross Stanisław 210
 Brygida św. 76, 82, 94, 103, 116, 118, 134, 136,
 144, 145, 151, 184, 196, 219, 234, 236, 259,
 260, 376, 384, 411, 414, 456
 Brzechfionka Franciszka 220
 Brzechwa Stanisław 235, 241, 328, 384, 385
 Brześciańska Apolinara 182
 Brzezińska Barbara 65
 Brzezińska Cecylia 182
 Brzezińska Teresa Magdalena 465
 Brzostowscy 413
 Brzostowski Konstanty Kazimierz 55, 169, 207,
 234, 348, 462
 Brzyski Ludwik 386
 Brzystonowska Małgorzata 407
 Brzystonowska Wiktoria 407
 Brzystonowski Stanisław 407
 Buchwald-Pelcowa Paulina 87
 Buk Michał 275
 Burek Krzysztof 64, 203
 Buszewicz Elwira 362
 Buszkowska Regina 188
 Bużeńska z Myszkowskich Beata *zob. Beata
 Konstancja od św. Józefa (Bużeńska)*
 Busquets Maria Eulalia 357
 Byczkowska-Sztaba Jolanta 217
 Byszewski Antoni 413
 C
 Callahan Sidney 227
 Camus Jean Pierre 253, 386, 398
 Carrascal Martin 276
 Cartagena Juan de 155
 Casey Michael 150–152, 159
 Cauchon de Maupas Henryk 386
 Cavallo Guglielmo 21, 160
 Cavazza Christina 207
 Cecylia, mniszka 182
 Cempura Henryk 20, 215, 217
 Cetnerowa Benedykta 407
 Cetnerowa z Gosiewskich Konstancja 221
 Cetnerówna Zofia 458
 Cezary Franciszek 320
 Cezary z Arles św. 119
 Charkiewicz Juwenalis 77
 Chartier Roger 20, 21, 160, 212, 230
 Chauformaux Maria Angela 284
 Chavarria Novi Elisa 230
 Chedozeau Bernard 47
 Chemperek Dariusz 85
 Chlebowski Wawrzyniec 387
 Chłusewiczówna Felicjana 55
 Chłusewiczówna Teofila 49
 Chmielewski Marek 150
 Chmielowska Febronia 190
 Chodkiewicz Jan Karol 77, 351, 451
 Chodkiewiczowa Anna Alojza 364, 390

- Chodkiewiczowa Zofia 351
 Chodykiewicz Klemens 387
 Chojnacki Tomasz 377
 Chomentowska Zofia 310
 Chomentowski Jan 303, 305, 390, 391
 Chomiński Piotr 78
 Choptian Michał 362
 Chowański Iwan 47
 Chrapowicka Marianna 40
 Chrapowicki Franciszek 50
 Chreptowicze 41
 Chreptowiczówna Teresa 191, 228
 Chronowski Stanisław 417
 Chrościcki Juliusz Antoni 63, 87–89, 364
 Chrzanowska Florentyna 210
 Chrzastowska Anna 166, 298, 303, 424
 Chwalibożanka Barbara Teresa 306
 Chyleńska Zofia 182
 Ciecholewska Anna 445
 Ciecierska Monika Zofia *zob. Maria Antonina od św. Michała (Ciecierska)*
 Ciemieńska Elżbieta 299, 304, 321, 440
 Cieński Marcin 18, 76, 226
 Ciesielska-Borkowska Stefania 278
 Ciesielski Tomasz 84
 Cieszkowski Józef 453
 Cieszkowski Krzyszpin 120, 349, 388
 Cieślińska Nawojka 141
 Ciszewski Wincent 388
 Clarke Elizabeth 71
 Cohem Martinus 66
 Coleman Joyce 158
 Colonna Catherine 379
 Colonna Fabrizio 379
 Concha Torres C. 20
 Coulet Noël 208
 Crasset Jean 196, 245, 388
 Crest de Saint-Aubin Stéphanie Félicité du 31
 Cubrzyńska-Leonarczyk Maria 65, 70
 Cunitia Maria 72
 Cushing–Daniels Nancy Kerr 18, 76, 201, 209
 Cybulska Antonina 52, 56
 Cybulski Franciszek 389
 Cyprian a s. Maria 148
 Cyprian św. 328
 Cyryl od św. Franciszka 262, 297, 389
 Czacharowski Antoni 201
 Czapkowski Konstanty 389
 Czaplejewicz Eugeniusz 22
 Czapska Konstancja 390
 Czapski Piotr 390
 Czarnkowska Anna 192
 Czarnocki Wojciech 350, 389, 390
 Czarski Bartłomiej 22
 Czartoryscy 285, 295
 Czartoryska Eleonora 423
 Czartoryska Katarzyna Helena 254, 381
 Czartoryski Adam 252
 Czartoryski Augustyn 401
 Czatowski, ks. 170
 Czechowicz Agnieszka 359
 Czekaiewska Anna 22
 Czekański Marek 287
 Czermińska Ewermonda 420
 Czwotek Arkadiusz 87
 Czyż Antoni 19, 74, 229
 Czyż Kazimierz 56, 416
 Czyżowa Mintofowa Barbara 56, 416
 Ćwiek Henryk 217
- D**
 d' Auvergne Anna *zob. Anna od św. Magdaleny (d' Auvergne)*
 Dacka-Górzyńska Iwona 229
 Dahlken Anna Elżbieta 210, 343
 Dancák Pavol 74
 Daniłowicze 347
 Daniłowiczowa Zofia 373
 Daniłowiczówna Magdalena Dorota 168, 183, 210, 215, 216, 218, 244, 246, 247, 281, 297, 298, 302, 324, 349, 391, 401, 404, 406, 430, 435, 464
 Darnton Robert 20, 21
 Daybell James 209
 Dąbek Stanisław 213, 217
 Dąbrowicz Elżbieta 358
 Dąbrowska Marcelliana 189
 Dąbrowska Marianna 198

Dąbrowski Stanisław 363
De Raesowie 167
Dean Trevor 359
Delumeau Jean 287
Denhoff Jerzy 67
Derśniakowa Katarzyna 467
Derwich Marek 72, 141, 206, 278, 322, 326
Devin Jerzy 405
Dębińska Jadwiga 299, 393
Dinzelbacher Peter 151, 277
Dionizy Aeropagita św. 74
Dittmer Ludwik 390
Długosz Jan 257, 390
Dłuska Teresa 306
Dmeński Jakub 217
Dmitruk Krzysztof 20
Dobrosotowska Anna 198
Dolabella Tommaso 362
Domański Jan 275
Domański Juliusz 287
Domańska Bibiana *zob. Bibiana od Jezusa,
Maryi i Józefa*
Домбровський Маркіян 64
Domiechowski Przemysław Prawdzic 296, 409
Dominik św. 74, 104, 405, 436
Donahue Darcy 72
Donnat Lin 141
Dorota św. 459
Dorota z Braunsbergu 298, 451
Drelicharz Wojciech 82
Drexel Jeremias 187, 304, 305, 390, 391
Drob Janusz 88, 361
Družbicki Antoni Kasper 230, 235, 302, 361, 391
Dryjacki Fulgenty 312, 329, 391
Dubois Jacques 141
Duchenebillot F. D. 392, 393
Duchnowski Maciej Stanisław 393
Dufour Piotr 275
Dulska Zofia 178, 298, 324
Dunicz Jan Szymon 394
Dunn Erin C. 158
Duvignacq-Glessen Marie-Ange 17
Dyaszewski Józef Antoni 275
Dybciak Krzysztof 22

Dygat Anuncjata 226, 325, 329
Dygulska Jadwiga 183, 217
Działyńska Helena 376
Dziechcińska Hanna 20, 22, 63, 71, 227, 357
Dzieduszycka Helena 470, 471
Dziedzic Wojciech 318, 394
Dziedzicka Anna 275
Dzierżanowska Eustachia 411
Dzierżanowska Teresa 411
Dzierżanowska Weronika 411
Dzierżanowski Jan 411
Dziewulski Marcei 394, 395
Dzięgielewski Stanisław 178
Dziubkowska Joanna 89, 365

E

Egido Aurora 210
Elert Piotr 274, 275
Elżbieta, córka Henryka IV Probusa 257
Elżbieta od św. Eliasza 30
Elżbieta św. 49
Engelgrave Heinrich 306, 325
Engelsing Rolf 160
Ernst Johann Nicolaus 275
Esser Kajetan 147
Estella Diego de 258, 287, 288, 396
Eufemia, córka Henryka IV Probusa 257, 327
Eufemia Domicella, córka Leszka Białego 307
Eufemia św. 236, 435
Eufrozyna Maria od Trójcy św. (Błęcka) 199
Eugeni od S. Iozepha 159
Eugeniusz III 94, 378
Evangelisti Silvia 17, 67, 75

F

F.A.L 305
F.C. 311
Fabiani Bożena 19, 71, 73, 212
Fabiańska Teresa Ozanna 215
Fabisława, norbertanka 341
Falęcka Barbara 22
Falibogowski (Chwalibogowski) Krzysztof
Franciszek 289, 316, 317, 330, 396
Fati Julius *zob. Fazio Giuglio*
Fazio Giuglio 98, 100, 235, 396

- Felicjanna Eufemia od Dzieciątka Jezus 136, 158
 Feliksiak Elżbieta 209
 Fénelon François 69
 Ferenc Ewa 286
 Filipecki Andrzej 396
 Filipowski Marcin 275
 Finkówna Elżbieta Potencja 220
 Firliejówna Barbara 306
 Firliejówna Zofia 241, 298, 385
 Flaga Jerzy 329
 Fleischer Michael 20
 Fleury André Hercule de 31
 Fleury Claude 396, 397
 Foerster Jerzy 275
 Follprecht Kamila 77
 Fontana Jakub 364
 Fortunat św. 169, 205, 282, 436
 Fortunati Vera 65
 Fox Jan 257, 390
 Franciszek a Paulo św. 74
 Franciszek Ksawery św. 74
 Franciszek od św. Józefa (Włocki) 344, 397, 468
 Franciszek Salezy św. 34, 65, 74, 151, 152, 180, 195, 235, 251–254, 273, 285, 339, 347, 386, 392, 395, 398–400, 405, 407, 422
 Franciszek św. 42, 43, 46, 49, 51, 59, 61, 74, 77–80, 109, 110, 147, 188, 196, 209, 214, 215, 222, 224, 297, 303, 305, 336, 359, 388, 404, 405, 410, 417, 419, 426, 439, 450, 463, 474
 Franciszka Rzymianka św. 254, 310
 Frankowicz Marcin Ignacy 258, 400
 Fredrówna Róża 182
- G**
- Gabriel, ks. 182
 Gabriel z Werony 179
 Gach Paweł Piotr 19, 21
 Gajewski Jan 400
 Gajdka Krzysztof 77
 Galileo Gailei 210
 Galileo Maria Celeste 210
 Galla, mniszka 310
 Gallifet Józefa de 428
- Gałęcka Zofia Franciszka 168
 Gałęski Stanisław 400
 Gałęzowska Paulina 211
 Gancewski Jan 201
 Gapski Henryk 17, 78, 141, 323
 Garnczarski Stanisław 20, 215
 Gaspar od Zwiastowania 159
 Gaudówna Helena 221
 Gawath Jakub 244, 246, 315, 400, 401, 430
 Gawroński Jan 417
 Gąsiewska Róża 469, 471
 Gąsior Renata 70
 Gąsiorowska Patrycja 19
 Gedeliusz Wojciech 275
 Gembicki Wawrzyniec 276, 407
 Gembicz Kazimierz 217
 Genlis de *zob. Crest de Saint-Aubin Stéphanie Félicité (de Genlis)*
 Genowefa św. 74
 Gerson Jan 101, 112
 Gertruda św. 122, 195, 196, 235, 246, 248, 254, 296, 401, 407
 Gębicki Piotr 378
 Gębicki Wawrzyniec 377
 Giedroyć Kazimierz 401
 Giergontówna Barbara 182
 Gil Czesław 18–20, 67, 73, 159, 223, 226–229
 Gispert Teresa Maria 357
 Giżanka Aleksandra 30
 Glemma Tadeusz 224
 Glińska Anna 229
 Glińska Konstancja 404
 Gliński Chryzostom Jan 88
 Głażewski Jacek 359
 Głombiowski Karol 20
 Głoskowska Ewa Magdalena 30
 Głowiński Michał 22, 74, 82
 Głuchowska Antonina 210
 Gmiterek Henryk 326
 Gniewkówna Jadwiga 255, 299, 438
 Gniński P. 204
 Godebski Teofil 392
 Gogola Jerzy Wiesław 227
 Golczewski Paweł 238, 274, 275

- Goliński Janusz K. 287
 Gołos Jerzy 217
 Gołyńska Joanna 242, 298, 328, 410
 Gomery Douglas 21
 Gomola Aleksander 150
 Goovaerts Léon 155
 Gorajewski Maciej 402
 Gorecki Wojciech 274
 Gorzeńska Aleksandra 198
 Gosiewska Róża 341
 Gościmińska Eufrazja 164
 Góralski Wojciech 361
 Górski Jan 41
 Górski Karol 19, 63, 141, 223, 224, 226, 229,
 279, 287
 Grabiński Wojciech 375, 375
 Grabińska Zofia 299, 469
 Grabowski Ignacy 402
 Grabowski Maciej 383
 Grabska Eleonora 198
 Gradowski Józef 349, 413
 Grątówna Aniela *zob. Aniela od NMP z Góry
 Karmel (Grątówna)*
 Graziosi Elisabetta 230
 Grebel Ignacy 275
 Grochmalicki Józef 402
 Grocholska Anna Cecylia 338, 339, 382
 Grocholska Barbara 30
 Grochowski Stanisław 235, 315, 333, 403
 Grodecki Hiacynt 45
 Grodzicka Eleonora 306
 Groth Mateusz 431
 Grothkówna Zofia 19, 192, 223, 431
 Grothowa Dorota 431
 Gruchała Janusz 21
 Grupiński Wojciech 159, 226, 227
 Gruzewska Joanna Marcybella 246, 247,
 298, 474
 Gryga Stanisław 278
 Grymosz Marcin Bogumił 200, 235, 236,
 244, 245, 403, 404
 Grzegorz IX 109
 Grzegorz XIII 171
 Grzegorz XIV 94
 Grzegorz bł. 310
 Grzeškowiak Radosław 18, 64, 87, 228
 Guevara Antonio de 199
 Guido Drugi (kartuz) 150
 Guillere Christian 208
 Guławska Anna 182
 Gumpfenberg Wilhelm 84
 Gurowscy 295, 342, 360
 Gurowska Jadwiga Melchiora 299, 341, 426, 439
 Gurowski Bernard 427
 Gurowski Leonard 341
 Gustaw Romuald 204, 223, 287
 Gutowski Bernard 361
 Gutowski Walerian 344, 361, 404
 Guyska Cecylia 185
 Cuzowski Piotr 69
 Gwioździk Jolanta 20, 22, 65, 67, 68, 72, 73,
 75, 76, 80, 141, 144, 201, 205, 206, 209,
 211, 216, 217, 225, 229, 279, 281, 282, 284,
 322, 324, 325, 331, 361, 367
 H
 Haik Józef 275
 Halkiewicz Michał 75
 Hallinger Kassius 141
 Halton Thomas 158
 Hamburger Jeffrey 17, 65
 Hannibal, augustyn 179
 Hansen Leonard 405
 Hanusiewicz Mirosława *zob. Hanusiewicz-
 -Lavalle Mirosława*
 Hanusiewicz-Lavalle Mirosława 18, 76, 226,
 227, 228, 229, 288, 322
 Hardick Lothar 147
 Hartmanówna Dorota 249
 Hebanowski Ignacy 275
 Hebdówna Salomea 464
 Heckscher William Sebastian 64
 Helena, córka Henryka IV Probusa 257
 Henderson Frank J. 141
 Hernández Olegario Gonzales 18
 Hernas Czesław 227, 322
 Heska-Kwaśniewicz Krystyna 205, 281, 282,
 284, 324

- Hiacynta Mariscotti św. 55, 56, 86
 Hieronim a Iesu Maria 159, 424
 Hieronim Gratian a Matre Dei 154, 322
 Hieronim św. 74, 118, 152, 156
 Hilary św. 74
 Hilchen Michał 159
 Hildegarda, mniszka 310
 Hills Helen 17
 Hilzenowa Konstanzja z Platerów 247, 473
 Hilzenówna Anna Mechtylda 103, 188, 217,
 221, 248, 379, 419
 Hińcza Marcin 148, 187
 Hipolitówna Magdalena 191
 Hoff Jadwiga 80, 365
 Hoffmanówna Angelika 191
 Hołownia 83
 Hopfinger Maryla 20, 212
 Horteński Chryzostom Henriquez 194
 Hrebnicki Florian 77
 Hryniewicz 448
 Hufton Olwen 76
 Hugo Hermann 64, 184, 196, 228
 Humnicka Anna 306
 Humnicka Barbara Urszula 190, 305, 306, 421
 Humnicki Franciszek 439
 Husarzewska Domicella 198
 Hünefeld Andrzej 99
 Hutschenreiter Johann Baptista 310
 Hynkówna Anna 65
- I
- I.T.I.S. 57
 Ignacy Loyola św. 405, 432
 Ignacy od św. Jana 406
 Imańska Iwona 291, 357
 Innocenty IV 109
 Innocenty X 206
 Innocenty XII 169
 Iwański Jan 244, 246, 406
 Iżycka Agnieszka *zob. Agnieszka Konstancja
 od Pana Jezusa Baranka (Iżycka)*
- J
- Jabłonowska Anna z Sapiehów 263
 Jabłonowska Jolanta Barbara 225
 Jabłonowski Jan Kajetan 263
 Jabłoński Hiacynt 407
 Jacek Odrowąż św. 209, 261, 347, 351, 434
 Jackowski Antoni 84
 Jackson Heather J. 160
 Jacobson Schutte Anne 208
 Jadwiga św. 26, 64, 94, 236, 301, 312, 357,
 418, 433, 454
 Jagieliński Walerian 407
 Jagniętkowska Teresa 168, 205
 Jakowska Adrianna 420
 Jakowski Kazimierz 275, 292
 Jakubiak Krzysztof 78, 80
 Jamrozek Wiesław 71, 209
 Jan III Sobieski 171, 210, 247, 349
 Jan Chrzyciel św. 74, 395
 Jan Chryzostom św. 74
 Jan Kanty, norbertanin 311
 Jan Kapistran św. 266, 445
 Jan Kasjan św. 98, 100, 120, 152, 238, 240,
 278, 407
 Jan Kazimierz Waza 60, 164
 Jan Leopolda 99
 Jan od Krzyża 112, 113, 137, 195, 196
 Jan S., kapłan 97, 99, 178
 Jan św. 53, 56, 58, 74, 164, 264, 338, 341, 406
 Jan z Dukli św. 266
 Janeczek Zdzisław 361
 Janikówna Marianna Kolumba 181, 216
 Janion Maria 358
 Janiszowski Antoni 407
 Janoniené Rūta 76
 Janowski Paulin 337, 408
 Januszowski Jan 274
 Jarczyk Mariola 87, 225
 Jarocka Zofia 191
 Jaroszewicz Florian 158, 160
 Jasińska-Wojtkowska Maria 22
 Jasiński Kazimierz 222
 Jaskólska Apolinara 48
 Jaskólska Joanna 175, 191, 194
 Jastkowska Agnieszka 202
 Jastrzębska Barbara 400
 Jastrzębska Brygida 400

- Jaworski Piotr 275, 320
 Jemiołkowska Anna 455
 Jerzy od św. Hieronima 408
 Jędrzejowczyk Maciej
 Joachim Fischinganus 408
 Joachim św. 96
 Joanna, dominikanka 182
 Joanna od św. Krzyża 29
 Joanna Franciszka de Chantal św. 26, 27, 65, 195, 235, 251, 252, 285, 347, 377, 401, 408, 409, 413, 436, 468
 Joanna Franciszka Fremiota (Mokronowska) 30, 180
 Joanna Habsburżanka 86
 Jocz Artur 227
 Johann z Gerdy 159
 Jolanta bł. 236, 254, 256, 257, 286, 389, 414
 Jones Edward Alexander 20, 76
 Jordan Tomasz 409
 Jordanówna Anastazja 395
 Jordanówna Konstancja Apollinara 165, 170, 202, 203, 258, 299, 323, 349, 432, 443, 444
 Jordanówna Małgorzata 310
 Jovaisa Liudas 159
 Józef Herman św. 229
 Józef św. 34, 74, 110, 204, 205, 220, 223, 225, 226, 227, 255, 344, 362, 423, 453
 Józefowicz Jan Tomasz 66, 342, 343, 409
 Józefowicz-Wisińska Elżbieta 331
 Juan de Jesús María 113, 151, 234, 262, 296, 409
 Judycka Franciszka 83, 236, 410
 Judyta, norbertanka 19, 261, 310, 341, 358
 Justyniarska-Chojak Katarzyna 70
 Juśkiewicz Mikołaj 235, 243, 405
- K**
- Kabaciński Ryszard 218
 Kacprzak Marta M. 359
 Kaczmarczyk Kazimierz 204
 Kaczmarek Krzysztof 18
 Kaczmarek Michał 357
 Kaczmarek Romuald 64
 Kaczmarek Wojciech 73
 Kaczor-Scheitler Katarzyna 76, 225, 226, 229, 323, 360, 362, 366
 Kaczorkiewicz Józef Antoni 242, 328, 410
 Kadłubowski Michał 348, 410
 Kadulska Irena 18, 87, 228
 Kajetan od Najświętszej Panny Śnieżnej 410
 Kala Jakub 173
 Kalinowska Wiktoria 393
 Kałamajska-Saeed Maria 75–78, 80–83, 85, 86, 89, 90
 Kałowski Marcin 411
 Kamiński Mateusz 383
 Kamkówna Nepomucena 198
 Kamuze Piotr 386
 Kanior Marian 286
 Karasiowa Barbara Teresa 373
 Karcan Jan 275
 Karczewska Joanna 66
 Karczewski Dariusz 18, 68, 81, 146, 209, 218, 221, 330
 Karkucińska Wanda 68, 208
 Karol Boromeusz św. 74
 Karolczak Kazimierz 367
 Karpiński Andrzej 18, 19, 70, 202, 229, 288, 361
 Karpowicz Michał 363, 411
 Karsznicy 421
 Karsznicka Krystyna z Siewierskich 421
 Karwat Seweryn 411
 Kasperowicz Gabriel 250, 412
 Kasprzycka Agnieszka 457
 Kasprzycki Michał 214
 Katarzyna Aleksandra od Jezusa, Maryi i Józefa (Bielska) 199
 Katarzyna Aleksandryjska św. 74, 108, 168, 173, 179, 205, 216, 221, 249, 313, 326, 252, 390, 416, 429
 Katarzyna Kolumba (Tarłówna) 31, 70
 Katarzyna ze Sieny św. 69, 74, 137, 146, 193, 196, 207, 209, 308, 309, 340, 375, 382, 443
 Kawecka-Gryczowa Alodia 81, 292, 332
 Kazanowscy 295
 Kazanowska Anna Eleonora 117, 192, 198, 215, 298, 302, 428
 Kazimierz św. 45, 347, 354

Kątska Dorota 105, 128, 175, 194, 260, 298,
 299, 304, 310, 311, 313, 315, 316, 319, 320,
 323, 325, 330, 352, 381, 382, 384, 390, 391,
 393, 394, 403, 420, 425, 427, 430, 432,
 446, 452, 460, 466
 Kątska Elżbieta 393
 Kcynensis Paweł 413
 Kealy Maire 17
 Keller Hagen 224
 Kempen Thomas von 98, 100, 112, 196, 230, 239
 Kempini Szymon 275
 Kerby-Fulton Kathryn 150, 151
 Kerssenbrock Gisela von 71, 72
 Kępińska Róża 257
 Kęstowska Potencjana 48
 Kętrzyński Wojciech 221
 Khittl Hieronim 411
 Kholi Susan 17
 Kicińska Urszula 86, 88, 364, 365
 Kicki Ferdynand Onufry 354, 367
 Kiełbasa Antoni 18, 64, 201
 Kiełczewski Dominik 252, 399
 Kiełczewski Gabriel 234, 261, 289, 414
 Kiełkowski Maurycy 256, 414
 Kinga (Kunegunda) św. 170, 203, 236, 254,
 255, 257, 258, 286, 287, 348, 349, 364,
 417, 443, 451
 Kiryk Feliks 331
 Кісь Андрій 64
 Kiszczanka Zofia 280, 298, 463
 Kizik Edmund 82, 365
 Klajumiene Dalia 76
 Klara z Asyżu św. 56, 74, 82, 109, 138, 147,
 168, 169, 174, 189, 203, 213, 215, 224, 255,
 257, 259, 336, 341, 390, 400, 404, 411,
 414, 417, 423, 437, 443, 445, 464
 Klein Adam 275
 Klemens IV 42, 63
 Klemens VIII 50, 94, 99, 171, 178, 276, 377,
 378, 436
 Klemens IX 207
 Klemens X 169
 Klemens XI 169, 264, 392, 406, 462
 Klemens XII 52, 375, 392, 453
 Klemens św. 260, 348, 410
 Kletečková Marie 75
 Klimowska Monika Anna 64
 Klint Paweł 360
 Klonowic Sebastian Fabian (Acernus) 248
 Kłobucka Katarzyna 300, 312, 375
 Kłocki Paweł 220
 Kłoczowski Jerzy 17, 78, 88, 141, 277, 323
 Kłosowicz Adalbert 414
 Kmicianka Marianna 236, 260, 414
 Kmita Stanisław 347, 415
 Kmita-Piorunowa Aniela 358
 Knapieński Ryszard 286
 Knapowska Wisława 70
 Knoppers Laura Lunger 71
 Kobielski Józef 301, 323, 415
 Kobylińscy 315
 Kobylińska Marcellina 299, 315, 401
 Kochanowski Jan 313, 360
 Kochański Augustyn 258, 287, 396
 Kochel Zygmunt 194, 225
 Kochowska Teresa 183
 Kocińska Katarzyna 306
 Kocowski Bronisław 159
 Koczorowski Franciszek 416
 Kojałowicz Wojciech 84, 416
 Kolak Wacław 18, 202, 203, 205–208, 222
 Kołłątaj Adam 188
 Kołowska Dorota 256
 Komecka Anna 395
 Komecki Jan 395
 Komes Honorat 77
 Komorowska Katarzyna 429
 Komorowska Zofia 299, 427
 Konarska-Zimnicka Sylwia 70
 Konczycki Albin 312
 Kondratowicz Adrian 56, 416
 Koniecpolski Aleksander 236
 Konrad Paweł 148, 275
 Konradowa Anna 275
 Konstancja Habsburżanka 60
 Kopeć Anna Barbara 83
 Kopeć Jan 331
 Kopydłańska Katarzyna 419

Kopydłańska Zuzanna 419
Korczyński Kassian 417
Korolko Mirosław 22
Korotajowa Krystyna 81
Korsak Jan 360, 418
Korsakówna Honorata 221, 249
Korsakówna Joanna Teofila 187, 188
Korycińska Zofia 299, 320, 321, 388
Koryciński Wojciech 315
Kosiarski Paweł 319, 331, 418
Kosicka Justyna 300, 391
Kosman Marceli 86
Kosowa Marianna z Wolfów 69
Kossakowska Aleksandra 342, 409
Kossakowska Anna Eleonora 181, 210, 216, 227
Kostczanka Anna 241, 297, 298, 309, 316,
396, 405, 448, 452, 456, 457, 467
Kostecki Janusz 152, 212
Kostka Jerzy Antoni 280
Kostka Piotr 276, 279
Kostkiewiczówna Ewa 422
Kostkowie 280, 316
Kostrzycka Marianna 48
Kościński Alberyk 309, 321, 418
Kotarski Edmund 357
Kotowiczówna Franciszka Teresa 210
Kowalczyk Małgorzata Ewa 71
Kowalicki Franciszek 343, 418
Kowalkowska Anna 390
Kowalkowski Tomasz 389
Kowalski Franciszek Wierusz 419
Kozak Anna 64
Koziańska Helena 191
Koziełska Jadwiga Teresa 194
Koziełska Zofia 257
Kozłowicz Adrian 235, 312, 419
Kozłowski Mikołaj 41
Kozłowska Ludwika 299, 303, 321, 419, 448
Krajewski Jan 239, 276
Krajewski Wojciech 81
Kramarska-Anyszek Krystyna 325, 329
Kramski Malachiasz 419
Krasicka Marianna 458
Krasicki Jan 458
Krawczyk Antoni 331
Kropińska Konstancja 184
Królikowski Janusz 20, 75, 147, 203, 209, 228
Krucina Jan 152
Krupski B. A., bernardyn 260, 384
Kryger Jan 420
Krzycka Anna 376
Krzycka Apolinara 376
Krzycka Urszula 376
Krzywobłudzki Ignacy 40
Kubiczek Franciszek 216
Kuc Leszek 20
Kucborski Jan 378
Kucharska Kazimiera 354, 367
Kucharski Stefan 196
Kuchta Joanna 86, 358
Kuczkowska Marianna 241, 451
Kukla Cezary 69
Kumanowska Gertruda 358, 412
Kurdwanowski Jan 378
Kurdwanowski Józef Ligęza 383
Kumoll Karsten 20
Kumor Bolesław 208
Kunegunda, córka Henryka IV Probusa 257
Kunegunda św. *zob. Kinga (Kunegunda) św.*
Künstler-Langer Danuta 87, 89, 365
Kupść Bogumił Stanisław 210
Kuran Michał 359, 360
Kurath Hans 158
Kurdwanowscy 295
Kurdwanowska Anna Getruda 193, 244, 246,
300, 436
Kurek Jolanta 218
Kuropatnicka Magdalena Dorota 244, 245,
298, 302, 426, 447
Kwaśniowski Bartosz 275, 320
Kwiatkowska-Frejlich Lucyna 64

L
Labdowicz Wojciech Stanisław 199, 230
Lacki Aleksander Teodor 219
Lairvels Servatio 177, 311, 420
Laktański Kazimierz Franciszek 194
Laskiewicz Jan Kanty 420

Laskowska Eleonora 48
Laskowska Marianna 203
Lasocińska Estera 359
Latoszyński Piotr 421
Laurentius Justynian S. 113
Laven Mary 17
Lawrence Clifford 11
Le Goff Jacques 11
Le Mire Aubert 310
Lechowicz Andrzej 421
Leclercq Jean 150
Legucki Jan 421
Lenczewski Bertutowicz Stanisław 275
Lenczowski Jan Kanty 164
Leonard Amy 17
Lesner Witold 150
Leszczyński 295
Leszczyńska Joanna Barbara 427
Leszczyńska Konstancja 455
Leszczyńska Magdalena 182
Leszek Biały 307, 417
Leśniewska Benedykta 78
Leśniewska Eufrazja 257
Leśniewski Franciszek 246, 388
Leturio Nieves Baranda 206
Lewicki Józef 71
Leżeńska Helena 191
Łędzki Stefan 50
L'Hospital Louise 68
Ligęza Spytek Mikołaj 155
Ligęzina Teresa *zob. Teresa od Jezusa Maryi (Ligęzina)*
Lileyko Jerzy 75
Liniewska Marianna z Szaniawskich 221
Lioba św. 136
Lipieński Augustyn 422, 423
Lipska Izabella Jadwiga 37
Lipski Konstanty 361
Lisicka Józefa 417
Litak Stanisław 17, 18, 79, 268
Lizisowa Maria Teresa 80
Lladò Maria Madalena 357
Lope de Vega 210
Louys Epifaniusz 213

Lowe Kate 17, 224, 359
Löwen Elias von 72
Lubienecka Katarzyna 69
Lubomirscy 295
Lubomirska Anna 351, 430
Lubomirska Anna z Branickich 431
Lubomirska Barbara 430
Lubomirska Elżbieta 373, 373, 441
Lubomirska Izabella Konstancja 252, 399
Lubomirska Konstancja Urszula 180, 215
Lubomirska Urszula 451
Lubomirski Stanisław 390
Lubomirski Stanisław Herakliusz 19, 424
Ludgarda św. 26
Ludwik św. 74
Ludwik z Granady (Sarría) św. 98, 100, 112, 138, 143, 238, 239, 424
Ludwik z Leonu 112
Ludwika Maria Gonzaga de Nevers 31, 71, 73, 174, 284, 295, 364, 376
Luis de Victoria Tomas 86
Lulewicz Henryk 208

Ł

Ł.W. 424
Łajszczeński Sebastian 57, 424
Łapczyński Antoni 424, 425
Ławniczak Grażyna 65
Łącki Kasper 318, 331, 425
Łążeńska Dorota 184, 219
Łęczycki Mikołaj 153 426
Łodziński Józef
Łojowska Scholastyka 298, 310, 433
Łopeski (Łobeski) Jan 319, 425, 426
Łosowska Marianna 190, 222
Łubieński Kazimierz 258, 295, 400
Ługowski Marcin 235, 245, 302 426
Łukaszewska-Haberkowa Justyna 72
Łukowska Dorota 183
Łukowski Mikołaj 455
Łuszczewski Walenty 454
Łuszczyk Agnieszka 153
Łydka Władysław 85

M

- Maciej od św. Franciszka 297
Maciejewski Janusz 358
Maciejowski Bernard 14, 94, 378
Macieszkowa z Nadola 165
Macyna Walery 50
Madura Roman Fabian 66, 206
Magdalena od Opieki Świętego Józefa
(Babecka) 299, 352, 379
Magnus Olaus 260
Maines Clark 141
Majbroda Katarzyna 20
Makowski Adam 426
Makowski Tomasz 21
Małczewscy 26
Małczewska Magdalena 359
Małczewska Rozalia Joanna 26
Małczewski Franciszek 426
Małczyński Atanazy 427
Maleszewski Leon 447, 450, 462
Malicki Jan 65
Malinowska Monika 69, 71, 277
Malinowski Antoni 427
Maliszewski Krzysztof 63, 212
Maliszewski Tomasz 78
Malone Carolyn Marino 141
Malski Andrzej 312, 427
Małachowscy 295
Małachowska Anna z Lubomirskich 405
Małachowska Katarzyna 298, 301, 313, 415, 440
Małachowski Jan 173, 252, 258, 295, 395, 399
Małachowski Stanisław 405
Małachowski Tomasz 427
Małecki Jan M. 361
Małgorzata, norbertanka 341
Małgorzata Maria Alacoque św. 235, 252,
253, 285, 427
Małgorzata od Najświętszego Serca Jezusa
(Złotnicka) 199
Małgorzata z Kortony św. 74
Małkus Marta 360
Mamonicz Leon 275
Mandelli Maria 82
Manguel Alberto 21
Manni Giovanni 302, 428
Marchant Jacques 429
Marchocka Elżbieta 387
Marchocka Marianna *zob. Teresa od Jezusa*
(*Marchocka*)
Marcin św. 345
Marciszowski Jakub 386
Marczewski Jarosław R. 20, 221
Marecki Józef 18, 74, 202, 203, 205–208, 222
Maria Anna Teresa Imelda od Jezusa
Ukrzyżowanego 352, 379
Maria Antonina od św. Michała 361
Maria de Ágreða św. 194
Maria de San Jose (Salazar) 72
Maria Kazimiera d'Arquien 174, 295, 451
Maria Leszczyńska 34
Maria Magdalena de Pazzi, św. 137, 195,
226, 330
Maria Magdalena od Zbawiciela (Żaboklicka)
195, 227
Maria Magdalena św. 74, 101, 387, 417, 467
Maria od Wcielenia (Avrillot) 430
Mariani Eliodoro 82
Marianna Habsburżanka 74
Markiewicz Anna 19, 225, 277
Marszalska Jolanta 209
Marta od Zbawiciela (Wyglądała) 30
Martelli Francesco 169
Martin Klaudiusz 213
Martynowicz Sebastian 429
Massalska Apolonia Helena 71
Massalska Marianna 186
Massoul Antoine 465
Maszkowski Jan 411
Matuła Teresa 70
Matušakaitė Marija 89
Matwijowski Krystyn 83, 85
Matyaszczyk Dorota 64, 203
Matyaszkiwicz Jakub Józef 275
Mazurkiewicz Kazimierz 246, 282, 354
Mazurkowa Bożena 358
Mączyński Maciej 225
Mądry Alina 20, 73, 229
McNamara Jo Ann 17, 20, 219

Mdzewska Teresa 69
 Mechtyla św. 195, 196, 235, 246, 254, 407, 430
 Melana Antonio Francesco 364
 Melenciusz Brokard Michał 379
 Mesocheniusz *zob. Pakostka (Mesocheniusz)*
 Wojciech
 Meyer Robert T. 158
 Miaskowski Baltazar 199
 Miaskowski Kasper 320, 430
 Miccoli Giovanni 17
 Michalina bł. 35, 75
 Michał św. 39, 40, 41, 43, 46, 49, 51–57, 59,
 74, 76–78, 80–89, 166, 236, 398, 416, 437,
 442, 463
 Michałowska Teresa 21, 82, 276, 287, 357
 Micucianka Konstancja 410
 Mielżyńska Katarzyna 299, 321, 419
 Mierowska Wiktoria 51
 Mieszkowska Katarzyna 306
 Migoń Krzysztof 67
 Migut Bogusław 147
 Mijakowski Jacek 430
 Mikołaj IV 43, 110
 Mikołaj z Mościsk 73, 104, 122, 145, 153, 177,
 187, 193, 212, 225, 234, 276, 375
 Mikołaj z Tolentino św. 34
 Miłtopolski Jan 236, 431
 Mincer Franciszek 79
 Mirecki Krzysztof 66
 Mirska Bogumiła 465
 Misiowa Konstancja 361, 404
 Miske Jerzy 431
 Miske Ludwik 312, 321
 Mitulski Norbert Franciszek 431
 Młodecka Katarzyna 467
 Młodzianowski Tomasz 301, 431
 Modlibowski Karol 467
 Modzelewska Katarzyna Helena 422, 423
 Moisan-Jabłońska Krystyna 64, 74, 219
 Mojecki Przemysław 257, 390
 Mojski Jakub 312
 Mokronowska Joanna *zob. Joanna Franciszka*
 Fremiota (Mokronowska)
 Molekamp Femke 21, 150
 Molho Anthony 67
 Molina C.A. 210
 Monegunda, mniszka 309
 Monserrát Pablo 357
 Monson Craig A. 206, 207
 Monstrowski Jakub 431
 Moratowiczówna Teresa 196
 Morawińska Agnieszka 64
 Morawski Jan 149, 235, 306, 432
 Moriones Eugenio Ayape 18
 Morska Justyna 182
 Morska Konstancja 182
 Morska Kunegunda 409
 Mortęska Magdalena 75, 94, 178, 192, 229,
 235, 238, 239, 241, 242, 279, 280, 297,
 298, 306, 309, 328, 348, 375, 384, 385,
 396, 448, 467
 Moszczeniński Konstanty Kazimierz 203
 Mosińska Aniela *zob. Angela Teresa od Naj-*
 świętszego Sakramentu
 Mossakowski Stanisław 87
 Mossalski Aleksander 351, 467
 Moszyńska Helena 198, 228
 Moszyńska Marianna 183
 Mościcki Jakub 275, 275
 Mościcki Mikołaj 187, 193, 277, 432
 Mroczek Katarzyna 359
 Mrowcewicz Krzysztof 219
 Mrozek Sławomir 360
 Mstowiusz Balcer 146, 214
 Muñoz Fernández Angela 230
 Murczyński Andrzej 432
 Musiałowski Wojciech 235, 310, 432, 433
 Muszkarska Bożena 19
 Muszyńska Krystyna 210
 Mycielscy 360
 Mycielska Genowefa 210, 340, 381
 Mycielska Pelagia 210
 Mycielska Teofila 340, 382
 Mycielska Weronika z Konarzewskich 339, 382
 Mycielska Wiktoria 340, 382
 Mycielski 389
 Mycielski Maciej 339, 382
 Myszkwoscy 69, 295

- Myszkowska Agnieszka *zob. Agnieszka od Trójcy Świętej*
- Myszkowska Anna z Lubomirskich 458
- Myszkowska Beata 255, 299, 437
- Myszkowska Dorota 429
- Myszkowska Helena z Czartoryskich 254, 380
- Myszkowska Marianna 429
- Myszkowska Teresa 429
- Myszkowski Aleksander 429
- Myszkowski Franciszek 429
- Myszkowski Jan 429
- N**
- Naborowski Daniel 77
- Nádasi János 301, 433
- Narbutas Sigitas 81
- Narbutienė Daiva 81
- Naruszewicz Aleksander 83
- Naruszewiczowa Teodora z Sapiehów 50, 83, 461
- Naruszewiczówna Róża 83
- Nastalska Joanna 286, 325, 327, 329
- Nawrocka-Berg Magdalena 18, 19, 73, 226
- Nehring Melchior 279
- Nersesowicz Deodat 120, 242, 456, 457
- Nersesowiczówna Marianna 242
- Ney Karol F. 224
- Nieborowska Elżbieta 101
- Niedziela Maurycy Lucjan 83
- Niedźwiedź Jakub 64, 76–78, 82, 83, 85, 87–89, 90, 202, 228, 332, 358
- Nieliski Jan 235, 250, 433
- Niemirzanka Wiktoria 177, 219, 259, 299, 384
- Nieremberg Juan Eusebio 346
- Niewiarowska Barbara 203
- Niewiarowska Kunegunda 186
- Nieżgoda Cecylia 286
- Niklewiczówna Krystyna 287
- Nikorowiczówna Beata 71
- Nitecki Piotr 287
- Niwicka Katarzyna 198
- Norbert św. 37, 106, 261, 289, 306, 308, 341, 397, 402, 406, 434, 455, 461
- Nornicki Hilary 249, 470
- Norses Antoni 434
- Nosarzewski Michał 146, 179
- Nowacki Antonii 339, 434
- Nowicka-Jeżowa Alina 63, 89, 281, 288, 364, 365
- Nowicka-Struska Anna 225
- Nowicki Samuel 379
- Nowodworski Felicjan Józef 336, 434
- Nowogórski Sebastian 276
- O**
- Obarska Galina 76
- Obremski Krzysztof 19, 145, 223, 276
- Obryński Kazimierz 340, 434
- Ochmann-Staniszevska Stefania 83, 88
- Ochmański Jerzy 89
- Ocieczek Renarda 22, 287, 332
- Ofka Piastówna 327
- Ogińska Antonina 427
- Ogińska Honorata 299
- Ogińska Maria Antonina 427
- Ogińska Rachela 435
- Ogińska Teofila z Czartoryskich 221
- Ogiński Józef 427
- Ogiński Marcjjan 40
- Ogrodzka Helena Scholastyka 457, 458
- Okopień-Sławińska Aleksandra 358
- Oleśnicka Anna 298, 351, 430
- Olewińska Cecylia 400
- Olędzka Franciszka 398
- Oliván Santaliestra Laura 74
- Olivellas Felipe 357
- Oliver Judith H. 71
- Oliwińska Barbara Scholastyka 182
- Ollivier Bruno 212
- Olma Marceli 329
- Olson Linda 17, 150, 151
- Olszamowska 306
- Olszewska Dorota 298, 302, 391
- Olszewski Jakub 56, 87, 437
- Opacki Ireneusz 358
- Opalińska Anna z Przyjemskich 29
- Opalińska Franciszka 29
- Opalińska Teodora 29
- Opalińska Urszula z Potulickich 29

Opaliński Andrzej 465
Opatowczyk Adam 255, 259, 437
Oraczowska Justyna 299, 312, 424, 439
Orlewski Józef 349, 388
Orłowski, ks. 171
Orłowski Ignacy 438
Ormiński Stanisław 439
Osiegtowski Jan 144
Ossoliński Jerzy 188
Ostrowska Anna 242, 350, 390
Ostrowska Anna 434
Ostrowska Joanna Anna 339
Ostrowski Grzegorz 439
Otfinowska Magdalena 68, 261, 464, 465
Otwinowska Barbara 22, 63, 82, 229, 364
Owaniszewski Stanisław 439
Owczarek Bogdan 153
Owens Robert W. 150
Ozorowska Małgorzata 227
Ożanowska Angela 421

P

Pac Michał 60
Pac Piotr 60
Pac Stefan 211
Pacevičius Arvydas 19, 75, 159
Pacowa Anna 464
Pacowie 295
Pacówna Magdalena 247, 298, 473
Paczyńska Katarzyna 299, 307
Pajewska Anna 191
Pakostka (Mesocheniusz) Wojciech 120,
235, 238–240, 278, 292, 374, 375, 396,
407, 439, 440, 452
Pallavicini Aleksander Sforza 84
Panizza Latizia 224
Paoli Maria Pia 222
Paolucci Hieronim 84
Paprocka Anna 71
Paprocki Franciszek 440
Paprocki Łukasz 304
Partejówna Justyna 298, 306, 432, 433
Partyka Joanna 18, 69, 70, 78, 81, 229
Pasierb Janusz
Пашкоў Генад 77
Patruus Jan 241, 279
Patruusówna Anna 241
Patynski Jan 203
Paulouskaya Hanna 225
Paweł św. 82
Pawlak Wiesław 18, 19, 21, 151, 152, 157, 159,
160, 357, 358, 363
Pawłowiczowa Maria 205, 282
Pawłowska Hanna 225
Pawłowska Krystyna 64, 299, 301, 309, 321,
418, 433, 453, 455
Pawłowski Daniel 197, 200, 235
Pazera Wojciech 63
Pearson David 159
Pelagia, bernardynka 174
Pelc Janusz 22, 63, 87, 229, 292, 326, 364
Pelczar Roman 19, 70, 80, 365
Perin Cecylia *zob. Teresa Kolumba (Perin)*
Pernaud Regine 11
Pernusówna Anna 346, 362, 447
Petrauskienė Irena 81
Petrucci Armand 74, 82, 89
Petrycówna Teresa 191, 199, 229
Pfannebecker Mareile 209
Piatti Girolamo 235, 440
Piątkowski Walerian 275
Piekarski Kazimierz 41, 159
Piersiak Tadeusz 365
Pierzchalanka Jadwiga 402
Pierzchalski Ludwik 313, 440
Pietras Henryk 141, 206
Pietruch-Reizes Diana 284
Pietrzak Jerzy 88
Pik Bazyli 440
Pilichowska Zofia 191
Piłat Benedykt 165
Pina María del Carmen Marín 229
Pinelli Luca 143, 197, 289
Piotr Kanizjusz św. 441
Piotr od Zwiastowania NMP 226
Piotr św. 49, 51, 52, 82, 102
Piotr z Alkantary św. 112
Piotr z Alwastaru 100, 103

Piotrkowczyk Aleksy 58, 88, 441, 442
 Piotrkowczyk Andrzej 193, 247, 279, 344, 447
 Piotrkowczyk Stanisław Teodor 344, 362, 442, 443
 Piotrkowczykowie 225
 Piotrkowczykówna Agnieszka 193, 346, 443
 Piotrkowczykówna Barbara 193, 346, 442, 447
 Piotrkowczykówna Jadwiga 193
 Piotrkowczykówna Katarzyna *zob. Teresa Anna od św. Józefa*
 Piotrowska Izabela 299, 466
 Piotrowski Kazimierz 450
 Pirożyński Jan 292, 362
 Piskała Magdalena 19, 86, 358, 365
 Piskorski Sebastian 27, 64, 254, 258, 348, 443, 444
 Pittorio Ludovico 72
 Pius V 109, 171, 263, 436
 Pius VI 430
 Piwnicka Elżbieta 69, 463
 Pizun-Maszczykowa Agnieszka 332
 Plata Hieronim 98, 100
 Platerowa Rozalia 418
 Platerówna Joanna 360, 418
 Platt Dobrosława 86
 Płachcińska Krystyna 360
 Płochocki Józef 445
 Płocki Wojciech 187, 310, 445
 Pobóg-Lenartowicz Anna 72, 141, 206, 278, 322, 326
 Pocijowa Franciszka 351
 Pocijówna Barbara 184
 Pocijówna Joanna 184
 Poczobuttówna Eleonora 51
 Podejko Paweł 217
 Podlewski Wincenty 81
 Podoska Helena z Małachowskich 422
 Pogański Jan 445
 Pokora Jakub 64
 Pokorski Innocenty 445
 Polikowski Anioł 446
 Potubińscy 41
 Potubińska Elżbieta 341
 Potubińska Franciszka 427
 Pomata Gianna 76
 Poniatowska Petronela 251, 299, 420
 Poniatowski Jerzy Michał 209, 295, 422
 Ponińska Katarzyna 64, 219
 Pontanus Jacob 446
 Popiołek Bożena 20, 63, 69, 71, 88, 209, 210, 212, 365
 Popławska Halina 18, 20, 227, 228
 Popławski Jarosław 149
 Poprawa-Kaczyńska Ewa 322
 Porzecki Stanisław Józef 244, 245, 447
 Postupalska Anna 192
 Pośpiech Andrzej 76
 Potoccy 347, 349, 361
 Potocka Anna Eleonora 342, 409
 Potocka Cecylia 285, 393
 Potocka Elżbieta 42, 63, 349, 472
 Potocka Katarzyna 210
 Potocka Krystyna z Lubomirskich 30
 Potocka Marianna Alojza 244, 245, 358
 Potocki Antoni 266
 Potocki Michał 185
 Potocki Stefan 425
 Potrykowski 63
 Potulicka Katarzyna 298, 440
 Poutrin Isabelle 72, 227
 Powell Amanda 72
 Presser Samuel 275
 Prokop Krzysztof Rafał 208
 Prus Konstanty 327
 Pruszcz Piotr 447
 Pryba Marcin 165
 Przerembski Adam 252, 399
 Przybyłowicz Olga Miriam 67, 209, 359
 Puente Luis de 46, 80, 137, 155, 187, 230, 235, 242, 264, 316, 448
 Pustoński Ambroży 168
 Puzynianka Anna Teesa 436

Q
 Quataert Jehan H. 76
 Querált Francisco 357

R
 R.Z., jezuita 200

Rabsztyńska Marianna Małgorzata 299,
 307, 327, 394, 395, 455
 Rachuba Andrzej 87, 208
 Raciborczyk Walenty 448
 Raczyńska Katarzyna 448
 Radegunda, mniszka 310
 Radoń Sławomir 18, 202, 203, 205–208, 222
 Radowicka Ewa 69
 Radziejowski Jan 400
 Radziejowski Michał Stefan 252
 Radziwiński Andrzej 18, 81, 209, 330
 Radziwiłł Albrycht Stanisław 78, 449
 Radziwiłł Jerzy 75, 147, 188, 215, 261, 288,
 378, 394
 Radziwiłł Karol Stanisław 42
 Radziwiłł Krzysztof 41, 56, 87
 Radziwiłł Michał Kazimierz 446
 Radziwiłł Mikołaj Krzysztof 435
 Radziwiłłowa Anna z Sapiechów 87
 Radziwiłłowa Brygida 452
 Radziwiłłowa Elżbieta 50
 Radziwiłłowa Katarzyna 252, 386
 Radziwiłłowa Kazimiera 401
 Radziwiłłowa Ludwika 70
 Radziwiłłowie 41, 87, 173, 210, 358, 295
 Radziwiłłówna Eufemia Krystyna 298, 313,
 426, 435, 449
 Radziwiłłówna Gertruda 299, 347, 413
 Radziwiłłówna Zofia Konstancja 30
 Rafał Kalinowski św. 18, 158, 223
 Rafałowiczówna Jadwiga 63, 210, 212
 Rajecka Katarzyna 186
 Rajewski Maciej 212
 Rajman Jerzy 204, 225, 325
 Ramutówna Izabella Magdalena 191
 Rangoni Claudio 171, 173, 207
 Ratyborens (Raciborczyk) Walenty 307, 448
 Reardon Colleen 72
 Reczyńska Aniela 306
 Rećko Janusz 88, 364
 Rejtanówna Sybilla 187, 181, 248, 363, 415
 Reynes Geneviève 17, 68, 73
 Reytenowna Sybilla *zob. Rejtanówna Sybilla*
 Rhodes Jan T. 72
 Ribera Franciszek 199
 Ricchi Jan 154, 322
 Riccoboni Bartolomea 90
 Ricci Katarzyna 387
 Robert Bellarmin s. 303, 450, 451
 Robertson Wilhelm 451
 Roch św. 197
 Rochowicz Stanisław 249, 451
 Rodkiewicz Sylwester 451
 Rogament 31
 Rogozińska Helena 181, 207
 Rok Bogdan 87, 89, 326, 357, 364, 365
 Rollin Karol 71
 Roman Tomasz 310, 452
 Ros Mariana 357
 Rose Jonathan 151
 Rosianka Regina 191
 Roskwitowicz Mateusz 165
 Rosołecki Łukasz 54, 452
 Rossignolo Bernardino 235, 239, 240, 452
 Rossowski Jan 275
 Rostkowicz Marcin 360, 452
 Roszak Stanisław 75
 Rotter Lucyna 64
 Rottermund Andrzej 87
 Rozalia Alfonsa od św. Marii Magdaleny
 (Auswicerówna) 199
 Rozalia św. 197
 Rozrażewska Agnieszka 63
 Rozwadowska Salomea 182
 Rozwadowski Antoni 388
 Rożek Michał 85
 Róża, dominikanka 182
 Róża z Limy św. 138, 159
 Róża z Viterbo św. 55
 Różycki Edward 217
 Rubczyński Marcin 155
 Rudziński Piotr 141
 Rusocka Anna 306
 Rutkowska Aleksandra 306
 Rutkowska Zofia 138
 Ryba Renata 225
 Rybak Aniela 226, 325, 329
 Rybińska Barbara z Lubomirskich 398

- Rychłowska Anna 459
 Rychłowska Dorota 459
 Rychłowska Katarzyna 459
 Rychłowski Franciszek 453
 Rychłowski Michał 459
 Rychłowski Stanisław 459
 Rylska Marianna 337, 408
 Rymaszewski Damascen 453
 Rymiński Jan 453
 Ryniewicz Remigiusz 340, 453
 Rzeczycka Anna 210, 446
 Rzeczycka Urszula 299, 320, 462
 Rzeszowska Katarzyna 183
 Rzewuska Antonina z Potockich 282
 Rzewuska Ludwika 67, 198, 298, 307, 456
 Rzewuski Mateusz 67, 307, 326
- S**
- Sacchini Francesco 134, 152, 157
 Sadowski Stanisław 453
 Salazar Maria *zob. Maria de San Jose (Salazar)*
 Salomea, córka Henryka IV Probusa 257
 Salomea św. 27, 64, 65, 160, 236, 254–256, 417, 437, 444
 Samsonowicz Henryk 331
 Samuel od św. Floriania (Wysocki) 454
 Sanchez Hernandez Leticia 17, 67, 74, 86, 220
 Sánchez Lora José Luis 17, 67
 Sander Elżbieta 204
 Sanguszkowie 295
 Sanner Stanisław 454
 Sanz Anna Garcia 74, 86
 Sapała Patryk 21, 201
 Sapecki Cyprian 307, 455
 Sapieha Aleksander 50, 417
 Sapieha Aleksander Kazimierz 171
 Sapieha Aleksander Michał 42, 417
 Sapieha Elżbieta 76
 Sapieha Jan Fryderyk 84
 Sapieha Jan Piotr 83
 Sapieha Jan Stanisław 51, 52, 57, 58, 455
 Sapieha Kazimierz Leon 46, 57, 58, 80, 424, 442, 455
 Sapieha Krzysztof Michał 56–58, 437, 449
 Sapieha Lew 40, 56–58, 61, 76–78, 82, 87, 89, 424, 437, 455
 Sapieha Paweł Jan 83
 Sapiehowie 40, 41, 52, 53, 55–58, 77, 82, 87, 89, 295, 347, 417
 Sapieżanka Anna Teofila 49, 56
 Sapieżanka Eufrozyna Elżbieta 46
 Sapieżanka Tekla 51, 80
 Sapieżanka Teresa 83
 Sapieżyna Anna z Chodkiewiczów 88
 Sapieżyna Dorota z Firlejów 57
 Sapieżyna Elżbieta z Radziwiłłów 49, 57
 Sapieżyna Helena z Radziwiłłów 60
 Sapieżyna Teodora Krystyna 46, 80, 88, 441, 448
 Saporowska Anna 298, 320, 449
 Saporowska Katarzyna 178, 192, 456
 Sarbiewska Anastazja 363
 Sarbiewska Barbara 363
 Sarbiewska Elżbieta 363
 Sarbiewska Katarzyna 363
 Sarbiewska Teresa 363
 Sarbiewski Maciej Kazimierz 58, 88, 455, 456
 Sarbiewski Stanisław 346, 362, 363, 397
 Sarcevičienė Jolita 86, 358
 Sauli Antonio Maria 43
 Sawicka Stanisława 218, 219
 Sawicki Karol Piotr 307, 324, 456
 Sawicki Kasper 303, 450, 451
 Scaraffia Lucetta 18, 201
 Scattigo Anna 206
 Schedel Krzysztof 274
 Schedlowie 274, 292
 Schirmer Elizabeth 152, 158
 Schlau Stacey 18
 Schlichtyn Kazimierz 275
 Scholastyka św. 21, 207, 247, 313, 363, 381, 407
 Scholastyka, mniszka 310
 Schreiber Karol Ferdynand 274, 275
 Schreiner Klaus 224
 Schulte Regina 209
 Scupoli Lorenzo 120, 242, 456, 457
 Sczaniecki Stefan 337, 463
 Sebastian św. 197

Sebestiańska Zofia 184, 219
Segneri Paolo 196
Sellier Philippe 17
Serra Maria 357
Serio Róża Maria 126, 136, 155
Serwan Paschalis 457
Serwański Maciej 69, 70, 78
Sforza Aleksander 52
Sherman William 159, 160
Siarkiewicz Antoni 458
Siebeneicherowa Anna 239, 275
Siebeneicherowie 274
Sieciński Jan 458
Siedleński Jakub 218
Siedleszyńska Dorota 88
Sieklucki Michał 296, 458
Siemianowska Marianna 183, 298, 319, 418
Siemiątkowska Urszula 188
Sieminigowski Jerzy Eleuter 65
Sieniawska Elżbieta z Lubomirskich 63, 81,
173, 210, 211
Sieniawska Zofia 69, 241, 298, 374
Sierakowska Anna 198
Sierakowska Marianna 388
Sierakowski Wacław Hieronim 28, 71, 99,
100, 101, 143, 144, 172, 204, 208, 209
Siewierski Florian 459
Simon Rebecca A. 18
Simplician Paweł 154, 187, 296, 459
Sipayłto Maria 352, 366, 459
Sitański Franciszek 159, 459
Sitkowa Anna 332
Skalska-Zlat Marta 67, 152
Skalski Bazyli 275
Skarbek Jan 2295, 342, 343, 361, 409, 458
Skarbkówna Zofia Bogumiła 221, 361
Skarga Piotr 239
Skotnicka Elżbieta Magdalena 298, 305, 391
Skotnicki Józef 408
Skrobkovic Ludwik 350
Skrobkowicz Jan 460
Skrzypietz Aleksandra 210
Skulski Ryszard 330
Skwara Marek 63, 88, 89, 358, 364, 365
Sliužinskas Rimantas 76
Słaby Agnieszka 81, 210, 211
Sławińska Irena 73, 84
Słoniewska z Sarbiewskich Celestyna 221
Słucka Katarzyna 249
Słupecka Anna 193
Słupska Krystyna 203
Słupski Mikołaj 50
Smagacz Arkadiusz 362
Smieszkowic Balcer *zob. Śmieszkowic Balcer*
Smosarski Józef 84
Sobel Dava 210
Sobestiańska Zofia 260, 299, 384
Sobierńska Anna *zob. Anna od Jezusa (Sobierńska)*
Sobiescy 254, 295
Sobieska Anna 262, 299, 409, 426
Sobieska Maria Józefa z Wesslów 215, 252, 399
Sobieska Teresa 444
Sobieska Teresa Kunegunda 470
Sobieski Konstantyn 185
Sobieski Wiktor 63, 349, 472
Sobočka Weronika 445
Sobolewska Teodora 433
Sobolewski Stanisław 460, 461
Sochacki Jarosław 66
Содо́мора Андрій 64
Sokolińska Konstancja 42, 49–51, 55, 57, 59,
61, 83, 236, 461
Sokolski Jacek 18, 76, 87, 88, 226, 365, 371
Sokołowska Katarzyna 88
Sokołowska Zofia 191, 192
Sokółka Jan 165
Solska Teresa 434
Solska Kolumba 434
Solski Jan 434
Sołohubowa Brygida z Radziwiłłów 54
Sołtan Andrzej 19, 71
Sołtyk Kajetan Ignacy 209, 251, 366
Sołtyk Mikołaj 432
Sołtykówna Katarzyna 243, 432
Sosnowicz Mikołaj Ambroży 461
Sparrow John 364
Spendowska Salomea 189
Spież Adam 150

Stachowicz Stanisław 275
 Stadnicka Magdalena 386
 Stadnicki Józef Antoni 185
 Stala Sebastian 57
 Stanisław, franciszkanin 109
 Stanisław św. 37
 Stanisław z Radymna 320, 449
 Starczewski Leonard 462
 Stasiewicz Krystyna 18
 Stefaniak Piotr 327
 Stelmach Roman 201, 203, 206
 Sterczewska Lucyna 20, 229
 Stępień Paweł 64
 Stępnik Krzysztof 87
 Stoińska Eleonora Katarzyna 67
 Stojek-Sawicka Karolina 210, 211
 Stoll Zachariasz 275
 Strachocka Eufozyna 200
 Stradomska Kunegunda 306
 Strocchia Sharon T. 70, 201, 219
 Stroińska Zuzanna 306
 Stroiński Stanisław 266
 Strojowska Franciszka 306
 Strojnowski Jozue 413
 Stróżewska Dorota 310, 452
 Strutyńska Łucja 408
 Strzelczyk Jerzy 18, 21, 64, 209, 213
 Šturak Peter 74
 Suhecki Stanisław 295, 420
 Suchojad Henryk 89, 364
 Sukowska Anna 104
 Sulkowska-Tuszyńska Krystyna 330
 Sułkowska Agnieszka 177
 Swan Laura 151, 230
 Swastek Józef 18, 64, 67, 201
 Swederska Rozalia 384
 Swieboda Stanisław 41
 Sykstus V 94
 Szamotulski Benedykt 462
 Szaniawska Eufemia 210
 Szaniawska Rozalia 210
 Szaniawska Scholastyka 181
 Szaniawski Konstantyn Felicjan 471
 Szarfenberg Mikołaj 99
 Szaster Wincenty 462
 Szczaniecki Stefan 463
 Szczawińska Katarzyna 69
 Szczepan św. 305, 325, 421, 427
 Szczepaniec Józef 292
 Szczepanowska Eleonora 299, 320, 465
 Szczerba Piotr 51
 Szczuczyna Elżbieta 468
 Szczyciński Stanisław 248
 Szczyciński Wincenty 381
 Szczygielski Stanisław 94, 178, 248, 378, 463
 Szczygieł Ryszard 326
 Szeliga Jan 275
 Szelińska Wacława 292
 Szembek Aleksander 377
 Szembek Franciszek 336, 444
 Szembek Jan 425
 Szembek Krzysztof 295, 423
 Szembek Michał 253, 444
 Szembek Stanisław 407, 423
 Szembekowa Ewa 449
 Szembekówna Krystyna 229
 Szembekówna Franciszka Teresa 306, 444
 Szemiotówna Teresa 468
 Szklińska Aldegunda 181
 Szlachtelska Jolanta 358
 Szołdrski Władysław 207, 224, 278
 Szostek Teresa 357
 Szubertówna Marianna 138
 Szwarocka Katarzyna Wiktoria 85
 Szwejkowska Helena 19, 328
 Szydłowski Stanisław 235, 236, 243, 463, 464
 Szylar Anna 19, 64, 67, 70, 78, 203, 204, 224, 325, 331, 364, 366
 Szylarski Wojciech 63
 Szymańska Kamila 360
 Szymid Klemens 464
 Szypowska Anna 256, 299, 446
 Szyszkowski Marcin 257, 390

Ś

Ścierańska Zuzanna 421
 Ślaski Jan 287
 Ślęk Lucyna 18, 360

Śloska Michał 274, 275
Śmieszkowicz Balcer 275
Śmigiel Kazimierz 278
Światopełkówna Ludwika 348
Świerczek Wendelin 215, 217
Świrska Scholastyka 249, 470

T

T.K. 312
Tallett Frank 76
Tałuć Katarzyna 205, 282
Tarczyński Paweł 182
Targosz Karolina 19, 63, 66, 69, 70, 72, 78,
208–212, 223–225, 228
Tarło Zygmunt 303
Tartowie 343
Tartówna Franciszka 243, 297, 298, 343, 347,
353, 381, 405, 418, 435, 453, 469
Tartówna Jadwiga 299, 303, 304, 450
Tartówna Katarzyna *zob. Katarzyna Kolumba
(Tartówna)*
Tartówna Maria Aniela 70
Tartówna Marianna 250, 284, 298, 433
Tarnowski Jan 394
Tarnowski Teodor Karol 80
Tekla św. 410
Teleszyński Wawrzyniec 464
Tencalli Konstanty 57
Teresa Anna od św. Józefa (Piotrkowczykówna)
344, 362, 442, 443
Teresa Barbara od Najświętszego Sakramentu
(Zadzikowa) 20, 110, 137, 159, 195, 196,
214, 226, 227, 228
Teresa Febronia od Jezusa i Maryi 174, 264
Teresa Kolumba (Perin) 69, 195
Teresa od Ducha Świętego 137, 138
Teresa od Jezusa (Marchocka) 20, 29, 30, 67,
136, 137, 159, 191, 226, 227, 263, 264, 406
Teresa od Jezusa Maryi (Ligęzina) 227
Teresa od św. Augustyna (Ludwika Maria) 423
Teresa z Ávili św. 26, 30, 64, 69, 73, 74, 114,
136, 137, 187, 195, 209, 235, 264, 296,
309, 347, 373, 464, 471, 472
Terschlüsen Josef 147

Tetrycz-Puzio Agnieszka 66
Thelis Franciszka Amata de 284, 299, 462
Thibert Péronne-Marie 223
Thomas Anabel 65
Thomas a Kempis 98, 100, 112, 196, 230, 239
Tillich Paul 74
Tippelskirch Xenia von 209
Tłuczyński Maciej Ignacy 304, 464
Toczyłowski Piotr 363, 364
Tolibowski Wojciech 191
Tołoczka Adam 71
Tomalik Kazimierz 64
Tomas de Jesus 113, 464, 465
Tomasz z Akwinu św. 74, 465
Tomicka Zofia 385
Tomicki Tomasz 309, 405
Tomkiewicz Władysław 22, 292
Topińska Marta 73
Topolska Maria Barbara 77, 79, 82
Torquemada Juan de 143, 178, 213, 239, 465
Toscano Sebastian 159
Towheed Shafquat 150
Towiańska Ludwika 474
Trębska Małgorzata 19, 358, 359, 362, 363
Tria Bernardo 357
Trithemius Johann 235, 239, 265
Trobatius Jörg 21
Truszkowska Zofia 306
Trybińska, cysterka 216
Tryzna Gedeon Michał 442
Tryźnina Marcybella 442
Trzcińska Anna Cecylia 310, 298, 445
Trzcińska Urszula 224
Trzciński Krzysztof 306, 325
Trzynadłowski Jan 89
Tupalski Mikołaj 456
Turrecremata Johannes *zob. Torquemada Juan de*
Turzańska Rozalia 349, 388
Tyczkowski Franciszek 78
Tygielski Wojciech 76
Tylicki Piotr 276, 279
Tylkowski Wojciech 149, 211, 254, 291
Tymińska Marcjanna 343, 402
Tysza Wojciech 188, 191, 193

Tyszkiewicz Władysław 83
Tyszkiewiczowa Anna z Pociejów 348, 411
Tyszkiewiczówna Felicjanna 191
Tyszkowski Wenanty 189
Tyzenhauz Benedykt 247, 348, 415
Tyzenhauzowie 295, 348, 415

U

Ulicka Danuta 153
Umińska 182
Umińska Teresa 198
Urban IV 93, 109, 414
Urban VIII 257, 406, 436
Urbanek Regina 228
Urbańska Zofia 465
Urbański Sebastian 465
Ursinus Johannes 212
Ursowita Błażej 128–135, 155, 260, 466
Urszula św. 197, 228, 266, 305, 306, 325, 326,
376, 381, 421
Ustrzycka Katarzyna 182
Ustrzycki Hieronim 212

V

Van Hulst Cesar 82
Veen Otton van 64
Vega de Marcela 210
Vela Maria y Cueto 18
Vérot Marie-Jéronyme 223
Victoria Tomás Luis de 86
Villari Rosario 18
Villegas Alonso de 112
Vitkauskienė Birutė Rūta 82
Vovelle Michel 21

W

W.Ł. 303
Wadowski Jan Ambroży 202
Walburga św. 310, 328, 432
Walenty, dominikanin 466
Walicki Michał 218
Walińska Marzena 157
Walknowski Władysław 466
Walsham Alexandra 76
Walter-Mazur Magdalena 19, 20, 67, 73, 212,
215, 217, 229

Wałkowski Andrzej 201
Wanat Józef Benignus 19, 65
Wapowska Katarzyna 298, 318, 425
Warzkietówna Teresa Anna 475
Waśko Anna 82
Wawelska Marcjanna 462
Wawrzyńczyk Alina 19, 71
Weaver Elissa B. 18, 73, 201
Weber Alison 72
Weberówna Teresa 457
Wereszczyński Józef 94
Weronika, norbertanka 310
Westerhout Arnold van 26, 226
Węglińska Maria 299, 46
Węglińska Marina 462
Węgrzynkowiec (Bobowczyk) Jan 187, 235,
241, 448, 467
Wężyk Jan 144 144, 257
Wężykówna Agnieszka *zob. Agnieszka
od Narodzenia NMP i św. Józefa*
Whitehead Barbara J. 69, 70, 201
Wich Urszula 84, 326, 327
Wichowa Maria 287, 288
Wider Dominik 152
Wieczorkowicz Jan 275, 320
Wielhorska Joanna 342
Wielopolscy 295
Wielopolska Anna z Lubomirskich 416, 463
Wielopolska Franciszka 337, 463
Wielopolski Franciszek 463
Wielopolski Karol 376, 377
Wielowiejski Stefan 149
Wielowiejska Anna 306
Wielżyński Kasper 315
Wiesiołowski Jacek 68, 208
Wiesiołowski Krzysztof 421
Wiesner-Hanks Metty 20
Więckowska Barbara 20
Wilczewska Aleksandra 81
Wilhelm z Saint Thierry 151, 152
Wilkowski Kasper 279
Williman Joseph P. 158
Winniczuk Lidia 212
Winston-Allen Anne 17, 224

- Wirth Karl August 64
 Wisner Henryk 77
 Wiszewski Piotr 82, 143, 203, 215, 216
 Wiszowata Franciszka 192, 207
 Wiśniowska Teresa 200
 Wiśniowiecscy 53, 295
 Wiśniowiecka Salomea Teresa 245, 248, 298, 404
 Wiśniowiecka Teofila z Leszczyńskich 68, 260, 340, 360, 414, 415, 446
 Wiśniowiecki Michał Korybut 171
 Witkowska Aleksandra 84
 Witkowski Rafał 12, 75, 76, 150, 209, 211
 Witosz Bożena 153
 Wituński Augustyn 351, 467
 Władysław IV 41, 57, 169, 258
 Włocki Jan Franciszek *zob. Franciszek od św. Józefa (Włocki)*
 Włodarski Bronisław 286
 Włodarski Maciej 87, 281, 365
 Wodzińska Helena 457
 Wodziński Gabriel 422
 Wojdecki Waldemar 20
 Wojnianka Krystyna 48
 Wojniłowiczówna Kolumba 46
 Wojsława, norbertanka 310
 Wojzbunówna Józefa 167
 Wolrab Jan 240, 274, 275
 Wolscy 380
 Wołowicz Eustachy 43, 94, 173, 208
 Wołowicz Hieronim 421
 Wołowicz Jerzy 320, 416, 465, 468
 Wołowicz Piotr 416
 Wołowicze 295, 347
 Wołowiczowa Elżbieta 465
 Wołowiczówna Anna 248, 280, 297, 298, 320, 327, 347, 353, 374, 381, 382, 401, 405, 408, 460, 461, 468, 469, 474
 Wołowiczówna Anna 427
 Wołodkiewicz Marcin 434
 Wołodkiewiczowa Anna 434
 Wołodkiewiczówna Felicjana 336, 434
 Woodford Charlotte 17, 219
 Woodman Marion 65
 Woolf Daniel R. 222, 225
 Woronowicz Jan Sebastian 50
 Woroniczowa Jadwiga z Jabłonowskich 445
 Woyna Benedykt Abraham 40, 434
 Woytanowicz Jan Ignacy 183, 217, 218
 Wójcik Marek 357
 Wójcicka Anna 457
 Wróbel Elżbieta 70, 71
 Wujek Jakub 88, 99, 144, 252
 Wujkowski Jan Stanisław Kostka 149, 311, 469
 Wybranowski, 164
 Wyczański Andrzej 69
 Wyczawski Hieronim 76, 287
 Wyglądała Marta *zob. Marta od Zbawiciela (Wyglądała)*
 Wygnańska Agnieszka 310, 452
 Wyhe Cordula van 17
 Wyrwa Andrzej Marek 18, 64, 66, 75, 76, 201, 204, 211
 Wysocki Samuel 358, 470
 Wysocki Szymon 30, 304, 321, 325, 440
 Wyszomierska Zuzanna 190
 Wyżycki Mikołaj Ignacy 434
- Z**
- Zabielski Wojciech 413
 Zaborowska Franciszka 260, 295, 447
 Zachariasz św. 473
 Zadzik Jakub 295, 350, 377, 460
 Zadzikowa z Kretkowskich Barbara *zob. Teresa Barbara od Najświętszego Sakramentu (Zadzikowa)*
 Zadzikówna Teresa 300, 350, 377, 460
 Zagórski Maciej 194, 195, 225, 452
 Zahorski Władysław 77, 78, 82–85, 87–89
 Zakrzewska Honorata 457
 Załuscy 65, 70
 Załuska Wiktoria Franciszka 30
 Załuski Andrzej Chryzostom 207, 340, 341, 344, 349, 361, 470–472
 Załuski Andrzej Stanisław 275, 472
 Załuski Józef Andrzej 34, 56, 65, 70, 78, 86, 210, 295, 349, 387, 388, 473
 Zamoyska Katarzyna 390

Zamoyska Ludwika Salomea 254, 299, 444
Zamoyska Marianna 421
Zamoyski Tomasz 390
Zapolska Anna 421
Zardin Danilo 18, 75
Zarecki Jan 473
Zarri Gabriella 17, 18, 76, 201, 206, 230
Zawadzki Roman 247, 473
Zawisza Jerzy Wojciech 357
Zborowska Ludwika Helena 427, 454, 470
Zdrenka Joachim 66
Zdrowski Chryzostom 235, 247, 474
Zebrzydowska Anna 300, 451
Zebrzydowska Dominika 351
Zebrzydowska Gryzelda 299, 451
Zebrzydowska Maria 429
Zebrzydowski Mikołaj 403
Zeliszewska Zofia 306
Zelman Katherine 151
Zenker Olaf 20
Zgierska Julianna 427
Zieliński Daniel 474
Zieliński Tomasz 87, 361
Zielopolski Andrzej 202
Ziemnicki Jan 417
Zienkiewiczowie 42
Zienkowicz Michał Jan 5, 216
Zienowicz Zofia 83
Zientarski Władysław 217
Złotnicka Małgorzata *zob. Małgorzata
od Najświętszego Serca Jezusa (Złotnicka)*
Zotarenko Iwan 89
Zwolski Bogumił 77
Zyglewski Zbigniew 18, 81, 146, 209, 330
Zygmunt III Waza 40, 86, 173, 257, 406
Zyzowicz Wojciech 275

Ż

Żabianka Zofia 55
Żaboklicka Helena 212
Żaboklicka Maria *zob. Maria Magdalena
od Zbawiciela (Żaboklicka)*
Żaliński Henryk 367
Żbikowska-Migoń Anna 67, 152, 153

Żelewska Maria 230
Żerońska Dorota 30
Żędzianowski Andrzej 420
Żmigrodzki Zbigniew 284
Żołądź-Strzelczyk Dorota 71, 209
Żółkiewski Stefan 20, 212
Żurek Waldemar 19, 223

SOMMARIO

LA CULTURA DEL LIBRO E TESTI SCRITTI NEI MONASTERI FEMMINILI DI VITA CONTEMPLATIVA TRA IL XVI E IL XVIII SECOLO

Le deliberazioni del Concilio di Trento hanno provocato un rinnovamento della vita religiosa e consacrata nell'Europa cattolica di allora. Tra i secoli XVI e XVIII nella Repubblica delle Due Nazioni funzionavano 152 monasteri di vita contemplativa di diverso ordine. Con il presente lavoro si vuole studiare la presenza e il funzionamento dei testi scritti all'interno di tali conventi. Si vuole, quindi, dimostrare con quali testi (manoscritti o stampati) si esprimeva e si comunicava la comunità di monache, quali testi erano previsti dalle normative del convento, qual era l'atteggiamento nei confronti di tali testi, com'era la tradizione e la pratica del loro uso. L'analisi prende in considerazione tutti i tipi di testi, sia religiosi (tra cui i testi sacrali) sia laici, dedicati a particolari occasioni e puramente pragmatici. L'autrice ha, inoltre, provato a dimostrare il loro legame con altri canali di comunicazione e con forme complementari di uso della parola nella cultura religiosa. Le presenti analisi si basano sui manoscritti e documenti trovati negli archivi monastici, nonché su 485 testi stampati che funzionano nell'ambiente monastico, il numero dei quali è stato elaborato in base a varie bibliografie, cataloghi e ricerche effettuate nel corso di diversi anni di studio presso numerose biblioteche.

La vita del convento veniva regolata da normative attente alle indicazioni dei visitatori. Si determinavano quindi regole di accesso ai testi conosciuti in forma auditiva e quelli che richiedevano anche la capacità di leggere e scrivere; si definiva, inoltre, il ruolo del libro come strumento di formazione adoperato al convento, a partire dal noviziato. I conventi erano quindi luoghi di istruzione e di formazione letteraria che regolavano norme d'uso dei testi (secondo la posizione occupata all'interno della comunità), controllavano le circostanze e le occasioni della lettura (determinavano quindi luogo e tempo di lettura) e indicavano scelte letterarie nonché suggerivano come recepire simili testi.

Il modo di recepire e di leggere un dato testo era determinato *in primis* dal tipo di testo (laico o religioso) e dalla funzione – liturgica, formativa, meditativa o pragmatica – che esso svolgeva. Bisognava, certo, saper leggere e scrivere (in lingua

materna e in latino), tuttavia le monache che non sapevano farlo avevano accesso ai testi in forma auditiva o visuale: in tal modo venivano educate in un contatto musicale, visuale e orale con la cultura monastica, con la sua concentrazione sulla liturgia, sulla Bibbia, sull'agiografia, nonché sull'interpretazione e integrazione in forma di studio, convegni, prediche e arte emblematica. Nei monasteri di vita contemplativa ogni monaca poteva essere sia lettrice (uditrice, spettatrice) sia scrittrice o copista, a seconda di un dato contesto comunicativo.

I conventi contribuivano alla creazione e al consolidamento di vari messaggi. La cultura scritta riguardava soprattutto due settori del funzionamento dei convegni: pubblico, quindi relazioni con strutture sociali, ecclesiastiche e monastiche, e interno, quindi relativo all'organizzazione della vita claustrale e della vocazione contemplativa. Nel primo caso venivano scritti soprattutto i testi pragmatici, specie di natura amministrativa, nel secondo caso – testi legati all'esperienza e alle indicazioni relative alla vita in una comunità contemplativa, dedicati alla lettura individuale o di gruppo (p.es. testi meditativi). Le monache usavano inoltre le iscrizioni, scrivevano poesia melica, creavano pezzi teatrali e componimenti di carattere privato, come autobiografie mistiche. La maggior parte dei testi scritti in tal modo era dedicata alle donne, serviva principalmente alla valutazione del loro stato spirituale, indicava esempi moralistici o era prova di un'esperienza individuale di realizzazione della propria vocazione.

Alcuni manoscritti venivano in seguito riscritti e stampati, soprattutto i testi tradotti e dedicati alle monache, ma anche quelli da loro promossi e pubblicati (tra le più attive a questo proposito erano le monache benedettine e visitandine). Venivano pubblicati soprattutto i testi normativi e formativi, lavori liturgici e paraliturgici, componimenti relativi alla cultura locale (tra cui quelli redatti per le esigenze dei conventi), testi agiografici, opere di santi religiosi e riformatori, letteratura ascetica e mistica polacca e quella tradotta, nonché testi di natura polemica e legale. In tal modo si formava anche un'offerta della letteratura ascetica in lingua polacca per soddisfare i bisogni religiosi della società di allora. Le circostanze e i motivi per cui i testi erano redatti venivano più spesso chiariti nelle dediche, le quelli dimostrano l'ambito e il funzionamento dei testi monastici nella società, permettono di ricostruire le tradizioni letterarie, culturali, editoriali, di conoscere vari argomenti biografici, questioni di mecenatismo, della cultura letteraria e dei costumi d'epoca.

I testi dedicati a particolari occasioni legavano la comunità laica e quella religiosa in una stessa comunità comunicativa. Funzionavano quindi due categorie di simili testi: prediche (di solito riguardo alla vita religiosa) e scritti relativi ai rapporti con il dato ambiente circostante. Questi testi si situano fra la tradizione scritta e quella orale. Tutti erano dedicati alle festività della Chiesa e del convento oppure a importanti eventi personali.

I monasteri costituivano un mondo di donne, le quali, grazie all'istruzione ricevuta e al senso di identità spirituale, si impegnavano nel mondo della parola scritta. La ricostruzione della presenza e del funzionamento dei testi scritti nell'ambito dei monasteri di vita contemplativa permette di constatare che i conventi erano importanti centri non solo di vita religiosa, ma anche quella intellettuale.

SUMMARY

THE CULTURE OF WRITING AND BOOK CULTURE IN POLISH CONTEMPLATIVE CONVENTS OF THE 17TH AND 18TH CENTURIES

The present monograph aims to describe mechanisms underlying a wide variety of modes in which manuscripts and printed texts functioned in contemplative convents in the 17th- and 18th-century Polish-Lithuanian Commonwealth. Specifically, the study focuses upon the monastic book culture of the period beginning with the implementation of the resolutions of the Council of Trent at the end of the 16th century (which resulted in the renewal of religious life and regulated its principles throughout the whole of Catholic Europe) and finishing with the onset of the so-called *suppression stage*. The period of suppression, coinciding with Poland's loss of independence and complex sociopolitical consequences of the ensuing partitions of the kingdom, brought on radical deterioration of the conditions in which monasteries operated, or—in some cases—their ultimate dissolution. Within the time-frame covered by the present study, the Polish-Lithuanian Commonwealth had as many as 152 female contemplative orders following various monastic traditions.

The central premise for the analyses presented in this book is that irrespective of the differences between individual monastic rules, the nunneries of the time may be studied as (relatively) isolated communities, sharing the same axiological system and fostering similar competences with respect to the use of texts and forms of textual communication. Parallelisms in this area stem from the analogy of the principles of monastic formation. The characteristics of conduct that all convents evidently share are rooted in the same codified repertoire of communication modes determining the practices of transmission, and—importantly—also of the reception of textually transmitted contents. At the same time, it is central to observe that, collectively, convents under study (all of which belonged to the universal Church) were an inextricable part of the 17th and 18th century social landscape of the Polish-Lithuanian Commonwealth. It is therefore with the Polish society and with the community of the Church that female monastic orders would interact both at the local, and at the supra-local levels. They would enter into numerous, often complex, formal or informal liaisons, becoming

involved in public relations either directly (e.g. during religious ceremonies), or indirectly, through private interdependencies (e.g. family relations). Bearing the above in mind, it is worth noting that one of the most important results of the interchange between convents and their non-cloistered environment was the birth of a common system of signification: a system exceeding the limits of monastic enclosure.

Departing from such premises, I subjected a body of manuscripts and printed works to an analysis aimed at determining under what circumstances and in what way contemplative communities of nuns expressed themselves—and how they communicated both within and outside of the convent—using a variety of texts. To attain this objective, it was prerequisite to identify titles recommended by religious legislation and to determine to what extent (and in what contexts) the use of such works was regulated by the Church. The monograph, therefore, offers a complex description of how normative standards concerning the use of texts were implemented in monastic space, and how—in the above context—preferred patterns of readerly behavior would translate into practice. Hence, the overall argument rests upon the fundament of the description of general circumstances and local conditions influencing the shape of the tradition determining the writing and use of literature in convents and their environs—and it serves to shed light upon practical ramifications of the adopted norms. The analytical material I took into account comprises a wide variety of types of written work: next to religious texts (including scriptures), I considered writings of utilitarian, literary, or occasional nature, as well as brief inscriptions and captions. The main body of texts forming the analytical fundamental to the study comprises manuscripts preserved in Polish and international research institutions, academic libraries and monastic archives of contemplative orders of different rules. The surviving manuscripts and convent archives, as well as the index of 486 prints circulating in the analyzed communities, compiled on the basis of bibliographies, catalogues, and original findings of many years of research, constitute the basis for this study. Thus, in order to clearly demonstrate the uniqueness of the book culture in the context of the life of female monastic orders, I chose to present the textual material I selected against the backdrop of other, complementary, forms of verbal communication.

The convents cultivated literacy among their nuns (fostering their command of their native language and of Latin), providing them access not only to written documents, but also to visual and auditory texts. Monastic rules (amended and supplemented on an ongoing basis on the recommendations of visitors), as well as guidelines derived from formalized *paraenesis* and biographical writings, would not only regulate every aspect of community life in the convent, but would also define the role of the book (or, more broadly—of writing) as an essential tool of education, into which the nuns would be initiated since novitiate. The rules of the convent would also delineate terms under which particular texts would be used (relating the access and forms of use to the position which a given member of the convent would occupy within the community). Furthermore, they would determine forms of access to information (written or auditory) as well as admissible circumstances, in which reading could and should be practiced—e.g. by means of defining particular times and locations as adequate to warrant the quality of reading experience. Last but not least, the reg-

ulations would set the rules for the selection of texts deemed appropriate for monastic reading lists, and formulate the principles of the execution of mandatory modes of reception, depending on the type of text (secular or religious) and on the functions ascribed to it (liturgical formation, meditation, utility, etc.).

Convents would inspire the writing (and preservation) of a variety of texts. Since only an insignificant proportion of the total number of manuscripts written and/or preserved in Polish monastic collections has thus far become the subject of research, a systematic typology of these documents proved necessary before any analytical study could commence. Essentially, the documents in question concerned two main areas of monastic activity: the public space (involving relations with the communal/social, ecclesiastic and global monastic structures) and the internal space (related to the organization of the cloistered life and the reification of contemplative vocations). Writings addressing the first area would primarily represent pragmatically oriented literature (in particular, such texts relate to convent administration or serve utilitarian purposes). Writings belonging to the second category would chiefly serve the purposes of the assessment of the nuns' spiritual development, modelling paraenetic guidelines, and, not infrequently, recording monastic experiences or listing spiritual recommendations. A complex portrayal of the contemplative life in the community may also be found in the texts of inscriptions, theatrical plays, or in melic poetry.

Some of the documents that had originally functioned solely as manuscripts were later issued in print. As a rule, such texts would either be written or translated specifically to cater to the needs of the nuns. At times, the production of writings representing this category would be initiated (much less frequently authored) by the nuns themselves; often, the nuns would also be responsible for the preparation of print editions. Most active in the area of publishing were the Benedictine nuns and Visitandines. As the study demonstrates, texts printed at the time would include both those designated for the closed monastic circuit and those catering to the religious needs of the broader contemporary society. The analysis of the documentation collected in the course of this project allowed me to determine approximate quantitative proportions of the occurrence of texts circulating within the closed monastic context and outside of it, (i.e.: normative treaties, formative literature, liturgical and para-liturgical writings, or works associated with local cults, such as those developed for the needs of fraternities—as opposed to hagiographies, works by monastic saints and reformers, and Polish or international treatises in the field of spiritual theology).

The circumstances in which texts came into existence and motives that had propelled the authors to write them would usually be revealed in letters of dedication. The study of books dedicated to nuns helps to more precisely delineate the scope of the functioning of monastic texts in the society. Personal or group dedications both illustrate the literary and cultural customs of the time, and allow an insight into the problems of patronage, social norms and other traits of the reading culture of the period. In this context, the study dedicates much space to the characterization of occasional works, situated in-between, or perhaps bridging, the two major forms of dissemination of values: written/printed and oral. Such texts fall into two basic categories: sermons (mostly addressing events of monastic life) and printed documents

related to the interactions between the convent community and its environment. All of the existing texts representing the latter category refer either to religious holidays or to important events in the addressee's personal life.

The scope of the concept of “the culture of writing and book culture,” featuring in the title of the book, covers a wide variety of aspects of the life of texts in the space of the nunnery. The spectrum of reflection it opens allows one to address the broad question of the presence of “the word” within the convent and in its environment, as well as circumstances of its transmission and reception. The world of the nunnery was the world of women, who—owing to their education and their sense of spiritual identity—would use “words” to balance matters of transcendence with mundane issues of their quotidian existence. Living a life of work and contemplation, each nun could be the reader (listener, viewer) and the writer/scribe, actively contributing to the evolution of the book culture of the period. The reconstruction of the thus created inventory—and of *modi vivendi*—of written texts in the environment of contemplative convents leads one to the conclusion that 17th and 18th century nunneries, apart from their obvious monastic functions, also served as important centers of intellectual activity, religious and lay alike.

Redakcja
Paweł Jędrzejko

Projekt okładki i stron działowych
Tomasz Kipka

Łamanie
Alicja Załęcka

Copyright © 2015
by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-487-5

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-488-2

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 34,25. Ark. wyd. 43,0.
Papier Alto 80 g, vol. 1,5. Cena 72 zł (+VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-487-5

cena: 72 zł (+VAT)

